

**International
Anatolian
Social Sciences
Journal**

**Uluslararası
Anadolu
Sosyal Bilimler
Dergisi**

Yıl: 2022, Cilt: 6, Sayı:1

Issn: 2619-9425

Akademik

Hakemli

Indexli

Uluslararası Dergi

EDİTÖRLER

Doç.Dr. Yusuf ARSLAN (Batman Üniversitesi)

DİL EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Meryem Ayan (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Dr. Jeffrey HOWLETT (Girne Amerikan Üniversitesi)

Dr. Mehmet Sait Halim GENÇOĞLU (Ardahan Üniversitesi)

Dr. Aytunç AYDIN (Ordu Üniversitesi)

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Dosay KENJETAY (Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Kazakistan)

Prof. Dr. Carol GRIFFITHS (Yeni Zelanda)

Doç. Dr. Faiq ELEKBERLİ (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)

Doç. Dr. Yusuf ARSLAN (Batman Üniversitesi)

Dr. A. Haydar SÖYSÜREN (Ardahan Üniversitesi)

Dr. Gülnare MANAFOVA (Azerbaycan Milli Konservatoriyası)

ALAN EDİTÖRLERİ

İngiliz Dili ve Edebiyatı: Prof. Dr. Meryem AYAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Sosyoloji: Prof. Dr. M. Cem DEMİR (Munzur Üniversitesi)

Psikoloji: Dr. Canan BÜYÜKAŞIK (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)

Tarih: Doç. Dr. Ahmet İLYAS (Batman Üniversitesi)

Arkeoloji: Dr. Öğr. Üyesi Ebru ORAL (Batman Üniversitesi)

Siyasal Bilimler: Dr. Öğr. Üyesi A. Haydar SOYSÜREN (Ardahan Üniversitesi)

Müzik: Dr. Öğr. Üyesi M. Sait Halim GENÇOĞLU (Ardahan Üniversitesi)

Spor Bilimleri: Doç. Dr. H. Murat ŞAHİN (Gaziantep Üniversitesi)

Felsefe: Doç. Dr. Feysel TAŞÇIER (Ankara Üniversitesi)

Edebiyat: Doç. Dr. Faruk GÖKÇE (Dicle Üniversitesi)

İletişim: Prof. Dr. Bedriye POYRAZ (Ankara Üniversitesi)

Bankacılık: Prof. Dr. Mehmet Deniz YENEROĞLU (Marmara Üniversitesi)

Tarih Eğitimi: Doç. Dr. Fatih YAZICI (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)

İlahiyat: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ALTIN (Bitlis Üniversitesi)

Arkeoloji: Dr. Ebru ORAL (Batman Üniversitesi)

İşletme-Finans: Dr. Öğr. Üyesi Murat KARA (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Ekonometri-İstatistik: Dr. Seda Başar YILMAZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Pazarlama-Reklamcılık: Dr. Veysel Karani ŞÜKÜROĞLU (Kastamonu Üniversitesi)

Rus Dili-Gürcü Dili ve Edebiyatı: Dr. Sudan ALTUN (Kafkas Üniversitesi)

Kapak: İnternet görseller sayfasından alınmıştır.

E-ISSN: 2619-9475 | Yayın Aralığı: Yılda 4 Sayı | Başlangıç: 2017 | Yayıncı: Yusuf ARSLAN

| <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid> Yazışmalar için e-mail adresi: anadolusosyalbilimler@gmail.com

İÇİNDEKİLER

1. DİZİ MÜZİKLERİNDEKİ KARAKTER- TEMA İLİŞKİSİNİN “UYANIŞ: BÜYÜK SELÇUKLU” DİZİ MÜZİKLERİ ÖZELİNDE ANALİZİ Özge YILDIZ Sayfa: 4-18 Araştırma Makalesi
2. “ÖLÜMCÜL ÇÖZÜM” FİLMİNDE KAPİTALİZM, REKABET VE İŞSİZLİK SARMALI Elif ŞEŞEN Yavuz AKYILDIZ Sayfa: 19-45 Araştırma Makalesi
3. GEBELERDE PRENATAL BAĞLANMA İLE DEPRESYON, ANKSİYETE VE STRES İLİŞKİSİ Derya ATALAY Arzu ÖZYÜREK Sayfa: 46-59 Araştırma Makalesi
4. FAHREDDİN er-RÂZÎ’NİN AŞKIN TANRI TASAVVURU Ruhullah ÖZ Sayfa: 60-79 Araştırma Makalesi
5. PANDEMİ KRİZİNİN KOBİ’LERE ETKİSİ (Batman İli Örneği) Fatma AKAR Sayfa: 80-94 Araştırma Makalesi
6. İMAM HATİP LİSELERİNİN TOPLUMA KATKILARI Nedim ÖZ Sayfa: 95-112 Araştırma Makalesi
7. COMMUNICATION BETWEEN VALUES, SANCTIONS AND NORMS Ali DEMİR Sayfa: 113-126 Araştırma Makalesi
8. GAZETE KARİKATÜRLERİNDE HEGEMONYA VE RIZA ÜRETİMİ: SALİH MEMECAN KARİKATÜRLERİ Emre DAŞAR Sayfa: 127-177 Araştırma Makalesi
9. NAMIK KEMAL’İN İNTİBAH ROMANINDA OTHELLO SENDROMU Ayşe ERTUŞ Sayfa: 178-195 Araştırma Makalesi
10. AKADEMİK ETİK Mahmut KARATAY Sayfa: 196-214 Derleme Makale Araştırma Makalesi
11. KLASİK TÜRK MÜZİĞİ VİYOLONSEL EĞİTİMİNDE ERMENİ BESTEKÂRLARIN KANTO BESTELERİNİN SÜPÜRDE AKORTTA ÖĞRETİMİ Adem KILIÇ Sayfa: 215-245 Araştırma Makalesi
12. PAZARLAMA İLETİŞİMİ STRATEJİLERİNDE AMBALAJ: BİR NÖROPAZARLAMA ARAŞTIRMASI Mehmet Ali TAŞCI Şaha BAYGÜL ÖZPINAR Sayfa: 246-263 Araştırma Makalesi
13. COVID-19 PANDEMİ DÖNEMİNİN KİŞİLİK BOZUKLUĞU OLAN BİREYLERDEKİ OLASI ETKİLERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME Dilara ÇARESİZ Haydeh FARAJI Sayfa: 264-284 Araştırma Makalesi
14. YENİ ESENLİK ÖLÇEĞİ: TÜRKÇE FORMU GEÇERLİLİK VE GÜVENİLİRLİK ÇALIŞMASI Neşe ALKAN Sayfa: 285-306 Araştırma Makalesi
15. KASTAMONU’NUN TARİHİ HEPKEBİRLER (KEBKEBİRLER) MAHALLESİ VE VAKIF ESERLERİ Özcan OĞUR Mustafa EĞİLMEZ Sayfa: 307-326 Araştırma Makalesi
16. ÖZEL ÖĞRENME GÜÇLÜĞÜ OLAN ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN OKUL YAŞANTILARINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ Neslihan SEZGİN ELBİR Oktay TAYMAZ SARI Sayfa: 327-355
17. ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE ALGILANAN DUYGUSAL İSTİSMAR İLE PSİKOLOJİK SAĞLAMLIK VE BİLİNÇLİ FARKINDALIK ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN İNCELENMESİ Sebahat Dilan NAR Özlem ÇAKMAK TOLAN Sayfa: 356-377
18. ALTERNATİF BİR BÜTÇELEME MODELİ: SÜRÜCÜ TEMELLİ BÜTÇELEME İbrahim APAK Sayfa: 378-389 Derleme Makale
19. COVID-19 KISITLAMALARI SÜRECİNDE LİSANSÜSTÜ ÖĞRENCİLERİN ÇEVİRİMİÇİ EĞİTİM DENEYİMLERİNİN İNCELENMESİ (İLAHİYAT VE İSLAMİ İLİMLER EĞİTİM PROGRAMLARI ÖRNEĞİ) Yasemin İPEK Vahdeddin ŞİMŞEK Hasan SÖZEN Sayfa: 390-413
20. WEB TABANLI PSİKOLOJİK DESTEK UYGULAMALARI ÜZERİNE MİNÖR BİR DEĞERLENDİRME: AVANTAJLAR-SINIRLILIKLAR Hatice ACAR Sayfa: 414-423 Derleme Makale

DİZİ MÜZİKLERİNDEKİ KARAKTER- TEMA İLİŞKİSİNİN “UYANIŞ: BÜYÜK SELÇUKLU” DİZİ MÜZİKLERİ ÖZELİNDE ANALİZİ**Öğr. Gör. Özge YILDIZ*****ÖZ**

Bu makalenin amacı, dizi müziklerinin yapımında karakter ve temanın ilişkisini ve önemini araştırmaktır. Müzik, görüntünün akıcılığının yanı sıra karakter ve tema tahlilinin yapılmasına, böylece görüntünün anlamlandırılmasına da yardımcı olmaktadır. Bu çalışmada, dizilerde tema ve dizi karakterlerinde müzik kullanımı Uyanış: Büyük Selçuklu Dizisi üzerinden incelenmiş ve dizi müzikleri üzerinde betimsel, müzikal incelemeler ve analizler yapılmıştır. Yapılan incelemelerde betimsel analiz ve içerik analiz yöntemleri kullanılmıştır. İnceleme yapılırken dönemin tarihi, coğrafyası, çalgıları ve müzik anlayışı üzerinde durulmuş ve bu parametrelerin dizinin atmosferine olan etkisi incelenmiştir. Dizi müziği için görüntü dokusunu oluşturan tarihsel, coğrafi ve sosyolojik doku, dinamik yapı, metin ve oyunculuk gibi parametrelerin detaylı analiz edilerek dizi müziğinin yapıldığı görülmüştür. Araştırmalar sonucunda bir görüntüye müzik yapılırken dikkat edilen tüm unsurların “Uyanış: Büyük Selçuklu” dizisinde var olduğu görülmektedir. Bununla birlikte dizi müziklerinin, dizinin teması ve karakterinden bağımsız yapılamayacağı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelime: Dizi, sinema, müzik, televizyon, tarih.**ANALYSIS OF TV SERIES MUSIC’S CHARACTER-THEME RELATION SPESIFIC TO AWAKENING: GREAT SELJUKS TV SERIES’ MUSICS****Abstract**

Purpose of this article is researching the importance of characters and theme at music making in TV series. Music helps analyzing character and theme besides the image’s fluency, thereby it helps giving a meaning to image. In this article descriptive, musical research and analyze has been made about theme in TV series and using music on TV characters on the basis of Awakening Great Seljuks TV series. In researches descriptive analysis and content analysis methods has been used. While doing the researches urged upon epoch’s era, geography, instruments and understanding of music and effects of those parameters on TV series’ atmosphere has ben studied. The historical, geographical and sociological texture, dynamic structure, text and acting, which make up the image texture for the TV series music, to analyze in detail and it was seen that the TV series music was made. On the conclusion of the researches Awakening Great Seljuks TV series includes all the elements that are paid attention while making a music to an image. That said it’s been understood that TV series’ music’s can’t be made independent from series’ theme and chatacter.

Keyword: TV series, cinema, music, television, history.

* İstanbul Aydın Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü . Orcid: 0000-0001-7870-2596
akademikyildiz@gmail.com. Araştırma Makalesi. Sayfa Sayısı: 1-17
Makale Geliş Tarihi: 20.10.2021 Makale Kabul Tarihi: 12.01.2022 Makale Yayın Tarihi: 28.02.2022

1. GİRİŞ

Müzik, kadim zamanlardan beri insanlığa serüveninde ve yaşamın her alanında eşlik etmiştir. Başlangıçta ritüellerle olan bağlantısı, zamanla yerini profesyonel bir eyleme bırakmıştır. Böylece müzik sanatı diğer sanatlar gibi kendi bağımsızlığını ilan etmiştir. Görseelliğin resim ve fotoğraftan sonraki aşamalarında sinema ve televizyonu görmek mümkündür. Özellikle sinemanın sessiz dönemlerinde müziğin bir başvuru kaynağı olduğunu, hatta müziğin bir oyuncu gibi film boyunca seyirciyle olan iletişimi yadsınmamalıdır.

Müzik sinemanın ilk dönemlerinden beri kullanılmıştır. Televizyonda ise bu kullanımın amacı sinemaya göre daha farklıdır. Müzik programları, programlar arası müzik etkinlikleri ve dizilerde müziğin kullanılması bu örneklerden birkaç tanesidir. Sahnede dramatik yapıyı kuvvetlendirmek, seyirciyi yönlendirmek ve sahnenin akıcılığını sağlamak amacıyla dizilerde müzikten çokça yararlanılmıştır. Bu makalede dizi müziklerinde tema ve karakterlerin müzik ile nasıl işlendiği incelenmiştir. İnceleme TRT’de yayınlanan “Uyanış: Büyük Selçuklu” dizisi üzerinden yapılmıştır. Çalışma esnasından dizideki sahne analizlerinin yanı sıra literatür taraması yapılmış ve Selçuklu Tarihi incelenmiştir.

2. Selçuklu Tarihinde Müzik

Evrensel bir dil olan müzik, temelinde kültürel bir olgudur. Bu nedenle coğrafi, tarihi ve insani faktörleri de bünyesinde barındırmaktadır. Müziği incelerken geldiği kökler ve geçirdiği süreçler yok sayılmamalıdır. Tüm bunlar ışığında geçmişte var olan bir devletin müziğinin incelemesi için o devletin kültürünün, coğrafyasının, tarihinin ve yapısının incelenmesi gerekmektedir.

Selçuklular’ın 1000’li yıllarda Orta Asya’da ortaya çıktığı bilinmektedir. Gaznelilerle yaptığı Dandanakan Savaşı (1040) sonrasında hızla büyümeye ve yayılmaya başlamışlardır. Büyüme ve yayılma sonucunda farklı kültürler ve insanlar bu devletin çatısı altında olmuştur. Sürekli etkileşim halinde olan insan, kültürel bir etkileşimi de beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Selçuklu Devleti müziğinde birden çok kültürün etkileri görülmektedir (Uslu, 2016: 1).

Oğuzlar’ın Kınık boyuna mensup olan Selçuklular hüküm sürdükleri bölgeye Orta Asya kültürünü ve sanatını da taşımışlardır. Dönemin insanların yurt bulma serüvenleri ile göçleri, topraklarını koruma adına yaptıkları savaş ve mücadeleleri hayal dünyamızda sürekli at üzerinde sefer yaptıklarını düşündürmüştür (Piyadeoğlu, 2020:22).

İnsan hayatının varoluşundan bu yana önemli bir etkiye sahip olan müzik, devletler için de çok önemli olmuştur. Selçuklularda da müziğin önemi ve yeri dönemin hem mimari hem de el sanatlarındaki tasvirlerinden anlaşılmaktadır (Kayın, 2020: 3). Bununla beraber ordu içerisinde müziğin kullanımı Türk Devlet geleneklerinde her zaman görülmektedir. Öncelikle ritim ile beraberlik ve birlik duygularının perçinlenmesini sağlayan müzik, askeri alanda da varlığını sürdürmüştür. Kullanılan müzik, çalgılar ve ritim hem ordunun birlik ve beraberliğini sağlamış hem de savaş içerisinde askere güç ve moral veren bir motivasyon kaynağı olmuştur (Koca, 2005: 67).

Nevbet, Selçuklular'da özgürlük anlamına gelmektedir. Selçuklular, yapmış oldukları askeri müzikle özgürlüklerini ilan etmişlerdir. Selçukluların Gaznelilerle yapmış oldukları savaş öncesinde beş vakit nevbet vurduğu bilinmektedir (Uslu, 2016: 1). Türklerde nevbet Göktürklerden beri hakimiyet alameti olarak düşünülmüş ve bu gelenek Osmanlılara kadar sürmüştür. Osmanlılarda ise mehter takımının kadrolanması yine bu gelenek sayesinde olmuştur (Türkmen, 2009: 85).

Türk tarihinde önemli bir yer tutan müzik, Türkler'in İslamiyet'i kabulü sonrasında da önemini ve sürecini devam ettirmiştir. İslamiyet'le beraber tasavvuf müziği Türklerde hızla yayılmıştır. Büyük Selçuklu Dönemi'nin en önemli dini otoritelerinden biri olan Gazali, yazdığı eserlerde müziğin yasak olarak belirtilmediği tam tersine sufilere destek çıkararak bunu bir ilahi gelenek haline getirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Sufiler ise müziğin uygulama ve yaygınlaşma aşamasından büyük bir önem teşkil etmektedir. Ezanın ve Kur'an'ın müzikal yapısı da insanların müziği benimsemelerinden kolaylık sağlamıştır (Uslu, 2016: 1).

Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra yayılması için çok çaba göstermişlerdir. Türklerin idaresi ve yayılmasıyla birlikte tasavvufi ritüellerden olan sema ve raks, tekke ve zaviyelerde icra edilmeye başlamıştır (Kara, 2014: 172). Nitekim bu makalede incelenen Uyanış Büyük Selçuklu dizisinde de müzikle yapılan birçok zikir sahneleri görülmektedir.

Eğlence, insanlık tarihi kadar eskidir ve insanlığın her döneminde varlığını sürdürmüştür. Öyle ki savaşlar, doğal afetler, göçler bunu hiçbir zaman engelleyememiştir. Kimi zaman gerçek dünyadan bir kaçış kimi zaman gerçek dünyadaki mutluluğu pekiştiren bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğlence birlikteliği aynı zamanda beraberinde müziği de getirmektedir.

Müziğin evrensel ve kültürel kolektif kodlar barındıran yapısı insanları küçük veya büyük çaplı bir araya getirmiş, birlik ve beraberliği sağlayan bir yapı sağlamıştır. Doğum, düğün, ölüm, savaş, baharı kutlama, zaferi kutlama gibi birçok birliktelikte müzik insanların her zaman yanında

olmuştur. Özellikle Türkiye Selçuklular'ında müzik, hayatı canlı tutan bir olgu olmuştur (Kara, 2014: 173).

Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in, halifenin kızı Seyyide Hatun ile düğününde davul zurnanın çalındığı bilinmektedir. Bunun dışında veliaht tayinleri, cüluslar, elçi kabullerinde de müzik ve eğlencenin olduğu birçok kaynakta belirtilmiştir. Eğlence törenlerine birçok ülkeden müzisyenler ve şarkıcılar getirilmiştir. Bu sebeple eğlence müziklerinde İran, Türkistan, Anadolu müziğinin etkisi görülmektedir. Bununla birlikte Selçuklular'da saraylarda müzisyen istihdam edildiği de görülmektedir (Göher Vural, 2018: 4).

Müzik ve çalgıları incelemek tarih ve coğrafyadan bağımsız olmamalıdır. Büyük Selçuklu Devleti'nin hüküm sürdüğü 11. yüzyıl insanların yurt bulma arayışları sebebiyle sürekli fetih ve savaş halinde olmaları söz konusudur. Seferler esnasında hükümdarlığın alameti olan tuğ, her savaşta askerler tarafından taşınmaktadır. Tuğ ile kös, davul, zurna, nakkare, nefir çalgıları da müzisyenler tarafından taşınmakta ve sultanın çadırının önünde nevbet çalınmaktadır (Somakçı, 2016: 5). Bu sebeple ordunun varlığı ritim çalgılarını beraberinde getirmektedir.

Hindikuş Dağları'ndan Batı Anadolu'ya, Orta Asya'dan Basra Körfezi'ne kadar geniş bir alanı kontrol altında tutan Selçuklular karma bir kültür halinde yaşamıştır. Selçuklular, göçler ve devletin sınırlarının genişliği sebebiyle birçok çalgıyı da topraklarında barındırmıştır. Köklerinin Mısır ve Mezopotamya'ya dayandırıldığı ve aynı zamanda Eski Yunan'da var olan arp çalgısına benzeyen çeng çalgısının Selçuklu seramiklerine yansıdığı görülmektedir. Çeng, milattan önceki dönemlerden beri Türkler'in tanıdığı ve sevdiği bir çalgı olmuştur (Göher Vural, 2018: 6).

Hem fetihlerle hem de sufilerin göçüyle Anadolu'ya gelindiğinde coğrafyayla beraber çalgılarda da değişiklik olmuştur. Türkiye Selçuklularında davul zurnanın ağırlıklı olduğu görülmektedir. Davul zurna adeta Anadolu ile özdeşleşmiştir ve günümüzde kullanımı hala devam etmektedir. Davulun bas (kalın) ve tok sesi ile zurnanın sert tınısı müziğe epik bir anlatım katmaktadır. Sosyal hayatta cirit, güreş gibi oyunlarda da kullanılmaktadır. Sufilerle birlikte Anadolu'ya gelen müzik, zikir ve diğer ritüellerde kullanılmıştır. Bununla birlikte Horasan dini müziği ile Selçuklu nevbet müziğini birleştirerek oluşturulan Mevlevi ayin geleneği ise Selçuklu zamanında Anadolu'da vücut bulmuştur. Mevlevi geleneği ile ney çalgısı da bu dönemde geliştirilmiş çalgılardandır (Kara, 2014: 177).

Günümüzde etnik müziklerde kullanılan dombra, kopuz, kıl kopuz, sızızgı Asya kökenli çalgılar olup bu çalgılar Büyük Selçuklu Devleti'nde de kullanılmıştır. Özellikle Kazakistan ve Kırgızistan topraklarında bu çalgılara hala rastlamak mümkündür (Göher Vural, 2011: 9).

2.1.Dizilerde Müzik Kullanımı

İzlemek görsel algılama için herhangi bir objeyi tüketmenin diğer adıdır. Bu anlamda düşünüldüğünde izlemek fiili pasif bir eylem biçimidir. Diziyi izlerken var olan kurgu bizi yönlendirir. Görselliğin güçlendirilmesi sahneler arası geçişteki ustalığa ve fondaki müziğe bağlıdır. Müzik, televizyon dizileri için hikâyeyi ve temayı aktarmada en önemli yardımcı öğelerden birisidir.

Televizyon, tüm toplumun kullandığı bir kitle iletişim aracıdır. İzler kitleye birçok amaçla ürün sunulabilmektedir. Dizilerin ne kadar çok izlendiği ve izlenmek istendiği bu nedenle büyük önem taşımaktadır. İzleyiciyi ekrana çekmek için kullanılan en etkili yöntemlerden biri de dizi müzikleridir. Dizinin sahnelerinde var olan atmosferin can alıcı noktası görselliğin ötesinde müzik kanalıyla desteklenmesidir. Televizyonda sahneler arası bağlantıların kusursuz olmasında müzik temel bir kaynaktır. Müzik genellikle hikâyeyi kuvvetlendirmek, görseldeki atmosferi seslerle desteklemek, kişi ve görüntü arasında bir bağ kurma amacıyla kullanılmaktadır.

Dizilerde her ne kadar besteler olsa da izleyicinin kültürel kodlarına dokunmanın yolu geleneksel ve/veya halk müziği motiflerinden geçmektedir. Söz konusu dizideki müziklerin anlam bağlamı açısından dikkat çektiği kuşku götürmez bir gerçektir. Bu ve bunun gibi dizilerde başvurulan folklorik müzik öğeleri popüler kültür ortamında yeniden gündeme gelerek müzik endüstrisi içinden tekrar tekrar üretilmeye başlanmıştır.

Copland'a göre, müzik görselin altında başlıca beş temel işlevde kullanılmaktadır. 1. Zaman, yer ve atmosfer yaratır. 2. Kişilerin ruhsal durumlarının altını çizer; söylenmeyen perdede gösterilmeyen durumları anlatır. 3. Geride bir süzgeç görevi görerek izleyicinin dikkatini teknik özelliklerden arındırır, böylece izleyici izlediğinin farkına varmaz. 4. Bir süreklilik sağlar. 5. Gerginlik yaratır, sonra da bu gerginliği yumuşatır (Pekman C. & Kılıçbay B, 2004: 16). Aktarılmış olan bu işlevler, sahne başına özel olarak yapılmalıdır.

Müziğin görsel dokuya uyması gerekmektedir. Dizi sahnesinde gördüğümüz zaman, mekân ve karakter ile mevcut temanın izleyicide yarattığı izlenimi müziğin de tetiklemesi gerekmektedir. “Uyanış: Büyük Selçuklu” dizisinde de bunun ustaca yapıldığı görülmektedir. Dizinin müziklerinde kullanılan çalgılar, ritim ve melodilerin birbirleri ile uyumu söz konusudur. Ayrıca sahnelerinin kendi

ritminin de devamlılığını sağlamaktadır. Bu dönemi anlatan filmlerde ve dizilerde yapılan müziklerin de ritim olarak sürekli bir at koşma hissiyatını izleyicilere vermesi gerekmektedir. Öncelikli olarak müziğe ritim veren bir sazın olması gerekmektedir.

Görüntü üzerine müzik inşa ederken, müzisyenin başvurduğu en önemli referans hiç kuşkusuz görüntü ve tema dokusudur. Dönem dizisi ya da filmi için müzik yaparken alacağımız üçüncü referans noktası ise tarihtir. Özellikle dizide işlenen dönemin özellikleri ve o dönemin müziğini bilmek, görüntüyü en gerçek haliyle seyirciye aktarmak için oldukça önemlidir.

“Uyanış: Büyük Selçuklu” dizisini incelediğimizde ise dönem 11. yüzyıl zamanına denk gelmektedir. Müzik tarihi incelendiğinde 11. yüzyıl çok sesli müziğin gelişmediği, tek sesli bir yapının olduğu ve genellikle ritme dayalı bir melodilerin yazıldığı dönemdir. İncelediğimiz dönemde çok fazla müzik makamı ve çalgı olmadığı için mevcut çalgılar da sürekli ritim atarak çalınmıştır.

Dizi müziklerinde genellikle leitmotif tekniği de kullanılmıştır. Leitmotif tekniği, müzik eserinde kişi ve/ veya simgeyi belirleyen ve sık sık tekrar edilen motiftir (Yıldırım, 2011: 42). Bu kavramın dizi bağlamında karakterler için kullanılması, metaforik olarak kişileri izleyiciye müzikal yolla sunması, kullanılan motiflerin güncel ve popüler olmasını sağlamıştır. Böylece popüler kültürün müzik ayağında pop müzik ile gölgelenen geleneksel motifler, kullandıkları diziler sayesinde popülerleşmiş ve yeniden başvurulmuş bir alan olmuşlardır. Bu motif kavramının sinema ve dizilerde kullanılmasının, günümüz sanat endüstri ilişkisi içinde ayrıca sorgulanması gerekmektedir.

2.2. “Uyanış: Büyük Selçuklu” Dizisi

“Uyanış: Büyük Selçuklu” dizisi Akli Film tarafından Sedat İnci yönetmenliğinde çekilmiştir. Senaryosu Serdar Özönel tarafından yazılan dizinin müzikleri Gökhan Kırdar ve Batuhan Fırat tarafından yapılmıştır. Tarih, drama, aksiyon, kurgu ve macera türünde bir dizidir.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun devlet yapısını, siyasi olaylarını, savaşlarını ve Melikşah'ın hayatını ele almaktadır. Melikşah, Anadolu'nun kapılarını Türkler'e açan Selçuklu Hükümdarı Sultan Alparslan'ın ölümünün ardından tahta geçmekte ve aynı gün çok sevdiği Kıpçak hatunu Başulu'yu doğum yaparken kaybettiği haberini de almaktadır. Kıpçak-Selçuklu düşmanlığı sebebiyle yeni doğan bebek, devletin devamlılığı için tehlike arz etmekte bu nedenle doğan çocuğun varlığı gizlenmektedir.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Sultan Melikşah, Sultan Alparslan'dan aldığı Selçuklu Devleti'nin gücünü doruklara çıkarmıştır. Bu nedenle Selçuklu büyüdükçe düşmanları da hem devletin içinde hem de dışında çoğalmaktadır.

“Uyanış: Büyük Selçuklu” dizisi hem düşmanlara karşı devletini koruyan Sultan Melikşah'ı hem de yıllar önce gizlenen oğlu ve öldü sanılan Başulu Hatun ile ilgili olan sırrı anlatmaktadır (Türkyılmaz, 2020).

3. Yöntem

Araştırmada “Uyanış: Büyük Selçuklu” dizisi örneklemeden yola çıkarak dizi müziklerinin işlevlerini ve önemini açıklamak hedeflenmiştir. Bununla birlikte tema-karakter-müzik ilişkisi anlamlandırılmıştır. Bu çalışmada bir tarihi dizinin müzikleri incelendiği için öncelikle nitel araştırma yöntemlerinden etnografik araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem kapsamında kültürel özellikler incelenmiştir. Aynı zamanda tarihin bir kesiti incelendiği için de tarihi araştırma yöntemi kullanılmıştır. Müzikleri inceleme aşamasında içerik analiz modelinden ve betimsel analiz yönteminden yararlanılmıştır (Büyüköztürk Ş.&, Kılıç Çakmak E.&, Akgün Ö&. Karadeniz Ş, & Demirel F: 2014: 19-20). Kaynak ve veri analizlerinden yararlanarak dizide kullanılan eserler analiz edilmiştir. Araştırmada evren olarak “Uyanış: Büyük Selçuklu” dizisi için yapılmış olan yaklaşık 187 adet müzik, düzenleme ve versiyondan 12 tanesi örneklem olarak seçilmiş, işlevsel ve yapısal açıdan analiz edilmiştir. Makalenin örneklemini 1. Jenerik, 2. Hücum, 3. Devletim, 4. Sencer, 5. Zübeyde Hatun, 6. Terken Hatun, 7. Aşk, 8. Doğuş, 9. Sır, 10. Mehter, 11. Hüzün, 12. Melikşah (Duygusal) isimli dizi müzikleri oluşturmaktadır. Makalede yer alan eserlerin isimleri ve temaları TRT Dinle (<https://www.trtdinle.com/playlist/alparslan-buyuk-selcuklu-3314155>) sayfasındaki 187 adet müzik olan listeden referans alınmıştır (*Uyanış: Büyük Selçuklu Dizi Müzikleri*, 2021). Söz konusu dizi müziklerinin genel işlevleri ve özelliklerine değinilmiş ve karakter- tema-müzik uyumu anlamlandırılmıştır.

Araştırmanın ana problemi “Uyanış: Büyük Selçuklu” dizisi özelinde yapılan dizi müziklerinin karakter- tema- müzik uyumu nasıldır ve dizi müziğinin işlevi, önemi ve yapısal özellikleri nelerdir?” olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın alt problemleri ise aşağıdaki gibidir:

1. “Uyanış: Büyük Selçuklu” dizisindeki müziklerin ölçü (mezür) birimleri dağılımı nedir?

2. “Uyanış: Büyük Selçuklu” dizisindeki müziklerin metronom (ritmik) dağılımı nedir?
3. “Uyanış: Büyük Selçuklu” dizisindeki çalgıların kullanım oranlarının dağılımı nedir?
4. “Uyanış: Büyük Selçuklu” dizisindeki müziklerin form yapısı (biçim) nasıldır?
5. “Uyanış: Büyük Selçuklu” dizisindeki müziklerin tonal (dizi) olarak dağılımı nedir?
6. “Uyanış: Büyük Selçuklu” dizisindeki ritim çalgılarının kullanım oranı nedir?
7. “Uyanış: Büyük Selçuklu” dizisindeki melodi çalgılarının kullanım oranı nedir?
8. “Uyanış: Büyük Selçuklu” dizisindeki müziklerde vokal (insan sesi) kullanım oranı nedir?
9. “Uyanış: Büyük Selçuklu” dizisindeki müziklerin farklı tema olarak kullanım oranı nedir?
10. “Uyanış: Büyük Selçuklu” dizisindeki müziklerin farklı karakter olarak kullanım oranı nedir?

4. Bulgular

Bu bölümde araştırma ile ilgili bulgulara, alt bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir.

4.1. Alt Problemlere İlişkin Bulgular

1. Alt Probleme İlişkin Bulgular: Dizi müziklerinde 2/4, 3 /4. 4/4 ve serbest ölçüler kullanılmıştır. Ölçülerin dağılım tablosu aşağıdaki gibidir.

Tablo 1. Ölçü Birimleri

Ölçü Birimleri	2/4	3/4	4/4	Serbest
Eser Sayısı	1	1	9	1

2. Alt Probleme İlişkin Bulgular: İşlenen mehter müzik teması marş (yürüyüş) ritminde ilerlemektedir. Bununla birlikte savaş ve çatışma sahnelerinde genellikle iki farklı müzik kullanılmıştır. Kullanılan müzikler versiyonlar halinde sahne trafiği ve tansiyonuna göre düzenlenmiştir.

Dizinin en tempolu ve tansiyonu yüksek olan müziği “hucüm” adlı müziktir. Bu nedenle savaş ve çatışma sahnelerinin yanında tansiyonu yüksek sahnelerde de kullanılmıştır. Müziğe çeşitli

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

versiyonlarda vokaller ve kopuz ile icra edilen melodilerde eşlik etmiştir. Orkestrasyonu güçlü ve müzikal duyumu geniş bir müziktir. Dizi içerisinde kullanılan müziklerin metronom (ritmik) dağılımı aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 2. Metronom Dağılımı

Metronom (Ritmik) Dağılımı	Andante (Yarı Yavaş)	Allegro (Hızlı)	Moderato (Yavaş)	Vivace (Canlı)
Eser Sayısı	3	5	2	2

3. Alt Probleme İlişkin Bulgular: Genel olarak müziklerin ritmini vurmaları ve telli çalgılar oluştururken müziğin melodileri kıl kopuz ile icra edilmiştir. Dizi içerisindeki müziklerde çalgıların kullanım oranı aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 3. Çalgılar

Çalgıların Dağılımı	Eser Sayısı
Davul (Bateri)	4
Kaval	3
Kopuz	4
Zurna	3
Ney	1
Bağlama	4
Keman	1
Perküsyon Grubu	4
Bas	1
Dombra	6
Yaylı Grubu	2
Ud	1

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)	
Kıl Kopuz	5
Sıbızgı	3
Davul (Asma)	4
Shaker	1

Daha önceki bölümlerde Selçuklular'da müziğin askeri olarak önemi anlatılmıştır. Sürekli at üzerinde ve sefer halinde olan bu devletin askeri müziği de hiç şüphesiz epik- destansı bir anlatımda olmalıdır. Özellikle savaş öncesi hazırlanan ordu sahnelerinde çalan mehter müzikleri için vurmali sazlar ile ritim oluşturulup, zurna ile melodileri icra edilmiştir.

Saray müzikleri genellikle halk müziklerine kıyasla daha çok makamsal yapı barındırmaktadır. Önceki bölümlerde Büyük Selçuklu Devleti'nde farklı ülkelerden gelen müzisyenlerin istihdam edildiği belirtilmiştir. Farklı ülkelerden gelen müzisyenler beraberinde farklı kültürel ezgi, motif ve çalgıları da getirmiştir. "Uyanış: Büyük Selçuklu" dizisinde saray, saray işleyişi, saray içerisindeki sahnelerde genellikle ud ve perküsyon çalgıları görülmektedir.

Davul, zurna ve bağlama çalgıları Anadolu'nun öz çalgılarıdır. Dizinin ilk bölümlerinde Anadolu Türkmen Obaları ve oba hayatı işlenirken epik- destansı anlatımıyla zeybek motiflerinin işlendiği ve bu çalgıların kullandığı müzikler görülmektedir.

4. Alt Probleme İlişkin Bulgular: Dizide kullanılan müzik formları aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 4. Form Yapısı

Form Yapısı	A	A- B	A- B- A	A- B- C
Eser Sayısı	4	3	4	1

5. Alt Probleme İlişkin Bulgular: Dizide kullanılan tonaliteler aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 5. Tonalite

Tonalite	Do Minör	Mi Minör	La Minör	Re Minör	Do Majör
Eser Sayısı	1	5	4	1	1

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

6. Alt Probleme İlişkin Bulgular: Dizide müziğin ritmini kopuz, dombra ve bağlama çalgıları oluşturmaktadır. Bu telli çalgıların icrası ve ritimleri genellikle at koşturma hissi uyandıracak şekildedir. Ayrıca Orta Asya'nın en bilinen çalgılarından. Genellikle ritim çalgısı olarak kullanılsa da beste yapımında da kullanılmıştır. Dombra çalgısının telleri bağırsaktan yapıldığı için oldukça doğal bir ses tınısı vardır (Karolyi, 1996:3). Bu bağlamda daha doğal tınılar elde etmek için oldukça elverişlidir. Müziklerin ritimlerinde telli çalgılar dışında vurmali çalgılardan da yararlanılmıştır. Özellikle asma davul ve perküsyon ritimlere destek ve coşkuyu arttırıcı etki sağlamıştır. Savaş ve seferlerle geçen bu dönem epik ve destansı bir müzikle anlatılmıştır.

Dizide kullanılan ritim çalgılarının dağılımı aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 6. Ritim Sazlar

Ritim Sazlar	Eser Sayıları
Davul (Asma Davul)	5
Kopuz	5
Dombra	5
Bağlama	4
Perküsyon	5
Davul (Bateri)	2
Yaylılar	1

7. Alt Probleme İlişkin Bulgular: Dizi içerisindeki melodi çalgıları temalara göre belirlenmiştir. Dizideki en belirgin temalardan biri olan “sır” teması hüznü içermektedir. Hüznü veren çalgı ise kıl kopuzdur. Kıl kopuz eşsiz tınısı ile müziğe başlarken, melodiyi sızgı çalmaktadır. İki çalgının birbiri ile uyumu hüznü temasının dokunaklı bir şekilde işlenmesini sağlamıştır. Dram sahnelerinde ağırlıklı olarak kıl kopuza yer verilmiştir.

Bizans ile olan sahnelere bakıldığında ise Batı çalgıları görülmektedir. Vurmalı çalgılarla altyapı oluşturulmuş, yaylılar ile desteklenmiş ve tüm müziğe Hristiyan ayinlerini ve klise müziğini anımsatan bir vokal eşlik etmiştir.

Dizide kullanılan melodi çalgılarının dağılımı aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 7. Melodi Sazları

Melodi Sazları	Eser Sayısı
Sıbızgı	6
Kaval	1
Zurna	2
Kopuz	4
Bağlama	4
Kıl Kopuz	4
Dombra	1
Ud	1
Kanun	1

8. Alt Probleme İlişkin Bulgular: Dönemin tarih analizi yapıldığında 11. yüzyılın ortalarında Büyük Selçuklu Devleti'nin geldiği ana yurt olan Orta Asya ve hüküm sürdüğü kendi topraklarında Moğol İstilaları başlamıştır. Dizi müziklerine bakıldığında özellikle dizinin genel olarak “devletim”, “doğuş” ve “hücum” isimli sahne müziklerinde dombra ve kopuz üzerine Moğol müziğinde gördüğümüz gırtlak tekniklerinin eklendiği görülmektedir. Dizi müziklerinde vokal eşliği tüm versiyonlarda görülmektedir. Vokal olarak genellikle erkek sesi tercih edilmiştir. Erkek sesi ve müziğe olan güçlü eşliği, eserin daha epik tınlamasını sağlamıştır. Bazı dram sahnelerinde ise vokal sesi olarak kadın sesine yer verilmiştir.

Aşağıdaki tabloda dizide kullanılan vokal sayıları belirtilmiştir.

Tablo 8. Vokal Kullanım Oranı

Vokal Kullanım Oranı	Erkek Vokal	Kadın Vokal
Eser Sayısı	6	1

9.Alt Probleme İlişkin Bulgular: Dizinin zengin hikâyesi farklı temalar doğurmuştur. Kınık Obası'na gelindiğinde dizinin ana teması olan “sır” ile tema daha duygusal ve hüzünlü bir hale bürünmekteyken, devlet işlerinin olduğu sahnelerde müzik daha hareketli ve epik bir hale bürünmektedir. Saray içerisinde ise çalgılara kadar bir değişim söz konusudur.

Aşağıdaki tabloda dizideki farklı temalar gösterilmiştir.

Tablo 9. Temalar

Dizide Kullanılan Temaların İsimleri
Hasret
Devletin Kutsallığı
Savaş
Sır
Saray
Devlet İşleri
Fetih

10.Alt Probleme İlişkin Bulgular: Dizide göze ilk çarpan karakter müziği, güçlü bir hanedan kadını figürüyle karşımıza çıkan Zübeyde Hatun sahnelerinde çalan müziktir. Bir hanedan kadını olması ve köklerine, devletine bağlılığından ötürü onun sahnelerinde Türklerle özdeşleşmiş çalgılar kullanılmaktadır. Davul, zurna ve bağlama çalgıları kullanılarak yapılmış olan zeybek müziği Zübeyde Hatun'un karakteriyle özdeşleşmiş ve sahnelerine uyum sağlamıştır.

Hüzün temasının yaratımında bahsedilen kıl kopuz ve sıbızgı ile çalınan dram müziği Sultan Melikşah ve oğlu Sencer'in ilk sahnelerinde de kendini göstermektedir. Baba- oğul arasındaki özlem

ve hüzün kıl kopuz ve sızılgı ile karakterlere uyum sağlamaktadır. Bununla birlikte Başulu Hatun sahnelerinde de bu müzik görülmektedir.

Dizide bir başka hırslı ve güçlü bir kadın karakter olarak Terken Hatun karşımıza çıkmaktadır. Terken Hatun sahnelerinde genelde saray müziği diye nitelendirdiğimiz perküsyon, kanun, ud ve telli çalgılar ile çalınan makamsal motifler barındıran müzikler görülmektedir. Bunun dışında sürekli oyun ve entrika peşinde olan Terken Hatun'un, hırslı bir karakter olmasının verdiği referanslarla yaylı sazlarla çalınan ve bu sazların agresif bir anlatı kattığı Terken Hatun müziği de bulunmaktadır.

Elçin Hatun, Melikşah, Nizamülmülk ve hususi yiğitlerin olduğu sahnelerde genellikle davul, bağlama, zurnanın egemen olduğu epik müzikler çalmaktadır.

Aşağıdaki tabloda tema ve karakter eşlemesi görülmektedir.

Tablo 10. Tema ve Karakterler

Dizide Kullanılan Temalar	Temaların Eşlendiği Karakterler
Savaş- Devlet- Sır- Hasret	Melik Sencer
Savaş- Devlet- Sır- Hasret	Melikşah
Hasret	Sencer- Turna
Sır- Hasret	Sencer- Başulu
Saray	Terken- Seferiye
Savaş- Devlet- Sır	Nizamülmülk- Sencer
Devlet- Savaş	Zübeyde- Elçin

5. SONUÇ

Yapılan bu çalışma literatür taramaları neticesinde benzeri diğer makalelerin yanı sıra dönem çalışması olması sebebiyle tarihsel bir nitelikte de taşımaktadır. Aynı zamanda dizi müziğinin yapımı esnasında görüntü dokusunun önemli olduğu vurgulanmıştır. İncelemeler sonucunda görüntü üzerine yapılan müzik için, salt müziğin önemli olmadığı anlaşılmıştır. Müzik, görüntünün dokusuna uygun olmalıdır. Etkileyici bir dizi müziği için görüntü dokusunu oluşturan parametreler iyi analiz edilmelidir. Bu parametreler; tarihsel doku, coğrafi doku, sosyolojik doku, dinamik yapı, metin ve oyunculuktur. Parametreler bağlamında incelenen ve varılan sonuçlar aşağıdaki gibidir.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

1. Alt probleme ilişkin bulgular incelendiğinde büyük bir oranla 4/4'lük ölçü birimine sahip müziklerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bunun nedeni 4/4'lük bir ölçü biriminin hem besteleme hem de içerisindeki nota dağılımı konusundaki elverişli yapısıyla alakalı olabilir. Ayrıca görüntü ve hikayedeki tansiyon çeşitliliği içinde en kullanışlı ölçü birimlerinden biridir.

2. Alt probleme ilişkin bulgular incelendiğinde eserlerin ağırlıklı olarak allegro (hızlı) ritmik yapısında bestelendiği görülmektedir. Andante, moderato ve vivace yapılarında neredeyse eşit bir dağılım söz konusudur. Allegro ağırlık besteleme tercihi, dizideki savaş, çatışma ve heyecan odaklı sahnelerin ağırlıkta olması olabilir. Ayrıca daha önce de belirtildiği gibi dizideki müzikler genellikle bir at koşurma hissiyatı içermektedir.

3. Alt probleme ilişkin bulgular incelendiğinde "Uyanış: Büyük Selçuklu" dizisi özelinde Gökhan Kırdar ve Batuhan Fırat'a ait olan toplam 12 adet beste, düzenleme ve versiyon incelenmiştir. Dizi müziklerinde içerisinde Orta Asya çalgılarıyla yapılan müzikler ağırlıklı olmakla birlikte, Klasik Batı Müziği çalgılarıyla yapılan müziklere de yer verilmiştir. Yapılan analize göre en fazla dombra ve kıl kopuz çalgılarının kullanıldığı saptanmıştır. Bu iki çalgı hem Orta Asya kültürüne hem de dizide işlenen tarihlere aittir. Dombra çalgısı ritim ağırlıklı, kıl kopuz ise melodi ağırlıklı kullanılmıştır. Bu çalgıları takiben davul, kopuz, bağlama ve perküsyonlarda oldukça fazla kullanılmıştır. Uyanış Büyük Selçuklu dizisi müzikleri incelendiğinde kullanılan çalgıların tarihsel ve coğrafi dokuya uygun olduğu saptanmıştır.

4. Alt probleme ilişkin bulgular incelendiğinde dizi müziklerinin genellikle A ve A- B- A formları üzerinde bestelendiği görülmektedir. Zira A- B- A formu, klasik bir besteleme formudur ve oldukça fazla kullanılmaktadır. Leitmotif ve dizi müziği tekniklerinden dolayı görüntü altına müzik bestelenirken metronom değil timecode esas alındığı için kimi yerde tek bir formda (A) eserler üretilmiştir.

5. Alt probleme ilişkin bulgular incelendiğinde, ağırlıklı olarak la minör ve mi minör tonalitelerinin görüldüğü tespit edilmiştir. Bunun nedeni ilgili yıllardaki müziğin çok fazla kompleks yapıda olmadığı ayrıca dizideki görselliğinde altındaki müziğin daha sade olması gerektiği gibi anlamlar çıkarılabilir.

6. Alt probleme ilişkin bulgular incelendiğinde, müziklerin alt yapısında yer alan ritimlerin sahnenin aksiyon ve dinamik yapısını desteklediği görülmektedir. Analizlere göre ritim çalgıları olarak davul,

kopuz, dombra ve perküsyonun ağırlıklı olduğu görülmektedir. Ayrıca bu çalgılar dönemin tarihsel yapısını ve müzikal düzeyini de çağrıştırmaktadır.

7. Alt probleme ilişkin bulgular incelendiğinde, müziklerin melodi açısından hem metne hem de oyunculuklara anlam kattığı görülmüştür. Analizlere göre melodilerde en fazla kullanılan çalgı sızgıdır. Genellikle ritim ağırlıklı müziklerin görüldüğü dizide, melodi ağırlıklı müzikler daha azdır. Var olan müziklerde genellikle hüznün, hasret gibi temaları içerdiği için sızgı çalgısı tercih edilmiş olabilir. Sızgı hem eşsiz tınısıyla hem de coğrafi ve tarihsel olarak diziye uygun oluşuyla tercih edilmiş olabilir. Bununla birlikte kopuz, kıl kopuz ve bağlama çalgılarının kullanım oranları da dizi içerisinde oldukça fazladır.

8. Alt probleme ilişkin bulgular incelendiğinde, vokal kullanımının dizi müzikleri arasında çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Dönemin coğrafi ve tarihsel yansıması burada da görülmektedir. Bununla birlikte erkek sesinin kullanımı, kadın sesi kullanımına oranla daha fazladır. Dizinin epiksel tarafı ve içerisindeki sahne dinamiklerinden dolayı erkek vokal daha çok tercih edilmiş olabilir.

9. Alt probleme ilişkin bulgular incelendiğinde, dizinin temalarının genellikle epik- destansı bir anlatımla işlenen devlet ve savaş temalarında yoğunlaşmıştır. Bunun yanı sıra dizinin esas çekirdek hikâyesi olan sır ve onu destekleyen hüznün teması da oldukça fazla kullanılmıştır.

10. Alt probleme ilişkin bulgular incelendiğinde, temaların karakterle eşlendiği görülmektedir.

Bir görüntüye müzik yapılırken dikkat edilen tüm unsurların “Uyanış: Büyük Selçuklu” dizisinde var olduğu görülmektedir. Bununla birlikte dizi müziklerinin, dizinin veya olayın teması ve karakterinden bağımsız yapılamayacağı anlaşılmıştır. Son olarak ticari bir kaygı ile yapılan dizilerde, anlamlı ve etkileyici müzik anlayışının geliştiği ve müzikal olarak daha doğru ve gerçekçi müziklerin yapıldığı saptanmıştır. Dizi müziklerinin aynı zamanda sahnelerin sürekliliğini ve devamlılığını sağladığı görülmüştür.

KAYNAKLAR

- Avcı, N. (2017). “Görsel İşitsel Miras Sinema ile Başlar”. Görsel İşitsel Miras Alanı ve Korunması. Konferans Metinleri. İstanbul: Özel Basım.
- Bayrakdar, D. (2017). “Bu Senin Hikâyen, Onu Kaybetme Ya da Keşfet, Paylaş, Hatırla” Görsel İşitsel Miras Alanı ve Korunması. Konferans Metinleri. İstanbul: Özel Basım.
- Büyüköztürk Ş., Kılıç Çakmak E., Akgün Ö. E., Karadeniz Ş., Demirel F. (2014). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara, Pegem Akademi.
- Carroll, N. (1989). *Mystifying Movies. Fads and Fallacies in Contemporary Film Theory*, Columbia University Press.
- Çelikcan, P. (1996). Müziği Seyretmek. Ankara, Yansıma Yayınları.
- Göher, Vural, F. (2011). Asya Hun İmparatorluğu'nda Müzik. *Turan Stratejik Araştırmaları Dergisi*, 3(10), 15- 21.
- Göher, Vural, F. (2018). Çeng Çalgısının Selçuklu Seramiklerine Yansıması. *Bellekten*, 82(293), 159- 184.
- <https://www.trtdinle.com/playlist/alparslan-buyuk-selcuklu-3314155> (Erişim Tarihi 20.01.2021)
- Kara, S. (2014). Selçuklu Türkiye’inde Eğlence Türü Olarak Bezm ve Musiki. *Bilig- Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, (68), 169- 182.
- Karolyi, O. (1996). Müziğe Giriş. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Kayın, A. (2020). Selçuklu Sarayında Gezegen ve Burç Tasvirlerinde Müzik ve Dans. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (49). 493- 518.
- Kılıçbay, B. (2004). “Televizyon Müziği: Bir Eklemlenme Öyküsü”. Görüntünün Müziği Müziğin Görüntüsü. İstanbul, Pan Yayıncılık.
- Koca, S.(2005). Selçuklularda Ordu ve Askeri Kültür. Ankara, Berikan Yayınları.
- Piyadeoğlu, C.(2020). Büyük Selçuklular Yeni Bir Devrin Başlangıcı. İstanbul, Kronik Yayınları.
- Ramaut- C. (2002). B. Müzikte Postmodernlik. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Onaran, O. (2004). “Sinemada Müzik Kullanımı ve Bir Örnek: Uzak” Görüntünün Müziği Müziğin Görüntüsü. İstanbul, Pan Yayıncılık.
- Özer, Y(2001). “Modern Tınılar, Geleneksel Görüntüler: Halk Müziğinde Günümüz Yönelimleri ve Bir Video Çözümlemesi”. Müzikoloji Derneği Sempozyum Bildirileri. Özel Basım. İstanbul.
- Say, A. (2010). Müzik Nedir, Nasıl Bir Sanattır?”. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Somakçı, P. (2016). Geleneksel Türk Müziği’ne Özgü Çalgıların Organolojik Gelişimi. *Konservatoryum*, 3(1), 15- 39. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/419448>. Erişim Tarihi: 20. 01. 2021
- Topuzkanamış, E. (2010). “Musiki İnkılabıyla Toplum İnşası: Müzik Toplum ve Cumhuriyet”. I. Uluslararası Felsefe Kongresi Bildiriler 14-16 Ekim 2010. Editör: İsmail Serin. Bursa, Asa Yayınları.
- Türkmen, Mustafa Nuri (2009). Osmanlı’da Askeri Müzik Mehter. İstanbul, Kitaplık Yayınları
- Türkyılmaz, F. (2020). TRT 1'in yeni dizisi 'Uyanış: Büyük Selçuklu' 28 Eylül'de izleyiciyle buluşacak. <https://web.archive.org>. Retrieved 03 03, 2021, from <https://web.archive.org/web/20200910224749/https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/trt-1in-yeni-dizisi-uyanis-buyuk-selcuklu-28-eylulde-izleyiciyle-bulusacak/1962481>. Erişim Tarihi: 24.05. 2021.
- Uslu, R. (2016). Selçuklularda Müzik ve Literatürü. <https://www.altayli.net>. Retrieved 04 13, 2021, from <https://www.altayli.net/selcuklularda-muzik-ve-literaturu.html#:~:text=Bununla%20birlikte%20yukarda%20değindiğimiz%20gibi,mevlevilerin%20oney%2C%20rebab%20çaldıkları%20bilinmektedir>. Erişim Tarihi: 12.06.2020
- Yazıcıoğlu, M. (2016). Film Müziği Teknikleri. İstanbul: Gece Kitaplığı Yayınevi.
- Yıldırım, V. (2008). İstanbul’da Plastik Sanatlar ve Müzik. İstanbul, Bahariye Sanat Galerisi

Yayımları.

Yıldırım, V. (2011). Müzik Tarihine Genel Bakış ve Küçük Müzik Sözlüğü. İstanbul, Nota Yayıncılık.

Yıldız, Ö. ve Cem Kağan U. (2019). “Mekân ve Mekân Tasarımının Ses Derinliğine Etkisi Üzerine Deneysel Bir Çalışma.” İletişim Çalışmaları Dergisi, vol. 5, no. 2, pp. 201- 218.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkiler bulunmamakta, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması olmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma, Etik Kurul Kararı gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.

“ÖLÜMCÜL ÇÖZÜM” FİLMİNDE KAPİTALİZM, REKABET VE İŞSİZLİK SARMALI

Doç. Dr. Elif ŞEŞEN*
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz AKYILDIZ**

Öz

Kapitalist üretim yapısının körüklediği rekabet, hayatın anlamını kariyer başarısı ve bunun sağladığı maddi doyumlarla bağlamaktadır. Başarının zenginlik ile ölçüldüğü, başarısızlığın ise değersizlik ile eşitlendiği kapitalist sistem, tüm toplumsal kesimleri olumsuz etkilemektedir. Kişisel çıkarıya dayanan kazanımların kaybedilmemesi adına insani değerlerin ikinci plana atılmasına zemin hazırlayan kapitalist sistem, insanları acımasız bir rekabetin içine itmektedir. Çalışmanın anlamının değiştiği modern kapitalist toplumlarda başarının sahip olunan metalarla ölçülmesi, işsizliğin bir kimlik bunalımı olarak da algılanmasına yol açmaktadır. İşsiz kitlesinin giderek büyümesine yol açan mevcut üretim örgütlenmesi, kol, zihin ya da emek gücü ile çalışan mavi ya da beyaz yakalı çalışan herkesi tehdit etmektedir. Bu çalışmada, Costa-Gavras'ın *Ölümcül Çözüm* (2005) adlı filmi kapitalizm, rekabet ve beyaz yakalı işsizliği kavramları bağlamında analiz edilmiştir. Beyaz yakalı bir yöneticinin işsiz kalması sonrasında uğradığı maddi ve manevi yıkım ile içine düştüğü çaresizlikle rakiplerini öldürmeye başlamasını anlatan film, kapitalist rekabet koşullarının acımasızlığını da ortaya sermektedir. Çalışmada çözümleme için betimsel analiz ve göstergebilim yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Kapitalist sistemin yetiştirdiği örnek bir beyaz yakalı çalışanın bile bir seri katile dönüşmesinin hikâyesini anlatan *Ölümcül Çözüm* filminin analizi, çalışan kesimlerin içinde bulunduğu iktisadi sistemin arka planını, mevcut ekonomik yapının neden olduğu psikolojik hezeyanları ve insanın kendi yarattığı sistem içerisinde geldiği acımasız ve parazitvari konumu tartışmaya açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, rekabet, işsizlik, beyaz yakalılar.

THE SPIRAL OF CAPITALISM, COMPETITION AND UNEMPLOYMENT IN THE “LE COUPERET” FILM**Abstract**

The competition fueled by the capitalist production structure connects the meaning of life to career success and the material satisfaction it provides. The capitalist system, in which success is measured by wealth and failure is equated with worthlessness, adversely affects all social groups. The capitalist system, which paves the way to be put human values into the background in order not to lose gains based on self-interest, pushes people into a ruthless competition. In modern capitalist societies where the meaning of the work has changed, the measurement of success by commodities leads to the perception of unemployment as an identity crisis. The current production organization, which causes growing unemployed mass, threatens all blue or white-collar workers who work with manual, mental or labor power. In this study, film of Costa-Gavras *Le Couperet* (2005) has been analyzed in the context of the concepts of capitalism, competition and white-collar unemployment. The film, which tells how a white-collar manager begins to kill his rivals because of desperation and the material and moral destruction he has suffered after being unemployed, also reveals the ruthlessness of capitalist competition conditions. In the study, descriptive analysis and semiotic methods were used together. The analysis of the *Le Couperet* film, which tells the story of the transformation of an exemplary white-collar employee trained by the capitalist system into a serial killer, brings into question the background of the economic system that the working people are in, the psychological delusions caused by the current economic structure, and the brutal and parasitic position that man has come to within the system he has created.

Keywords: Capitalism, competition, unemployment, white-collar

* Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü. ORCID: 0000-0002-8513-9647. elifsesen@gmail.com.

** Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü. ORCID: 0000-0001-6976-2300. yvzakylz@gmail.com.

Araştırma Makalesi

Sayfa Sayısı: 19-45

Makale Geliş Tarihi: 15.11.2021

Makale Kabul Tarihi: 25.01.2022

Makale Yayın Tarihi: 28.02.2022

1. GİRİŞ

Daha fazla kâr elde etme güdüsüyle sonu gelmeyen ve sürekli olarak kendini üreten rekabet koşullarını zorunlu kılması, kapitalizme yönelik eleştirilerin başında gelmektedir. Sadece çalışma hayatı ile sınırlı kalmayan rekabet, kapitalist ekonomik düzen içerisinde yaşayan insanların hayatlarının hemen her anını ve alanını etkisi altına almakta, hem iş hem de özel hayatında rakip olarak gördüğü kişileri ezen, daima rakiplerinden üstün olmak için çırpınan, başarı için her yolu mubah sayan bir insan profilini de beslemektedir. Kişisel çıkara dayanan kazanımların kaybedilmemesi adına insani değerlerin ikinci plana atılmasına zemin hazırlayan kapitalist sistem, insanları acımasız bir rekabetin içine iterken bireyleri kendisi ile başlayıp topluma doğru genişleyen bir şekilde derin bir yabancılaşma ile karşı karşıya bırakmaktadır. Yabancılaşma, temel olarak insanın kendisini, yaşamına anlam ve tutarlılık kazandıracak bir amaca sahip olarak tanımlayamamasıdır. Kapitalist üretim sistemi ve bu sistemin sürdürülebilmesi için gerekli olan iktisadi politikaların küresel düzeyde hakim olması sonucunda, dünyanın tüm coğrafyalarında, insanların içinde buldukları yabancılaşmanın derinliği de artmaya başlamıştır (Yedekci, 2016: 867). İster çalışan ister işveren olsun kendisine, çevresine ve topluma yabancılaşan insanlar için elindekini kaybetmek; başarısızlık, işsizlik ve büyük bir yıkım duygusunu beraberinde getirmekte ve bireyler bundan kaçınabilmek için pek çok şeyi feda etmeyi ve hatta ahlaki sınırları aşan şeyler yapmayı göze alır hale gelebilmektedirler. İnsanlar için işin ve çalışmanın anlamının dönüştüğü modern kapitalist toplumlarda başarının sahip olunan metalarla ölçülmesi, işsizliğin sadece çalışmamak olarak değil; yoksulluk, başarısızlık ve değersizliğin eşlik ettiği bir kimlik bunalımı olarak da algılanmasına yol açmaktadır. Küresel gündemin önde gelen konularından biri olan işsizlik, günümüzde beyaz yakalılar da dahil tüm çalışan kesimlerin en büyük kâbusu haline gelmiş görünmektedir. Ücretli emek içerisindeki en önemli çalışan gruplarından biri olan ancak net bir tanımının yapılması çok da kolay olmayan beyaz yakalılar (Erdayı, 2012: 78) eğitilmiş, daha çok idari ya da zihin ve beyin gücüne bağlı işlerde çalışan kişilerdir. 20. yüzyılın sonuna kadar gelir düzeyi yüksek, orta sınıf içerisinde yer alan beyaz yakalılar, değişen istihdam yapısı ve ekonomik şartlara bağlı olarak yakın geçmişteki seçkin konumlarını kaybetmeye başladılar. Ancak beyaz yakalılarının genel olarak bu statü kaybını, toplumsal ve sistemsiz bozukluklardan çok, rekabette geri kalmak gibi bireysel sebeplere bağlayıp öfkelerini de mağduriyetlerinin kaynağı olarak gördükleri, yerlerini alan kişilere yönelttikleri söylenebilir. Bu durumun nasıl bir trajediye dönüşebileceğini, işten çıkarılan bir beyaz yakalının içine düştüğü çaresiz durumdan kurtulmak için rakiplerini öldürmeyi bile göze alır hale geldiğini anlatan Costa-Gavras'ın yönettiği *Ölümcül Çözüm (Le Couperet-2005)* adlı film çarpıcı bir dille sergilemektedir. Bu çalışma,

kapitalizmin yarattığı yabancılaşmayı; rekabet, tekinsizlik ve güvencesizlik ile büyüyen işsizlik korkusunun yol açtığı ahlaki çöküntüyü *Ölümcül Çözüm* filmi üzerinden çözümlemeyi amaçlamaktadır.

2. Kapitalizm, Rekabet ve Yabancılaşma

Kapitalizm, “Bireylerin tek tek ya da grup halinde, toprak ve genel olarak üretken kaynakların özel mülkiyetine sahip oldukları ve diledikleri gibi kullanabildikleri bir ekonomik örgütlenme” (İslatince, 2009: 43) şekli olup temelinde özel mülkiyet, özel girişim ve rekabet bulunmaktadır. Schumpeter, ‘Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi’ adlı kitabında rekabet ve girişimciliğin, ‘kâr ekonomisi’ olarak adlandırdığı kapitalizmin itici gücü olduğunu iddia eder. Çünkü feodal lord kendisini iyi beslemenin ötesinde üretimi geliştirmekle ilgilenmezken, kapitalistler sürekli birbirleriyle rekabet etmek zorundadır (Swain, 2013: 35). Kapitalist girişimin amacı, basitçe kârdır. Kapitalizmde “kâr elde etmek amacıyla dikine büyüme, birim başına üretkenliği artırma” sürecidir (Kılıçbay, 2003: 98). Ancak bu süreç, sadece üretimi değil, tüketimi de etkilemekte ve Wallerstein’e (2012: 17) göre her alanda yaygın bir metalaştırmaya işaret etmekte olup “kendine dönük bir süreç olarak kapitalizmde hiçbir toplumsal süreç, özü itibarıyla olası metalaştırılmadan” bağışık kalamamaktadır. Kapitalizmi, sermaye sahibinin işçinin yarattığı artı değere el koyduğu bir sömürü sistemi olarak gören Marx, her ne kadar bugüne kadarki tüm toplumların tarihini sınıf savaşları olarak görüp sınıflı toplumun muhtemelen insanlık tarihi kadar eski olduğunu belirtse de ‘yabancılaşmış emek’, ‘meta üretimi’ ve ‘artı değer’ gibi kavramların kapitalizmle birlikte ortaya çıktığını ifade etmektedir. Kapitalizmde çalışmanın amacı, bireyin hayatını sürdürmek ve yeniden üretmek için ihtiyacı olandan daha fazla iş yaparak artı değer üretmesidir. Kapitalizmde çalışma; işin nasıl ve ne zaman yürütüleceği ile amacının ne olduğunu belirleyen kapitalistin kontrolü altındadır. Kapitalist toplumsal yapıda para tedarikçisi konumunda olan işveren, diğer tüm arzuların koşulu olan, hiyerarşik bakımdan üstün, temel arzusunun yani ‘hayatta kalmanın’ anahtarını elinde tutar (Lordon, 2013: 37). Kapitalist pazar ekonomisinin piyasa toplumuna dönüştüğü ölçüde, piyasanın insanların kişisel ve toplumsal yaşam alanlarına daha fazla nüfuz ettiğini öne süren Michel Sandal’a (2012: 10) göre sürekli daha fazla kâr mantığıyla hareket eden kapitalizm, aşırı dozda tüketim için sınırsız kişisel çıkar arayışı ile birlikte, insani değerlere saygı göstermeyen bir tüketici piyasa toplumu üretmiştir. Kapitalist sistemin insan hayatını sadece maddi doyum üzerine kurduğunu vurgulayan Bierman ve Klönne (2007: 122) bu sistemde maddi olarak tatmin olan insanın daha mutlu bir yaşam sürecinin varsayıldığını ifade etmektedirler. Ancak bir yaşam biçimi olarak kapitalizmin eleştirisi, içerdiği derin çelişkilerinin yarattığı işlev bozuklukları ve buna bağlı olarak toplumsallaşmayı engelleyen

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

yapısının yanı sıra adaletsizliğini de ortaya koymaktadır (Fraser ve Jaeggi, 2018: 138). “Neoklasik ekonominin serbest bıraktığı ve toplumun her alanında piyasa ilişkilerinin genişlemesine aşırı vurgu yaptığı hiper-tüketici kültür, insani ilişkileri de derinden etkilemektedir. Hiç şüphe yok ki, günümüzde yeni bir endişe ve kriz ile karşı karşıya kalan kapitalizm ahlaki olarak iflas etmiştir” (Collier, 2018: 28). Kapitalizmin özü, konjonktürel olarak değişmektedir. Günümüzde de en büyük güçlerinden biri kendini kolayca uyarlaması ve yeniden dönüşmesidir (Braudel, 2014: 59). Kapitalizm başlangıcından bu yana birçok krizden geçti ama her derin krizle karşı karşıya kaldığında, kendisini ortak fayda fikrine uyacak şekilde değiştirmeyi ya da meşrulaştırıcı yeni bir felsefe keşfetmeyi başardı (Thakur, 2020: 216). Chiapello ve Boltanski (2007: 12) kapitalizmin tarihsel olarak geçirdiği değişimi; endüstriyel (sanayi) kapitalizm, tekelci kapitalizm ve esnek kapitalizm olmak üzere üç aşamada incelemektedirler. Her aşama, kapitalizme bağlılığı haklı çıkaran bir kapitalizm ruhu karakterizedir. Yaklaşık olarak 17. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılın sonlarında sona eren sanayi kapitalizminde insanlar feodal toplumsal bağlarından koparak ücretli birer fabrika işçisi olarak çalışmaya başlarken insanlar arası ilişkiler de pazar ilkelerine göre şekillenmeye başlamıştır. 1970’lere kadar süren tekelci kapitalizm aşaması, kapitalist sistemin en fazla büyüdüğü dönem olduğu kadar 1929 Büyük Bunalım başta olmak üzere yaşanan ciddi kriz ve sıkıntılarla beraber sistemin giderek artan şekilde eleştirilmeye ve tartışılmaya başlandığı dönem olmuştur. II. Dünya Savaşı’nı takiben ortaya çıkan Avrupa’daki bunalım ve umutsuzluğu aşmada tam istihdam ve sanayileşmeyle ekonomik büyüme hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla devletin piyasaya müdahalesine dayanan Keynes’in refah devleti modeli, politik sorunların kaynak paylaşımındaki adaletle çözülebileceğini savunuyordu. Ne var ki refah devletinin ömrü kısa oldu. 1980’lerde başlayan esnek kapitalizm aşamasında ise “İnsan refahının en iyi şekilde özel mülkiyet hakları, bireysel özgürlük, serbest piyasa ve serbest ticaret ile karakterize edilen kurumsal bir çerçevede içinde girişimci özgürlüklerin maksimize edilmesiyle geliştirilebileceğini öne süren bir politik ekonomi teorisi” (Harvey, 2006: 145) olarak tanımlanabilecek neoliberalizm ve küreselleşme ile birlikte iş hayatında geçici istihdam, kısa vadeli projeler, esnek çalışma gibi çalışma zamanının yeniden yapılandırılmasına yönelik düzenlemeler öne çıkmıştır (Helgeson, 2016: 3). Bu dönem, ayrıca iş gücü yapısında emek yoğun çalışan mavi yakalılardan, entelektüel bilgi birikimi ve zihinsel emek odaklı çalışan beyaz yakalılara doğru bir dönüşümün yaşandığı bir dönemi ifade etmektedir (Asiltürk, 2018: 528). Sermayenin kullanıldığı alanlara bağlı bir kapitalist dönemleştirme öneren Robinson (2011: 131) ise bu alanları ticari sermaye, sanayi sermayesi ve finans (mali) sermayesi olarak saymaktadır. Günümüzde enformasyon kapitalistlerinin dördüncü ve yeni bir alan ortaya çıkardığı da iddia edilmektedir. Teknolojideki

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

gelişmelerin ekonomik sistemde köklü değişime yol açtığı, “...zihinsel yapısı ve davranışsal pratikleri giderek artan bir oranda dijital teknolojinin kısa vadeli doğası tarafından şekillendirilen bu yeni kapitalizmde, emeğin doğasından işin tanımına, estetik anlayışından en samimi insan ilişkilerine kadar her şey esnekleşme adı altında süregelen bir belirsizlik” (Vatansever, 2013: 6) haline gelmektedir. Ülkeler, özellikle teknolojik olarak gelişirken, üretim sistemleri de buna paralel olarak değişmekte ancak mevcut işgücünün bu gelişmelere ayak uydurması zorlaşmaktadır (Güney, 2009: 135). Tüm dünyada esnekleşme, küçülmeye yol açmaktadır ve şirketin çapının küçültülmesi ise genellikle “... daha çok eskimiş, modası geçmiş, ücretleri yüksek olan daha yaşlı, çalışanların sayısını azaltmanın; yerlerine daha genç, eğitimini yeni tamamlamış, daha düşük ücretli çalışanları geçirmenin kibar ifadesidir” (Carnoy, 2000: 48). Artık deneyimli çalışanlar da dahil kimsenin iş güvencesinin olmadığı çalışma hayatındaki mevcut koşullar, tüm çalışanları daha sert bir rekabetin içine itmektedir. Anatole Kaletsky (2010) ‘Kapitalizm 4.0’ adlı kitabında kapitalizmin yeni versiyonunun, kapitalist sisteme her zaman güç vermiş olan hırs, inisiyatif, bireycilik, rekabetçi ruh gibi temel insani dürtüleri yok etmediğini tam aksine arttırdığını yazmaktadır. Blackman’a (2006: 209) göre de oldukça belirleyici olduğu bu yıllarda değerler, erdemler, başarı ve başarısızlıklar yeni ekonomi çerçevesinde tekrar sorgulanmakta ve bireysellik düşüncesi sıkça vurgulanmaktadır. İnsanlar aslında doğası gereği ihtiyaçlarını karşılamak için işbirliğine girerken kapitalist düzende insan ilişkileri sadece bireysel çıkar üzerine kurulmuştur (Çınar, 2016: 150).

Küresel kapitalizm altında ‘birey’ kavramındaki değişikliklere odaklanan Bauman (2007: 68) “Rekabet dayanışmanın yerini aldığı, bireyler kendilerini kıt ve yetersiz kaynaklara ulaşmak için bir yarışa terk edilmiş halde bulurlar” demektedir. İşçiler iş bulmak için, işveren işçi bulmak için, yatırımcı kredi bulmak veya pazara ulaşmak için sürekli bir rekabet içindedirler (Çelik ve Dağ, 2017: 52). Başarılı olmak için gereken beceri, zekâ, arzu ya da hırstan yoksun olanları damgalayarak yoksulluk ve işsizliğin sebebinin kişinin kendisinde arayan rekabetçi kapitalist sistemde piyasanın üstlendiği ahlaki rol, genellikle iş hayatının zorunlu kıldığı rekabeti kaldıramayan ya da yeterince rekabetçi olamayanların elenmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Rekabetin toplumda hâkim ilişki biçimine gelmesi özel mülkiyetin ortaya çıkması ve kapitalizme özgü koşulların yerleşmesiyle mümkün olmuştur. Kapitalist toplumsal düzende “insanlar kendilerini ve başkalarını, gereksinimlerinin yanıtlanması karşılıklı işbirliği gerektiren toplumsal varlıklar olarak değil, özel ve rekabet eden varlıklar olarak görürler ve sanki toplum, bencil dünyalardan oluşan anarşik bir galaksidir” (Ollman, 2012: 324). Rekabetin başta gelen sonuçlarından biri ise yabancılaşmadır. Kapitalistler de işçiler de birer yabancı olarak sürekli rekabet halindedirler. Daha fazla kazanmayı

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

amaçlayan kapitalistlerin yanı sıra hem bir işe sahip olabilmek hem de o işe sahip olduktan sonra orada tutunmak ve daha yüksek konumlara ulaşabilmek için işçiler de birbirleriyle rekabete girişirler (Damgacı, 2016: 40). Bir başka deyişle rekabet, özel mülkiyet ve yabancılaşma diyalektik bir ilişki içerisinde birbirine yol açmaktadır.

Yabancılaşma olgusunu ilk defa tartışmaya açan düşünür olan Hegel'e göre insanın temel yapısı, kendine yabancılaşma ve yabancılaşmadan kurtulma üzerine kurulu olup "sınırsız ihtiyaçlarını karşılamak için çalışan insan özünü nesnelere, toplumsal kurumlarda ya da kültürel ürünlerde dışsallaştırmaktadır." Kavramı soyut ve idealist değil, somut ve toplumsal bir olgu olarak ele alan Marx'a göre yabancılaşma, "bir eylem aracılığıyla, bir kişi, grup, kurum veya toplumun; kendi özgün etkinliğinin sonuçlarına ya da ürünlerine, içinde yaşadığı doğaya veya kendi kendisine yabancı hale gelmesidir" (Bottomore, 1993: 597). 1844 El Yazmaları'nda Marx, kapitalizmde insanların, ücretli emeğin, özel mülkiyetin ve işbölümünün doğasında var olan ancak çalışma sürecini kesintiye uğratan belirli özellikleri nedeniyle yabancılaştığını öne sürer. Üretim araçları ve işçinin üretim sürecinde yarattığı ürün, kapitalistin kontrolünde işlediği için üreticiden yani işçiden ayrıdır. Bunun sebebi de birinin (kapitalistin) diğerini (işçiyi) kontrol edebildiği araç olan özel mülkiyettir. Özel mülkiyet, yabancılaşmış emeğe yol açar, çünkü üretim araçları ve üretimdeki mallar üzerinde kontrol, seçkin bir azınlığın elindedir. 'İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı' adlı eserinde "İşte bu mülkiyetin ortaya çıkması ile hemen birçok kavga ve çatışma doğdu" diye yazan Rousseau (2002: 137) mülkiyet ile toplumsal eşitsizlik arasındaki ilişkiyi ortaya koyar. Rousseau için mülkiyetin ortaya çıkışı, tüm kötülüklerin de başlangıcıdır. Çünkü sürekli bir doyumsuzluk içinde zenginlik, ün ya da mevki peşinde koşan insanlar arasında üstün tutulma arzusu tutkuları dürtüp çoğaltır ve nihayetinde bütün insanları birbirinin rakibi, hatta düşmanı haline getirir ve "Rekabette zorunlu olarak her şeyi bastıran özel çıkar, insanların her birine kötülüğü erdem maskesiyle süsleyip örtmeyi" öğretir (Rousseau, 2009: 145). Yabancılaşmanın en ağır şekilde etkisini hissettirdiği modern kapitalist toplumda insan, sistemin yarattığı belirsizlik ve çatışma içinde hayatını idame ettirmek mecburiyetinde kalmakta ve "çevresinde olup biten hemen her şeye, herkese karşı güven ve merhamet duygusunu yitirmektedir" (Yedekci, 2016: 876). Marx'ın (2009: 32) sözleriyle "İnsanın kendi emeğinin ürününden, kendi yaşam etkinliğinden kendi türsel varlığından yabancılaşması olgusunun dolaysız bir sonucu insanın insana yabancılaşması" olarak ortaya çıkmaktadır. İş yeri, yabancılaşmada önemli bir rol oynar çünkü bireyin kapitalizmin doğasında var olan özelliklerle yüzleştiği ve onlardan etkilendiği gerçek bağlamdır. Marx (2011: 181) için çalışma "her şeyden önce, insanla doğa arasındaki bir süreçtir" ancak doğal olan bu süreç, kapitalizmde sadece "başka birisi için meta biçiminde kullanım değeri

yapmaya” dönüşmüştür (Harvey, 2012: 133). Yaşamının büyük kısmını çalışarak geçiren insan için çalışma “kendisini ifade edip yaratıcılığını ortaya çıkaran bir şey değil, sadece yaşamını sürdürebilmek için katlanmak zorunda olduğu bir çile” (Silier, 2013: 139) haline gelmiştir. Hâlbuki çalışma insanın toplumsallığının ürünü olup “yalnızca dünyayla ilişkimizi değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerimizi de baştan sona yapılandırır” (Meda, 2004: 27). Bununla birlikte çalışmaya yüklenen anlam ve değer arttıkça, işsizliğe yüklenen olumsuz anlam ve değersizlik de artmaktadır.

3. Beyaz Yakalı İşsizliği

İşsizlik “Çalışma gücünde ve arzusunda olan ve cari ücretten çalışmaya razı olup da iş bulamayan işgücü” (Yıldırım ve Karaman, 2033: 312) olarak tanımlanabilir. Bir kişinin işsiz sayılabilmesi için bir işte çalışmıyor, iş arıyor ve cari ücret düzeyinde kendisine bir iş teklif edildiğinde bu teklifi kabul edecek olması gerekmektedir (Ay, 2012: 321). İşsizliğin temelinde işgücü piyasasındaki yapısal sorunlar, işgücü maliyetleri ve istihdam yaratmayan büyüme gibi nedenler yatmaktadır. Ekonominin kuralsızlaştırılması, üretim yapısındaki ve işgücündeki yapısal değişim dünya genelinde istihdamı olumsuz bir biçimde etkileyerek işsizliği kronik bir problem haline getirmektedir (Uyanık, 2008: 214). 19. yüzyıldan itibaren sendikal literatürde kullanılmaya başlanan işsizlik son 30 yıldır dünyanın hemen her yerinde her ülkede yakıcı ve kronik bir sorun olarak gündemin demirbaşdır (Bora ve Erdoğan, 2017: 13). Örneğin İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya’da işsizlik oranı ortalaması 1960-1973 döneminde %2,3 düzeyinde iken, aynı oran 1973-1990 dönemi için %6,8, 1990-2000 için %9,4 olarak gerçekleşmiştir (Arslan ve Ulaş, 2004: 102). Avrupa ülkelerinde 1973 petrol krizinden sonra işsizlik oranları yaklaşık üç kat artmış olup 2008 krizi sonrasında bu oranların daha önceki doğal işsizlik oranı seviyesine dönme ihtimali oldukça azalmıştır (Bolat ve Koçbulut, 2019: 206). 2008 yılı sonlarında ABD ekonomisinde başlayan ve kısa sürede küresel ekonomiyi etkisi altına alan kriz, pek çok sektörde mevcut işlerin azalmasına yol açmıştır (İşgücü Piyasası ve Genç İstihdamı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2018: 12). 2008 krizi sonrasında artan işsizlik daha önce bu sorunu yaşamayan Kuzey Avrupa ülkelerinde dahi etkisini göstermiştir. 2019 yılı Uluslararası İşgücü Piyasası Analizi (2019: 105) rakamlarına göre küresel çapta 188 milyon kişi işsiz olup işsizlik göstergeleri kapsamında dünyadaki işsizlerin %46,3’ü Asya-Pasifik, %17,8’i Afrika, %17,3’ü Amerika Kıtası, %15,9’u Avrupa ve Merkez Asya, %2,4’ü ise Arap devletlerinde bulunmaktadır. ILO Raporu (2017) küresel işgücü büyümeye devam ettikçe küresel işsizlik oranlarının da yüksek kalacağını ortaya koymaktadır. Pew Research (2010) araştırması, işgücündeki tüm yetişkinlerin %55’inin 2000’li yılların başından beri işsizlik, güvencesizlik, maaş kesintisi ve iş gücünde azalma yaşadıklarını ortaya koymuştur. Güvencesiz ve esnek çalışma koşullarında iş, bir

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

metaya; istihdam ise bir ayrıcalığa dönüşmüştür (Gorz, 2001: 82). Dünya genelinde işsizliğe ilişkin rakamlarda görülen artışın bireysel olduğu kadar toplumsal düzeyde de ciddi yansımaları vardır. Bireylerin gelir kaybını devletin üstlenmesi, işsizliğin ekonomik yönünü oluştururken psikososyal etkenler de bireyleri ve toplumları ilgilendiren konuların başında yer almaktadır (Öcal, 2014: 1158). Paul ve Moser'in (2009) meta-analizi, çalışmaların yapıldığı dönemden veya çalışılan ülkelerin ekonomik durumundan bağımsız olarak işsizliğin ruh sağlığı üzerindeki zararlı etkilerini gün ışığına çıkarmıştır. Araştırmalar işsizliğin, kişinin benlik saygısı, hayata dair anlam yapıları ile kaygı düzeyinin yanı sıra aile hayatını da olumsuz etkilediğini göstermektedir (Larson, 1984: 507). Rifkin (1995) üretim artışının artık istihdam artışı anlamına gelmediği günümüzde işsizliğin geri döndürülemez olduğunu ileri sürmektedir. Marx ve Engels, Alman İdeolojisi'nde emek sürecinde işbölümünün maddi ve zihinsel emek arasında yapıldığını ve böylece mavi yakalı ile beyaz yakalı çalışanların ortaya çıktığını yazmaktadır. Geçmişte daha çok mavi yakalılar için sorun olarak görülen işsizlik bugünün yeni ekonomisinde, toplumsal sınıfları aşan bir olgu olarak dikkati çekmektedir (Raito ve Lahelma, 2015: 723). İşsiz kitlesinin büyümesinin yanı sıra esnek üretim örgütlenmesiyle çalışma koşullarının değişimi beyaz yakalı çalışanlar için de yapısal güvencesizliğe yol açtı. Bu süreçte zihinsel emeğin proleterleşmesi, zihinsel emeğin imtiyazlı konumunu sarstığı gibi işbölümünün bulanıklaşması yabancılaşmayı derinleştirmiştir. Zihinsel emek gücünün yani beyaz yakalıların da yapısal işsizlik tehdidi ile karşı karşıya kalması günümüz işsizlik olgusunun kritik bir yönüdür. Geçmişte koşulları görece daha iyi olan azınlıktaki beyaz yakalıların, mevcut koşulları her geçen gün mavi yakalıları daha çok benzemektedir. 1960'larda sendikalı mavi yakalı işçiler toplu pazarlık ve iş güvencesi gibi haklar için mücadele vererek istihdam standartlarını yükselttiler. Ancak 1980'lerden bu yana istihdam ilişkileri çok daha güvencesiz hale geldi (Ho, 2009). İstihdam ilişkilerindeki dönüşümün ilk yıllarında, beyaz yakalı işçiler yalnızca mavi yakalı işçilerin bu durumdan etkileneceğini düşünüyordu. Ancak 21. yüzyılın başına gelindiğinde, artan güvencesizlik süreçleri bir bütün olarak iş gücüne yayılmış ve çok sayıda beyaz yakalı işçiyi de işsiz kalmanın endişeli girdabına sokmuştur (Lopez ve Phillips, 2019: 473). Sermayenin yapısal şiddetinin en yoğun tezahürlerinden biri, kapitalizmin ürünü olan işsizlik (Erdoğan, 2017: 90) sadece parasızlık değildir; kapitalist sistem tarafından sömürülmeye bile değer bulunmamak, gözden çıkarılmışlığın ve işe yaramazlığın açtığı yaralardır. Çünkü çalışmak, üretmek insanın temel niteliklerinden biridir. İşsizlik, bireyde anlam yapılarının çökmesine ve zaman algısının dağılmasına neden olur. Erving Goffman çeşitli toplumsal damgalanma biçimlerini incelediği Damga (2014: 48) adlı kitabında Lazarsfeld ve Zawadski'nin 1930'larda işsizliğin psikolojik etkileri üzerine yaptıkları çalışmadan ve bu çalışmaya

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

katılanlardan bir kişinin damgalı bireyin gözden düşürülmüş biri haline geldiğindeki duygularını “İşsiz sıfatını taşımak ne kadar da zor ve onur kırıcı bir şeymiş. Dışarı çıktığımda gözlerimi kaçırıp yere bakıyorum; çünkü kendimi tamamen kadri kıymeti olmayan biri gibi hissediyorum” sözleriyle anlattığından bahseder. Esnek kapitalizmde esnekliğe yapılan vurgunun işin anlamını değiştirdiğini belirten Sennett (2010: 10) işsiz kalma endişesinin kişinin özsaygısını azalttığına dikkati çekmektedir. Sonuçlarından bağımsız olarak tanım gereği adil gibi görünen bu oyunda dışlanmış olmak, kişinin kendi kusuru olarak görüldüğü için oyun dışına itilme, aynı zamanda kahredici bir tahakküm biçimini almaktadır (Özkazanç, 2005). Emek rejimindeki esnekleşme ve güvencesizleşme, beyaz yakalılar için yaratıcılık ve insani ilişki deneyiminin kaybının yanı sıra değersizlik ve tatminsizlik duygusu getirmektedir (Bora ve Erdoğan, 2017: 25). Eğitimli bir beyaz yakalının işsiz kalması yoksullaşmanın ötesinde statü olarak aşağı düşme anlamına gelir. Çünkü modern kapitalist toplumda iş, aynı zamanda kimliktir. Alain de Botton, ‘Statü Endişesi’nde (2003) başarının insanın kendi zeka ve yeteneğine bağlandığı modern kapitalist kültürün zenginliği sadece daha çok paraya sahip olmanın değil, daha iyi bir insan olmanın da göstergesi olarak saydığını yazmaktadır. Bugün artık “Para, ahlaki bir özellik edinmiştir. Para kazanmak ile iyi bir insan olmak ve mutlu olmak arasında doğrudan bağ kurulur.” Fakirlik, başarısızlık ve utanç hissine sebep olmaktadır. İşsizlik de insanı benzer bir değersizlik duygusuna sürüklemekte, öz değer duygusunun aşınması hayatın ve hatta varoluşun anlamının sorgulanmasına kadar gidebilmektedir (Bora, 2017: 69). 2008 yılındaki küresel ekonomik krizin işsizliğin yanında beyaz yakalılar da dahil olmak üzere tüm çalışanlarda işsiz kalma kaygısında sızramaya yol açtığını belirten Tanıl Bora (2017: 51) yükseköğrenimin temel vaadi olan iş güvencesinin artık üniversite mezunları için de geçerli olmadığına dikkati çekmektedir. Aldıkları eğitimle kendilerini seçkin bir konumda gören üniversite mezunları işsizliği, liyakatlerinin karşılığını alamamak olarak yorumlamakta ve bu da mağduriyetin yanı sıra yerlerini alanlara karşı öfke ve hıncı duygularını beslemektedir. Lane’ye (2011) göre beyaz yakalı işçilerin postendüstriyel ekonomide kitlesel işsizliğe tepkileri neoliberal ideolojinin yükselişiyle açıklanabilir. Neoliberal yeniden yapılanma süreci, çalışma hayatında işin nasıl anlaşıldığı, yaşandığı ve deneyimlendiği üzerinde bir dönüşüm yaratmaktadır. Neoliberalizm, beyaz yakalıların, çalışanlar ve işverenler arasındaki değişen güç dengesine kolektif tepkiler vermek yerine bireysel anlamlandırma çerçeveleri inşa etmelerine ve bu süreçte, bireysel düzeyde kendilerini ya da yerlerini alan kişiyi suçlamalarına yol açmaktadır.

4. Yöntem

Çalışmada betimsel analiz ve göstergebilim yöntemleri kullanılmıştır. Veriler üzerinden yapılan tanımsal bir yaklaşım (Wolcott, 1994) olan betimsel analizde, önceden belirlenen çerçeve ile

ilişkili kavram ve temalar altında özetlenen veriler çözümlenir. Betimsel analiz; çerçeve oluşturma, tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması olmak üzere dört aşamada (Altunışık vd., 2010: 322) gerçekleştirilir. Bu çalışmanın temel çerçevesi dahilindeki anahtar kavramlar kapitalizm, rekabet, yabancılaşma ve beyaz yakalı işsizliği olarak belirlenmiştir. Çalışmanın örnekleme Costa-Gavras'ın yönettiği *Le Couperet* (Ölümcül Çözüm/The Ax,) adlı, 2005 yılı yapımı filmidir. Bulguların tanımlanması ve yorumlanması aşamalarında göstergebilimsel analiz yapılmıştır. Guiraud'un (2016: 8) bir anlatı içindeki gösterge, imge, metafor ile bağlamı ortaya koymayı amaçlayan sistematik bir yöntem olarak tanımladığı göstergebilim, anlam aktaran araçlar üzerinden göstergeler arası ilişkileri ele alır. Her gösterge, çağrışımsal bir uyarandır (Guiraud, 2016: 25) ve göstergeler anlam aktarır. Roman, şiir, resim, sinema gibi farklı alanlardaki metinlerin analizi için kullanılan göstergebilim, iletişim amacıyla oluşturulan ve toplumsal, kültürel, ekonomik, tarihsel bağlamlarda ortaya çıkan anlamlı yapının nasıl oluştuğunu çözümlenmeye çalışır (Sığırcı, 2017). Bu noktadan hareketle filmdeki ideolojik ve metaforik yapı, betimsel analiz için belirlenen kavramlar çerçevesinde çözümlenmiştir.

5. Ölümcül Çözüm Filminin Çözümlemesi

Bu bölümde, çalışmaya konu filmin yönetmeni Costa-Gavras'ın yaşam öyküsünden filmdeki temel anlatı bağlamında kısaca bahsedildikten sonra filmin olay örgüsü özetlenerek ilgili karelerin görselleri ile beraber analiz edilecektir.

5.1. Filmin Yönetmeni: Costa-Gavras

1933 yılında doğan Constantinos Gavras Yunan asıllı Fransız film yönetmenidir. Costa-Gavras tüm sinematografisi boyunca politik ve siyasal içerikli filmler çekmiştir ve bu filmler buldukları zamanın ruhunu, politik açıdan analiz eden ve yansıtan filmlerdir (Petty, 2020: 8). Kariyeri boyunca yirmi dokuz film yönetmiş olan Costa-Gavras'ın Türk Sineması ile önemli bir kesişim noktası bulunmaktadır. Yılmaz Güney'in *Yol* (1982) filmiyle Costa-Gavras'ın *Kayıp* (1982) filmi 1982 yılında Cannes film Festivali'nde Altın Palmiye ödülünü paylaşmıştır*. Bu iki filmin önemli bir ortak özelliği ise iki filmin de darbe koşullarını anlatıyor olmasıdır. Yılmaz Güney, 12 Eylül 1980'de Türkiye'de askeriye'nin yönetime el koymasından sonraki Türkiye atmosferini ve panoramasını gösterirken, Gavras ise 11 Eylül 1973'de Şili'de gerçekleşen darbeyi ve Amerika'nın bu darbede oynadığı rolü, darbenin yaşattığı tüm yıkımın panoramasıyla birlikte tasvir etmiştir. *Kayıp* filmi 1970'li yıllardan itibaren Amerika'nın tüm dünyanın siyasal haritasını şekillendirmede uyguladığı

* https://www.imdb.com/title/tt0084335/awards/?ref_=tt_awd

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

politikaları ortaya koymasına anlamında hem çağdaş hem de cesur bir filmidir. Gavras tıpkı *Kayıp* filminde olduğu gibi kariyerindeki diğer filmlerde de hep çağdaş olanın peşinde koşmuştur. Bu anlamda 1963 yılında çektiği *Z (Ölümsüz)* filmi, Yunan sol görüşlü aktivist Gregoris Lambrakis'in 1963 yılında sistemli bir şekilde nasıl öldürüldüğünü ve sol karşıtı yapılanmanın farklı devlet birimleri tarafından nasıl organize edildiğini gösterirken, tartıştığı temel kavram dönemin ruhuna uygun olarak özgürlük kavramı olmuştur (Hayward, 2020: 19). 1970'li ve 1980'li yıllarda *Sıkıyönetim* (1975) ve *Kayıp* (1982) filmi gibi özgürlük ve aktivizm sorunlarını filmlerinin merkezine yerleştiren Gavras 1990'li yıllarla birlikte değişen politik atmosfere paralel olarak din, göçmenlik ve medya* ilişkilerinin politik boyutlarını analiz ettiği filmler yapmıştır. Ancak özellikle son yirmi yıllık süreçte Costa-Gavras'ın kapitalizmin temel dinamiklerine odaklandığı görülmektedir. Özellikle çalışmada analizi yapılan *Ölümcül Çözüm* (2005) filmi 2007-2008'de Amerika Birleşik Devletleri'nde konut balonu krizi olarak ortaya çıkan ve tüm dünyada çok ciddi bir ekonomik krize dönüşen dönemi, neredeyse bütün yönleriyle önceden tahmin etmiştir denilebilir. Bu durum Gavras'ın iyi bir sinemacı olmasının yanında geleceğe dair ekonomik öngörüsünün ne kadar güçlü olduğunu da göstermektedir. Zira filmin temel iki dinamiğini işten çıkarılma ve konut kredisi oluşturmaktadır. 2019 yılında yönettiği son filmde dahi seksen altı yaşında olmasına karşın 2015'de Yunanistan'da yaşanan ekonomik krizi (*Adult in the Room*) merkeze alan Gavras'ın son on yıl içerisinde yönettiği bir diğer film de 2012 yapımı *Kapital* filmidir. Gavras *Kapital* filminde kapitalizmin doğasını şirketlerdeki en yüksek mevki sahibi CEO'lar üzerinden tartışmaktadır ve kapitalizmi kendi kuyruğunu yiyen yılan olarak tarif etmektedir. Özellikle *Parazit* (2020) filminin 2020 yılında önce Cannes Film Festivali'nde Altın Palmiye'yi alması, arkasından da Oscar ödüllerinde en iyi film ve en iyi senaryo dahil beş Oscar ödülünü almasıyla birlikte kapitalizmin günümüzde ulaştığı nokta artan bir ivmeyle sinema diliyle sorgulanmaya başlamıştır. Bu durumun en önemli örneklerinden biri de çok yakın zamanda (Ekim 2021) gösterime giren *Squid Game* (2021) isimli dizinin Netflix tarihinin en çok izlenen programı olmasıdır.* *Squid Game* (Kalamar Oyunu) dizisi de tıpkı *Ölümcül Çözüm* filmi gibi borçlarından kurtulmak isteyen insan(lar)ın hayatta kalmasının tek yolunun diğer insanları öldürmek olduğu bir dünya düzeninde geçmektedir. Dolayısıyla Costa-Gavras kapitalizmin ne kadar vahşileştiğini gösteren öncü yönetmenlerin başında gelmektedir.

5.2. Filmin Konusu ve Olay Örgüsü

* Çılgın Şehir (1997), Âmin (2002), Cennet Batıda (2009)

* <https://www.beyazperde.com/haberler/diziler/haberler-100212/>

Ölümcül Çözüm filminin ana karakteri Bruno çok uzun süredir aynı şirkette üst düzey yönetici olarak çalışan bir kimyagerdir ve uzmanlık alanı kâğıttır. İşini tutkuyla yapan Bruno kendisinin üstündeki yöneticilere de son derece bağlıdır. Başka bir ifadeyle filmin merkezi olan ana karakter, bir yandan şirketin maksimum kâr etmesi için elinden geleni yaparken diğer yandan da mevcut yapılanmayı ve şirket otoritesini, içselleştirmiş bir çalışandır. Bruno her anlamda kapitalist ekonomi içerisinde iş yapan bir şirketin isteyebileceği bir yöneticidir. Ancak ülke ve dünya ekonomisindeki kötüye gidiş nedeniyle şirket, işçi ve yönetici çıkarma politikasına başvurur ve Bruno'nun işine son verilir. İyi bir özgeçmişi (CV) olduğunu düşünen Bruno iş başvuruları yapmaya başlar ancak filmde çok kısa sürede özetlenen iki buçuk yıl boyunca iş bulamaz. Hem psikolojik hem de maddi yönlerden büyük bir buhrana giren Bruno işe girmek için radikal bir çözüm bulur ve kendisinin başvuracağı iş tanımına uyan kişileri seri bir şekilde öldürmeye başlar. Bruno, sahte bir iş ilanı vererek rakiplerinin özgeçmişlerini ve tüm iletişim bilgilerini ele geçirir. Daha sonra da kendisi yerine işe alınabileceğini düşündüğü insanları öldürmeye başlar. Bu cinayetler sırasında, Bruno öldürme planı yapmadığı iki kişiyi de öldürmek durumunda kalmıştır. Zekasının ve biraz da şansının yardımıyla tüm polisiye tehlikeleri de atlatan Bruno yakalanmamayı başarır. Tüm bu seri cinayetlerin sonunda tekrar üst düzey bir şirkette yönetici olarak işe giren Bruno, filmin son sahnesinde tıpkı kendisinin seri cinayetleri işlerken yaptığı eylemleri yapan ve Bruno'nun eski halini anımsatan bir kadınla karşılaşır.

Ölümcül Çözüm filminin giriş sekansı klasik betimleyici anlatımla gerçekleşmez ve izleyici film kronolojisinde ileride gerçekleşecek bir cinayet olayının gerçekleşme anında filme dahil edilir. Bu hareketli sahnede, filmin ana karakteri Bruno, arabayla yolda kendi halinde evine yürüyerek dönen bir erkeği takip etmektedir. Takip eden ve edilen kişi yaklaşık aynı yaşlardadır ve planın sonunda Bruno yolda yürüyen kişiyi arabasıyla ezerek öldürür. Bu cinayet sonrasında Bruno bir otel odasına gider, titremektedir, banyo yaparken duvarları yumruklamaktadır.

Ana karakterin gerçekleştirdiği eylemin arkasından çok sıkıntıya girdiği gösterilir, kumar ve intihar etmeye çalışır, ancak yapamaz. Otel odası sekansının ilk bölümünde izleyiciye, Bruno'nun cinayeti işlemekten duyduğu vicdan azabı farklı çekimlerle gösterilir. Bu eylemler izleyicide ana karakterin, cinayet eylemini ilk defa yaptığı izlenimi uyandırmaktadır ancak ses kaydetme cihazına yapılan itiraflarda Bruno'nun iki buçuk yıldır cinayet işlediği ve ilk seferinden sonra daha kolay olacağını düşündüğü izleyiciye aktarılır. Ancak her işlenen cinayet ana karakter için daha zor olmuştur. Bruno bir ses kayıt cihazına yaptığı itiraflar aracılığıyla izleyiciye birçok bilgiyi doğrudan aktarır. Bruno'nun itirafları ve görsel kuşaktaki anlatı şu şekildedir:

Bruno: *İki buçuk yıl sonra... Bu geceden sonra sanki hepsinin ilki gibi kolay olacağını sanmışım.*

Görsel Kuşak: Bruno arabasının penceresinden ateş ederek ilk cinayeti işler ve kaçar.

Bruno: *Benim adım Bruno Davert. Bu gece yaptığım şeye katlanamıyorum. Hep iyi bir koca, iyi bir baba ve sadık bir çalışan oldum.* (itiraf)

(Görsel kuşakta ani bir sıçrama yaşanır)

Şekil 3. Bruno ses kayıt cihazına işlediği cinayetleri itiraf eder.

Şekil 4. Bruno ilk cinayeti işler.

Bruno'nun Üst Yöneticisi: *Şirketimize gösterdiğin 15 yıllık çalışma adına, bu küçük hediyeyi yaratıcı fikirlerini kaydetmek için kabul etmeni diliyorum. Zira o fikirler bizim işimize çok yaramıştı. Dijital bir ses cihazı. Çin-Japon yapımı.*

Görsel Kuşak: Bruno'nun işten çıkarılırken iş arkadaşlarının onu uğurlaması ve ona verilen hediye olan ses-kayıt cihazı gösterilir.

Şekil 5. Bruno'nun işten çıkarılması

Bruno: *Şirketin amacı taşınma öncesi küçülmeydi.* (itiraf)

Bruno'nun Üst Yöneticisi: *Senin için telaşlanmıyorum. Bu niteliklere sahipken, çok yakında bir iş bulursun. Öyle bir ortamda!*

Bruno: *Yine de işten atılma tazminatım 15 maaşı. Kendimi dünya şampiyonu gibi hissetmiştim. 2 yıl geçti hala bir iş bulamadım. Arabamın taksitleri bitiyor, bu iyi ama evimin daha 10 yıl taksiti var. Ve bir de hala sevdiğim bir karım var.* (Ailem)

Ölümcül Çözüm filminin yukarıda betimlenen giriş bloğunda serbest piyasa ekonomisinin içerisinde, o sistemin gerekliliklerini yerine getiren insanların dahi işsiz kalmadan da öte, konut kredisi (mortgage) aracılığıyla uzun yıllar borçlu olduğu bir yapı sinematografik olarak gösterilmiştir. Film çağdaş toplumlarda orta ve orta üst sınıfın yaşadığı hayatın büyük oranda sahip oldukları gelirlerden değil, sahip olacaklarını düşündükleri gelirlerden elde ettiğini göstermektedir. Başka bir ifadeyle insanlar özellikle 2000'li yıllar sonrası varlığını daha çok hissettiren krediler nedeniyle

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

ipotekli hayatlar sürmektedirler. Çalışmanın kuramsal bölümünde de belirtildiği gibi, kapitalizm sürekli kendisi üzerinde dönen ve temas ettiği her yapıyı kendisine dönüştüren bir yapı olduğu için, insanlar da sadece süreci yerine getirmesi gereken metalara dönüştürülmüştür (Wallerstein, 2012: 17).

Şekil 6. Ana karakter Bruno'nun yerine işe alınan yeni yönetici, fabrikayı tanıtmaktadır.

Şekil 7. Bruno'nun piyasadaki rakipleri

Filmde ana karakterin itiraflarında yer alan cümleler Wallerstein'in kapitalizm içerisinde her şeyin metalaşması sürecini doğrudan yansıtan sözel bölümü oluşturmaktadır. Filmin bu sekansı artık ürünlerin insanlara hizmet ettiği aşamadan, insanların ürünlerin kölesi haline dönüştüğü bir aşamaya geçildiğini imlemektedir. Bu dönüşümün filmde en belirgin biçimde yer aldığı sahne yine Bruno'nun itiraflarındaki şu cümlelerdir:

Bruno: *O adam yeniden üretilen kağıtlarıyla övünüyordu. Tıpkı benim gibi, yıllar önce Camel kağıtçılıktan atılmadan önce yaptığım gibi.*

Kendisinin bir metadan farklı görünmediğini fark eden ana karakter Bruno, bu sahneden sonra diğer insanlara, özellikle de piyasadaki rakiplerine birer metaymış gibi bakmaya başlar ve onları öldürmeye karar verir. Film boyunca öldürülecek beş kişi bu özgeçmişlere sahip kişiler olacaktır. Bu sayede iş görüşmelerinde rakibi olmayacaktır. Bruno bu doğrultuda sahte bir iş ilanı vererek rakiplerinin kim olduğunu ve iletişim bilgilerini öğrenir Serbest piyasa ekonomisinin rekabetçi yapısı, filmin giriş bölümünde en çok üzerinde durulan tema olarak sunulmaktadır. Anatole Kaletsky'nin (2010) belirttiği şekilde yeni kapitalist aşama (Kapitalizm 4.0) makinelerin insanların yükünü azalttığı bir aşamadan ziyade, insanların birbirlerini artan bir ivmeyle rakip ve düşman görmelerine yol açan bir aşamadır. Bu yeni kapitalist aşamada başta hırs olmak üzere, bireycilik, rekabetçi ruh, pragmatizm ve diğer insanları küçümseme ön plana çıkan insani güdüler haline dönüşmektedir. Filmde sözü edilen yapılar Bruno'nun sözleriyle şu şekilde ifade edilir:

Bruno: *Rakiplerimin sırlarını okumak bana çok iyi geldi. Hepsinin çok aptal olduklarını, kibirden öldüklerini gördüm. Hepsi de doyumsuz birer hayvan. Bu cilalı özgeçmişlerin hepsi birer düzmece. Sadece beş tanesinin derecesi kariyeri ve deneyimi var. Onlara da deneyim ve kariyer diyebilirsek. Ama diğerlerinin hiçbiri benden daha iyi değil.*

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Bruno, diğer tüm kapitalist yöneticileri temsil edencesine, sadece kendisinin değerli işler yaptığını ve sadece kendisinin bazı ayrıcalıkları hak ettiğini düşünmektedir. Bu anlamda *Ölümcül Çözüm* filmi aslında tek bir karakterin özel bir durumunu yansıtmamaktadır. Film, kapitalizm içerisindeki yönetici sınıfın bir stereotipi olarak Bruno karakterini imlemektedir. Bruno bu anlamda bir karakterden ziyade çağdaş kapitalist sistem içerisindeki orta ve orta üst sınıfın temsilidir. Bruno'nun gittiği postanede işsizler ordusunu görmesi ise verdiği kararı pekiştiren bir unsur olur. *Ölümcül Çözüm* filminin bu sahnesi, konut kredisi sorunuyla birlikte düşünüldüğünde özel mülkiyetin kökeniyle ilgili bir yapıya işaret eder görünmektedir. Üretim araçları ve üretimdeki bütün süreçlere ait kontrol seçkin bir azınlık tarafından yönetilmektedir (Rousseau, 2002: 137). Bu nedenle de bir süre sistem tarafından kullanılan insanlar bir süre sonra sistemin atığı haline gelen insan yığınlarına dönüşmektedirler. Çünkü maksimum kar oranı için insanlar belirli bir aralıkta sistem tarafından kullanılıp daha sonra yerine yenileri geldiği için boşa çıkmak durumunda kalırlar. Ana karakter Bruno bu insan yığınlarını görerek, onlardan biri haline dönüşmemek için kapitalist rekabet koşullarına uygun ancak ölümcül olan planını uygulamaya başlar. Ancak uzun süreli işsizlikle birlikte gelen psikolojik yıkımla başa çıkabilmek çok zor bir süreçtir ve *Ölümcül Çözüm* filminde işsizliğin bu katmanına da vurgu yapılmaktadır. Çalışmanın kuramsal bölümünde de belirtildiği gibi işsizlik, insanların kişiliklerine ve öz benliklerine olumsuz etkide bulunmaktadır ve bilimsel çalışmaların da gösterdiği üzere uzun süreli işsizlik yaşayan insanlar benlik sorunu, hayata karşı anlam kaybı, yüksek endişe gibi psikolojik problemler yaşamaktadırlar. Filmin ana karakteri olan Bruno da iki yıl süren işsizliğin ardından öfkeli ve anti-sosyal bir insan olmaya başlamıştır. Bu nedenle Bruno, diğer iş bulan insanları ve yakın çevresini patronların yalakası olmakla eleştirir. Başka bir ifadeyle Bruno toplumu ötekileştirerek kendini toplum yaşamından izole eder. Bu ötekileştirme süreci doğal olarak **Onlar-Ben** ayrımını ortaya çıkartır ve Bruno kısa süre içerisinde kendisini toplumun geri kalan kısmıyla bir savaşa girmiş gibi hissetmeye başlar. Bruno'nun toplumla savaşa girdiğinin önemli göstergelerinden biri cinayetleri işlemeye başladığı silahın İkinci Dünya Savaşı'ndan kalma baba yadigarı bir silah olmasıdır. Bruno'ya göre içerisinde bulunduğu mevcut durum bir dünya savaşıdır. Costa-Gavras bu noktada çağdaş kapitalizmin dünyaya ve insanlara verdiği zararın dünya savaşlarının insanlara verdiği zararlarla neredeyse aynı olduğunu göstermektedir. Tıpkı babası gibi Bruno da kendisini bir savaşın içinde hissetmektedir. Bruno'nun sosyal hayatındaki bu değişimler ve çalkantılar başta eşi olmak üzere tüm ailesiyle olan ilişkilerine yansımaktadır. Ana karakter giderek ailesinden uzaklaşır ve kendi planları üzerine odaklandığı kapalı devre bir evreye geçer.

Şekil 8. Bruno baba yadigârı 2. Dünya Savaşı'ndan kalma silahla antrenman yapar. Kadrajın ön bölümünde savaşta erlerin kullandığı kasklar vardır.

Filmin giriş bölümünden sonra, gelişme bölümüne uygun olarak olaylar ve durumlar şekillenmeye başlar. Ana karakter Bruno'nun artık tasarladığı planı eyleme geçirme aşaması ile birlikte gelişen ve değişen sinematik evren oluşturulur. Bu aşama filmin süre açısından en büyük bölümünü kaplamaktadır. Yaklaşık olarak 13:00-107:00 dakikalarını kapsayan bu bölüm boyunca Bruno'nun rakiplerini öldürmesi ve bu cinayetlerle paralel olarak gelişen olaylar bir arada betimlenmektedir. Bruno ilk önce silahla talimler yapar, ardından bir pompacıyı soymaya çalışır ancak başarılı olamaz. İlk girişimlerin başarısız olması sinema anlatısında çok kullanılan bir kalıp olan kahramanın yolculuğu anlatısına bir gönderme olarak okunabilir. Klasik anlatı sinemasında kahraman hedefine ulaşmadan önce başarısızlık yaşadığı ve çaresiz kaldığı bir aşama yaşar (Campbell, 2017: XX). *Ölümcül Çözüm* filminde bir anti-kahraman olan Bruno üzerinden kahraman mitosuna gönderme yapılmaktadır ve mevcut serbest piyasa koşullarında kahramanın cinayetler işleyen bir anti-kahramana dönüştüğü gösterilmektedir. Çağdaş kapitalist ekonominin merkezinde yetişen ana karakter Bruno, öldüreceği kişilerin özgeçmişlerini (CV) tıpkı bir insan kaynakları müdürü gibi incelemektedir. Bir insan kaynakları müdürü işe alacağı insanların özgeçmişlerindeki birtakım bilgilere göre, çalıştığı şirket için uygun olup olmadığına karar verir. Benzer şekilde Bruno da öldüreceği kişilerin özgeçmişlerindeki bilgilere göre, kendisine rakip oluşturup oluşturamayacaklarına göre bir değerlendirme yapar ve kimleri öldürüp kimleri öldürmeyeceğine karar verir. İşten çıkarmalar dönemsel olduğu için Bruno'nun ölüm listesini belirli bir dönem aralığında ve kısa sürede bitirmesi gerekecektir. Filmdeki bu göstergeler, insanları öldürmenin kapitalist sistem içerisinde artık bir işe dönüşmüş olduğuna yapılan vurgulardır. Film, kapitalist iş alım süreçleri ile cinayetler arasında doğrudan analogiler kurmaktadır. Bruno öldürme sırasını belirler, bir insan kaynakları müdürü gibi düşünür ve ikinci cinayetten önce şu sözlerle kimi öldüreceğine karar verir:

Bruno: *Edouard Rick. Kimya mühendisi. Amerika'da çalışmış. Sadece altı aydır işsiz. Kendimden önce onu işe alırdım.*

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Aldığı bu karar doğrultusunda Edouard'ı öldürmeye giden Bruno'nun işten kovulduktan sonraki her arabaya binışı kapitalizm hakkında yeni bir şey keşfettiği bir yolculuğa dönüşmektedir. Güzel bahçeli villaların içinden geçen Bruno "Acaba, bu güzel dingin bahçelerin altında dünyanın çalkalandığını kaç kişi hissedebiliyordu?" sorusunu kendine sorarken, başka bir sokakta evindeki bütün eşyaları satılığa çıkartan bir aileyi görür ve kendisinin de bu duruma gelebileceğini düşünür. Bu anlamda Bruno, kapitalist sistem içerisinde avantajlı bir konumdayken göremeyeceği durumları ve içinde yaşadığı dünyayı görmeye başlamıştır. *Ölümcül Çözüm* filminin ana karakteri Dante'nin *İlahi Komedyası* (2006) adlı eserindeki gibi bir cehenneme iniş süreci yaşamaya başlamaktadır. Dante, *İlahi Komedyası* eserinde 13. kantoda genellikle intihar teşebbüsü olarak yorumlanan bölümde ormanda kaybolur ve her biri farklı bir günahı imgeleyen hayvanlar tarafından saldırıya uğrar. Leoparın şehveti, kurdun kötü istekleri, aslanın hırsı simgelediği bu ormandan, ana karakter kurtulmaya çalışmaktadır.

Şekil 9. Bruno'nun cinayetleri işlediği bölgelerde, lüks villalarda oturan kişiler.

Şekil 10. Eşyalarını sokakta satışa çıkartan aile

Ölümcül Çözüm filminin ana karakteri de tıpkı Dante'nin *İlahi Komedyası*'ndaki ana karakter gibi kendisini cehennemde hissetmektedir. Bu durumu Bruno şu sözlerle ifade eder: "Bir ay maaş almasan, cehennemi yaşarsın bir de hiç almamayı düşünün". Bu bölümde alıntılanan iki cümlenin de gotik öğeler içermesi yönetmenin filmi tasarlarken *İlahi Komedyası*'dan etkilendiğinin göstergelerinden biri olarak okunabilir.

Ölümcül Çözüm filminin altyapısında bulunan bir diğer edebi eser de William Shakespeare'in *Macbeth* (2015) oyunudur. Bruno ikinci cinayetini gerçekleştirmeye gittiğinde bir kadın sürekli ona bakmaya başlar ve bir yanlış anlama sonucu, kadın Bruno'yu kızı ile ilişkisi olan kişi zanneder. Bu yanlış anlaşılardan doğan durumlar sonucunda, ana karakter Bruno kadını öldürmek durumunda kalır. Zira kadın ön koltukta Bruno'nun silahını yanlışlıkla bulmuştur. Olayın gerçekleştiği ve Kadının (durumla ilgisi olmayan) öldüğü evin ev sahibi de bir silah sesi duyduğunu polise bildirirken, Bruno ile göz göze gelir ve Bruno bu kişiyi de öldürmek durumunda kalır. Filmin bu bölümünde Bruno'nun kendisiyle ve iş dünyası ile alakası olmayan kişileri de öldürmek zorunda kaldığı gösterilmektedir. Sistemin içerisinde kalabilmek için bir ölüm makinesine dönüşen Bruno

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

karakteri, Shakespeare'in trajik Macbeth karakterini andırmaktadır. Film, Shakespeare'den alıntılanarak "insan bir kere kan dökmeye başlayınca artık durdurulamaz hale gelmeye başlar" demektedir ancak, çağdaş insanı Macbeth'e dönüştüren iktidar hırsından ziyade serbest piyasa ekonomisidir. İşlenen tüm cinayetlerden sonra duş alma, arınma, günahlarını itiraf etme gibi göstergeler de Hristiyan inancına yapılan diğer gotik göndermelerdir.

Filmin ana karakteri Bruno ikinci cinayetten sonra artık bir savaş makinasına dönüşmüştür ve üçüncü öldüreceği kişi olan Etienne Barnet'in bir restoranda garson olarak çalıştığını görür. Bu durum Bruno'yu çok şaşırtır. Zira kapitalizmin en önemli yapılarından biri kapasitenin altına düşmemektir. Kapasitenin altına düşmemek hem şirketlerin kâr miktarı için önemlidir hem de yöneticiler için. Film içerisinde de bu durum, Bruno'nun yaptığı bir iş görüşmesinde çok kalifiye olduğu gerekçesiyle iş alınmaması olarak temsil edilmiştir. Bu nedenle de hizmet sektörü Bruno'nun rakibi olabilecek kapasitedeki insanların CV'si gibi CV'lere sahip insanlar için değildir. Bruno bu sahnede ilk kez öldüreceği kişiyle konuşur ve iletişime geçer. Böylece izleyici ilk kez bir kurbanın hayatı ve karakteri ile ilgili bilgi sahibi olur. Barnet'in iki kızı vardır ve komşuları yani diğer insanlar tarafından genel olarak sevilen bir insandır. Bruno ile Barnet arasındaki geçen konuşma ise hem karakteri derinleştirir hem de Bruno'nun bazı kırılmalar yaşamasına neden olur:

Barnet: İş mi arıyorsunuz?

Bruno: Çok mu belli oluyor?

Barnet: Tahmin ettim, ben de yaşadım. Hala da arıyorum. Bu işi bulduğum için şanslıyım. Kâğıt işindeydim. On altı yıl çalıştım, sonra atıldım. Bu aralar cinayet dolu günler yaşıyoruz.

Bruno: Nasıl?

Barnet: Toplum artık çığırından çıktı. Çıldırıyor. Eskiden Çin'de gıdadan tasarruf etmek için çocukları dağlara bırakırlarmış. Eskimolar da yaşlıları ölsün diye buzullara bırakır, aynı nedenle. Bizse insanları en üretken oldukları çağda çöpe atıyoruz. İşte kötü olan bu. Kendi kendimizi yok ediyoruz. Yaşlıların yaz sıcağında ölmesine izin versek, kimini kış aylarında, kimini baharda temizlesek, ekonomi kurtulur. Biz de iş buluruz. Aslında her şey bu kadar basit. Evet. Bunun yerine kahroluyoruz değil mi? İş bulmak için her şeyi yapıyoruz ama turbo kapitalizmle başa çıkmak çok zor.

Bruno: Peki ne yapmamız gerekir?

Barnet: Temel olan insan. Onu her şeyin merkezine koyacağız ama artık geç.

Bruno: Elele vermemiz gerek. Ekmek kavgası için mutlaka kavga etmemiz gerek. Müdürler gülüp, bizim farkımıza varmazken (Ses kayıt cihazına yapılan itiraf)

Şekil 11. Bruno ilk kez bir kurbanıyla

Şekil 12. Bruno'nun aynadaki yansıması

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Barnet kapitalizm hakkında yaptığı yorumlarla, insanlığın genel olarak övüldüğü ve idealleştirdiği çağdaş kültür ve hümanist düşüncenin bir eleştirisini yapmaktadır. Eski Çin veya Eskimolardan hiçbir farkın olmadığını vurgulayan Barnet, insanın merkezde olmadığı mevcut yapının vahşi doğasını izleyiciye aktarmaktadır. Bruno ise Barnet ile aralarında geçen bu diyalogdan sonra duygusal açıdan bir yarılma yaşar. Göstergesel olarak aynı kare içerisinde Bruno'nun kendisi ve kendisinin aynadaki yansımalarının gösterilmesi, ana karakterin kendisiyle dahi arasında duvarlarla örülü bir mesafenin olduğunu simgelemektedir. Film bu noktada Barnet'in ağzından artık insanın merkezde olacağı bir sistem yaratmak için çok geç kalındığını vurgulayarak, toplumsal açıdan pesimist bir bakış geliştirmektedir. Bu bakışa paralel biçimde bu sahnenin sonunda Bruno, Barnet'i arabayla ezerek öldürür ancak bu sırada araba hasar görmüştür. Arabanın onarımı için tamirciye giden ana karaktere, arabayı tamir eden kişi, kendi eşinin de hastanede çalıştığını ancak hastanenin küçülmeye gitmesi sonucunda işten çıkarıldığını söyler. Filmin çıkış tarihi 2005 yılıdır ve Gavras bu filmle dünyanın yaşadığı en son büyük çaplı ekonomik kriz olan 2007 konut kredisi krizini şaşırtıcı derece iyi tahmin etmiştir. Zira ana karakterin seri katil olmasındaki temel sebeplerden biri de konut kredisi taksitlerini ödemektir. Bu anlamda film, içinde bulunduğu zaman diliminin iktisadi yapısını öngörülü bir şekilde analiz etmiş görünmektedir. Ancak *Ölümcül Çözüm* filmi genel anlamdaki iktisat teorisine ve özellikle de Marksist sınıf bilincine sürekli referans vermesi nedeniyle aynı zamanda tarihsel bir filmidir. Filmin bu tarihsel arka planının belirginleştiği birkaç sahne öne çıkmaktadır. Bu sahnelerden ilki Bruno'nun tamirciye gittiği sahnedir. Tamircideki mavi yakalı çalışan "eğer beni işten atacak olsalar yukarı çıkarım ve patronlarımın gözü önünde beynimi dağıtırım" der. Bu gönderme kuramsal bölümde de değinildiği gibi Marksist yabancılaşma kavramıyla ve yanlış sınıf bilinciyle ilişkilidir. Filmin bu sahnesindeki mavi yakalı çalışan, kendi varlığına öylesine yabancılaşmış durumdadır ki, üst sınıftaki ayrıcalıklı gruba zarar vermektense kendisine zarar vererek onlara vicdan azabı çektirmeyi umut etmektedir. Alt sınıf hiçbir şekilde üst sınıfa fiziki bir etki de bulunabileceğini düşünemez. Tıpkı mavi yakalı çalışan gibi beyaz yakalı bir çalışan olan ana karakter Bruno da kendi işine son veren üst rütbeli yöneticileri öldürmek yerine kendi konumundaki insanları öldürmeyi tercih etmektedir. Filmde işçi sınıfına dair ideolojij çözümlene çöp toplama işçilerinin eylem yaptığı sahnede de görülmektedir ancak bu defa Gavras filmin genelindeki karamsar atmosferin tersine bir gösterge koymaktadır.

Şekil 13. Bruno arabayı tamir ettirmek için gittiği tamircide mavi yakalı, yaşlı bir işçiyle konuşur.

Şekil 14. Çöp toplama işçileri eylem yapmaktadır.

Bu sahnede işçiler birleşerek yolu kapatırlar ve eylem yaparlar. Marksist proleter söylemin en önemli argümanlarının başında “Dünyanın bütün işçilerinin birleşmesi” gelmektedir (Marx ve Engels, 2018:2). *Ölümcül Çözüm* filminin modern kapitalist sisteme getirdiği en önemli eleştirilerden bir diğeri de insanın toplumsal varoluşu üzerine yaptığı olumsuzluklar üzerinedir. Filmde Bruno’nun uzun süreli işsizliği, karakterde psikolojik ve varoluşsal hezeyanlar yaratmaya başlar. Aile ilişkilerine de doğrudan sirayet eden bu durum nedeniyle ebeveynler bir aile danışmanına gitme ihtiyacı duyarlar. Fakat Bruno (erkek) özellikle Marlene’in (kadın) başka bir sevgilisi olduğunu düşünmeye başlar ve o erkeği bulup öldürmek ister. Başka bir ifadeyle Bruno, sorunun ana kaynağının eşi Marlene olduğunu düşünür ya da aile ilişkisini bozan bir diğerk erkek üzerinde durmaya başlar. Bu kuşkucu süreç Bruno’nun olmayan insanlar tasarlayarak, bir büyük öteki yaratma inşasında bulunmasına neden olur. Bu durum da hem bireysel hem de toplumsal paranoyayı artırmaktadır. Marlene, sorunun ana kaynağının uzayan işsizlik ve bunun neden olduğu olumsuz durum olduğunu söylemesine karşın, ana karakter bu basit ama gerçekçi yaklaşımı kabul etmek istemez. Bruno, obsesif bir şekilde bir ilişkinin ancak başka bir erkeğin (kişinin) varlığı nedeniyle bozulabileceğini savunur. Filmin gelişme bölümündeki bu bölümde üzerinde durduğu nokta iş-para-güç bağlamında erk ve erkeklik meselesinin ortaya konmasıdır. Ana karakter Bruno artık işsiz olduğu için bilinçaltında kendisini iğdiş edilmiş, gücünü yitirmiş bir erkek olarak görmektedir. Bruno’nun bilinçaltında böyle hissettiğinin bir kanıtı psikoterapi sırasında eşinin başka bir erkekten hoşlandığını düşündüğünü söylemesidir. Bruno’ya göre genel olarak kadınlar işi ve gücü olan bir erkekle birlikte olurlar, kendi eşi de bu nedenle onu sevmiştir hatta Bruno için daha da önemlisi, mantıklı ve doğru olan da bir kadının işi, unvanı ve parası için bir erkekten hoşlanmasıdır. Çünkü ana karakter kendi varoluşu üzerinden hayatını yapılandıran bir karakter değildir, kendisini sadece iş ve bu iş ile oluşturduğu zenginlik üzerinden tarif edebilmektedir. Bu anlamda *Ölümcül Çözüm* filmi iş, para ve psikoloji arasındaki gerilimler üzerinde sürekli birbiri üzerine temas eden sarmal ve çok katmanlı yapılarla örülmüştür. Marlene, “konuşmak istiyorum, benden uzaklaşıyorsun” gibi rasyonel cümleler kurar ancak ana

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

karakter bütün bilgiye sahip olduğunu düşünen bir kişidir, onun mantığında eşler arasında ilişkinin bozulması ancak iktisadi olarak açıklanabilir ve bu doğrultuda ana karakter tam bir homo-economicus* olarak betimlenmiş olmaktadır. Sistemin insanları doğalında bir homo-economicusa dönüştürmesiyle ilgili filmdeki en önemli diyaloglar Bruno ve Marlene'e psikolojik danışmanlık yapan psikologla yapılan konuşmalardır:

Psikolog: *İşten çıkarıldığınız zaman ne hissettiniz, öfke, korku ya da rahatlama, hangilerini hissettiniz?*

Bruno: *Rahatlama hissettiğim söylenemez.*

Psikolog: *Neden öfke ve korku hissettiniz?*

Bruno: *Peki sizce ne hissetmem gerekirdi? Çünkü bayım bütün işsizler böyle hisseder.*

Psikolog: *Hepsi mi? Emin misiniz? Bunu bir şans olarak görenler yok mudur? Bunu pozitif bir şey olarak gören yok mudur?*

Bruno: *Tıpkı sosyal hizmet memurları gibi konuşuyorsunuz.*

Psikolog: *Çünkü mesajımız aynı.*

Bruno: *Mesajınız bir palavra, zirvalık, işimi elimden alarak hayatımı elimden aldılar. Dahası bütün ailemin hayatını mahvettiler. Tamam, iş her şey değildir belki. Peki iş olmadan neyim ben? Ben nasıl yaşayacağım? Eskiden iş arkadaşlarımla birlikte bir aile gibiydik. Birlikte çalışır ve birbirimizle konuşurduk. Ama işten kovulunca, o aile yok oldu. Hepimiz düşman olduk.*

Psikolog: *Düşman mı?*

Bruno: *Daha da kötüsü rakip olduk. Herkes kendi hesabına çalışmaya başladı.*

Psikolog: *Herkes kendi hesabına sözü sizin için ne ifade ediyor?*

Bruno: *Evet, bu yarışta kazanabilmek için sadece ama sadece kendime güvenebileceğimi. İçeride kapanmam bu yüzden, hatta uzaklaşmam.*

Marlene: *Ben buradayım biliyorsun.*

Bruno: *Peki iş de var mı?*

Şekil 15. Psikolog ile görüşme

Şekil 16. Psikolog ile görüşmede Bruno ve Marlene

* Hayatın her alanında maksimum kârlılığa odaklanan ve yaşamı katı rasyonel kararlar ile yaşayan, kapitalizm anlayışını içselleştirmiş, ekonomik insan olarak isimlendirilen terim.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Bu sahne hem filmin hem de iş kavramının hayat içerisinde nasıl bir role sahip olduğunu göstermektedir. Çalışmanın kuramsal bölümünde belirtildiği gibi para kazanmak artık ahlaki bir duruma dönüşmüştür. İşsizlik insanın varoluşunu tehdit etmekte, utanç ve başarısızlık duygularını sürekli hale getirmektedir. İşsizlik nedeniyle insan öz değer duygusunu kaybetmektedir (de Botton, 2003). Ayrıca bu sahne de psikolog sürekli Bruno'nun ne hissettiğine odaklanmaya çalışmaktadır ancak sistemin temelindeki sorunla hiç ilgilenmemektedir. Bu nedenle de film, sistem içerisindeki ve iş sahibi olan bir kişi olarak psikoloğun kısa devre yaptığını göstermiş olur. Psikolog filmin bu sahnesinde sorunlara çözüm getirebilen biri olarak değil ancak sorunların ne olduğunu dinleyen biri olarak işlevsiz hale dönüşmüştür. Ayrıca psikolog, iş sahibi biri olduğu için daha kendinden emin ve güvenlidir, ancak Bruno işsiz birinin takıntılı ve obsesif halini yansıtmaktadır. Bu iki karşı kutbun bir araya gelmesinden herhangi olumlu bir sürecin doğamayacağı açık bir şekilde gösterilerek, devletin sağlamaya çalıştığı sosyal yardımların faydasızlığının da altı çizilmiş olur.

Ana karakter olan Bruno'nun işsiz kalması, psikolojik bozuklar yaşamaya başlaması ve ailenin giderek yoksullaşması çocukları üzerinde de etkili olmaya başlamıştır. Ancak Etienne babasının aksine yakalanır ve mahkemeye çıkmak zorunda kalır. Ancak aile bireyleri hep beraber çalışarak Etienne'ye ait tüm delilleri yok ederler. Tıpkı para veya kapitalin kendisi gibi suç da insanları birleştiren bir gösterge olarak filmde yer almaktadır. Bu noktada film suç ile kapital veya kapitalizm arasında doğrudan bir ilişki kurmuş olur. Zira bu durum Etienne'yi soruşturan polis sözleriyle "günümüzde en çok büyüyen sektör suç sektörü" şeklinde ifade edilmektedir. Polisin kullandığı bu cümledeki suçu bir sektör olarak tanımlamak özellikle yönetmenin çağdaş kapitalist sistem içerisinde her şeyin hatta yasa dışı olayların bile sektörleştiği üzerine yapılan vurgudur. Aile üyelerinden birinin işlediği bir suç durumunda, bütün ailenin organize olarak suçun delillerini ortadan kaldırdığının betimlenmesi ise Engels'in Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni (2019) adlı eserine bir gönderme olarak okunabilir. Aile, toplumu oluşturan en küçük hücredir ve mevcut kapitalist sistem içerisinde bu hücre sağlıklı bir hale gelmiştir. Bir anlamda filmde izlediğimiz aile tipik bir (hastalıklı) ailenin metaforudur ve bu nedenle toplumun kanser olduğu yönünde bir ima bulunmaktadır. Aile bireyleri arasında geçen diyaloglar filmin genel dramaturgisini yansıtmaları açısından önemlidir:

Anne: Ödevin için hangi konuyu seçtin?

Erkek Çocuk: Sonuç, amacı haklı çıkartır mı?

Anne: Sen ne diyorsun?

Erkek Çocuk: Hayır, çıkarmaz.

Kız Çocuk: (Babasının omzuna dokunarak) Oğlunu hapisten çıkarmıyorsa tabii.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Anne: *Biraz genişletecek misin?*

Erkek Çocuk: *Evet, savaş zamanları hariç dedim.*

Kız Çocuk: *Bana sorarsan, anlam bolluğu denen şey aslında mutlu azınlığa ayrılmış bir lüks, o kadar.*

Anne: *Savaş zamanında bile.*

Kız Çocuk: *Neyi kutluyunuz.*

Anne: *Kardeşinin dosyası kapandı.*

Kız Çocuk: (Babasının omzuna dokunarak) *Babam sayesinde.*

Film boyunca işlenen konular olan amaç ve sonuç arasındaki ilişki, ayrıcalıklı (zengin) azınlık, aile arasında suçu ört bas etme gibi konular ailenin bir öğle yemeği sırasında Etienne'nin ödevi üzerinden konuşulur ve mutlu aile tablosuna geri dönlür, çünkü Bruno'nun öldürdüğü kişiler iş başvurusu yapamadığı için o tekrar bir işe girebilmiştir. Ancak filmin sonunda bir kadın karakterin Bruno'nun şirket tanıtımını yaptığı videoyu izlediğini görürüz ve bu kadın film içerisinde tıpkı Bruno'nun yaptığı gibi onun dosyasını arşivler. Filmin son planında Bruno'nun yemek yediği lüks restorana giden gizemli kadın karakter ile Bruno göz göze gelirler. Bruno gizemli kadının kendisi gibi davrandığını ve büyük bir ihtimalle kendisini öldürmek için oraya geldiğini anlar. Film tam bu sahnede biter. *Ölümcül Çözüm* filmi hikâyeyi yeni bir cinayet döngüsünün başladığı noktada bitirerek, Bruno'nun sorunlarının çözülmesiyle sistemin değişmediğini göstermiş olur. İzleyicinin iki saat boyunca tecrübe ettiği olay örgüsü kapitalist sistem içerisinde sürekli tekrarlanmaktadır. Bu anlamda film, Antik Yunan trajedi eserlerinin mantığına yaklaşmış olur. Film doğrusal değil, döngüsel ve sürekli tekrarlanan bir olay örgüsünü anlatmaktadır.

Şekil 17. Filmin son sahnesinde Bruno tıpkı kendisi gibi davranan kadınla karşı karşıya gelir.

6. SONUÇ

Byung-Chul Han (2018) günümüz modern kapitalist toplumunu 'Performans Toplumu' olarak adlandırır ve bu toplumun kurallarına uyum sağlayabilmek için sürekli olarak kendini ve başkalarını sömüren, depresif ve mağlup bir birey imgesi yarattığını söyler. Bu birey tipinin ileri versiyonu ise

sömürmek ile kalmayıp karşısındakine fiziksel ya da psikolojik olarak zarar verebilen biridir ve bu bireyin yansımasını modern kapitalizmin acımasız rekabet oyununun dışında kalmamak adına cinayet işlemek dahil her şeyi yapabilecek hale gelen beyaz yakalı bir işsiz hikayesini anlatan Gavras'ın *Ölümcül Çözüm* adlı filminde buluruz. Duyduğu pişmanlığa rağmen rakiplerini öldürmeye devam eden ana karakter Bruno, aslında bu rekabet oyununun hem mağduru hem faili, hem mağlubu hem de galibidir. İşsiz kalan ve kendini bir çeşit savaşta gibi hisseden Bruno, muhtemel rakiplerini birer düşman gibi algılamakta ve öfkesini de insanların birbirlerini düşman gibi görmelerine yol açan sisteme değil, kişilere yönelmektedir. İçinde yaşadığımız ileri kapitalist dönemde bireyselleşmenin artan önemine işaret eden Ulrich Beck (2014) aileden dostluk ilişkilerine, emek piyasasından işçi-işveren ilişkilerine kadar her tür ilişkide, yavaş yavaş bireyin faydasının toplumun faydasının önüne geçtiğini belirtmektedir.

Filmde günümüz modern kapitalist toplumunun ahlaki çıkmazları sergilenmekte olup insanlar arasındaki ilişkilerin temel taşı haline gelmiş olan acımasız rekabetin sadece çalışma hayatı ile sınırlı kalmadığı da gösterilmeye çalışılmaktadır. Zira önce işini kaybeden Bruno daha sonra neredeyse ailesini de kaybetme noktasına gelmektedir. Maddiyata dönüşen başarının en önemli değer olarak görüldüğü günümüz toplumlarında başarısızlığın değersizlik duygusunu da beraberinde getirdiği Bruno başta olmak üzere işini kaybetmiş diğer karakterlerde de yansıtılmaktadır. Bruno, kendine acıma ile içinde bulunduğu çaresiz durumdan kurtulmak için başkalarına acımama duyguları arasında savrulmaktadır. Ancak film değişime dair bir umuda da kapı aralamaz. Bruno'nun rakip olarak gördüğü kişilerden biri olan Barnet tarafından dile getirilen bu umutsuzluk, Barnet'in Bruno tarafından öldürülmesiyle perçinlenir. Kapitalizm, rekabet ve işsizlik arasındaki grift sarmal, filmin son sekansında da ifadesini bulmaktadır. Zira isimler ve kahramanlar değişse de oyunun kuralları değişmemektedir. Filmin son sahnesinde, kendini tekrar eden bu süreçte, roller değişmiş ve artık avcı, av olmuş yani yeni bir ölümcül döngü başlamıştır.

KAYNAKLAR

- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2010). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Arslan, B. ve Ulaş, D. (2004). İstihdamın Korunması ve İşten Çıkarılanlara Uygulanan Yardımlar. http://www.onlinedergi.com/MakaleDosyaları/51/PDF2004_1_10.pdf. (Erişim Tarihi: 25.10.2021).
- Asiltürk, A. (2018). İnsan Kaynakları Yönetiminin Geleceği: İK 4.0. *Journal of Awareness*, 3, s. 527-544.
- Ay, S. (2012). Türkiye'de İşsizliğin Nedenleri: İstihdam Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Dergisi*, Yönetim ve Ekonomi, 19 (2), s. 321-341.
- Bauman, Z. (2007). *Liquid Life*. Cambridge: Polity Press.

- Beck, U. (2014). Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru (K. Özdoğan, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bierman, W. ve Klönne, A. (2007). Kapitalizmin Suç Tarihi (B. Özçelik, Çev.). Ankara: Phoneix Yayınları.
- Blackman, L. (2006). Lifestyle Magazines and the Fiction of Autonomous Self. London: Routledge.
- Bolat, S. ve Koçbulut Ö. (2019). Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İşsizlik Histerisi ve Doğal Oran Hipotezinin Ampirik Bir Analizi. *Maliye Dergisi*, 176, s. 201-224.
- Bora, T. (2017). Herkes İşsiz Ama Seninki Farklı. T. Bora, A. Bora ve N. Erdoğan (Ed.), Boşuna mı Okuduk? Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği (s. 49-71). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. ve Erdoğan, N. (2017). Cüppenin, Kılıcın ve Kalemin Mahcup Yoksulları, T. Bora, A. Bora ve N. Erdoğan (Ed.), Boşuna mı Okuduk? Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği (s. 13-44). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bottomore, T. (1993). Marksist Düşünce Sözlüğü (M. Tunçay, Der.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Braudel, F. (2014). Kapitalizmin Kısa Tarihi (İ. Yerguz, Çev.). İstanbul: Say.
- Campbell, J. (2017). Kahramanın Sonsuz Yolculuğu (S. Gürses, Çev.). İstanbul: İthaki.
- Carnoy, M. (2000). Sustaining the New Economy: Work, Family and Community in the Information Age. Cambridge: Harvard University Press.
- Chiapello, E. ve Boltanski, L. (2007). The New Spirit of Capitalism. New York, NY: Verso.
- Collier, P. (2018). The Future of Capitalism: Facing the New Anxieties. London: Penguin Books.
- Çelik, M. ve Dağ, M. (2017). Kapitalist İktisadi Düşüncenin Geçirdiği Dönüşümler Üzerine Bir Değerlendirme. *BEU Akademik İzdüşüm*, 2 (3), s. 50-70.
- Çınar, M. U. (2016). Marx, Arendt, Modernite, Yabancılaşma ve Siyaset: Ya da, Modern Çağ’da İnsanca Bir Yaşam Mümkün mü?. *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, IX (2), s. 140-167.
- Damgacı, A. E. (2016). Marksist Yabancılaşma Kuramının Güncelliği Sorunsalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- de Botton, A. (2003). Statü Endişesi (A. S. Bayer, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Engels, F. (2019). Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni (M. Tüzel, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erdayı, A. U. (2012). Beyaz Yakalıların Tanımlanması Üzerine. *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 14(3), s. 65-80.
- Erdoğan, N. (2017). Sancılı Dil, Hadım Edilen Kendilik ve Aşınan Karakter, T. Bora, A. Bora ve N. Erdoğan (Ed.), Boşuna mı Okuduk? Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği (s. 75-115). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fraser, N. ve Jaeggi R. (2018). Capitalism: A Conversation in Critical Theory. Cambridge: Polity Press.
- Goffman, E. (2014). Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar. Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Gorz, A. (2001). Maddesiz (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Guiraud, P. (2016). Göstergebilim (M. Yalçın, Çev.). Ankara: İmge.
- Güney, A. (2009). İşsizlik, Nedenleri, Sonuçları ve Mücadele Yöntemleri. *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 10(4), s. 135-159.
- Han, B. (2018). Yorgunluk Toplumu. İstanbul: Açılım Kitap.
- Harvey, D. (2006). Neo-liberalism as Creative Destruction. *Human Geography*, 88 (2), p. 145-158.
- Harvey, D. (2012). Postmodernliğin Durumu (S. Savran, Çev.). İstanbul: Metis.
- Hayward, S. (2020). Un Homme de Trop (1967) and Section Spéciale (1975): Justice Unravelled, A Tale of Two Frances (1941 and 1943), H. B. Pettey (Ed.), The Films of Costa-Gavras: New Perspectives (p. 13-24), UK: Manchester University Press.

- Helgeson, J. (2016). American Labor and Working-Class History, 1900–1945. *Oxford Research Encyclopedia of American History*, p. 1-35. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199329175.013.330>.
- Ho, K. (2009). *Liquidated*. Durham, NC: Duke University Press.
- International Labour Organization (ILO) (2017). World Employment and Social Outlook Trends. <http://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2017/lang-en/index.htm>. (Erişim Tarihi: 09.10.2021).
- İslatince, H. (2009). *İktisadi Sistemler*. Bursa: Ekin Yayın Dağıtım.
- Kaletsky, A. (2010). *Capitalism 4.0: The Birth of a New Economy in the Aftermath of Crisis*. New York: Perseus Books Group.
- Kılıçbay, M. A. (2003). *Cumhuriyet ya da Birey Olmak*. Ankara: İmge.
- Lane, C. (2011). *A Company of One: Insecurity, Independence, and the New World of White Collar Unemployment*. Ithaca, NY: Cornell ILR Press.
- Larson, J. (1984). The Effect of Husband's Unemployment on Marital and Family Relations in Blue-collar Families. *Family Relations*, 33, p. 503-511.
- Lopez, S. ve Phillips, L. (2019). Unemployed: White-Collar Job Searching After the Great Recession, *Work and Occupations*, 46 (4), p. 470-510.
- Lordon, F. (2013). *Kapitalizm, Arzu ve Kölelik* (A. Terzi, Çev.). İstanbul: Metis.
- Marx, K. (2009). *1844 İktisadi ve Felsefi El Yazmaları Felsefe Yazıları* (A. Fethi, Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.
- Marx, K. (2011). *Kapital I* (N. Satlıgan ve M. Selik, Çev.). İstanbul: Yordam.
- Marx, K. ve Engels, F. (2018). *Komünist Manifesto* (T. Bora, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meda, D. (2004). *Emek Kaybolmakta Olan Bir Değer mi?* (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ollman, B. (2012). *Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı*. (A. Kars, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). *İşgücü Piyasası ve Genç İstihdamı Özel İhtisas Komisyonu Raporu* (2018). Kalkınma Bakanlığı, Ankara.
- Öcal, A. T. (2014). Avrupa Birliği'nde Uzun Dönemli İşsizlik Sorunu. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 20 (1), s. 1157-1175, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/787588>.
- Özkazanç, A. (2005). Türkiye'nin Neo-liberal Dönüşümü ve Liberal Düşünce. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi Tartışma Metinleri, No.85.
- Paul, K. ve Moser, K. (2009). Unemployment Impairs Mental Health: Meta-analyses. *Journal of Vocational Behavior*, 74, p. 264-282.
- Petty, H. B. (2020). Introduction: Costa-Gavras and Microhistoriography: The Case of Amen (2002), H. B. Petty (Ed.), *The Films of Costa-Gavras: New Perspectives* (p. 1-12), UK: Manchester University Press.
- Pew Research (2010). "How the Great Recession has Changed Life in America", <http://pewsocialtrends.org/files/2010/11/759-recession.pdf>. (Erişim Tarihi: 19.10.2021).
- Raito, P. ve Lahelma, E. (2015). Coping with Unemployment Among Journalists and Managers. *Work, Employment and Society*, 29(5), p.720-737.
- Rifkin, J. (1995). *The End of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*. New York: Putnam Publishing.
- Robinson, W. (2011). Küresel Kapitalizm ve Ulusötesi Kapitalist Hegemonya: Kuramsal Notlar ve Görgül Deliller. *Praksis*, 8, s. 125-168.

- Rousseau, J. J. (2002). İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma (R. N. İleri, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2009). Emile ya da Eğitim Üzerine (Y. Avunç, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sandal, M. (2012). What Money Cannot Buy: The Moral Limits of Market. London: Penguin Books.
- Sennett, R. (2010). Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri (B. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sığırcı, İ. (2017). Göstergebilim Uygulamaları. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Silier, Y. (2013). Özgürlük Yanılsaması: Rousseau ve Marx. İstanbul: Yordam.
- Swain, D. (2013). Yabancılaşma: Marx'ın Teorisine Bir Giriş. (H. T. Urbarlı, Çev.). İstanbul: Durak İstanbul.
- Thakur, M. (2020). Is Capitalism Facing a Philosophical Crisis?. *Social Change*, 50 (2), p. 215-235.
- Uluslararası İşgücü Piyasası Analizi (2019). Sakarya Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (SESAM) Yayınları.
- Uyanık, Y. (2008). Neoliberal Küreselleşme Sürecinde İşgücü Piyasaları. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10 (2), s. 209-222.
- Vatansever, A. (2013). Prekarya Geceleri 21. Yüzyıl Dünyasında Geleceği Olmayan Beyaz Yakalıların Rüyası. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, IV (II), s. 1-20.
- Wallerstein, I. (2012). Tarihsel Kapitalizm ve Kapitalist Uygarlık (N. Alpay, Çev.). İstanbul: Metis.
- Wolcott, H. (1994). Transforming Qualitative Data: Description, Analysis, and Interpretation. London: Sage.
- Yedekci, E. (2016). Marx'ın Yabancılaşma Kavramı Bağlamında "Diyet" Filminin İncelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 4 (2), s. 865-894.
- Yıldırım, K. ve Karaman, D. (2003). Makro Ekonomi. Eskişehir: Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma, Etik Kurul Kararı gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.

Katkı Oranı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkıda bulunmuştur.

GEBELERDE PRENATAL BAĞLANMA İLE DEPRESYON, ANKSİYETE VE STRES İLİŞKİSİ***Öğr. Gör. Derya ATALAY*****Prof. Dr. Arzu ÖZYÜREK******Özet**

Bu çalışmanın amacı, gebelerde prenatal bağlanma ile depresyon, anksiyete ve stres arasında ilişki olup olmadığının ve varsa yönünün belirlenmesidir. Çalışmada ayrıca kişisel bazı değişkenlerle prenatal bağlanma ve depresyon, anksiyete, stres arasında fark olup olmadığı incelenmiştir. Çalışma grubu, kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle kendilerine ulaşılabilen 151 gebeden oluşmaktadır. Veriler Kişisel Bilgi Formu, Prenatal Bağlanma Envanteri (PBE) ve Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği (DASÖ) ile toplanmıştır. Verilerin analizi yüzde ve frekans dağılımı ile non parametrik testler kullanılarak yapılmıştır. Sonuç olarak; çalışma grubunu oluşturan gebelerin yaklaşık %88 gibi büyük bir çoğunluğunun gebelikle ilgili duygularının olumlu yönde olduğu, gebelerin DASÖ puanlarının düzeylerinin yaşlarına göre farklılaşmadığı belirlenmiştir. PBE puanlarının 31 yaş ve üzeri gebelerde daha yüksek olduğu, öğrenim durumu ilkökul ve ortaokul olanların depresyon ve stres puanlarının öğrenim durumu lise ve üniversite olanlara göre, çalışmayan/ev hanımı gebelerin depresyon düzeylerinin çalışan gebelere göre daha yüksek olduğu, 3.gebeliği olanların hem PBE hem de DASÖ puanlarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Gebelerin PBE puanları arttıkça DASÖ puanlarının da arttığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Prenatal bağlanma, depresyon, anksiyete, stres.

THE RELATIONSHIP BETWEEN PRENATAL ATTACHMENT WITH DEPRESSION, ANXIETY AND STRESS ON PREGNANTS**Abstract**

The aim of this study is to determine whether there is a relationship between prenatal attachment and depression, anxiety and stress in pregnant women and to determine the direction, if any. In the study, it was also examined whether there was a difference between some personal variables and prenatal attachment and depression, anxiety and stress. The study group consists of 151 pregnant women who could be reached with the easily accessible sampling method. Data were collected with Personal Information Form (PIF), Prenatal Attachment Inventory (PAI) and Depression Anxiety Stress Scale (DASS). Data analysis was performed using percentage and frequency distribution and non-parametric tests. In conclusion; It was determined that 88% of the pregnant women who made up the study group had positive feelings about pregnancy, and the levels of the DASS scores of the pregnant women did not differ according to their age. It was determined that PIF scores were higher in pregnant women aged 31 and over, the depression and stress scores of those with primary and secondary education levels were higher than those with high school and university education levels, and the depression levels of non-working/housewife pregnant women were higher than those of working pregnant women, and both PSI and DASÖ scores of those with their third pregnancy were higher. It was observed that as the PSI scores of the pregnant women increased, their DASS scores also increased.

Keywords: Prenatal attachment, depression, anxiety, stress.

* Bu makale, 24-25 Aralık 2021 tarihlerinde Bingöl Üniversitesi'nde gerçekleştirilen 3. Uluslararası Tıp ve Sağlık Bilimleri Kongresi'nde sunulmuş olan sözlü bildirinin geliştirilmiş halidir.

* Iğdır Üniversitesi Çocuk Gelişimi Bölümü, derya.atalay@igdir.edu.tr. Orcid: 0000-0001-9043-0407

** Karabük Üniversitesi Çocuk Gelişimi Bölümü, karabuk_arzu@yahoo.com. Orcid: 0000-0002-3083-7202

Araştırma Makalesi Sayfa Sayısı: 46-59

Makale Geliş Tarihi: 28.11.2021

Makale Kabul Tarihi: 01.02.2022

Makale Yayın Tarihi: 28.02.2022

1. GİRİŞ

Gebelikte ve doğumda, oldukça önemli biyolojik değişiklikler yaşanmaktadır. Bu durum fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik yönden her kadın için pek çok özel deneyim anlamına gelmektedir (Taşkın, 2016). Gebelik, mutluluk kaynağı olmanın yanında bireyde duygusal dalgalanmaları da artıran bir durumdur. Bebeğin organlarının oluşmaya başladığı, dış ortamdan gelen etkilere en hassas olduğu ve düşük riskinin en fazla olduğu dönem olan birinci trimester, gebelikte önemle üzerinde durulması gereken bir zaman dilimidir. Mide bulantısı, yorgunluk, baş dönmesi, karın ve kasık ağrıları, şişkinlik, kabızlık, sık idrara çıkma, memelerde ağrı gibi sorunlar meydana gelebileceği için yorucu fakat bir o kadarda heyecan verici olan bu dönem, gebeyi endişelendirecek, kaygı, içe kapanma, duygusal dalgalanmalar, sinirlilik gibi sistemik değişikliklere neden olabilir (Sevil ve Bakıcı, 2002: 56-57). Pek çok kadın gebelikte ortaya çıkan bu değişimlere kolay uyum sağlamasına rağmen bazı kadınlarda sıkıntılı durumlar yaşanabilmektedir.

Gebelikte psikososyal sağlık yaş, ekonomik durum gebelerin algıladığı stres düzeyi, çalışma durumu, aile tipi, yaşayan çocuk sayısı, gebeliğin planlı/istenilen gebelik olup olmama durumu, doğum korkusu, sosyal destek azlığı, kronik hastalık varlığı, riskli gebelik tanısı alma ve gebelikte olumsuz durumla karşılaşma, gebelik öncesi stres ve psikolojik durum gibi pek çok faktörden etkilenmektedir. Gebelikte karşılaşılabilen sıkıntılı durumların başında depresyon, anksiyete ve stres gelmektedir. Bazı gebelerde depresyon ve anksiyete belirtilerinin görüldüğü ve bu belirtilerin gebelik haftasına bağlı olarak değiştiği, ayrıca uzun sürmesi durumunda daha ciddi boyuta oluşabileceği görülmüştür (Pehlivan, 2004). Bu durum doğum korkusundan kaynaklanabilmektedir. Doğum korkusu kadının zihinsel özelliği, psikiyatrik bozukluklara yatkınlığı, sosyal ilişkilerde sorunlar yaşaması, geçmişte olumsuz doğum deneyimi, ağrı eşiğinin düşük olması, doğum konusundaki bilgi eksikliği, gebeliğin fiziksel aktivitesini etkileyeceğine ilişkin endişeleri, doğumda görev alacak kişilere güven duymayıp kendisi veya bebeğinin zarar göreceğine ilişkin düşünceleri vb. nedenlerle ortaya çıkabilir (Demsar vd., 2017; Fenwick vd., 2015; Nieminen vd., 2009; Storksen vd., 2012). Bunların yanında düşük benlik saygısı, yalnızlık duygusu (Saisto ve Halmesmaki, 2003), doğum sayısı, ilk doğum olup olmaması, daha önceki doğum deneyimleri, sosyal destek eksikliği ve bazı sosyo-kültürel özellikler de doğum korkusunu etkileyebilmektedir (Taheri vd., 2013; Toohill vd., 2014). Gebelik döneminde yaşanan bu durumlar, doğum öncesinden itibaren anne-bebek arasındaki ilişkide de önemli rol oynamaktadır.

Bağlanmanın temelini oluşturan ve ilişkide en önemli rolü üstlenen annenin ruhsal durumunun gebeliğin başından itibaren önemli rol oynadığı ve bu durumun doğumdan sonraki bir yıl içinde de devam ettiği belirtilmektedir (Soysal vd., 2005: 88-89). Gebelik döneminde anne ve bebek arasındaki bağlanma, annenin bebeğine sevgi bağı oluşturması süreci (Mercer ve Ferketich, 1994) ve anne-bebek arasında gelişen sürekli sevgi ilişkisi olup bu sevgiyle bağlanmanın gebeliğe uyumda önemli bir unsur olduğu ileri sürülmüştür (Muller, 1994). Başlangıçta içgüdüsel tepkiler, çocuğun anneye ve annenin çocuğa bağlanmasına katkıda bulunur. Emme, sarılma ve takip etme, ağlama ve gülümseme davranışları annelik davranışını harekete

geçirmeye yardımcı olmaktadır. Bebeğin beslenme ihtiyacı yanında anneye karşı ilgi ve sevgi göstergesi ağlama ve gülümsemesi, annelik davranışını ortaya çıkarmada güçlü bir belirleyicidir. Kısaca fizyolojik doyular bağımlılık ve psikolojik bağlanma, birbiriyle yakından ilişkili olsa da temelde farklı olgulardır (Bowlby, 1958). Anne açısından bağlanma, gebeliğe yönelik olumlu tepkilerle başlamaktadır. Gebelik dönemindeki bağlanmanın, bebekle kurulan ilk önemli ilişki olduğu ve doğum sonrasında anne-çocuk ilişkisinin de belirleyicisi rolünü üstlendiği düşünülmektedir (Bayram, 2006: 38-39). Duygusal bağlanma, doğum sonrası bebeğin yaşamını sürdürmesi için gereklidir ve anneye kurulan bağlanma ve etkileşimin kalitesi sosyal ve bilişsel gelişimin de belirleyicisidir (Kavlak ve Şirin, 2009; Soysal vd., 2005:89-90). Fakat gebelikte anne ve bebeğin sağlık durumu, gebeliğin planlı olup olmaması, aile bağları ve kültürel özellikleri, postpartum depresyon varlığı, ilk gebelik deneyimi, ekonomik durum, sağlık görevlilerinin desteği ve tutumları gibi çeşitli bireysel ve çevresel faktörler, bağlanmayı etkilemektedir (Grossman vd., 2006).

Anne-bebek bağlanmasının kalitesi, gebelikteki ruhsal sağlıkla yakından ilişkilidir. Çünkü güvenli ve kaliteli anne-bebek bağlanması, doğum öncesi ve doğum sonrası depresyonun önlenmesini sağlayan bir bariyer görevi görmektedir (Bakır vd., 2014). Kadınların gebeliği bir stres faktörü olarak görüp görmedikleri, duygu durumlarındaki değişikliklerin risk oluşturup oluşturmadığının erken dönemde fark edilmesiyle gebelikte ilgili olası olumsuzlukları önlemek mümkün olabilir. Bu nedenle bu çalışmada, gebelikteki depresyon, anksiyete ve stresin, anne-bebek bağlanmasıyla ilişkisi araştırılmıştır. Çalışma sonuçlarının alan çalışanlarının eğitimsel ve rehberlik çalışmalarına destek olacağı, konuyla ilgili alan yazına katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Gebelerin gebelik sürecine ilişkin duyguları nelerdir?
- Gebelerin yaş, öğrenim, çalışma, gebelik sayısı ve yaşayan çocuk sayısı ile prenatal bağlanma, depresyon anksiyete ve stresleri arasındaki fark manidar mıdır?
- Gebelerin prenatal bağlanmaları ile depresyon, anksiyete ve stresleri arasında anlamlı ilişki var mıdır?

2. YÖNTEM

2.1.Çalışma Grubu

Çalışma grubu Karabük İli merkezindeki Aydınlikevler, Şirinevler, Soğuksu ve Safran aile sağlığı merkezleri ile Özel Medikar Hastanesi polikliniğine başvuran 151 gebeden oluşmuştur. Kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle kendilerine ulaşılabilen gebelerin çalışmaya katılmaya gönüllü olması ve anne-bebek çiftinin sağlıklı olması çalışma grubuna dahil olma ölçütü, çocuk yaşta veya zihinsel yetersizliği olmak ve gebe veya çocukta tanılanmış bir sağlık problemlili olması çalışma grubunun dışında bırakılma ölçütü olarak belirlenmiştir. Çalışma grubuna ait bazı kişisel bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubuna Ait Bazı Kişisel Bilgilerin Yüzde ve Frekansları

		f	%		f	%	
Yaş	25 yaş ve altı	45	29,8	Henüz yok	81	53,6	
	26-30 yaş	60	39,7	Yaşayan	Bir	52	34,4
	31 yaş ve üzeri	46	30,5	Çocuk Sayısı	İki	18	11,9
Öğrenim Durumu	İlkokul	16	10,6	İlk gebelik	70	46,4	
	Ortaokul	24	15,9	Gebelik Sayısı	İkinci	55	36,4
	Lise	44	29,1	Üçüncü	17	11,3	
Çalışma Durumu	Üniversite	67	44,4	Dört ve üzeri	9	6	
	Çalışmıyor	91	60,3				
	Çalışıyor	60	39,7				

Tablo 1'e göre çalışma grubunun %39,7'si 26-30 yaş grubunda, %44,4'ü üniversite mezunu, %60,3'ü bir işte çalışıyor, %46,4'ünün ilk gebeliğidir ve %53,6'sının henüz yaşayan bir çocuğu yoktur.

2.2. Veri Toplama Araçları

Veriler gebelerin yaşı, öğrenimi, çalışma durumu, gebelik ve yaşayan çocuk sayısını sorgulayan bir Kişisel Bilgi Formu, Prenatal Bağlanma Envanteri (PBE), Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği (DASÖ) kullanılarak elde edilmiştir.

PBE, kadınların gebelikteki duygu ve düşüncelerini, bebeklerine bağlanma düzeylerini saptamak amacıyla Muller (1993) tarafından geliştirilmiştir. Yılmaz ve Beji (2013) tarafından Türkçe'ye uyarlanan PBE 21 maddeden oluşmaktadır ve 4'lü derecelendirmeye (Hiçbir zaman-1, Her zaman-4) dayalıdır. En fazla 84 puan alınan ölçekte, puanın yüksek olması bağlanmanın da yüksek olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. PBE güvenilirlik katsayısı 0,84 olarak bulunmuştur. Bu çalışma örnekleminde ise Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı 0,89 olarak belirlenmiştir.

DASÖ, Lovibond ve Lovibond (1995) tarafından geliştirilmiştir. Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirliği Akın ve Çetin (2007) tarafından 590 üniversite öğrencisi, 121 İngilizce öğretmeni ve duygusal problemler nedeniyle klinik ve psikolojik danışma merkezlerine başvuran 136 birey üzerinde yürütülmüştür. Dörtlü derecelendirmeye (Bana hiç uygun değil-0, Bana tamamen uygun-3) dayalı DASÖ, 37 maddeden oluşmaktadır. Depresyon, Anksiyete ve Stres olmak üzere üç alt boyutu olan DASÖ güvenilirlik katsayısı 0,89, madde-toplam korelasyonları 0,51 ile 0,75 arasında, test-tekrar ve iki yarı güvenilirliği ise 0,99 ve 0,96 bulunmuştur. Bu çalışma örnekleminde ise Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı 0,93 olarak belirlenmiştir.

2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Verilerin toplanmasından önce Iğdır Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan 07/05/2020-44738881-200-E.50 tarih ve numaralı kararı ile Etik Kurul İzni alınmıştır. Gebelere bir aylık süre

çinde hastanede veya poliklinik sırası bekleme esnasında ulaşılmış, çalışma için onamları alınarak ölçek formlarını doldurmaları istenmiştir. Elde edilen veriler bilgisayar ortamına girilmiştir

Verilerin normallik dağılımı incelendiğinde Kolmogorov Simirnov Testi $p < .05$, çarpıklık ve basıklık değerleri ± 2 'den büyük, varyasyon katsayısı 0,3'ten büyük bulunmuş, histogram grafiklerinin tek tepeli bir yapı oluşturmadığı görülmüştür. Buna göre verilerin normal dağılım göstermediğine karar verilmiştir. Buna göre verilerin analizinde Mann-Whitney U (MWU) testi, Kruskal Wallis-H (KWH) ve Spearman Brown Korelasyon Katsayısı kullanılmıştır. Anlamlılık düzeyi 0,05 olarak alınmış, anlamlı fark görülmesi durumunda farkın kaynağı MWU testi ile incelenmiştir. Kişisel bilgiler ve gebelerin duygularının frekans ve yüzdeleri verilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde çalışma grubundaki gebelerin gebelik süreciyle ilgili duygularının frekans ve yüzdeleri (Tablo 2), kişisel değişkenlere göre PBE ve DASÖ puanları arasındaki farka ilişkin sonuçlar (Tablo 3-7), PBE ve DASÖ puanları arasındaki korelasyon analizlerine (Tablo 8) yer verilmiştir.

Tablo 2. Gebelerin Gebelik Süreciyle İlgili Duyguları

Duygular	f	%
Beklediğim bir haberdirdi, sevindim, heyecanlandım	117	77,50
Büyük bir sorumluluk hissi ve heyecan	10	6,60
Çok şaşırdım, inanamadım / yeni doğum yapmışım	3	2,00
Tarifi yok	3	2,00
Geç olduğu için biraz mutsuz hissettim ama pişman değilim	2	1,30
Daha önceki düşüklerimden dolayı tedirginim	2	1,30
Hazır olup olmadığım konusunda endişelendim	1	0,70
Daha çok dikkat etmeye başladım beslenme ve hareketlerime	1	0,70
Cevapsız	12	7,90

Tablo 2'de gebelerin %77,50 oranında gebelikle ilgili heyecan duyduğu ve sevindiği görülmektedir. Gebeler duygularının %6,60 büyük bir sorumluluk ve heyecan, %2 şaşkınlık ve inanama, %2 tarifsiz duygular, %1,30 mutsuzluk, %1,30 tedirginlik, %0,70 endişe ve %0,70 beslenme ve hareketlerine özen gösterme şeklinde tanımlamışlardır. Buna göre, gebelerin yaklaşık %88 gibi büyük bir çoğunluğunun gebelikle ilgili duygularının olumlu olduğu söylenebilir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Tablo 3. Yaşa Göre PBE ve DASÖ Puanları KWH Testi Sonuçları

	Yaş	n	\bar{x}	S	H	p	Fark
PBE	25 yaş ve altı	45	36,75	9,58	15,863	0,000*	1, 2-3
	26-30 yaş	60	38,76	9,91			
	31 yaş ve üzeri	46	45,58	10,84			
Depresyon	25 yaş ve altı	45	5,62	7,11	4,224	0,121	-
	26-30 yaş	60	4,38	5,86			
	31 yaş ve üzeri	46	7,17	7,88			
Anksiyete	25 yaş ve altı	45	9,02	6,57	1,027	0,599	-
	26-30 yaş	60	8,01	5,69			
	31 yaş ve üzeri	46	9,17	6,04			
Stres	25 yaş ve altı	45	9,88	8,18	0,877	0,645	-
	26-30 yaş	60	8,71	7,11			
	31 yaş ve üzeri	46	10,08	7,57			

*p<0,05

Tablo 3'e göre, gebelerin yaşı ile PBE puanları arasında anlamlı bir fark vardır (p<0,05). Yaşı 31 ve daha büyük olan gebelerin PBE puanları (\bar{x} =45,58) yaşı daha küçük olan gebelerin puanlarından (\bar{x} =36,75, \bar{x} =38,76) manidar düzeyde yüksektir. DASÖ puanlarında ise yaşa göre manidar bir fark yoktur (p>0,05). Yani gebelerin depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri yaşlarına göre anlamlı bir değişiklik göstermezken prenatal bağlanma düzeyleri 31 yaş ve üzeri gebelerde daha yüksektir.

Tablo 4. Öğrenim Durumuna Göre PBE ve DASÖ Puanları KWH Testi Sonuçları

	Öğrenim	n	\bar{x}	S	H	p	Fark
PBE	İlkokul	16	45,31	11,23	6,280	0,099	-
	Ortaokul	24	41,04	10,44			
	Lise	44	39,97	9,02			
	Üniversite	67	38,92	11,47			
Depresyon	İlkokul	16	11,37	8,29	21,846	0,000*	1, 2-3, 4
	Ortaokul	24	9,16	9,53			
	Lise	44	4,77	5,50			
	Üniversite	67	3,49	5,01			
Anksiyete	İlkokul	16	11,37	6,05	7,349	0,062	
	Ortaokul	24	9,00	5,84			
	Lise	44	9,29	6,10			
	Üniversite	67	7,49	5,94			
Stres	İlkokul	16	12,87	8,23	10,401	0,015*	1, 2-3, 4
	Ortaokul	24	11,54	8,49			
	Lise	44	10,02	7,09			
	Üniversite	67	7,58	6,95			

*p<0,05

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Tablo 4'e göre, gebelerin öğrenim düzeyi ile PBE puanları arasında manidar bir fark yoktur ($p>0,05$), DASÖ Depresyon ve Stres alt boyut puanları arasındaki fark manidardır ($p<0,05$). Yapılan MWU testi sonucuna göre ilkokul ve ortaokul mezunu gebelerin DASÖ Depresyon alt boyut puanı ($\bar{x}=11,37$, $\bar{x}=9,16$) lise ve üniversite mezunlarının puanlarından ($\bar{x}=4,77$, $\bar{x}=3,49$), Stres alt boyut puanları ($\bar{x}=12,87$, $\bar{x}=11,54$) lise ve üniversite mezunlarının puanlarından ($\bar{x}=10,02$, $\bar{x}=7,58$) yüksek bulunmuştur. Yani gebelerin prenatal bağlanma düzeyleri öğrenim durumuna göre değişmezken ilk ve ortaokul mezunlarının depresyon ve stres puanları lise ve üniversite mezunlarına göre daha yüksektir.

Tablo 5. Çalışma Durumuna Göre PBE ve DASÖ Puanları MWU Testi Sonuçları

	Çalışma Durumu	n	\bar{x}	S	z	p
PBE	Çalışmıyor	91	40,64	10,69	-0,831	0,406
	Çalışıyor	60	39,63	10,74		
Depresyon	Çalışmıyor	91	6,62	7,55	-2,692	0,007*
	Çalışıyor	60	4,05	5,64		
Anksiyete	Çalışmıyor	91	9,37	6,19	-1,727	0,084
	Çalışıyor	60	7,60	5,71		
Stres	Çalışmıyor	91	10,39	7,82	-1,843	0,065
	Çalışıyor	60	8,10	6,97		

* $p<0,05$

Tablo 5'e göre, gebelerin çalışma durumu ile PBE puanları arasında manidar bir fark yoktur ($p>0,05$), DASÖ Depresyon alt boyut puanı arasındaki fark manidardır ($p<0,05$). Çalışan gebelerin DASÖ Depresyon alt boyut puanı ($\bar{x}=4,05$) çalışmayan gebelerin puanından ($\bar{x}=6,62$) anlamlı düzeyde düşüktür. Yani gebelerin bir işte çalışma durumu prenatal bağlanma düzeyinde anlamlı bir farklılık oluşturmazken çalışmayan/ev hanımı gebelerin depresyon düzeyi çalışan gebelerden daha yüksektir.

Tablo 6. Gebelik Sayısına Göre PBE ve DASÖ Puanları Kruskal Wallis H-Testi Sonuçları

	Gebelik Sayısı	N	\bar{x}	S	H	p	Fark
PBE	İlk gebelik	70	38,01	10,11	7,171	0,028*	1-3
	2.gebelik	55	41,32	10,70			
	3. ve üzeri	26	43,96	11,15			
Depresyon	İlk gebelik	70	3,05	4,73	21,895	0,000*	1-2, 3
	2.gebelik	55	6,36	6,76			
	3. ve üzeri	26	10,84	9,02			
Anksiyete	İlk gebelik	70	7,30	5,35	10,369	0,006*	1, 2-3
	2.gebelik	55	8,65	5,74			
	3. ve üzeri	26	12,38	7,06			
Stres	İlk gebelik	70	7,72	6,21	10,298	0,006*	1, 2-3
	2.gebelik	55	9,52	7,50			
	3. ve üzeri	26	14,11	9,17			

* $p<0,05$

... **Tablo 6**'ya göre, gebelerin gebelik sayısı ile PBE ve DASÖ puanları arasında manidar bir fark vardır ($p<0,05$). Yapılan MWU testi sonucuna göre ilk gebeliği olanların PBE puanı ($\bar{x}=38,01$) 3.gebeliği olanların puanından ($\bar{x}=43,96$) düşük bulunmuştur. İlk gebeliği olanların DASÖ Depresyon ve Stres alt boyut puanları ($\bar{x}=3,05$, $\bar{x}=7,72$), ilk ve ikinci gebeliği onlanların Anksiyete alt boyut puanları ($\bar{x}=7,30$, $\bar{x}=7,72$) 3.gebeliği olanların puanından ($\bar{x}=10,84$, $\bar{x}=12,38$, $\bar{x}=14,11$) daha düşüktür. Yani ilk gebeliği olanların prenatal bağlanma, depresyon, anksiyete ve stres düzeyi 3.gebeliği olanlara göre daha düşük; 3.gebeliği olanların hem prenatal bağlanma hem de depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri daha yüksektir.

Tablo 7. Yaşayan Çocuk Sayısına Göre PBE ve DASÖ Puanları KWH Testi Sonuçları

	Yaşayan Çocuk Sayısı	n	\bar{x}	S	H	p
PBE	Henüz yok	81	37,79	10,02		
	Bir çocuk	52	42,26	10,24	0,696	0,404
	İki çocuk	18	45,44	12,25		
Depresyon	Henüz yok	81	3,41	4,95		
	Bir çocuk	52	7,13	7,42	2,489	0,115
	İki çocuk	18	11,00	9,21		
Anksiyete	Henüz yok	81	7,58	5,63		
	Bir çocuk	52	9,38	5,89	1,088	0,297
	İki çocuk	18	11,50	7,35		
Stres	Henüz yok	81	7,92	6,40		
	Bir çocuk	52	10,30	7,73	2,133	0,144
	İki çocuk	18	14,11	9,79		

Tablo 7'ye göre gebelerin yaşayan çocuk sayısı ile PBE ve DASÖ puanları arasında manidar bir fark yoktur ($p>0,05$). Yani gebelerin prenatal bağlanmaları ile depresyon, anksiyete ve stresleri yaşayan çocuk sayısına göre farklılık göstermemektedir.

Tablo 8. PBE ve DASÖ Puanları Korelasyon Analizi Sonuçları

		Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği		
		Depresyon	Anksiyete	Stres
Prenatal Bağlanma	r	0,246	0,205*	0,179
Envanteri	p	0,002*	0,012*	0,028*

Tablo 8'e göre PBE puanlarıyla DASÖ Depresyon, Anksiyete ve Stres alt boyut puanları arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki vardır ($p<0,05$, $r=0,246$, $r=0,205$, $r=0,179$). Katılımcıların PBE puanları arttıkça DASÖ puanları da artmakta veya PBE puanları azaldıkça DASÖ puanları da azalmaktadır. Yani gebelerin prenatal bağlanma düzeyleri arttığında depresyon, anksiyete ve stresleri de artış göstermektedir.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde, çalışmanın alt problemleri doğrultusunda elde edilen sonuçlar verilerek tartışılmış ve bazı öneriler geliştirilmiştir.

Çalışma grubunu oluşturan gebelerin yaklaşık %88 gibi büyük bir çoğunluğunun gebelikle ilgili duygularının olumlu yönde olduğu belirlenmiştir. Gebelerin çoğunluğunun ilk kez anne olacak olması, yaş aralığı, planlı gebelik, gebeliğe hazır hissetme, evlilik doyumu ve sosyal destek oranlarının da yüksek olduğu düşünülebilir. Alan yazında, çalışma bulgularıyla benzer olarak gebelerin gebeliği öğrendiğinde ağırlıklı olarak mutluluk, sevinç ve olumlu duygular hissettiği vurgulanmıştır (Evrenol Öçal, 2011; Özçalkap, 2018; Şirin, 2016).

Çalışma grubundaki gebelerin depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri yaşlarına göre manidar düzeyde bir farklılık göstermezken prenatal bağlanma düzeyi 31 yaş ve üzeri gebelerde daha yüksek bulunmuştur. Alan yazında benzer olarak prenatal bağlanma ile gebenin yaşı arasında anlamlı bir ilişki olmadığını gösteren (Günay, 2015; Ossa vd., 2011; Üstünsöz ve İnanç, 2001) çalışmalar yanında, genç yaşta anne olanların prenatal bağlanma düzeylerinin arttığı, gebenin yaşı arttıkça prenatal bağlanmanın azaldığı yönünde (Bakır vd., 2014; Massey vd., 2015; Yılmaz ve Beji, 2010) farklı bulgulara rastlamak da mümkündür. Ancak Durualp, Kaytez ve Girgin (2017) ile Özkan, Küçükkelepçe ve Özkan'ın çalışmalarında (2020) 31 yaş üstü gebelerin prenatal bağlanmalarının yüksek olduğu bulunmuştur. Kadınların yaşı arttıkça maternal bağlanmanın da artmasının nedeninin ilk kez anne olacak gebelerin bebek özlemi, daha önce bu deneyi yaşamış annelerin ise olumlu deneyimlerinin bir sonucu olduğu düşünülebilir.

Çalışmada ilk ve ortaokul mezunu gebelerin depresyon ve stres puanlarının lise ve üniversite mezunlarına göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Akbaş ve arkadaşları (2008) Yılmaz ve Beji (2010) ile Gözüyeşil ve arkadaşları (2008) da çalışmalarında bu bulguya benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Farklı olarak Şahin ve Kılıçarslan (2010), çalışmalarında en son bitirilen okulun depresyonla ilişkili olmadığını belirlemişlerdir. Buna göre çalışma grubunun öğrenim durumunun tek başına depresyon ve stres üzerinde etkili olmayıp bunların dışında farklı değişkenlerin ortak etkisinin olabileceği de düşünülebilir.

Çalışmayan/ev hanımı gebelerin depresyon düzeyinin çalışan gebelerden daha yüksek olduğu saptanmıştır. Alan yazında Yılmaz ve Beji (2010) çalışmayan gebelerin boyun eğici ve çaresiz yaklaşımlarının çalışanlardan daha yüksek, sosyal destek arama düzeylerinin ise daha düşük olduğunu bulmuşlardır. Gözüyeşil ve arkadaşları (2008) ile Akbaş ve arkadaşları (2008) çalışmayan gebelerde depresyon oranının çalışanlardan yüksek olmasına rağmen farkın manidar olmadığını belirlemişlerdir. Borcharding (2009) de çalışma durumunun stresle başa çıkma tarzını etkilemediğini vurgulamıştır. Şahin ve Kılıçarslan (2010) ise 340 gebeyle yaptığı çalışmada, çalışan gebelerin depresyon skorunu daha düşük bulmuştur. Bir işte çalışıyor olmak ve maddi gelir elde etmek, kadınları daha güvenli ve bağımsız kılmada, dolayısıyla stresle başa çıkmada etkili bir faktör olarak

düşünülebilir. Bunun yanında çalışan gebeler için evin dışında bir ortamda bulunmak ve farklı sosyal etkileşimler olumsuz düşüncelerini azaltmaya katkı sağlayabilir.

Çalışma grubunda 3. gebeliği olanların hem prenatal bağlanma hem de depresyon, anksiyete ve stres düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Alan yazında Özkan ve arkadaşları (2020) gebelik sayısı üç ve üzeri olan gebelerin prenatal bağlanmalarının yüksek olduğunu, Özdemir ve arkadaşları (2018) ise gebelik sayısının, kadınlarda kaygı durumlarını etkilediğini belirtmişlerdir. Gebelik ve çocuk sayısı arttıkça bağlanmanın artması, artan deneyimle veya istendik bir gebelik durumuyla açıklanabilir. Kadınların bebek bakımı, maddi yetersizlik, sosyal yetersizlik endişeleri ile çocuklarına yeterli olamayacakları endişesi ise depresyon, anksiyete ve stres düzeyinin daha yüksek olmasıyla açıklanabilir. Yapılan bazı çalışmalarda da gebelik sayısı azaldıkça gebenin bebeğine bağlanma düzeyinin arttığı belirlenmiştir (Akt.: Yılmaz ve Beji, 2010). Günay (2015) ilk gebeliği olanların bağlanma düzeylerinin ikinci ya da üçüncü gebeliği olanlardan daha yüksek olduğunu saptamıştır. Gebe kadın her ne kadar bebeğiyle ilgili olumlu duygular hissedip ona bağlansa da gebelik yaşının ilerlemesine bağlı sağlık sorunları riskinin yüksek olması, çocuk sayısı veya geçmiş olumsuz gebelik ve doğum deneyimlerinden kaynaklı strese girebilir.

Gebelerin prenatal bağlanmaları ile depresyon, anksiyete ve stres düzeylerinin yaşayan çocuk sayısına göre değişmediği belirlenmiştir. Yılmaz ve Beji (2010) ile Şahin ve Kılıçarslan (2010) çalışmalarında, evde birlikte yaşanan birey sayısı arttıkça depresyonun da arttığını belirtmişlerdir. Akbaş ve arkadaşları (2008), çalışmalarında gebelerin depresif semptomlarının düşük olmasını evdeki bireylerin doğacak bebeğin bakımda yardımcı olacağı beklentisine bağlamıştır. Buna göre yaşayan çocuk sayısından daha çok çocuğun bakımı ve yetiştirilmesine yönelik sosyal destek beklentisinin veya tam tersi olarak olası zorlukların gebe kadında depresyon, anksiyete ve stresle ilişkili olduğu düşünülebilir.

Çalışma grubundaki gebelerin prenatal bağlanma düzeyleri arttıkça depresyon, anksiyete ve stres düzeylerinin arttığı veya prenatal bağlanma düzeyleri azaldıkça depresyon, anksiyete ve stres düzeylerinin de azaldığı belirlenmiştir. Alan yazında Tunçel ve Süt (2015) ile Bekmezci (2015) çalışmalarında bu iki değişken arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu saptamışlardır. Ayrıca iki değişken arasında negatif yönde bir ilişki gösteren (Abasi vd., 2015) ve herhangi bir ilişki olmadığını gösteren çalışmalar da (Janbakhishov, 2013; Mcfarland vd., 2011) mevcuttur. Bir bebeğin bir insan figürüne, özellikle de anneye ilgi duyması ve ona bağlanması, annenin bebeğin fizyolojik ihtiyaçlarını karşılaması ve bebeğin zamanla onun doyum kaynağı olduğunu öğrenmesinin sonucudur (Bowlby, 1958). Bağlanma gereksinimi, yalnızca çocuklukla sınırlı değildir. Bireyin yaşı ne olursa olsun zorlukla karşılaştığında ya da garip, karanlık ve anlamadığı şeylerden korktuğunda yardıma koşacak birilerinin varlığına ihtiyaç duyduğu bağlanma iç güdüsüyle dünyaya geldiği bilinmektedir (Arı, 2012). Gebe kadın, doğmamış bebeğiyle ilişki kurduğunu ve onun kendisine bağımlı olduğunu,

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

doğacak bebeğinin kime benzeyip yaşamının nasıl süreceğini düşünür. Tüm bunlar, anne olarak bebeğine şefkat göstermesini, onu besleyip korumasını, onunla iletişim kurmasını ve gereksinimlerine duyarlı olmasını sağlar (Bayram, 2006). Kadının gebeliğin başlangıcında bebeğini algılamasıyla başlayan anne-bebek bağlanması doğum sonrası karşılıklı etkileşimle güçlenir. Annelik rolünün kazanılması aşamasında gebelerin doğum öncesi eğitim almamaları, eşleriyle ilişkilerinden doyumlarının yetersiz olması, sağlık kontrollerini yaptırmama, zararlı alışkanlıklar, bebeğin cinsiyetiyle ilgili beklentiler, istenmeyen gebelikler vb. anne ve bebek arasındaki bağlanma için risk faktörlerindedir (Yılmaz, 2013). Alan yazın ve çalışmanın bulguları ışığında, gebelik döneminde yaşanan olumsuzluklar ve bu olumsuzlukların sonucunda ortaya çıkan ruhsal problemlerin anne-bebek bağlanması üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

Gebelik sürecinin olduğu kadar gebelik sonrası yaşanacaklarla ilgili düşünceler kişisel olarak annede kaygı oluşturabilecek bir durumken gebelikte anne-bebek bağlanması bu olumsuzları azaltıcı bir etkiye sahip olabilir. Fakat aynı zaman gebelikteki anne-bebek bağlanması, annenin doğum sonrası bebeğine yeterli bakım ve diğer imkanları sunamayacağı endişesini de artırabilir. Bu nedenle, anne gebelikte bebeğine ne kadar bağlarsa gerek doğum esnasında gerekse doğum sonrasındaki olumsuzlukları düşünerek bebeğinin sağlığıyla ilgili endişe duyabilir.

Sonuç olarak günümüz yaşam koşullarında çeşitli nedenlere insanlar stres yaşayabilmektedirler. Gebelik ise kadını fizyolojik, psikolojik veya sosyal pek çok yönden etkileyen özel bir durum olarak olumlu ve olumsuz etkiler oluşturması beklenen bir olgudur. Gebenin bebeğiyle olumlu bir bağ kurması, gebelik ve doğum sonrası psikolojik ve sosyal yönden hazırlıklı olması yaşanacak olumsuzlukları azaltmaya yardımcı olacaktır. Bu aşamada ise sağlık çalışanlarının gebelik, doğum ve doğum sonrası durumlarla ilgili kadınları bilgilendirmelerinin önemli olduğu söylenebilir. Günümüzde internet kaynaklı pek çok bilgiye erişmek mümkün olmasına rağmen bu bilgilerin fazlalığı ve güvenilir olmayışı gibi durumlar düşünüldüğünde gebe izlemleri esnasındaki eğitimsel desteğin önemi daha da artmaktadır. Ayrıca yeni doğan bebeğin bakımı, çocuk gelişimi ve eğitimi, yeni bir kardeşin doğumu gibi konularda çocuk gelişimi alan çalışanlarına da görevler düşmektedir.

Bu çalışmanın sınırlılığı, tek bir merkezde ve bir ay içinde ulaşılabilen gebelerle çalışılmış olmasıdır. Daha uzun süreli, farklı bölgelerde ikamet eden ve farklı sosyo-kültürel özelliklere sahip gebelerle çalışmalar yürütülebilir. Daha geniş bir çalışma grubuyla ve farklı değişkenler ele alınarak karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir. Gebelikle ilgili hazırlayıcı eğitim programları uygulanarak etkileri incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Abasi, E., Tahmasebi, H., Zafari, M. ve Takami, G.N. (2012). *Assesment on effective factors of maternal-fetal attachment in pregnant women*. Life Science Journal, 9, 68-75.
- Akbaş, E., Vırit, O., Kalenderoğlu, A., Savaş, A.H. ve Sertbaş, G. (2008). *Gebelikte sosodemografik değişkenlerin kaygı ve depresyon düzeyleriyle ilişkisi*. Nöropsikiyatri Arşivi, 45, 85-91.
- Arı S. (2012). *Anne Bebek Bağlanması ile Doğum Sonu Depresyon Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Bakır, N., Ölçer, Z. ve Oskay, Ü. (2014). *Yüksek riskli gebelerin prenatal bağlanma düzeyi ve etkileyen faktörler*. Uluslararası Hakemli Kadın Hastalıkları ve Anne Çocuk Sağlığı Dergisi, 1(1), 25-37.
- Bayram, F. (2006). *Postpartum dönemdeki annelerin anne sütünün önemi hakkında bilgi düzeylerinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Bekmezci, H. (2015). *Gebelerin psikososyal sağlık durumlarının prenatal bağlanma ile ilişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Bowlby, J. (1958). *The nature of the child's tie to his mother*. International Journal of Psycho-Analysis, 39, 350-373.
- Demşar, K., Svetina, M., Verdenik, I., Tul, N., Blickstein, I. ve Velikonja, V.G. (2017). Tokophobia (fear of childbirth): *Prevalence and risk factors*. Journal of Perinatal Medicine, 46(2), 151-4.
- Durualp, E., Kaytez, N. ve Girgin, B.A. (2017). *An analysis of the relation between marital satisfaction and maternal bonding*. Anadolu Psikiyatri Derg. 18(2), 129-38.
- Evrenol Öçal, S. (2011). *Adölesan gebelerin gebelik, doğum ve anneliğe uyumları ve etki eden faktörler*. Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Fenwick, J., Toohill, J., Creedy, D. K., Smith, J. ve Gamble, J. (2015). *Sources, responses and moderators of childbirth fear in Australian women: a qualitative investigation*. Midwifery, 31 (1), 239-246
- Gözüyeşil, E.Y, Şirin, A. ve Çetinkaya Ş. (2008). *Gebe kadınlarda depresyon durumu ve bunu etkileyen etmenlerin incelenmesi*. Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi, 3, 39-66.
- Günay, P. (2015). *Gebe kadınlarda prenatal bağlanma düzeyi ile ilişkili değişkenlerin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Grossman, K.E., Grossman, K. ve Waters E. (2006). *Attachment from Infancy to Adulthood*. New York: Guilford Publications.
- Janbakhishov, C.E. (2013). *Gebelerde anksiyete, depresyon, yetişkin bağlanma özellikleri, prenatal bağlanma düzeyleri ve fetusun intrauterin iyilik hali ilişkisinin değerlendirilmesi*. Tıpta Uzmanlık Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi, İzmir.

Kavlak, O. ve Şirin, A., (2009). *Maternal bağlanma ölçeği'nin Türk toplumuna uyarlanması.*

Ululararası İnsan Bilimleri Dergisi, 6, 188-202

Lovibond, P. F. ve Lovibond, S. H. (1995). *The structure of negative emotional states: Comparison of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS) with the Beck Depression and Anxiety Inventories.* Behaviour Research and Therapy, 33, 335-342

Massey, S.H, Bublitz, M.H, Magee, S.R, Salisbury, A, Niaura, R.S, Wakschlag, L.S. ve Stroud L.R. (2015). *Maternal-fetal attachment differentiates patterns of prenatal smoking and exposure.* Addict Behav. 20(45), 51-56.

Mercer, R.T. ve Ferketich, S.L. (1994). *Maternal –infant attachment of experienced and inexperienced mothers during infancy,* Nurs Res, 43(6), 34451.

Muller, M.E. (1994) A questionnaire to measure mother- to- infant attachment, J Nurs Meas, 2(2), 129-241.

Mcfarland, J., Salisbury, A.L., Battle, C.L., Hawes, K., Halloran, K. ve Lester, B.M. (2011). *Major depressive disorder during pregnancy and emotional attachment to the fetus.* Arch Womens Ment Health, 14, 425-434.

Nieminen, K., Stephansson, O. ve Ryding, E.L. (2009). *Women's fear of childbirth and preference for cesarean section- a cross-sectional study at various stages of pregnancy in Sweden.* Acta Obstetricia et Gynecologica, 88:807-813.

Ossa, X., Bustos, L. ve Fernandez, L. (2011). *Prenatal attachment and associated factors during the third trimester of pregnancy in temuco, Chili.* Midwifery. 28, 689-696.

Özçalkap, N. (2018). *Adıyaman il merkezindeki gebelerin gebelik ve anneliğe uyumlarının karşılaştırılması.* Yüksek Lisans Tezi. Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.

Özdemir, N., Kariptaş, E. ve Yalçın, S. (2018). *Gebelik sayısı ve doğum yapma şekilleri ile durumluk ve sürekli kaygı düzeyi arasındaki ilişkilerin doğum öncesinde ve doğum sonrasında değerlendirilmesi,* Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 1(2), 1-7.

Özkan, T.K., Küçükkelepçe, D.Ş. ve Özkan, S.A. (2020). *Relationship between prenatal attachment and body sense in pregnancy and affecting factors,* CBU-SBED, 7(1), 49-54.

Pehlivan, K. (2004). *Kadın psikiyatrik hastalarının cinsel yaşam, evlilik, aile planlaması ve kontrasepsiyon, gebelik ve çocuk sahibi olması, AIDS, cinsel yolla bulaşan hastalıklar açısından riskli davranışlarının genel popülasyonla karşılaştırılması çalışması.* Bakırköy Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim Araştırma Hastanesi, İstanbul.

Sevil, Ü. ve Bakıcı, A. (2002). *Gebelikte yaşanan fiziksel sorunların saptanması ve bunları etkileyen etmenlerin incelenmesi.* Sağlık ve Toplum, 12, 56-62.

Soysal, A.Ş., Bodur, Ş., İşeri, E. ve Şenol, S. (2005) *Bebeklik dönemindeki bağlanma sürecine genel bir bakış,* Klinik Psikiyatri, 8, 88-99.

- Storkesen, H., Eberhard-Gran, M., Garthus-Niegel, S. ve Eskild, A. (2012). *Fear of childbirth; the relation to anxiety and depression*. Acta Obstetrica et Gynecologica Scandinavica, 91, 237–242.
- Saisto, T. ve Halmesmaki, E. (2003). *Fear of childbirth: a neglected dilemma*. Acta Obstetrica et Gynecologica Scandinavica, 82 (3), 201-208.
- Şahin, E.M. ve Kılıçarslan, S. (2010). *Son trimester gebelerin depresyon ve kaygı düzeyleri ile bunları etkileyen etmenler*. Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 27, 51-8.
- Şirin F. (2016). *Adölesan yaşta doğum yapan kadınların gebelik, doğum ve doğum sonu döneme ilişkin özellikleri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Taheri, Z., Mazaheri, M.A., Khorsandi, M., Hassanzadeh, A. ve Amiri M. (2014). *Effect of educational intervention on selfefficacy for choosing delivery method among pregnant women in 2013*. International Journal of Preventive Medicine. 5(10), 1247-54
- Taşkın, L. (2016). *Doğum ve Kadın Sağlığı Hemşireliği*, 13.Baskı, Ankara: Akademisyen.
- Tunçel, N. ve Süt, H. (2019). *Gebelikte yaşanan anksiyete, depresyon ve prenatal distress düzeyinin doğum öncesi bebeğe bağlanmaya etkisi*, Jinekoloji-Obstetrik ve Neonatoloji Tıp Dergisi, 16(1), 9-17
- Toohill, J., Fenwick, J., Gamble, J. ve Creedy, D.K. (2014). *Prevalence of childbirth fear in an Australian sample of pregnant women*. BMC Pregnancy Childbirth, 14 (275), 1-10.
- Üstünsöz, A. ve İnanç, N. (2001). *Sağlıklı gebeler ile yüksek riskli gebelerde doğum öncesi anne-bebek bağlılığının karşılaştırılması*. Gülhane Askeri Tıp Dergisi. 43(1), 62-65.
- Yılmaz, S. (2013). *Prenatal-fetal attachment*, Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi, 10(3), 28-33.
- Yılmaz, S.D. ve Beji, N.K. (2010). *Gebelerin stresle başa çıkma, depresyon ve prenatal bağlanma düzeyleri ve bunları etkileyen faktörler*. Genel Tıp Dergisi, 20(3), 99-108.
- Çalışma Beyanı:** Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkiler bulunmamakta, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması olmamaktadır.
- Destek ve Teşekkür:** Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.
- Katkı Oranı:** Yazarlar araştırmaya eşit oranda katkıda bulunmuşlardır.
- Etik Kurul Kararı:** Bu araştırmanın etik kurul izni, Iğdır Üniversitesi Etik Kurul Komisyonu'ndan 07.05.2020 tarih 44738881-200-E .503 sayısı ile alınmıştır.

FAHREDDİN er-RÂZÎ'NİN AŞKIN TANRI TASAVVURU*

Dr. Öğr. Üyesi Ruhullah ÖZ*

Özet

Tanrı tasavvuru, düşünce tarihinin en eski meselelerinde biridir. Tanrının ne olduğu ve nasıl olduğu problemi, semavi dinlere özgü teolojik bir problem değildir. Problemim farklı versiyonlarına çoğu felsefi doktrin ve mistik inanışta rastlamak mümkündür. Kanaatimizce Tanrı tasavvurunu problem haline getiren en önemli iki nedenden biri beşerin idrak yetersizliği, ikincisi de Tanrıyı betimleyen ilahi dilin yapısıdır. Tanrı'yı tasvir eden pasajları literal okuyanlar teşbih ve teçsime düşerken salt olumsuzlama yönünden yorumlayanlar da bilinmez bir varlığa dönüştürmüşlerdir. Teşbih ve tenzihin kafa kafaya çarpıştığı bir dönemde dünyaya gelen Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), problemin çözümü hususunda fazla zihni mesai harcayanlardır. Râzî, Allah tasavvuru hususunda Selef'in salt nakle dayalı ve yorumsuz tutumunu Allah'ı bilinmezliğine yol açıcı oluşundan eksik, aşırı tenzihçilerin salt olumsuzlamaya dayalı yaklaşımını da bilinmezliğe mahkûm edeceğinden tutarsız bulmuştur. Râzî, "sıratu'l-müstakim" diye adlandırdığı tenzih yöntemiyle hem aşırı tenzihe hem de aşırı teşbihe karşı çıkmıştır. O bu iki aşırı düşünceye alternatif din dilinin Allah'ı tanımlamada kullandığı teşbih-tenzih sentezine dayalı bir yöntem geliştirmiştir. Muhalefet doktrini olarak formüle ettiğimiz bu yöntemin en temel referansı, Allah'ın benzersiz aşkınlığıdır. Çalışmada Allah tasavvurunun şekillenmesinde dâhili ve harici etmenlerin etkisi, Allah'ı betimleyen din dilinin yapısı ve Fahreddin er-Râzî'nin tenzih-teşbih sentezine dayalı Allah tasavvuru üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Fahreddin Râzî, Allah, Aşkın, Tasavvur, Teşbih, Tenzih

FAHREDDIN ER-RÂZÎ'S ENVISAGEMENT OF OVER GOD**Abstract**

The God's envisagement is one of the most ancient issues in the history of thought. The problem of what God is and how it is not a theological problem peculiar to the Sami religions. It is possible to find different cores of the problem in most philosophical doctrines and mystical beliefs. In our opinion, there are two important reasons that make the God's envisagement a problem: The first is the insufficiency of human understanding, and the second is the structure of the divine language that depicts God. While those who read the texts depicting God literally were anthropomorphism of God, those who interpreted the language only from pure goodness, also made God abstract enough to reach agnosticism. Fahreddin er-Râzî, who was born in the world in a period when the simile and exoneration collided, was one of those who spent overtime working on the solution of the problem. Fahreddin er-Razi found the predecessor's absolute transferer and arbitrary attitude about the imagination of God incomplete because it would cause the reconditeness of God, and the incomparable abstract understanding of excessive dishonests would also make God agnosticism. Râzî opposes both absolute simile and absolute exoneration with his exonerating theory which he calls "sıratu'l-muktakim". He developed a method based on the synthesis of exoneration (tenzih)- simile (teşbih), which is an alternative to these two extreme thoughts, in the design of God. The most important basis of this method based on the opposition doctrine is the unique transcendence of God. In this study, we will dwell on the imagination of God based on the influence of internal and external factors, the structure of the language of religion depicting God, and the synthesis of Fahreddin er-Razi's exoneration (tenzih)- simile (teşbih)

Key Words: Theology, Fahreddin er-Razi, God, Sacred, İmagination, Simile, Abnegation

* Bu makale Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bünyesinde hazırlanmış olan "Antropomorfist Tanrı Tasavvuruna Karşı Fahreddin er-Râzî'nin Tenzih Anlayışı" adlı isimli doktora tezinden geliştirilerek üretilmiştir. Tez aynı zamanda 2020 yılında Araştırma Yayınları tarafından "Fahreddin er-Râzî'nin Perspektifinden Antropomorfizm ve Tenzih" adıyla yayımlanmıştır.

*Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ozruhullah@gmail.com, Orcid: 0000-0003-1408-4316.

Araştırma Makalesi

Sayfa Sayısı: 60-79

Makale Geliş Tarihi: 13.12.2021

Makale Kabul Tarihi: 02.02.2022

Makale Yayın Tarihi: 28.02.2022

Giriş

İslam, beşerî ve semavi farklı din ve inançların hüküm sürdüğü bir coğrafyada zuhur etmiş, civar kültür ve dinlerle doğal etkileşim geçirmiş bir dindir. Etkileşim ve tartışmanın en çok yaşanıldığı alanların başında ilahiyat konusu gelmektedir. İlahiyata dair en tartışmalı konu ise Tanrı ve ona dair tasavvur biçimleri olmuştur. İslam, tevhid inancıyla bağdaşmayan her türlü tasavvuru peşinen reddetmiştir. Amentüsünün kırmızı çizgisi olarak da tevhidi esas almıştır. Bu nedenle Yahudi, Hristiyan ve Cahiliye Tanrı anlayışlarını tümünden iptal etmiştir.

İslam tevhid inancında Tanrı tek olduğu gibi aynı zamanda ortaksızdır. Hem zat hem de sıfatlarıyla benzersizdir. Tevhid ve benzersizlik İslam Tanrı tasavvurunun kırmızı çizgisi olmasına rağmen yine de Tanrıyı farklı ton ve ağırlıkta benzetenler olmuştur. Tanrı'yı zatiyle benzetenlere mücessime sıfatlarıyla benzetenlere de müşebbihe denilmiştir. Her iki tür benzerliği ihata etmesi hasebiyle biz buna antropomorfizm diyoruz. Antropomorfizm, İslam düşünce tarihinde teşbih ve tescim şeklinde ifadesini bulan bir Tanrı tasavvur biçimidir. Antropomorfizm, Tanrı'yı insan şeklinde ve insanın sahip olduğu vasıflara sahip bir varlık şeklinde düşünme biçimidir.¹

İslam düşünce tarihinde zuhur eden antropomorfizm, dahili ve harici olmak üzere iki farklı nedene dayandırılmıştır. Harici neden olarak farklı din ve kültürlerin etkisi gösterilmiştir. Dahili neden olarak da Tanrı'yı betimleyen din dilinin yapısı, dile yaklaşım farklılığı, muhatabın anlam seviyesi ve idrak kapasitesi, içinde yaşadığı kültür etkisi ve sosyo-psikolojik gibi nedenler gösterilmiştir.

Müellifimiz Râzî, Fahreddîn er-Râzî, İslam düşüncesinde zuhur eden yanlış Tanrı tasavvurlarını birkaç nedene bağlamıştır. Birincisi, tanrıları insana benzetmekten neşet eden kadim putperest inancıdır. Râzî'ye göre teşbih ve tescime dayalı Tanrı tasavvuru eski putperestliğin fer'i uzantısı ve kabuk değiştiren farklı birer versiyonudur.² İkincisi, israiliyyât literatüründen tevarüs eden rivayetlerdir. Yahudi ve Hristiyan menşeli israiliyyâta Tanrı çoğunlukla içkin bir tipte imgenlenmiştir.³ Yahudiler, Tanrı'yı milli ve mücessem bir şekilde tasvir ederken Hristiyanlar da teslis ile beşerî bir kişiliğe dönüştürmüşlerdir. Râzî'ye göre Yahudilerin millileştirilmiş mücessem Tanrı

¹ Süleyman Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü* (İstanbul: Akçağ Yayınları, 2004), 21.

² Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er- Râzî, *el-Metâlibü'l-âliye mine'l-ilmi'l-ilâhî*, thk. Ahmed Hicazî es-Seka (Beirut: Dârü'l-kütübi'l-arabî, 1978a), 2/26. Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er- Râzî, *Te'sisü't-Takdîs*, thk. Ahmed Hicazî es-Seka (Kahire: Mektebetü Külliyyati'l-Ezheriyye, 2001), 57. Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er- Râzî, *Nihâyetü'l-'ukûl fi dirâyeti'l-usûl*, thk. Saïd Abdullatif Fûde (Beirut: Dârü'z-Zehair, 2015), 1/513.

³ Ayğan

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

tasavvuru yanlış olduğu gibi Hristiyanların teslis doktrinine dayalı beşeri surette bedenlenmiş Tanrı tasviri de yanlıştır.⁴ Ona göre Yahudi ve Hristiyanları “meğdûb” (gazaba uğrayanlar) ve “dalîn” (yoldan sapanlar) konumuna düşüren en önemli etken de bu yanlış Tanrı tasavvurdur.

Mezhep tarihçileri de çoğunlukla problemi semavi dinlerden neşet Tanrı tasavvurlarına bağlamışlardır. Şehristânî'ye göre İslam düşünce tarihinde zuhur eden antropomorfik tanrı tasavvurunun Yahudi kaynaklıdır.⁵ Özellikle Yahudi asıllı Abdullah b. Sebe'nin antropomorfik bir Tanrı tasavvuru savunucusu olması Şehristânî'yi destekleyen bir kanıttır.⁶ Diğer bir kesim araştırmacıya göre ise problem ithal esatir kültür etkisinden kaynaklanmaktadır. İthal esatir kültürünün avam tabaka arasında revaç bulması zamanla antropomorfik tanrı tasavvurunun oluşumuna kaynaklık etmiştir.⁷

İslam düşüncesinin antropomorfistleri Haşviyye üst kimliğiyle Müşebbihe ve Mücessime olarak bilinmektedirler. Müşebbihe ve Mücessimenin Tanrı tasavvurları biri teşbih diğeri tecsim olmak üzere iki kavrama dayanmaktadır. Teşbih, Tanrı'ya belli başlı beşerî nitelikleri izafe etmek anlamındadır. Tecsim ise onun cisim olduğunu savunmak demektir.⁸ Tecsim şekilsel, teşbih ise niteliksel benzerliğe dayalı antropomorfik bir yaklaşımdır. Her iki kavramın ortak kullanım anlamı ise tanrıyı insan şeklinde ve insanın sahip olduğu nitelikleri haiz bir şahsiyet gibi tasavvur etmektir.⁹

1. Teolojik Bir Problem Olarak Tanrı Sorunu

Tanrı kavramı, bir fenomen olarak insan zihnini bazen somut bazen de soyut bir varlık şeklinde meşgul etmiştir. Arkeolojik bulgulardan edinilen verilere göre insanlar ilk önce Tanrı'yı mitolojik bir karakterde tasvir etmişlerdir. Mitolojik Tanrı tasvirinin izlerini hem Babil gnostizminde hem de Yunan tragediyalarında bulunmak mümkündür. Sümer, Asur ve Hitit'ten kalma sembolik sfenks, figür ve tasvir örneklerinde Tanrı, daha çok antropomorfik unsurlarla bezenmiş bir tipolojide tasvir edilmiştir.¹⁰ İnsan, psikolojik yapısı gereği hayal ettiği ya da düşündüğü varlığı hep kendisine

⁴ Râzî'ye göre Müşebbihe ve Mücessime tarzı düşünce ekollerinin teşbih ve tecsim düşme nedenleri ilahi hitapta Allah'a atfedilen müteşabih nitelikli antropomorfik ifadeleri literal okumalarıdır. Râzî, ayrıca teşbih ve tecsim düşüncesini hem yüzeysel okumaya hem putperestlik inancından tevarüs eden geleneğe hem de sabık semavi din literatüründen tevarüs eden İsrailiyata bağlamıştır. Râzî, *Te'sisü't-Takdîs*, 50-57.

⁵ Ebu'l-Fath Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Mile ve'n-Nihal* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2010), 191.

⁶ Ebû Mansûr Abdülkâhîr b. Tâhîr b. Muhammed et-Temîmî el- Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak* (Kahire: Darü's-Selam, 2016), 193.

⁷ Ali Samî en-Neşşâr, *İslam'da Felsefi Düşüncenin Doğuşu*, çev. Osman Tunç (İstanbul: İnsan Yayınları, 1999), 2/16.

⁸ Ebu'l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Münzir, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Darü'l-Fikr, ts), 12/99.

⁹ Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, 21.

¹⁰ Kenan Has, "Yeni Ahit Metinlerinde Ulûhiyetle İlgili Cümleler Üzerine Bir Tahlil Çalışması", *Dini Araştırmalar Dergisi* 7/21 (2005), 55.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

benzetmiştir. Kendi gibi tahayyül ettiğini kendine daha yakın hissetmiştir.¹¹ İnsanda var olan bu benzetme duygusu, Tanrı'yı beşerî bir surette tasvir etmesine kaynaklık ettiği gibi zamanla putperestliğin doğuşuna da zemin hazırlamıştır.¹²

Tarihte her birey Tanrı gerçekliğini belirli bir tarzda tasavvur etmiştir. Semavi dinler de kitaplar aracılığıyla bir Tanrı tasavvuru geliştirmişlerdir. Bu yönüyle ilahi vahiy, dindarın Tanrı tasavvurunu oluşturup şekillenmesinde etkin rol oynamıştır. Birey Tanrı tasavvurunu şekillendiren din dilini, kendi gelenek, kültür tarih ve medeniyetinin katkılarıyla yoğrulmuş olarak hazır bulur. Bireyin biyolojik ve psikolojik özellikleri, bağlanma figürleri, dini sosyalleşmesi ve toplumsal ve kültürel şartları da Tanrı tasavvurunun oluşum, gelişim, değişim, dönüşüm ve şekillenmesini etkiler.¹³ Sayılan etkenlerin bireyin şahsi kimliği üzerindeki etkileri farklı olduğu gibi inandığı Tanrı tasavvurunun tasvir edilmesi üzerinde de farklı etkiye sahiptir. Bu nedenle aynı dine mensup olmalarına rağmen bireyler aynı tanrıyı farklı tipolojilerde tahayyül edebilmişleridir. Yapılan araştırmalar aynı dine mensup bireylerin eğitim öğretim düzeyi, cinsiyet farkı, yaş aralığı, medeni durumu, sosyal çevre, sosyo-ekonomik düzey, dini bilgi düzeyi, öznel dindarlık algısı gibi faktörler hem negatif hem de pozitif tanrı tasavvurlarının farklılaşmasında etkili olduğunu ortaya konmuştur.¹⁴

Dinin en merkezi konumunda bulunan tanrının birey tarafından tasavvur edilmesi olgusunun girift bir nitelik arz ettiği gözlerden kaçmamaktadır. İnsanın hayat serüveni içerisindeki en mutlak gerçeklik olarak Tanrı, bir yandan bireyi bütünüyle sarıp etkilerken ve ona mensubu olduğu dini gelenek içerisinde kendi varlığı, filleri, vasıf ve isimleriyle bir çerçeve sunarken; diğer yandan birey bu mutlak gerçekliğe ilişkin tasavvurlarının oluşmasında bireysel, toplumsal ve kültürel faktörlerin kuşatması altındadır. Her insan, doğal açıdan bir tanrıya veya kendinden üstün bir kutsal varlığa bağlanmaya eğilimlidir. Bu nedenle bütün dinler kendi teolojik paradigmalarını tanrı olgusunun ne olduğu ve nasıl olduğu üzerine inşa etmişlerdir. Bu nedenle Tanrı, bütün teolojilerin en önde gelen konusu olmuştur. Tanrı, beşerî düşünceye çok geniş kullanım alanı sağladığından hayatın geri kalan bütün realiteleri onunla ilişkiye göre şekillenmiştir¹⁵

¹¹ Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer Fahreddin er- Râzî, *Kitâbü'l-firase*, Abdulhamîd Hamdân (ed.) (Mısır: Matbaatü'n-Nîl, 2002), 8.

¹² Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü* (Konya: Nüve Kültür Merkezi Yayınları, 2005), 34.

¹³ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Tanrıyı Tasavvur Etmek* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011), 174.

¹⁴ Din-birey, birey-Tanrı tasavvuru ilişkisinin model, kabul, hipotez ve sonuçları için bkz. Mehmedoğlu, *Tanrıyı Tasavvur Etmek*.

¹⁵ Akif Hayta, *Allah'a Bağlanmak (Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi)* (İstanbul: Onto Yayıncılık, İstanbul), (önsöz).

Biyolojik ve psikolojik faktörler, toplumsal yapılar ve kültür, bireyin dünyevi davranışlarının yanı sıra bütün dini tutum ve davranışlarını ve özellikle nihai hakikate ilişkin tasavvurlarını etkiler. Dolayısıyla bireyin tasavvurları kendisini saran bu faktörlerin etkisiyle farklı şekillerde tezahür edebilir. Mesela bazı bireyler Tanrı'nın bazı vasıflarını daha yoğun ve önemli olarak görürken diğer bazıları başka vasıflarını öne çıkarabilir. Bazı tasavvurlar bazı bireylerde benzer yoğunluk ve önemde olabilirken diğer bazılarında aynı yoğunluğu sergilemeyebilir.¹⁶ Yaşanılan bu farklılığın temelinde ise tanrı tasavvuru farklılığı gelmektedir. Kadim felsefi gelenek ve sabık semavi dinlerdeki tasavvur farklılığının bir benzeri İslam düşünce tarihinde de bulunmaktadır. İslam dünyasında vahiyden mülhem kabullerin temellendirilmesi için akla ve onun ürünü olan felsefe ile Tanrı'nın zatına uygun bir tasavvur arayışına girdikleri havada uçuşan teolojik spekülasyonlardan ve düşünsel kapışmalardan malumdur. Tanrı tasavvurunu belirleyen sıfatları ve onun kâinat ve insan ile olan münasebetini belirleyen niteliklerinin anlamlandırılması, akıl ile naklin, felsefe ile dinin ağını dolduran en önemli meseleler olmuştur. Akıl ya da nakile verilen ağırlık nisbetinde Tanrı tasavvurunun tasvirinde farklılıklar yaşanılmıştır. Salt aklın Tanrısı daha soyut iken salt naklin Tanrısı ise teşbih ve tecsim tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

2. Fahreddîn er-Râzî'nin Düşüncesinde Tanrı Tasavvuru Sorunu

Fahreddin er-Râzî, Müteahhirîn dönemi kelimine entelektüel dinamizm kazandıran ve İslam tefekkür tarihinin diyalektik ve sentezci yönelimini sistematize eden fikir mimarlarından biridir. Râzî'nin kelim tarihinde açtığı en büyük çığır, birbirlerine mesafeli olan kelim ile felsefenin arasını uzlaştırmak olmuştur. Râzî, benimsemiş olduğu felsefi kelim yöntemiyle iki disiplini mezc ederek¹⁷ alternatif bazı ispat yöntemleri geliştirmiştir. Mezc metodunu en fazla konuştuğu alan, kelim disiplininin üçlü ayağının merkezini oluşturan ilahiyat konusudur. İlahiyat bahsinde de en fazla yoğunlaştığı alan, Tanrı tasavvurunun şekillenmesinde kilit rol oynayan haberi sıfatlar konusudur. Râzî'in mezc metodu, salt nakilcilik ile salt akılcılık yaklaşımlarına alternatif bir metottur. Mezc metodunun en başat özelliği, akıl ile naklin birlikte iş görmesidir. Râzî'nin teolojik problemlerin çözümlemesinde kullandığı akıl; anlayan, tahlil eden, yorumlayan, eleştiren, serbest düşünebilen, işlevsel ve en önemlisi de vahiy ile birlikte iş gören bir akıldır. Mezc metodunun işlevsel aklı, en fazla Tanrı tasavvurunun tasvirinde problem konusu olan haberi sıfatları tahlil etmede iş görmüştür.

¹⁶ Mehmedoğlu, *Tanrıyı Tasavvur Etmek*, 189.

¹⁷ Goris Ghanavati-Levis Gardia, *Felsefetü Fikri'd-dinî beyn'l-İslam ve'l-Mesihîyye*, çev. Suphî Salih (Beyrut: Darü'l-İlm, 1969), 3/56.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Şia'nın Gulat kesimleri olmuştur.²⁰ Ona göre problem Tanrı'nın zatiyla alakalı bir durumdur. Bu nedenle Tanrı tasavvurunu tenzih ilkesi üzerine inşa etmiştir. Râzî için tenzih, Tanrı tasavvurunun olmazsa olmazıdır. Ona göre tenzih zirvesi tevhid, tevhidin temeli de tenzihtir.²¹ Bu sebeple tevhid-tenzih dengesini sarsan her türlü düşünceyi şiddetle reddetmiştir.

Râzî, Tanrı tasavvurunu Kuranî kavramlar üzerine inşa ettiğini iddia etmiştir. Nitekim Tanrı'nın münezze şanına yaraşır bir tasavvur geliştirmek için de özel bir gayret sarf etmiştir. Bu gayretin en somut örneği hayatının sonlarına doğru kaleme aldığı Te'sisü't-takdîs adlı eseridir. Râzî, eseri teşbihçi ve tecsimci ilan ettiği İbn Hüzeyme'nin Kitâbü't-Tevhîd ve işbâtü şifâti'r-rab adlı eserine bir reddiye olarak yazmıştır.²² İbn Hüzeyme eserinde nasta Tanrı'ya atfedilen teşbih ve tecsim imalı nitelikleri te'vil edenleri cahil, hakiki anlamlarıyla kabul etmeyenleri de inkârcı olarak nitelemiştir.²³ Râzî de Te'sisü't-takdîs adlı eseriyle İbn Hüzeyme'nin öne sürdüğü tüm iddiaları zahir karşıtı te'vil yöntemiyle bertaraf etmeye çalışmıştır.²⁴ O, haberi sıfatları anlamlandırmada zahir karşıtı te'vili bir zorunluluk olarak görmüş ve İbn Hüzeyme'nin tekfirci tezine aynı yoğunlukta karşılık vererek teşbih ve tecsimde ısrar edenleri dinden çıkmakla suçlamıştır.²⁵

Râzî için sahih bir Tanrı tasavvurunun ispatı, dinin en öncelikli meselesidir. Nitekim o en fazla düşünsel mesaisini bu alana harcamıştır. Teşbih ve tecsim savunucularına karşı mukavemeti, sadece teorik düzeyde kalmamış, bilakis mücadelenin çitasını kendisini zehirletmelerine varacak kadar yükseltmiştir.²⁶ Râzî'nin hedef tahtasına oturttuğu ekollerin başında Kerramiyye ekolü gelmektedir. O Kerramiyye üzerinden Tanrı'yı antropomorfik bir tipte tasvir eden tüm düşünce ekollerini hedef almıştır. Nitekim "Ben böyle sönüp batanları sevmem"²⁷ ayetinden çıkardığı beş hükümden ikisini, Kerramiyye'nin yanlış gördüğü Tanrı tasavvurunun reddi bağlamında anlamlandırmıştır. Râzî'ye göre bu ayet, Tanrı'nın hadis niteliklere mahal olmadığını en önemli

²⁰ Seyyid Hüseyin Nasr, Râzî'nin cedelci tutumunu "avına acımasızca saldıran aslan misali" şeklinde açıklar. Seyyid Hüseyin Nasr, "Fahreddin Râzî", *İslam Düşünce Tarihi*, çev. Burhan Köroğlu, ed. M.M. Şerif (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 1/808.

²¹ Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer Fahreddin er- Râzî, *Levâmiü'l-beyyinat an şerhi esmaillahi ve's-sıfat*, thk. Seyyid Muhammed Bedreddin Ebu Firâs el-Halebî (Mısır: el-Matbaatü'ş-Şerkiyye, 1323), 23.

²² Râzî, İbn Hüzeyme'nin Kitâbü't-Tevhîd adlı eserine 'Kitâbü'ş-Şirk' demiştir. Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er- Râzî, *Me'fatihu'l-gayb* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2005), 13/419.

²³ İbn Hüzeyme, Kuran'da Allah'a atfedilen insanbiçimci ifadeleri hakiki anlamıyla ele almıştır. Bu tür ifadelerin yorumlanmasını uygun görmemiş hatta tevil edenleri yaratıcıyı yaratılmışlara benzetmekle suçlamıştır. İbn Hüzeyme Ebu Bekr Muhammed b. İshak, *Kitâbü't-Tevhîd* (Riyad: Darü'r-Rüşd, 1988), 87.

²⁴ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Ebu Bekr Muhammed b. İshak, *Kitâbü't-Tevhîd*.

²⁵ Râzî, *Te'sisü't-Takdîs*, 257.

²⁶ Bazı rivayetlere göre Râzî'nin Gazne'de Kerramiler tarafından zehirlendiği kaydedilmiştir. Süleyman Uludağ, *Fahrettin Râzî* (İstanbul: Harf Yayınları, 2014), 37.

²⁷ En'am, 6/76.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

delilidir.²⁸ Kerramiye tipi ekoller ise Tanrı'yı hâdis niteliklerle tavsif etmişlerdir. Oysa hâdislik, değişkenlik gerektiren bir durumdur. Hâlbuki değişkenlik Tanrı için söz konusu değildir.²⁹ Nitekim İbrahim'in dilinden bir varlığın Tanrı olabilmesi için her an var olması ve hiç değişmemesi gerekmektedir. Buna göre her an var olmayan ya da bazen var olup bazen kaybolan Tanrı olamaz.

3. Fahreddîn er-Râzî'nin Tanrı Tasavvuru İnşasında Uyguladığı Yöntem

Tanrı tasavvuru problemi, Tanrı'nın varlığından çok zatının nasıl olduğuyla alakalıdır. Bir başka deyişle problem, Tanrı'nın kişiliği ile kişiselliğinin kesişim noktasında düğümlenmektedir.³⁰ Tanrı tasavvuru sorunu, Tanrı'nın varlığı ile değil onun ne olduğu ve nasıl biri olduğuyla alakalıdır.³¹ Problemin çözümü noktasında kimi ekoller, Tanrı'yı büyük bir insan şeklinde algılanabilir bir kişilik olarak tasavvur ederken kimileri de tamamen insani algı ve anlayışın dışında soyut bir tipte tasvir etmişlerdir.³² Farklı tasavvurlara kaynaklık eden en önemli argüman, Tanrı'yı birbirinden farklı niteliklerle niteleyen dini metinler ve bu metinlerin farklı okumalarından tevarüs eden farklı anlayışlar olmuştur. Ortaya çıkan anlayışlardan kimisi teşbihi tenzihe tercih ederken kimileri de aksini yapmıştır. Fahreddîn er-Râzî, Tanrı tasavvurunu bu iki zıt kutbun kesiştiği nokta üzerine inşa etmiştir.

Râzî, Tanrı tasavvurunu temellendirirken belli başlı ilkeler belirlemiştir. Onun tenzih kuramının en temel ilkesi, 'Tanrı'nın hiçbir surette yaratılmışlara benzemediği' esasıdır. Bu esas daha çok selbi sıfatlar üzerinden temellendirmiştir. Râzî'ye göre selbi sıfatlar tenzih akidesinin temelini oluştururlar.³³ Râzî, tenzihi zat, sıfat ve fiil olmak üzere üç yönlü bir şekilde işlemiştir. Bu bakımdan Râzî, aşkın Tanrı tasavvurunda üç boyutlu bir olumsuzlama yöntemi uygulamıştır diyebiliriz.³⁴ Birincisi, Tanrı zatıyla münezzehtir. Her türlü hâdis nitelikten beridir. Yani O, cisim, cevher ve araz olmadığı gibi her türlü cihet ve mekândan da münezzehtir. İkincisi, Tanrı sıfatlarıyla münezzehtir. Yani Her türlü kusur ve noksanlık ima eden niteliklerden beri³⁵ ve aşkındır.³⁶ Üçüncüsü,

²⁸ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er- Râzî, *el-Erba'in fi usûli'd-dîn*, thk. Ahmed Hicazî es-Seka (Kahire: Mektebetü Külliyyati'l-Ezheriyye, 1986b), 3/230.

²⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/230.

³⁰ Etinne Gilson, *Tanrı ve Felsefe*, çev. Mehmet S. Aydın (İzmir: Birleşik Yayınları, 1986), 15-18. Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1998), 20-21. Ayrıca Homeros ve Aristoteles'in betimlediği eski Yunan Tanrıları da 'ölümsüz insanlar şeklindedir. M. M. Şerif, "İslam Düşünce Tarihi", *Yunan Düşüncesi*, çev. Kasım Turhan, ed. M. M. Şerif (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 1/117. Xenophanes'e göre her varlık tanrısını kendi tipinde resmetmeye meyyaldir. Wilhiem Capelle, *Sokrates'ten Önce Felsefe*, çev. Oğuz Özügül (İstanbul: Pencere Yayınları, 1968), 105.

³¹ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999), 113-114.

³² Abdulfettah b. Salih Kudeyş el-Yafî, *et-Tecsim ve'l-Mücessime* (Cezair: Daru'l-Beşir, 2002), 89.

³³ Râzî'ye göre *Kur'an*, tenzih tasvirini daha çok *لَمْ يَلَمْ يَأْبَى* gibi olumsuzluk edatları ile formüle etmiştir. Muhammed el-'Ureybî, *el-Müntelakâtü'l-fikrî inde Fahreddîn el-Râzî* (Beyrut: Dâru'l-fikr el-Lübnanî, 1996), 97.

³⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 6/212.

³⁵ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er- Râzî, *Esrârü't-tenzîl ve envarü't-te'vil*, thk. Mahmud Ahmed-Muhammed-Baba Şeyh Ömer-Salih Muhammed Abdulfettah (Beyrut: Dâr'ü'l-Marife, 2011), 79.

³⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/331. Râzî, *Nihâyetü'l-'ukûl fi dirâyeti'l-usûl*, 3/231.

Tanrı filleriyle münezzehtir. Yani her türlü batıl ve abes iş ile iştilgal etmekten, küfür ve zulüm gibi çirkin iş yapmaktan alidir.³⁷

Râzî'nin Tanrı tasavvurunda merkezi bir öneme sahip olan ilkelerinden biri de 'ehadiyet' esasıdır. Râzî'ye göre münezzehtir bir Tanrı tasavvuru için 'ehadiyet' olmazsa olmazdır. Tanrı, Vahid'tir. Yani benzeri de benzersizi de olmayan tektir. Tekliğiyle kesreti olmayan, nitelik ve nicelik bakımından bölünmeyendir. Ehadiyet merkezli tenzih anlayışında Tanrı cins, tür, fasıl veya araz da değildir. Çünkü Tanrı, her türlü illetten münezzehtir. Varlığı sebepsizdir. O her şeyin ilki ve sebebidir.³⁸ Görüldüğü üzere Râzî, ehadiyet sıfatıyla Tanrı tasavvurunu³⁹ 'tevhid ve tenzih' gibi iki esaslı temel üzere inşa etmiştir. Literal anlamlarıyla Tanrı'yı antropomorfizme eden müteşabih haberi sıfatları da muhkem kabul ettiği vahdaniyet anlamlı nitelikler üzerinden anlamlandırmıştır.⁴⁰

Râzî'nin Tanrı tasavvurunda merkezi öneme sahip diğer bir Kur'anî yöntem de 'muhafeft doktrini'dir.' Onun bu yöntemi Kur'an'ın "O'nun benzeri bile yoktur" (Şûarâ 26/11) öncülünden istinbat ettiği görülmektedir. Nitekim o, tevil yöntemini bu metot üzere geliştirmiş ve Tanrı'ya atfedilen antropomorfik nitelikleri bu minval üzere anlamlandırmıştır. Bir başka deyişle antropomorfik nitelikleri, tenzih-teşbih sentezine dayalı muhafeft doktriniyle tevil etmiştir. Ona göre selefin yorumsuzluk tutumu da Mutezilenin aşırı tenzihçi yaklaşımı da hem eksik hem de yanlıştır. Râzî'nin sentezci yaklaşımı daha çok dilsel tahlillere dayalıdır. Bu nedenle haberi sıfatları anlamlandırmada daha çok dilsel tahlillere yoğunlaşmıştır. Ona göre Tanrı'yı tanıtmaya aracı kılınan içkin sıfatlar onu tanıtmada yetersiz kalırken salt aşkın nitelikler de beşerin idrakinden uzaklaştırmaktadır. Bu iki uç noktayı birbirine yaklaştırmamanın en sağlıklı yolu, te'vil yöntemidir. Bu nedenle Râzî, teolojik dilin olgusal muhtevası ve tabiatüstü göndergesini beşerin idrak zaviyesinden anlamlandırarak Tanrı'nın aşkınlığını insanın algı düzeyine uygun bir formda anlamlandırmaya gayret etmiştir. Râzî'ye göre Tanrı, kendine dönük yönüyle kavranamaz olsa da belli başlı kavramlar yardımı ile insanın algı düzeyinde anlaşılabilir bir tipte tasvir edilebilir.⁴¹ Nitekim Tanrı, zatını insanlara anlatırken onların anlam seviyesine uygun bir dil kullanmıştır. Râzî, kullanılan dilden neşet

³⁷ Râzî, *Nihâyetü'l-'ukûl fî dirâyeti'l-usûl*, 2/271. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/332.

³⁸ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er- Râzî, *Kelama Giriş (el-Muhassal)*, çev. Hüseyin Atay (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978b), 144.

³⁹ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er- Râzî, *el-Meâlim fî usûli'd-dîn*, Nizar Hammâdî (ed.) (Amman: Dâru'l-fetih, 2010), 418.

⁴⁰ Örnek tahliller için bkz. Râzî, *Te'sisü't-Takdis*, 111-191. Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er- Râzî, *Lübabu'l-İşârât ve't-Tenbihât*, Ahmed Hicazî es-Seka (ed.) (Kahire: Mektebetü'l-Külliyatü'l-Ezheriyye, 1986a), 26-27.

⁴¹ Râzî, *Lübabu'l-İşârât ve't-Tenbihât*, 179-188.

ettiği iddia edilen antropomorfik Tanrı tasavvurunun geçersizliğini belli başlı yöntemler kullanarak iptal etmiş ve aşkın Tanrı tasavvurunu belli başlı akli ve nakli delillerle ispatlamaya çalışmıştır.

Râzî, aşkın Tanrı tasavvurunu nakli delillere dayandırdığı gibi belli başlı mantıki öncüllerle de ispatlamaya çalışmıştır.⁴² Bu öncüllerin başında Tanrı'nın cisim, cevher, araz olmadığı; her türlü cihet ve mekândan münezzehtir olduğu ve hiçbir şekilde yaratılmış varlıklara benzemediği gelmektedir.⁴³ O, belirlemiş olduğu akli ve mantıki öncüllere aykırı görünen nakli nitelikleri te'vil yoluna gitmiştir.⁴⁴ Râzî'nin bu husustaki en güçlü referansı hiç kuşkusuz dildir. O din dilini beşerin algı süzgecinden geçirerek anlamlandırmış ve Tanrı'yı betimleyen çok anlamlı kavramları anlamlandırırken tenzihe en yakın olan anlamı ön plana çıkarıp tercih etmiştir.⁴⁵ Tercih ettiği anlamı ispatlamak için de Kur'an'dan ve Cahiliye şiirlerinden önemli ölçüde yararlanmıştır.⁴⁶ Râzî, yeri geldiğinde çok anlamlı kavramların ikincil anlamlarını tercih ettiği gibi dilin sanatsal özelliklerinden olan mecaz, istiare ve kinaye gibi aktarma formlarından da istifade ederek⁴⁷ her türlü imkân ve araçlarını kullanmaktan geri durmamıştır.

Râzî, Tanrı'nın zatına atfettiği ve literal anlamıyla antropomorfik çağrışım uyandıran kavramların lafzi anlamlarıyla ele alınmasının doğru olmadığını savunur. Ona göre bu türden nitelemeler müteşâbih olup, hakiki anlamları üzerine hamletmek doğru değildir.⁴⁸ O, müteşâbih kategorisinde değerlendirdiği antropomorfik imalı kavramları muhtemel öteki anlamlarına hamlederek anlamlandırmıştır. Problemi dilsel gören ve anlam aktarım yoluyla çözmeye çalışan Râzî, Tanrı'nın zatını tanıtmak için kullandığı betimlemeleri genel olarak temsil ve tenzih yöntemiyle yorumlamıştır. Onun ilahi sıfatları anlamlandırmada en çok başvurduğu dilsel sanatlardan biri analogi diğeri de de tenzihtir. Sübûti sıfatları, analogik mantığına dayalı temsili dil anlayışı ile anlamlandırılırken antropomorfik sıfatları da tenzih yöntemiyle yorumlamıştır. Netice itibariyle Râzî'nin tasavvurunda Tanrı'yı beşere benzetme iması taşıyan bütün antropomorfik nitelemeler, mecazi anlamlarına hamledilerek Tanrı'nın münezzehtir şanına uygun anlamda tevil edilmiştir⁴⁹ demek mümkündür.

⁴² İlgili öncüllerin detayı için bkz. Ruhullah Öz, "Fahreddin er-Razi'nin Tanrı Tasavvurunu Üzerine İnşa Ettiği Yedi Öncül", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/22 (2019), 232-249.

⁴³ Râzî, *Te'sisü't-Takdîs*, 57-98.

⁴⁴ Râzî, *Te'sisü't-Takdîs*, 118-129.

⁴⁵ Râzî'nin dil kuramıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Râzî, *Te'sisü't-Takdîs*, 161.

⁴⁶ Râzî, *Te'sisü't-Takdîs*, 132-133.

⁴⁷ Râzî, *Te'sisü't-Takdîs*, 134-162.

⁴⁸ Râzî, *Te'sisü't-Takdîs*, 119-129.

⁴⁹ Râzî, *Te'sisü't-Takdîs*, 120-129.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Daha önce de ifade edildiği gibi Râzî, aşkın Tanrı tasavvurunu ‘muhalefet doktrini’ üzerine inşa etmiştir. Tanrı, ontolojik yapısı gereği bütün yaratılmışlardan farklıdır. Râzî, Kur’an’ın bu ‘benzersizlik’ esasını ilke edinerek⁵⁰ Tanrı’nın hem zâtı hem de mahiyeti itibarıyla bütün varlıklardan bambaşka olduğunu savunmuştur. Bu ilkeye göre Tanrı’ya atfedilen her türlü antropomorfik yüklem, hakiki değil mecazidir.⁵¹ Zira Tanrı’ya izafe edilen antropomorfik ifadelerin literal anlamı, muhalefet doktrini esasına aykırıdır. Kur’an’a göre Tanrı, her yönüyle bambaşkadır. Her yönüyle bambaşka olan bir varlık hiçbir yönden hiçbir şeye benzememesi gerekir. Tanrı da bambaşka olduğuna göre demek ki kendisine atfedilen ve benzerlik iması uyandıran bütün sıfatlar hakiki değil mecazi anlamlıdır. Nitekim Râzî, naslarda Tanrı’ya izafe edilen beşeri duygu⁵², eylem⁵³ ve organların⁵⁴ hakiki değil mecazi olduğu görüşündedir. Râzî, benimsemiş olduğu mecaza dayalı, zahir karşıtı tevil yöntemi ile bir nevi olumlu içinde olumsuz, olumsuz içinde olumlu bir dil kullanarak teşbih ile tenzih arasında temsili bir dil sentezi geliştirmiştir. Temsili dil mantığı, yüklem taşıdığı anlamı ne tamamen olumsuzlayarak belirsizliğe ne de tamamen olumlayarak tek anlamlılığa hapsedmektedir.⁵⁵ Râzî, bu sentezci yöntemle ne salt tenzihle agnostizme ne de salt teşbihle antropomorfizme prim vermiştir. O, tenzih-teşbih arası bir yöntemle problemi çözmeye çalışmıştır. Metot haline getirdiği tenzih-teşbih arası yöntemini de dilin tabiatında var olan hakikat ve mecaz üzerinde kurmuştur. Yöntem gereği Tanrı’nın zati sıfatlarını hakiki, haberi sıfatlar da mecaz üzere hamlederek tevil etmiştir. Bir başka deyişle Tanrı’yı betimleyen kavramların tabiatında var olan tenzihi yöne vurgu yapmakla onun aşkınlığını, teşbih ve tecsim ima eden antropomorfik nitelikleri de beşerin anlam seviyesi nispetinde mecaza yormuştur.

Râzî, aşkın Tanrı tasavvurunu temellendirirken akli ve nakli delillerden istifade ettiği gibi dilsel delillerden de yararlanmışır. Başvurduğu dilsel delillerin başında nispet analojisi gelmektedir. O, nispet analoji yöntemiyle ilahi sıfatları çift yönlü bir analize tabi tutmuştur. Ona göre beşeri terminolojiye özgü antropomorfik kavramlar ne çok anlamlı ne anlamı belirsiz ne de tek anlamlıdır. Çok anlamlı bir kavramın hakiki anlamı göz ardı edilerek salt tenzih üzere hamledilmesi, fiziki

⁵⁰ Râzî’ye göre teşbih, bazen eşyanın zâtı bazen de arizi sıfatlarında gerçekleşen bir durumdur. Eşyanın arizi sıfat ve keyfiyetinde gerçekleşen benzerliğe müşâbehet, zati sıfat ve kemiyetinde oluşan benzerliğe de müsavat denilir. Buna göre teşbih ve tecsimde öngörülen benzerlik, kemiyetteki mümaselet değil keyfiyetteki müşâbehetir. Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er- Râzî, *el-Mebâhis’ul-meşrikiyye fi ‘ilmi’l-ilâhiyat ve’-tabiiyyât*, thk. Muhammed Mu’tasım Billah el-Bağdadi (Tahran: Menşûratü Zevi’l-Kurba, 1329), 1/182.

⁵¹ Ömer Faruk Yavuz, *Kuranda Sembolik Dil* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006), 220.

⁵² Sevmek, gazap etmek vb.

⁵³ Yakınlaşmak, gelmek, inmek, çıkmak, istiva etmek vs.

⁵⁴ El, yüz, vs.

⁵⁵ Râzî’nin tenzih-teşbih, selb-ispat arası uyguladığı tahlil yöntemi için bkz. Râzî, *Levâmiü’l-beyyinât an şerhi esmaillahi ve’s-sıfât*, 70-89.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

âlemdeki karşılığının yok edilip soyut ve anlam belirsizliğine yol açtığı gibi salt hakiki anlama hamledilen de fiziki âlemdeki anlamına hapsedilerek tek tip anlama indirgemektir. Oysa her iki yönelim de eksiktir. Birisi kelimeyi tek anlamlılığın kıskacına hapsederken ötekisi belirsizleştirmektedir. Râzî'ye göre bu türden kavramları anlamlandırmanın en doğru yolu, hakikat ile mecazı göz önünde bulundurarak hareket etmektir. Bu da ancak tenzih ile teşbihin sentezlenmesiyle mümkündür.⁵⁶ Nitekim Râzî, sentez yöntemini hem selbi sıfatlara hem de antropomorfik ifadelerle uygulayarak tenzih kuramını temellendirmiştir.⁵⁷ Kanaatimizce Râzî'yi bu yöneme sevk eden en önemli etken; Kur'an'ın Tanrı tasvirinde uyguladığı yöntemdir. Kur'an, Tanrı'yı tavsif ederken biri tenzih ötekisi teşbih olmak üzere iki yönlü tasvir yöntemi kullanmıştır. Râzî'ye göre Kur'an'ın bu yöntemi, tenzih-teşbih sentezine dayalı bir yöntemdir. Yani Kur'an, Tanrı tasvirinde tenzih-teşbih arası denge muvazenesini göz önünde bulundurmıştır. Bir başka deyişle Kur'an, tenzih sıfatlarıyla Tanrı'yı antropomorfizme etmekten, teşbih nitelikleriyle de bilinmezlikten kurumuştur. Kur'an her ne kadar Tanrı'ya antropomorfik nitelikler atfetmiş olsa da tenzih ağırlıktadır. Tanrı'ya atfedilen antropomorfik sıfatlardan sonra tenzihe vurgu yapılması, Kur'an'ın münezzehten Tanrı tasavvurunun en somut kanıtıdır.

Râzî, her fırsatta kelimelerin fikriyatını Kur'an'a göre şekillendirdiğini ayrıca Tanrı tasavvurunu Kur'an'ın öngördüğü 'sırat-ı müstakim' ilkesi üzere inşa ettiğini savunur. Ona göre Kur'an, Tanrı tasvirinde biri olumlu diğeri olumsuz olmak üzere iki tür sıfat kullanmıştır. Olumlu sıfatlar, Tanrı'nın ne olduğunu kim olduğunu nasıl olduğunu açıklarken; olumsuz sıfatlar da ne ve nasıl olmadığını belirtirler. Bu nedenle Râzî teşbih-tenzih sentezine dayalı tenzih yöntemini ispat ve selbin keşiştiği nokta üzere inşa etmiştir. Bir başka deyişle aşkın Tanrı tasavvurunu olumlu ve olumsuz sıfatların birlikteliği üzerinde temellendirmiştir.⁵⁸

Râzî, Tanrı'ya atfedilen tüm kemal sıfatları olumlu yüklemlemlerle izafe ederken noksanlık ima edenleri de olumsuz cümlelerle Tanrı'dan nefyetmiştir. Ona göre 'Tanrı bilendir, görendir, gücü yetendir' şeklindeki öncüller, O'nun ne olduğunu anlatan olumlu yüklemlemlerdir. "Tanrı kimseye muhtaç değildir, doğmamış doğurmamıştır, onun bir dengi ve benzeri yoktur" (İhlâs 112/2-3) şeklindeki cümleler de olumsuz yüklemlemlerdir. Yani Tanrı'yı niteleyen olumlu yüklemlemler onun ne olduğunu, olumsuz yüklemlemler de ne olmadığını belirtirler. Râzî, aşkın Tanrı tasavvurunu olumlu yüklemlemlerden çok olumsuz yüklemlemler üzerine kurmuştur. Bu nedenle Râzî, ilk önce Tanrı'yı ne

⁵⁶ Yavuz, *Kuranda Sembolik Dil*, 214.

⁵⁷ Râzî, *Te'sisü't-Takdîs*, 192.

⁵⁸ Râzî, *Levâmiü'l-beyyinât an şerhi esmaillahi ve's-sıfât*, 14-17.

olduğundan çok ne olmadığıyla tasvir etmeye çalışmıştır. O, bu çıkışıyla mensubu olduğu Eş'ari çizgiden çok Mutezili refleksiyle hareket ettiği görülmektedir. Yani Mutezile gibi Tanrı'yı sübûtî sıfatlarından çok selbi sıfatlarıyla tanımlamıştır.⁵⁹ Nitekim anti tenzih içerikli tüm sıfatları selb kategorisinde değerlendirip Tanrı'dan nefyetmiştir.⁶⁰

Râzî, Tanrı tasavvurunu daha çok Tanrı'nın zatına atfettiği isim ve sıfatlar üzerine inşa etmiştir. Tanrı'yı isimlendirmede tevkifilikten çok kıyasılığı savunsa da yine de kendi dilinden kendisini tavsif etmeyi tercih etmiştir. Tanrı kendini tavsif ederken hem teşbihi hem de tenzihi sıfatlar kullanmıştır. Râzî, Tanrı'nın zatına izafe ettiği antropomorfik nitelikleri anlamlandırırken hem bağlamı hem de siyak ve sibakı göz önünde bulundurarak hareket etmiştir. Tenzih karşıtı ifadeleri anlamlandırılırken evvela ilgili ifadelerin Kur'an bütünlüğü içindeki farklı kullanımlarını ve muhtemel öteki anlamlarını göz önünde bulundurmıştır. Tahlilci yaklaşımın ön plana çıktığı bu yöntemde Râzî, antropomorfik sıfatları anlamlandırma hususunda Kur'anî perspektife uygun ve bütüncül bir yaklaşımla hareket etmiştir.⁶¹

Kanaatimizce Râzî'nin metodik hale getirdiği bu yönteme ılımlı tenzih demek mümkündür. Râzî'yi teşbih-tenzih arası ılımlı tenzih anlayışına sevk eden amil ise salt teşbih ve salt tenzihin neden olduğu problemdir. Zira salt tenzih, Tanrı'yı bilinmez, soyut bir fenomene dönüştürürken salt teşbih de beşerî bir tipolojiye indirgemektedir. Oysa aşırı indirgeme de salt yüceltme de ifrat veya tefrite kaçmak demektir. Ayrıca aşırı teşbih ontolojik farklılığı ortadan kaldırırken aşırı tenzih de Tanrı'yı soyut bir kavrama dönüştürme riski taşımaktadır. Hakeza teşbihe yorumlanan sıfatlar tek anlamlılığa mahkûm edilirken salt tenzih de çok anlamlılığa ya da literal anlamın boşaltılmasından kaynaklanan kapalılığa yani agnostizme neden olmaktadır.⁶² Tasavvurun biri aşırı yüceltmeci iken diğeri aşırı indirgemecidir. En doğru yol ise vasat olandır. Tanrı'yı tanımak isteyen bir mümini salt teşbih-tenzih çıkmazından kurtarmanın vasat yolu da teşbih ile tenzih sentezine dayalı ılımlı tenzihtir. Dil merkezli bu yöntemin yolu ise analogi mantığına dayalı bir dil geliştirmektir. Analogik dilin en başat özelliği, kavramları ne tamamen beşerî anlam unsurlarından soyutlamak ne de beşerî kullanıma hapsedmektir. Belki her iki anlam evresini göz önünde bulundurarak hareket etmektir. Bu tür bir ameliyeyle tasvir

⁵⁹ Râzî, *Levâmü'l-beyyinât an şerhi esmaillahi ve's-sifât*, 23. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 1/130.

⁶⁰ Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 1/129-130.

⁶¹ Muammer Erbaş, *Fahreddin Râzî, Hayatı Eserleri Düşüncesi* (Köln: Plural Publications GmbH, 2017), 57.

⁶² Turan Koç, *Din Dili* (Konya: Rey Yayınları, ts), 91.

edilecek tasavvur da tenzih-teşbih arası ılımlı tenzih olabilir. Teşbih ve tenzih sentezine dayalı bu yöntemin nüvelerini en fazla Râzî’de görmek mümkündür.

Kelam disiplininde ‘Muhalefetün li’l-Havâdis’ sıfatı, Tanrı’nın aşkınlığını ifade eden en önemli selbi sıfatlardandır. Râzî, Tanrı’nın aşkınlığı ve bambaşkalığını temellendirmek için bu sıfatı, aşkın Tanrı tasavvuruna temel ilke yapmıştır. Muhalefet doktrinine kaynaklık eden bu sıfat ile bütün teşbihi unsurlar kontrol altına alınıp antropomorfik niteliklerin Tanrı’ya nispet edilmesi önlenmiştir. Bu sebeple Râzî, Kur’an’ın “onun benzeri bile yoktur” ayetini tenzih kuramına temel yapmıştır. Kur’anî tenzihin omurgasını oluşturan bu ayet, aynı zamanda Râzî’nin ‘muhalefet doktrinin’ temel sloganı olmuştur. Râzî, aşkın Tanrı tasavvurunu üzerine inşa ettiği bu ilke hem Tanrı’nın bambaşkalığını hem de hiçbir yönden mahlûkata benzemediğinin ispatı olmuştur. Muhalefet doktrinine göre Tanrı var olan her varlıktan farklı olduğu gibi hiçbir mahlûkata da benzememektedir.

Râzî’nin muhalefet doktrinine kaynaklık eden bir diğer Kur’anî ilke de Tanrı’nın zati kimliğini betimleyen İhlas süresidir. Tanrı, İhlas suresinde kendi zatını “tek, samed, doğmayan, doğurmayan ve en önemlisi de hiçbir benzeri olmayan” (İhlâs 112/1-4) şeklinde tanımlamıştır. Râzî’ye göre İhlâs süresi Kur’anî tenzihin en muhkem kanıtıdır. Bu nedenle Tanrı’nın zatına atfettiği bütün antropomorfik sıfatlar sürede geçen muhkem ilkeler çerçevesinde anlamlandırılmalıdır.⁶³ Kur’an’ın bu muhkem öncülü, Tanrı’ya atfedilen hiçbir antropomorfik niteliğin hakiki anlamda olmadığını ortaya koymaktadır.⁶⁴

Râzî, aşkın Tanrı tasavvurunu tasvir ederken sürekli varlıklar arası ontolojik farkı göz önünde bulundurmuştur. Ona göre farklı ontolojik yapıya sahip olan varlıklar arası benzeşim mümkün değildir. Örneğin Tanrı vacib âlem ise mümkün bir varlıktır. Bir vacibin mümkün ya da bir mümkünün vacibe benzemesi ise imkân dâhilinde değildir.⁶⁵ Ayrıca her varlık kategorisinin kendine özgü bir varlık-mahiyet yapısı vardır. Genel kabule göre Tanrı zat ve mahiyetiyle bir iken, âlemin zat ve mahiyeti farklıdır. Tanrı, tek ve basit iken âlem mürekkep ve bileşiktir. Âlem kendi içinde aynı anda zıtlıkları barındırmaz iken Tanrı paradoksal nitelikleri zatında barındırandır. Örneğin hadis bir varlık ya evvel ya da ahir; ya zahir ya da batındır. Aynı anda ikisi olması mümkün değildir. Oysa Tanrı hem evvel hem ahir hem zahir hem de batındır. Bu durum her ne kadar beşer idrakini zorlasa da Tanrı, zatını bu şekilde tavsif etmiştir. Râzî’ye göre Kur’an’ın Tanrı tasviri bir yönüyle de bu

⁶³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 6/156-303. ;7/312; 9/165; 10/351; 11/381.

⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 15/138-139.

⁶⁵ İsmail Hanoğlu, *Fahreddin er-Razi’de Felsefi-Teolojik Antropoloji* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 46.

paradoksal duruma dayalıdır. O bir yönüyle aşkın iken diğere yönüyle içkindir. Ona göre bu türden paradoksal bir durumu bağdaştırmanın tek yolu tenzih-teşbih sentezidir. Bu da olsa olsa ılımlı tenzihdir. İlimli tenzih yönteminin en başat özelliği, herhangi bir zihni savrulmaya mahal vermeden olabildiğince saf bir Tanrı tasavvurunu merkezi bir konumda tutmuş olmasıdır. Bu yöntemde ne teşbih ifratına ne de tenzih tefritine yer vardır.⁶⁶ Yöntem, Tanrı tasavvurunda yaşanan paradoksal yaklaşımları uzlaştırıcı bir yapıya sahiptir.

4. Râzî'nin Tasavvurunda Tanrı Kimdir ve Nasıldır?

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Râzî, aşkın Tanrı tasavvurunu biri akli diğere nakli olmak üzere iki yöntemle temellendirmiştir. Akli ve mantıki olanlar dil sanatları, felsefi ve mantıki öncül ve önermelere dayalı iken nakli olan ise biri muhalefet doktrini ikincisi ehadiyet üçüncüsü de samediyet ilkelerine dayalıdır. Râzî muhalefet doktrini, ehadiyet ve samediyet yöntemiyle Tanrı'nın aşkınlığıyla bağdaşmayan her türlü antropomorfik niteliği akli, mantıki ve nakli delillerle çürütmeye çalışmıştır. Râzî'nin en önemli nakli delili hiç kuşkusuz Kur'an'dır. Ona göre Tanrı'yı tanımanın en doğru yolu onu ondan öğrenmektir. Bu nedenle Râzî, Tanrı'yı zatını tavsif ettiği vasıflarla tasvir etmiştir. Özellikle Tanrı'nın ne olduğu nasıl olduğu Kur'an'ın cevap verdiği mukadder sorularla açıklamıştır. Râzî'nin Kur'an'dan mülhem bir kısım soru ve cevapları şu şekildedir:

Soru 1: Râzî, Tanrı kimdir? sorusuna İbrahim'in dilinden "Benim Rabbim diriltir ve öldürendir" (Bakara 2/258) ifadesi ile cevap vermiştir. O, Kur'an merkezli cevapla Tanrı'yı keyfiyet ve mahiyetiyle değil yaratıcılığı ve kudretiyle tanıtmıştır.⁶⁷ Bu bir nevi onun keyfiyet ve mahiyetinden sual olunmaz demektir.

Soru 2: Râzî, Tanrı nasıldır? sorusuna tıpkı Firavun'un Musa'ya "Alemlerin Rabbi de nedir?"⁶⁸ sorusunda olduğu gibi "O, sizin de Rabbiniz, geçmiş atalarımızın da Rabbidir"⁶⁹ yanıtıyla cevap vermiştir. Râzî Kur'an merkezli cevapla Tanrı'nın ne olduğuna cevap vermektan çok kâinata tecelli eden hikmet ve kudreti ile cevap vermiştir.⁷⁰ Bir başka deyişle esere yansıyan kudretin tecellisini müessirin hem varlığına hem de nasıl olduğuna delil göstermiştir.

⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 1/226.

⁶⁷ Râzî, *Levâmiü'l-beyyinât an şerhi esmaillahi ve's-sıfât*, 240.

⁶⁸ Şuârâ, 26/23.

⁶⁹ Şuârâ, 26/26.

⁷⁰ Râzî, *Levâmiü'l-beyyinât an şerhi esmaillahi ve's-sıfât*, 242.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Soru 4: Râzî, Tanrı kaç kişidir? sorusuna Kur'an'ın tevhid vurgulu "Sizin ilahınız bir tek ilahdır" (Bakara 2/163); "De ki O, Allah'tır, bir tektir" (İhlâs 112/1) ve "Eğer her ikisinde Tanrı'dan başka ilahlar olsaydı, ikisinin de düzeni bozulurdu" (Enbiya 21/22) ayetleriyle cevap vermiştir. Râzî ilgili soru ve cevap kombinasyonu ile her sonradan var olanı var etmek için zatı ve sıfatları ile sonradan olmayan ve yaptıklarına neden aranılmayan olmasıyla Tanrı'nın nedensellik açısından münezzehe olduğuna dikkat çekmiştir.⁷¹

Soru 5: Râzî, Tanrı nerededir? sorusuna antropomorfistlerin iddialarının aksine fevkiyetin mekân ve cihet anlamında değil kudret, kahır ve istila anlamında olduğunu ifade eden "O, kullarının üstünde mutlak hakimiyet sahibidir" (Enâm 6/18) ifadesi ile cevap vermiştir. Râzî, Kur'an menşeli cevapla Tanrı'nın herhangi bir cihet ve mekân ile mukayyet olmadığını vurgulamıştır.⁷²

Soru 6: Râzî, Tanrı ne yapar ve niçin yapar? sorusuna karşılık "O, yaptığından dolayı sorgulanamaz fakat onlar fakat onlar sorgulanırlar" (Enbiya 21/23) yanıtıyla cevap vermiştir. Râzî ilgili soru ve cevap kombinasyonu ile her sonradan var olanı var etmek için zatı ve sıfatları ile sonradan olmayan ve yaptıklarına neden aranılmayan olmasıyla Tanrı'nın nedensellik açısından münezzehe olduğuna dikkat çekmiştir.⁷³

Soru 7: Râzî, Tanrı neyin nesidir? şeklindeki soruya "Hiç onun adını taşıyan bir başkasını biliyor musun?" (Meryem 19/65) ifadesiyle zımnen, onun ne zat ne de sıfatlarında bir benzeri yok ki ona benzer bir başkasını arıyorsunuz ifadesi ile cevap vermiştir.⁷⁴ Böylece Râzî, Tanrı'nın benzerinin olmayışını hem var oluşunun hem de varlığında tek ve benzersiz oluşuna delil göstermiştir.

Soru 8: Râzî, Tanrı-zaman münasebeti ile alakalı O ne zamandan beri vardır? sorusuna Tanrı'nın zamansızlığına vurgu yapan Kur'ani kavramlarla cevap vermiştir. Kur'an'a göre O, varlığı yokluktan var etmekle kendisinden önce olmayan 'Evvel', her şeyi sona erdiren ve kendisinden sonra hiç kimse kalmayan 'Ahirdir.' Aynı zamanda ezeliyeti ile 'Evvel', ebediyeti ile 'Ahir' olandır. Zatı ile 'Evvel', sıfatları ile 'Ahir'dir. Vucûb ve kıdem ile 'Evvel', 'adem ve fena bulmaktan münezzehe olması ile 'Ahir'dir.⁷⁵

⁷¹ Râzî, *Levâmiü'l-beyyinât an şerhi esmaillahi ve's-sifât*, 243. Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er- Râzî *Muhassalü'efkâri'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn min'l-ulemâ ve'l-hükemâ ve'l-mütekellimîn*, thk. Taha Abdurraûf Sa'd (Kahire: Mektebetü'l-külliyeti'l-Ezheriyye, ty), 205.

⁷² Râzî, *Levâmiü'l-beyyinât an şerhi esmaillahi ve's-sifât*, 243.

⁷³ Râzî, *Levâmiü'l-beyyinât an şerhi esmaillahi ve's-sifât*, 243. Râzî *Muhassal*, 205.

⁷⁴ Râzî, *Levâmiü'l-beyyinât an şerhi esmaillahi ve's-sifât*, 243.

⁷⁵ Râzî, *Levâmiü'l-beyyinât an şerhi esmaillahi ve's-sifât*, 244.

Sonuç itibariyle Râzî'nin ifadelerinden anlaşıldığı üzere Tanrı tasavvurunda Kur'anî betimlemeler hayati öneme sahiptir. Bu nedenle Kuran merkezli soru-cevaplarla Tanrı'nın ne olup ne olmadığını açıklamıştır. Bu nedenle o, savunduğu aşkın Tanrı tasavvurunun genel çerçevesini Kur'an'dan mülhem soru ve cevaplarla açıklamış, her soru ve cevapla Tanrı'nın kendine özgü bir yönüne işaret etmiştir. Sorulan sorular ve verilen cevaplardan anlaşılan o ki Râzî'nin tasavvurunda Tanrı, cinsi, türü, faslı olmayan, hiçbir varlığa benzemeyen⁷⁶ ve en önemlisi her yönüyle öteki teki olmayan tektir.

5. Sonuç

Düşünce tarihinde dinleri ayrıştıran, dindarları kutuplaştıran temel etkenlerin başında Tanrı tasavvuru gelmektedir. Farklı din ve düşüncelere sahip olanların Tanrı tasavvurlarını bir tarafa bırakacak olursak aynı dine mensup kişilerin Tanrı'yı farklı şekilde tasvir etmeleri birbirlerini tekfir etmelerine kadar gitmiştir. Karen Armstrong'un tabiriyle tüm teistlerin uğruna savaştığı Tanrı tek ve aynı kişi olmasına rağmen farklı şekilde tasvir ve tasavvur edilişi beraberinde ötekileştirici bir zihniyet doğurmuştur.

Tanrı tasavvuru ya da tasviri, felsefi ve teolojik sistemlerin en önemli meselesi olduğu gibi İslam kelamının da ilahiyat bahsiyle merkeze aldığı temel konudur. İslam'ın Tanrı tasavvuru, daha çok Kur'an ile şekillenmiş bir tasavvurdur. Tanrı'yı betimleyen Kur'anî ifadelerle yaklaşım farklılığı ise beraberinde birbirinden farklı Tanrı tasavvurları doğurmuştur. Bu nedenle her bir din, ekol ya da kişinin kendine özgü bir Tanrı tasavvuru vardır desek yeridir.

Kutuplaşma ve ötekileştirmenin Tanrı tasavvurları üzerinden yürütüldüğü, aynı dine mensup kişilerin birbirlerini tekfir ettikleri bir dönemde konuyu ele alan düşünürlerden biri de Fahreddin er-Râzî'dir. Kelam disiplinin müteahhirin dönemi fikir mimarlarından olan Fahreddin er-Râzî, tasavvurların farklılaşmasına etki eden ifrat ve tefritten uzak bir duruş sergilemiştir. Tanrı'yı tanımlayan dini ifadelerle salt teşbih ve salt tenzih ile yaklaşımı yanlış ve kusurlu bulmuştur. Aşırı tenzih ile teşbih anlayışlarının aksine vasat bir yol benimsemiştir. Benimsemiş olduğu vasat yaklaşımla bir yandan antropomorfizmden diğer yandan da agnostisizmden kaçınmıştır. Ona göre hem aşırı tenzih hem de aşırı ispat uçtur ve yanlıştır. Doğru olan ise teşbih ve ta'tilden uzak olan iman yoludur ki o da Kur'an'ın öngördüğü yoldur.

⁷⁶ Râzî, *Kelama Giriş (el-Muhassal)*, 26-27.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Kur'an salt teşbih ya da salt tenzih yerine teşbih-tenzih arası bir yöntem kullanmıştır. Râzî, bu yönteme 'sirate'l-müstakîm' adını vermiştir. Buna göre Tanrı'yı tanımın yolu isim ve sıfatlarını bilmek ve doğru anlamlandırmakla mümkündür. Tanrı'nın aşkınlığı isim ve sıfat üzerinden temellendirirken de aşamalı bir delillendirme yöntemi uygulamıştır. Üç aşamalı delillendirme tekniğinin birincisi linguistik ikincisi nakli üçüncüsü de aklidir. Râzî linguistizmde herhangi bir isim Tanrı'ya atfedilirken ismin ihtiva ettiği mana ve bu mananın müsemmanın şanına uyup uymaması temel ölçüttür. Bu nedenle literal yapısıyla Allah'a isnadı mümkün olmayan ifadeleri nakli ve akli deliller muvacehesinde tevil etmiştir.

Râzî, Tanrı tasavvurunu temellendirirken başvurduğu bir diğer yöntem nakli delildir. Ona göre Allah'ı tanımın, onun kim ve nasıl olduğunu bilmenin en doğru yolu onu yine ondan öğrenmektir. Bunun en temel referansı da ilahi hitabın Allah'ı betimleyen pasajlarıdır. Râzî'ye göre Allah'ın ne olduğu ve nasıl olduğunu bütün aşkınlığı ile betimleyen ve her türlü teşbihi reddeden en önemli nakli delil, İhlas süresinin Allah'ı tanıtan pasajlarıdır. Bu yönüyle İhlas, betimlediği Allah tasviri ile her türlü antropomorfik Tanrı tasavvuruna karşı bir reddiyedir. İhlas, başta cismaniyet olmak üzere her türlü hâdis niteliğini Allah'tan şiddetle nefyetmiştir. Râzî'ye göre Allah'tan her türlü benzerliği hatta benzersizliği dahi nefyeden bu sure, antropomorfik anlamlar içeren müteşâbih kavramlar için kendisine başvurulması gereken en önemli muhkem kıstastır.

Râzî'nin Tanrı tasavvurunun omurgasını oluşturan ve tenzih kuramına kaynaklık eden bir diğer amil de Allah'ın zat ve sıfatı arasında var olan münasebetin aşkınlığıdır. Bu delillendirme yöntemine kaynaklık eden en önemli husus Râzî'nin Tanrı tasavvuru ve tenzih kuramını üzerine inşa ettiği akli ve mantıki öncüllerdir. Râzî'nin tenzih kuramını bu tür öncüller üzerinden inşa etme gerekçesi, kanaatimizce onun tenzih sistematüğünü akli ve nakli delillerle desteklenmiş ve mantıki statüsü belirlenmiş bir yapıya kavuşturma hassasiyetinden kaynaklanmaktadır. Zira akli, nakli ve mantıki ilkelere dayalı bir Tanrı tasavvurunun ispatı, ancak böyle bir temellendirmeye mümkündür. Aksi takdirde her türlü eleştiriye konu olmaya mahkûm olur.

KAYNAKÇA

'Ureybî, Muhammed el-. *el-Müntelakâtü'l-fikrî inde Fahreddîn el-Râzî*. Beyrut: Dâru'l-fikr el-Lübnanî, 1996.

Aydın, Mehmet. *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999.

Aydın, Mehmet. *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*. Konya: Nüve Kültür Merkezi Yayınları, 2005.

Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-. *el-Fark beyne'l-Fırak*. Kahire: Darü's-Selam, 2016.

Bolay, Süleyman. *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*. İstanbul: Akçağ Yayınları, 2004.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Capelle, Wilhiem. *Sokrates'ten Önce Felsefe*. çev. Oğuz Özügül. İstanbul: Pencere Yayınları, 1968.
- Ebu Bekr Muhammed b. İshak, İbn Hüzeyme. *Kitâbü't-Tevhîd*. Riyad: Darü'r-Rüşd, 1988.
- el-Yafîî, Abdulfettah b. Salih Kudeyş. *et-Tecsim ve'l-Mücessime*. Cezair: Darü'l-Beşîr, 2002.
- en-Neşşâr, Ali Samî. *İslam'da Felsefi Düşüncenin Doğuşu*. çev. Osman Tunç. İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.
- Erbaş, Muammer. *Fahreddin Râzî, Hayatı Eserleri Düşüncesi*. Köln: Plural Publications GmbH, 2017.
- eş-Şehristânî, Ebu'l-Fath Muhammed b. Abdulkerîm. *el-Mile ve'n-Nihal*. Beyrut: Müessetü'r-Risale, 2010.
- Ghanavati, Goris-Gardia, Levis. *Felsefetü Fikri'd-dinî beyn'l-İslam ve'l-Mesihîyye*. çev. Suphî Salih. 3 Beyrut: Darü'l-İlm, 1969.
- Gilson, Etinne. *Tanrı ve Felsefe*. çev. Mehmet S. Aydın. İzmir: Birleşik Yayınları, 1986.
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1998.
- Hanoğlu, İsmail. *Fahreddin er-Razi'de Felsefi-Teolojik Antropoloji*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- Has, Kenan. "Yeni Ahit Metinlerinde Ulûhiyetle İlgili Cümleler Üzerine Bir Tahlil Çalışması". *Dinî Araştırmalar Dergisi* 7/21 (2005), 51-66.
- Hayta, Akif. *Allah'a Bağlanmak (Bağlanma Kuramı ve Tanrı Tasavvuru İlişkisi)*. İstanbul: Onto Yayıncılık, İstanbul.
- İbn Münzir, Ebu'l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Darü'l-Fikr, ts.
- Koç, Turan. *Din Dili*. Konya: Rey Yayınları, 1. Basım, ts.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Tanrıyı Tasavvur Etmek*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. "Fahreddin Râzî". çev. Burhan Köroğlu. *İslam Düşünce Tarihi*. ed. M.M. Şerif. 801-810. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Öz, Ruhullah. "Fahreddin er-Razi'nin Tanrı Tasavvurunu Üzerine İnşa Ettiği Yedi Öncül". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/22 (2019), 232-249.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *el-Mebâhis 'ul-meşrikiyye fi 'ilmi'l-ilâhiyat ve'-tabiiyyât*. thk. Muhammed Mu'tasım Billah el-Bağdadi. Tahran: Menşûratü Zevî'l-Kurba, 1329.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *el-Metâlibü'l-âliye mine'l-ilmî'l-ilâhî*. thk. Ahmed Hicazî es-Seka. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-arabî, 1978a.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Kelama Giriş (el-Muhassal)*. çev. Hüseyin Atay. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978b.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Lübabu'l-İşârât ve't-Tenbihât*. ed. Ahmed Hicazî es-Seka, Kahire: Mektebetü'l-Külliyatü'l-Ezheriyye, 1. Basım, 1986a.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *el-Erba'in fi usûli'd-dîn*. thk. Ahmed Hicazî es-Seka. Kahire: Mektebetü Külliyyati'l-Ezheriyye, 1986b.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Te'sisü't-Takdîs*. thk. Ahmed Hicazî es-Seka. Kahire: Mektebetü Külliyyati'l-Ezheriyye, 2001.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2005.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *el-Meâlim fi usûli'd-dîn*. ed. Nizar Hammâdî, Amman: Dârü'l-fetih, 2010.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Esrârü't-tenzîl ve envarü't-te'vîl*. thk. Mahmud Ahmed-Muhammed-Baba Şeyh Ömer-Salih Muhammed Abdulfettah. Beyrut: Dâr'ü'l-Marife, 2011.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Nihâyetü'l-'ukûl fi dirâyeti'l-usûl*. thk. Saîd Abdullatîf Fûde. Beyrut: Dârü'z-Zehair, 2015.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *Muhassalü efkâri'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn min'l-'ulemâ ve'l-hükemâ ve'l-mütekellimîn*. thk. Taha Abdurraûf Sa'd. Kahire: Mektebetü'l-külliyeti'l-Ezheriyye, ty.

Râzî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer Fahreddin er-. *Levâmiü'l-beyyinât an şerhi esmaillahi ve's-sifât*. thk. Seyyid Muhammed Bedreddîn Ebu Firâs el-Halebî. Mısır: el-Matbaatü'ş-Şerkiyye, 1323.

Râzî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer Fahreddin er-. *Kitâbü'l-firase*. ed. Abdulhamîd Hamdân, Mısır: Matbaatü'n-Nîl, 2002.

Şerif, M. M. "İslam Düşünce Tarihi". çev. Kasım Turhan. *Yunan Düşüncesi*. ed. M. M. Şerif. 115-131. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.

Uludağ, Süleyman. *Fahrettin Râzî*. İstanbul: Harf Yayınları, 2014.

Yavuz, Ömer Faruk. *Kuranda Sembolik Dil*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2006.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma, Etik Kurul Kararı gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.

Katkı Oranı: Makale tek yazara aittir.

PANDEMİ KRİZİNİN KOBİ'LERE ETKİSİ (Batman İli Örneği)**Fatma AKAR*****ÖZET**

Covid 19 pandemisi tüm dünyayı etkilemeye devam etmektedir. Türkiye de pandemiden olumsuz etkilenen ülkelerden biridir. Türkiye'de pandeminin etkileri 2020 yılının Mart ayından itibaren yansımaya başlamış, bu yansıma Nisan ayı itibari ile derinleşerek bütün ekonomiyi etkilemiştir. Salgının yayılmasını önlemek adına getirilen kısıtlamaların doğrudan etkileri ile bozulan arz-talep dengesi, on binlerce KOBİ üzerinde baskı oluşturmuş, iş akış süreçlerinde köklü değişimler meydana getirmiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Batman ilindeki KOBİ'ler de bu süreçten olumsuz etkilenmişlerdir. Bu makalede Batman ilinde faaliyet gösteren 42 KOBİ yöneticisi ile anket yapılmış, pandemiden nasıl etkilendikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Elde edilen verilere göre salgın sürecinin Batman'da faaliyet yürüten KOBİ'ler üzerinde olumsuz sonuçlar yarattığı kesinlik kazanmıştır. İstihdamın büyük bir bölümünü kapsayan KOBİ'lerin sağlıklı ve sürdürülebilir düzeyde işleyişine devam edebilmeleri finansal piyasalar için önem arz etmektedir. Bu temelde, hükümet tarafından sunulan ekonomik desteklerin devam etmesinin KOBİ'lerin geleceği açısından önemi çok büyüktür.

Anahtar kelimeler: Covid 19, pandemi, Batman, KOBİ'ler.**THE EFFECT OF THE PANDEMIC CRISIS ON SMEs (Batman City Example)****ABSTRACT**

The Covid 19 pandemic continues to affect the whole world. Turkey is one of the countries adversely affected by the pandemic. The effects of the pandemic in Turkey started to reflect as of March 2020, this reflection deepened as of April and affected the whole economy. The supply-demand balance, which was disrupted by the direct effects of the restrictions imposed to prevent the spread of the epidemic, put pressure on tens of thousands of SMEs and brought about radical changes in the workflow processes. SMEs in Batman province in the Southeastern Anatolia Region were adversely affected by this process. In this article, a survey was conducted with 42 SME managers operating in the province of Batman and it was tried to understand how they were affected by the pandemic. According to the data obtained, it has become certain that the epidemic process has negative consequences on SMEs operating in Batman. It is important for financial markets that SMEs, which cover a large part of employment, can continue to operate at a healthy and sustainable level. On this basis, the continuation of the economic supports offered by the government is of great importance for the future of SMEs.

Keywords: Covid 19, pandemic, Batman, SME's.

* İstanbul Ticaret Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi. fatma.akar@batman.bel.tr ORCID: 0000-0002-3612-0931

Araştırma Makalesi.

Sayfa Sayısı: 80-94

Makale Geliş Tarihi: 22.12.2021

Makale Kabul Tarihi: 05.02.2022

Makale Yayın Tarihi: 28.02.2022

1. GİRİŞ

2020 yılında ortaya çıkan Covid 19 salgını bütün dünyada etkili olmuş, bulunan aşılara rağmen halen etkisini devam ettirmektedir. “Pandemi nedeniyle tüm dünyada kitlesel ölümler vuku bulmuş, insan hareketliliği kısıtlanmış, ürün gamlarında azalmalar yaşanmıştır. Fabrikalar üretimlerini durdurmuş, işverenler çalışanlarını işten çıkarmak zorunda kalmış, ibadet faaliyetleri kısıtlanmış, okullar tatil edilmiş, kara-hava-deniz trafiğine yasaklar getirilmiş, sağlık sistemleri işlemez hale gelmiştir (Arslan, 2021:463-4). Makalenin yazıldığı tarihte, 320 milyondan fazla pandemi vakası tespit edilmiş, 5 milyondan fazla insan hayatını kaybetmiştir (Web 1). Pandemi tüm dünyada hayatı olumsuz etkilemiş, küresel düzeyde ekonomik ve sosyal bir krize sebep olmuştur. Covid-19 pandemisi tüm dünyada binlerce Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeyi de (KOBİ) derinden sarsmış, bu salgından belki de en fazla küçük işletmeler zarar görmüş, görmeye de devam devam etmektedir. Bu konuda yapılmış olan bilimsel araştırmalarda pandemi kısıtlamalarının en çok KOBİ’leri olumsuz etkilediğini açık şekilde göstermiştir (Al-Fadly: 2020; Cepel vd.: 2020; Dai vd.:2021; Mahajan: 2020).

“KOBİ (Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler), 250 kişiden az yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık net satış hasılatı ya da mali bilançosu 125 milyon lirayı aşmayan ve yönetmelikte mikro işletme, küçük işletme ve orta büyüklükteki işletme olarak sınıflandırılan ekonomik birimler" olarak tanımlanmıştır (Web 2). Tarihin her döneminde ekonomik hayatta faal durumda olan küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ’ler), ekonomik yapı içerisinde kendilerine sürekli yer bulmuş ve gelişme dinamiğinin yapı taşı oluşturmuşlardır (Akyüz:2000). Osmanlı döneminde küçük ve orta ölçekli sanayinin kendine özgü bir yapısı mevcuttu ve bunlar lonca sistemi içinde toplanmıştı. Osmanlı–Türk toplumunun orta yapısını meydana getiren esnaf kesiminin ana ilkelerini Ahilik düzeni oluşturmaktaydı. (Küçüktürk: 1991). KOBİ’lerin önemi cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. 1963 yılından başlamak üzere Beş Yıllık Kalkınma Planlarının hemen hepsinde küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerine değinilmekte ve bu kesimin finansman, kredi, örgütlenme, kooperatif kurma, hammadde, donatım, kalite, teknoloji yetersizliği, iç ve dış pazarlama problemlerinin çözümlenmesine ilişkin tedbirlere yer verildiği görülmektedir (Çağlar:2002). İstihdama olan katkıları ve kaynakların daha ekonomik kullanılmasının zorunlu hale gelmesi nedeniyle, KOBİ’ler pek çok ekonomide, oluşturulan politika hedeflerinde önemli yer almışlardır (Yeğen: 1990). KOBİ’lerin desteklenmesi istihdam artışına katkı sağlayarak dinamik ve hareketli, girişim ruhu barındıran, yenilikçi bir ekonomiyi teşvik etmektedir (Özdemir, Ersöz ve Sarıoğlu, 2007: 227). Fakat son iki yıldır ortaya çıkan pandemi krizi KOBİ’ler için önemli sorunlara yol açmıştır. 2020-21 yıllarında pandeminin yarattığı daralma ve belirsizlik nedeniyle genelde tüm şirketler, özelde de KOBİ’ler için

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

öncelikli konu bilanço sağlamlığının korunması olmuştur. “Türkiye özelinde %99,8’ini temsil eden KOBİ’lerin yapısal sorunları ve ayrıca finansal kaynaklara erişimin kısıtlı olması, inovasyona ve Ar-Ge’ye ayrılan payların düşük olması, dijitalleşme altyapılarının yeterince gelişmemiş olması gibi zayıf yönleri KOBİ’leri pandemi karşısında daha kırılgan hale getirmiştir (Ayaydın, 2021:2). Ve sonuç olarak diğer işletmeler gibi KOBİ’ler de talep azalması, tedarik zinciri aksamaları, ihracat siparişlerinin iptali, hammadde sıkıntısı, nakliye aksamaları gibi çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır (Shafi, Liu ve Ren, 2020:2). Pandemi ile birlikte getirilen sokağa çıkma kısıtlama ve yasakları başta kuaförler, lokantalar, kafeler vb. işletmelerin faaliyetlerinin önce azalmasına sonrada neredeyse durma noktasına getirmiştir. “Karantina politikasının bir sonucu olarak nüfus hareketliliğinin kısıtlanması tüketici hareketlerini önemli ölçüde sınırlandırmış, tüketici hareketlerinin kısıtlanması ve salgının bulaşma riskine karşı endişelerin artması talepleri azaltmış ve bu da arzın azalmasına sebep olmuştur. Bu durum sonucunda KOBİ’lerin gelirlerinin düşmesi ve rutin iş yapma organizasyonlarında aksamalar ve değişimler meydana gelmiştir” (Şahin, 2021:468). Bu durum nedeniyle KOBİ’ler büyük finansal sorunlarla karşı karşıya kalmış, oldukça sancılı bir süreç geçirmişlerdir. Dinamik olan covid 19 sürecinin yol açtığı sonuçlar henüz bitmediği gibi bu sürecin ne zaman biteceğine ilişkin belirsizlik de devam etmektedir. Her ne kadar virüse karşı etkili bazı aşilar geliştirilmiş olsa da salgın nihai olarak bitmiş değildir. Dolayısıyla salgının yıkıcı sonuçları eğitimden, sağlığa, sosyal yaşamdan ekonomik kurumlara kadar etkisini göstermeye devam etmektedir. Bu temelde KOBİ’lerin salgının yol açtığı olumsuzluklara karşı kırılganlığının ve savunmasızlığının devam ettiğini ifade etmek yanlış bir tespit olmayacaktır.

KOBİ’lerin bölge ve ülke ekonomilerinin kalkınması için önemli rol oynadıkları bir gerçektir. Dünyadaki mevcut ülke ekonomilerine bakıldığında işletmelerin neredeyse % 95–99’unun KOBİ’lerin oluştuğunu istihdamın % 40–80’inin, GSMH’nin % 30–70’inin, yatırımların % 30–60’nın ihracatın % 10–40’nın KOBİ’ler tarafından gerçekleştiğini söylemek mümkündür (Özdemir, Ersöz ve Sarıoğlu, 2007: 174). KOBİ’ler ekonomik büyümeyi tetiklemeleri, istihdam yaratmaları ve yeniliğe öncülük etmeleri bakımından bölge ve ülke ekonomilerinin adeta dinamosu konumundadırlar (Zeidy: 2020). KOBİ’ler, çok sayıda insana gelir ve istihdam yaratan dünya çapındaki birçok ekonominin ana omurgasını da oluşturmaktadır (Shafi, Liu ve Ren, 2020:2). Türkiye’de de içerik ve formlar değişimlere uğramış olursa da genellikle İslami ekonomik dayanışma özellikleri gösteren bu işletmeler dünyada olduğu gibi birçok insanın geçim kapısıdır (Demir:2017:93). KOBİ’lerin Türkiye’deki görünümü oransal olarak hem sanayi ve hem de hizmetler sektörü birlikte dikkate alındığında toplam işletmelerin % 99,8’ini, toplam istihdamın %

76,7'sini, yatırımların % 38'ini, katma değerin % 26,5'ini, ihracatın % 10'unu, banka kredilerinin ise % 12-13'ünü yarattıkları görülmektedir (Özdemir, Ersöz ve Sarıoğlu, 2007: 179).

“KOBİ'ler ekonomik büyümeye büyük katkıda bulunsalar da krizlerde mali bilançoları, yapısı ve büyüklüğü göz önüne alındığında genellikle en savunmasız ticari işletmelerdir. Bu temelde küçük firmaların krize karşı düşük hazırlık düzeyleri, daha yüksek kırılabilirlikleri, hükümete ve yerel kurumlara daha fazla bağımlılıkları ile işletme sahipleri üzerindeki psikolojik ve finansal baskının daha yoğun hissedilmesi nedeniyle covid 19 pandemisinden ciddi şekilde etkilendiklerini ifade etmek yanlış olmayacaktır” (Şahin, 2021:467-8). KOBİ'lerin bu süreci daha sancılı geçirmesinin temel sebeplerinden birinin de sermaye alt yapılarının yeteri kadar güçlü olmaması olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır (Cinel:2021).

Şahin (2021: 477) pandeminin etkilerinin görüldüğü farklı bölgelerde yapılmış 20 amprik makaleyi inceleyerek hazırladığı kapsamlı araştırmasında pandeminin KOBİ'ler üzerindeki etkilerini aşağıdaki gibi tablo haline getirmiştir.

Covid-19 krizinin KOBİ'ler üzerindeki sonuçları

İş yapısı üzerinde etkileri

Faaliyetlerin durması
İsteğe bağlı kalıcı kapanma
Hükümet kararları sonucu geçici kapanma
İsteğe bağlı geçici kapanma
Lojistik sorunları
Kalifiyeli işgücüne ulaşamama
Belirsizlik endişesi
İş kültürünün değişmesi
Çalışanların sağlık endişesi
Tedarik zincirinin bozulması
İşletme performansında düşüş
Teslimatta aksamalar
İş operasyonlarında azalma
Yatırımların ertelenmesi ve iptali
Ödemelerin gecikmesi

Ekonomik etkileri

İş sözleşmeleri iptali
İşgücü arzında azalma
Düşük kapasite ile çalışmak
Talebin düşmesi
Gelirin düşmesi
Maaşların ödenmemesi
Kira maliyetini karşılayamama
Kredi geri ödemelerinin aksaması
Finansal yönetim sorunu
Alacakları tedarik edememek
Ekstra işletme gideri
Artan mali yük
Sabit giderleri ödeyememe

Kaynak: Şahin (2021:477).

Türkiye'de de pandeminin sonuçları yukarıda ulaşılan sonuçlardan farklı olmamıştır. TÜİK (2020) verilerine göre “Mart 2020'de %101,7 olan perakende ticaret sektörü güven endeksi pandeminin ekonomik ve sosyal hayatı sekteye uğratması ile Nisan 2020'de keskin bir düşüşle %75,2 olarak gerçekleşmiştir. Sektörde iş hacimleri %39,9 daralmış, mevcut mal stokları %9,7 azalmış, gelecek üç aylık iş hacmi satış beklentisi ise %50,8 daralmıştır. Benzer şekilde Mart 2020'de hizmet sektörü güven endeksi %92,5 iken salgının ortaya, çıkardığı endişe, belirsizlik ve hizmet sektörünü

durma noktasına getirmesi endeksin % 46,1'e gerilemesine neden olmuştur. Sektörde son 3 aylık dönemde iş durumu %47,1 azalmış, hizmetlere olan talep %45,9 daralmış, talep beklentisi de gelecek 3 aylık dönem için %56,8 azalmıştır. İnşaat sektörü güven endeksi ise Mart 2020'de %77,2 iken konut satışlarında yaşanan daralma ile Nisan 2020'de %44,7 olarak gerçekleşmiştir. Sektörün gelecek üç aylık dönemde toplam çalışan sayı beklentisi %40,9 azalmış, alınan kayıtlı sipariş mevcudu da %44,1 daralmıştır”.

Derinleşen krize hükümet müdahalesi ile KOBİ'ler belli imkânlarla kavuşmuş, bir nebze de olsa rahatlamışlardır. Bu süreçte Ekonomik İstikrar Kalkan Paketi başta olmak üzere başka tedbirlerde alınmıştır. Covid-19'la mücadelede alınan tedbirlere bakıldığında “mükelleflerin muhtasar, KDV ve prim ödemeleri 6 ay ertelenmiş, asgari ücret desteği devam ettirilmiş, kısa çalışma ödeneği devreye sokulmuş, esnek ve uzaktan çalışma modelleri teşvik edilmiş, kredi destek paketleri uygulamaya konmuş, nakit akışı bozulan firmaların bankalara olan kredi anapara ve faiz ödemelerini asgari 3 ay ötelenerek finansman desteği sağlanmış, Ziraat Bankası, Vakıfbank, Halkbank esnaf ve sanatkârlara Ödemeleri erteleme imkânı sunmuş, firmaların kurumsal kart limitleri artırılmış, ödemesiz uygun vadeli kredi seçenekleri sunulmuş, kamu bankaları ödemesiz dönem seçenekleri ve uygun faiz oranları ile temel ihtiyaç destek paketi sunmuş, salgından etkilenen firmalara işe devam kredi desteği verilmiş, esnaflara yönelik Halk Bankası “İşletme ve Finans Desteği” ile “Paraf Esnaf Kart Desteği” sunmuş, kredi ödemelerindeki gecikmelere esneklik tanınmış, kredi garanti fonu iki katma çıkarılmış, konut, taşıt, ihtiyaç finansman destek paketleri devreye konulmuş, telafi çalışma süresi artırılmıştır” (Çalışır ve İnal:2021; Cinel:2021). Ancak bu destekler dinamik olan covid 19 süreci nedeniyle KOBİ'lerin yaşadıkları sorunları çözmeye yeterli olmamıştır.

Bir Güneydoğu Anadolu şehri olan Batman'da hükümetin verdiği tüm desteklere rağmen devam eden pandemi nedeniyle KOBİ'lerin yaşadıkları sorunlar devam etmektedir. Bu araştırmayla, Batman ilindeki KOBİ'lerin pandemi sürecinde yaşadıkları sorunlar ele alınmış ve bu sorunların neler olduğu anlaşılmasına çalışılmıştır.

2.YÖNTEM

Bilimsel maksat taşıyan tüm araştırmaların bir yöntemi vardır. Bilimsel araştırma boyunca izlenen yola bilimsel araştırma yöntemi denir. Bu araştırma nicel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Nicel araştırmalar, sayısal olarak ölçülebilen veriler elde etmek, olgular arasındaki neden sonuç ilişkilerini sayısal verilerle ortaya çıkarmak maksadıyla yapılan istatistikî veri üreten bilimsel araştırmalardır (Karasar:2015). Araştırmada anket tekniğinden yararlanılmıştır.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

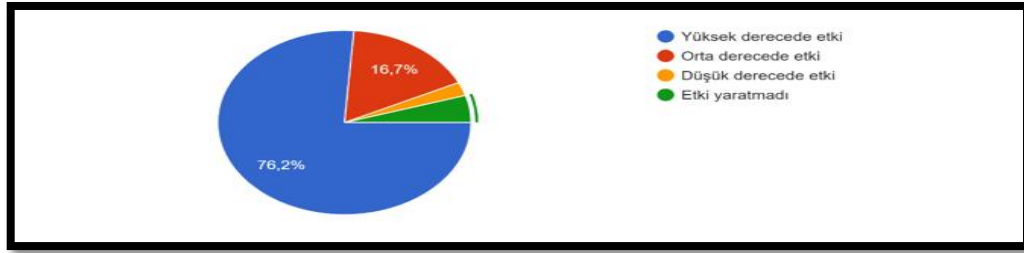
Anket, belli bir konuda insanların bilgi, tutum ve düşüncelerini öğrenmek için hazırlanmış soru listeleridir (Karasar:2015). Covid-19 pandemi sürecinin Batman ilinde faaliyet gösteren KOBİ'lere olan yansımalarını ölçmeyi hedefleyen bu araştırmada en iyi sonuçlara istatistikî veriler ve anket ile ulaşılabileceği düşünüldüğünden araştırmada nicel yöntem ve anket tekniğinin kullanılması tercih edilmiştir. Anket sorularının hazırlanmasında Cinel'in (2021) *Pandemi Süreci'nin KOBİ'ler Üzerindeki Etkileri* başlıklı araştırmasından yararlanılmıştır.

Bu çalışmanın evrenini Batman ilinde çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren KOBİ'ler meydana getirmektedir. Batman Ticaret Sanayi Odası kurumsal internet sitesinden elde edilen verilere göre 2021 ekim ayı itibarı ile Batman'da faaliyet sürdüren toplam KOBİ sayısı 11.731'dir (Batso: 2021). Araştırma evrenindeki KOBİ'lerin yöneticilerine mail atılarak Batman Belediyesi Resmî Web Sitesi üzerinden online anketi yanıtlamaları istenmiş, böylelikle araştırma için veri elde edilmeye çalışılmıştır. Batman Belediyesi resmî web sitesinde Duyuru-İlan bölümünde, 01-28 Kasım 2021 tarihlerindeki çevrimiçi ankete toplam 42 KOBİ yöneticisi yanıt vermiştir.

3.BULGULAR

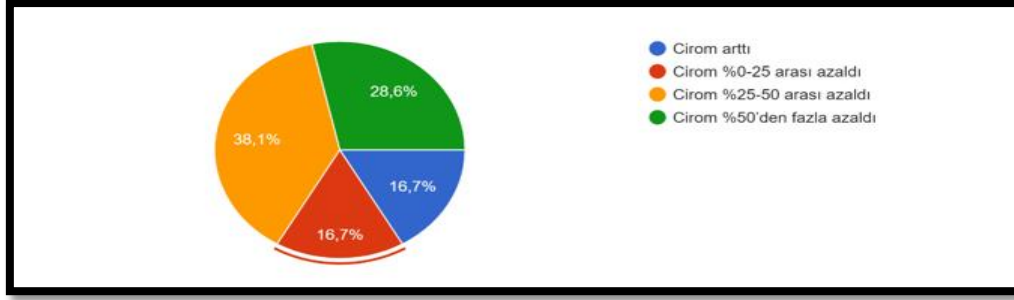
Bu bölümde anketlerden* elde edilen verilere yer verilmiştir.

3.1. "Covid-19'un Faaliyet Gösterdiğiniz Sektörü Nasıl Etkilediğini Düşünüyorsunuz? Sorusuna Verilen Yanıtların Dağılımı

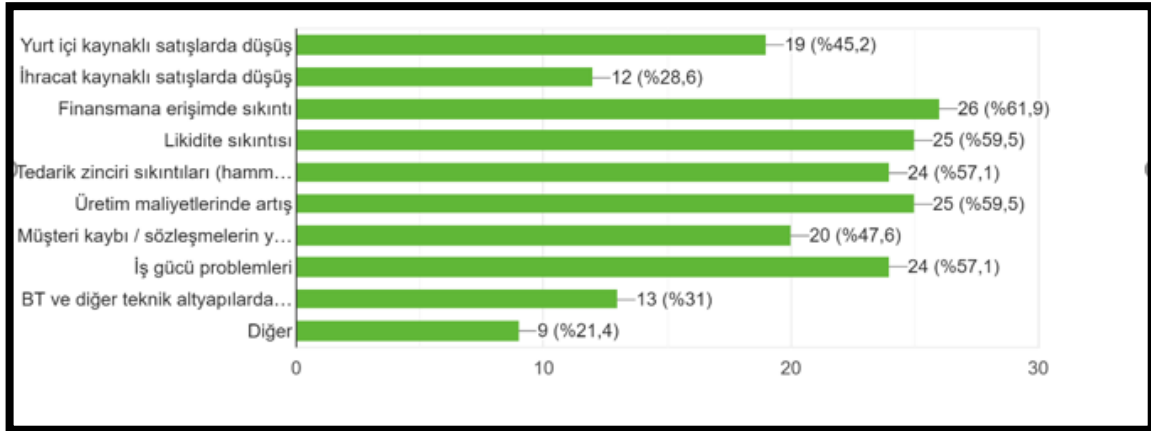

Araştırmaya katılan KOBİ'lerin işletme sahiplerine yöneltilen "Covid-19'un faaliyette gösterdiğiniz sektörü nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz? Sorusuna sırasıyla %76,2'si yüksek derecede, %16,7'i orta derecede, %2,4'ü düşük derecede ve %4,8'i etki yaratmadığını belirtilmiştir. Buna göre Batman'daki KOBİ'lerin yarısından daha fazlasının Covid-19 salgınından olumsuz etkilendiği görülmekte ve anlaşılmaktadır.

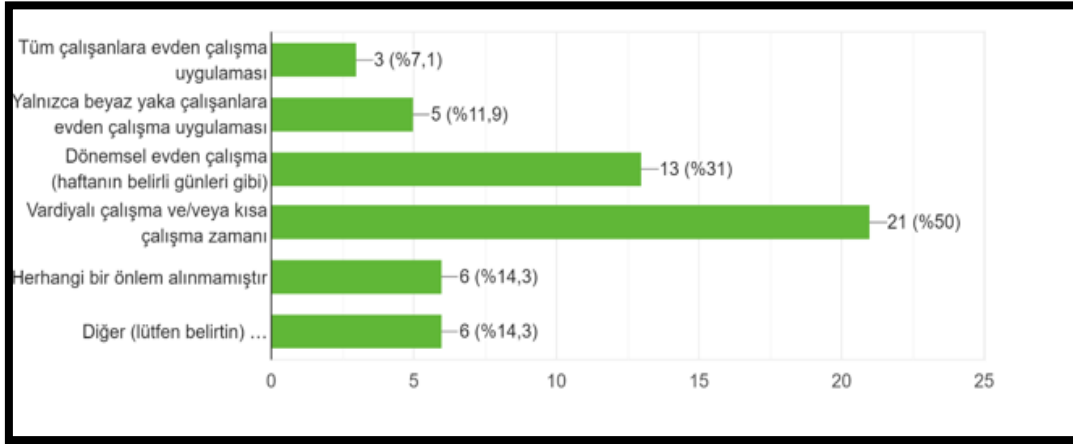
* Bu bölümün anket sorularının hazırlanmasında Cinel'in (2021) daha önce yaptığı bir araştırmanın sorularından yararlanılmıştır.

3.2. “Covid-19 Krizi İşletmenizin Satışlarını-İş Hacmini Nasıl Etkiledi?” Sorusuna Verilen Yanıtların Dağılımı

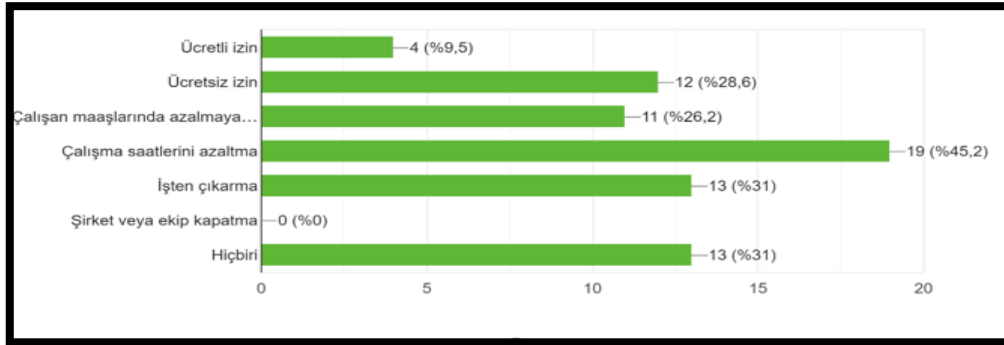
Grafiğe göre KOBİ'lerin, %38,1'i cirosunun %25-50 oranında azaldığını, %28,6'sı cirosunun %50'den daha fazla düştüğünü, %16,7'si %0-25 arası düşüş gösterdiğini belirtirken %16,7'si ise cirosunun artış gösterdiğini belirtmiştir. Cirosunda artış yaşayan firmalar, medikal ürünler, temizlik malzemesi, dezenfektan, kolonya gibi ürün satan firmalardır. Bu sektörlerin dışında kalan firmaların yarıdan fazlasının satışlarının azaldığı açık şekilde görülmekte ve anlaşılmaktadır.

3.3. “İşletmenizde Pandeminin Etkilediği Alanlar Hangileridir?” Sorusuna Verilen Yanıtların Dağılımı

Yukarıdaki grafiğe göre Covid-19 salgının firmalar üzerindeki etkileri sırasıyla yorumlandığında, finansmana erişimde sıkıntının %61,9 oranıyla, etkisinin en fazla hissedildiği görülmekte ve anlaşılmaktadır. Likidite sıkıntısı ve üretim maliyetlerinde artış %59,5; tedarik zinciri (lojistikte yaşanan sorunlar, hammaddeye erişimde sıkıntı vs.) ve iş gücü problemleri %57,1; müşteri kaybı/sözleşmelerin yenilenmesi %47,6 iken bu veri yurt içi kaynakların satışlarındaki düşüşe göre %45,2'dir. İhracat kaynaklı satışlarda düşüş ise %28,6 oran yaratmıştır. Diğer alanlarda ise pandeminin etkisinin daha düşük olduğu görülmekte ve anlaşılmaktadır.

3.4. “Çalışanlarınızı Covid-19 Salgınından Korumak İçin Çalışma Metotları Bakımından Aşağıdaki Önlemlerden Hangilerini Gerçekleştirdiniz?” Sorusuna Verilen Yanıtların Dağılımı

Grafiğe göre, KOBİ'lerin %50'si vardiyalı çalışma ve/veya kısa çalışma uygulamasını başlatırken; %31'i dönemsel evden çalışma (haftanın belirli günleri gibi); %14'ü herhangi bir önlem almamış; %11,9'u yalnızca beyaz yaka çalışanlara evden çalışma izni vermiş; %7,1'i tüm çalışanlara evden ya da uzaktan çalışma izni verdiğini ifade etmiştir. Buna göre KOBİ'lerin yarısından fazlasının esnek çalışmaya geçtiği, bunun da iş hacimlerinde düşüşe yol açan faktörlerden birisi olduğu söylenebilir.

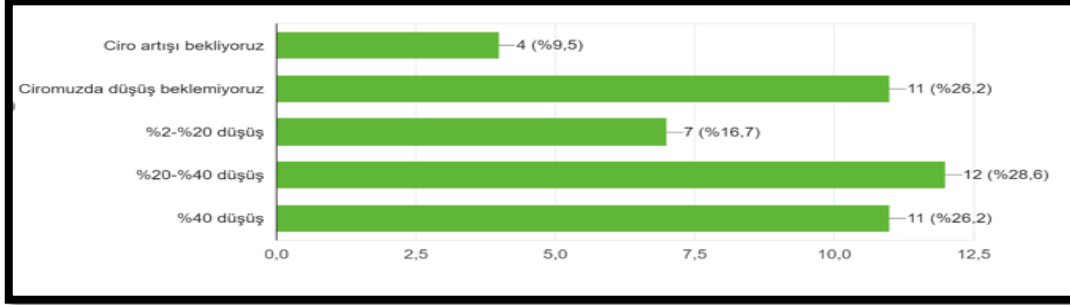
3.5. “Çalışan maliyetlerini iyileştirmek adına aşağıdaki önlemlerden hangilerini gerçekleştirdiniz?” Sorusuna Verilen Yanıtların Dağılımı

Yanıtlara göre Covid-19 sürecinde KOBİ'lerin çalışan maliyetlerini iyileştirmek adına en fazla başvurduğu metod %45,2 oranı ile çalışma saatlerini azaltma olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında %31 işten çıkarma; %28,6'sı ücretsiz izin; %26'sı ise çalışan maaşlarını azaltma yönünde karar aldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte hiçbir işletmenin şirketi ya da şirketin bazı birimlerini kapatma yoluna gitmediği anlaşılmıştır. Sonuç olarak işverenlerin maliyeti düşürmek için işçi çıkarma, maaş kesintileri, çalışma saatlerini azaltma girişimlerinin yanında hükümetin pandemi ile mücadelede

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

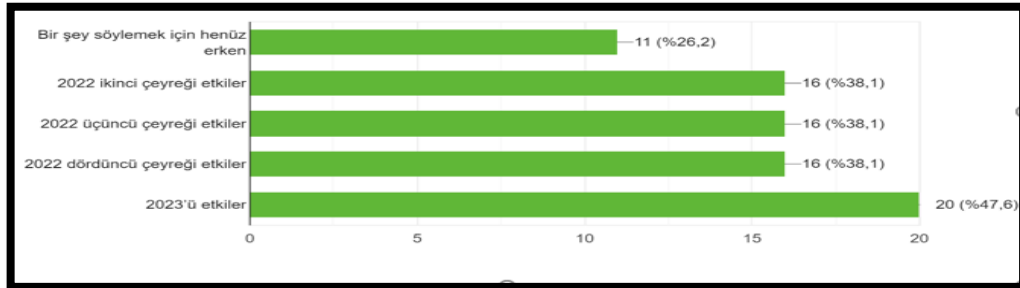
KOBİ'lere yönelik açıkladığı ekonomik destek paketlerinin de işyerlerinin kapanmamasında rolü olduğu ifade edilebilir.

3.6. “2021’in İlk Yarısında Covid-19’un Etkilerine Karşı Şirket İçerisinde Aldığınız Önlemlerin 2022 Cironuzu Ne Şekilde Etkileyeceğini Öngörüyorsunuz?” Sorusuna Verilen Yanıtların Dağılımı

Ankete katılım sağlayanların faaliyette buldukları şirketlerin Covid-19’un olumsuz etkilerine karşı aldığı tedbirlerin 2022 cirolarına etkisi analiz edildiğinde, şirketlerin %28,6’sı 2022 cirolarında %20-%40 arası düşüş beklerken, %26,2’si %40’tan fazla düşüş beklemekte ve yine %26,2’si cirosunda düşüş öngörmektedir. Ciro artışı öngörenler ise %9,5 oranındadır. Krizin işletme cirolarına olumlu etkisi hususunda en iyimser yansıma sağlık sektörünü işaret etmektedir. Bu temelde işletme sahiplerinin 2022 cirolarında %40’lara varan bir düşüş bekledikleri, 2022 bütçelerinde ciddi ölçüde strateji ve hedef revizyonuna gideceklerini ifade etmek mümkündür.

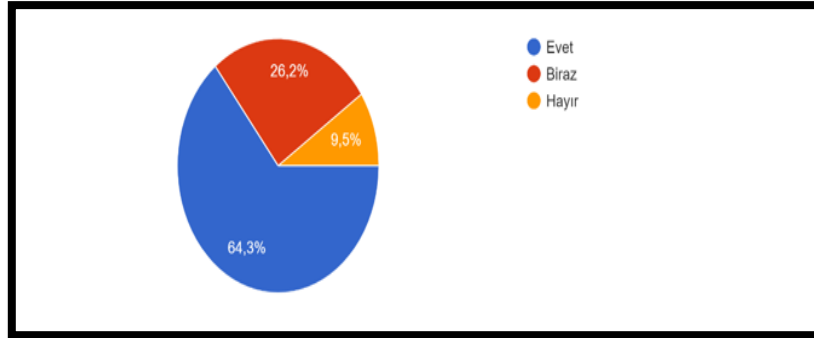
3.7. “Covid-19 Krizinin İşiniz Üzerine Olan Etkilerinin Ne Kadar Uzayacağını Tahmin Ediyorsunuz?” Sorusuna Verilen Yanıtların Dağılımı

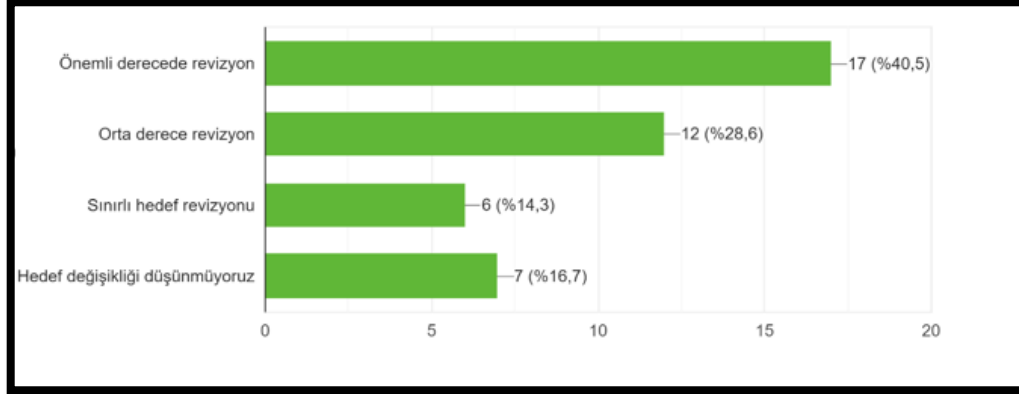
“Covid-19 krizinin çalışmanız üzerine olan yansımalarının ne kadar uzayacağını tahmin ediyorsunuz?” sorusuna anket katılımcılarının verdiği yanıtlara bakıldığında %47,6’sının 2023 yılına da etkisinin devam edeceğini ifade ederken; %38,1’i 2022’nin ikinci, üçüncü ve dördüncü çeyreğini de etkileyeceğini; %26,2’si ise henüz bir şey söylemek için erken olduğunu düşündüklerini belirtmektedirler. Buna göre Covid-19 krizinin işletmeler üzerindeki olumsuz etkisinin uzun vadede devam edeceğine ilişkin genel bir kanaatin oluştuğunu ifade etmek mümkündür.

3.8. “Covid-19 Salgının İşletmenizin Tedarik Zincirine Ne Derece Etki Edeceğini Düşünüyorsunuz?” Sorusuna Verilen Yanıtların Dağılımı

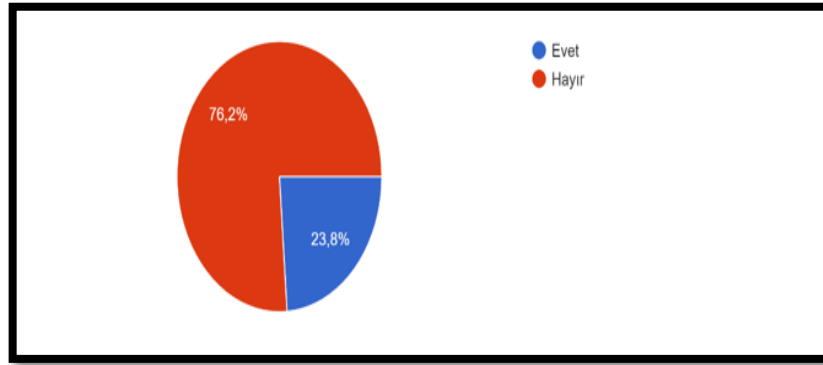
Covid-19 salgının işletmenizin tedarik zincirine ne derece etki edeceğini düşünüyorsunuz? Sorusuna yöneticilerin verdiği cevaplara bakıldığında %61,9'un işletmesinin büyük ölçüde etkileneceğini; %33,3'ü kısmen; %4,8'i ise hiç etkilenmeyeceğini ifade etmiştir. Buna göre Covid-19 krizinin işletmelerin tedarik zincirleri üzerinde olumsuz etkileri olduğunu söylemek mümkündür.

3.9. “Covid-19 Krizini İşletmeniz İçin Ciddi Bir Tehdit Olarak Görüyor musunuz?” Sorusuna Verilen Yanıtların Dağılımı

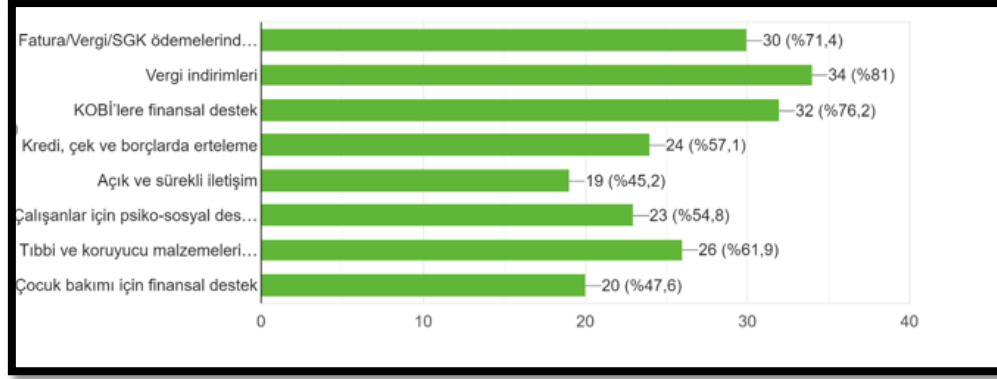
“Covid-19 krizini işletmeniz için ciddi bir tehdit olarak görüyor musunuz?” sorusuna katılımcıların vermiş olduğu cevaplara bakıldığında %64,3'ünün bu krizi şirketleri için ciddi bir tehdit olarak algıladığını, %26,2'sinin kısmen tehdit olarak algıladığını belirtirken, %9,5'i gibi az bir kısmı ise herhangi bir tehdit olarak görmediğini belirtmektedir. Bu temelde verilen yanıtlar işletme ölçeği ve ana faaliyet alanına göre analiz edildiğinde verilen *evet* yanıtı öne çıkmaktadır. Krizin yaratmış olduğu tehdidin firmanın büyüklüğü ve faaliyet gösterdiği sektör gibi farklı segmentlerde değişiklik göstermediğini belirtmek gerekir. Bununla birlikte covid-19 krizi ülke genelinde firmaların büyük bir kısmı tarafından ciddi bir tehdit olarak algılanmaktadır (Şahin:2021).

3.10. “2021 Yılı Bütçenizde Covid-19 Etkisi İle Bir Revizyon Yapmayı Öngörüyor Musunuz?” Sorusuna Verilen Yanıtların Dağılımı

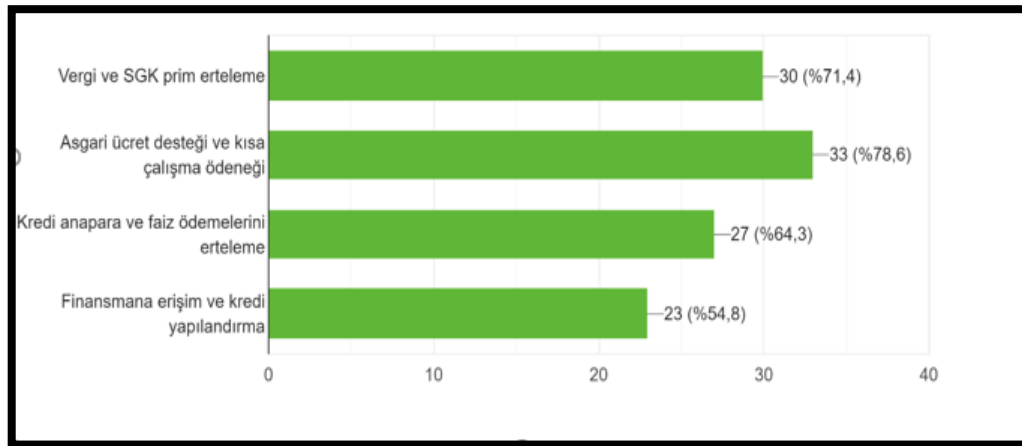
Katılımcıların yanıtları değerlendirildiğinde %40,5 ‘i önemli derecede revizyon düşündüğünü ifade ederken; %28,6’sı orta derecede revizyon yapmayı planladıklarını ifade etmektedir. Bu sonuçlar da gösteriyor ki KOBİ’lerin yarından fazlası piyasada ayakta kalabilmek için yeniliklere ihtiyaç duymakta, bütçelerinde revizyon değişikliğine gitmeyi düşünmekte ve planlamaktadırlar.

3.11. “İşletmelerinin Alt Yapı ve Dijital Olanaklarının Uzaktan Çalışma İçin Yeterli mi?”**Sorusuna Verilen Yanıtların Dağılımı**

Grafikteki yanıtlar incelendiğinde işletmelerin altyapı ve dijital olanaklarının uzaktan çalışma için %76,2’sinin yeterli olmadığı, %28,8’i ise kendilerini bu hususta yetersiz bulduklarını ifade ettikleri anlaşılmaktadır. Bu temelde işletmelerin uzaktan çalışma için gerekli teknolojiye sahip olmadıkları söylenebilir.

3.12. “İşletmenizin Sağlıklı Ve Verimli Faaliyet Gösterebilmesi İçin Size Göre En Önemli Devlet Destekli Mekanizmaları Hangileridir?” Sorusuna Verilen Yanıtların Dağılımı

Bulgular değerlendirildiğinde işletmelerin verimli şekilde faaliyet yürütebilmesi için %81'i "vergi indirimleri,"; %76,2'si finansal destek; %71,4'ü fatura/vergi/SGK ödemelerinde erteleme, %61,9'u tıbbi/koruyucu malzemelerin temini için maddi destek; %57,1'i kredi/borç ve çeklerde erteleme; %54,8'i çalışanlar için psiko-sosyal destek; %47,6'si çocuk bakımı için finansal destek ve %45,2'si açık/sürekli iletişime gereksinimleri olduğunu ifade etmiştir. Bu temelde işletmelerin vergi indirimleri, finansal destek ile birlikte fatura/vergi/SGK ödemelerinde ertelemeye gidilmesine ihtiyaç duydukları söylenebilir.

3.13. “Covid-19’un Ekonomik Etkilerine Karşı Hazırlanmış Olan Ekonomi Paketinde (Ekonomik İstikrar Kalkanı) Geçen Aşağıdaki Desteklerden Hangilerinin Firmanız İçin Faydalı Ve Kullanılabilir Olacağını Belirtiniz.” Sorusuna Verilen Yanıtların Dağılımı

Veriler, KOBİ'lerin %78,6 oranı ile hükümetin "Ekonomik İstikrar Kalkanı" paketinde asgari ücret ve kısa çalışma ödeneğini kendileri için yararlı gördüklerini ifade etmişlerdir. Vergi ve SGK primi erteleme desteği için bu oran %71,4'dir. Kredi anapara ve faiz ödemelerini erteleme %64,3 oranında

iken, finansmana erişim ve kredi yapılandırma desteği için %54,8 ile faydalı bulunmuştur. Bu temelde işlerin ve üretken kapasitenin sürdürülebilmesi için KOBİ'lerin finansmana erişim ve işletme giderlerinin ödenmesinde desteğe ihtiyaçları olduğu anlaşılmaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünyanın geleceği ekonominin, üretimin, sistemli çalışmanın ve bilginin gelişmesine bağlanmış vaziyettedir. Bu gelişimin ve ilerlemenin kilit noktası kuşkusuz ki ekonomik büyümedir. Ekonominin lokomotifi ise “Küçük/Orta Büyüklükte Şirketler” denilen “KOBİ'lerdir.

En yalın ifadeyle “KOBİ'ler üretir, orta ve düşük sınıfı güçlendirir, işsizliği azaltır, dengeli ve sosyal kalkınma sağlar. Ekonomide yan sanayi oluşturur, büyük ölçekli işletmelere hammadde ya da yarı mamul gibi girdiler üretir ve onların gelişimini sağlamış olur. Rekabet ortamı yaratarak, ekonomiye canlılık kazandırır” (Web 4).

Türkiye’de tüm işletmelerin % 99’u KOBİ’lerden oluşmaktadır. Bu nedenle “KOBİ'lere yapılan yatırım ve desteğin ekonominin geleceği için çok önemli olduğunu belirtmek gerekir.

Covid-19 krizinin KOBİ'ler üzerinde önemli oranda olumsuz etkisi görülmektedir. Bu süreç, sektörler ve işletme ölçeği arasındaki farklar da göz önünde bulundurulursa bazı kategorilere pozitif yönde etkileşim sağlarken bazı kategoriler için negatif bir etki yaratmıştır. Gıda ve sağlık/medikal (ilaç, maske, eldiven vs.) ürünleri satışı gerçekleştiren işletmeler etkileşimlerini artırırken; emlak ve otomobil alı/satışları, otel ve konaklama işletmeleri ile kültür/sanat etkinlikleri salgından negatif yönde en çok etkilenen kategoriler olmuştur.

Pandemi ile birlikte KOBİ'lerin karlarında kayıplar ortaya çıkmıştır. İşletmelerin ciroları düşmüştür. Azalan nakit akışı ile birlikte düşük talep, KOBİ'lerin baş endişesi haline gelmiştir. Bunun yanı sıra KOBİ'lerin büyük çoğunluğunun en önemli ihtiyaçlarının nakit para ve gider ödemelerinin ertelenmesi olduğu anlaşılmıştır.

Hedefler için İş Dünyası Platformu'nun (Web 3), yaptığı araştırma sonuçlarında da vurgulandığı gibi “Covid-19 krizi KOBİ'lerin yarısından fazlası tarafından ciddi bir tehdit olarak görülmüş, şirket stratejilerinde zaruri değişikliklere gidilmesine yol açmıştır. İşletmelerin büyük kısmının günlük iş rutini kriz yönetimine doğru kaymıştır. Bununla beraber kriz ile baş edebilecek argümanların yeterli olmadığını ifade etmek gerekir. İşletmelerin önemli bir kısmı vergi, SGK, fatura ödemelerinde erteleme ve indirimler ile finansal destek ve dayanağa ihtiyaç duymaktadır. Birçoğunun uzaktan çalışma ve dijitalleşme konusunda yetersiz altyapı ve teknolojik gelişmişlikte olduğu

anlaşıyor. Yaşanan daralmanın etkisinin artarak büyüyeceği, işsizliğin ve büyüme açığının devam edeceği, toparlanmanın 2023'e kadar süreceği de" öngörüler arasındadır.

Pandemi sosyo-ekonomik krizin; ekonomik durgunluk ve daralmanın yanı sıra çalışma yöntemleri ve istihdam koşulları bakımından bazı değişikliklere yol açmıştır. Bazı işyerleri kapanırken bazıları da işten çıkarma ve daralmaya gitmiştir. Bu durum işsizlik rakamlarını yukarı taşımıştır. İşsizlik sorunu hiç kuşku yok ki pandemi döneminin en büyük ve en olumsuz sonucu olmuştur.

Pandemi krizinin KOBİ'ler üzerindeki sonuçları değerlendirildiğinde ekonomide; Şeker, Özer ve Korkut'un (2020) tespit ettiği gibi makro, mezo ve mikro bazda değişim ve dönüşümlerin yapılmasının zorunlu olduğu düşünülmektedir: *"Bu durum, makro bazda küresel ekonomideki ve dış ticaretteki dönüşümün ve yeni normale adaptasyonun ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Mezo baz söz konusu olduğunda ise pandemi dolayısıyla yükselen ve alçalan sektörler odaklanılmalı ve bu sektörler için gelecek planları çizilmelidir. Mikro bazda ise firmaların iş modelleriyle birlikte iş planları yeniden düzenlenmeli, firma içi yeni yönetim uygulamalarına odaklanılmalı ve yeni normale uyum fırsatları değerlendirilmelidir"*.

KAYNAKLAR

- Al-Fadly, A. (2020). Impact of covid-19 on SMEs and employment. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 8 (2), 629- 648. doi: 10.9770/jesi.2020.8.2(38)
- Akyüz, K.C. (2000) Doğu Karadeniz Bölgesinde Yer Alan İlindeki Küçük Ve Orta Ölçekli Orman Ürünleri Sanayi İşletmelerinin Yapısal Analizi, Doktora Tezi, Trabzon.
- Arslan, Y. (2021). Post-Corona Döneminde Müfredat İçin Yeni Konu Önerileri Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Sonbahar, 28, 463-481
- Ayaydın, H. (2021). Covid-19'un İşletmelere Etkileri: KOBİler Üzerinde Tespitler Ve Politika Önerileri. V. International Kaoru Ishikawa Congress on Business Administration and Economy Congress Proceedings Book. 1.10.
- Batso (2021). <http://www.batso.org.tr/TescilKayit.aspx> (e.t. 11.12.2021).
- Cinel, Ozan, M. (2021). Pandemi Sürecinin KOBİ'ler Üzerindeki Etkileri. *Social Sciences Studies Journal*. 7(83):2453-2467
- Cepel, M., Gavurova, B., Dvorsky, J., Belas, J. (2020). The impact of the COVID-19 crisis on the perception of business risk in the SME segment. *Journal of International Studies*, 13 (3), 248-263. doi:10.14254/2071-8330.2020/13-3/16
- Çağlar, İ. (2002); "Kobi'lerde Kriz Yönetimi, Etkileri, Sonuçları, Çözüm Önerileri Üzerine Çorum Kobi'lerinde Bir Araştırma", *Standart Ekonomi Ve Teknik Dergi*, Yıl: 41, Sayı 485. 45-59.
- Dai, R., Feng, H., Hu, J., Jin, Q., Li, H., Wang, R., . . . Zhang, X. (2021). The impact of COVID-19 on small and medium-sized enterprises (SMEs): Evidence from two-wave phone surveys in China. *China Economic Review*, 67, 101607. doi:

- 10.1016/j.chieco.2021.101607
- Demir, A. (2017). Sadaka'dan Zekata İslami Ekonomik Dayanışma Örneğinde Form Dönüşümü". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. 84. 93-115.
- Karasar, N. (2015). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Nobel Yayınları
- Küçüktürk Y. (1991); Avrupa Topluluğu'na Entegrasyonda Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Yapısal Analizi Ve Karşılaşılan Problemler, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Mahajan, Y. (2020). Study of impact of coronavirus pandemic on small and medium enterprises (SME's) in India. *GIS SCIENCE JOURNAL*, 7 (9), 1-6.
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3739311 adresinden edinilmiştir.
- Shafi, M., Liu, J. ve Ren, W. (2020). Impact of COVID-19 pandemic on micro, small, and medium-sized Enterprises operating in Pakistan, *Research in Globalization*.
<https://doi.org/10.1016/j.resglo.2020.100018> (Erişim Tarihi:10.11.2021).
- Şeker, M., Özer, A., & Korkut, C. (Eds.). (2020). *Küresel salgının anatomisi: insan ve toplumun geleceği*. Türkiye Bilimler Akademisi.
- Özdemir, S. , Ersöz, H. & Sarioğlu, H. (2011). Küçük Girişimciliğin Artan Önemi Ve Kobi'lerin Türkiye Ekonomisindeki Yeri . *Journal Of Social Policy Conferences* , 0 (53) , 173-230 . Retrieved From <https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/İusskd/İssue/898/10078>
- Şahin, M. T. (2021). Literatür Taraması Üzerinden Covid-19 Salgınının Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelere (KOBİ) Etkisini Anlamak: Kavramsal Bir Analiz . *Coğrafi Bilimler Dergisi* , 19 (2) , 466-489 . DOI: 10.33688/aucbd.956001
- Çalışır, M., & İnal, V. (Ed.) (2021). Yeni bir çağın kıyısında: siyasi, iktisadi ve mali açılardan Covid-19 pandemisi. Sakarya Üniversitesi Yayınları. Sakarya.
- TUIK (2020). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sektorel-Guven-Endeksleri-Mart-2020-33916> (Erişim Tarihi.11.12.2021).
- Yeğen, H. (1990). Küçük İşletmelerin Başlıca Özellikleri, Sorunları Ve Konuyla İlgili Karşılaştırmalı Bir Çalışma, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Zeidy İbrahim, A. (2020). Economic impact of covid-19 on micro, small and medium enterprises (msmes) in africa and policy options for mitigation. *Common Mark. East. South. Africa. Nairobi*.
- Web 1: <https://www.Cnnturk.Com/Corona-Virusu-Haberleri> (Erişim Tarihi. 12.11.2021)
- Web 2: <https://tr.wikipedia.org/wiki/KOB%C4%B0> (Erişim Tarihi. 12.11.2021)
- Web 3: Hedefler için İş Dünyası Platformu (business4goals.org) (Erişim Tarihi. 12.11.2021)
- Web 4: <http://www.yilmazulusoy.com/tr/makaleler/kobiler-ekonomimizin-gelecegidir> (Erişim Tarihi. 17.11.2021)

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı: Makale tek yazar tarafından yazılmıştır.

İMAM HATİP LİSELERİNİN TOPLUMA KATKILARI

Nedim ÖZ*

Öz

Toplumların devamlılığı için eğitimin kaçınılmaz oluşu insanların eğitim kurumlarıyla yakından ilgilenmesini sağlamıştır. Bu kurumlardan biri de dinî eğitim veren İmam Hatip okullarıdır. 1924-1950 yılları arasında yaşanan olumsuzlukların ardından açılan ve dinî eğitimi yeniden başlatan bu okullar, cenazeleri kaldırma ve meslek elemanı yetiştirme gibi toplumun temel ihtiyaçlarını gidermişlerdir. Zira ülkemizde 1933-1949 yılları arasında din eğitimi yer verilmemesi toplumun bu tarz temel ihtiyaçlarını karşılayamamasına neden olmuştur.

Şiddetin ve terörün yoğun olduğu bir dünyada yaşayan insan, güvenli bir ortam arayışındadır. İmam Hatip okullarının, hoşgörüyü, paylaşmaya dayalı müfredatı ve eğitimi, bu açıdan oldukça önemlidir. Çalışmamızda İmam Hatip okullarının, dinini bilen ve meslek elemanı yetiştirme ikili fonksiyonu doğrultusunda şiddetten uzak, akli ve nakli ilimleri birlikte tedris eden özgünlüğü ile başka ülkelere model olması ve istihdam alanları, doküman incelemesi yöntemiyle analiz edilmektedir. Amacımız, bu eğitim kurumlarının topluma katkısını ve ne tür bir boşluğu doldurduğunu tespit etmektir. Ulaşılan sonuçlar itibariyle bu kurumlar, DEAŞ, FETÖ, el-Kaide, vb. örgütlerinde görüldüğü gibi çatışmaya kaynaklık etmemekte ve ülkemiz için bir güvenlik sorunu oluşturmamaktadır. Aksine halkın kaynaşmasına katkı sağlamakta, yeni istihdam alanları açması yönüyle de eğitimde özgün bir model ortaya koyduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din, Sosyoloji, Eğitim, Toplum, İmam Hatip.

CONTRIBUTIONS OF İMAM HATİP HIGH SCHOOLS**Abstract**

The inevitability of education for the continuity of societies has led people to be closely interested in educational institutions. One of these institutions is the Imam-Hatip schools, who provide religious education. These schools, which were opened after the negative experienced between 1924-1950 and restarted religious education, have met the basic needs of society such as bury the dead and training professional staff. The fact that the lack of religious education in our country between 1933 and 1949 has caused the society to be unable to meet such basic needs.

Living in a world where violence and terrorism are intense, people seek a safe environments. The curriculum and education of Imam-Hatip based on tolerance and sharing is very important in this respect. In our study, the functions of Imam-Hatip schools, who know their religion and train professional staff, are non-violent, unique, and an example for employment to other countries are analyzed by document analysis method. The purpose of the study is to reveal the contribution of these educational institutions to the society and what kind of gap they fill. According to the results reached, these institutions do not cause conflict and do not constitute a security problem, as seen in DEASH, FETO, al-Qaeda, etc. organizations. On the contrary, it contributes people to get together. It has been concluded that it has established an unique model in education in terms of opening up new employment areas.

Keywords: Religion, Sociology, Education, Society, İmam Hatip.

* Kilis 7 Aralık Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı. Orcid: 0000-0002-4481-0297 nedimoz@kilis.edu.tr

GİRİŞ

İnsanoğlunun oluşturduğu toplum ve milletin yükselmesi, ilerlemesi, saadet ve refah içerisinde varlığını sürdürmesi için gerekli bütün yollar eğitim ve öğretimden geçmektedir. Bu meyanda bir kurum olarak İmam-Hatip Liseleri hep merkezi bir yer teşkil etmiştir. Türkiye'de, Cumhuriyetin başlangıcından 1950'li yıllara kadar din eğitiminin yok denilecek seviyede oluşu, bu okulların önemini daha da artırmıştır. Bu liseler, bürokratik engellemelere rağmen bazı idarecilerin ve halkımızın gayretleriyle kurularak hizmet verir hale gelmiştir.¹ İşte bu süreci yaşayan İmam Hatip okullarının topluma katkıları, durum çalışmasında doküman analizi yoluyla araştırılıp, sosyolojik açıdan anlaşılmasına ve açıklamalar yapılmaya çalışılmıştır.

Sosyal bir kurum olan eğitim insanlık tarihi kadar eskidir ve toplumların gereksinimleri ile ilgili olarak toplumu yönetenler ya da toplumda yaşayanlar tarafından oluşturulan etkinlikler olarak ifade edilebilir.² Bu noktada nasıl bir insan yetiştirmek ve toplum oluşturmak isteniyor? Sorusu ise, eğitim felsefesinin, belirli bir antropolojik görüşe yaslandığını gösterir. Buna göre; genel olarak her toplumda eğitim felsefesinin, aslında *olan* ve *olması gereken* şekliyle bir insan modelini esas aldığı ve belirli bir insan ya da toplum tipini yetiştirmek istediği görülür.³

Sosyolojik ve tarihsel olarak dinî eğitim, Kur'an'ın nüzulüyle başlamış, Hz. Peygamber tarafından insanların bilgi, duygu ve davranışlarının değiştirilmesi şeklinde sürdürülmüştür ki, İslam, eğitimi takvâdan sonra üstünlük sebebi kabul etmektedir.⁴ Dinin amacı da, insanlara doğruyu göstermek olduğuna göre, bu ancak eğitim sayesinde ve eğitilmiş bir toplum oluşturularak gerçekleştirilebilir. Bu manada insanın davranışlarının belirlenen ölçülerde değiştirilmesine ve bireylerin sosyalleşmesine eğitim demek mümkündür. İslam'a göre bilgi, doğuştan sahip olunmayan bir değerdir ve onu toplumun diğer üyeleriyle paylaşmak gerekmektedir: “Allah sizi annelerinizin karnından hiçbir şey bilmez halde çıkarmıştır. Belki şükredersiniz diye size kulak, göz ve kalp vermiştir.”⁵ Buna göre bilgi, doğuştan sahip olunan potansiyelin değerlendirilmesi yani belirli bir eğitimin ve çabanın sonucunda toplumda kazanılır. Bu çaba, tarih boyunca bütün peygamberlerin ve aynı zamanda toplumların en önemli görevi olmuştur.⁶ Öyle ki bu görev, İslam toplumunda harpte bile ihmal edilmeyecek derecede önem arz etmektedir.⁷ Buna göre eğitim, hayatın, özgürlüğün, doğruluğun, adalet ve dinin temelini oluşturmaktadır.

İnsanın yaratılışının diğer varlıklardan üstünlüğüne bakıldığında aklı ve iradesi ön plana çıkmaktadır. Bu niteliklerin kullanabilmesi için insanın eğitimi son derece önemlidir ve din de, eğitim üzerinde etkisini gösteren temel kurumlardandır.⁸ İslam inancına göre insanın varlığını sürdürebilmesi, yaratıcısına kulluğunu gerçekleştirebilmesi için O'nu tanıyıp bilmesi, aklını ve iradesini iyi kullanacak hale gelmesi gerekmektedir.

¹ Nur Vergin, *Türkiye'ye Tanık Olmak* (İstanbul: Sabah Kitapları, 1998), 47; İhsan Toker - Celal Özcan, “Laiklik ve Sekülerleşme Bağlamında İmam Hatip Liselerinin Dünü, Bugünü, Yarını”, *Eskiye* 35 (Güz 2017), 46.

² İsmail Güven, *Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Pegem Yayınları, 2014), 1.

³ Kadir Canatan, *Eğitim Felsefesi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2018), 8.

⁴ ez-Zümer 39/89.

⁵ en-Nahl 16/78.

⁶ en-Nahl 16/125.

⁷ Al-i İmran 3/104; et-Tevbe 9/122.

⁸ Ahmet Gürtaş, *Atatürk ve Din Eğitimi* (Ankara: DİB Yayınları, 1999), 10.

Bu da bir toplum içerisinde eğitimle ve sosyalleşerek gerçekleşmektedir.⁹ Bilinmektedir ki; toplumun ve kültürün sürekliliğini sağlayan davranış örüntüleri kişilere kazandırılmadan kulluk da toplumsal bütünleşme de tam olarak gerçekleştirilemez. Nitekim tarihsel ve toplumsal olarak bakıldığında Hz. Âdem ile başlayan ve Hz. Muhammed ile sona eren elçilik sürecinin, insanlara dünya ve ahiret saadetini kazandırmakla geçtiği görülür.¹⁰

Peygamberimiz, bütün peygamberlerin getirdiği ve tebliğ ettiği dinde olduğu gibi, dinin hem imamı hem hatibidir. Bu durum, örgün ve yaygın eğitim olarak Müslüman toplumlar tarafından hep sürdürüle gelmiştir. İmamlık ve hatiplik ya da daha genel manada dinin eğitimi, Osmanlı devleti döneminde değişik şekillerde devam etmiştir. Bu önemli görevin temelleri 28 Aralık 1912'de 'Medresetü'l-Vaizin'in açılmasıyla atılmış olup, imam ve hatip yetiştirmek amacıyla açılan 1913'te 'Medresetü'l-Eimme ve'l-Huteba'nın öğretime başlamasına kadar geri götürülmektedir. Ancak, bu dönem ve tarihlerden itibaren kimi zaman değişiklikler yapılarak, kimi zaman da kapatılmak suretiyle aksaklıklar yaşansa da konuyla ilgili eğitim ve öğretim faaliyetleri ya da ihtiyaçlar,¹¹ toplumsal manada hep devam ede gelmiştir. Bu süreçte 1940'lı yıllara gelindiğinde, sosyo-dini manada basit dini hizmetleri yerine getirebilecek ve hatta cenazeleri kaldırabilecek kimselerin bile kalmadığı görülmektedir.¹² Bir diğer ifadeyle İmam ve Hatip Mektepleriyle İlahiyat Fakültesinin kapatılmasından sonra, ülkenin her yerinde din eğitim ve öğretimi yasaklanmış, ezanın Türkçeleştirilmesiyle dinde reform çalışmaları başlamış, Kur'an dahi yasak kitaplar arasına sokulmuş, bütünüyle dini hizmetler aksamış, sıradan sayılan dini hizmetler bile toplumda yürütülemez duruma gelmiştir. Doğal olarak bütünüyle bu durum toplumda yönetime karşı huzursuzluğa ve güvensizliğe yol açmıştır. Yine bu dönemde toplum kendisi için vazgeçilmez olan dini ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yasal olmayan yollara itilmiştir. Böylece din eğitimi, hayati bir mesele olmasına rağmen gizli olarak, bilgi yönünden yetersiz ve herhangi bir sorumluluğu olmayan kişiler tarafından yürütülmüş, pek çok batıl inanç ve hurafe bu dönemde ortaya çıkmış¹³ ve topluma yayılmıştır.

Cumhuriyet'in kurulmasıyla başlayan demokratik gelişmelerden sonra, nihayet, ilk olarak 1948'de on ilde MEB'e bağlı İmam-Hatip kursları ve bu kursların yetersizliğinden hareketle 1951'de 13.10.1951 tarih ve 601 sayılı müdürler komisyonu kararıyla ilkokula dayalı, 7 ilde iki aşamalı (4+3) 7 yıl süreli İmam-Hatip Okulları açılmıştır.¹⁴ Böylece imamlık ve hatiplik mesleği, toplum ve eğitim

⁹ Joseph H. Fichter, *Sosyoloji Nedir*, çev. Nilgün Çelebi (Ankara: Anı Yayıncılık, 2014), 27.

¹⁰ Zeki Salih Zengin, "Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü - Nurullah Altaş (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 24-24; Abdullah Özbek, *Din Eğitimi İle İlgili Temel Kavramlar*, *Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde Rehberlik*, ed. Mehmet Emin Ay (Ankara: Anadolu Ün. Yayınları), 2013, 4; Muhiddin Okumuşlar, *Fitratın Dine* (Konya: Yediveren, 2002), 52.

¹¹ Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2014), 153.

¹² Mustafa Öcal, "İmam-Hatip Liselerinde Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü - Nurullah Altaş (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 224-228; Nahit Dinçer, *1913'ten Günümüze İmam-Hatip Okulları Meselesi* (İstanbul: Şule Yayınları, 1998), 71.

¹³ Ahmet Ünsür, *Kuruluşundan Günümüze İmam-Hatip Liseleri* (İstanbul: Önder Yayınları, 1995), 2-3; Dinçer, *1913'ten Günümüze İmam-Hatip Okulları Meselesi*, 72; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Pegem Akademi, 2013), 330.

¹⁴ Dinçer, *1913'ten Günümüze İmam-Hatip Okulları Meselesi*, 89-97; bk. Mustafa Öcal, *İlk İmam Hatip Okulunun 70 Yıllık Serüveni Öncü 7'ler Mukaddime* (Ankara: MEB Yayınları, 2021), 101.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

hayatımızda, en az lise düzeyinde bir öğrenime bağlanmış¹⁵ ve toplumun dini hayatına canlılık katmıştır.¹⁶

İnananlara dinin temellerinin ve inanç esaslarının öğretilmesi gerekmektedir.¹⁷ Konuya İmam Hatip Liseleri açısından bakmak gerekirse *inanın ve iyi işler yapan* insan yetiştirme anlayışı, “İslami” denmeye layık her modelin merkezinde yer almak durumundadır. Tanzimat'tan bu yana modern Türk eğitim modeli, zaman zaman kültürel kimlik unsurlarının önemli bir kısmı ile bağdaşmayacak ölçüde değişikliğe uğramasına rağmen, yine de tanınabilecek kadar ana çizgilere yahut kalıcı unsurlara sahip olmuştur.¹⁸ Özetle eğitimden beklenen görev; toplumun değerlerini ve hukuk düzenini yeni nesillere tanıtır benimsenmek ve aynı şekilde mevcut hukuki düzene itaat ile beraber yeni değerler yaratmaya, benlik ve sosyal kimlik geliştirmeye ve topluma yeni seviyeler, perspektifler kazandırmak için çalışmaya yöneltmek olmalıdır.¹⁹ Özellikle günümüz toplumlarında, eğitimin, sadece ferden geleneksel kültürü kavramasının değil, aynı zamanda şiddete bulaşmadan sosyal değişmeye ayak uydurabilmesinin de bir aracı²⁰ olma niteliği taşıdığı göz ardı edilmemelidir.

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Yaklaşımı

Araştırma nitel bir durum çalışmasıdır. Durum çalışması deseninde temel fikir, seçilen bir ya da birkaç durumu incelemek, meseleyi ve sonucu nasıl gösterdiğini açıklamaktır.²¹ Bu yaklaşımda araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne kendi koşulları içinde değiştirme ve etkileme çabası gösterilmeden olduğu gibi tanımlanmaya ve kavranmaya çalışılır. Bilinmek istenen şey vardır ve oradadır. Önemli olan onu uygun bir biçimde “gözleyip” belirleyebilmektir.²² Bu perspektiften baktığımızda bu okulların topluma katkıları, ilgili raporlar, periyodik yazılı kaynaklar, belgeler, dergi ve kitaplar taranarak onlardan yararlanılmış ve elde edilen dağınık veriler, araştırmacının gözlemleri ile bir sistem içinde bütünleştirilerek açıklanmış ve yorumlanmıştır.

1.2. Verilerin Toplanması

Verilerin toplanması doküman analizi yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır. Yazılı malzeme, belge ve resimler, geçmişe yönelik önemli bilgi kaynaklarıdır.²³ Dolayısıyla konuyla ilgili raporlar, periyodik yazılı kaynaklar, belgeler, dergi ve kitaplardan yararlanılmış ve elde edilen dağınık veriler, araştırmacının gözlemleri ile bir sistem içinde bütünleştirilerek yorumlanmıştır.

¹⁵ M. Necati Öztürk vd. *Din Eğitimi Çalışma Grubu Raporu*, Ankara: T. C. Milli Eğitim Bakanlığı, 1981, 47.

¹⁶ Öcal, *İlk İmam Hatip Okulunun 70 Yıllık Serüveni Öncü 7'ler Mukaddime*, 102-103.

¹⁷ Nurullah Altaş - İsmail Arıcı, “Din Eğitiminin Bilimselleşme Süreci”, *Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü - Nurullah Altaş (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 64-65.

¹⁸ Mehmet S. Aydın, *İslam'ın Evrenselliği* (İstanbul: Ufuk Kitapları, 2000), 132.

¹⁹ Altaş - Arıcı, “Din Eğitiminin Bilimselleşme Süreci”, 66.

²⁰ İsmet Altıkardeş, *Din ve Sosyal Bütünleşme* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004), 72

²¹ John W. Creswell, *Nitel Araştırmalar İçin 30 Temel Beceri*, çev. Hasan Özcan (Ankara: Anı Yayıncılık, 2017), 228; Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013), 83.

²² Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (Ankara: Nobel Yayınları, 1999), 77; Veysel Sönmez-Fusun G. Alacapınar, *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2014), 48; Keith F. Punch, *Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, çev. Dursun Bayrak vd. (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014), 180.

²³ Yıldırım-Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 217-218.

1.3. Verilerin analizi

Verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu analiz çeşidinde çalışılan dökümanların hangi bilgileri ihtiva ettiği ve bu bilgilerin ne olduğu ortaya konulur. Burada amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır ki, İmam Hatip Liselerinin topluma olan katkıları, dökümanların ihtiva ettiği bilgiler ve araştırmacının gözlemleri doğrultusunda tasvir edilmiştir.²⁴

1.4. Araştırmanın Problemi, Önemi ve Sınırlılıkları

Mesleki din eğitimi vermesi yönüyle²⁵ Milli eğitim sistemi içerisinde İmam Hatip Liseleri nicelik ve nitelik olarak önemli bir konuma sahiptir. Nicelik olarak okul ve öğrenci sayısı (3.427 İmam Hatip Ortaokulu ve 714.297 öğrenci, 1.673 İmam Hatip Lisesi ve 666.963 öğrenci mevcuttur)²⁶ nitelik olarak imamlık ve hatiplik gibi din ile ilgili hassas bir görevi icra ediyor olmak İmam Hatip Liselerinin toplumsal önemini ortaya koymak bakımından oldukça önemlidir. Başka bir ifadeyle nicelik ve nitelik boyutlarının önemi yukarıda ifade edilen bu okulların, topluma katkısı var mıdır? Varsa ne tür bir katkıdan söz edilebilir? Dolayısıyla konunun, bu katkılarla birlikte yani söz konusu okullardaki eğitimin şiddetten uzak olması, istihdam, okullaşmaya katkısı, devlet millet işbirliği ve eğitimin özgünlüğü boyutları ile de sınırlandırıldığı ifade edilebilir.

2. Şiddetten Uzak Bir Din Eğitimi

Kuruluşundan günümüze kadar İmam-Hatip Liselerinden mezun olanlarda şiddet olgusu görülmediği gibi²⁷ bu okulları, din eğitimi ve din hizmetleri konusunda, toplumun büyük bir kesimi, kaynak kurum olarak görmektedir.²⁸ Çünkü burada daha çok sevgi, saygı, adalet, hoşgörü ve empatiye dayanan dini içerikli eğitim verilmekte ve en önemlisi de bu, bir tercih sebebi²⁹ olmaktadır. Söz konusu kurumlarda verilen eğitim, toplumsal bütünleşmeyi engelleyici olan çatışma, kavga, ihtilaf ve insanlara karşı haksızlık, adaletsizlik ve zulüm gibi şeylerden uzaklaştırıcı bir nitelik taşımaktadır. Bu yüzdendir ki, yeni çeşitleriyle karşı karşıya olduğumuz ve ister fiziksel, kültürel ya da psikolojik manada olsun, özellikle günümüz modern toplumların da kendisinden şikâyet ettiği şiddet olgusu,³⁰ akli ve nakli ilimler şeklinde ayrıştırılmış iki farklı bilgi kolunu birleştirerek eğitim verilen bu kurumlarda ve

²⁴ Yıldırım-Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 254-256.

²⁵ Macid Yılmaz - Tuba Akçay, "2002-2020 Yılları Arası Türkiye'de Laiklik Algısı ve Örgün Din Eğitimi Yansımaları: İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Üzerine Nitel Bir Araştırma", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/20 (Temmuz 2021), 158.

²⁶ Milli Eğitim Bakanlığı, 2020-2021 Eğitim Öğretim Yılı Özet Tablolar, Tablo 2.4.6 ve Tablo 2.9.

²⁷ Mevlüt Uyanık, "İmam-Hatip Liselerinin Vizyon ve Misyonu", *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları*, ed. İlhan Erdem vd. (Malatya: İnönü Ün. Yayınları, 2017), 1/156-160; Nedim Öz, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Din/İslam Ve Şiddet İlişisini Algılayışı (Kilis 7 Aralık Üniversitesi Örneği)", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/3 (Aralık 2015), 148-154.

²⁸ Şükrü Keyifli, "Dini İletişim Yeterliği Açısından Hitabet ve Mesleki Uygulamalar Dersi", *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları*, ed. İlhan Erdem vd., (Malatya: İnönü Ün. Yayınları, 2017), 2/240.

²⁹ İbrahim Aşlamacı, *Öğrenci ve Öğretmenlerine Göre İmam-Hatip Liseleri Profiller, Algılar, Memnuniyet, Aidiyet* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2017), 31.

³⁰ bk. Şinasi Gündüz, *Küresel Sorunlar ve Din* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 15; Nuri Tuğlu, *Bireysel ve Aile İçi İlişkilerde İslam'ın Şiddet Karşıtlığı* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009), 32.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

mezunlarında bugüne kadar kendine bir zemin bulamamıştır.³¹ Tam aksine bu okullardan mezun olanların yükseköğretimde, mesleğinde, bürokraside ve toplumsal faaliyetlerde başarılı oldukları, milli varlığımıza ve kültürel değerlere sahip çıktıkları, yıkıcı ve bölücü faaliyetlerin daima dışında ve karşısında oldukları,³² ülkenin asayişine, birlik, beraberliğine, kalkınmasına ve ahlaki davranış ihtiyaçlarına önemli katkılarının varlığı³³ bilinmektedir.

Genelde insana maddi-manevi zarar veren her şey³⁴ olan şiddet, bütün dünyanın gündemindedir. Örneğin Batılı ülkeler ve İslam ülkeleri, haklı veya haksız, son zamanlarda İslam adına yürütülen çatışmadan, terörden, şiddetten ve bunları yürüten bir kısım gruplardan yakınmaktadır. Bunlar DEAŞ, el-Kaide, FETÖ, Taliban, Boko Haram gibi gruplardır.³⁵ Bu gruplar, en büyük zarar ve ziyanı aslında İslam'a ve Müslümanlara vermektedir. Farklı isimlerle faaliyet yürüten bu vb. gruplar, dünyada İslam'ın şiddetle birlikte anılmasına neden olmakta, buldukları bölgeler için güvenlik sorunlarından en önemlisini teşkil etmekte ya da bazen -propaganda malzemesi olarak- öyle gösterilmektedir. Zaten İslam ve Müslümanları genellikle "öteki" gören Avrupa ve ABD'd, söz konusu gruplar nedeniyle siyasal ve güvenlik alanlarında "öteki"ni açık bir "tehdit" unsuru olarak görmektedir.³⁶ Ne yazık ki yukarıdaki gruplar, güvenlik sorunu olmayı haklı çıkaracak uygulamalara imza atmışlardır. Örneğin İslam'ın hikmet ve güzel öğüt metodu terk edilmekte; "emr-i bi'l-maruf" yapılırken bunun yerine insanların kılıç, tüfek, kırbaç ve dayakla ezilerek hizaya getirilmesi tercih edilmektedir. Bu grupların hemen tamamının mezhebi kin, nefret, intikam, şiddet, vahşet, cehalet ve ayrımcılıktan ibaret olmuştur.³⁷ Bu konuda Müslim- Gayr-ı Müslim ayrımı yapmamış, hatta zayıf ve güçsüz olmaları nedeniyle kırbaçlarını daha çok Müslümanların sırtında denemişlerdir. Söz konusu gruplara, genellikle onların içyapısı ve zihniyetini bilmeyen boşluk içerisindeki 17-25 yaş arası gençler³⁸ katılmaktadır. Diğer ülkelerde yaşayan Müslümanların söz konusu gruplara verdiği destekler kıyaslandığında, Türkiye'den olan katılım oranının yok denecek kadar düşük olması dikkat çekicidir ki,³⁹ kandırılanları istisna edersek, bunun sebebinin, mevcut din anlayışının Osmanlı'dan tevarüs edilen ve Cumhuriyet döneminde de İmam-Hatip Liseleri, İlahiyat Fakülteleri, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumlar ile DKAB dersleri aracılığıyla varlığını sürdürüyor olmasıyla açıklanabilir. Başka bir deyişle bu toprakların sosyo-kültürel, tarihî, dinî dokusunun ve birikiminin DEAŞ gibi öze dönüşçü oluşumların neşvünema bulmasına imkân

³¹ Hasan Meydan, "Anamlı Öğrenmenin Oluşumuna Katkı Açısından İmam-Hatip Okullarında Dinî, Akli ve Tecrübi İlimlerin Kardeşliği Üzerine Bir Değerlendirme", *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları*, ed. İlhan Erdem vd. (Malatya: İnönü Ün. Yayınları, 2017), 1/98.

³² Ünsür, *Kuruluşundan Günümüze İmam-Hatip Liseleri*, 242; Ertan Özensel vd., *Türkiye'de İmam Hatip Lisesi ve İmam Hatipliler Algısı* (yy. TİMAV Türkiye İmam Hatipliler Vakfı, ts), 147.

³³ Hayrettin Karaman, *Laik Düzendeki Dini Yaşamak I* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998), 130.

³⁴ Hüseyin Salur, *Küresel Çağda Din ve Terör* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2009), 27.

³⁵ Uyanık, "İmam-Hatip Liselerinin Vizyon ve Misyonu", 2/157.

³⁶ Murat Silinir, *ABD'nin İslam Algısı* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 98.

³⁷ Beşir Ahmed Ensari, *Teorisi, Pratiği ve Tarihsel Arka Planıyla Taliban*, çev. Nasuriddin Mazharî (İstanbul: Kayıt Yayınları, 2015), 33, 43; Hasan Onat, "İslam, Şiddet ve Terör", *Siyasi, Tarihi, Dini ve Kültürel Boyutlarıyla İslam ve Şiddet*, ed. Mümtazer Türköne (İstanbul: Ufuk Kitap, 2007), 118; Mehmet Ali Büyükkara, *İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018), 262.

³⁸ Selim Vatandaş, "İşid ve Türkiye'de İşid Tartışmaları", *Bilgi Analiz*, 2014/1, 13-14.

³⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, Dini İstismar ve Tedhiş Hareketi DEAŞ (Ankara: Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü, 2016), 39.

vermemesidir. İmam Hatip Liseleri de bu çizgiyi sürdüren eğitim kurumları olarak öne çıkmakta ve önem kazanmaktadır.

Bugün itibarıyla karşı karşıya olunan ve içinde bulunulan durumu ortaya çıkaran tarihsel-toplumsal kökenlere bakıldığında, konuyla ilgili olarak daha çok da İslam dünyasıyla ilgili şunları ifade etmek mümkündür:

“18. Yüzyıldan beri İslâm dünyasında yaşanan askerî yenilgiler, ekonomik çöküntüler, yaygın fakirlik ve benzeri nedenler İslâm toplumlarında adaletsizlik duygusunu yaygınlaştırmıştır. Yönetimlerin baskıcı tutumları, halkın eğitim ve refahı yerine dar bir çevrenin çıkarlarını önceleyen politikaları ve daha pek çok benzeri neden bu hissiyatın hastalıklı sonuçlar üretmesine sebep olmuştur.”⁴⁰

Bunlara ilave olarak, özellikle sağlıklı bir din eğitimi verilmemesi ve bundan doğan boşluğun ülkemiz ve insanımız açısından doğurduğu olumsuz sonuçların da asla dikkatten kaçmaması gerekir:

“Belirli dönemlerde dini yaşantının baskı altına alınması ve din eğitiminin kesintiye uğratılmasıyla toplumda sağlıklı, dengeli ve şeffaf bir din eğitimi verilmediğinde manevi ihtiyaçlarını gideremeyen ve dini bilgi eksikliği yaşayan insanlar, istismara açık hale gelmektedirler. Ülkemizde de bilhassa dinimizi sağlam ve köklü kaynaklardan öğreten İmam-Hatip Liseleri’ne ve İlahiyat Fakülteleri’ne yönelik olumsuz uygulamalar, çocuklarına din ve ahlak eğitimi vermek isteyen kesimleri FETÖ benzeri yapılanmalara yönlendirmiştir.”⁴¹

İslâm dünyasındaki radikalleşmenin, öncelikle bu arka plandan ve iklimden beslendiği dikkate alınmalıdır. Yaşadığımız dünyanın küresel dinamikleri ve İslam ülkeleri dışındaki ülkelerin Müslümanlara karşı olumsuz tutum ve tavırlarını da mutlaka hesaba katmak durumundayız. Her hangi bir oluşum, yaklaşım, grup ve eylem biçiminin ortaya çıkmasını, içinde yaşadığı kültür ve toplumdaki bağımsız olarak düşünmek ve ele almak imkânsız olduğu gibi, onu sağlıklı bir biçimde anlamak ve açıklamak da mümkün değildir.

Elbette bu tür grupların, yerel ve küresel kültürlerden etkilendiklerini, buna bağlı olarak doğru ya da yanlış bir refleks geliştirildiklerini ifade edebiliriz. Başka bir deyişle özgürlük ve adaletin olmayışı, yönetimle halkın kopukluğu, eşitsiz gelir dağılımı, Batılı ülkelerin buyurgan ve küçümseyici yaklaşımı ile İslam dünyasına sürekli insan hakları ve demokrasi ihraç etmelerine rağmen kendilerinin buna riayet etmemesi vb. gibi, pek çok nedenin söz konusu hareketlerin özellikle kimlik arayışı içerisindeki gençler arasında yayılmasına zemin hazırladığı⁴² söylenebilir. Bununla birlikte İslam ülkelerini kapsayan okullarda verilen din eğitiminin de sorgulanması gerekir. Bu illegal yapılanmalarda ve hareketlerde eğitimin büyük bir paya sahip olduğu aşikârdır. Söz konusu ülkelerde⁴³ farklı anlayışlara sahip gruplar tarafından organize edilen din eğitiminin, hedeflenmiş olan İslam’ın kardeşlik anlayış ve hukukuna hiçbir biçimde hizmet etmediği gibi, dışlayıcılık,

⁴⁰ Dini İstismar ve Tedhiş Hareketi DEAS, 39; Ayrıca bk. Ramazan Gözen, “ABD’nin İmparatorluk Paradigması ve Hamleleri: Yanlış Hesap Bağdat’tan Döner (mi?)”, *Siyasi, Tarihi, Dini ve Kültürel Boyutlarıyla İslam ve Şiddet*, ed. Mümtazer Türköne (İstanbul: Ufuk Kitap, 2007), 158.

⁴¹ DİYKB Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *FETÖ Din İstismarının Arkasına Gizlene Terör Örgütü* (Ankara: DİB Yay, 2018), 17.

⁴² Enbiya Yıldırım, “İmam-Hatiplerin Üstlendiği Rol”, *Eğitime Bakış Dergisi* 11/35 (Ekim, Kasım, Aralık 2015), 54.

⁴³ Pakistan, Hindistan, Afganistan, Irak, Suriye vb.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

kendilerinden olmayanları yaftalamak, sertlik ve katılık başat durumdadır. Topluma barış ve esenlik getirecek olan din ise, bu sertlik yanlısı gruplar vasıtasıyla halk arasında kamplaşmalara ve çatışmalara sebep olmaktadır. Bir tür çeşitlilik, özgürlük ve zenginlik alanı sayılabilecek olan farklı din anlayışları, bu durumda hedeflenen sonucu vermediğinden,⁴⁴ Müslüman arasında çatışmalara neden olmaktadır.

Yukarıda sözü edilen eğitim anlayışında, küresel eşitsizlikleri ve projeleri de hiçbir şekilde göz ardı etmeden ifade etmek gerekirse, *literal okumanın* dikkat çekici ve son derece baskın olduğu söylenebilir. Sosyo-kültürel, dönemsel ve yerel şartlar ile olay ve olguların arka planı, aynı şekilde dinin insan merkezli özgürlük, adalet ve sevgiye dayanan hedefleri gözetilmeden nasların zahiri ifadelerine bakılarak hareket edilmektedir. Bu yaklaşım ise, bütüncül, kapsayıcı ve insan odaklı dinamikleri harekete geçiremediğinden kısır döngüye neden olmakta, fikri üretim ve açılımları gerçekleştirememektedir. Söz konusu zihinsel ve fikrî körlük ve spazmın sonuçlarını tahmin etmek zor değildir. Artık bundan sonrasında *siyah-beyaz* renkler üzerine bir dünya kurulur, diğer renkler ve ara tonlar gözardı edilir veya onlara hayat hakkı bile tanınmaz, tanınmamaktadır. Temel özellikleri sertlik ve katılık olan bu oluşumlara ve sergiledikleri sertlik yanlısı tutum ve eylemlere göz atıldığında, söz konusu grupların yönetim kadroları ve bu kadronun önemli bir kısmı, dikkat çekici biçimde dinî eğitim almış kimselerden oluşmaktadır. Dolayısıyla buradaki temel problem Kur'an ve hadisleri hiç okumamak ya da okuyamamak değil, asıl sorun nasların nasıl anlaşılması gerektiğidir. Bu perspektiften bakıldığında din ve ahlak öğretiminin amacı, İmam Hatip Liseleri ve diğer kurumlardaki öğrencilerimizi bireysel, toplumsal, kültürel açıdan ve evrensel boyutlarda karşılaştıkları dini ve ahlaki gerçeklerle insani ölçütler içerisinde uygun, doğru ve olumlu bir biçimde başa çıkabilecek şekilde⁴⁵ geliştirip yetiştirdiğinden, aşırılıklara ve istismara fırsat verilmediği görülmektedir. Bu açıdan İmam Hatip Liseleri hem ülkemiz hem de başka ülkeler için özgün bir model olmuştur.

3. Eğitimde Özgün Bir Model

İmam Hatip Okullarındaki eğitimin “özgün bir model” olduğunu ifade etmek hem eğitim olgusunu hem de toplumumuz açısından bir gerçekliği dile getirmektir. Bu modeli özgün kılan gerçeklik ise, uhrevi ve dünyevi olarak ayrıştırılmış iki ayrı anlayış ve bilgi kolunu birleştirmiş olan müfredat yapısıdır ki, onun sunduğu İslam anlayışının aşırılığa prim vermediği⁴⁶ toplumsal bir tecrübe olarak önümüzdedir. Diğer bir deyişle İmam Hatip Liseleri din eğitimi problemine, diğer İslam ülkelerinde bulunmayan genel kültür ve din eğitimi formasyonu çerçevesinde geliştirilmiş bir

⁴⁴ Yıldırım, “İmam-Hatiplerin Üstlendiği Rol”, 55.

⁴⁵ Cemal Tosun, “İki Binli Yıllarda Türkiye’de Din Öğretimi: Bugünden Geleceğe”, T.C. MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları* (Uluslararası Sempozyum, 28-30 Mart 2001-İstanbul) (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 2004), 767; Özensel vd., *Türkiye’de İmam Hatip Liseleri ve İmam Hatipliler Algısı*, 148.

⁴⁶ Aşlamacı, *Öğrenci ve Öğretmenlerine Göre İmam-Hatip Liseleri Profiller, Algılar, Memnuniyet, Aidiyet*, 20-20; Burhan Akpınar, “Eğitimde Madde-Mana Dengesi Arayışı: İmam-Hatip Okulları”, *Eğitime Bakış Dergisi*, 11/35 (Ekim, Kasım, Aralık 2015), 13; Mustafa Öcal, “Türkiye’nin ve İslam Âleminin İnşasında Uluslararası ve Proje Anadolu İmam-Hatip Liselerinin Yeri ve Önemi”, *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları*, ed. İlhan Erdem vd. (Malatya: İnönü Ün. Yayınları, 2017), 2/41; Meydan, “Anlamlı Öğrenmenin Oluşumuna Katkı Açısından İmam-Hatip Okullarında Dinî, Akli ve Tecrübi İlimlerin Kardeşliği Üzerine Bir Değerlendirme”, 98.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Türk çözümdür.⁴⁷ Bu yüzden “İmam Hatip Liseleri, dini bilgisi de olan genel formasyonlu lise mezunları yetiştirmektedir.”⁴⁸ Zira ülkemizde İmam Hatip Liselerinde verilmekte olan eğitime ve bu kurumların mezunlarına bakıldığında, bir kısım eksikler ve yetersizliklere rağmen, öğrenciler ve mezunları hiçbir zaman toplumumuz için “bir güvenlik sorunu” olmamıştır.⁴⁹ Tam tersine diğer eğitim kurumlarından farklı olarak, milli, manevi değerlerin daha yoğunluklu verilmesi nedeniyle vatana ve millete, din ve diyanete, okula aidiyet ve bağlılığının yüksek seviyede olduğu araştırmalarla tespit edilmiştir (%74,3).⁵⁰ Bu anlamda Türkiye’de, din eğitim ve öğretimini, bir kısım dejenere yapılar ve bağınazlıkların eline bırakmak istemiyorsak modern pedagojik ve bilimsel esaslara göre devam ettirme zorunluluğumuz vardır.⁵¹ Bu ve benzeri olgular, İmam-Hatip Okullarını, toplumumuzun birleştirici harcının aslî ve temel unsuru haline getirmektedir.

İfade ettiğimiz bu müspet durum, din eğitimi gördüğü halde toplumun birlik ve beraberliği açısından problem haline gelen gençlerin yaşadığı ülkelerin dikkatini çekmiştir. Bu yüzden pek çok İslam ülkesiyle birlikte bazı Batılı ülkeler, ülkemizdeki İmam Hatip müfredatını ve eğitimini yakından izlemekte, görüş alış-verişinde bulunmak üzere ülkemize heyetler göndermektedir. Bunlar arasında Pakistan, Afganistan, Rusya, Azerbaycan, Kırgızistan⁵² gibi ülkeleri saymak mümkündür. Buna son zamanlarda Diyanet Vakfı'nın bazı dernek ve vakıflar vasıtasıyla bu okulları özellikle Türklerin yaşadığı Danimarka, İngiltere, Hollanda, Belçika, Fransa, Almanya, ABD gibi Batı ülkelerine taşıma çabalarını da eklemek mümkündür. Yine ülkemizin; “bir taraftan yurt dışında bazı ülkelerde AİHL, diğer taraftan Uluslararası AİHL açarak ve ayrıca Proje ve Program AİHL’lerini faaliyete geçirerek kendisine bir hedef belirlemiş”, din alanında ilgili ülkelerin ihtiyaçlarının karşılanmasının yanında eğitim ile kültür iş birliğini geliştirmek suretiyle dünya barışına katkı⁵³ sağlamayı hedeflemiş olduğunu da göz önünde bulundurmalıyız. Bu durum da elbette sosyo-kültürel manada memleketimizdeki din eğitiminin sağlıklı, dengeli, kucaklayıcı ve kuşatıcı bir yaklaşımla yapıldığını göstermesi açısından önemli bir göstergedir.

Bu modelin özgünlüğünü, okulların açılış amacı doğrultusunda bir değerlendirme yaptığımızda da görmek mümkündür. Amaç, din hizmetlerini Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na göre yürütebilecek nitelikli din görevlileri yetiştirmek olarak belirlenmişti. Ancak 1960’lı yıllardan itibaren kırsaldan kente göçle birlikte sosyo-kültürel yapıda değişim ve dönüşüm meydana gelmiş, söz konusu değişim ise bu okulların kuruluş amaç ve hedeflerini aşmalarını da beraberinde getirmiştir.⁵⁴ Çoğunlukla bu

⁴⁷ Serdar Saygılı, “Türk Eğitim Sisteminde Gelenek ve Modernizm Arasında Özgün Bir Eğitim Modeli Olarak İmam-Hatip Okulları ve Felsefesi”, *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları*, ed. İlhan Erdem vd. (Malatya: İnönü Ün. Yayınları, 2017), 1/75.

⁴⁸ Süleyman Hayri Bolay - Mümtaz’er Türköne, *Din Eğitimi Raporu* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 132.

⁴⁹ Ahmet Ürkmez, “Teröre Karşı Çözüm Odağı Olarak İmam-Hatipler: Hadis Temelli Bir Destek Programı Önerisi”, *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları*, ed. İlhan Erdem vd. (Malatya: İnönü Ün. Yayınları, 2017), 1/447.

⁵⁰ Aşlamacı, *Öğrenci ve Öğretmenlerine Göre İmam-Hatip Liseleri Profilleri*, 143.

⁵¹ İhsan Çapcıoğlu, “Din-Siyaset-Laiklik Ekseninde Türkiye’de Din Öğretimi”, *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 2/1 (2009), 38; Ünver Günay - A. Vehbi Ecer, *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1999), 314–315.

⁵² İbrahim Aşlamacı, *Pakistan Medreselerine Bir Model Olarak İmam-Hatip Okulları* (İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi, 2014), 169-170.

⁵³ Öcal, “Türkiye'nin ve İslam Âleminin İnşasında Uluslararası ve Proje Anadolu İmam-Hatip Liselerinin Yeri ve Önemi”, 18, 41.

⁵⁴ Aşlamacı, *Öğrenci ve Öğretmenlerine Göre İmam-Hatip Liseleri Profilleri*, 134.

okulların yapımını üstlenen⁵⁵ ve çocuklarını buraya gönderen toplumumuzdaki muhafazakâr kesim,⁵⁶ onların sadece din görevlisi olmasını değil, aynı zamanda başka alanlara da geçebilmelerini talep etmiş, hem dinini hem dünyasını öğrenip yaşayabilmek için düzenlemeler yapılmasını istemiş, bu doğrultudaki gelişmeler ve düzenlemelerle bu okullar, üniversitelerin farklı alanlarında okumak isteyenlere kaynaklık eden bir duruma gelmiştir. Bu toplumsal talep sayesinde, din görevlisi yetiştirme görünür işleviyle birlikte, diğer açık amacı olan yükseköğrenime hazırlama niteliğini de okullara kazandırmıştır.

Özgünlüğü üzerinde durduğumuz bu modelin, diğer İslam ülkelerinin eğitim tecrübelerinden⁵⁷ onu ayıran bir takım temel ve farklı özelliklerine de temas etmek gerekmektedir. Bunları; devletin denetim ve gözetimi altında ve kamuda yer alması, genel eğitim sisteminin bir parçası olması, müfredatında seküler ve dini derslerin modern bir tarzla sunulması, sosyo-kültürel çevresiyle⁵⁸ kaynaşması ve bütünleşmesi şeklinde sıralamak mümkündür. Buradan hareketle kontrol edilen ve denetlenen bir İslam anlayışının bu okullarda öğretildiğini söylemek gerekmektedir. Dolayısıyla modern eğitim sistemi içerisinde dinî/İslamî eğitim için İmam Hatip Okulları başarılı bir modeldir. Bu anlamda, yapı ve fonksiyon olarak modern bir eğitim sistemine sahip olan ülkelerin eğitim sistemlerine entegre edilme özelliğine de sahiptir. Nitekim Türkiye’den, “iki ülke arasında imzalanan protokol ile Fransa'ya düzenli ve sistemli olarak her yıl en yüksek sayıda din adamı”⁵⁹ gönderilmesi bunun göstergelerinden biridir.

4. İstihdam Alanları

İstihdam ve buna bağlı olarak ülkelerin çalışan sayısının fazla, işsizlik oranının düşük olması ekonomik açıdan önemli bir gösterge olduğu kadar; bu durum toplumun moral doyumunu açısından da son derece önemlidir. Dolayısıyla nitelikli⁶⁰ ve planlı bir istihdam politikası, toplumsal tepkileri engellediği, işsizlik oranını düşürdüğü gibi,⁶¹ alım gücünü de hissedilir derecede artırmaktadır. Bu açıdan eğitim ile istihdam ilişkisi son derece önemlidir. İmam Hatip Okulları bunun en önemli kaynaklarından birisidir ki, yetişen ilim adamları, bürokratlar, siyasiler ve sanatkarlar her kademedeki toplumda dikey hareketlilik aracı olmaktadır.⁶² Köklü bir geleneğe sahip olan İmam Hatip Okulları sahip oldukları potansiyel ile toplumsal beklentileri ve ihtiyaçları fazlasıyla karşılayabilecek durumda gözükmektedir.⁶³ Dolayısıyla İmam Hatip Liseleri hem ülkemizin din hizmetlerini yürütecek kadroları yetiştirmiş hem de bu kadroların dışında başka alanlarda; diğer eğitim kurumlarıyla birlikte

⁵⁵ Hayrettin Karaman, *Türkiye’de İslamlaşma ve Önündeki Engeller* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 84.

⁵⁶ Ayşe Zişan Furat, “2002 Sonrası Türkiye’yi Tanımak/Tanımlamak: Batı Akademisinde İmam-Hatip Lisesi Algısı”, *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları*, ed. İlhan Erdem vd., (Malatya: İnönü Ün. Yayınları, 2017), 2/109.

⁵⁷ bk. İbrahim Aşlamacı, *Pakistan Medreselerine Bir Model Olarak İmam-Hatip Okulları*, İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi, 2014.

⁵⁸ Aşlamacı, *Pakistan Medreselerine Bir Model Olarak İmam-Hatip Okulları*, 157-163; Bolay - Türköne, *Din Eğitimi Raporu*, 132.

⁵⁹ Gülşen Sayın, “Fransa’da Müslüman Din Adamı Yetiştirme Tartışmaları ve İmam Hatip Okulları Modeli”, *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları*, ed. İlhan Erdem vd., (Malatya: İnönü Ün. Yayınları, 2017), 2/136-137.

⁶⁰ Halit Suçmez, *Verimlilik-İstihdam İlişkisi* (Ankara: Milli Produktivite Merkezi Yayınları, 2009), 7.

⁶¹ Ali Osman Öztürk vd., *İstanbul İstihdam Raporu (2008-2011)* (İstanbul: T. C. İstanbul Valiliği, 2012), 33.

⁶² Mustafa Macit, “Sosyal Medyada “İmam Hatipli” Temsilleri: Kolektif Bir Kimlik Söylemindeki Sosyal-Bilişsel İzdüşümler”, *Kimlik ve Din*, ed. Abdullah Özbolat - Mustafa Macit (Adana: Karahan Kitabevi, 2016), 114.

⁶³ Yılmaz - Akçay, “2002-2020 Yılları Arası Türkiye’de Laiklik Algısı ve Örgün Din Eğitimine Yansımaları: İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Üzerine Nitel Bir Araştırma”, 180.

örneğin bürokraside, yönetimde, eğitimde, üniversitede görev alacak insanları hem de iş, siyaset ve ekonomi dünyasında büyük atılımlar gerçekleştiren birçok insanı yetiştirmiş ve yetiştirmeye devam ederek ülkemize hizmet üretmeyi sürdürmektedir.⁶⁴ Bu durum, başta ülkemiz olmak üzere diğer ülkeler ve toplumlar için de büyük bir kazanım olarak ifade edilmelidir.

Milli Eğitim sistemi içerisinde bu okullar, hem mesleğe hem de yükseköğrenime hazırlayıcı programlar uygulayan öğretim kurumları olarak varlık göstermektedir. Buna göre İmam-Hatip Okulları; 1957-1958 eğitim öğretim yılında ilk mezunlarını verdiği⁶⁵ andan itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı'nın personel sayısının yaklaşık %95'ni karşılamıştır ve halen karşılamaya devam etmektedir. Bu, insanımız ve ülkemiz açısından son derece önemli bir istihdam alanı sayılır.

Söz konusu okulların, ülkemiz içinde ve dışında, DİB'in yıldan yıla artmakta olan nitelikli eleman ihtiyacını karşıladığı görülmektedir.⁶⁶ Bu durum sadece İmam-Hatip, müezzin, Kur'an Kursu öğreticiliğiyle sınırlı değil, Müftülük ve Vaizliği de kapsamaktadır. Son iki görev alanı çğunlukla İlahiyat Fakültesi mezunu olsa da bu öğrencilere de İmam Hatip Liseleri kaynaklık etmektedir. Elbette ilahiyat/İslami İlimler fakülteleri İmam Hatip Liselerinin dışındaki kurumlardan öğrenci aldığı gibi, DİB'in personeli arasında da diğer eğitim kurumlarından istihdam edilenler vardır. DİB'in personel sayısı, 2018 istatistikleri itibariyle 107.206'yı geçmiş bulunmaktadır.⁶⁷ Aynı şekilde MEB'in DİKAB ve Meslek Dersleri öğretmeni ile İlahiyat/İslami İlimler Fakültelerinin eğitimci, araştırmacı ihtiyacını da karşılamaktadır. Halen emekli olanların dışında, MEB bünyesinde 35.211 DKAB öğretmeni, 8.949 İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersleri öğretmeni⁶⁸ ve toplamda 50.000 civarında öğretmenin bu alanda çalışması azımsanacak bir rakam değildir. Genellikle bunlara İmam Hatip Liseleri kaynaklık etmekte ve önemli bir boşluğu doldurduğu görülmektedir. Sadece zikredilen alanlarla sınırlı kalmayarak söz konusu okullar; üniversitemize ve her meslek alanına milli ve manevi-ahlaki değerlerimize bağlı, ahlaki inançları sağlam öğrenciler, nitelikli insanlar kazandırmak suretiyle ülkemize bugüne kadar hizmet etmiştir ve etmeye de devam etmektedir.

5. Okullaşmaya Katkısı

Her yaştaki birey için eğitim devam eden bir süreçtir. Eğitim olgusu, bireylere çevrelerinde meydana gelen değişmelere uyum sağlamaları için yeni davranış örüntüleri kazandırmakla yükümlüdür.⁶⁹ Bunun gerçekleşmesi için elbette okullaşmanın sağlanması gerekmektedir. Bu yönüyle, geçmişten günümüze İmam-Hatip Okulları, ülkemizdeki okullaşma konusuna katkıda bulunan en önemli eğitim kurumlarından birisi olmuştur.

İçinde bulunulan toplumsal hayatın olumsuzluklarından, özellikle çocuklarını korumak isteyen, din eğitimini koruyucu olarak gören ebeveynlerce İmam-Hatip Liselerinin tercih edildiği görülmektedir.⁷⁰ Mevcut koşullarda bu okullar, daha bir güvenilir görüldüğü için her zaman bir

⁶⁴ Fikret Karaman, "Toplumun Birliği ve Değerlerinin Korunmasında İmam-Hatip Okullarının Önemi", *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları*, ed. İlhan Erdem vd., (Malatya: İnönü Ün. Yayınları, 2017), 1/180.

⁶⁵ Bolay - Türköne, *Din Eğitimi Raporu*, 146.

⁶⁶ Karaman, "Toplumun Birliği ve Değerlerinin Korunmasında İmam-Hatip Okullarının Önemi", 1/181.

⁶⁷ *Diyanet İşleri Başkanlığı İstatistikleri 2018* (İzmir: DİB Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2019), 5.

⁶⁸ Bekir S. Gür vd., *Eğitime Bakış 2018 İzleme ve Değerlendirme Raporu* (Ankara: Eğitim-Bir-Sen Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2018), 93.

⁶⁹ Münire Erden - Yasemin Akman, *Eğitim Psikolojisi* (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2018), 125.

⁷⁰ Aşlamacı, Öğrenci ve Öğretmenlerine Göre İmam-Hatip Liseleri Profilleri, 31.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

seçenek olarak ön plandadır⁷¹ ve şartların iyileştirilmesine bağlı olarak belirleyici bir faktör olmaya devam edeceğe de benzemektedir. Genellikle muhafazakâr ve dindar ailelerin, özellikle okul tercihlerinde, hassaten de kız çocuklarının okullaşmasında söz konusu gerekçe daha belirleyicidir. Bir diğer deyişle söz konusu okulların niteliği, okula gönderilmeyen kız çocuklarının eğitim sürecine katılmalarına imkân sağlamış ve onları topluma kazandırmıştır.⁷² İmam Hatip Lisesi mezunlarına yönelik toplumda oluşmuş olan olumlu algının, paydaşların bu şekilde düşünmelerinde payı büyüktür.

Halkımızın kurduğu⁷³ pek çok vakıf ve dernek, kuruluş amaçları doğrultusunda bu okulları ve öğrencilerini desteklemek, geliştirmek, yaşatmak için faaliyet yapmış ve yapmaya da devam etmektedir.⁷⁴ Bu da özellikle dar gelirli veya kırsal kesimdeki ailelerin çocuklarını İmam-Hatip Liselerine göndermesine neden olmuştur. Nitekim kırsal kesimdeki kişilerin ve bazı dar gelirli ailelerin sosyolojik bir gerçeklik olarak;

“Çocuklarını bu okula göndermelerinin sebebi, geleneklerine bağlı olan bu kişiler kendi çocuklarının da aynı gelenek ve dini terbiyeyi edinmelerini istemelerinden dolayıdır. Bu durum Türkiye’de okullaşma oranının artmasına neden olmuş, bunun yanı sıra İmam Hatip Liseleri köyde yaşayan insanların çocuklarının şehirde yaşayan insanların çocuklarıyla bütünleşmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır.”⁷⁵

Bu sosyo-dini ve kültürel gerçeklik geçmişte toplumsal dokumuzda harç olma fonksiyonunu yerine getirdiği gibi, günümüzde de işlevselliğini toplumsal bütünleşmeye olan katkısıyla sürdürmeye devam etmektedir.

6. Devlet-Halk İş Birliği ve Kaynaşması

İmam-Hatip Liseleri modelinin en önemli özelliklerinden birisi, devlet otoritesinden ziyade sosyo-kültürel dinamikler ve devlet-millet işbirliği vasıtasıyla hayata geçirilmiş olmasıdır.⁷⁶ Bu yüzden bu okullardaki mesleki eğitim-öğretim vasıtasıyla tarihimiz, milli kültürümüz ve manevi değerlerimizle bağımız güçlendirilmek suretiyle de halk-aydın kaynaşması sağlanmıştır. Zira Cumhuriyet dönemiyle ilgili yapılan önemli şikâyetlerden birisi “aydın halk kopukluğu”dur. Mevcut eğitim sisteminden yetişen aydın, halka tepeden bakmakta, değer yargılarına ters düşmekte, halktan kopuk bir zümreyi oluşturmaktaydı⁷⁷ ki, bu durum 1950’den itibaren İmam-Hatip Liseleri ile büyük

⁷¹ Aşlamacı, Öğrenci ve Öğretmenlerine Göre İmam-Hatip Liseleri Profiller, 31.

⁷² Suat Cebeci, “İmam-Hatip Liselerinin Öğrenci Yapısı ve Bunun Sosyal Gelişme Açısından Değerlendirilmesi”, *Harran İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1995), 114.

⁷³ Muhammed Tasa - Abdullah Esat Bağcı, “Faaliyet Alanlarında İmam - Hatip Okullarına Yer Veren Sivil Toplum Kuruluşları, Beklentiler ve Öneriler”, *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları*, ed. İlhan Erdem vd., (Malatya: İnönü Ün. Yayınları, 2017), 2/144.

⁷⁴ İbrahim Aşlamacı - Fatih Aydın, “Sivil Toplum Kuruluşlarının İmam-Hatip Liseleri İle Kurdukları İlişkiler: Okul Yöneticilerinin Görüşlerine Dayalı Nitel Bir Araştırma”, *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları*, ed. İlhan Erdem vd., (Malatya: İnönü Ün. Yayınları, 2017), 2/167.

⁷⁵ M. Fatih Genç, “2023 ve 2071 Türkiye’inde İmam-Hatip Liseleri”, *Eğitime Bakış* 11/35 (Ekim, Kasım, Aralık 2015), 21.

⁷⁶ Kurtuluş Öztürk, “Eğitimde Sivil Toplumun Yeri ve İmam Hatipler: İlim Yayma Cemiyeti Örneği”, *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları*, ed. İlhan Erdem vd., (Malatya: İnönü Ün. Yayınları, 2017), 2/192; Rifat Miser, “İrdelenmeyen Boyutlarıyla İmam Hatip Liseleri”, ed. İkrâm Çınar-Hakan Atılğan, *Ülkemizde Laik Eğitim Sisteminde Sosyal Bilim Olarak Din Öğretimi Kurultayı Bildiri ve Tartışmalar* (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 2005), 455.

⁷⁷ Bolay - Türköne, *Din Eğitimi Raporu*, 155.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

oranda aşılmıştır. Yine, dindarlar ve inkılapçılar gibi toplumdaki zıtlıktan kaynaklanan iletişim kopukluğunu İmam Hatip Liseleri bertaraf etmiş; arkadaşlık, akrabalık, komşuluk, dostluk bağları güçlü, fikir ve inanç yönünden birbirleriyle barışık bir neslin yetişmesini ve toplumun meydana gelmesini sağlamıştır.⁷⁸ Araştırmalar, bu okulların toplumun önemli bir kesimi için, *insana saygıyı önceleyen ve uzlaşmacı, paylaşımcı ve yardımsever, çalışma ahlakına sahip bireyler olarak yetişmesinde söz sahibi olan eğitim-öğretim kurumları olarak*⁷⁹ benimsendiğini ve önemsendiğini göstermektedir.

Zaman zaman kısım kopukluklar, boşluklar yaşanmış olsa da 1924 yılından ve öncesinden beri devam eden dini hizmetlere özellikle de İmam Hatip tedrisatına ve toplumun büyük bir kesiminin, bu okulları, din eğitimi ve din hizmetleri konusunda kaynak kurum olarak görmesine⁸⁰ bakıldığında, önemli bir boşluğu doldurduğunu, devlet ile milletin bütünleşmesine katkı sağladığını görmekteyiz. Dolayısıyla bu okullarda uygulanan program ve eğitim anlayışı geçmiş ile gelecek arasında köprü vazifesini üstlenmiştir

Öte yandan, pek öne çıkmayan en önemli kazanımlardan birisi de İmam Hatip Liselerinin, ülkemizin düşünce hayatına yeniliklerin, yeni ve farklı bakış açıları ve zihniyetin gelmesine, yayılmasına, yeni fikirlerin filizlenmesine sebep olmalarıdır. Zira *“onlar sade vatandaşın devletin en üst kademesindeki yetkililerine kadar hemen herkesin dini, ilmi, milli, eğitimsel, sosyal, kültürel ve siyasi konulara yeni bir gözle bakabilmelerine ve olayları, gelişmeleri yeni ve farklı bir bakış açısıyla değerlendirebilmelerine vesile olmuşlardır.”*⁸¹ Böylece bütün bunların ötesinde ve üstünde devlet ile milletin kaynaşmasını sağlayarak sosyal barışa ve bütünleşmeye katkı sağlamıştır.

SONUÇ

Din ve eğitim insanlık tarihi kadar eski olan iki olgudur. Bu iki olgunun, toplumların gereksinimlerine yönelik olarak toplumda yaşayanlar ya da toplumu yönetenler tarafından mutlaka dikkate alınmasının gerekliliği, İHL’rin kapanıp açılması sürecinde görülmüştür. Dinin insan ve toplum hayatından uzaklaştırılması, insanların sıradan bir dini davranışı yapma becerisi gösteremedikleri gibi, hurafelere yönelmelerine sebep olmaktadır. Bu tür menfi yönelimleri önlemek için doğru dini bilgi ve davranışın toplumlara ulaştırılması misyonunu yerine getiren kurumlardan biri de İHL’dir. Dolayısıyla bu çalışmada amaç, İHL’nin misyonu doğrultusunda toplumsal katkıları, dokümanların analizi sonucunda betimlenerek ortaya konmuştur. Buna göre dinin, her alanda olduğu gibi eğitimde de büyük bir etkiye sahip olup, doğumdan ölüme kadar insanların, toplumların hayatında meşrulaştırıcı ve bütünleştirici işlevi söz konusudur. İşte bu vesileyle belirtilmelidir ki, diğer dini kurumlarla birlikte İHL’rin kapanış-açılış süreci, dini inançtan ve onun eğitiminden yoksun kalınamayacağıının en önemli göstergesi olmuştur. Söz konusu okulların, toplumsal açıdan diğer fonksiyonlarını da şöyle sıralamak mümkündür: Bu okullarda verilen eğitim ve öğretimin ayrıştırıcı değil bütünleştirici, çatışmacı değil birleştirici ve şiddete yöneltici değil kardeşliği pekiştiriciliği ön plana çıkmaktadır. Bu yönüyle onlar, bir güvenlik sorunu değil bazı ülkeler için “özgün bir model” olmuş, MEB ile DİB ve diğer alanların insan kaynağını oluşturmuştur. Ülkemizin önemli sorunlardan

⁷⁸ Cebeci, “İmam-Hatip Liselerinin Öğrenci Yapısı ve Bunun Sosyal Gelişme Açısından Değerlendirilmesi”, 117.

⁷⁹ Özensel vd., *Türkiye’de İmam Hatip Lisesi ve İmam Hatipliler Algısı*, 147.

⁸⁰ Keyifli, “Dini İletişim Yeterliği Açısından Hitabet ve Mesleki Uygulamalar Dersi”, 2/240.

⁸¹ Öcal, “İmam-Hatip Liselerinde Din Eğitimi”, 206.

biri olan okullaşmaya, devlet ile halkın ve aydınlarla halkın kaynaşmasına, iş birliği yapmasına ve nihayet nitelikli meslek elamanları yetiştirmek suretiyle toplum için hizmet üretmeye katkı sunmuş ve sunmaya da devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, B. (2015). Eğitimde Madde-Mana Dengesi Arayışı: İmam-Hatip Okulları. *Eğitime Bakış Dergisi*, 11(35), s.12.18.
- Akyüz, Y. (2013). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Altaş, N. - Arıcı, İ. (2014). Din Eğitiminin Bilimselleşme Süreci. M. Köylü – N. Altaş (Ed.), *Din Eğitimi* (s. 48-79). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Altıkardeş, İ. (2004). *Din ve Sosyal Bütünleşme*. İstanbul: Rağbet Yay.
- Aşlamacı, İ. - Aydın, F. (2017). Sivil Toplum Kuruluşlarının İmam-Hatip Liseleri İle Kurdukları İlişkiler: Okul Yöneticilerinin Görüşlerine Dayalı Nitel Bir Araştırma. İlhan Erdem vd. (Ed), *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları* (s. 2/165-180). Malatya: İnönü Ün. Yay.
- Aşlamacı, İ. (2014). *Pakistan Medreselerine Bir Model Olarak İmam-Hatip Okulları*. İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi.
- Aşlamacı, İ. (2017). Öğrenci ve Öğretmenlerine Göre İmam-Hatip Liseleri Profiller, Algular, Memnuniyet, Aidiyet. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yay.
- Atay, H. (1983). *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Atay, T. (2019). *Din Hayattan Çıkar*. İstanbul: İletişim Yay.
- Aydın, M. (1991). *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı*. İstanbul: Pınar Yay.
- Aydın, M. (2013). *Kurumlar Sosyolojisi*. İstanbul: Acılım Kitap.
- Aydın, M. S. (2000). *İslam'ın Evrenselliği*. İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Ayhan, H. (2014). *Türkiye'de Din Eğitimi*. İstanbul: Dem Yay.
- Bolay, S. H. - Türköne, M. (1995). *Din Eğitimi Raporu*. Ankara: TDV Yay.
- Büyükkara, M. A. (2018). *İhvan'dan Cüheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*. İstanbul: Klasik Yay.
- Canatan, K. (2018). *Eğitim Felsefesi*. İstanbul: Beyan Ya-yın.
- Cebeci, S. (1995). İmam-Hatip Liselerinin Öğrenci Yapısı ve Bunun Sosyal Gelişme Açısından Değerlendirilmesi. *Harran İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1), s. 111-120.
- Cebeci, S. (2016). *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*. Ankara: Akçağ Yay.
- Cebeci, S. (2017). Geçmişten Geleceğe İmam-Hatip Liselerinin Amaç ve Fonksiyonları. İlhan Erdem vd. (Ed), *Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları* (I/140-147). Malatya: İnönü Üniversitesi Yay.
- Coşkun, A. (2016). *Sosyal Değişme ve Dini Normlar*. İstanbul: Rağbet Yay.
- Creswell, John W. (2017). *Nitel Araştırmalar İçin 30 Temel Beceri*. çev. Hasan Özcan. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çapcıoğlu, İ. (2009). Din-Siyaset-Laiklik Ekseninde Türkiye'de Din Öğretimi. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*. 2/1, s. 21-40.

Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı. (2016). Dini İstismar ve Tedhiş Hareketi DEAŞ. Ankara: Dini

Yayınlar Genel Müdürlüğü.

Dinçer, N. (1998). 1913'ten Günümüze İmam-Hatip Okulları Meselesi. İstanbul: Şule Yay.

Diyanet İşleri Başkanlığı İstatistikleri 2018. (2019). İzmir: DİB Strateji Geliştirme Başkanlığı.

DİYYKB Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2018). FETÖ Din İstismarının Arkasına Gizlene Terör Örgütü (Halk Kitapları). Ankara: DİB Yay.

Ensari, B. A. (2015) Teorisi, Pratiği ve Tarihsel Arka Planıyla Taliban (N. Mazharî, Çev.), İstanbul: Kayıt Yay.

Erden, M. - Akman, Y. (2018). Eğitim Psikolojisi. Ankara: Arkadaş Yay.

Fichter, J. H. (2014). Sosyoloji Nedir (N. Çelebi, Çev.), Ankara: Anı Yay.

Furat, A. Z. (2017). 2002 Sonrası Türkiye'yi Tanımak/Tanımlamak: Batı Akademisinde İmamHatip Lisesi Algısı İ. Erdem vd. ((Ed.), Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları (2/99-115). Malatya: İnönü Üniversitesi Yay.

Genç, M. F. (2015). 2023 ve 2071 Türkiye'sinde İmam-Hatip Liseleri. Eğitime Bakış, 11(35), s. 19.24.

Gözen, R. (2007). ABD'nin İmparatorluk Paradigması ve Hamleleri: Yanlış Hesap Bağdat'tan Döner (mi?). M. Türköne (Ed.), Siyasi, Tarihi, Dini ve Kültürel Boyutlarıyla İslam ve Şiddet. İstanbul: Ufuk Kitap, s. 157.188.

Günay, Ü. - Ecer, A. V. (1999). Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay.

Günay, Ü. (2014). Din Sosyolojisi. İstanbul: İnsan Yay.

Gündüz, Ş. (2010). Küresel Sorunlar ve Din. Ankara: An-kara Okulu Yay.

Güngör, E. (1996). İslâmın Bugünkü Meseleleri. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Gür, B. S. - Çelik, Z. - Bozgeyik, H. - Yurdakul, S. (2018). Eğitime Bakış 2018 İzleme ve Değerlendirme Raporu. Ankara: Eğitim-Bir-Sen Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Gürtaş, A. (1999). Atatürk ve Din Eğitimi. Ankara: DİB Yay.

Güven, İ. (2014). Türk Eğitim Tarihi. Ankara: Pegem Yay.

Karaman, F. Toplumun Birliği ve Değerlerinin Korunmasında İmam-Hatip Okullarının Önemi. İ. Erdem vd. (Ed.), Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları (s. I/173-186). Malatya: İnönü Üniversitesi Yay.

Karaman, H. (1998). Laik Düzendeki Dini Yaşamak I. İstanbul: İz Yay.

Karaman, H. (2004). Türkiye'de İslamlaşma ve Önündeki Engelle. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Karasar, N. (2020). Bilimsel Araştırma Yöntemi. Ankara: Nobel Yay.

Keyifli, Ş. (2017). Dini İletişim Yeterliği Açısından Hitabet ve Mesleki Uygulamalar Dersi. İlhan Erdem vd. (Ed.), Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları. (s. 2/239-252). Malatya: İnönü Üniversitesi Yay.

Macit, M. Sosyal Medyada "İmam Hatipli" Temsilleri: Kolektif Bir Kimlik Söylemindeki Sosyal-Bilişsel İzdüşümler. Abdullah Özbolat - Mustafa Macit (Ed.), Kimlik ve Din (s. 107.126), Adana: Karahan Kitabevi.

- Mardin, Ş. (1992), Din ve İdeoloji. İstanbul: İletişim Yay.
- Meydan, H. (2017). Anlamli Öğrenmenin Oluşumuna Katkı Açısından İmam-Hatip Okullarında Dinî, Akli ve Tecrübi İlimlerin Kardeşliği Üzerine Bir Değerlendirme. İlhan Erdem vd. (Ed.), Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları (s. I/81-100). Malatya: İnönü Üniversitesi Yay.
- Miser, R. (2005). İrdelenmeyen Boyutlarıyla İmam Hatip Liseleri. ed. İkrâm Çınar-Hakan Atılğan. *Ülkemizde Laik Eğitim Sisteminde Sosyal Bilim Olarak Din Öğretimi Kurultayı Bildiri ve Tartışmalar*. 444-463. Malatya: İnönü Üniversitesi Yay.
- Okumuşlar, M. (2002). Fıtrattan Dine. Konya: Yediveren.
- Onat, H. (2007). İslam, Şiddet ve Terör. Siyasi, Tarihi, Dini ve Kültürel Boyutlarıyla İslam ve Şiddet (s. 113-119). Mümtaz'er Türköne (Ed.), İstanbul: Ufuk Kitap.
- Öcal, M. (2021). İlk İmam Hatip Okulunun 70 Yıllık Serüveni Öncü 7'ler Mukaddime. Ankara: MEB Yay.
- Öcal, M. (2014). İmam-Hatip Liselerinde Din Eğitimi. Mustafa Köylü - Nurullah Altaş (Ed.), Din Eğitimi (s. 224-267), İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Öcal, M. (2017). Türkiye'nin ve İslam Âleminin İnşasında Uluslararası ve Proje Anadolu İmam-Hatip Liselerinin Yeri ve Önemi. İlhan Erdem vd. (Ed.), Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları (s. 2/13-45), Malatya: İnönü Üniversitesi Yay.
- Öz, N. (2015). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Din/İslam Ve Şiddet İlişisini Algılayışı (Kilis 7 Aralık Üniversitesi Örneği). Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 2(3), s. 135.187.
- Özbek, A. (2013). Din Eğitimi ile İlgili Temel Kavramlar. Mehmet Emin Ay (Ed.), Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinde Reh-berlik. Ankara: Anadolu Üniversitesi Yay.
- Özensel, E. – Akın, M. H.- Aydemir, Mehmet A. (ts.). Tür-kiye'de İmam Hatip Lisesi ve İmam Hatipliler Algısı. yy. TİMAY Türkiye İmam Hatipliler Vakfı.
- Öztürk, A. O. vd. (2012). İstanbul İstihdam Raporu (2008-2011). İstanbul: T. C. İstanbul Valiliği.
- Öztürk, K. (2017). Eğitimde Sivil Toplumun Yeri ve İmam Hatipler: İlim Yayma Cemiyeti Örneği. İlhan Erdem vd. (Ed.), Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları (s. 2/190-193). Malatya: İnönü Üniversitesi Yay.
- Öztürk, M. Necati vd. (1981). Din Eğitimi Çalışma Grubu Raporu. Ankara: T. C. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Punch, Keith F. (2014). Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar. çev. Dursun Bayrak vd. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Salur, H. (2009). Küresel Çağda Din ve Terör. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Saygılı, S. (2017). Türk Eğitim Sisteminde Gelenek ve Modernizm Arasında Özgün Bir Eğitim Modeli Olarak İmam- Hatip Okulları ve Felsefesi. İlhan Erdem vd. (Ed.), Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları. (s. I/65-79). Malatya: İnönü Üniversitesi Yay.
- Sayın, G. (2017).Fransa'da Müslüman Din Adamı Yetiştirme Tartışmaları ve İmam Hatip Okulları Modeli. İlhan Erdem vd. (Ed.), Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları. (s. 2/129-139). Malatya: İnönü Üniversitesi Yay.
- Silindir, M. (2015). ABD'nin İslam Algısı. İstanbul: Rağbet Yay.
- Sönmez, V. - Alacapınar, F. G. (2014). Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Anı Yay.

- Suiçmez, H. (2009). Verimlilik-İstihdam İlişkisi. Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yay.
- Tasa, M. - Bağcı, A. E. (2017). Faaliyet Alanlarında İmam-Hatip Okullarına Yer Veren Sivil Toplum Kuruluşları, Beklentiler ve Öneriler. İlhan Erdem vd.(Ed.), Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları. (s. 2/143-163). Malatya: İnönü Üniversitesi Yay.
- Toker, İ. - Özcan, C. (2017). Laiklik ve Sekülerleşme Bağlamında İmam Hatip Liselerinin Dünü, Bugünü, Yarını. Eskiye (35), s. 33.50.
- Tosun, C. (2004). İki Binli Yıllarda Türkiye’de Din Öğre-timi: Bugünden Geleceğe”. Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları (Uluslararası Sempozyum, 28-30 Mart 2001-İstanbul). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Tuğlu, N. (2009). Bireysel ve Aile İçi İlişkilerde İslam’ın Şiddet Karşıtlığı. İstanbul: Rağbet Yay.
- Uyanık, M. (2017). İmam-Hatip Liselerinin Vizyon ve Misyonu. İlhan Erdem vd (Ed.), Geleceğin İnşasında İmam- Hatip Okulları. (s.1/149-172). Malatya: İnönü Üniversitesi Yay.
- Ünsür, A. (1995). Kuruluşundan Günümüze İmam-Hatip Liseleri. İstanbul: Önder Yay.
- Ürkmez, A. (2017). Teröre Karşı Çözüm Odağı Olarak İmam-Hatipler: Hadis Temelli Bir Destek Programı Önerisi. İlhan Erdem vd. (Ed.), Geleceğin İnşasında İmam Hatip Okulları. (s. 1/447-461). Malatya: İnönü Üniversitesi Yay.
- Vatandaş, S. (2014). İşid ve Türkiye’de İşid Tartışmaları. Bilgi Analiz, 1.
- Vergin, N. (1998). Türkiye’ye Tanık Olmak. İstanbul: Sabah Kitapları.
- Yıldırım, A. - Şimşek, H. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yay.
- Yıldırım, E. İmam-Hatiplerin Üstlendiği Rol. Eğitime Bakış Dergisi 11(35), s. 54.56.
- Yılmaz, Macid - Akçay, Tuba. “2002-2020 Yılları Arası Türkiye’de Laiklik Algısı ve Örgün Din Eğitimine Yansımaları: İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Üzerine Nitel Bir Araştırma”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2/20 (Temmuz 2021), s. 152-186.
- Zengin, Z. S. (2014). Başlangıçtan Cumhuriyet Dönemine Din Eğitimi. Mustafa Köylü - Nurullah Altaş (Ed.), Din Eğitimi (s. 23.79), İstanbul: Ensar Neşriyat.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkiler bulunmamakta, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması olmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma, Etik Kurul Kararı gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.

Dr. Ali DEMİR*

Abstract

When a person crosses a road without a pedestrian crossing, he or she commits a criminal offense. Admittedly, there is hardly an adult in the world who has not committed this act. But these people are very likely to be punished more in Switzerland, for example, than in Turkey. Without any doubt, these divergent practices can be explained by the cultural background, value system and infrastructure in these countries. First question is what does this observation and explanation say about the norms, everyday practices, habits and laws in general? The related question is, how is it that in everyday life we follow informal habits and cultural-religious obligations at least as much as formal laws? That there is a difference between them is usually not consciously perceived. At the same time, independent of the actors' conscious perception of their difference, they influence, indeed determine the way in which action is taken, thought about, and how the facts and concepts that present themselves are evaluated in the respective situations. Consequently, the third question is what are values and, related to this, in what they differ from norms. To answer these questions, a methodological distinction is made between sociology and philosophy. This differentiation allows on the one hand to look at norms and values from their genealogy and on the other hand to subject one's own orientations to a critical examination in the light of certain principles and these not only in everyday life, but also in science.

Keywords: Value, norms, sanction, facts, validity.

DEĞERLER, CEZALAR VE NORMLAR ARASINDAKİ İLETİŞİM

Öz

Bir kişi yaya geçidi olmayan bir yoldan geçerse suç işlemiş olur. İtiraf edilmeli ki, bu eylemi bu dünyada yapmayan tek yetişkin neredeyse yoktur. Bununla birlikte bu kişilerin Türkiye'ye nazaran örneğin İsviçre'de daha fazla cezalandırılmaları çok daha muhtemeldir. Şüphesiz, bu farklı uygulamalar bu ülkelerdeki kültürel geçmiş, değerler yapısı ve bizzat ülkelerin altyapısıyla açıklanabilir. İlk sorumuz şu; bu gözlem ve açıklama, normlar, günlük uygulamalar, alışkanlıklar ve yasalar hakkında genel olarak ne söylüyor? Daha da önemlisi, nasıl oluyor da gündelik hayatta en az resmi yasalar kadar gayri resmi alışkanlıklara ve kültürel-dini yükümlüklere uyuyoruz? Genellikle, bunların aralarında bir fark olduğu bilinçli olarak algılanmaz. Bununla birlikte, aktörlerin bu ayrışımı bilinçli olarak algılamalarından bağımsız olarak, yasal ve yasal olmayan kanun, kurallar, değerler ve olguları değerlendirmek için başvurduğumuz normlar bireyin eylemi nasıl yaptığını, nasıl düşündüğünü ve günlük yaşamda karşılaşılan olgular ve kavramları nasıl değerlendirdiğini etkiler, hatta belirlerler. Dolayısıyla üçüncü soru, bu değerlerin ne olduğu ve bununla bağlantılı olarak bu değerlerin normlardan farkının ne olduğudur. Bu soruyu cevaplamak için metodolojik olarak sosyolojik değerler ve felsefi normlar arasında bir ayrım yapılacaktır. Bu ayrışım, sadece günlük yaşamda değil, ama aynı zamanda bilimde de bir yandan norm ve değerlerin farklı kökenine bakılmasına, diğer yandan da kişi ve/veya kurumların yönelimlerini belirli ilkeler ışığında eleştirel bir incelemeye tabi tutmasına olanak tanır.

Anahtar kelimeler: Normlar, değerler, yaptırım, olgular, meşruluk.

* Avrasya University, Chair of Political Science and Public Administration, Chair of Management

ORCID: 0000-0002-7955-0085, alidemirden@gmail.com

Araştırma Makalesi

Sayfa Sayısı: 113-126

Makale Giriş Tarihi: 05.12.2021 Makale Kabul Tarihi: 08.02.2022

Makale Yayın Tarihi: 28.02.2022

1. THE EMERGE OF NORMS

At the very latest, with the founding of nation states and the adoption of civil and human rights, we as human beings transformed a set of ethical-normative principles into the form of binding rights and duties. These were then codified as laws, ratified and passed into law in national parliaments (Luhmann: 2008c). The difference between them is that in contrast to the disregard of (one's own) customs and moral conceptions, the violation of the laws has material consequences, for the supervision of which the state has the monopoly on the use of force. In this way, morality, which was inherent in the exemplary nature of concrete leaders, was subjected to a rationalization through a generalization from individuals and abstraction from concrete circumstances (Levi-Straus, 1994: 31; Habermas, 1976: 97 ff). This process continues today. The input for that is coming from social movements, such as the Mee-Too movement, Black Life Matters, in the form of political demands, such as those for the environment, managing the cyberspace and governing international relations. In all of these cases, new norms are being generated on the daily basis.

Accordingly, in addition to existing normative and legal sources such as traditions, ethics and prescriptions derived from religious views, programs also emerge as new sources of norms developed with the help of science. In fact, science as an endeavor under universalistic principles represents a prototype for an example of norm generation under purposive conditions (Weber: 1985b; Abbott: 1988; Stichweh: 1994; Chalmers: 1999). Among others are philosophy, mathematics, logic, computer engineering even specialized in norm generation. In line with this development, the next step was the differentiation of the existing norms; within the modern nation state and as a consequence of functional differentiation of society, each functional system today has its own value system with its own means, goals, purposes and motives (Luhmann: 1997b). Based on this thesis, it is assumed here that, just as in old, segmentally organized types of societies and just as individuals within the lifeworld take reflexive access to the principles of their ethics and morality only under certain conditions, for example, in cases of their problematization, so also within a functional system the explicit execution of the rules developed for certain purposes and values are *not always consciously* accessible to either the actors or the addressees. We can indeed observe even in experts in any field that they perform their actions with the utmost as self-evident, but are hardly able to explain to a third party why they perform in that certain way, which step they are going to take for which purpose and how. This example illustrates the fact that a system of values and rules, once established, is transformed from consciously performed actions into self-evident facts, which permits reflexive access only under certain conditions rationally set up for this purpose. The question is what does these conditions look like for values, norms and principles? How exactly are they developed where and what exactly is programmed with them for what purpose? In the following, we will deal with these questions.

1.1. SOCIOLOGY AND PHILOSOPHY

These are questions that have relevance not only in social science and public administration, but also in everyday life. In order to deal with these questions adequately, we will methodically distinguish first between first and second order and then between sociological facts and philosophical aspects of validity. This methodological approach will allow us to subject the existing norms to a critical examination by reviewing the existing literature on the subject according to this method. Traditionally, philosophers such as Aristotle in *Nicomachean Ethics*, Immanuel Kant in his *Critique of Judgment*, John Rawls (1971) and Jürgen Habermas (1992b) have been concerned with the validity of norms. They are articulating the question, under what conditions do norms legitimately claim a universal validity? The difference between these is also the difference between ethics and meta ethics; while the first asks the question „what should I do“, is meta-ethics about more general question, like „what is good“? Aristotle and Immanuel Kant are among classics in that area. Within these philosophical considerations there are two types of questions; what types of norms are good for me

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

or for us and what types of norms are good at all, for every human being, indeed for every living being. In the end, while ethics and moral philosophers like John Rawls deal with the first type of questions, Jürgen Habermas as a political philosopher deals with the second type of questions from a metaethics view of point. Consequently, while Rawls, for example, posed the question of how to achieve a just society within liberalism, Habermas posed the question of under what conditions is the inclusion of others possible, or how reconciliation can be achieved through the public use of reason (Rawls, 1975: 86 f; Habermas, 1996c: 65-95).

This has consequences for the whole social science. So classics in sociology such as Max Weber (1986c) and Emile Durkheim (1981b; 1991d) have joined the question of how norms bind individuals to society. Weber and Durkheim have dealt with morality, values, norms, and sanctions in their own ways and methodological approach. Durkheim saw morality as a sphere of community in which it motivates the individual to act in a desirable way. In his work under the name of *Suicide*, Durkheim saw the function of norms in voluntary self-punishment for the benefit of society (Durkheim: 1983c). It is vital to see that Durkheim is here concerned with the social reasons for suicide and not with suicide itself. Consequently, he is interested in the residuals in different societies and not, to give an example, in the question of how suicide can be justified from the principle of self-determination. A similar observation can be made for Max Weber's research interests. Thus, in his famous introduction, he asks himself the question;

„the son of the modern European cultural world will inevitably and justifiably deal with universal-historical problems under the question: what concatenation of circumstances led to the fact that precisely on the soil of the Occident, and only here, cultural phenomena appeared, which nevertheless - as at least we like to imagine - lay in a direction of development of universal significance and validity?“ (Weber, 1986c: 1)

The focus here is on „we“. It is a matter of self-definition, even if the author gives his subject a universalistic claim. It is about an ethics that claims universalistic traits or the demand on social scientists to at least acknowledge the traits that are considered by him as universalistic. Whichever way we turn, it is about the basic features of an ethics and not about meta-ethics.

At the same time, we can also note certain differences between Durkheim and Weber; We can see the difference between them in the fact that Durkheim, in contrast to Weber, separated value orientations factually guided by practical motives from norms derived from moral principles. This is essential insofar as in what follows we will distinguish between two types of values and punishments associated with them, which are complementary in their genesis only when the latter is subjected to philosophical evaluation as sociological facts. With this background and thesis in mind, two questions will be addressed below and first at the sociological level; what are values and how do they arise as a bundle of motivating/rewarding and sanctioning/punishing devices? Then, using Habermas' theory of discourse, a suggestion will be made as to why practical motives are already separable from moral reasons at the sociological level. Finally, it highlights what the added value is from this distinction.

2. VALUES AND THEIR ORIGIN

There is an internal relationship between conduct, behavioral rules, values, formal laws and norms. In fact, some informal expectations, values, and principals function as if they were formalized legal rules, even though they are not written down anywhere, are not mentioned in any law, and do not claim formal validity. We can see their effect in the fact that actors rely less on formally regulated, state-monitored laws than on these informal expectations (Parsons, 1951: chapter VII; Ellickson: 1991a; Ellickson, 2001b; Horne, 2001: 20 f). A good example of this is Niklas Luhmann's contribution (Luhmann: 1995a). He drew on the strength of local, culturally handed-down customs and Italy's weak state structures to explain the strong impact of Italian mafia organizations on the respective local populations (Luhmann: 1995a). Here, formal, legal laws compete with an expectation

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

system that is at odds with the political system and the judiciary, but achieves de facto a much higher effect. The actors obey the informal laws as if they were the legalized and legitimized law. With this, as long as the Italian state is not able to count on the loyalty of the people by ensuring that citizens consider the formal, state-supported laws as their own, as long mafia organizations will be able to count on the obedience of the people in that specific area. „For a norm to be present, expectation must be enduring and have a certain stability. They must appear with regularity each time a certain type of situation arises.” (Aubert, 1967: 24) Trust in habits and customs is therefore abandoned in favor of a governmental, formal norm only if the new, formal norm is at least as reliable as the old, informal values over a certain period of time and in as many situations as possible. Empirically, the validity of formal laws can then be measured by the confidence of the addressees to rely on these new laws in times of crisis just as well as they had always relied on old familiar habits and customs, some of which had been developed over centuries.

A similar effect can be claimed regarding rules on the road in Turkey. Hardly anyone in Turkey drives *without any exception* according to the prescribed rules passed by the national parliament. Although there is a speed limit, very few people follow this rule. Although traffic rules also in Turkey are designed by law to protect pedestrians, the common, accustoms law overrides these. Car drivers hardly adhere to the legally prescribed norms. Since pedestrian crosswalks are hardly observed, pedestrians are usually at the mercy of motorists. Although the government has conducted several campaigns against this habit, it rarely has any factual consequence in behavior. Consequently, there is an awareness that the law of the strongest is the norm on Turkish roads, even though people do not consider this to be right or just. The attempts to recognize the rights of pedestrians with a kind of public awareness seem to work only on the level of consciousness without practical consequences in everyday life. As a result, cities such as Trabzon have begun to use increased traffic signals and other physical boundaries to force drivers to respect pedestrians' rights.

This examples also exemplifies the tension between legality and legitimacy. As long as the addressees do not follow a norm out of inner conviction and voluntarily, as long as the laws are perceived, in Ehrlich's words, as mere rules recorded in law books and not as lived law, they remain de facto ineffective (Ehrlich, 1913: 409 ff). According to Ehrlich, legal rules that „have remained mere decision norms“ do not deserve the attribute „law“ because they are „merely applied by the courts, preached from the pulpit, or taught in books and schools“ but are not actually practiced and in that sense „lived“ (Ehrlich, 1913: 47).

On the other hand, from the sole orientation to the living law, the living practice, not only does not legitimacy emerge, but also bears the danger of legitimizing already existing rule on the basis of facts alone. In order not to make precisely this mistake, Max Weber distinguishes between legal and legitimate ruling (Weber, 1980a: ch. III, § 2, p. 122 ff). Weber emphasizes that every ruling is ultimately based either on a factual, legal power or on a normative legitimacy, validity (Weber, 1980a: ch. III, § 1). In the first case, ruling is supported by customs, traditions, economic power, or coercive apparatus. In the second case, a legal norm provides its basis for action (Weber, 1980a: 181)

Coming from both points of view, norms can be considered, to speak with Parsons, as a value pattern, value system, wherein fragile expectations are mutually stabilized.

„A value pattern in this sense is always institutionalized in an interaction context. Therefore there is always a double aspect of the expectation system which is integrated in relation to it. On the one hand there are the expectations which concern and in part set standards for the behavior of the actor, ego, who is taken as the point of reference; these are his ‚role-expectations.‘ On the other hand, from his point of view there is a set of expectations relative to the contingently probable reaction of others (alters) – these will be called ‚sanctions‘, which in turn may be subdivided into positive and negative according to whether

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

they are felt by ego to be gratification-promoting or depriving. The relation between role-expectations and sanctions then is clearly reciprocal. What are sanctions to ego are role-expectations to alter and vice versa.“ (Parsons, 1951: 24)

Horn keeps these three models mentioned by Parsons apart. In her paper, she considers norms from the perspective of ego (Horne, 200: 5-9), from the perspective of age (p. 9-11), and from a negotiation perspective between ego and age (p. 11-14), and brings these three separate perspectives together in her model (Horne, 2001: 14-18) by distinguishing between action and actor on the one hand, and considering the utility of an action from the perspective of its respective consumer and beneficiary, as well as from the action as such, on the other. Her conclusion, which is consistent with Parsons' position, is that both in the interrelation *between* actions and *in the* action itself are part of an institutionalized system of expectations. „Norms will reflect the goals of group members - taking into account the consequences of their own actions as well as those of others. This argument implies that, in some situations, norms will appear to reflect behavior, whereas in others, they will constrain actions that produce externalities.“ (Horne, 2001: 16)

This structural-functionalist perspective assumes a system of value, even though we live in pluralistic societies. Indeed, it says nothing about what might be the difference between orientation, regulation, values and norms. Rather, it states on the factual level how they work. On the other hand, the world of values and norms extends from latent, internalized, reciprocal to implemented norms to a variety of phenomena, such as habits, customs, conventions, laws, role expectations and abstract norms (Horne: 2001; Aubert: 1967). In addition, depending on the discipline and within the same discipline, these terms are used differently.

2.1. GENESIS OF NORMS

For a better clarification of what exactly norms in the sense of values are, what they do and how, we can distinguish them from a sociological perspective in terms of their emergence according to whether they are formal and informal norms. Informal norms emerge spontaneously from a lifeworld horizon, while formal ones are intentionally created for a specific purpose. Formal norms are mainly dealt with by jurisprudence (Luhmann: 2008c; Habermas: 1992b), classical sociology (Durkheim: 1976a; Weber: 1986c; Rauhut and Jud, 2014); logic, political science (Hobbes: 1976; Axelrod: 1984), economics (Hayek: 1973; Vanberg: 1994; Bacharach and Gambetta: 2001), and International Relations (Keohane: 1982), while the former classically belong to the research fields of phenomenology, sociology, ethnology (Body and Richerson: 1985), anthropology (Bird and Smith: 2005), education (Rousseau: 2001).

Although we have just distinguished the norms according to their types, their sources, and assigned them to the various fields of research in terms of their logic, this does not yet explain their genesis. How do new norms emerge? What does it take for a norm to prevail despite many alternatives? These are not easy questions because the exact process of the emergence of new norms, their selection, and the more precise conditions for their change have not really been clearly worked out (Centola and Baronchelli: 2015; Ellickson: 2001b). Therefore, Helbing and his coauthors take up the challenge of explaining the process of the emergence of norms within heterogeneous societies with a mathematical precision. They want to know under what conditions do a multiplicity of norms coexist simultaneously in a space, when does a society fail to develop norms that bind all individuals living in it according to their own preferences? „Our main question is how and when shared norms emerge in societies with groups that have incompatible preferences and no shared regulatory interest.“ (Helbing et al., 2014: 2) They test this question in a computer simulation.

Helbing and colleagues' model is based on seven assumptions. First, they assume that the emergence of norms requires externalities, the coordination of which presupposes collective action.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

According to the second assumption, a norm formation process requires the enforcement and maintenance of a system of punishment and reward. Third, strongly binding norms are most likely to emerge in tightly woven networks, that is, within a particular lifeworld in which actors assume, at least implicitly, recurrent interactions with respect to their social relations. They complement these three aspects with four further assumptions; According to these, norms are path-dependent, regardless of their content. The concept of path dependency has been developed especially in political science, according to which history counts (Braudel, 1972: 190). Every decision is based on the previous decisions. Accordingly, there is a critical moment in the implementation and control of programs that shapes the later stages of the path taken (Hall and Taylor, 1996: 941 f; Thelen, 1999: 384-388). In addition to path dependence, norms, according to Helbing and his colleagues, are characterized by local consensus and global diversity, so that different local norms can exist in different places. Finally, norms can vary abruptly and with a sharp boundary from one area to another and from one group to another (Helbing, et al., 2014: 5).

The results of their computer simulation model confirm the assumptions they made. The authors find that if the majority in one society strongly follows a particular norm from the beginning, but the same norm is not followed with the same intention in another society, the majority of people from both societies end up adopting the norm in question anyway. On the other hand, if only a part of a society follows a certain norm and the same norm is followed in another society but also only by a similarly large proportion of the population, the majority of both societies will not adopt the norm:

„However, if a majority of individuals in population 1 initially shows the behavior preferred by population 2 ($p_1 < 1/2$) and the individuals of population 2 are very committed to their preferred behavior ($p_2 > 1/2$), the individuals of population 1 will adjust to this behavior, i.e. population 1 will assimilate to population 2. (...). Finally, if the fraction of individuals initially showing their preferred behavior is about the same in both populations ($p_1 \approx p_2$), none of the behaviors will gain the majority. In this case, the majority of individuals ends up doing what they prefer.“ (Helbing et al., 2014: 7)

In other words, in the latter case, no binding norm develops. According to the authors, binding norms also do not develop if the binding nature of the norm is not strong enough in both societies. On the other hand, an unpopular norm of a minority can prevail if the minority holds this norm with a strong conviction from the beginning. With regard to local cultures, they make a pessimistic prediction of a general nature, according to which these would disappear over the course of a „long“ time (Helbing et al., 2014: 8).

2.2. NORMS AND SANCTIONS

Having just described the emergence of norms, the next question is how norms relate to the sanctions for which they were developed to regulate? Norms are by their nature inclusive *for all*, while sanctions represent exactly the opposite and are consequently exclusionary *against some*. Having put that, there is an internal relationship between inclusive norms and exclusionary sanctions. The question is therefore with which type of norms is which type of sanctions preferred? Intuitively, we would assume a structural correlation between informal norms and internal sanctions on the one hand, and formal norms and external sanctions on the other. From a political science perspective, a popular initiative initiated in Switzerland by the Swiss People's Party (SVP) is illustrative example for a study the relationship between norms and sanctions. Its core idea was transported to Switzerland on the model of „three strikes and you are out“. According to that, young people born in Switzerland without Swiss citizenship were to be deported after three offenses to their parents' countries of origin. Precisely because some of these young people have never seen their parents' country and have no lasting connection to the language, culture and people there, the initiative divided the Swiss electorate into antagonistic for and against camps, which hardly contradicted the intention of the initiators. At the same time, contrary to the communicated goal of the initiators, the initiative led to a conscious,

explicit confrontation of political culture in the country. Having reached this point, attention turned from pragmatic „three strikes and you are out“ campaigning to a public discourse on the internal relationship between sanctions, values and their political legitimacy in light of certain principles.

With regard to sanctions, this initiative illustrates a general tendency according to which normatively preferred conditions should be left less to intrinsic, internal motives for cooperation on the part of individuals, but rather should be precisely regulated by the judiciary according to the factual logic of a coercive apparatus. Indeed, during the campaign, the initiators of this popular initiative argued that social norms would disappear without external sanctions developed by the judicial system, monitored and, if necessary, enforced with disproportionate force of arms by state, which is why harsher and deterrent punishments are necessary in the case of norm violation.

Opponents of this initiative argued in return that these young people were born into Swiss culture and grew up here, which is why their failure is also society's failure to socialize them according to its values and norms. Especially since young people are more prone to violence and criminality regardless of their culture and socialization, the question arises in this context whether an external authority equipped with means of power in the sense of Max Weber is also necessary in these cases in order to get juvenile delinquency under control. Opponents on the other hand argued that juvenile delinquency can be explained, for example, from a neuropsychological and developmental point of view, by the weak formation of the internal moral faculty of the juvenile brain. Therefore, instead of expelling the children and adolescents in question, they should be helped to understand by gentler, pedagogically and much more effective means with long lasting result.

In the case of children and adolescents, it is not the act but their very person that should be the focus of the discourse. Scientifically, there are good reasons for treating juveniles differently from adults, even if they are sentenced to prison: „In juvenile facilities, where the focus is on rehabilitation, adolescents receive counseling and go to school. It's no picnic, but it is much more forgiving than jail. In jail, this sole emphasis is on punishment.“ (Steinberg, 2014: 67)

From the perspective of the initiative's opponents, the crime at issue is juvenile crime, not crime by foreigners. Juveniles remain juveniles regardless of where they are located. From this perspective, it is a societal, social challenge that can and should be solved within the norms of the living world, in the sense of lifeworld. For this, they do not need excessive punishments such as the exclusion from society or the incarceration of barracked armed force. Instead of these, they make proposals that are more effective in their output, less costly, and can be implemented with means that set at a lower level. In fact, especially morally internalized norms can functionally achieve the same effect as legal requirements formally employed by the state. Functional, within a lifeworld, the participants also have the two sanction options, namely „exit“ and „voice“, without therefore having to set the mills of the entire justice system in motion. In fact, in the case of an „exit,“ the relationship with the norm breaker is terminated by seeking another interaction partner within the social network, within lifeworld. In the case of „voice,“ the norm-breaker is threatened with the sanction of, for example, making known the norm-breaking committed (Hirschman: 1974).

In both cases, the potential norm breakers are thus motivated to cooperative behavior by activating either an external coercion (social network) or an internalized, internal authority (morality/shame) in the sense of a sanctioning authority, for which a justice system equipped with armed force does not yet have to be invoked. The motive for cooperation in these cases can be traced back to a need for social norms such as trust, reputation and reliability. In the case of teenage mothers, for example, it has been shown that in certain places with high unemployment and low educational levels, pregnancy is a way for many young women to gain positive attention within a society (Fernandez-Kelly: 1995).

In such cases, motivation from society is imposed on an individual in such a way that the individual accepts society's power to reward and/or sanction as her own and follows them. As observers, we can see in these cases that people follow them as strongly as if they were the law of a legitimized rule of law. Their persistence goes back to the culturally embedded system of expectations. Especially since the actors in a lifeworld that is closely interwoven by means of cultural imprints assume that they can rely on each other, there is a high demand for accepted norms within a closely interwoven lifeworld and at the same time a high willingness to integrate them into everyday life and thus also a high motivation to keep the costs of externalizations high (Heckathorn: 1990).

2.3. FIRST- AND SECOND-ORDER

In other words, a distinction can be made between formal and informal norms, and internal and external sanctions, but functionally, at least from this perspective, they have no significant differences. As long as it does what it promises. Does it now follow from that there is no need for state coercion? Can we now solve all problems with life-world norms and rely on people doing the right thing out of inner conviction? The conceptual distinction between first-order and second-order problems helps to answer this question. At the level of society as a whole and functionally, punishment/sanctioning is a collective good that the state, with its monopoly on the use of force, has the necessary security, defense and sanctioning to ensure. In the process, problems and thus costs arise which, depending on the position, are (not) legitimately develop by society as a whole. The presumed structural correlation between informal norms and internal sanctions and between formal norms and external sanctions falls short where norms and punishment are localized on two different levels. Therefore, in social research we do differentiates between first-order and second-order problems. From that point of view, it is a first-order collective good problem,

„when it is a matter of behaving in a norm-compliant manner and contributing to the production of a collective good, such as environmental protection or public safety. One speaks of a second-order collective good problem when it is a matter of incurring costs to sanction norm-deviant actors who do not contribute to the production of a collective good. While the first-order collective good problem refers to the emergence of social norms, the second-order collective good problem problematizes the enforcement of those norms.“ (Rauhut and Krumpal, 2008: 383)

The concepts of 1st and 2nd order go back to Ludwig Willhelmys (1851), who actually represented a concept of 0-order to n-order. From Willhelmys kinetics (kinesis=movement) they make their way into Norbert Wiener's (1948) cybernetics, on which sociological systems theorists such as Talcott Parsons, Heinz von Foerster (1911-2002), Maturana and Francisco (1987), and N. Luhmann (1997b) borrow. Sociologically, the question is how social stability is possible despite change (Parsons and Shils, 1962: 47-110; Parsons, 1968: 436 f). On a theoretical level, the first order refers to continuity, while the second order refers to discontinuity. Based on epistemology, Luhmann highlighted from this not only the respective perspectives of ego and alter, but also the difference between observation, information and communication (Luhmann, 1997: 336, 360). In terms of action theory, the question is how actors can transfer continuity to discontinuity in an orderly way, that is, without revolutions, in order to continue there again in the old order under new conditions. How can we change everything so that we (re)establish the (old) order - a paradox discussed by Giuseppe Tomasi di Lampedusa, the author of the novel, the *Leopard*.

The discussion above still says little about how and whether social norms are to be enforced with informal or formal punishments according to their nature. Factually, a formal punishment is enforced by instances institutionalized and socially recognized specifically for this purpose, which is what the justice system specializes in. Citizens contribute to this, if only by abiding by agreements, pursuing an activity, raising children, cooking, learning and passing a traffic light. On the other hand, the establishment of second order requires a highly personal, conscious commitment that goes beyond

everyday life. In contrast to external punishment, here the punishing person must be largely autonomous to bear the costs of detection and the consequent costs of punishment themselves (Rauhut and Jud, 2014: 155). That this system of informal punishment or reward is effective and efficient has also been empirically confirmed by corroborating the correlation between neighborly levels of control and adherence to social norms (Ellickson: 1991a; Sampson et al.:1997). This punishment and reward system only works within a culturally defined lifeworld in which actors, instead of externalizing their problems and costs, internalize, actively and themselves address societal challenges. Intuitively, a solution is vigilantism and/or to privatize this collective good, public safety, by punishing the perpetrators. Vigilante justice would put the rule of law into jeopardy and would beside other consequences throw the principle of proportionality into disarray. Another solution is privatization. In this way, for example, a private company would help the actors to find out who the norm breaker is in the most cost-effective way. In certain countries, the justice system is indeed being partially privatized. The experience is not encouraging (Eisenmenger: 2012; Zado: 2013).

Moreover, the first- and second-order problem arises when there is no differentiation at the theoretical level between norms and values, and norms are used to address problems that arise from not following values. The result at the sociological level is that binary formal-informal and internal-external coding fail. The lack of differentiation is also transferred to ambiguity by calling internal punishment „altruistic punishment“ for the reason that in this case actors willingly bear the costs of punishing free-riders (Fehr and Gächter: 2000a; Fehr and Gächter: 2002b). Although punishment has the attribute „altruistic“, its reasons do not stem from moral altruism in the sense of Rawls (1971: 477 f) or Habermas (1991a: 150 f), but from its selfish, ethical, practical rationality.

„Here, it is argued that cooperation can be worthwhile if the actors involved assume a sufficiently high subjective probability of encountering the same actors in a similar dilemma again in the future. If the shadow of the future is sufficiently large, cooperation is worthwhile even for rational egoists, since the expected gains from future cooperation are higher than the gains from one-time defection.“ (Rauhut and Krumpal, 2008: 382)

Accordingly, for rational-egoistic reasons, these actors gain the insight that altruistic punishment is better in the long run than turning a blind eye at a time and/or setting up expensive (state) structures to punish them (Fehr and Gächter: 2002b). The costly sanctioning is explained by the expectation of recurrent interactions in social networks or the shadow of the future. Conversely, according to this approach, actors gain the insight that without an altruistic punishment cooperation will be rendered impossible in the long run.

On the sociological level, according to Rauhut and Jud, the approach of altruistic punishment comes up short especially in cases where a society cannot delegate this expectation to individuals at all, if only because of its size. In many cases it is not only the anonymity, but also the fact that the victims, for example in the case of doping in sports or organized crime, are not even able to recognize the respective perpetrators. In these cases, the problem is already to identify the perpetrators and/or, in order to punish the perpetrators, to bundle the necessary and required power with their resources in such a way that the perpetrators can be forced to cooperate (Rauhut and Jud, 2014: 155).

On the theoretical level, on the other hand, the problem is that in both cases purposive rationale for a particular action (sanctioning/rewarding) is invoked, but a moral consequence is expected. Functionally, in the case of sanctioning or rewarding actions, the values are treated in terms of norms, although the problem arises at the level of values and therefore the solution, i.e. the sanctioning or rewarding action would also have to be sought there. They are neither moral problems, nor moral justifications, although the actors act altruistically. This altruism is about values and not norms. Altruism is a term of moral practice, while altruistic punishment is about justice within a society, which have a basic framework of solidarity, not morality. In this respect, altruistic punishment is about no-solidarity than about injustice.

The problem is thus that sociological means are used to address philosophical-moral questions, which leads to problems and alleged solutions that are not problems at all. Nothing changes in this structural problem if instead of internal sanctions the external ones, or instead of formal norms the informal ones, even better values, are used for explanation. As long as norms are interchanged with sociological-empirical motives, there is no solution either for the problem of the first or the second order. Because the problem in this case is not only in two different levels, systems of order (first nor second order), but also in two different spheres (sociology and philosophy).

2.4. HABERMAS DISCOURSE THEORY

A possible solution has been proposed by Jürgen Habermas. The system-theoretical proposal of the distinction between first and second order corresponds to Habermas' differentiation between values and norms. Norms are the subject of meta-ethics, which deal with the general principles that claim to be universal. In contrast, values can be of religious-cultural origin, as well as developed within a single department, domain and functional system. Here, besides Aristotle and Immanuel Kant, especially Jürgen Habermas belongs to the philosophers who have made the corresponding proposals for both fields. Habermas started to develop his concepts with his *Theory of Communicative Action* (Theorie des kommunikativen Handelns). This was followed by his theory of discourse (1991c) and his opus magnum, *Between Facts and Norms* (Faktizität und Geltung) (1991a). The content of these works probably belongs to a next post. But the core of his ideas concerning values and norms is given in the quote below.

„In the light of norms it can be decided what is to be done, in the horizon of values what behavior is recommended. Recognized norms oblige their addressees without exception and equally, while values express the preferability of goods that are considered desirable in certain collectives. While norms are followed in the sense of fulfilling generalized behavioral expectations, values or goods can only be realized or acquired through purposeful action. Furthermore, norms appear with a binary claim to validity and are either valid or invalid; to normative propositions, similar to assertoric propositions, we can only take a position with „yes“ or „no“ - or abstain from judgment. In contrast, values establish relations of preference, stating that certain goods are more attractive than others; therefore, we can agree more or less with evaluative propositions. Furthermore, the oughtness of norms has the absolute sense of an unconditional and universal obligation: the ought claims to be equally good for all (or for all addressees). The desirability of values has the relative sense of an assessment of goods that is ingrained or adopted in cultures and ways of life: grave value decisions or higher-order preferences say what is good for us (or for me) on the whole. Finally, different norms, if they claim validity for the same group of addressees, must not contradict each other; they must stand in a coherent context, i.e. form a system. Different values, on the other hand, compete for primacy; insofar as they find intersubjective recognition within a culture or way of life, they form flexible and tense configurations. In summary, then, norms differ from values, first, in their references to various types of rule-governed or goal-directed action; second, in the binary or gradual coding of their claim to validity; third, in their absolute or relative bindingness; and fourth, in the criteria that the context of norm or value system must satisfy.“ (Habermas, 1996c: 72 f)

This differentiation has the advantage that everything, regardless of its genesis, can be subjected to evaluation according to principle. According to Habermas, this principle is to be developed in a theoretical discourse and then applied in the practical discourse under certain conditions, such as publicity, equal participation, truthfulness of the participants when arguing and the unconstrained nature of the opinions (Habermas, 1991a: 132). Therefore, instead of a bogus solution and having identified the problem precisely, we can make a distinction with Habermas at the theoretical level between norms and values and thus between legality and legitimacy, between facts and norms. The conditions proposed by Habermas, such as publicity, equal participation, are precisely norms that are consciously applied and can, in the course of time, take the form of rituals, which, however, in the case of their questioning, unlike habits, can be recalled to consciousness and are thus also the object of a next rationalization.

- Durkheim, E. (1981b). *Die elementaren Formen des religiösen Lebens*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Durkheim, E. (1983c). *Der Selbstmord*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Durkheim, E. (1991d). *Physik der Sitten und des Rechts: Vorlesungen zur Soziologie der Moral*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Ehrlich, E. (1913). *Grundlagen der Soziologie des Rechts*. München: Duncker.
- Eisenmenger, S. (2012). *Privatisierung der Justiz aus rechtlicher und ökonomischer Sicht*. Köln: Heymann.
- Ellickson, R. C. (1991a). *Order without law: how neighbors settle disputes*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ellickson, R. C. (2001b): „The Evolution of Social Norms: A Perspektive from the Legal Ecademy.“ In: Hechter, M. and Opp, K.-D. (Ed.). *Social norms* (p. 35-76). New York: Russel Sage Foundation.
- Fehr, E., and Gächter, S. (2000a). „Cooperation and Punishment in Public Goods Experiments“. *The American Economic Review*, Vol 90(4), 980-994. URL: <http://www.jstor.org/stable/117319>
- Fehr, E., and Gächter, S. (2002b). „Altruistic punishment in humans.“ *Nature* 415, 137-140.: URL: <https://www.nature.com/nature/journal/v415/n6868/pdf/415137a.pdf>
- Fernandez-Kelly, M. P. (1995): „Social and Cultural Capital in the Urban Ghetto: Implications for the Economic Sociology of Immigration.“ In: Portes, A. (Ed.). *The Economic Sociology of Immigration. Essays on Networks, Ethnicity, and Entrepreneurship* (p. 213-247). New York: Russell Sage Foundation.
- Habermas, J. (1992b). *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaates*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1996c). *Die Einbeziehung des Anderen. Studien zur politischen Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen (1991a): *Erläuterungen zur Diskursethik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hall, P. A. and Taylor, R. C. R. (1996). „Political science and the three new institutionalisms.“ In: *Political Studies*, Vol. 44 (5), 936-957. Doi:10.1111/j.1467-9248.1996.tb00343.x
- Hayek, F. A. (1973). *Law, legislation and liberty: a new statement of the liberal principles of justice and political economy*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Heckathorn, Douglas D. (1990). „Collective sanctions and compliance norms - A formal theory of group-mediated social control.“ In: *American Sociological Review*, Vol. 55 (3), 366-384. DOI: 10.2307/2095762
- Helbing, D. / Yu, W. / Opp, K.-D. and Rauhut, H. (2014): „Conditions for the Emergence of Shared Norms in Populations with Incompatible Preferences.“ In: *PLoS ONE*, Vol. 9(8), e104207. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0104207>
- Hirschman, A. O. (1974). *Exit, voice, and loyalty: responses to decline in firms, organizations, and states*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Hobbes, T. (1976). *Leviathan oder Stoff, Form und Gewalt eines kirchlichen und bürgerlichen Staates*. Frankfurt am Main: Ullstein Buch.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Horne, Christine (2001). „Sociological Perspectives on the Emergence of Norms.“ In: Hechter, Mechter and Opp, Karl-Dieter (Ed.): *Social norms* (p. 3-34). New York: Russel Sage Foundation.
- Keohane, R. O. (1982). „The Demand for International Regimes.“ In: *International Organization*, Vol. 36 (2), 325-355.
- Levi-Straus, Claude (1994). *The Social and Psychological Aspect of Chieftainship in a Primitive Tribe: the Nambikuara of Northwestern Mato Grosso*. Transactions of the New York Academy of Sciences. Vol. 7(1), 16-32.
- Luhmann, N. (1995a). „Kausalität im Süden.“ In: *Soziale Systeme*, Vol. 1 (1), 7-28. URL: <https://www.soziale-systeme.ch/leseproben/luhmann.htm>
- Luhmann, N. (1997b). *Die Gesellschaft der Gesellschaft. Band I. und Band II*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (2008c). *Rechtssoziologie*. Wiesbaden: VS, Verlag für Sozialwissenschaften.
- Maturana, H. R. und Varela, F. J. (1987). *Der Baum der Erkenntnis*. Bern: Scherz.
- Parsons, T. (1951). *The Social System*. London: Routledge.
- Rauhut, H. and Jud, S. (2014). „Avoiding Detection or Reciprocating Norm Violations? An Experimental of Self-and Other-Regarding Mechanisms for Norm Adherence.“ In: *Soziale Welt*, 65 (2), 153-183. Doi: <https://doi.org/10.5771/0038-6073-2014-2-153>
- Rauhut, H. und Krumpal, I. (2008). „Die Durchsetzung Sozialer Normen in Low-Cost Und High-Cost Situationen/ Enforcement of Social Norms in Low-Cost and High-Cost Situations.“ In: *Zeitschrift Für Soziologie*, Vol. 37 (5), 380-402. URL: <http://www.zfs-online.org/index.php/zfs/article/viewFile/1282/819>
- Rawls, John (1975): *Eine Theorie der Gerechtigkeit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Rousseau, J.-J. (2001 [1762]): *Emile, oder, Über die Erziehung*. Stuttgart: Reclam.
- Sampson, R. J.; Raudenbush, S. W. and Felton E. (1997). „Neighborhoods and Violent Crime: A Multilevel Study of Collective Efficacy.“ In: *Science*, Vol. 277(5328), 918-924. URL: <http://www.jstor.org/stable/2892902>
- Steinberg, L. (2014). *Age of opportunity: lessons from the new science of adolescence*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt.
- Stichweh, R. (1994). *Wissenschaft, Universität, Professionen: soziologische Analysen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Thelen, K. (1999): „Historical institutionalism in comparative politics.“ In: *Annual review of political science*, Vol. 2, 369-404. URL: <http://www.annualreviews.org/doi/full/10.1146/annurev.polisci.2.1.369>
- Vanberg, V. J. (1994). *Rules and choice in economics*. London: Routledge.
- Weber, M. (1980a): *Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriss der verstehenden Soziologie*. Tübingen: Mohr.
- Weber, M. (1985b). *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen: Mohr.
- Weber, M. (1986c). *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*. Tübingen: Mohr.
- Wiener, N. (1948). *Cybernetics, or control and communication in the animal and the machine*. Paris: Hermann.
- Wilhelmy, L. (1851). *Über das Gesetz, nach welchem die Einwirkung der Säuren auf den Rohrzucker*

stattfindet. Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelmann.

Zado, J. (2013). *Privatisierung der Justiz: zur Bedeutung und verfassungsrechtlichen Zulässigkeit von Privatisierungen in Rechtsprechung, Strafvollzug, Zwangsvollstreckung und Handelsregister*. Berlin: Duncker & Humblot.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkiler bulunmamakta, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması olmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma, Etik Kurul Kararı gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.

**GAZETE KARİKATÜRLERİNDE HEGEMONYA VE RIZA ÜRETİMİ:
SALİH MEMECAN KARİKATÜRLERİ***
Emre DAŞAR***Özet**

Karikatürün doğasında protest bir eğilimin yattığı yönünde yaygın bir kanı bulunsa da, siyasi iktidarların kitleler üzerinde tahakküm oluştururken ve kitleleri kendi eylemlerine rıza göstermeye ikna ederken başvurdukları yollardan birisi de gazetelerin ilk ya da iç sayfalarında yayımlanan karikatürler üzerinden kamuoyu oluşturmalarıdır. Gazete ve dergilerin haber metinleriyle, fotoğrafla; televizyonların görüntüyle, sesle; internetin yazılı ve görsel tüm mesaj aktarma olanaklarıyla ama muhakkak dili kullanarak oluşturduğu söylemi karikatürler dilin cisimleşmiş görüntüsüyle yaratmaktadır. Zihinde yaratılmak istenen algı, karikatüre yüklenmiş simge, sembol ve mitlerle başarılmaktadır. Karikatür, dar bir alanda çizginin gücüyle yoğun bir anlam üretme aracıdır. Okur-yazar olmayan okuyucunun/izleyicinin bile tüketebildiği bir medya ürünüdür. Geniş kitleler tarafından günlük gazetelerde takip edilebildiği gibi, rüşünü ispat etmiş bir tür olarak kimi gazete ve dergilerin içeriğini tek başına oluşturabilmektedir. Kitle iletişim araçlarının geniş kitlelere ulaşmayı olanaklı kılan doğası, bu araçlardaki medya ürünlerinin siyasi iktidarlar tarafından yönlendirilmesini de beraberinde getirmiştir. Medya, siyasi iktidarlara yönelik bir eleştiri aracı olduğu kadar aynı zamanda iktidarlar için bir rıza üretim aracı olarak da iş görmektedir. Bu çalışmada, Sabah gazetesinin ilk sayfasında yer alan "Bizimcity" adlı köşesinde gündeme ilişkin konuları çizgileriyle yorumlayan Karikatürist Salih Memecan'ın 60. hükümet dönemindeki karikatürleri incelenmiştir. Memecan'ın "2010 Anayasa Değişikliği Referandumu", "Ergenekon Davası", "Türban Sorunu" olarak belirlenen üç konuya ilişkin karikatürleri üzerinden, göstergebilimsel çözümleme yöntemi kullanılarak iktidar hegemonyasının inşası ve bu hegemonyaya gösterilecek toplumsal rızayı üretme gayreti okunmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İktidar, Hegemonya, Rıza, Karikatür, Salih Memecan.

**HEGEMONY AND ASSENT PRODUCTION IN NEWSPAPER CARTOONS:
SALİH MEMECAN CARTOONS****Abstract**

Although the widespread opinion is that there is a tendency to protest inherent in the cartoon, one of the ways that political powers resort to when creating domination over the masses and convincing the masses to consent to their actions is to create public opinion through cartoons published on the first or internal pages of newspapers. Cartoons create the discourse created by newspapers and magazines with news texts, photography; televisions with images, sound; the Internet with all the possibilities of transmitting messages written and visual, but certainly using language with the embodied image of the language. The perception that wants to be created in the mind is achieved by symbols, symbols and myths loaded into the cartoon. Caricature is a means of generating intense meaning through the power of the line in a narrow space. It is a media product that even the illiterate reader/viewer can consume. As a type that has proven its worth, it can create the content of some newspapers and magazines alone, as it can be followed by a wide audience in daily newspapers. The nature of mass media, which makes it possible to reach a wide audience, has also led to the fact that the media products in these tools are directed by political authorities. The media acts as a tool of criticism of political authorities, as well as a means of production of consent for the authorities. In this study, the 60th Anniversary of the cartoonist Salih Memecan, who commented on the issues related to the agenda with his lines in his column "Bizimcity", which appeared on the first page of the Sabah newspaper, was published. his cartoons from the government period have been studied. Memecan's cartoons about the three issues identified as "2010 Constitutional Amendment Referendum", "Ergenekon Case", "Turban Problem", the construction of hegemony of power using semiotic analysis method and the effort to generate social consent to be shown to this hegemony have been tried to be read.

Key Words: Power, Hegemony, Assent, Cartoon, Salih Memecan.

* Bu makale, yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, ORCID: 0000-0002-6483-814X, emre.dasar@amasya.edu.tr

1. Giriş

Batı'nın etkisinde başlayarak kitle iletişim araçlarının yaygınlık kazanmasıyla birlikte kendine Türkiye medyası içerisinde önemli bir yer açan karikatür, Tanzimat dönemini takip eden yıllarda eleştiren ve güldüren bir sanat türü olarak yazılı medyanın seyrinde ilerlemiştir. Başlangıçta gazete ve dergilerde haberleri destekleyici bir unsur olarak boy gösterse de, karikatür konusunda uzman sanatçıların yetişmesi, yalnızca karikatüre ayrılmış çok sayıda gazete ve derginin yayımlanması, karikatür sanatçılarının imza değerinde isimlerle tanınmaya başlaması Cumhuriyet dönemine denk düşmektedir.

1831'de İstanbul'da yayımlanan ilk gazete olan Takvim-i Vakayi'de resim ve karikatür yoktur; ancak 1867'de İstanbul gazetesinde ilk karikatür yayımlanır. Minyatür sanatındaki figürler, Hacivat-Karagöz tasvirleri ve Mehmet Siyah Kalem'in çizimleri Osmanlı Devleti döneminde karikatüre kaynaklık eden çalışmalar olarak değerlendirilebilir (Özer, 2007: 1).

İlk Türk mizah dergisinin 1870'te Rum kökenli Teodor Kasap tarafından yayımlanan *Diyojen* olduğu söylene de mizah yayımının geçmişinin bu tarihten daha önce başlatılması gerekir. 1868 yılında politik düşünce gazetesi olarak yayımlanan *Terakki*, aynı adı taşıyan bir mizah dergisini de ek olarak vermiştir. Gazetenin abonelerine ücretsiz sağlanan Terakki, bu nedenle Diyojen'den önce anılması gereken bir mizah dergisidir (Çeviker, 1986: 21).

II. Abdülhamid döneminin baskıcı ortamında uzun bir süre varlık gösteremeyen karikatürün yeniden canlanması içinse II. Meşrutiyet'in ilan edilmesini beklemek gerekmiştir. İstibdat döneminde mizah dergileri susturulduğundan, karikatür de Jön Türkler ile birlikte sürgüne çıkmıştır. Fotoğraf çekirtmeyi bile sevmeyen Abdülhamid'in yasakçı anlayışından karikatürün de etkilendiğini tahmin etmek güç olmayacaktır (Çeviker, 1986: 271).

Cumhuriyet döneminde yapılan Harf Devrimi'yle birlikte okur-yazar sayısının artması, buna bağlı olarak basın-yayın materyallerinin daha fazla talep edilir duruma gelmesi, karikatür için de yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. Karikatürlerin resimlendirilmiş birer fıkra özelliği taşıdığı bu dönemde Batı'ya ait kalıplaşmış simgelerin de etkisi yoğun olarak hissedilirken, yazının kullanılmadığı ve anlatılmak istenenin yalnızca çizgilerin marifetiyle dile geldiği karikatürler yine azınlıkta olmuştur. Osmanlı döneminde mizah dergilerinde yer alan karikatür Cumhuriyet'le birlikte gazetelere girmeye başlamıştır (Çeviker, 2010: 21). Bu dönemde bilhassa Cemal Nadir'in isminin karikatürün gazeteye girmesindeki şahsi etkisi nedeniyle öne çıktığını görürüz. Batı görünümlü Türk toplumunun ilk karikatürlerini çizecek olan Nadir, Latin alfabesine alışma evresindeki okur-yazarlık oranının düşük olduğu bir ortamda az yazılı ya da hiç yazının bulunmadığı karikatürleriyle Türk karikatürüne taze bir nefes getirmiştir (Özer, 2007: 5).

II. Dünya savaşıyla birlikte bilhassa çizgi romanın Soğuk Savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından yoğun birer propaganda aracı olarak kullanılması, günümüze kadar ete kemiğe bürünerek gelen Superman gibi çizgi karakterleri yaratmıştır. Çizgilerle yaratılan karakterlerin, dünyanın en güçlü devletleri tarafından propaganda malzemesi yapıldığı dönemleri takiben Türkiye'de siyasal ve ekonomik alanda yaşanan liberalleşme hamleleri karikatüre de yansımıştır. Karikatürde çağdaşlaşmanın yaşandığı bu süreçte yazı artık karikatürü tamamlayan bir unsur olarak geri plana çekilirken, yazısız karikatür gelişme göstermiş, anlamla doğrudan ilgisi bulunmayan ayrıntılarda çizgiden tasarruf edilmiştir. Kısaca, 1950'li yıllar karikatürde sadeleşmenin yaşandığı dönem olarak kaydolmuştur.

1980'lerle birlikte günlük gazetelerde karikatür köşelerinin vazgeçilmez hale gelmesi, yerli çizgi roman kahramanlarının kabul görmesi, eleştiri ve güldürme amacıyla yola çıkan karikatür dergilerinin artması, çizgilerde göze çarpan tekniklerin nitelik değiştirilmesi ve karikatüristlerin şöhret sahibi olması, kendi dilini yaratan bir anlatı aracı olarak karikatürün önemli sanat dalları arasına girmesini hızlandırmıştır. Karikatür dergilerinin gündemi yorumlayan çizerlerinin ortaya çıkardıkları karikatürlerin kendisi zaman zaman gündem olmaya başlayacak kadar öne çıkmıştır. Gazeteler, sayfalarında ağırladıkları karikatür köşelerinin iktidarlar karşısındaki eleştiri düzeyiyle ya da iktidarı destekleyen tavırlarıyla da anılmaya başlamıştır. Günlük gazetelerde fiziksel olarak diğer içeriklerle kıyaslanamayacak denli küçük yer işgal etmesine karşın yüklendiği anlam tuttuğu sütunların sınırını hayli aşan günlük gazete karikatürü, köşe yazılarının durumuna benzer biçimde takipçi kitlesini de yaratmış bulunmaktadır.

Bu çalışma, en yaygın medya ürünlerinden biri olan haberlerde ortaya konulan söylemden geri kalmayacak yoğunlukta, hatta ondan daha fazla yanlılık üreten bir medya ürünü olarak karikatür içeriğinde inşa edilen iktidar hegemonyasının göstergebilimsel çözümlemesini Sabah gazetesi karikatüristi Salih Memecan'a ait, haftanın altı günü gazetenin ilk sayfasında yayımlanan "Bizimcity" köşesindeki karikatürler üzerinden yapmayı amaçlamaktadır. Söz konusu karikatürlerin iktidarda bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) politikalarının neresinde konumlandığı, hükümetin tasarruflarını kimin tarafından ele alıp yansıttığı ve bütün bunlar olurken yazıdan ziyade görüntüsel malzemenin asıl unsuru oluşturduğu bu karikatürlerde göstergebilimsel anlamın nasıl, hangi yönde inşa edildiği açıklanmaya çalışılacaktır. AKP'nin hükümet ettiği bütün dönemlerde aynı gazetede çizmiş Memecan'ın bu uzun süreçteki karikatürlerinin tamamını aynı çalışmada incelemek hem zaman sınırını aşamayacağından hem de karikatürün iktidarlar için rıza üretmede, onların hegemonyasını desteklemede rol alan bir araç işlevinin bulunduğu hipotezimizi desteklemek için daha azı yeterli olduğundan AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında kurulan 60. hükümet döneminde (29.08.2007 / 06.07.2011) Bizimcity'de çizilen karikatürlerden "2010 yılındaki anayasa değişikliği referandumu", "Ergenekon davası" ve "türban sorunu" etrafındaki karikatürler tercih edilmiştir. Türkiye'nin siyasi gündeminde önemli bir yer edinmiş ve hâlâ çeşitli bağlamlar içinde hatırlatılan bu konuların ele alındığı karikatürlerin göstergebilimsel çözümlemesi, iktidarın tavrı karşısında takınılan tutumu içerikteki yüklü ideoloji nedeniyle belirgin kılmaktadır.

2. Kavram Olarak 'Hegemonya'

İnsanlık tarihi, insana ilişkin diğer faaliyetlerin olduğu kadar, onun meydana getirdiği topluluk ve devletlerin birbirleri üzerinde kurmayı amaçladıkları hâkimiyetin de kaydını tutmuştur. Bu bitimsiz hâkim olma arzusunun çatışan aktörleri arasındaki kurgu farklı milliyetten, ayrı coğrafyalarda hüküm süren, değişik devletlerin birbirleri üzerinde kurmayı amaçladıkları iktidar olabileceği gibi; siyasi, sosyal ve kültürel örgütlenme biçimi olarak bir devletin içinde gücü/iktidarı elinde bulunduran seçkinlerin aynı toplumun bünyesindeki diğer sınıflar üzerinde inşa edip sürdürdüğü hegemonyanın tezahürü olarak da karşımıza çıkabilir. Tarih, insanlar arasındaki kurumsallaşmış iktidar mücadelesinin yüklü külliyatını oluştururken, esas olan ve değişmeyen bu mücadelenin kendisidir. Toplumlar ya da aynı toplumun farklı basamaklarında toplanmış gruplar arasında hakim olma, kendi dünya tasavvurunu diğerlerine dayatma konusunda yaşanan üstünlük savaşı, sahip olunan iktidarın sınanacağı grubun yalnızca niceliksel ölçüğünde farklılık göstermektedir; zor kullanarak ya da

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

yedeğinde zor kullanmayı bekleten rızaya dayalı hakim olma edimine ait tarihin biriktiği yer, en fazla bu anlamda bir farklılığa sahiptir.

Hâkimiyetin zorlayıcı olmayan yönünü ifade etmek için kullanılan bir kavram olan hegemonya, egemen grubun bilgi ve değer sisteminin bütün topluma yayılması, nüfuz etmesi anlamında kullanılmaktadır (Yayla, 2004: 103).

Hegemonya, bir toplumda egemen olan grupların erkini doğal ve meşru gösteren ve toplumsal grupların geçici bağlaşıklıklarına dayanan bir oydaşma durumu olarak tanımlanabilir. Bir toplum içindeki baskın ideolojiyi destekleyenlerin, bu ideolojinin baskı altına aldığı kümelerin rızasını alarak ve bunu sürekli kılarak kendi iktidarlarını üretme biçimi olarak da tarif edilebilir (Mutlu, 2012: 132).

“Hegemonya” terimi sosyal bilimlerde daha ziyade Antonio Gramsci’ye atfedilen bir terim olsa da, Gramsci öncesinde de terimin uzun bir tarihi bulunmaktadır. Lider anlamına karşılık gelen terim Yunanca hegemon sözcüğünden türemiştir ve otorite, liderlik, tahakküm kavramlarının bir kombinasyonu olarak belirlemektedir. Peter Ives, Gramsci’deki hegemonya ve dil kavramlarını incelediği “Gramsci’de Dil ve Hegemonya (2011)” adlı eserinde, kavramın arka plandaki gelişiminden bahseder. Ona göre bu kavram Antik Yunanca’da bireyin daha fazla otonomiye sahip olmasının yanında hegemonun konumu etkide bulunabilme yetisiyle sınırlandırıldığından, genellikle tahakküm kavramından ayırt edilirdi. M.Ö. beşinci yüzyılda Atina’nın, Yunanistan’ın merkezindeki şehir-devletleri üzerinde hegemonyası söz konusu olmakla birlikte, diğer şehir-devletleri otonomiye sahipti. Kendi içerisinde özerklik, Atina’nın askeri, siyasi ve kültürel liderliğine uyma zorunluluğuyla belirlenmişti. Bir devletin başkentinden ya da bir imparatorluktaki hakim ülkeden ziyade, bir ittifakın liderini tanımlayan hegemon, kavram olarak kültürel üstünlük ve liderlik unsurları ile birlikte, askeri üstünlük unsurunu da içeriyordu. Fakat hegemonyanın kaynağı doğrudan güç kullanma tehdidiyle açıklanamazdı. Ives’e göre hegemonyanın içerdiği askeri üstünlük ve kültürel prestij özellikleri, Rus sosyal demokrat çevrelerin 1880’den sonra bunu kullanmaya başlamaları da dahil olmak üzere, terimin tarihi içerisinde açık bir biçimde kendini göstermektedir. Georgi Plekhanov, insan kontrolünün dışına çıkan ekonomiye ait yasaların gelecekteki toplumsal ve siyasi gelişmeleri bugünden belirlediğini savunan ekonomizme karşı tepki olarak “hegemonya” kavramını geliştirdi. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, Rusya’daki küçük ve zayıf proleteryanın zayıf burjuvazi ile değil, otokratik bir aristokrasi ile karşı karşıya olması durumuna gönderme yapmak için, bir sınıf hegemonyasına ihtiyaç olduğunu yazan Plekhanov, özellikle Engels’in *Köylüler Savaşı* (The Peasant War in Germany) adlı yapıtından etkilenerek, ekonomizme ait belirleyici koşulların Sosyal Demokrat liderler üzerinde siyasi mücadelelerini genişletmeye zorlayan bir etki yarattığını savundu. Lenin’e göre ise hegemonya, proleteryanın yalnızca Çarlık devletine karşı girişeceği mücadeleyi değil, köylü sınıfı ile kurulacak ittifakın yardımıyla, daha liberal ve burjuva güçlere karşı da elde edilecek gücü teorize eden bir kavramdı (Ives, 2011: 105-107).

3. Gramsci’de Hegemonya ve Rızanın İnşası

Gramsci’nin hegemonya kavramına katkısı, özellikle hegemonyanın inşasındaki rıza üretiminin rolünde öne çıkmaktadır. Yönetici sınıfların, tahakkümünü inşa ederek sürekli yeniden üretmelerinin yolu, rıza aracılığıyla elde ettikleri meşruiyetin kitleler üzerinde kabul görmesinden geçmektedir. Gramsci’ye göre hegemonya olgusu, üzerinde “hegemonya uygulanacak” grupların çıkar ve eğilimlerinin hesaba katılmasını, belli bir uzlaşma dengesinin oluşmasını, yani yönetici grubun ekonomik-korporatif nitelikte özverilerde bulunmasını gerektirir. Ama bu özverilerin ve böyle bir

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

uzlaşmanın öze ilişkin olmayacakları da kuşkusuzdur; çünkü hegemonya her ne denli etik-politik nitelikteyse de, ekonomik nitelikte olmaktan, temelini yönetici grubun ekonomik etkinliğinin kararlaştırıcı kesimlerdeki kesin işlevine dayandırmaktan geri kalmaz (Gramsci, 2009: 22). Toplum içindeki başat gruplar yalnızca yönetmekle kalmayıp yönlendirdikleri, kitleler üzerinde önderliğe soyundukları zaman da hegemonya işler haldedir (Hall, 2005a: 214).

Gramsci'nin hegemonya kavramını Komintern'in (Komünist Enternasyonal) çeşitli belgelerinden devraldığının belli olmasına ve bu kavramı *Hapishane Defterleri*'nde doğrudan Lenin'e atfetmesine karşın, kavramın özgün kullanımının onun yazılarında genişlediğini görürüz (Ransome, 2011: 177, 178).

İtalya'daki faşist Mussolini rejiminin 1926 yılından, hayatını kaybettiği 1937 yılına dek tuttuğu zindanda kaleme aldığı *Hapishane Defterleri*'nde Gramsci, yeryüzünün düşün hayatına dahil ettiği diğer kavramlarda olduğu gibi hegemonya kavramının da ne anlama geldiğini kesin bir biçimde anlatmaz. Kullanılan kavramların açık tanımlamaları yerine, çeşitli tarihsel durumları analiz etmek için bu kavramları nasıl kullandığını gösterir. Ives, bu noktada Wittgenstein'in ünlü vecizesini, Gramsci'nin kullandığı kavramlara yaklaşımıyla ilişkilendirir: "Bir sözcüğün anlamı, o sözcüğün dildeki kullanımınıdır." Gramsci böylece bu kavramları değiştirmek, örgütlemek, anlam bakımından zenginleştirmek, diğer kavramlarla karşılaştırmak ve bunları, Wittgenstein'in deyimiyle, başka "dil oyunları" içerisinde kullanmak üzerinde çalışır (Ives, 2011: 108, 110).

Hegemonyanın kurulduğu süreçte güç ve egemenlik kavramlarının öne çıktığı gözlenir. Gramsci, toplumdaki bir sosyal grubun etkinliğinin iki biçimde gerçekleşeceğini savunur: Bunlardan ilki "egemenlik" ya da "siyasal iktidara" sahip olmak yoluyla kurulan hegemonyadır, ikincisinde ise "entelektüel ve kültürel önderlik" söz konusudur. İktidarı/gücü elinde tutan sınıflar siyasal nüfuz ya da güç kullanarak hegemonyalarını inşa edip sürdürebileceği gibi kitleler üzerinde bilginin iktidarıyla kurulan bir hegemonya biçimi de yaratılabilir (Saybaşı, 1999: 77, 78).

"Hegemonya" kavramı, Gramsci'nin siyaset ve ideolojiyle ilgili düşüncesinin örgütleyici odağıdır. Bu odakta hegemonya daha çok "rızanın örgütlenmesi" olarak anlaşılır. Gramsci'ye göre egemen sınıf, yalnızca siyasal alanda değil toplumun genelinde etkili olur. Bilhassa popüler olan bilgi ve kültür egemen sınıfın projesine kitlelerin katılımını güvenceye alacak şekilde gelişmiştir. Gramsci'nin hegemonyayı açıkça, rızanın örgütlenmesinin zora dayanmayan yanlarına işaret etmek için mi kullandığı, yoksa rıza sağlamanın zora dayanan ile zora dayanmayan biçimleri arasındaki ilişkiyi açıklamak için mi kullandığı açık değildir (Barrett, 2004: 80).

Gramsci, *Hapishane Defterleri*'nin birçok bölümünde, hegemonyanın aşağıdan harekete geçen bir genişleme süreci olarak iktidar tarafından elde edilmeye çalışıldığını ele alır. Toplum içerisindeki egemen grup, toplumun bütününe organize eden bir yetiye sahip olmak zorundadır ve dünyayı kavrayış biçiminin yayılması için uygun koşulları oluşturmalıdır. Sermaye sahiplerinin sınıfı, aydınların etkisiyle organize ettiği toplumda kendini genelleştirmektedir. Bunu yaparken de öncelikle ekonomik süreci hazırlayan aktörler verimli bir işbirliği hedefiyle organize edilmeli, aydınların ise üst yapıların fonksiyonerleri olarak hegemonyal yaşama biçimini örgütlemesi sağlanmalıdır. Caddelerin ve binaların adlandırılması, evlerin inşa edilmesi, şehirlerin ya da alışveriş merkezlerinin planlanması, moda ve kolektif hatıraya dair düzenlemeler, kitle iletişim araçlarıyla ilişki, bilim-sanat ve gazetecilik alanlarında yazarlık, parti üyeliği, politik tartışmalara katılmak, belli bir biçimde aile

kurmak, kadın veya erkek olmak, aile içi iş bölümünü ve cinsel etkinliği bu belirlenmiş rollere göre yaşamak aydınların etkinlikleri arasındadır (Demirovic, 2012: 97, 98).

Yaygın bir yoruma göre Gramsci için hegemonya, baskın bir sosyal grubun diğer gruplar üzerinde kendi çıkarları yönünde kararlarını dayatmaktan ziyade onların etken veya edilgen kalmış isteklerini teminat altına almayı ifade etmektedir. Hegemonyanın inşasında doğrudan silaha başvurmaktan çok ideolojik bütünleştirmenin ince manevraları kullanılır. Bu yaklaşımda hegemonya-rıza, diktatörlük-baskı ilişkisine karşıt olarak algılanmakta olup hegemonya siyaseti adı konulmamış bir etik ilişkiler bütününe indirgenir (Thomas, 2013: 11).

Gramsci'ye göre her devlet, bir diktatörlük ve hegemonya bileşimidir; diğer bir deyişle zorun ve siyasal, kültürel, entelektüel tahakkümün bileşimidir. Batı'da sivil toplumun Doğu'daki (Rusya) gibi "ilkel" olmadığını, kamusal ve özel kurumlardan ve örgütlerden oluşmuş "güçlü bir istihkam ve tabya sistemi" olduğunu söyleyen Gramsci, hegemonyanın iktidara gelmeden önce var olabileceğini, olması gerektiğini savunur. Bu, hem bir tür "konum savaşı" aracılığıyla siyasal iktidarın ele geçirilmesi için bir stratejidir hem de diktatörlüğe indirgenemeyecek iktidarın, proleter güçler tarafından kullanılma yöntemidir (Duménil, Löwy, Renault, 2012: 80, 81). "Konum savaşı", siyasal hegemonya kazanma, rıza alma muharebesidir, insanların sadece geçici itaatlerini ya da oy desteklerini değil, "kalplerini ve zihinlerini" kazanma mücadelesidir. Diğer bir süreç olan "Manevra savaşı" ise sonraki evredir. Bu evrede hegemonyanın zaten sağlanmış olduğu bir ortamda devlet iktidarı ele geçirilmeye çalışılır (Barrett, 2004: 81).

Siyasi, iktisadi, askeri ya da kültürel gücü elinde bulunduranların kişi ya da kitleler üzerindeki tahakkümünde işleyen rızaya dayalı hegemonyanın "diktatora" ile arasındaki ilişki ise Gramsci'de faşizm ve 1917 Rus Devrimi üzerinden hareketle ortaya konulmaktadır. Erhan Göksel'e göre tarihsel blok içerisinde hegemonyayı elde tutan bir sınıf, onu yeni bir hegemonik sistem yararına yitirir ve kendini ancak güç aracılığıyla koruyup sürdürür. Gücün ön plana çıktığı ve iktidarın kendini güç aracılığıyla devam ettirdiği bu sistem faşizm ile ilişkilidir. Hegemonyayı elde etmek isteyen bir sınıfın devlet aygıtını ele geçirmesine ise 1917 Rus Devrimi örnek gösterilebilir. Hegemonyanın işleyişinde diktatoraya daha yakın duran niteliklerin izine rastlansa da, her iki tahakküm biçimine ait şiddetin sınırları birbirinden ayrı olarak çizilmiştir (2008: 23). Gramsci'nin hegemonyasında güç arka planda kendini hissettirse de, güce/iktidara sahip olanların tahakkümünde kitleler arasında örgütlenmiş rızanın daha baskın geldiği görülmektedir.

Gramsci, egemen sınıfın, denetimi sadece şiddet veya güç kullanımı yoluyla devam ettiremeyeceğini savunmuştur. Sendikaların ve diğer baskı gruplarının ortaya çıkışı, vatandaşlık haklarının (oy verme hakkı dahil) genişlemesi ve eğitimde sağlanan gelişmeler dolayısıyla yönetimin rızaya dayanması gerektiği üzerinde durmuştur. Bu yüzden yönetici sınıfa yakın aydınlar sınıf egemenliğinin fikir ve gerekçelerini yönetilenleri ikna edecek bir tutarlılıkla sunmaya gayret edeceklerdir. Bu gayret, kitle iletişim araçları, kilise, okul ve aile gibi kurumlar yoluyla aktarılan fikirleri belirleyecektir. Diğer yandan siyasal denetimin bu hegemonik izahı rızayı gerektirdiği içindir ki, bağımlı sınıflara fikirlerin empoze edilmesi noktasında güçlük yaşanacaktır. Bir yandan yönetici sınıf, bağımlı sınıfların çıkar ve ihtiyaçlarına yönelik tavizler vermek zorunda kalacaktır; öte yandan da bağımlı sınıflar, hegemonyayı bir şekilde kabullenmeyecektir. Bağımlı sınıfların gündelik deneyimine uygun hale gelmesi için, hakim sınıfın fikirlerinin tartışılması ve değişikliğe uğratılması gerekecektir (Edgar ve Sedgwick, 2007: 157, 158).

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Hegemonyanın Marksist bir kavram olarak tamamen geliştirilmesi Gramsci'ye atfedilir. *Hapishane Defterleri*'nin anahtar kavramı olarak kabul edilen ve Gramsci'nin Marksist kurama yaptığı en önemli katkı olduğu savunulan hegemonya, hapishane öncesi yazılarda işçi sınıfının burjuva devleti karşısındaki ittifakına işaret etmek için kullanılmıştır. *Hapishane Defterleri*'nde ise söz konusu kavramın burjuvazinin kendi yönetimini kurması ve sürdürmesinin yolu olarak kullanıldığını görürüz. Bu bağlamda iki tarihsel örnek olarak Fransız Devrimi ve İtalyan Risorgimento'sunu tartışan Gramsci, yeni Fransız devleti için genişletilmiş rıza tabanı ile birleşik İtalya'da devletin dayandığı sınırlı rızayı karşılaştırır. Burjuva hakimiyetinin değişik görünümünü tartıştığı, devleti, güç ve rızanın yürürlüğündeki birliktelik olarak tanımlar. Gramsci'ye göre modern koşullar altında bir sınıf, hakimiyetini basitçe özel bir güç organizasyonu aracılığıyla değil; dar, toplu çıkarlarının ötesine geçebildiği, ahlaki ve entelektüel bir liderlik kullanabildiği, bir toplumsal güçler bloğu şeklinde birleşmiş çeşitli müttefiklerle (belirli sınırlar içinde) uzlaşmalar yapabildiği için sürdürebilir. Bu blok, hakim bir sınıfın hegemonyasının bir kurumlar, toplumsal ilişkiler ve fikirler ağı içinde yaratıldığı ve yeniden yaratıldığı belirli bir toplumsal düzen için rıza temelini temsil eder. Bu "hegemonya kumaşı" Gramsci'ye göre, toplumsal düzenleyici bir role sahip olan entelektüeller tarafından dokunur. Gramsci böylece Marks, Engels ve Lenin tarafından kullanılan, devletin bir sınıfın aracı olduğuna dair tanımın ötesine geçer. Hegemonyanın maddi temeli, bir sınıfın liderliğinin sürdürülmesini sağlayan ama diğer sınıfların da belli taleplerinin karşılandığı bir reformlar ve uzlaşmalar aracılığıyla kurulur. Gramsci'nin yaklaşımında lider ya da hegemonik sınıf siyasal olarak değerlendirilir, zira toplumun evrensel ilerlemesini temsil etmek için dolaysız ekonomik çıkarlarının ötesine geçer. Gramsci'ye göre siyaset ve kültür analizi yaparken ekonomik sınıf çıkarı arayan bir anlayış doğru analizi yapmakta yetersiz kalacaktır. Hegemonya kavramı işte bu noktada devreye girmekte, siyasal durum ve siyasal güçler dengesinin anlaşılmasında önemli bir rol üstlenmektedir (Haris, Kiernan ve Miliband, 2002: 273, 274).

Gramsci'ye göre, liberal kapitalist devlette, toplum üzerinde inşa edilmek istenen hegemonya sürecinin başında rıza gelir. Bu durumda hegemonya tek başına üretim ve ekonomi alanında (Marksist teorideki altyapıda) ve yalnızca devletin baskıcı gücüyle (yasalar, polis, ordu) kazanılamaz. Bunun yanı sıra üstyapılara ait failer -aile, eğitim sistemi, dini kurumlar, medya ve kültürel kurumlar- aracılığıyla elde edilir. Hegemonyanın asıl olarak mevzi kazandığı bölge üstyapılardır. Öyleyse devletin, iktidarı/gücü elinde tutan egemen sınıfların hegemonik konuma gelebilmeleri ve bu durumu sürdürebilmeleri için kendi sınıfına ait kültürü yaratarak bunu alt sınıflara kabul ettirmesi gerekir. "Hegemonya' kısmen tabi sınıfların 'üstyapılar'a dâhil olmasıyla başarılır." Hegemonyanın yapısında yer alan egemen sınıf ideolojisi, iktidarın kurumsallaştırdığı kendi gerçeğini, kültürünü alt sınıfların da gerçekliği olarak kılmasını içerir. Hegemonyanın başarısında kerteriz alınan ölçüt, alternatif gerçeklik tanımlarının, egemen sınıfın düşüncesindeki ufuk çizgisinde ne ölçüde hizalandığıyla ilişkilidir. Öte yandan toplum içerisinde tek bir egemen sınıf olmayabilir. Hegemonya, yalnızca tek bir egemen sınıfın tabi sınıflar üzerinde gerçekleştirmeye çalıştığı kavram olarak düşünülmemelidir. Birden çok sayıdaki egemen sınıfın arasında, aynı tabi sınıfları kendi düşün dünyalarıyla çerçevelemek, onların dünya görüşünü kendi siyasetinin zaviyesi içinde sınırlamak üzerine kurulu rekabet de söz konusudur. İktidarı meşrulaştırma amacı taşıyan tüm hegemonik süreçlerde, toplumdaki bireylerin düşündükleri, inandıkları ve istedikleri, iktidara rıza gösteren bir oydaşmada bir araya gelen, görünüşte özgürce verili ve 'doğal' fenomenler olarak temsil edilir. İnşa

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

edilen hegemonyanın içerisinde, tabi olan sınıfların egemen sınıfın çizdiği görünmez sınırları aşmayacak bir ölçekte muhalefet edeceği, kendi toplumsal hayat biçimlerini ve sınıf pratiklerini sergileyeceği alan da yer almaktadır. Fakat bu belirlenen alanda gözlemlenecek faaliyetler, tabi sınıfların kendi tabilik durumlarını hegemonyanın yararına pekiştirmekten fazla öteye gitmeyecektir. Gramsci, tabi sınıfların kendi öznel yapılarındaki pratiğin hegemonik ilişki içerisinde kaybolmamasının, “başarılmış tamamlayıcılığı” temsil ettiğini savunur. Bu duruma “istikrarsız bir denge” adını koyar. Böylelikle “hegemonya”, inşa süreci içerisindeki sınıf mücadelesinde belli bir dengenin kurulmasını başarır. İktidar, meşruiyetini kazanmak için ne gibi ödünler verirse versin hegemonyanın temeli sarsılmayacaktır. Hegemonya bir kez sağlandıktan sonra aynı duyarlılıkla devam etmez. Yitirme olasılığını da beraberinde taşır. Egemen sınıfın hegemonyayı yitirme tehlikesi hegemonyanın aktif olarak devamlı üretilmesini ve pekiştirilmesini zorunlu kılar (Hall, 2005a: 214-216).

Medya kurumlarının, hegemonya için kaçınılmaz olan rızanın üretiminde üstlendiği rol ise, toplumsal oydaşmanın sağlanması noktasında kilit önem kazanmaktadır. Kapitalist toplumlarda egemen sınıfların iktidarı, genel seçim, seçme ve seçilme mekanizmaları işletilerek toplumu, halk çoğunluğunun rıza gösterdiği iktidara/güce teslim etmesi sürecinde ortaya çıkar. Bu durum belirlenmiş aralıklarla tekrarlanır ve azınlığın çıkarlarının, çoğunluğun iradesine uygun hale geldiğine inanılması yönünde rıza beklentisi doğar. Medyanın işlevi, tekil bir sınıfın ya da yönetici bloğun çıkarlarını, çoğunluğun genel çıkarlarının yanına ne ölçüde yaklaştırdığıyla tanımlanır. Böylece güçlüünün iradesinin ve tikel çıkarların, çoğunluğun çıkarlarına yorulacağı, yönetilen kitlelerin rızasının medyanın bu yönde getireceği yorumla biçimleneceği bir oydaşma duygusu canlandırılarak diri tutulmaya gayret gösterilir. Medyanın yansızlığı da ancak “herkesin anlaştığı şey”in genel sınırlarına, bu güçlü oydaşma duygusuna karşı takınacağı duyarlılıkla sınırlı kalır. Tikel çıkarlar genelleştirildikten ve yeterince rıza toplayıp ulusal çıkara dönüştürüldükten sonra elde edilen meşruluk, medyanın yönetici sınıfın çıkarlarını dağıtmaya başlayacağı bir seyir izler (Hall, 2005b: 116-118).

4. Dildeki Hegemonya ve Dilin İdeolojik Araçsallığı

İktidarın dil aracılığıyla kurduğu ve özellikle medyada aracılanan dildeki söylemle inşa edildiği biçimiyle hegemonya, kitlesel rızanın üretilmesi konusunda başat rol oynamaktadır. Gündeliğin akışında kurduğumuz cümlelerin, kullanırken bilinç düzeyinde ya da farkında olmadan tercih ettiğimiz sözcüklerin altında yatan ve sahibini çevresine karşı konumlandıran, tarafını belirleyen öğelerin toplamı olarak dil, iktidarın söyleminde sürekli ideoloji üreten bir araç durumundadır.

İdeoloji, bütün sosyal bilimlerin en kaygan kavramıdır. Çünkü bu kavram en temel fikirlerimizin dayanaklarını ve geçerliliğini sorgular. Bu nedenle de özü itibarıyla tartışmalı, yani bizzat tanımı ve kullanımı hakkında yaygın görüş birliğinin olmadığı bir kavramdır (McLellan, 2009: 1). İdeoloji kavramının pek çok farklı tanımı olsa da, fikir düzeyinde örgütlenmiş bir dünya görüşü olarak tanımlanabilir. Nitekim Erdoğan ve Alemdar da ideolojiyi, bir sınıf egemenliğinin akılcılığına ait olan işaretler sistemi, toplumun kontrol edilmesinde kullanılan mekanizma olarak tanımlamaktadır (2005: 274). “İdeoloji” sözcüğü ilk olarak, insan zihninde fikirlerin belirme sürecinin nesnel olarak incelenmesinin mümkün olduğunu ve bundan dolayı istenirse, “doğru” düşünceleri düşündürmenin

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

bir yolu bulunduğunu iddia eden bir grup düşünür tarafından ortaya atılmıştır. “İdeologlar” olarak bilinen bu grubun ileri sürdüğü temel görüş, fikirlerin uyum ürünü oldukları yönündeydi (Mardin, 2010: 22).

Yayla, ideolojinin dünyadaki bazı olay ve olgulara belirli bir pencereden bakmamıza imkan veren ve organize siyasal davranışta bulunmamıza temel sağlayan, unsurları birbiriyle az çok tutarlılığa sahip fikirler demeti olarak genel bir tanımını yapar (2004: 111). Bir başka tarife göreyse ideoloji, mevcut iktidar sistemini muhafazaya, biraz değiştirmeye veya ortadan kaldırmaya yönelmiş örgütlü siyasal eylem için zemin oluşturan, az çok tutarlı fikir kümeleridir. Bundan dolayı tüm ideolojiler genellikle “dünya görüşü” biçiminde mevcut düzene ait bir açıklama sunarlar, arzulanan geleceğe ilişkin bir model, bir “iyi toplum” görüşü geliştirirler ve siyasal gelişmenin nasıl yapılacağı ve nasıl yapılması gerektiğini, mevcut düzenden arzu edilen topluma geçişin nasıl olacağını açıklarlar (Heywood, 2007: 15).

Althusser, bilimin tersine ideolojinin, sürekli olarak kapalı bir çember içinde hareket ettiğini, bilgi değil, zaten bildiğimiz şeylerin tanınmasını ürettiğini savunarak, ideolojiye hangi düşüncelerin etrafında örgütlenilmesi gerektiğini savlayan bir yapı olarak bakıyordu. İdeoloji bunu, tam da sorgulanması gereken öncülleri zaten yerleşik olgular olarak kabul ettiği için yapabiliyordu (Hall, 2005b: 100).

Gramsci son kertede ekonominin belirleyiciliğini kabul etmiş olsa da, Marksist paradigmadaki üstyapıya ait bir kavram olarak ideolojinin rolü üzerinde geleneksel Marksistlerden daha yoğun durmuştur. İdeolojiye medyadaki rolü bakımından bütünleştirici bir güç atfederek, medya kurumlarının sergilediği tutarlı ideolojinin yönetilen sınıfları kendi rızasıyla tahakküm altına almaya aracılık eden hegemonik bir işlevinin bulunduğunu ifade etmektedir (Reese ve Shoemaker, 2002: 150, 151).

Kapitalist sınıf sistemini ayakta tutar yapının yalnızca bu sınıfın eşitsiz siyasi ve iktisadi iktidarı olmadığını, burjuva fikir ve ideolojilerine ait hegemonyanın da bu yapının parçası olduğunu söyleyen Gramsci’nin anlayışında ideolojik hegemonyanın anlamı ise burjuva fikirlerinin karşıt görüşlerin yerini alıp, çağın sağduyusu olması demektir. Gramsci, ideolojinin sanatta, edebiyatta, eğitim sisteminde, kitle iletişiminde, günlük dilde ve popüler kültürde, kısaca tüm toplumsal düzeylerde ne derece gömülü olduğunu göstermeye çalıştı. Burjuva hegemonyasına ancak siyasi ve entelektüel düzeyde meydan okunabileceği konusunda ısrarlıydı. Buradan da sosyalist ilke, değer ve teorilere dayalı, karşıt bir “proleter hegemonyası”nın oluşturulması anlamı çıkıyordu (Heywood, 2007: 10).

İdeolojinin üretildiği en yaygın alanların başında dil gelmektedir. Bizim konuşma biçimimiz bu dünyayı, kimliklerimizi ve sosyal ilişkileri doğal ve olduğu gibi yansıtmamanın ötesinde onları yaratmada ve değiştirmede aktif bir işlev gördüğü kadar (Devran, 2010: 59), iktidarın “söyleyiş biçimi” de taşıdığı enformasyona duyulan ilgi sayesinde onun okuyucusunun, dinleyicisinin ve izleyicisinin olayı, olguyu, egemen ya da muhalif sınıfları alıcıda düşüncenin neresine yerleştireceği ayırımına nüfuz etmektedir. Dünya hakkındaki sosyal ve politik bilgilerimiz, inançlarımız her gün maruz kaldığımız iktidarın ideolojisiyle dolayımlanan söyleminden, okuduğumuz ya da izlediğimiz

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

çok sayıdaki haber bülteninden kaynaklanmaktadır (van Dijk, 2007: 166). İnal'ın (1996) medyada, bir medya içeriği olarak özellikle haberde yer alan dil için söylem içinde ayırdığı yerde yapılacak küçük bir değişiklikle söylenebilir ki, yanlışlık üreten araçların içinde dil aynı zamanda ve doğal olarak bir mücadele alanıdır:

“Sözcük seçimleri (lexicalization) ve cümle yapıları (sentaks) tüm iletişim araçlarında yer alan haberler için önemlidir. Toplumda var olan güç/iktidar ilişkilerinin kurulduğu ve sürdürüldüğü ortam dil ve söylemlerdir. Haber metinlerindeki kapanma ve ‘sıkı’ (tight) bir metnin yapılanması, sözcük seçimleri ve sentaksla yakından ilişkili bir sorundur. ‘Başbakan.....belirtti.’ İfadesi, ‘Başbakan.....öne sürdü.’ veya ‘Başbakan.....iddia etti.’ cümlelerinden farklı bir vurguyu taşır. Alıntılanan konuşmanın tırnak işaretlerinden atılıp dolaylı alıntıya (indirect quotation) dönüştüğü cümle biçimlerinde gazetecinin yorumu, metnin ‘kendi’ sesi aracılığı ile devreye girer (İnal, 1996: 102).

Dilin kendi doğasından gelen bu bitimsiz mücadele zemininde söylem üzerinden dış dünyanın anlamı inşa edilirken, dilde meydana gelen değişiklikler nedeniyle anlam tek bir çerçeve içinde sabitlenmez (Devran, 2010: 59). Söylemin kapalı bir kimlik taşımadığını ifade eden Devran, bir söylemin diğerleriyle girdiği etkileşimde sürekli bir değişimin işlediğini belirtir. Bunu Jorgensen ve Phillips'ten aldığı ödünç kavramla “söylemsel mücadele” olarak açıklar. Böylece dilin kendi mücadele alanı, içinde kendisinden doğan söylemin mücadele alanını da yaratmış olur. Haber başta olmak üzere hemen tüm medya içerikleri üretim araçlarını elinde bulunduran egemen sınıfların çıkarları tarafından belirlenen, politik yapı içerisindeki endüstriyel ilişkilerle oluşturulmuş bir ürün; belli sorunlar ve konular etrafında belirli türden anlamların sistemli ve düzenli olarak inşa edildiği bir metin; çatışma, güç/iktidar için mücadele edildiği, toplum içindeki başat güçlerin ve ideolojilerin bir yeniden üretim biçimi olarak toplumsal gerçekliğin yeniden inşa edildiği bir söylem; çarpışan söylemlerin yarıştığı bir alan olarak ele alınmaktadır (Çebi, 2002: 25).

Bu çalışma başat sınıfların hegemonyasının izini haber metinleri üzerinden ortaya koyma amacını taşımasa da, günlük gazete karikatürlerinin medya haberlerinin gündeminde seyreden, ona yorum getiren, farklı tartışma pencereleri açan bir medya içeriği olarak hegemonyanın cisimleştiği, ideolojik, zaman zaman dilin de eşlik ettiği görsel bir zemin olduğu gerçeğini örtmemektedir. Haberin görünen dilindeki söylem, karikatürün görünmeyen dilinde, ondan geri kalmayacak bir devrim sergilemektedir. Görünenin söylediği sınırlı söz görünmeyen mesajın, ilk bakışta kendini ele vermeyen söylemin, rengini yalnızca sezdiren ideolojinin, tarafını perdeleme gayretindeki hegemonyanın alt okumasını yapmak için bir kapı aralamaktadır. Bu nedenle İnal'ın, söylemin gazeteciliğin günlük pratikleri içinde belirlediği; zamansal, mekânsal ve mali sınırlılıkların, içinde bulunulan tarihsel koşulların, siyasal, ekonomik güç/iktidar ilişkilerinin söyleme doğrudan nüfuz ettiği, medyanın ekonomi-politiğinin söylemin içine sızdığı savını (1996: 95-96) gazete karikatürlerinin ortaya çıkmasında kullanılan, karikatürde dolayımlanan söylemin belirlenmesindeki zamandan ayrı düşünmemek gerekir. Zira günlük gazetelerde yer alan karikatürler, gazetenin yayın politikası ve iktidarların karşısında konumlandığı yerle neredeyse birebir örtüşmektedir. Muktedirin politikalarını destekleyerek toplumsal zemindeki meşruluğunun sağlanmasında rol alan haber metinleriyle çatılmış bir gazetenin karikatür köşelerinden de, aynı iktidarın kitleler üzerindeki tahakkümünü pekiştirme yönünde okuma yapılacağını söylemek şaşırtıcı olmayacaktır.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Gramsci'de de dil, hegemonyanın kurulmasında, rızanın üretilmesinde ve gücün işleyişinde önemli bir unsurdur. Gramsci, dil ile hegemonya arasında kurduğu ilişkiye, dile ilişkin çıkan her tartışmada iktidar grupları ile ulusal-halk kitleleri arasında baş gösteren kültürel hegemonyanın tanınması sorununu tanık gösterir. Ona göre dilin bir dünya tasarımının ve bir kültürün unsurlarını içinde barındırdığı doğrudur, dünyaya bakarken durduğumuz yeri ve sahip olduğumuz kültürü tanımlayan hakikate sahip olma gücü de bulunmaktadır (Gramsci, 1971: 325'den aktaran Ives, 2011: 135).

Gramsci'ye göre dil, toplumsal ve siyasal ilişkiler için bir metafor olarak kullanılır. Dilin içindeki yapılar, farklı gramer türlerinin her biri hegemonya metaforlarıdır. Anlam, dilin sınırları çerçevesinde üretilir ve her dil aynı zamanda bir siyaset unsurudur. Gramsci, hegemonyanın dil ile ilişkisinde iki farklı gramerden söz eder: Kendiliğinden gramer ve normatif gramer. Kendiliğinden gramerle kastedilen, konuşurken izlediğimiz bilinçdışı olan ve doğal görünen döngülerdir. Konuşurken, dilin kendisinde içkin olan gramerini kullanırız. Gramersiz konuşma düşüncesi Gramsci tarafından reddedilir. Dilin her kullanımında, geri planda kendiliğinden çalışan bir gramer mevcuttur ve anlamın yapılanması da bu gramerin iç işleyişinden ayrı değildir. Dolayısıyla dilin belirleyici olan gramer sürecinin yanında, bireycilik, kendiliğindenlik ve içtenlik, eğer disipline edilmişlerse, ancak kendilerini ahmaklık ya da kişisellik olmaktan koruyan toplumsal bağları kurabilmişlerse bir değere sahip olabilirler. Normatif gramer ise, dilin kendi yapısından farklı olarak bireysel ve toplumsal farklılıklar nedeniyle farklı konuşanlar arasındaki güç eşitsizliklerine işaret eder. Kente taşınan bir köylünün yeni çevresine uygun olarak konuşmaya çalışması, alt sınıfların entelektüellere, egemen sınıflara öykünerek konuşması, benzemeye çalışılan sınıfların bu gibi durumlara alaycı yaklaşımı dilin kullanımında, egemen toplumsal grupların hegemonyasını yeniden üretmektedir. Kendiliğinden gramer rızanın alanı, normatif gramer de değişken ölçülerde zorlamanın devreye girdiği süreç olarak düşünülse de, Gramsci her iki gramer biçiminin rıza ve zorlamayla denk tutulmasındaki indirgemeciliği reddeder. Kendiliğinden gramerler, tarihsel bilinç kayıplarının ve eski normatif gramerlerin parçalanmasının bir sonucudur. Zorlama ve rıza, hem normatif hem de kendiliğinden gramerlerde koşut olarak iş görür (Ives, 2011: 137-197).

Hall, dil aracılığıyla üretimde bulunan medyanın ideolojik olduğunu savunur. Medya kuramlarının ve çözümlemesinin yalnızca ideolojik olana indirgenmesi görüşüne karşı çıksa da ideoloji sorunuyla ilgilenmekten kaçınmasının olanaksız olduğu üzerinde durur. Ona göre medyanın ideolojik olduğu iddiası, anlamın inşa edildiği süreçteki etkisiyle ilişkilidir. Medya, insanlara üzerinde kendi dünyalarının bilincine vardıkları bir zemin temin eder. İnsanların kendilerini anlaşılır kıldıkları, kimi anlayışlara karşı koyabildikleri, anlam üzerinde mücadele diyalektiğine girebildikleri başka, temiz bir alan yoktur. Bu bağlamda iletişim de özerk değil, kaçınılmaz olarak "görece bir özerkliğe" sahiptir. Gündeliğin sıradan etkinlikleri içerisinde bireylerin ve nihai olarak kitlelerin dünyayı kavrama biçiminde, bilinçlerin, kültürel ve toplumsal dünyayı deneyimlediğimiz ikinci düzey evrenlerin oluşum aşamasında rol oynamaktadır. Bilginin nasıl yapılanacağı noktasında medya, tahakküm kurma, tabi olma oyununu ve iktidar ilişkilerinin kontrolündeki temsil pratiklerini düzenler. Anlamlandırma pratiklerinin devamlılığını sağlayan kültürel ve ideolojik çerçeveler, sistemler ve kodlar medyanın düzenlediği alanın sınırları içerisinde (Hall, 2002: 107-120).

En büyük hegemonik yapıların başında nitelendireceğimiz devletler, onu kullanarak hükmeden iktidarlara hegemonik aygıtların ileri derecede kapsayıcı olanlarını olanaklı kılmıştır. Bu aygıtların genişliği, günlük gazete karikatürü de dâhil hemen her medya ürününü kapsayarak farklı alanlarda çeşitlenmektedir. Althusser'in devlete atfederek ele aldığı ve ideoloji üreten bir mekanizma olarak nitelendirdiği bu aygıtlar, iktidar hegemonyasının inşa sürecinde rol alan esas aktörler arasındadır.

5. Hegemonik Devletin İdeolojik Aygıtları

Louis Althusser, devletin ideolojik aygıtlarını, Marks'ın üretim koşullarının yeniden üretiminin önemine yaptığı vurguyla açıklar. Marks, bir toplumsal formasyonun üretimde bulunurken, üretim koşullarını da yeniden üretmediğinde, varlığını fazla uzun sürdüremeyeceğini belirtir (Marks, 1868: 229'dan aktaran Althusser, 2003: 153). Üretimin kendi varlığında, var olma nedeninde taşıdığı en temel koşulun, içinde bulunduğu koşulları da üretimle birlikte üretmesi gerektiği vurgulanır. Althusser'e göre, her toplumsal formasyon bir egemen üretim tarzından kaynaklanmakta ve üretim dediğimiz süreç, belirli üretim ilişkilerinin egemenliği altında ve bu üretim ilişkilerinin içinde bulunan belirli üretici güçleri harekete geçirmekten oluşmaktadır. Örneğin fabrikasında yün kumaşlar üreten bir kapitalistin kullandığı hammaddeyi, makineleri vb. yeniden üretmesi gerekmektedir. Bu noktada başka kapitalistler devreye girer; fabrikada kullanmak için gereken makineleri, işlemek için hammaddeyi üretim araçlarını üreten diğer kapitalistlerden temin etmek gerekir ve bu zincir uzayarak gider (Althusser, 2003: 155). Fabrikada nihai tüketim ürününü üretmek isteyen kapitalistin, bu arzusunun sekteye uğratmadan devam ettirmesi için, arkasında uzanan zincirin diğer kapitalist halkalarının da kesintisiz olarak işlemesi zorunludur.

Althusser, kapitalist sistemde hayati öneme sahip, üretimin maddi koşullarının yeniden üretiminin nasıl sağlanacağı konusunda, tıpkı kapitalist üretim koşullarındaki zincirin halkaları gibi birbirine bağlı koşullardan bahseder. Ona göre, üretim araçlarının yeniden üretiminden söz ediyorsak, emek gücünün yeniden üretimi üzerine söz almamak yapılan değerlendirmenin eksik kalmasına neden olacaktır. Althusser, emek gücünün kendini yeniden üretmesini sağlamanın maddi aracının ücret olduğunu savunur. Emek gücünün barınması, giyinmesi, yemesi ve ertesi gün üretim sürecine bıraktığı yerden devam etmesi için ona ücret vermek gerektiğini söyler. Fakat yalnızca ücretin verilerek emek gücünün ihtiyaç duyduğu maddi koşulların yaratılması yetmez. Söz konusu güçten aynı zamanda bilgili, kendisinden üretim sürecinde en fazla faydanın sağlanacağı, kapitalist sistemin kendisine öngördüğü vazifeye yetecek kadar donanımlı, nitelikli ve yeterli olması; kurulu düzenin kurallarına boyun eğmeyi öğrenmesi ve egemen ideolojiyi düzgün kullanma yeteneğini yeniden üretmesi beklenir. İşte bu noktada emek gücünü üretim sürecine hazırlayacak devletin ideolojik aygıtları (DİA) devreye girer (Althusser, 2003: 156, 157). Althusser bu DİA'ları şöyle sıralamaktadır: 1. Dinsel DİA (farklı Kiliseler'in oluşturduğu sistem). 2. Öğrenimsel DİA (gerek özel gerekse devlet okullarının oluşturduğu sistem). 3. Aile DİA'sı. 4. Hukuki DİA. 5. Siyasal DİA (değişik partileri de içeren sistem). 6. Sendikal DİA. 7. Haberleşme DİA'sı (basın, radyo-televizyon vb.) 8. Kültürel DİA (edebiyat, güzel sanatlar, spor vb.) (2003: 169).

DİA'lar devletin doğrudan zor kullanan baskı aygıtlarıyla aynı şey değildir. Althusser'in ordu, polis, idare, hükümet, mahkeme, hapishane gibi devletin baskı aygıtlarından ayrı olarak önem atfettiği

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

ideolojik aygıtların nihai vazifesi, egemen ideolojinin yeniden üretimini devam ettirecek kitlelerin bu yönde toplumsallaştırılmasını sağlamaktır. Althusser'in özellikle altını çizerek vurguladığı Aile ve Eğitim DİA'larında çocuklar etkiye en fazla açık olduğu en küçük yaştan itibaren resmi ideolojinin öngördüğü biçimde yetiştirilmekte, üretim sürecindeki işbölümünde kendisinin üstleneceği işlev için, sistemin talep ettiği topluma uygun bireyler olarak eğitilmektedir. İçinde yetişeceği toplum ve yeniden üretilmesine katkı sağlayacağı sistem için ilk öğrenilenlerin merkezi konumundaki aile, çocuk için aynı zamanda topluma nasıl bir bireyin ekleneceğinin belirlendiği ilk noktadır. Okullarda öğrencilere tayin edileceği görevin terbiye kuralları, görgü kuralları, yurttaş olma bilinci, mesleki vicdan, ahlak kuralları, toplumsal-tekni işbölümüne ve sınıf egemenliğinin yerleştirdiği düzenin kurallarına saygılı davranma kuralları öğretilmektedir. Okul, kilise, ordu gibi devlet aygıtlarının öğrettiği her beceri, yüklediği her bilgi bireyi egemen ideolojiye tabi olmaya borçlu bırakmaktadır. (Althusser, 2003: 158, 159).

Althusser'in ideolojik aygıtlar içerisinde sıraladığı Haberleşme DİA'sında medya, Eğitim DİA'sında olduğu gibi yurttaşların fiziki olarak bir araya toplanması gerekliliğini saf dışı bırakmaktadır. Medyanın hitap ettiği kitlesel ölçekteki muhataplar buldukları her yerde, egemen sınıfların ideolojisine maruz kalmaktadır. Politik sistem içerisinde önemli bir gücü elinde tutan özellikle haber medyası, kimlerin konuşabileceğini, ne kadar konuşabileceklerini, ne kadar güvenilir kabul edileceklerini ve ne hakkında konuşabileceklerini belirleyerek, kitlelerin düşün ve eylem dünyasını kimlerin, hangi sınıfın şekillendireceğine karar vermektedir (Bennett, 2000: 66).

Althusser, devletin baskı uygulayan aygıtlarından farklı olarak ideoloji kullanarak işleyen ideolojik aygıtlarının büyük çoğunluğunun özel statüde bulunan kurumlar olması nedeniyle bu ayrımı yaparken Gramsci'nin devlet ve sivil toplum ayrımına atıfta bulunur. Gramsci'nin, kamu ve özel ayrımının burjuva hukukunda yer alan ve burjuva hukukunun "iktidarını" uyguladığı alanlarda gerçekleştiği, egemen sınıfın devleti olan "devletin" bu ayrımın dışında kalarak her türlü kamusal ve özel ayrımın ön koşulu olduğu savından hareketle, DİA'ları da kamu ve özel ayrımında benzer bir konuma yerleştirmektedir: "DİA'ları gerçekleştiren kurumların özel ya da kamusal olması pek önemli değildir. Önemli olan işleyişleridir. Özel kurumlar aynen DİA'lar gibi 'işleyebilir'ler" (Althusser, 2003: 170).

6. Kitlesel Rızanın Üretim Süreçleri

İktidarlar, egemen oldukları toplumları, söz konusu devletin/topluluğun yönetim biçimi tiranlık değilse, halktan aldıkları rızanın meşruiyetine dayanarak yönetirler. İktidarı/gücü elinde bulunduran sınıfların devamlılığı da, Althusser'in üretim koşullarının yeniden üretilmesindeki sürece benzer. Egemen sınıf, devamlılığını sağlamak açısından kendine meşruiyet sağlayacak rızanın koşullarının yeniden üretilmesine çalışır. Kitleler üzerindeki iktidar hegemonyasının süresi, rızanın üretim koşullarının sağlandığı süreyle paralellik taşımaktadır. Çoğunluğun rızasının elde edilmesi ve hegemonyanın tesisi süreci aynı zamanda, iktidarlarla onların karşısındaki muhalefet odakları arasındaki çekişmeye de sahne olur.

Rızanın üretilmesinde iktidarların kullandığı kuşkusuz en önemli aygıt medyadır. Ele aldığı konuların toplumda yarattığı gündemle, topluma yön veren bir mekanizma olarak medya ve siyasi

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

İktidar arasında karşılıklı bağımlılık temelinde işleyen bir ilişki vardır. Kitle iletişim araçları marifetiyle kamuoyu oluşturma gücünün ihtiyaç duyduğu bilgi ve fikir kaynakları, iktidarın medya üzerindeki etkisine dikkat çekmekle kalmayıp, bu nüfuz etme gayreti karşısında medyanın nasıl konumlanacağı noktasında da sorunsallar yaratmıştır. Her türden iktidarın bir rıza üretme aracı olarak ihtiyaç duyduğu medya, gelinen noktada gelişen teknolojiyle birlikte karşısındaki erklerle arasında daha karmaşık ilişkiler ağı üretmiştir.

Medyanın kitlelerin huzurunda varlık gösteren çalışma biçimi, iktidar kurumunun medyanın işleyişindeki sürece kendi eylemlerinin destekçisi olma hususunda daha fazla müdahil olmasını beraberinde getirmiştir. Enformasyonun bulunup işlenmesinden onun sunumuna dek giden süreçte taşıdığı bilgi verme sorumluluğu bir yana, kitleleri etkileme amacı taşıyan aktörlerin yanında kendisi de çoğu kez politik bir araç olarak işlev görmektedir. Medyanın egemen sınıfların gündeme taşınmasını istediği konulara karar verirken, bu aktörlerden bütünüyle başka bir zeminde konumlanabilmesi mümkün gözükmemektedir. İktidarı ele geçirme amacıyla destek arayışındaki özellikle siyasi yapılanmalar, kendi fikirlerini daha yoğun ve daha fazla kitleye aktarmak için medyanın olanaklarından her zaman yararlanmak istemişlerdir. Bu zorunlu ve doğal ilişkinin medya içeriği ve medya örgütlenmelerinin üzerinde siyasi bir kimlik oluşturduğunu tahmin etmek ise güç olmayacaktır. İktidarın belirlediği yönelimlere karşı medyanın alacağı tavır, egemen sınıflara kendi politikalarını meşrulaştırma yönünde fayda sağlayacağı gibi onları zora sokacak bir tutumla da hedeflenen akışı değiştirebilmektedir.

Medya-İktidar arasındaki bu sorunlu manzaranın bir diğer ucunda ise medya-reklamcı ilişkisinin ortaya koyduğu ekonomi-politik yatmaktadır. Medya yalnızca iktidarı/gücü elinde tutan ya da buna sahip olmaya çalışan siyasi yapılanmaların etkisiyle değil, ihtiyaç duyduğu maddi kaynağı kendisine sağlayacak reklam veren şirketlerin “hassasiyetleriyle” de tercihlerini belirlemektedir. Sahip olduğu geniş izleyici kitlesiyle gündemi belirleme ayrıcalığına sahip büyük medyaların bu anlamda yaptığı ise, takipçilerini reklam vermek isteyen şirketlere belirlenmiş bedel karşılığında satmasıdır (Chomsky, 1999: 20).

Karşılıklı mecburi ve doğal bir ilişkinin yürütüldüğü medya-İktidar ortamında, gücü/İktidarı elinde bulunduranların kamuoyuna ulaşmak için ihtiyaç duyduğu bir araç olarak medyanın, bünyesindeki donanımlarla aynı zamanda kar amacı güden birer “ticari işletme”, ekonomik bir alan olduğu gerçeği, bu ilişkinin yansımalarını “ekonomik ilişkiler” zemininde de karşımıza çıkarmaktadır. Bu etkileşim kimi zaman “çıkar birliği” esasına dayanırken, kimi zaman da “çıkar çatışması” yönünde gerçekleşmekte ve bu yönde medya, yayınlarının içeriğini oluşturabilmektedir (Işık ve Börekçi, 2009: 54).

Marksist paradigma da medya içeriklerinin son kertede toplumdaki ekonomik ilişkiler tarafından belirlendiğini savunur. İdeolojinin ekonomik altyapı tarafından belirlenen bir üstyapı kurumu olduğu mevcut durumda medya mülkiyetini elinde tutanlar tarafından sınıf düşmanlıkları çarpıtılıp gizlenerek yönetici sınıfın çıkarlarıyla medya sahiplerinin çıkarları uyum içinde hareket ederler (Reese ve Shoemaker, 2002: 140, 141).

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Medya sektöründeki sahiplik ilişkileri de medya içeriğine yaptığı etkiyle sınıf eşitsizliğini ve bunun uzantısı olarak çeşitli tahakküm biçimlerini iktidar lehine meşrulaştırmada önemli rol oynamaktadır. Chomsky'ye göre medya, haberlerin ve çözümlerinin çatısını yerleşik ayrıcalıkları destekleyen bir çerçevede kurarak ve bu doğrultuda her türlü tartışmayı sınırlayarak, birbiriyle sıkı sıkıya kaynaşmış olan devletin ve şirketlerin çıkarlarına hizmet etmekte, insan zihnini koşullarını iktidarın belirlediği toplumsal, ekonomik ve politik düzene uyum gösterecek biçimde eğitmektedir. Kaynakların denetimini ellerinde bulunduranlar medya aracılığıyla rızanın üretilmesini ve buna uygun politikaların devlet mekanizmalarıyla uygulamaya geçirilmesini sağlamak amacıyla neyin “toplumsal düzeyde temel önem taşıdığı”nı değerlendirebilecek bir konumu paylaşmaktadırlar. Chomsky, egemen sınıfların toplumu etkilemek için gereken yanlısamaları uydurmasının tarih kadar eski olduğunu ifade ederek, bunu, tarih kadar olmasa da uzak sayılacak siyasi tarihin görüntüsüyle örneklendirir. 1917 Bolşevik Devrimi'nde “Kızıl bürokrasinin” egemenliğini dayatmak için halkın yürüttüğü mücadelelerden yararlanmasını, Hitler ve Stalin gibi totaliter yönetimlerde bile kitlelerin seferber edilmesi için onların boyun eğen tutumlar (rıza) sergilemesinin sağlanmasını, iktidarların her türden yönetim biçiminde halkın rızasına öyle ya da böyle ihtiyaç duyması bağlamında dikkat çekmektedir. Rızanın üretilmesinde hedef alınan en önemli aktörler ise, topluma kanaat önderliği yapan “topluluğun daha düşünceli üyeleri”, “entelektüeller”dir. Kitlelerin rızasını kazanmanın yolu, onların düşünce önderlerini ikna etmekten geçmektedir. Totaliter bir devlette halkın ne düşündüğü tali öneme sahip, kitlelerin itaat etmesi yeterliyken, özellikle demokratik sistemlerde yaratılmak istenen yanlısamalar zor kullanılarak yapılamayacağından, halkın zihnine daha incelikli araçlarla kazanmalıdır. Bu süreçte tartışmayı yasaklamak yerine, belirlenmiş sınırlar içerisinde tartışmaya ortam yaratmak sistemi pekiştirecektir (Chomsky, 1999: 23-80).

Serbest pazarın farklı seslerin görüşlerine yer veren ve onları savunan bir medya sistemini ortaya çıkardığı görüşüne Curran da mesafe almakta ve bu savın gerçeğin tümünü karşılamadığını belirttiği nedenlerle açıklamaktadır. Öncelikle oligopollerin pazardaki egemenliği medya çeşitliliğini, izleyici seçeneklerini ve kamusal denetimi azaltmıştır. Farklı seslerin var olabildiği medya organlarında azalma gözlenmektedir. İkinci neden medya endüstrilerindeki kapitalleşmenin ve tekellerin yapılanmanın pazara girişi engellemesidir. Bir günlük gazetenin ya da televizyonun kurulması için yüklü miktarda sermayeye ihtiyaç duyulması başat ekonomik güçleri ayrıcalıklı bir konumda tutmaktadır. Öte yandan medya sayısındaki çokluk da tek başına içerikte çoğulculuğun sağlandığı anlamına gelmeyebilir. Kitlelerin tüketimine sunulan seçenekler rekabet koşullarınca önceden belirlenmiş içeriklerdir. Pazardaki oligopolcü tahakküm atmosferi büyük ve küçük rakipler arasında eşitsiz bir ilişkiyi beslemektedir. Çoğulculuğun bütünüyle mümkün olmadığı görüşünü destekleyen üçüncü kusur, medya ve izleyicileri arasındaki ilişkinin on dokuzuncu yüzyıldan bu yana dönüşüme uğradığının görmezden gelinmesidir. Geline nokta “popüler” medya izleyicilerinin artması, siyasal ve toplumsal kompozisyon açısından izleyicilerin daha ayrışık hale gelmesi, inanç ve çıkarlardaki farklılaşmayla birlikte “temsil edilebilecek” tek bir grubun bulunmaması muhakkak bazı fikirleri dışarıda bırakmaktadır. Medya sahipleri ile medyayı denetleyenler arasındaki ayrışmanın rekabet ortamında medyayı tüketici hükümlerine boyun eğmek zorun bıraktığını düşündürse de medya kartellerinin hala tek bir hissedar ya da aile tarafından denetlenmesi çoğulculuğu zorlaştıran dördüncü nedendir. Beşinci olarak, tüketicinin içerikler üzerindeki denetiminin sınırlarıyla ilgilidir.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Tekrarlanan düşünce pazarındaki ticari kaygılar, gazetecilerin sınırlanmış sayıdaki kaynaklarla çalışmış olması, sabit rutinlere ve yapılarla sahip medya örgütlerinin bürokratikleşmesi, izleyici baskılarının seçici olarak yorumlandığı, kırılmaya uğratıldığı, dahası bu baskılara karşı konulduğu gerçeğini de beraberinde getirmektedir. Son olarak, idealleştirilmiş pazar demokrasisi içinde reklamın varlığının medya içeriği üzerinde tesis ettiği ideolojik baskı da, medya ürünlerinin ideolojik eğiliminde belirleyici ağırlıktadır (Curran, 2002: 205-216).

Medya içeriklerinin gerçeği yansıtmayı yansıtamayacağı sorunsalı da, propaganda süzgeçleriyle yakından ilişkilidir. Gerçeğin haberin içinde konumlanma biçimini tartışan, haberin gerçeği taşıyıp taşıyamayacağını sorgulayan iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan ilki bir enformasyonun zamanlılık, yakınlık, önemlilik ve ilginçlik gibi kavramlarla haber değeri taşıdığına karar kılındıktan sonra, gazetecilik mesleğinin profesyonel meslek kodlarıyla haber metnine dönüştürülerek gerçeğin yansıtılabileceğini savunan liberal-çoğulcu yaklaşımdır (Dursun, 2003: 70). Bu yaklaşımın tasavvurunda medya, toplumsal olayları ve nesnel gerçekliği olduğu gibi yansıtan bir ayna gibi tanımlanırken, haber “tarafsız”, “nesnel”, “dengeli” enformasyonu içeren ürün olarak karşımıza çıkmaktadır (Çebi, 2002: 21). Haberin gerçeği çarpıtmadan yansıttığı görüşüne mesafeli duran eleştirel yaklaşımlar başlığı altındaki araştırmacılar ise haberde bir gerçeklik varsa da bunun dönüştürülmüş bir gerçeklik olduğu savıyla hareket etmektedirler. Eleştirel yaklaşımda haber, üretim araçlarını elinde bulunduran egemen sınıfların çıkarları tarafından belirlenen, politik yapı içerisindeki endüstriyel ilişkilerle oluşturulmuş bir ürün; belli sorunlar ve konular etrafında belirli türden anlamların sistemli ve düzenli olarak inşa edildiği bir metin; çatışma, güç/iktidar için mücadele edildiği, toplum içindeki başat güçlerin ve ideolojilerin bir yeniden üretim biçimi olarak toplumsal gerçekliğin yeniden inşa edildiği bir söylem; çarpışan söylemlerin yarıştığı bir alan olarak ele alınmaktadır (Çebi, 2002: 25).

Kapitalist bir yapı içerisinde icra edilen gazetecilik mesleğinin ve bu meslek sahiplerinin ortaya koyduğu ürünlerin yalnızca belirli sınıfların çıkarını yansıtacağına vurgulanması, “nesnel ve tarafsız haberciliğin olamayacağını” da açığa çıkarmaktadır. Kaldı ki haberin ve habercinin gerçeği yansıtmasının bir an için olanaklı olduğunu düşünsek bile buna “gerçeğin” kendi sorunlu doğası da izin vermeyecektir. Zira bizim gerçeğin bilgisi olarak alımladığımız enformasyon, gerçeğin yalnızca zihinsel temsili boyutundadır. Temsil eden ve temsil edilen şey arasında daima bir farklılığın bulunduğunu unutmamak gerekmektedir. Haberi yapan kişinin olayları bir neden-sonuç mantığı içerisine yerleştirme kaygısı, haberin içine olayın hangi öğelerinin gireceğine ilişkin işleyen tercih ve dışarıda bırakma süreci, haberin kendi yapılaşmış dili, grameri, anlatısal özellikleri de haber aracılığıyla kurulan gerçeği sorunlu kılmaktadır (Dursun, 2003: 70-72).

Haber üzerinden ele alınan bu sorunsal, karikatürün doğasında kendine daha keskin bir konum bulmaktadır. Yaygın medya içeriği olan haberin üretiminde ele alınan gerçeklik ve tarafların belirlenimi, karikatür için çok da tartışmalı bir mesele değildir. Zira günlük gazetelerde yayımlanan ve bilhassa toplumsal, siyasi, ekonomik, kültürel gündemden beslenen karikatür ve karikatüristlerde tarafsız olmak, salt gerçeği yansıtmak gibi bir endişe gözlenmez. Karikatürde önemli olan işlenen meseleye bakarken durduğun yerin neresi olduğu; ironi ve abartmadan çokça beslenen bu türün gündemi kimin yanından, kimin karşı tarafından kendi çizgileriyle yorumlayıp yansıttığıdır. Tarafını

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

sakinimsiz bir biçimde belirleyip ortaya çıkan türün propaganda aracı gibi kullanılması, kitlelerin zihninin yönlendirilmesindeki rolüne sözcülük etmektedir.

Kitlelerin zihinsel davranışları üzerinde, yarattığı ve yeniden ürettiği anlam dünyasıyla güçlü bir etkide bulunma olanağına sahip medya, dünyanın insan zihninde kavranma biçimine yoğunlaşmaktadır. Medya organlarındaki eşik bekçileri aynı zamanda, kasıtlı olarak üretilmiş, realitenin kusurlu olarak algılanmasına, hayatın gerçeklerini kavrama gücünden yoksun bırakılmış bir şuurun oluşmasına sebebiyet veren manipülasyon amaçlı mesajları belirleyen birer zihin menajerleridir (Schiller, 1993: 9). Herbert I. Schiller'e göre medyadaki zihin menajerleri, hakim düzenin koşullarını açıklayan, meşruiyet kazandıran, hatta zaman zaman methiyeler döktüren bazı mitleri kullanmak suretiyle yarattıkları manipülasyon sayesinde, çoğunluğun çıkarları doğrultusunda oluşturulmamış bir düzenin devamını temin için çoğunluğun desteğini kazanırlar. Bunu yaparken elde ettikleri başarı, alternatif sosyal düzenlemelerin gündem dışına itilmesini sağlar (1993: 9, 10).

7. Bulgular

Siyasi iktidarların, kendi meşruiyetleri ve devamlılıklarını sağlamak amacıyla ihtiyaç duydukları, doğrudan veya dolaylı yararlandıkları araçlardan biri de medyadır. Kitlelere ulaşarak kamuoyu oluşturma gücünü taşıyan medya, iktidarların zorunlu olarak vazgeçemedikleri bir mecradır. Üretilen ve uygulanan politikaların kamuoyu nezdinde meşruiyetinin inşa edilmesi, sahip olunan erk ve iktidarın doğasındaki hegemonyanın muhatabı olan kitleler üzerinde rıza üretimini sağlaması, koruması ve sürdürmesi sürecinde yazılı ve görsel medyanın önemli payı hiç kuşkusuz yadsınamaz. Bu süreçte özellikle günlük basında yer alan karikatürler, siyasi ortama bakarken yayınlandığı medya kuruluşu ve durduğu yerle anlam kazanmaktadır. Günlük gazete karikatürlerinin, iktidarların politikalarını destekleyen ve meşrulaştıran dili, hegemonyanın inşasında ve rızanın üretiminde önemli bir role sahiptir. Bu çalışmanın amacı da, anlama ve yorumlama edimleri aracılığıyla Salih Memecan'ın Sabah gazetesinde yayınlanan karikatürlerinde Recep Tayip Erdoğan başkanlığında kurulan 60. hükümetin politikalarının, eylem ve etkinliklerinin nasıl temsil edildiğini, hegemonya ve rızanın nasıl kurulduğunu ve üretildiğini ortaya koymaktır.

Siyasal iktidarın doğasında kendi varlığını koruma ve devam ettirme güdüsü yatar. İçinde bulunduğu ve kendisi için ayrılmış zamanı yalnızca tasavvurundaki dönüşüm için değil, erkinin devamını sonraki zamanlarda sürdürmek için de kullanır. Tüm zamanlara yayılmak isteyen bu mekanizmanın etkisindeki coğrafyada, elde tutulması istenen gücün sürekliliği kitleler üzerinden sağlanabilir. Medyanın ve içeriğindeki ürünlerin vazgeçilmezliği işte bu noktada başlamaktadır. Destek arayışındaki siyasi yapılanmalar, kendi fikirlerini daha yoğun ve daha fazla kitleye aktarmak için medyanın olanaklarından her zaman yararlanmak istemişlerdir. Bir medya ürünü olarak karikatürün önemi de, diğer medya ürünlerinden daha geride değildir. Çizgilerin dilindeki ve dile gelmiş çizgilerdeki kısa metinlerin taşıdığı söylem, kapladığı yerden daha büyük bir anlamı karşılamaktadır. Uzun tutulmuş siyasi nutuklar, ayrıntılara boğulmuş gazete haberleri, saatlere yayılan televizyon yayınları karikatürün tezgahında birkaç kalem darbesiyle anlamı aynı kapının önüne çıkarmaktadır. Sınırlara bölünmüş coğrafyalarda ve nihayetinde tüm yeryüzünde varlığını, yeniden ürettiği hegemonyasıyla devam ettiren iktidarların bunu yaygın bir medya ürünü olan karikatürler üzerinden nasıl yaptığını ortaya koyması, çalışmamızın gayretine önem atfetmektedir.

Ele aldığı konuların toplumda yarattığı gündemle, topluma yön veren bir mekanizma olarak medya ve siyaset arasında karşılıklı bağımlılık temelinde işleyen bir ilişki vardır. Siyasilerin bir rıza üretme, meşruiyet sağlama aracı olarak ihtiyaç duyduğu medya, geline noktada gelişen teknolojiyle birlikte iktidarların hegemonyasını ürettikleri bir araç olmuştur. Karikatür ise bu amaçla kullanılan yaygın medya ürünlerinden biridir. İktidar hegemonyasının özellikle siyasi içerikli karikatürlerin diliyle de kurulduğu, anlamın siyasi erkin koyduğu sınır içerisinde onun söylemiyle karikatürler üzerinden de kapatıldığı bu çalışmanın temel varsayımları arasındadır.

Çalışmanın kapsamı, 60. hükümet döneminde (29.08.2007 / 06.07.2011) Sabah gazetesinde yayımlanan Karikatürist Salih Memecan'a ait, dönemin siyasi gündeminde kendine önemli bir yer açmış üç konuyu içeren karikatürlerle sınırlı olacaktır. Belirlenen başlıklar şöyledir:

- **2010 Anayasa değişikliği referandumu:** 1 Ağustos – 12 Eylül 2010 tarihleri arasında yayımlanan, referandum öncesindeki yaklaşık bir buçuk aylık sürede yayımlanan beş adet karikatür.
- **Ergenekon davası:** Ergenekon'un devamını sağlamak amacıyla örgütün varlığının bilinçli olarak reddedilip gizlenmeye çalışıldığı; hazırlanan iddianamenin ve davanın önemsizleştirilme gayreti içinde bulunduğu mesajını veren beş adet karikatür.
- **Türban sorunu:** Türbanlı öğrencilerin üniversiteye girme yasağını, türbanın kamusal alanda yasak olmasını, yargının türban yasağını sürdüren kararlarını, CHP'nin 2008 yılında başlattığı ve "çarşaf açılımı" olarak tabir edilen çarşafli kadınlara parti rozeti takma eylemini ve ana muhalefet partisi olarak kamusal alanda türban yasağını destekleyen düşüncelerini ele alan beş adet karikatür.

7.1. 2010 Anayasa Değişikliği Referandumu Konulu Karikatürlerin Çözümlemesi (1 Ağustos – 12 Eylül 2010)

Sabah gazetesinde 1 Ağustos – 12 Eylül 2010 tarihleri arasında yayımlanan, 2010 anayasa değişikliği referandumunu konu alan Salih Memecan'a ait beş adet karikatürün göstergebilimsel yöntemle çözülmesi.

Karikatür 1: Sabah – Eylül 2010

Gösterge Türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen	Yan Anlam
Görüntüsel	İnsan	Erkek	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	AKP hükümeti

...

Görüntüsel	İnsan	Erkek	Vatandaş	Kısıtlanmış özgürlüklerden bunalmış vatandaşlar
Görüntüsel	Nesne	Anayasa kitapçığı	Bir devletin yönetim biçimini belirten, yasama, yürütme, yargılama güçlerinin nasıl kullanılacağını gösteren, yurttaşların kamu haklarını bildiren temel yasaların toplandığı kitapçık.	Özgürlükleri kısıtlayan, askeri yönetimden kalma maddelerle dolu 1982 Anayasası.
Belirtisel	Mimik (yüz ifadesi)	Ağzın sıkıca kapanıp gözlerin kapatılması ve terleme.	Sıkıntıya düşmek, zorluk çekmek.	Özgürlükleri kısıtlayan, askeri yönetimden kalma maddelerle dolu 1982 Anayasası'nı değiştirmek isteyen iktidarın, bu değişikliğe karşı çıkan taraflarca zor durumda bırakılması.
Belirtisel	Mimik (yüz ifadesi)	Gözlerin sıkıca kapatılıp ağzın açılması.	Acı, sıkıntı, keder.	Darbe döneminden kalan yasakçı bir anayasayla yönetilmenin zorluğu.
Belirtisel	Vücut hareketi	Dizleri kırıp yere doğru eğilerek ellerle bir şeyi kavrayıp yukarı doğru kaldırma.	Bulunduğu yerden almak, yukarı doğru hareket ettirmek.	Darbe döneminden kalan yasakçı bir anayasanın vatandaş üzerindeki baskısını sonlandırmak.
Dilsel	Kavram	Anayasa	Bir devletin yönetim biçimini belirten, yasama, yürütme, yargılama güçlerini nasıl kullanacağını gösteren, yurttaşların kamu haklarını bildiren temel yasa.	Özgürlükleri kısıtlayan, askeri yönetimden kalma maddelerle dolu 1982 Anayasası.
Dilsel	Tarih/Dönem	12 Eylül	Askeri darbe dönemi.	Ülkenin darbe yapan ordu tarafından yönetildiği ve antidemokratik bir anayasanın da

...				
(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)				
				yürürlüğe konulduğu dönemi.
Dilsel	Kavram	Hayır	‘Yok, öyle değil, olmaz’ anlamlarında onamama bildiren söz.	Hayırcı: Anayasa referandumunda hükümet aleyhine oy kullanacak (‘Hayır’ oyu) kişiler.
Dilsel	Kavram	Akıl	Düşünme, anlama ve kavrama gücü.	Akıl sır ermemek: Anayasa referandumunda
Dilsel	Kavram	Sır	Aklın erişemedi, açıklanamayan veya çözülemeyen şey; gizem.	‘Hayır’ oyu verecek olmanın anlamsızlığı. Akılsızlık.
Dilsel	Kavram	İyi	İstenilen, beğenilen nitelikleri taşıyan.	
Dilsel	Kavram	Böyle	Bunun gibi, buna benzer, bu derece.	Darbe döneminden kalan yasakçı bir anayasa ile sürdürülen düzen.

Tablo 1: Karikatür 1’in Göstergebilimsel Çözümlemesi

Karikatür 1 – Göstergebilimsel Anlam:

Darbe döneminden kalan yasakçı 1982 Anayasası’nı değiştirip sivilleştirme gayretinde gösterilen iktidar, Başbakan Erdoğan’ın nezdinde vücut bulmuştur. Zorlanarak da olsa vatandaşın üzerinde yük olan, onları kısıtlayıp güçlük çıkararak Anayasa, Başbakan’ın çabasıyla özgürleştirilmek istenmektedir. Kendi yararlarına olan bu değişime karşı çıkanları, anayasa referandumunda ‘Hayır’ oyu kullanılmasını isteyenleri ötekileştiren, onları tuhaf talepleri olan anlaşılabilir kişiler olarak gösteren karikatür, iktidarın referandumda götürdüğü değişiklik istenen anayasa maddelerini herkesin refahı için desteklenmesi gereken bir eylem/politika olarak anlamlandırmaktadır.

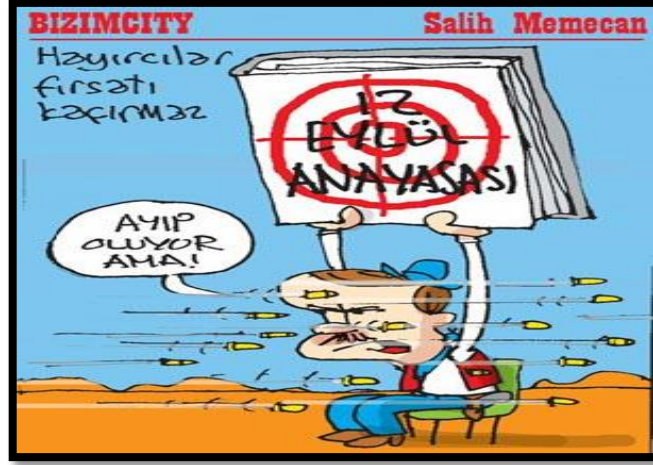
Karikatür 2: Sabah – Ağustos 2010

Gösterge Türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen	Yan Anlam
Görüntüsel	İnsan	Erkek	İşçi	
Dilsel	Kavram	Hayır	'Yok, öyle değil, olmaz' anlamlarında onamama bildiren söz.	Anayasa referandumunda 'Hayır' oyu kullanmak.
Dilsel	Kavram	Evet	'Öyledir' anlamında kullanılan bir doğrulama ve onaylama sözü; olur, peki, tamam.	Anayasa referandumunda 'Evet' oyu kullanmak.
Dilsel	Eylem	Demek	Söylemek, söz söylemek.	
Dilsel	Kavram	Sendika	İşçilerin veya işverenlerin iş, kazanç, toplumsal ve kültürel konular bakımından çıkarlarını korumak ve daha da geliştirmek için aralarında kurdukları birlik.	

Tablo 2: Karikatür 2'nin Göstergebilimsel Çözümlemesi

Karikatür 2 – Göstergebilimsel Anlam:

1982 Anayasası'nın bazı maddelerini değiştirmek için referanduma başvuran hükümetin bu teklifine referandumda 'Hayır' oyu vereceğini açıklayan ve sendika üyelerine bu yönde telkinde bulunan sendikacıların bu düşüncesinin arkasında aslında değişikliği onaylama arzusunun yattığı, dillendirilmiş 'Hayır'ın içine yazılmış onlarca 'Evet' sözcüğüyle gösterilmektedir. Her ne kadar kimi sendikalar referandumda hükümet için olumsuz oy vereceğini açıklamış olsalar da, sendika üyesi emekçilerin akıllarında bu değişikliğin müspet olacağı yer etmiştir. Bilhassa sol cephede bulunan sendikaların 'Hayır' oyu kullanacaklarını açıklamasının, sağcı bir siyasi partinin iktidarda olması nedeniyle bütünüyle ideolojik davranmaktan kaynaklandığı vurgulanmaktadır. İktidarın önerisine menfi oy kullanmanın 'Hayırcılar' nezdinde salt hükümete karşı çıkmak olduğu bu karikatürün de temel mesajıdır.

Karikatür 3: Sabah – Ağustos 2010

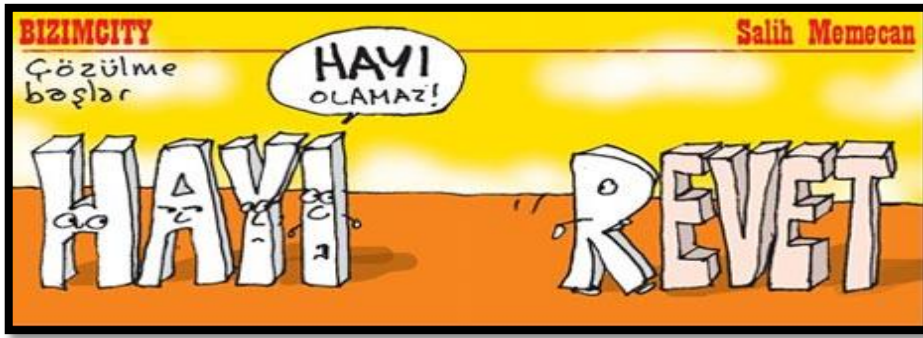
Gösterge Türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen	Yan Anlam
Görüntüsel	İnsan	Erkek	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	AKP hükümeti
Görüntüsel	Nesne	Anayasa kitapçığı	Bir devletin yönetim biçimini belirten, yasama, yürütme, yargılama güçlerinin nasıl kullanılacağını gösteren, yurttaşların kamu haklarını bildiren temel yasaların toplandığı kitapçık.	Özgürlükleri kısıtlayan, askeri yönetimden kalma maddelerle dolu 1982 Anayasası.
Görüntüsel	Nesne	Kurşun	Tüfek, tabanca vb. ateşli silahlarda kullanılan mermi.	Anayasa değişikliğine karşı duran muhalif parti, kişi ya da diğer kurumların olumsuz eleştirileri.
Simgesel	İşaret/Sembol	Hedef	Nişan alınacak yer; nişangah.	Özgürlükleri kısıtlayan, askeri yönetimden kalma maddelerle dolu 1982 Anayasası'nın yapılacak değişikliklerle daha demokratik bir hale getirilmesi için hükümetin gündemine alınması.
Belirtisel	Mimik (yüz ifadesi)	Kaşların çatılıp	Kızgın olan, öfkeli.	Anti demokratik maddelerin bulunduğu bir

...		gözlerin kısılması.		anayasada yapılacak değişikliği tartışmak yerine hükümeti yıpratmayı hedef alan davranışlarda bulunmaya öfkelenme hali.
Dilsel	Tarih/Dönem	12 Eylül	Askeri darbe dönemi.	Ülkenin darbe yapan ordu tarafından yönetildiği ve antidemokratik bir anayasanın da yürürlüğe konulduğu dönemi.
Dilsel	Kavram	Anayasa	Bir devletin yönetim biçimini belirten, yasama, yürütme, yargılama güçlerini nasıl kullanacağını gösteren, yurttaşların kamu haklarını bildiren temel yasa.	Özgürlükleri kısıtlayan, askeri yönetimden kalma maddelerle dolu 1982 Anayasası.
Dilsel	Kavram	Hayır	'Yok, öyle değil, olmaz' anlamlarında onamama bildiren söz.	Hayırcı: Anayasa referandumunda hükümet aleyhine oy kullanacak kişiler.
Dilsel	Kavram	Fırsat	Herhangi bir şey için en uygun zaman, uygun durum veya şart.	Fırsatı kaçırmamak: Amacı yalnızca hükümeti yıpratmak olan çevrelerin, hükümetin tartışmaya açık her girişimini bu amacını gerçekleştirmeye uygun fırsat olarak görmesi.
Dilsel	Eylem	Kaçırmak	Bir işi belirlenen zamanda yapamamak.	
Dilsel	Kavram	Ayıp	Utanılacak durum veya davranış.	Anayasa değişikliğini tartışmak yerine hükümeti yıpratmaya yönelik saldırılarda bulunmanın ayıplı durumu.
Dilsel	Eylem	Olmak	Meydana gelmek, vuku bulmak.	
Dilsel	Bağlaç	Ama	Bazen dikkati çekmek için cümlelerin sonuna getirilen bir söz.	

Tablo 3: Karikatür 3'ün Göstergibilimsel Çözümlemesi

Karikatür 3 – Göstergebilimsel Anlam:

Bu karikatürde, 1982 Anayasası'nın bazı maddelerinde yapılacak değişiklik için referandum kararı alan iktidarın, darbe döneminden kalan anayasayı değiştirme hamlesinin muhalifler tarafından iktidara saldırmak için bir araç olarak kullanıldığı gösterilmeye çalışılmıştır. İktidar, darbe dönemi anayasasını hedef haline getirip onu demokratikleştirmek isterken saldırılara maruz kalmaktadır. Yöneltilen eleştirilerin karikatürde cisimleşmiş hali olan kurşunlar, hedef olarak belirlenen anayasaya değil, Başbakan Erdoğan'a atılmaktadır. Bununla iktidarı zayıflatma amacının güdüldüğü ifade edilmek istenmiştir. Referandumda 'Hayır' oyu kullanacak kesimler 'Hayırcılar' olarak bir kümede toplanarak onların anayasa değişikliğini iktidar karşıtı eylemlerine alet ettikleri öne çıkarılmıştır. Bu davranışın iktidar cephesinde hatalı kabul edilmesine, zarar verme amacındaki saldırılar Başbakan'a 'ayıplatılarak' ortak olunmaktadır.

Karikatür 4: Sabah – Ağustos 2010

Gösterge Türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen	Yan Anlam
Görüntüsel	Alfabe	Harf	Dildeki bir sesi gösteren ve alfabeyi oluşturan işaretlerden her biri, kod.	Referandumda 'Evet' ve 'Hayır' oyu kullanacak iki farklı taraf.
Belirtisel	Mimik (yüz ifadesi)	Gözlerin ve ağzın açılması, bir şeye bakılma.	Düşünceleri dağılmış, karışmış, ne yapacağını bilemez duruma gelmiş.	Referandumda 'Hayır' oyu kullanacak tarafın, kendi içindeki çözülme karşısındaki şaşkınlığı.
Dilsel	Kavram	Hayır	'Yok, öyle değil, olmaz' anlamlarında onamama bildiren söz.	Anayasa referandumunda 'Hayır' oyu kullanmak.
Dilsel	Kavram	Evet	'Öyledir' anlamında kullanılan bir doğrulama ve onaylama sözü; olur, peki, tamam.	Anayasa referandumunda

...				
(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)				
				'Evet' oyu kullanmak.
Dilsel	Kavram	Çözülme	Çözülme işi. Kişilik, karakter vb. bir bütünde birliğin bozulması durumu.	Çözülmenin başlaması: Anayasa referandumundaki 'Hayırcı' tarafın içindeki dağılma. Karşı tarafa geçmenin başlaması.
Dilsel	Eylem	Başlamak	Bir işe girişmek, harekete geçmek.	
Dilsel	Eylem	Olmamak	Meydana gelmek, varlık kazanmak karşıtı.	

Tablo 4: Karikatür 4'ün Göstergibilimsel Çözümlemesi

Karikatür 4 – Göstergibilimsel Anlam:

Referandumda 'Hayır' ve 'Evet' oyu verecek kitleler bu sözcükleri oluşturan harflerle cisimleştirilmiştir. 'Hayır' veya 'Evet' oyu verecek, diğer bir deyişle iktidarın anayasa değişikliğini onaylayacak ya da reddedecek vatandaşlar iki farklı uçta gösterilmiş ve değişikliği onaylamayacak tarafın harflerinden biri, değişikliği onaylayacakların tarafına geçirilerek diğer taraftaki fikir birliğinde çözülme yaşandığı gösterilmek istenmiştir. 'Hayır' tarafını oluşturan harflerin suratına çizilen şaşkınlık ifadesi, bu çözülme karşısında onların da çaresizliğini vurgulamaktadır. 'Evet' oyu verecekler birbirine kenetlenmiş olarak çizilirken, diğer taraftan kopanların 'Evet' tarafına dahil olduğu anlatılmıştır.

Karikatür 5: Sabah – Eylül 2010

Gösterge Türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen	Yan Anlam
Görüntüsel	İnsan	Erkek	Başbakan Recep Tayyip Erdoğan	AKP hükümeti
Görüntüsel	İnsan	Erkek	Vatandaş	Askeri darbe döneminden kalma antidemokratik bir anayasayı değiştirme gayretindeki hükümetin bu girişimine karşı çıkan taraf.
Görüntüsel	Nesne	Kılıç	Uzun, düz veya eğri, ucu sivri, bir veya her iki yüzü keskin, kın içinde bele takılan, çelikten silah.	Anayasa referandumunda 'Hayır' oyu kullanmanın kendi kendine zarar vermek anlamını taşıması.
Belirtisel	Cisim	Kan	Atardamar ve toplardamarların içinde dolaşarak hücrelerde özümleme, yadımlama görevlerini sağlayan plazma ve yuvarlardan oluşmuş kırmızı renkli sıvı.	
Belirtisel	Mimik (yüz ifadesi)	Ağzın her iki yana açılarak dişlerin görünmesi.	Gülmek.	Anayasa referandumunda 'Hayır' oyu kullanmak kendine zarar vermek anlamına geldiği

...				halde hükümeti yıpratmak için bunu belli etmemeye çalışmak.
Dilsel	Kavram	Hayır	‘Yok, öyle değil, olmaz’ anlamlarında onamama bildiren söz.	Hayırcı: Anayasa referandumunda hükümet aleyhine oy kullanacak kişiler ve bu davranışın oluşturduğu yaklaşım.
Dilsel	Kavram	Yaklaşım	Bir sorunu ele alış, ona bakış biçimi.	
Dilsel	Ünlem	A-ha	Şaşkınlık, hayret bildiren bir ünlem.	
Dilsel	Kavram	Nasıl	Bir hareketin yapılış biçimine duyulan şaşkınlığı belirten söz.	
Dilsel	Eylem	Acıtmak	Acı çektirmek, incitmek, kızdırmak.	
Dilsel	Bağlaç	Ama	Bazen dikkati çekmek için cümlelerin sonuna getirilen bir söz.	
Dilsel	Kavram	Can	İnsan ve hayvanlarda yaşamayı sağlayan ve ölümle vücuttan ayrılan madde dışı varlık.	
Dilsel	Noktalama işareti	Ünlem	Korku, sevinç, acıma, şaşkınlık vb. duyguları anlatan kelime veya cümlelerin sonuna konulan noktalama işaretinin adı.	Hükümet karşıtı olduğundan anayasa referandumunda ‘Hayır’ oyu verecek kişilerin bu davranışlarıyla hükümete zarar verdiklerini sanarak sevinirken aslında kendilerine zarar vermesi.

Tablo 5: Karikatür 5’in Göstergibilimsel Çözümlemesi

Karikatür 5 – Göstergibilimsel Anlam:

İktidarın değişmesini istediği anayasa maddelerine olumsuz oy kullanacakları “hayırcı yaklaşımla” ötekileştiren karikatür, bu yaklaşımıyla iktidara zarar vereceğini düşünenleri kurnaz bir sırtıyla çizmiş, referandumda ‘Hayır’ oyu kullanacak olanların bu düşüncelerini kendilerini vuran bir kılıçla resmetmiştir. Üzerinde ‘Hayır’ yazan bir kılıç iktidarın anayasa değişikliği referandumuna verilecek oyun olumsuzluğunu gösterirken, bu kılıcı Başbakan’a saplamak isteyenlerin aslında en büyük zararı kendilerine verdikleri aktarılmıştır. Kılıcın ucu Başbakan’a yalnızca dokunurken, hayırcı yaklaşıma sahip olanlarda açtığı zarar, kılıcın girdiği yerden dağılan kanla belirtilmiştir.

7.2. Ergenekon Davası Konulu Karikatürlerin Çözümlemesi

Ergenekon'un devamını sağlamak amacıyla örgütün varlığının bilinçli olarak reddedilip gizlenmeye çalışıldığı; hazırlanan iddianamenin ve davanın önemsizleştirilme gayreti içinde olduğu mesajını veren beş adet karikatürün göstergebilimsel yöntemle çözümü.

Karikatür 6: Sabah – Temmuz, 2008

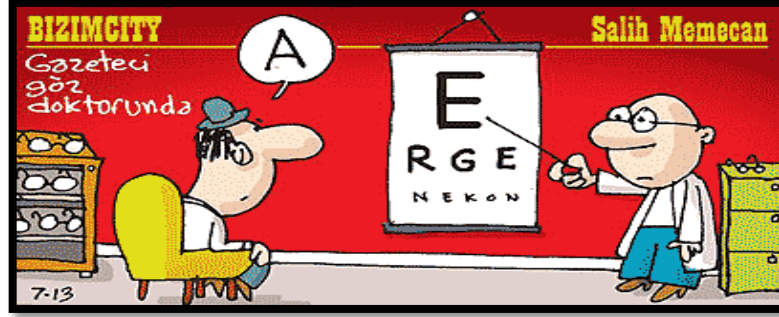
Gösterge Türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen	Yan Anlam
Görüntüsel	İnsan	Erkek	CHP Genel Başkanı Deniz Baykal	Ana muhalefet partisi CHP, bu partinin milletvekilleri, yandaşları ve temsil ettiği ideoloji.
Görüntüsel	Nesne	Hortum	Genellikle plastikten uzun ve esnek boru.	Hükümetin aktif rol oynadığı Ergenekon davasındaki ciddiyeti dağıtma gayretindeki CHP'nin, bu tavrını içinde kendinin de boğulmaya başlayacağı kadar abartması.
Belirtisel	Mimik (yüz ifadesi)	Yanakların havayla dolmuş bir şekilde şişmesi ve kaşların yukarı doğru kalkması.	Boğulma	
Görüntüsel	Madde	Su	Hidrojenle oksijenden oluşan, sıvı durumunda bulunan, renksiz, kokusuz, tatsız madde.	Ergenekon terör örgütü hakkında iktidarın görüşüne muhalif beyanlar.
Dilsel	Kavram	Ergenekon	Dağın en yüksek noktası, doruğu.	1. Türklerin Orta Asya'daki efsanevi anayurdu.

...				(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
				2. Bir destan ismi. Göktürklerin yeniden doğuşuna ilişkin hikaye. 3. Ergenekon davası.
Dilsel	Kavram	Sulandırma	Sulu duruma gelmesini sağlamak.	CHP'nin, Ergenekon terör örgütünü bağlantılarıyla birlikte açığa çıkarıp yargılama sürecinin ciddiyetini, ağırlığını kaybettirme yönünde beyanlarda bulunması.
Dilsel	Kavram	Gayret	Çalışma, çabalama.	
Dilsel	Sıfat	Bu	İşaret sıfatı.	
Dilsel	Kavram	İş	Yapılan şey, davranış.	
Dilsel	Eylem	Abartmak	Bir şeyi olduğundan büyük veya çok göstererek anlatmak.	
Dilsel	Kavram	Galiba	Görünüşe göre, sanılır ki.	
Dilsel	Yansıma	Gulp	Boğulma sesi	

Tablo 6: Karikatür 6'nın Göstergebilimsel Çözümlemesi

Karikatür 6 – Göstergebilimsel Anlam:

Ana muhalefet partisi CHP'nin Genel Başkanı Deniz Baykal'ın Ergenekon iddianamesi ve davasıyla ilgili gösterdiği iktidar karşıtı tavrına ve yaptığı açıklamalara meselenin hafife alındığı değerlendirilmesiyle yaklaşmıştır. Baykal'ın, elinde tuttuğu hortumdan akan suyun etrafını çevreleyerek yükselip boyuna ulaşması ve kendisinin de boğulmak üzere resmedilmesi, 'sulandırma'nın düz anlamı gösterilerek mecazi anlamının anlatılmak istenmesidir. Bizzat yaptığı bir eylemin içinde boğulmak üzere olarak gösterilmesi de, ana muhalefet partisinin Ergenekon davasıyla ilgili tutumu karşısında karikatürün konumlandığı yere açıklık getirmektedir. Bu karikatürde muhalefetin örgüt karşısındaki durumu, meseleyi hafife alarak örgütün gizlenmesini ve dolayısıyla iktidar karşıtı planları ve terör eylemlerini sürdürmesini sağlamaya yardım ettiği yönündedir.

Karikatür 7: Sabah – Temmuz, 2008

Gösterge Türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen	Yan Anlam
Görüntüsel	İnsan	Erkek	Gazeteci	Ergenekon davasında hükümete karşıt görüş sergileyen medya organları ve gazeteciler.
Görüntüsel	İnsan	Erkek	Göz doktoru	Ergenekon'un bir terör örgütü olduğunu, örgütün kirliliğini ve söz konusu davanın önemini hala kavrayamadığı ima edilen bir kısım medyaya gerçeği en baştan anlatma çabası.
Görüntüsel	Nesne	Levha	Bir yere asılmak için yazılmış yazı.	
Görüntüsel	Nesne	Çubuk	Değnek biçiminde ince, uzun ve sert olan şey.	
Belirtisel	Vücut hareketi	Elde tutulan bir çubukla duvarda asılı bir yazı ya da nesneyi işaret etmek.	Bir kimsenin bilmediği bir konuda bilgi sahibi olmasını sağlamak.	
Dilsel	Kavram	Göz	Görme organı.	
Dilsel	Kavram	Doktor	Hekim	
Belirtisel	İnsan	Erkek	Görme bozukluğu olan hasta.	
Dilsel	Harf	E	Alfabenin altıncı harfi	Ergenekon terör örgütünün perde arkasını anlamak için giriş dersi.
Dilsel	Harf	A	Alfabenin ilk harfi	

...				
(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)				
				Gösterilmeye çalışıldığı halde Ergenekon terör örgütünü görmezden gelmekte direnen gazeteciler.
Dilsel	Kavram	Gazeteci	Gazeteye yazı yazmayı, haber toplayıp vermeyi veya gazetenin yazı işlerinde çalışmayı iş edinen kimse.	Ergenekon terör örgütü ve davası karşısında hükümetin takındığı tutuma ters düşen ve muhalif bir söylem geliştiren medya organları, gazeteciler.

Tablo 7: Karikatür 7'nin Göstergebilimsel Çözümlemesi

Karikatür 7 – Göstergebilimsel Anlam:

AKP hükümeti döneminde ortaya çıkarılan ve hakkında dava açılan Ergenekon terör örgütü konusunda hükümetin tutumunu benimsemeyen ve örgütle ilişkilendirilen isimlerin örgüt üyesi olduğu iddiasına mesafeli ve eleştirel yaklaşan medya organlarına Ergenekon örgütünün ne olduğu öğretilmeye çalışılırken kimi gazetecilerin öğrenmemekte ısrarla direnmesi anlatılmaya çalışılmıştır. Göz doktorunun duvarda asılı harf levhasında yazılı ve birleştirilerek okunduğunda 'Ergenekon' kelimesini oluşturulan harflerden 'E' harfi gösterilirken hasta koltuğunda oturan bir gazeteciye bu harf 'A' olarak hatalı okutulmaktadır. Söz konusu örgüte hükümetin söylemiyle yaklaşmayan gazeteciler hasta ve gösterilen hakikati anlamayan gazeteci olarak sunulmuştur.

Karikatür 8: Sabah – Temmuz, 2008

Gösterge Türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen	Yan Anlam
Görüntüsel	İnsan	Polis	Şehirde kamu düzenini, huzur ve güvenliği sağlayan kuruluştaki görevli, kollukçu.	Ergenekon'un polisiye bir vakıa olduğu, terör örgütü niteliği taşıdığı mesajının verilmesi.
Görüntüsel	Nesne	Telsiz	Türlerine göre belirli bir kapsama alanı içinde belirli kişilerin iletişimini sağlayan, elektromanyetik dalgalar yardımıyla çalışan araç.	
Görüntüsel	Nesne	Gazete	Genellikle günlük, kimi zaman haftalık ya da haftada birkaç kez olmak üzere yayımlanan, güncel haber ve bilgileri veren süreli yayın.	Ergenekon davasındaki süreçte hükümeti eleştiren, örgütten ve örgüt üyelerinden yana tavır sergileyen kimi yayın organlarının örgütün varlığını gizlemeye ve terör suçlarını örtmeye yönelik yayın yapması.
Dilsel	Sıfat	Birkaç	Çok olmayan, az sayıda, az.	
Dilsel	Kavram	Gazete	Politika, ekonomi, kültür ve daha başka konularda haber ve bilgi vermek için yorumlu veya yorumsuz, her gün veya belirli zaman aralıklarıyla çıkarılan yayın.	
Dilsel	Bağlaç	İle	Kelimenin sonuna geldiğinde birliktelik, beraberlik, araç, neden veya durum anlatan cümleler yapmaya yarayan bir söz.	
Dilsel	Kavram	Üzeri	Bir şeyin görülen yanı, yüzü.	
Dilsel	Eylem	Kapatmak	Bitirmek, unutturmak, söz edilmesini engellemek.	

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)				
Dilsel	Eylem	Çalışmak	Bir şeyi yapmak için gereken çarelere başvurmak, çaba harcamak.	
Dilsel	Kavram	Şef	Yetki ve sorumluluğu olan, yöneten kimse.	Ergenekon'un polisiye bir vakta olduğu, terör örgütü niteliği taşıdığı mesajının verilmesi.
Dilsel	Bağlaç	Ama	Çelişkili ve tutarsız iki cümleyi birbirine bağlamaya yarayan bir söz, lakin.	Gizlemeye çalışılan Ergenekon terör örgütünün suç unsurlarıyla birlikte ortaya çıkarılması.
Dilsel	Kavram	Sonunda	En son zamanda, nihayetinde.	
Dilsel	Eylem	Bulmak	Arayarak veya aramadan bir şeyle, bir kimse ile karşılaşmak.	
Dilsel	Kavram	Galiba	Görünüşe göre, sanılır ki.	
Dilsel	Kavram	Ergenekon	Dağın en yüksek noktası, doruğu.	1. Türklerin Orta Asya'daki efsanevi anayurdu. 2. Bir destan ismi. Göktürklerin yeniden doğuşuna ilişkin hikaye. 3. Ergenekon davası.

Tablo 8: Karikatür 8'in Göstergebilimsel Çözümlemesi

Karikatür 8 – Göstergebilimsel Anlam:

Karikatürde ismini oluşturan harflerle gösterilen Ergenekon terör örgütü üzerine gazete sayfaları örtülerek aslında bazı medya organlarının söz konusu örgütü gizlemek için yayın yaptığı mesajı verilmek istenmiştir. Örgütün vitrininde bulunan bu yayınlar onu ve eylemlerini perdelemekte, hakikati gizlemektedir. Fakat medya gibi büyük bir güce de başvurulsa nihayet örgüt yakayı ele vermiştir ve artık örgüt üyelerinin lehine yayın yapan gazetelerin gücü de hakikatin ortaya çıkmasına engel olamayacaktır.

Karikatür 9: Sabah – Ocak, 2009

Gösterge Türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen	Yan Anlam
Görüntüsel	İnsan	Erkek	Ergenekon terör örgütü yandaşı.	
Görüntüsel	Nesne	Kamera	Görüntülerin filme alınmasını sağlayan alet, alıcı.	Ergenekon terör örgütünün açığa çıkarılmasına mesafeli yaklaşan, iktidarın davaya yaklaşımını eleştirel olarak ele alan bir kısım medya.
Görüntüsel	Nesne	Macun	Hamur kıvamına getirilmiş madde.	
Belirtisel	Nesne	Şapka	Keçe, hasır, kumaş, ip vb. ile yapılan başlık.	Ergenekon davasının önemsiz gösterilmeye çalışılması.
Belirtisel	Mimik (yüz ifadesi)	Ağzın kapatılıp, alt çenenin yukarı doğru çekilerek gözlerin baygın bakması.	Somurtmak	Örgütün açığa çıkarılmasının ve yargılanmaya başlamanın moral çöküntüsü.
Dilsel	Kavram	Ergenekon	Dağın en yüksek noktası, doruğu.	1. Türklerin Orta Asya'daki efsanevi anayurdu. 2. Bir destan ismi. Göktürklerin

...				yeniden doğuşuna ilişkin hikaye. 3. Ergenekon davası
Dilsel	Eylem	Gülmek	İnsanın hoşuna veya tuhafına giden olaylar, durumlar karşısında, genellikle sesli biçimde duygusunu açığa vurması.	Ergenekon davasında örgütten ve örgüt üyelerinden yana tavır sergileyen kimi yayın organlarının davaya karşı tutumunun dillendirilmesi.
Dilsel	Sıfat	Biraz	Bir parça, azıcık.	
Dilsel	Kavram	Abi	Ağabey	
Dilsel	Ünlem	Yaa	Şaşma, istek vb. bildiren ünlem.	
Dilsel	Sıfat	Bu	İşaret sıfatı.	
Dilsel	Kavram	Surat	Yüz	
Dilsel	Zarf	Nasıl	Bir işin ne biçimde, hangi yolla olduğunu belirtmek için kullanılan bir söz.	
Dilsel	Kavram	Sulandırma	Sulu duruma gelmesini sağlamak.	Ciddiyetini, ağırlığını kaybettirmek.
Dilsel	Kavram	Sen	İkinci tekil kişi.	Ergenekon terör örgütü.

Tablo 9: Karikatür 9'un Göstergebilimsel Çözümlemesi

Karikatür 9 – Göstergebilimsel Anlam:

Medyanın dikkatinin üzerinde olduğu Ergenekon terör örgütünü simgeleyen ve üzerinde 'Ergenekon' yazan bir kişinin başına genelde bir eğlencede, kutlamada kullanılan türden bir şapka giydirilerek kamera karşısına geçirilmiştir. Amaç, örgütün varlığı ve o varlığın hakkındaki iddiaların hafife alınmasını, oluşan ciddi havanın dağıtılmasını sağlamaktır. Fakat her ne kadar Ergenekon terör örgütünün inkar edilmesi, davanın öneminin sarsılması için uğraşılsa da, kamera karşısındaki kişinin yüz ifadesiyle simgelenen esas durum gizlenememektedir. Ele geçirilmiş, oyunu bozulmuş olanların üzgün, somurtkan ifadesiyle bakmaktadır örgüt. Bu ifadenin sahiciliği, ciddiyeti, başına taktığı şapkanın muradıyla örtüşmemektedir. Örgüt ve onun yargılanma aşamasında iktidarın tutumunun aksine yayın yapan medya organları örgütün hafife alınarak davanın ilerlememesi, kamuoyunun meseleye yaklaşımındaki ciddiyetini sarsarak iktidara karşı kuşku beslemesi için örgütü olduğundan farklı biçimlerde göstermektedir. Bir kısım medya Ergenekon terör örgütünün gizli kalarak eylemlerine devam etmesini destekleyici yayın yapmaktadır.

Karikatür 10: Sabah – Ocak, 2009

Gösterge Türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen	Yan Anlam
Görüntüsel	İnsan	Erkek	Yandaş gazeteci, siyasetçi, vatandaş vs.	Ergenekon terör örgütü yandaşı.
Görüntüsel	Nesne	Tüp	İçine krem, diş macunu, ilaç vb. maddeler konulan, bir ucu burğu kapaklı plastik veya metal boru.	Ergenekon terör örgütünün açığa çıkarılmasını istemeyenlerin gösterdiği çaba. Örgütü gizleme, örgüt üyelerinin yargı önüne çıkarılmasını engelleme gayreti.
Görüntüsel	Nesne	Macun	Hamur kıvamına getirilmiş madde.	
Belirtisel	Vücut hareketi	İki elin bir nesneye dayanması ve vücudun öne doğru atılması.	İtelemek	
Belirtisel	Mimik (yüz ifadesi)	Gözlerin belirgin bir biçimde açılması, büyümesi.	Zorlanmak	
Dilsel	Kavram	Ergenekon	Dağın en yüksek noktası, doruğu.	
Dilsel	Kavram	Boş	Bir işe yaramayan, yararsız.	1. Türklerin Orta Asya'daki efsanevi anayurdu. 2. Bir destan ismi. Göktürklerin yeniden doğuşuna ilişkin hikaye. 3. Ergenekon davası

...				
(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)				
Dilsel	Kavram	Çaba	Herhangi bir işi yapmak için ortaya konan güç, zorlu, sürekli çalışma, gayret.	Ergenekon terör örgütünün açığa çıkarılıp üyelerinin yargılanmasını engellemeye çalışmanın boş çabası.

Tablo 10: Karikatür 10'un Göstergibilimsel Çözümlemesi

Karikatür 10 – Göstergibilimsel Anlam:

Karikatürde Ergenekon terör örgütünün açığa çıkarılıp yargılanmasını istemeyenlerin anlamsız, boş bir gayret içinde oldukları, tüp içerisinden çıkarılan macunun geri konulamayacağı mitiyle anlatılmıştır. Bu çabayı gösteren kişinin niteliği belli olmamakla birlikte, hükümete muhalif olan tüm vatandaşlar ve bilhassa medya organları, gazeteciler olarak okunabilir. Muhalifler hem örgütün varlığını gizleyen kimseler olarak gösterilmiş hem de bu gizleme çabasının işe yaramayacağı onlardan birinin eylemi üzerinden belirtilmek istenmiştir.

7.3. Kamusal Alanda Türban Sorunu Konulu Karikatürlerin Çözümlemesi

Türbanlı öğrencilerin üniversiteye girme yasağını, türbanın kamusal alanda yasak olmasını, yargının türban yasağını sürdüren kararlarını, CHP'nin 2008 yılında başlattığı ve "çarşaf açılımı" olarak tabir edilen çarşafly kadınlara parti rozeti takma eylemini ve ana muhalefet partisi olarak kamusal alanda türban yasağını destekleyen düşüncelerini ele alan beş adet karikatürün göstergibilimsel yöntemle çözümü.

Karikatür 11: Sabah – Kasım, 2008

Gösterge Türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen	Yan Anlam
Görüntüsel	İnsan	Çarşafly kadın	İnancı gereği baştan aşağı siyah çarşafly örtünen Müslüman bir kadın.	CHP'nin 'çarşaf açılımı'nda parti rozeti takarak CHP üyesi yaptığı çarşafly kadınları temsilen bir kişi.
Görüntüsel	İnsan	Türbanlı kadın	İnancı gereği ya da siyasi bir simge olarak başını türbanla kapatan Müslüman bir kadın.	CHP'li olamayan türbanlı kadınları temsilen bir kişi

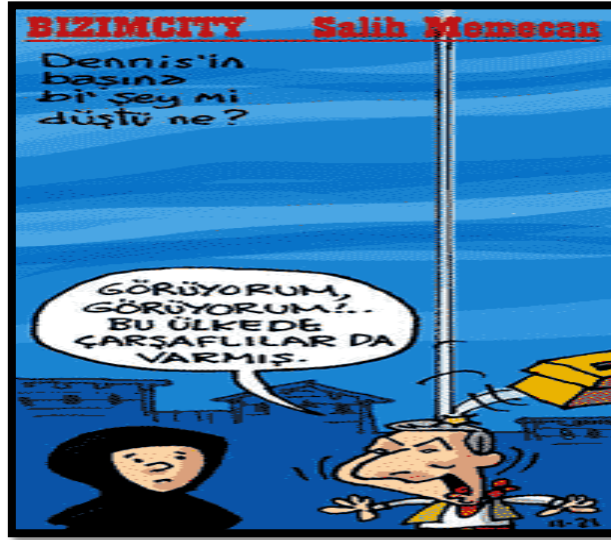
...

Görüntüsel	Nesne	Türban	İnce kumaştan yapılmış, başı sıkıca kavrayan bir tür baş örtüsü.	Siyasi ya da dini bir simge. İnancı gereği başını kapatan kadınların kullandıkları başörtüsü.
Görüntüsel	Nesne	Siyah çarşaf	Kadınların kullandığı ve baştan örtülen, pelerinli, etekli sokak giysisi.	Siyasi ya da dini bir simge. İnancı gereği vücudunun her yerini kapatan kadınların kullandıkları giysi.
Görüntüsel	Nesne	Rozet	Yakaya takılmak için çeşitli biçimlerde yapılan, bir kuruluşun sembolü sayılacak genellikle küçük metal nesne.	CHP rozeti. Çarşafli kadınların partiye üye yapılması.
Belirtisel	Vücut hareketi	Çenenin, baş ve işaret parmağının arasına alınması.	Düşünceli	Kendisi de çarşafli örtünen kadının CHP'ye üye olmasıyla birlikte, siyasi bir simge taşıdığı gerekçesiyle türbanlı kadınlara partisinin takındığı kuşkucu tavrına girmesi.
Dilsel	Kavram	Hava	Hava yuvarım oluşturan, bütün canlıların solunumuna yarayan, renksiz, kokusuz, akışkan gaz karışımı.	Görünüş, davranış, söz vb. için bir kimsenin durumunu belirten özellik. CHP üyeliğiyle birlikte kendisi de çarşafli olan kadının türbanlı kadınlara partisinin yasakçı anlayışıyla bakması.
Dilsel	Sıfat	Gerici	Toplumda çağdaş değerlere ve yeniliklere önem vermeyen, her yönüyle eskiyi özleyen veya eski düzeni yaşamaya çalışan kimse veya görüş.	Türbanlı, muhafazakar kadınların gerici bir zaviyeye sahip olduğu düşüncesi.

Tablo 11: Karikatür 11'in Göstergibilimsel Çözümlemesi

Karikatür 11 – Göstergibilimsel Anlam:

CHP'nin 2008 yılında yaptığı ve 'çarşaf açılımı' olarak tabir edilen, bir grup çarşafli kadının parti rozeti takılarak törenle CHP safına katılımını konu alan karikatürde partinin türban konusundaki yasakçı tavrı vurgulanmaya çalışılmıştır. Bu karikatürde, CHP'nin her ne kadar türbanın, çarşafın kendisine karşı çıkılmadığı, bunları kullanan kadınların ötekileştirilmediği mesajını vermeye çalışsa da aslında özünde türbanlı kadınları dışladığı, yasakçı tavrından vazgeçmediği anlatılmıştır. CHP rozeti takan ve partiye katılan çarşafli bir kadının yolda gördüğü türbanlı bir kadına bakarak onun 'gerici' olduğunu düşünmesiyle, çarşaf açılımının parti aklının arka plandaki savunusuna ters düştüğü, tutarsız davranıldığı düşündürülmek istenmiştir. Bir CHP'li kadının çarşafli da olsa tıpkı partisi gibi türbana kamusal alanda getirilmek istenen özgürlüğe karşı çıkacağı, türbanlı kadınlara kuşkuyla yaklaşacağı savıyla örülü karikatür, ana muhalefet partisini köktenci bir türban düşmanı olarak yansıtmaktadır.

Karikatür 12: Sabah – Kasım, 2008

Gösterge Türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen	Yan Anlam
Görüntüsel	İnsan	Erkek	CHP Genel Başkanı Deniz Baykal	Ana muhalefet partisi ve temsil ettiği ideoloji.
Görüntüsel	İnsan	Çarşafli kadın	İnanıcı gereği baştan aşağı siyah çarşafı örtünen Müslüman bir kadın.	CHP'nin bugüne kadar yok saydığı başını örten kadınlara karşı gösterdiği geç kalmış ve samimiyetsiz ilgi.

...				
(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)				
Görüntüsel	Nesne	Sandık	Seçimlerde oy pusulalarının atıldığı kutu.	Türbanlı-çarşafli kadınların kamusal alandaki sorunlarına onlardan oy alma kaygısıyla yaklaşmak.
Belirtisel	Mimik (yüz ifadesi)	Ağzın iyice açılarak kaşların kaldırılıp gülümsemesi.	Sevinç, mutluluk.	Ülkedeki türbanlı-çarşafli kadınlardan da CHP'ye oy kazandırılabilceğini kavrayarak kurnazlıkla sevinmek.
Dilsel	Eylem	Görmek	Anlamak, kavramak.	
Dilsel	Kavram	Ülke	Bir devletin egemenliği altında bulunan toprakların tümü, memleket.	
Dilsel	Sıfat	Çarşafli	İnançları gereği çarşaf giyinerek kapanan kadınlar.	

Tablo 12: Karikatür 12'nin Göstergebilimsel Çözümlemesi

Karikatür 12 – Göstergebilimsel Anlam:

CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın 2008 yılında çarşafli bir grup kadına parti rozeti takarak CHP saflarına dahil ettiği ve "çarşaf açılımı" olarak anılan olayı konu edinen karikatürde, partinin bunu çarşafli, türbanlı kadınların oylarını almak için yaptığı, Baykal'ın kafasına düşün bir oy sandığı ve bunun sonucunda ülkede çarşafli kadınların da olduğunu görmeye başlamasıyla aktarılmıştır. CHP bu karikatürde kamusal alandaki türban yasağına karşı tutumu nedeniyle ülkedeki türbanlı, çarşafli kadınları görmemekle, ülke gerçeğine yabancı kalmakla itham edilmiştir.

Karikatür 13: Sabah – Şubat, 2008

Gösterge Türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen	Yan Anlam
Görüntüsel	İnsan	Erkek	Üniversite hocası / Rektör	Türbanlı öğrencilerin üniversitede başını nasıl kapatacağı yönünde çalışma yapan Üniversitelerarası Kurul üyeleri, akademisyenler.
Görüntüsel	Nesne	Türban	İnce kumaştan yapılmış, başı sıkıca kavrayan bir tür başörtüsü.	Siyasi ya da dini bir simge. İnancı gereği başını kapatan kadınların kullandıkları başörtüsü.
Görüntüsel	Nesne	Cübbe	Hukukçuların, üniversite öğretim üyelerinin, din adamlarının, mezuniyet törenlerinde öğrencilerin elbise üstüne giydikleri uzun, yanları geniş, düğmesiz giysi.	
Görüntüsel	Nesne	Kep	Bazı törenlerde profesör ve öğrencilerin giydikleri özel başlık.	

...				
(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)				
Görüntüsel	Nesne	Deney düzeneği	Üretim ya da deney yapmak amacıyla uygun biçimde bir araya getirilen aygıt, araç ve gereçler topluluğu.	Türbanlı öğrencilerin üniversitede başını nasıl kapatacağı yönünde yapılan çalışma.
Dilsel	Sıfat	Bilimsel	Bilimle ilgili, bilime dayanan.	
Dilsel	Kavram	Çalışma	Bilimsel ve sanatsal amaçlı ürün.	
Dilsel	Kavram	Kaos	Evrenin düzene girmeden önceki biçimden yoksun, uyumsuz ve karışık durumu.	Türbanlı öğrencilerin üniversitede türbanın serbest bırakılmasıyla birlikte başını nasıl kapatacakları yönünde yapılan çalışmanın yarattığı kargaşa.
Dilsel	Kavram	Üniversite	Bilimsel özerkliğe ve kamu tüzel kişiliğine sahip, yüksek düzeyde eğitim, öğretim, bilimsel araştırma ve yayın yapan fakülte, enstitü, yüksekokul vb. kuruluş ve birimlerden oluşan öğretim kurumu.	Türbanlı öğrencilerin türbanlarıyla derse giremedikleri yükseköğretim kurumu.
Dilsel	Kavram	Başörtüsü	Kadınların saçlarını örtmek için kullandıkları örtü.	Siyasi ya da dini bir simge. İnancı gereği başını kapatan kadınların kullandıkları örtü.

Tablo 13: Karikatür 13'in Göstergebilimsel Çözümlemesi

Karikatür 13 – Göstergebilimsel Anlam:

2008 yılında iktidarın MHP'yle birlikte üniversitelerdeki türban yasağını kaldıracak anayasa değişikliği çalışmaları sırasında, Üniversitelerarası Kurul'un türban karşıtı bildirisi ve türbanın serbest olursa üniversitede nasıl bağlanacağı tartışmalarından ilham alan karikatür, üzerindeki cübbe ve kepten üniversitede bilim insanı olduğunu anladığımız birinin deney düzeneğiyle bir tür türban üretmesi üzerinden bu tartışmaları yerme gayretindedir. İnançları nedeniyle başını kapatan kadın öğrencilerin üniversiteye türbanlı girip giremeyeceği, girerse türbanını nasıl bağlayacağı konusunda yapılan bilimsel bir çalışma üzerinde gösterilen kurum deney düzeneğinin ucundaki kabın üzerinde yazdığından anladığımız gibi kaos üretmektedir. Hem insanların inançları nedeniyle yaptıkları tercihin bilimsel bir çalışmaya tabii tutulmasındaki ironinin hem de bu çalışmanın nihayetinde kaosa neden olacağının gösterilmesi, karikatürde iktidarın üniversitede türbanı serbest bırakacak anayasa değişikliğini destekleyici bir havayı egemen kılmaktadır.

Karikatür 14: Sabah – Şubat, 2008

Gösterge Türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen	Yan Anlam
Görüntüsel	Nesne	Türban	İnce kumaştan yapılmış, başı sıkıca kavrayan bir tür baş örtüsü.	Siyasi ya da dini bir simge. İnancı gereği başını kapatan kadınların kullandıkları başörtüsü.
Görüntüsel	İnsan	Türbanlı kadın	İnancı gereği ya da siyasi bir simge olarak başını türbanla kapatan Müslüman bir kadın.	Kamusal alandaki türban yasağından muzdarip kadınları temsilen bir kişi.
Görüntüsel	Nesne	Poşu	Başa sarılan ipekten dokunmuş bir tür kumaş.	Kürt sorunu çerçevesinde yıllarca kimi özgürlükleri kısıtlanmış Kürt vatandaşları temsilen bir kişi.
Görüntüsel	İnsan	Poşulu erkek	Kürt bir vatandaş.	Kürt sorunu.
Görüntüsel	Nesne	Saz	Türk halk müziğinde kullanılan, gözdesi ağaçtan oyularak yapılmış, telli, uzun saplı çalgı.	Alevi sorunu çerçevesinde kimi hakları kısıtlanmış Alevi vatandaşları temsilen bir kişi.
Görüntüsel	İnsan	Elinde sazı olan erkek	Alevi bir vatandaş.	Alevi sorunu.
Görüntüsel	Sembol	Haç	Hıristiyanlığın sembolü sayılan ve birbirini dikey olarak kesen iki çizgiden oluşan biçim.	Devletin kendilerine yaklaşımıyla ilgili sorunları bulunan

...

Görüntüsel	İnsan	Boynunda haç olan erkek	Gayrimüslim bir vatandaş.	ülkedeki gayrimüslimleri (Hıristiyan) temsilen bir kişi. Azınlık sorunu.
Görüntüsel	İnsan	Başı açık kadın	Başı açık, kadın bir vatandaş.	Erkek şiddeti vb. sorunlardan muzdarip kadınları temsilen bir kişi. Kadına şiddet sorunu vb.
Görüntüsel	Sembol	Davud'un Kalkanı	Yahudiliğin sembolü sayılan ve altı köşe ve orta bölümden oluşan biçim.	Devletin kendilerine yaklaşımıyla ilgili sorunları bulunan ülkedeki gayrimüslimleri (Yahudi) temsilen bir kişi. Azınlık sorunu.
Görüntüsel	İnsan	Boynunda Davud'un Kalkanı olan erkek	Yahudi bir vatandaş.	
Görüntüsel	Nesne	Bandana	Başı değişik biçimlerde bağlamak amacıyla kullanılan büyük mendil.	Toplumun kendilerine bakışıyla ilgili sorunları bulunan Romanları temsilen bir kişi. Azınlık sorunu.
Görüntüsel	İnsan	Başında kırmızı bandana olan kadın	Roman bir vatandaş.	
Görüntüsel	Sembol	Gökkuşağı	Düşmekte olan yağmur damlacıklarında güneş ışınlarının kırılıp yansınmasıyla gökyüzünde oluşan yedi renkli, kemer biçimindeki görüntü.	Toplumsal cinsiyetin bakış açısıyla ötekileştirilmiş eşcinselleri temsilen bir kişi.
Görüntüsel	İnsan	Üzerindeki kıyafette gökkuşağı bayrağı bulunan erkek	Eşcinsel bir vatandaş.	Bir bayrak üzerinde bir araya getirilmesiyle eşcinsel toplumu temsil eden renkler. Azınlık sorunu.
Görüntüsel	Nesne	Masa/Gişe	İstasyon, sinema, banka, mağaza ve bazı giriş kapılarında bilet veya para alıp verilen, çoğu küçük pencere biçiminde olan yer.	Dinsel, etnik vb. özgürlükleriyle ilgili kısıtlamaları bulunan kesimlerin haklarına kavuşmak için

...				yapılması gerekenleri bekleedikleri devlet kapısı.
Dilsel	Kavram	Kuyruk	Hayvanların çoğunda, gövdenin sonunda bulunan, omurganın uzantısı olan uzun ve esnek organ.	İnsanların sıra beklemek için art arda durarak oluşturduğu dizi.
Dilsel	Eylem	Beklemek	Bir iş oluncaya, biri gelinceye değin bir yerde kalmak, durmak.	Dinsel, etnik vb. özgürlükleriyle ilgili kısıtlamaları bulunan kesimlerin haklarına kavuşmak için devletin atacağı adımları bekleyişi.
Dilsel	Kavram	Özgürlük	Herhangi bir zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma, herhangi bir şarta bağlı olmama durumu.	

Tablo 14: Karikatür 14'ün Göstergebilimsel Çözümlemesi

Karikatür 14 – Göstergebilimsel Anlam:

Bu karikatürde Türkiye toplumu içerisinde çeşitli etnik, dini vb. kesime mensup insanların tercihleri nedeniyle toplum ve devletle yaşadığı özgürlük, hak temelindeki sorunları, bu kesimleri temsilen sembol, kıyafet vb. taşıyan birer kişiyle temsil edilerek art arda sıralanmış ve hepsi kendilerine verilecek özgürlüklerin kapısında sırasını beklerken resmedilmiştir. Haklarının teslim edilmesi için sırası gelen kişi türbanlı bir kadın nezdinde kamusal alanda türbanını kullanmak isteyen kadınlar olarak görünmektedir. Üniversitedeki türban yasağının anayasa değişikliğiyle aşılma istendiği döneme ait karikatür, bu değişiklikte uzun bir kuyrukta özgürlüğünün sırasını bekleyen türbanlı öğrencilere nihayet sıranın geldiğini müjdeleyerek iktidarın anayasadaki bu tasarrufuna meşruiyet kazandırmaktadır. Özgürlükleriyle devlet arasında uzun soluklu sorunlar bulunan diğer kesimlerle birlikte gösterilen türbanlı kadınların başı kapalı üniversiteye girememe sorunu bu değişikliğe iktidar lehinde rıza toplamaktadır.

Karikatür 15: Sabah – Şubat, 2008

Gösterge Türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen	Yan Anlam
Görüntüsel	İnsan	Türbanlı kadın	İnancı gereği ya da siyasi bir simge olarak başını türbanla kapatan Müslüman bir kadın.	Kamusal alandaki türban yasağı nedeniyle üniversiteye giremeyen öğrenci.
Görüntüsel	Nesne	Engel	Herhangi bir yolu kapamak için konulan nesne, bariyer.	Türbanıyla üniversiteye giremeyen öğrencilerin önündeki yasal engel.
Görüntüsel	Nesne	Türban	İnce kumaştan yapılmış, başı sıkıca kavrayan bir tür baş örtüsü.	Siyasi ya da dini bir simge. İnancı gereği başını kapatan kadınların kullandıkları başörtüsü.
Belirtisel	Vücut hareketi	Havaya zıplayarak bir ayağı ileri doğru uzatmak.	Aşmak	Üniversitedeki türban yasağını aşmak.
Dilsel	Kurum	Meclis	Türkiye Büyük Millet Meclisi	Türbanlı öğrencilerin üniversiteye türbanlarıyla girmelerinin önündeki kurumsal, yasal engeller ve üniversite eğitiminin bu engeller dolayısıyla söz
Dilsel	Kurum	YÖK	Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı	
Dilsel	Kavram	Rektör	Üniversitenin tüzel kişiliğini temsil eden, yönetimden, eğitim ve öğretimin düzenli yürütülmesinden sorumlu profesör.	

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Dilsel	Kavram	Keyif	Yolsuz ve kural dışı istek.	konusu öğrenciler için zorlaşması.
Dilsel	Kavram	Kademe	Aşama, basamak.	
Dilsel	Kavram	Eğitim	Yeni kuşakların, toplum yaşayışında yerlerini almak için hazırlanırken gerekli bilgi, beceri ve anlayışlar elde etmelerine ve kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme etkinliği.	

Tablo 15: Karikatür 15'in Göstergibilimsel Çözümlemesi

Karikatür 15 – Göstergibilimsel Anlam:

Türbanlı bir üniversite öğrencisinin üniversiteye türbanıyla girebilmesi için önündeki engellerin gösterildiği karikatürde, Meclis ve YÖK'ten kaynaklı engeller aşıldığı halde rektörlerin uygulamaları nedeniyle türbanlı öğrencinin karşısında bir engelin daha bulunduğu anlatılmıştır. Kimi üniversitelerde rektörlerin yasal olarak yasak olduğu gerekçesiyle türbanlı öğrencilerin üniversiteye girişini engellemesi rektörün keyfi uygulaması değerlendirilmesiyle ele alınmıştır. Kamusal alanda türbanı yasaklayan yasanın sonucu, rektörlerin şahsi tercihi gibi gösterilmiştir.

8. Sonuç

Medya, kitleleri hedefleyen doğası nedeniyle iktidarlar tarafından hedeflenen bir mecra, çoğu zaman sahip olunan erkin süresine karar veren bir mekanizma olarak, üzerine aldığı "dördüncü kuvvet" niteliğiyle varlık göstermiştir. Başta siyasi iktidarlar olmak üzere her türden iktidar odağının devamlılığını sağlamak adına kitleler üzerinde yeniden üretilmesi gereken rıza, aynı anda en fazla insana ulaşma olanağını mümkün kılan medya tarafından, onun en yaygın ürünleri vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Kitle iletişim araçlarının üstlendiği vazifeler arasında gösterilen bilgi verme, siyasal sürece katılma, denetleme, kamuoyu oluşturma, eğlendirme gibi işlevlerin mevcudiyeti, geri planda bunların iktidarı/gücü elinde bulunduranların lehine üretilen rızanın neresinde konumlandığı sorusuna da hayat vermektedir.

Medya ürünlerinin içeriği biçimlenirken tercih edilen taraf, her alanda muktedir olan siyasal iktidarın hegemonyasının inşa sürecinde belirleyicidir. İktidarın yapısındaki hegemonik karakter içeriklere doğrudan nüfuz etmekte, gerçekliği bükerek muhatabı bulunan kitleler üzerinde yönlendirici, ikna edici etkide bulunmaktadır.

İktidarın sahip olduğu hegemonyayı güçlendirip devamlılığını sağlarken kat ettiği yolda yoğun olarak kullandığı medya ürünlerinden biri de günlük gazete karikatürüdür. Gündemden alınan ilhamla konu edindiği olayları kimi zaman yazıyla desteklenmiş çizgilerle anlatan karikatür, gazetelerde fiziksel olarak kendisine ayrılan yerle kıyaslanamayacak etkiye sahiptir. Sonu gelmeyen haberler, sayfalar dolusu yorumlar ve çarpıcı fotoğrafların ele aldığı meseleleri tek bir kareyle toparlayarak abartma sanatının olanaklarından da aldığı yardımla karikatüristin tercih ettiği tarafta anlam üreten çizgiler, bugün geldiğimiz noktada gazetelerin vazgeçilmez köşeleri arasındaki yerini

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

almış bulunmaktadır. Günlük gazeteler sayfalarındaki köşe yazarlarıyla bilindiği kadar ağırladığı karikatüristlerle de anılmaktadır. Muhteviyatı yalnızca bu türden oluşan ve satış rakamı azımsanmayacak seviyede olan dergilerin varlığı da karikatüre duyulan ilginin kanıtı arasında gösterilebilir.

Sözün etkisiyle, yazının gücüyle ifade edilemeyen ya da bundan kaçınılan düşünceler karikatürün cesur karakterinde kendine yer bulabilmektedir. Başta görüntüsel olmak üzere, dilsel, belirtisel ve simgesel göstergeler aracılığıyla anlam yeniden üretilmekte, biçimlendirilerek farklı ideolojik kalıpların düşünsel şeklini almaktadır.

Her ne kadar iktidar seçkinlerine karşı muhalif bir kimliğe sahip olduğu düşünülse ve bu düşüncede ekseriyetle haklı olursa da, karikatürün de iktidarlar için rızanın üretimi ve hegemonyanın kurulup devam ettirilmesindeki önemi görmezden gelinemez. Hükümetleri eleştiren ya da onların politikalarını destekleyen gazete karikatürleri diğer medya ürünlerinin yarattığı etkiyi aşarak tek başına tartışma hatta son yıllarda sık rastladığımız gibi dava konusu edilebilmektedir. Muktedirlerin öfkelerini toplayabilen karikatür, anlam coğrafyasında durduğu yere göre takdirine de mazhar olabilmektedir.

Bu çalışmada karikatürün eleştirel doğasından ziyade iktidarlar için rızanın üretimi ve hegemonyalarının pekiştirilmesinde nasıl kullanıldığı, iktidarı/gücü elinde bulunduranların ürettikleri politikaları destekleyici içerikte anlam üretiminde de buldukları ortaya konulmaya çalışılmıştır. AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan başkanlığındaki 60. hükümet döneminde (29.08.2007 / 06.07.2011), Sabah gazetesinin ilk sayfasındaki Bizimcity köşesinde yayımlanan, Karikatürist Salih Memecan'a ait karikatürlerden belirlenen üç başlığı konu edinen karikatürlerdeki anlam üretiminin hükümeti destekleyici niteliğinden ödün vermediği sonucuna ulaşılması çalışmanın hipotezini desteklemiştir.

Birinci başlıkta ele alınan ve “2010 yılında yapılan Anayasa değişikliği referandumu”nu konu edinen, referandum tarihinden yaklaşık bir buçuk ay önceki sürede (1 Ağustos – 12 Eylül 2010 tarihleri arasında) yayımlanan toplam beş adet karikatürde, hükümet tarafından değiştirilmeye çalışılan askeri darbe döneminden kalma 12 Eylül Anayasası olduğu bilhassa öne çıkarılmıştır. Yapılmak istenenin askeri vesayetin etkisinden kurtulmuş ve tüm halkın yararını gözeten bir anayasa olduğu vurgusu, söz konusu dönemdeki karikatürlerin içeriğinde sıkça görülmektedir. Anayasanın değiştirilen maddelerinin oylanacağı referandumda kullanılacak “Evet” ve “Hayır” oyları üzerinden yapılan ayırmada, “Hayır” oyu kullanacak kesimlerin kendilerine verdiği bu zarar anlaşılabilir bir tavır niteliğiyle ele alınmıştır. 12 Eylül darbecilerinin de dâhil edildiği karikatürler, hükümetin anayasa değişikliğini savunurken sıkça kullandığı “12 Eylül darbesinin sorumlularının yargılanmasını engelleyen geçici 15. maddenin kaldırılması” durumu karikatürlerde de işlenerek, bu referandumda olumsuz oy vermektense askeri darbenin desteklendiği manasının çıkarılacağı sonucuna varılmıştır. Karikatürlerde, hükümetin bu icraatını desteklemeyen muhalif seslerin gayesinin sivil bir anayasa değil, Başbakan Erdoğan ve AKP hükümetini yıpratmak olduğu, iktidarın bu ideolojik saldırılar karşısında zorlukla halkın yararına bir anayasa değişikliğinde ısrar ettiği mesajı etkilidir. Ayrıca “Hayır”cı kesimin derin devletle ilişkisinin kurulduğu içeriğe de rastlanmıştır. İktidar karşıtı oy kullanacak sendika işçilerinin asıl düşüncesinin de “Evet” oyu vermek yönünde olduğu, karikatürlerin

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

eriştiği kanaatler arasındadır. Bu başlık altında çözümlenen karikatürlerin tamamında iktidar söylemini destekleyen, anayasada değiştirilmek istenen maddelerin getireceği faydaları hükümetin tavrı doğrultusunda konu edinen ve muhalefeti salt iktidarı yıpratmak için muhalif davrandığı yönünde itham eden bir yaklaşım tespit edilmiştir. Referandumla konu edilen anayasa değişikliğine kitleleri ikna etme gayreti, Başbakan ve hükümet sözcüleriyle koşturucu olarak söz konusu karikatürler üzerinden de yürütülmüştür.

Karikatürlerin ayrıldığı ikinci başlık “Ergenekon davası” olarak belirlenmiştir. Bu davayı konu edinen karikatürler arasından Ergenekon terör örgütünün devamını sağlamak amacıyla örgütün varlığının bilinçli olarak reddedilip gizlenmeye çalışıldığı; hazırlanan iddianamenin ve davanın önemsizleştirilme gayreti içinde bulunduğu mesajını veren karikatürler göstergebilimsel çözümlemeye tabi tutulmuştur. Toplamda beş adet karikatürün incelendiği başlıkta örgütle ilgili AKP hükümeti döneminde başlatılan soruşturma ve açılan davanın muhalefet ve bir kısım medya tarafından üzerinin örtülmeye çalışıldığı, Türkiye için çok önemli bir davanın önemsizleştirildiği anlatılmak istenmiştir. Karikatürlerin tamamında Ergenekon terör örgütünün varlığının açıkça ortada olduğu vurgulanırken, çıkarları sarsılan çevrelerin bunun anlaşılması için çaba harcadığı, bir terör örgütünün yargılanmasını devlet karşısındaki derin nüfuzlarını kaybetmemek için istemedikleri yönünde anlam inşa edilmiştir. İktidara muhalif isimlerin bu dava kapsamında gözaltına alınıp tutuklanması, hükümet karşıtı kimi kurumların başındaki kişilerin de davaya dahil edilmesi ve açıkça belirtilmese de yapılan açıklamalardan, yargılananlar ve hükümet arasındaki ideolojik yanlılık arasındaki farklılıktan hükümetin de davanın bir tarafı olması nedeniyle Ergenekon konulu karikatürlerin meseleyi iktidarın durduğu yerden yorumladığı sonucuna varılmıştır.

Son konu başlığımız Cumhuriyet’in geçmişi kadar eski “türban sorunu”na ayrılmıştır. Türbanlı öğrencilerin üniversiteye girme yasağını, türbanın kamusal alanda yasak olmasını, yargının türban yasağını sürdüren kararlarını, CHP’nin 2008 yılında başlattığı ve “çarşaf açılımı” olarak tabir edilen çarşafli kadınlara parti rozeti takma eylemini ve ana muhalefet partisi olarak kamusal alanda türban yasağını destekleyen düşüncelerini ele alan beş adet karikatür çözümlenmiştir. Karikatürlerde oluşan anlamdan çıkarılacak en kesin tavır, kamusal alanda ve üniversitelerde türbanın yasaklı durumunun bir özgürlük/demokrasi sorunu olarak görülmesidir. Türbanıyla üniversite eğitimi almak isteyen ve bu isteğinde ısrar eden kız öğrencilerin mağduriyetinin sıkça işlendiği belirlenmiştir. CHP’nin çarşafli kadınları rozet takarak törenle parti üyesi yapması, türban konusundaki ılımlı yaklaşımı karikatürize edilirken bu kararının arkasında oy kaygısının bulunduğu, türbanlı kadınların partiye vereceği oylar için böyle bir açılımın yapıldığı resmedilmiştir. Muhalefetin türban ve çarşafli ilgili attığı adımların altı samimiyetsizlik çizgisiyle belirginleştirilmiştir. Kamusal alanda türbana serbestlik getirilmesi durumunda kadınların başını nasıl kapatacağı yönündeki tartışmalar dayatma olarak değerlendirilmiş ve herkesin istediği biçimde başını kapatabileceği, tarif edilmiş bir kapanmanın aynı yasakçı zihniyetin ürünü olduğu mesajı verilmiştir. Yüksek yargının mevcut türban yasağının devam etmesi yönünde aldığı kararlar ise adaletin aldığı bir yara, dahası, adaletsizlik olarak çizilmiştir.

Günlük gazetelerde yer alan ve ömrü çoğunca gazetenin ömrüyle sınırlı olan karikatürlerin inşa ettikleri anlam evreninin zihinlerde biriktirdiği etki, günlerle kıyaslanamayacak bir zaman

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

coğrafyasına hükmetmektedir. Bir bakışlık çerçeve içindeki çizgi dünyası, ne hakkında ve nasıl düşünmemize karar verme arzusundaki iktidarların hegemonyalarının devamlılığına boyundan daha büyük bir alanın olanaklarını açmaktadır.

Medya ürünleri üzerinden yapılan okumalara günlük gazete karikatürü çerçevesinde mütevazı bir katkıda bulunan ve karikatürün iktidar yanlı okumasını yapan bu çalışma, sözün kullanılmadığı yerde görsel göstergelerin sınırsızlığından faydalanarak kimi zaman sözden daha etkili anlam üreten gazete karikatürünün yapabileceği eylemleri aralamıştır. Karikatürün ışıttığı göstergelerin saklı kalmış gölgesinde farklı akademik çalışmaların ortaya çıkaracağı daha çok fazla örgütlü anlamın bulunduğu kuşkusuzdur.

KAYNAKÇA

- ALTHUSSER, Louis (2003). İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları.
- BARRETT, Michéle (2004). Marx'tan Foucault'ya İdeoloji, İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- BENNETT, Lance W. (2000). Politik İllüzyon ve Medya, çev. Seyfi Say, İstanbul: Nehir Yayınları.
- CHOMSKY, Noam (1999). Medya Gerçeği, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Tümzamanlar Yayıncılık.
- CURRAN, James (2002). "Medya ve Demokrasi: Yeniden Değer Biçme", Medya, Kültür, Siyaset içinde, der. Süleyman İrvan, Ankara: Alp Yayınevi.
- ÇEBİ, Murat Sadullah (2002). Haberi Anlamak, Ankara: Gazi Kitabevi.
- ÇEVİKER, Turgut (1986). Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü – I, İstanbul: Adam Yayınları.
- ÇEVİKER, Turgut (2010). Karikatürkiye – Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi 1923-2008, İstanbul: NTV Yayınları.
- DEMİROVİC, Alex (2012). "Hegemonya ve İktidarın Analizi", Felsefelogos Dergisi, Sayı 44, Ocak.
- DEVİRAN, Yusuf (2010). Haber Söylem İdeoloji, İstanbul: Başlık Yayınları.
- DUMÉNIL, Gérard, LÖWY, Michael, RENAULT, Emmanuel (2012). Marksizmin 100 Kavramı, çev. Gözde Orhan, İstanbul: Yordam Kitap.
- DURSUN, Çiler (2003). "Haber ve Habercilik / Gazetecilik Üzerine Düşünmek", Gazetecilik ve Habercilik içinde, (der) Sevda Alankuş, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- EDGAR, Andrew, SEDGWICK, Peter (2007). Kültürel Kuramda Anahtar Kavramlar Sözlüğü, çev. Mesut Kardeşhan, İstanbul: Açılım Kitap.
- ERDOĞAN, İrfan; ALEMDAR, Korkmaz (2005). Öteki Kuram, Ankara: Erk Yayınları.
- GRAMSCI, Antonio (2009). Hapishane Defterleri, çev. Kenan Somer, Ankara: Aşına Kitaplar.
- GÖKSEL, Erhan (2008). "Gramsci'ye Giriş ya da 'Hapishane Defterleri'ni Okumak", Antonio Gramsci "Hapishane Defterleri", 2009 içinde, Ankara: Aşına Kitaplar.
- HALL, Stuart (2002). "İdeoloji ve İletişim Kuramı", Medya, Kültür, Siyaset içinde, çev. Ahmet Gürata, der. Süleyman İrvan, Ankara: Alp Yayınevi.
- HALL, Stuart (2005a). "Kültür, Medya ve 'İdeolojik Etki'", Medya, İktidar, İdeoloji içinde, (der ve çev) Mehmet Küçük, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- HALL, Stuart (2005b). "İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulmanın Geri Dönüşü", Medya, İktidar, İdeoloji içinde, (der ve çev) Mehmet Küçük, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- HEYWOOD, Andrew (2007). Siyasi İdeolojiler, çev. Ahmet Kemal Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnaç, Şeyma Akın, Buğra Kalkan, Ankara: Adres Yayınları.
- IVES, Peter (2011). Gramsci'de Dil ve Hegemonya, çev. Ekrem Ekici, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- HARRIS, Laurence, KIERNAN, V. G., MILIBAND, Ralph (2002). Marksist Düşünce Sözlüğü, der. Mete Tunçay, İstanbul: İletişim Yayınları.
- İNAL, Ayşe (1996). Haberi Okumak, İstanbul: Temuçin Yayınları.
- MARDİN, Şerif (2010). İdeoloji, İstanbul: İletişim Yayınları.
- McLELLAN, David (2009). İdeoloji, çev. Barış Yıldırım, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

MUTLU, Erol (2012). İletişim Sözlüğü, Ankara: Sofos Yayınları.

ÖZER, Atila (2007). Karikatür Yazıları, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

RANSOME, Paul (2011). Antonio Gramsci - Yeni Bir Giriş, Ankara: Dipnot Yayınları.

REESE, Stephen D., SHOEMAKER, Pamela (2002). "İdeolojinin Medya İçeriği Üzerindeki Etkisi", Medya, Kültür, Siyaset içinde, der. Süleyman İrvan, Ankara: Alp Yayınevi.

SAYBAŞILI, Kemal (1999). Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar, Ankara: Doruk Yayınları.

SCHILLER, Herbert (1993). Zihin Yönlendirenler, çev. Cevdet Cerit, İstanbul: Pınar Yayınları.

THOMAS, Peter D. (2013). "Gramsci'de Diyalektik Hegemonya", Felsefelogos Dergisi, Sayı 48, Ocak.

VAN DIJK, Teun A. (2007). "Medya İçerikleri: Bir Söylem Olarak Haberin Disiplinler Arası Çözümlemesi", Medya Metinlerini Çözümlemek içinde, der. Gülseren Şendur Atabek ve Ümit Atabek, Ankara: Siyasal Kitabevi.

YAYLA, Atilla (2004). Siyasi Düşünce Sözlüğü, Ankara: Adres Yayınları.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Danışmanlığı için Prof. Dr. Murat Sadullah ÇEBİ'ye teşekkür ederim.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma, Etik Kurul Kararı gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.

NAMIK KEMAL'İN *İNTİBAH* ROMANINDA OHELLO SENDROMU

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ERTUŞ*

Özet

Kıskançlık, olağan bir duygu olduğu gibi tarif edilmesi zor bir duygudur. Aşkta kaçınılmaz bir duygu olarak görülen kıskançlık, edebiyatta da karşımıza çokça çıkan bir duygu durumudur. Kıskançlık denilince akla ilk William Shakespeare'in *Othello* adlı eseri gelir. Bunun sebebi Othello'da aşırı ve anormal kıskançlık ve bunun getirdiği feci sonun etkileyici bir şekilde aktarılmış olmasıdır. Bu eserle birlikte patolojik, anormal ve aşırı kıskançlık "othello sendromu" olarak adlandırılmıştır.

Türk edebiyatının ilk edebî romanı olan *İntibah*'ta da Namık Kemal, othello sendromuna yer vermiştir. Patolojik kıskançlığın feci sonucuyla karşılaştığımız *İntibah*, çoğunlukla bir aşk romanı olarak değerlendirilmiş; romanın psikolojik boyutuna ve bunun arkasındaki kıskançlık duygusuna eğilinmemiştir. Romanda Ali Bey'in Mehpeyker ve Dilâşub ile yaşadığı çatışma ele alınmıştır. Romanda çatışmayı oluşturan asıl unsur ise kıskançlık duygusudur. Ali Bey- Mehpeyker- Dilâşub ve Abdullah Efendi'nin kıskançlıkla birlikte anıldığı romanda kıskanılanların ve kıskananın her birinin bir uça yer aldığı kıskançlık üçgeni karşımıza çıkmaktadır. Bu üçgenin ucundaki kişiler romanda yer değiştirebilmektedir. Çalışmamızda Namık Kemal'in *İntibah* adlı eserindeki kıskançlık üçgenleri ve kıskançlığın roman karakterlerindeki görünümü ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Namık Kemal, *İntibah*, Othello sendromu, kıskançlık.

OTHELLO SYNDROME IN NAMIK KEMAL'S NOVEL INTİBAH

Abstract

In addition to being an ordinary emotion, Jealousy is an emotion that is difficult to describe. Jealousy, which is seen as an inevitable emotion in love, is an emotional state that is also encountered in literature frequently. When we say jealousy, the first work that comes to mind is William Shakespeare's *Othello*. This is because in *Othello* extreme and unusual jealousy and its disastrous end are impressively presented. Pathological, unusual, and extreme jealousy was named "Othello syndrome" after this work.

Namık Kemal also included the Othello syndrome in *İntibah*, his first literary novel in Turkish literature. *İntibah*, where we encounter the disastrous end of pathological jealousy, has been mostly evaluated as a romance novel; The psychological dimension of the novel and the feeling of jealousy behind it have not been addressed. The conflict between Ali Bey and Mehpeyker and Dilâşub is discussed in the novel. The main element that creates the conflict in the novel is the feeling of jealousy. In the novel in which Ali Bey- Mehpeyker- Dilâşub and Abdullah Efendi are mentioned together with jealousy, we come across a triangle of jealousy in which each of the envied ones and the enviers are on a corner. The people on the corners of this triangle can change places in the novel. In our study, the jealousy triangles in Namık Kemal's *Intibah* and the appearance of jealousy in novel characters will be discussed.

Keywords: Namık Kemal, *Intibah*, Othello syndrome, jealousy.

* Hakkari Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Öğretmenliği, Orcid Id: 0000-0002-5748-5964, ayseertus@hotmail.com.

Giriş

Namık Kemal, *İntibah* adlı eserini 1873-1876 yılları arasında Magosa Kalesinde sürgündeyken kaleme almıştır. Eser ilk defa 1876 yılında Vakit Matbaası'nda cüzler halinde basılmaya başlanmış ve ilk baskısı çeşitli eksikliklerle yapılmıştır. Namık Kemal'in *Son Pişmanlık* adını verdiği bu eseri Maarif Nezareti'nce sansüre uğrayarak adı "Sergüzeşt-i Ali Bey"e çevrilmiş sonraki baskılarda ise eser *İntibah* adıyla çıkmıştır (Aktaş, 2004: V).

Türk edebiyatında ilk roman olan *İntibah*'ta Namık Kemal, tecrübesiz bir genç olan Ali Bey'in Mehpeyker ve Dilâşub arasında kalarak yaşadığı aşkı konu edinmiştir. Esra Kürüm, çalışmasında Namık Kemal'in *İntibah*'ta ele aldığı karakterler ile romanın arka planında Osmanlı'nın Batı medeniyetine geçiş sürecindeki tarihsel serüvenini okumanın mümkün olduğu ve *İntibah*'ın sıradan bir aşk hikâyesinden daha fazlası olduğu üzerinde durur (Kürüm, 2021: ss.281-299).

Namık Kemal'in bu eserinin konusunu *Hançerli Hanım Hikâye-i Garibesi* (1851)* adlı meddah hikâyesinden aldığı ya da A. E. Saltıkova-Şedrin adındaki Leningrad Devlet Genel Kütüphanesi El Yazmaları Nadir Bulunan Kitaplar Bölümü'nde bulunan ve anonim olan *Seferbeyzade'nin Hikâyesi** adlı eserden aldığı yönünde fikirler öne sürülmüştür.

Yüzünü tamamen Batı'ya dönen Namık Kemal, eski hikâyelerimizi "kocakarı masalı" olarak değerlendirmiş ve *Celâl Mukaddimesi*'nde;

"bizim hikâyeler, önce olağan üstü etki ile gömü bulmak, bir yerden denize batıp sonra yazarın hokkasından çıkmak, ah ile yanmak, küllük ile dağ yarmak gibi bütün bütün doğma ve gerçeğin dışında birer konuya dayanan ve anlatılırken ahlâk, töre açıklaması ve ruhî tahlil gibi, edebiyat koşullarının hepsinden yoksun olduğu için Roman değil kocakarı masalı çeşidindedir." (akt: *Türk Dili Roman Özel Sayısı*, 2017 : 71).

diyerek halk hikâyeleri ile arasına çizgi çekmiştir. Bu anlamda da Namık Kemal'in bir meddah hikâyesinden "gizlice yararlanmasını yorumlamak zordur." (Solok, 1998: 93)diyen Cevdet Kudret'e karşılık Güzin Dino, "*Hançerli Hanım Hikâyesi, daha önce de belirttiğim gibi, N.Kemal'in konusuyla birçok benzerlikleri içerir, onun için İntibah'ın esinlenme kaynaklarını başka yerde aramak gerekmez.*"(Dino, 1978: 52)demektedir. Doğrusu, *İntibah*'ın "Hançerli Hanım Hikâyesi"yle benzerlik gösterdiği su götürmez bir gerçektir; ancak benzerliği sadece bu hikâyeye bağlamanın haksızlık olduğu düşünülmelidir.*

Namık Kemal, *İntibah*'ta şüphesiz ki Alexandre Dumas Fills'in *La Dame aux Camelias* (Kamelyalı Kadın) adlı romanından esinlenmiştir. Eserin konusunun benzerliğinin yanında Ali Bey'in kıskançlıkla eve gelen Mehpeyker'in yüzüne kâğıt para fırlatması sahnesi doğrudan doğruya *La Dame aux Camelias* gelmektedir (Solok, 1998: 94). Bunun yanında "*Dilâşup'un, Ali Bey'in paltosuna sarınmış durumdayken öldürülmesi Le Roi s'amuse/Kral Eğleniyor'dan alınmıştır.*" (Baki, 993: 24). Nitekim Namık Kemal de;

* Bu konuda bkz. Güzin Dino, *Türk Romanının Doğuşu*, Cem yayınevi, İstanbul, 1978, ss.35-37.

* Bu konuda bkz. O.V. Vasilyeva, "Seferbeyzade Hikâyesi (XVII.yy) ve Namık Kemal'in İntibah Yahut Ali Bey'in Sergüzeşti (XIX.yy) Adlı Romanı", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.15, Bişkek 2006, ss.177-180.

* Pertev N. Boratov, XVII.yy'ın en ünlü meddahının Tıflı Çelebi olduğunu ve onun anlattığı hikâyelerden bize kadar erişenleri, *Latâ'ifnâme, Hançerli Hanımı, Sansar Mustafa, Kanlı Bektaş* şeklinde sıralar. Bunlardan *Latâ'ifnâme'nin Hançerli Hanım*'ın adlarının değiştirilmesiyle meydana gelmiş bir "variante"ı olduğu söyleyerek ekler: "*Bu dört metni 'Tıflı hikâyeleri çemberi' adı altında gösterebiliriz. Hepsinin anlatı şeması aşağı yukarı aynıdır: Hikâyenin erkek kahramanı azılı bir kadının işlettiği batakhaneye düşer; birçok tehlikeler atlattuktan sonra, bir arkadaşının yardımı ile, Padişahın da olanı biteni öğrenip araya girmesi sayesinde, kurtarılır; batakhanein sahibi cezalandırılır.*" (Pertev Naili Boratov, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, 1 Baskı, Eylül, 1969, s.77)

Avrupalılar roman yolunu o derece ileri görmüşlerdir ki, bugün her uygar ulusun dilimize ahlâkça ve hattâ bir dereceye kadar kültür bakımından faydalanılacak derecede hikâyeler bulunabilir. Hele içlerinde Walter Scott gibi, Charles Dickens gibi, Victor Hugo gibi, Alexandre Dumas gibi, ünlülerin bazı hikâyeleri şu uygarlık çağına övünme sebebi olan kalıcı eserlerden sayılmaktadır.” (akt:Türk Dili Roman Özel Sayısı, 2017: 71) demektir.

Kıskançlık ekseninde ele aldığımız *İntibah*’ta Namık Kemal’in Shakespeare’in *Othello* adlı eserinden de etkilendiğini söylemek mümkündür. Özellikle tiyatrolarında Shakespeare etkisi görülen Namık Kemal’in* gerek Ali Bey’in kıskançlığının sergilenmesinde, gerekse de kıskançlığın sebep olduğu felaket son ile *İntibah*’ta *Othello*’nun etkisinde kaldığı söylenebilir.

Romanı şöyle özetleyebiliriz: Ali Bey, zengin bir ailenin tek evlâdır. Yirmili yaşlarında olan delikanlının anne ve babası üstüne çok titrer. Babasının erken yaşta ölmesiyle büyük bir bunalım geçiren Ali Bey’i annesi ve çevresi, biraz kendisine gelir diye Çamlıca gezintilerine teşvik ederler. Çamlıca gezintilerine alışan Ali Bey, yine Çamlıca’ya gittiği bir gün namuslu zannettiği; ancak şehvet düşkününü bir kadın olan Mehpeyker’e âşık olur. Günlerden bir gün Çamlıca’da Mehpeyker’e laf atan erkeklere rast gelen Ali Bey, burada arkadaşı Âtîf Bey’in dayısı aracılığıyla Mehpeyker’in İstanbul yosmalarından biri olduğunu öğrenir. Mehpeyker’den derhal ayrılmayı düşünen Ali Bey, sonraki görüşmelerinde kadının ona yalan söylemesiyle birlikteliğine devam eder ve onunla sefahat âlemlerine dalar. Oğlu için çok endişelenen anne Fatma Hanım, Ali Bey’in bir yosmaya âşık olduğunu öğrenmesiyle eve güzel ve namuslu Dilâşub adlı cariyeyi alır. Bir zaman sonra Mehpeyker’in kendisini aldattığından kuşkulanan Ali Bey onu terk eder ve evdeki cariyeye Dilâşub’a âşık olup onunla evlenir. Bunu duyan Mehpeyker, Dilâşub’a attığı iftira ile onu evden kovdurur ve kendisi satın alır. Dilâşub’tan ayrılan Ali Bey’in kendisini yine reddetmesi üzerine aşığı Abdullah Efendi ile onu öldürmeye karar verir. Ali Bey, öldürülmek üzere eğlenmek vaadiyle çağırıldığı evde Dilâşub’un ona öldürüleceğini haber vermesiyle pencereden kaçıp karakola gider. Ali Bey’in paltosuna sarılan Dilâşub, Ali Bey sanılarak öldürülür. Dilâşub’un masum olduğunu anlayan Ali Bey, Mehpeyker’in saklandığı yerden çıkmasıyla Mehpeyker’i öldürür. Dilâşub’u öldüren Hırvat, arkasından ateş eden polislerden kaçarken aldığı yaraların etkisiyle ölür. Abdullah Efendi de yaşananların etkisiyle bir anda felç olur ve bir süre sonra ölür. Ali Bey işlediği cinayete cezaevine girer ve sonra da kahrından ölür.

İntibah, Ali Bey- Mehpeyker- Dilâşub’tan oluşan bir üçgenin sonu felaketle sonuçlanan aşk hikâyesidir. Romanda yaşanan aşk hikâyesinin sonunun facia ile bitmesinin nedeni kıskançlık duygusudur. Ali Bey’in Mehpeyker’e karşı kıskançlığı, Mehpeyker’in Dilâşub’a duyduğu kıskançlık romanda çatışmaların şekillenmesinde büyük bir etkiye sahiptir. Buradan hareketle bu çalışmada Namık Kemal’in *İntibah* romanındaki “kıskançlık” üzerinde durulacaktır.

Romanda kıskançlık çatışmayı yaratan ve sürdüren önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar. Kıskançlık denilince akla ilk gelen eser elbette ki Shakespeare’in *Othello*sudur. *Othello*’da İago’nun, *Othello*’yu yok etmek için, *Othello*’nun karısı Desdemona ile yaveri Cassio arasında bir ilişki olduğu yönünde söylediği yalan ile *Othello*’nun şiddetli kıskançlığına sebebiyet vermesi ve *Othello*’nun bu kıskançlığın şiddetiyle karısını öldürmesi yer alır. Kıskançlığın getirdiği felaketlerin anlatıldığı *Othello* ile kıskançlık “othello sendromu” adıyla tanımlanır.

Othello sendromu, “faydasız, marazi, patolojik veya kuruntusal kıskançlığın en uç biçimini anlatmak için kullanılan bir terimdir”.(Toohey, 2016 : 49). Bu terimi ilk olarak 1954’te John Todd

* Bu konuda bkz. Mehmet Bakır Şengül, “Hamlet (William Shakespeare) ile Gülnihal (Namık Kemal) Adlı Tiyatro Eserleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Bilig*, K1ş, 2018, S.84, ss.219-241.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

ve Kenneth Dewhurst kullanmıştır. Genel olarak othello sendromunun, patolojik kıskançlığın diğer adı olduğu söylenebilir.

Güncel Türkçe Sözlük'te kıskançlık "*Bir kimse bir üstünlük gösterdiğinde veya sevilen birisinin, başkası ile ilgilendiği kanısına varıldığında takınılan olumsuz tutum, güncülük, hasetçilik, hasetlik, hasutluk*" (sozluk.gov.tr, Türk Dil Kurumu Sözlükleri) şeklinde tanımlanmıştır. H. Andaç Demirtaş ile Ali Dönmez yaptıkları çalışmada kıskançlığın farklı sözcük, anlam ve imgeyi çağrıştırdığını ifade ederek kıskançlık için yapılan tanım ve anlamlara yer vermişlerdir:

"Pines'a (1998) göre kıskançlık, önemsenen bir ilişkinin yitirilmesine ya da bozulmasına yol açabilecek bir tehlikenin algılanması sonucunda verilen karmaşık bir tepkidir. Buunk ve Bringle'a (1987) göre kıskançlık, Bireyin süregelen ya da daha önceden var olan bir ilişkisindeki eşyle üçüncü bir kişinin ilişkisinden kaynaklanan, hoş olmayan duygusal bir tepkidir. DeSteno ve Salovey'e (1996) göre kıskançlık, değer verilen biriyle kurulmuş olan ilişkinin gerçekten bozulması ya da tehlikeye girmesiyle artan, öfke, mutsuzluk ve korku duygularıyla kendini gösteren sapkın bir duygu durumudur." (Demirtaş, Dönmez, 2006: 182).

Öznenin oluşum sürecini Oedipus kompleksiyle açıklayan Sigmund Freud, oğlan çocuğunun annesine; kız çocuğunun ise babasına cinsel bir arzu ile yöneldiğini bu nedenle oğlan için baba, kız için annenin bir rakip olarak görülüp kıskanıldığını söyler. Yunan mitolojisinin trajik kahramanları olan Oedipus ve Electra üzerinden açıklanan bu komplekste, Oedipus babasını öldürüp annesiyle evlenmiş, Electra ise babasını aldatıp öldüren annesini, yine kardeşine öldürtmüştür. (Freud, 2019: 77). Freud, *Psikanaliz ve Uygulama* adlı eserinde küçük hastası Hans'ın babasıyla konuşmalarından Oedipus kompleksini somut bir örnekle ortaya koymuş* ve bu teorisini desteklemiştir (Freud, 1995: 98-100). Çocuklar, anne ve babalarıyla girdikleri mücadeleden galip çıkamayacaklarını anlayarak ebeveynlerine boyun eğler. "Yetişkin olduklarında ise bu eski yaralar her ne zaman üçüncü bir şahıs, romantik bir ilişkide tehdit oluşturursa tekrar ortaya çıkar." (Kesgin, Hashemipour, 2020: 68).

Şahika Karaca, Melaine Klein'in odipal durumun kıskançlıktan ayrılmaz bir unsur olduğunu ve "her zaman nefret ve öldürme isteğiyle birlikte geliştiğini" belirttiğini aktarır (Karaca, 2019: 117).

Kıskançlık tarif edilmesi zor bir duygu durumudur, sosyal bir üçgen gerektirir. Toohey, Eddy Harmon-Jones ve meslektaşlarının kıskançlığın üçlü doğasının şöyle özetlediklerini aktarır: "Kıskançlık sosyal bir üçgen gerektirir [ve] (hayali bile olsa) bir başka kişinin önemli bir ilişkiye tehdit oluşturması algısından kaynaklanır" (Toohey, 2016: 30).

Kıskançlık ile haset duygusu birbirlerinin yerine çokça kullanılmaktadır. Hâlbuki kıskançlık kaybetme korkusunu işaret ederken; haset ise başkasının sahip olduğu bir şeyi arzulama ve o şeye sahip olma isteğiyle ilişkilidir (Toohey, 2016: 31).

* Freud'un küçük hastası (4 yaşlarında) Hans, nevrotik davranışlar sergileyen bir çocuktur. Babası, Sigmund Freud'a başvurmuş ve çocuk için tedaviye başlanmıştır. Freud'un yönlendirmeleriyle Hans'ın babası, çocuğun nevrotik davranışlarının kökenlerini bulmaya yönelik sorular ve konuşturmaları gitmiş ve konuşulanları not etmiştir. Hans ile babası arasında Oedipus kompleksini destekleyen şöyle diyaloglar geçmiştir:

"Baba öldüğünde, ben baba olacağım diye düşünüyordun."

"Evet." (Freud, 1995: 98)

(...)

"Baba. Ben evlenince, sadece bir çocuğum olacak. İstedğim zaman. Annemle evlenince. Ben çocuk istemeyince, Tanrı baba da istemeyecek."

"Gerçekten annenle evlenmek istiyor musun?"

"Gerçekten." (1995: 100)

Kıskançlığın bütün bu anlamlarına/izahlarına dayanarak *İntibah*'ta karşımıza çıkan kıskançlığın, Ali Bey'de salt kıskançlık; Mehpeyker'de ise haset duygusuyla karışık olduğu izlenmektedir.

1.Kıskançlık Şimşegi ve Ali Bey

İntibah'ta Ali Bey'in önce Mehpeyker'e ardından Dilâşub'a duyduğu kıskançlık romandaki felaketleri hazırlayan duygu durumudur. Romanın başında Namık Kemal, romanın baş kişisi Ali Bey hakkında onun zengin bir ailenin tek evlâdı olduğu, iyi eğitim gördüğü yönündeki bilgilerin hemen ardından babasının bütün hayatı boyunca onun için büyük endişe duyduğu bilgisine yer verir:

Çocuk sarı benizli, ziyade asabî, bunula beraber kanı da oynak bir şey olarak gördüğü hakîmâne terbiyelerin müşfikâne muâmelelerin tesiriyle tabiatın netâicinden olan hiddetle galebe edebilir gibi görünürse de o mizacın bir diğer neticesi olan inhimâk ve iptilâyaya esir olduğu hemen her halinden anlaşılırdı: Her neye merak ederse bütün dünyayı unuturcasına ona hasr-ı iştiğal ederdi. Bir şeyi arzu eder de husûlünde bir mâniya tesadüf eylerse maksadı ne kadar cüz'î olursa olsun ele geçirmek için yolunda en büyük fedakârlıktan çekinmezdi. Hatta ufak bir emelinden meyus olunca günlerce hastalanır, geceleri gizli gizli ağlardı.” (Namık Kemal, 2004: 9-10)

Namık Kemal'in Ali Bey için vermiş olduğu bu bilgiler romanın ilerleyen bölümlerinde Ali Bey'in davranışlarını anlamlandırmamızda büyük bir önem taşımaktadır. Ali Bey'in, hastalık derecesinde sinirli ve kanı oynak biri olması ve herhangi bir şeye esirlik derecesindeki düşkünlüğü onun, Mehpeyker'in yanlış kadın olduğunu anlamasını geciktirmesinin yanında bunu öğrenmesine rağmen ondan kopamamasıyla açıklanabilir. Ali Bey, babasının ölümünden sonra anne ve arkadaşlarının teşviki ile gittiği Çamlıca'da Mehpeyker'i görmüş ve ona âşık olmuştur. Ali Bey tecrübesiz bir genç olarak Mehpeyker'i namuslu bir kadın addetmiş, namuslu bir kadının kimseyle işaretlemeyeceğini bilmeyecek ve bunu anlamayacak kadar toydur. O, namuslu bir kadın olarak düşündüğü Mehpeyker'e aşkı ilan etmiş ve ona evlenme teklifi etmiştir. Evlenme teklifini reddeden Mehpeyker, Ali Bey'i kafasında evlenme teklifini geri çevirmesine anlam veremediği birçok soruyla baş başa bırakmıştır. Ali Bey, Mehpeyker'in kendisini sevmediği endişesine kapılarak onun başkasını seviyor olma ihtimalini düşünür ve olmayan rakibini içten içe kıskanmaya başlar:

Mehpeyker'in kendisine meyilsizliğini farzederdi. Onun tesiriyle uğradığı perişâni-i eskâr arasından biraz evvel gördüğü muamelâtı düşünerek farzının sahih olmasına bir türlü ihtimal vermezdi.

Vakıa muhabbetten mahrum olan bir kız bir kere kendisine işaret etmiş ve bir kerre de arabasının arkasına düşmüş bir delikanlı için niçin def'aten muamelât-ı nâz ü niyaza girişsin?

Kızın başka birisine meftun olabilmesini tasavvur eylerdi. O infial ile kalbine musallat olan rakibâne tehevürler, âşıkâne kıskançlıklar içinde gene Mehpeyker'den gördüğü rû-yı iltifâtı der-hatır ederek onda da asla imkân göremezdi.”(Namık Kemal,2004:41).

Mehpeyker'in başka birini seviyor olma ihtimalinde bile rakibine karşı büyük kıskançlık duyan Ali Bey'in Mehpeyker'e duyduğu kıskançlık “bir gönülde iki sevda olmaz” türküsüne yaslanarak kendisini teselliyle yatıştır. Bu, kıskançlık çatışmasının romandaki ilk görüntüsüdür. Bir uçta Ali Bey, diğerinde Mehpeyker ve öteki ucunda Ali Bey'in hayali rakibinin bulunduğu üçgende, Ali Bey'in kıskanç mizacının yine kendisinin hayalinde yarattığı rakip ile pekiştirilmiştir. Ete kemiğe büründürülmeden sadece düşünülmesi bile Ali Bey'i çığına çevirecek bu rakip, romanın ilerleyen bölümlerinde hayalden çıkıp ete kemiğe bürünen erkekler olarak Ali Bey'in karşısına çıkar.

Her hafta Çamlıca'da Mehpeyker ile buluşan Ali Bey, bir hafta Mehpeyker ile görüştükten hemen sonra arkadaşı Atıf Bey ile buluşacaktır. Mehpeyker ile vedalaştıktan sonra kahvede arkadaşını beklerken, Mehpeyker'in Çamlıca'nın mdayim erkeklerinin teklifsiz laf atmalarına maruz kaldığını görür. Kadın arabasıyla hemen oradan uzaklaşır. Bu olay karşısında iliklerine kadar kiskanlık hiddetine kapılan Ali Bey, teklifsizce Mehpeyker'in arabasına yaklaşıp ona laf atan Mesut Efendi ile atışmaya başlar. Daha sonra arkadaşı Atıf Bey'in araya girmesiyle olaylar yatışır ve Ali Bey, Mehpeyker'in aşıfte bir kadın olduğunu Mesut Efendi'den öğrenir. Ali Bey'in Mesut Efendi'nin Mehpeyker'in arabasına yaklaşıp ona laf atması ardından yanındaki erkeklerle glşmesinin yarattığı öfke ve kiskanlık şöyle aktarılır:

Ali Bey'in bu temaşa ile damarlarında ne kadar kan varsa bir berk-i seyyal kesilerek, her lemha-i basarda bir kere vücudunun her tarafını yaka yaka dolaşırdı. Vkia Mehpeyker'in iffetine, çocukça bir itimad-ı tam hlinde bulunduğundan kalbine istirkap azabı müstevli olamadı. Fakat dolgunca vaktinde doya doya yüzüne bakmaya kıyamadığı mahbubesinin o kadar kstahne bir hakarete uğraması bütün bütün ihtiyaşını elinden almış ve hele kendi itikadınca Mehpeyker, namzed-i vicdanı olmak cihetiyle araya bir de namus meselesi karışmıştı. Bu tesirtn tazyikiyle ne yapacağını bütün bütün şaşırmış olduğu hlde iskemleden kalkarak ve iki kolunu göğsüne kavuşturup ellerini koltuklarının altına koyarak celldane bir nigh ile hasmını yukarıdan aşağı szerdi. (Namık Kemal, 2004: 47-48).

Mehpeyker'e sarkıntılığı namus meselesi olarak algılayarak kendisine ait olduğunu düşündüğü kadına yönelik tehlikeye karşı öfke ve kiskanlık hisseden Ali Bey'in kiskanlık ugeninde rakibi Mesut Efendi'dir. Arkadaşı Atıf Bey'in dayısı olan Mesut Efendi bu öfke akımına önce anlam veremeyerek kendisine söz ile saldıran Ali Bey'e karşılıklı verir. Ardından işin aslını öğrenerek Ali Bey'e Mehpeyker'in kötü bir kadın olduğunu, sandığı gibi iffetli bir kadın olmadığını açıklar. Ali Bey duyduğu acı hakikat karşısında beyni karıncalanıp, kalbi sıkışmaya başlar ve bu acı hakikat altında âdeta ezilir. Mesut Efendi ve arkadaşına bu halini aksettirmemeye çalışarak Mehpeyker'in namuslu bir kız olduğunu sandığını ve bundan böyle onun yüzüne bile bakmayacağını söyler.

Ali Bey, Mehpeyker'in gerçek kimliğini öğrendikten sonra Mehpeyker ile güya son görüşmelerinde onun yüzüne haykıracağı öfkeli sözlerini düşünür. evresine yansıtılmamak için büyük çaba sarf ettiği öfke ve üzüntüsüyle gecelerce gözüne uyku girmez. Nihayet beklediği son görüşme günü geldiğinde Mehpeyker, Ali Bey'in kendisiyle ilgili doğruları öğrendiğini tahmin ederek görüşmeye hazırlıklı gelir. Aşığı Ali Bey'e güzel görünmek için mümkün mertebede çaba sarf eden kadını karşısında görünce Ali Bey'in nutku tutulur ve sadece "bunu kendisinden beklemediğini" söyler. Mehpeyker ise kötü bir aile ve çevrede büyüdüğünü, çevresinin onu bu yola sürüklediğini, kötü kaderinden kurtulmak için çok çaba sarf ettiğini ancak bir türlü başaramadığını, kendisini görünce de gerçek aşkı tattığını vb. gibi sözlerle Ali Bey'i yine kandırmayı başarır. Ali Bey, Mehpeyker'in bundan sonra sadece kendisiyle birlikte olacağının teminatını alır ve ilişkileri Çamlıca'dan Mehpeyker'in yalısına geçiş yapar. Bundan sonra masumane aşkın yerini haz ve arzu alır. Ali Bey, kimi zaman annesine yalan söyleyerek Mehpeyker'in yalısında onunla sefahat âlemlerine dalar. Mehpeyker, Ali Bey ile beraber geçirdikleri hafta içinde aşığı Suriyeli Abdullah'ın İstanbul'a geldiğini duymuştur. İstediği kiskan sevgilisi Ali Bey ile en azından bir süreliğine birlikte olmak ve Abdullah Efendi'nin bu sürede kendisiyle görüşmesini engellemektir. Abdullah Efendi, gözünü kırpmadan cinayet işleyebilecek kadar kötü bir adam aynı zamanda Mehpeyker'in gelir kaynağıdır. Bunun için Mehpeyker, Ali Bey'e annesinin onun için endişelendiğini söyleyerek en azından üç gün annesinin yanında kalmasını sağlayıp bu sürede Abdullah Efendi ile, Ali Bey ile birlikteliği konusunda, anlaşmayı planlamaktadır. Ali Bey, Mehpeyker'in evinden ayrılıp annesinin

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

yanına geldiği gün Mehpeyker de doğruca Abdullah Efendi'nin evine gider. O gün Abdullah'ı evinde bulamayan Mehpeyker, geceyi Ali Bey görür endişesiyle, İstanbul'un öteki yakasında geçirmeye karar verir. Bu arada Ali Bey, annesinin kendisine Dilâşub ile evlenmesi ısrarı üzerine annesiyle kavga eder ve doğruca Mehpeyker'in evinin yolunu tutar. Ali Bey, Mehpeyker'i evde bulamayınca kıskançlıktan deliye döner. Mehpeyker'in evinde sabaha kadar kalan Ali Bey, Mehpeyker'in gelişi uzadıkça daha da çıldırır:

Akşam olup da İstanbul'dan avdet zamanı gelince iskeleye her yanaşan vapuru nazenin-i dil-rübâ-yı maksudunu Hâmil bir tahtirevân-ı ikbâl addile gönlünde bir zevk-i diğher hâsıl eyler ve fakat vapurlar gelip geçerek Mehpeyker zuhur etmedikçe helecanı bir kat daha tezâyüd ederdi.

Saat on bir buçuk raddelerine geldiği sırada, ki ağır ağır Mehpeyker'in avdetinde yarı ümmidi kesilmişti, hizmetçiler önüne bermutâd bir mükellef sofrâ-i işret getirdiler. Bir zaman-ı ıstırapta müskirâtın vahimeye kuvvet vermekten başka ne tesisi olur? Bey biraz teskîn-i helecan ümmidiyle içerdî. Rakı ise midesine ateş gibi inerek infialât-ı şedîdeyi bir kat dha alevlendirdi.

Nihayet vapurları hitam buldu. Meyusiyet-i kat'îye de başladı. Bey'in çehresine leyle-i zulmânînin hali aksetmiş gibi bir reng-i hâil çökmüştü. Bir taraftan kıskançlık beliyyesi, bir taraftan bir kadının desaisiyle mugfel olmak tenezzülü meşakk-ı ruhânîyesini o derece takat-güdâz bir hale getirmişti ki çocuk gençliğinde mevdi hayata tercih eder olmuştu (Namık Kemal, 2004: 93-94).

Ali Bey'in kıskançlığının sebebi, âşık olduğu kadının başka erkeklerle sefahat âlemlerine dalmış olduğunu düşünmesidir. Mehpeyker'in bir aşüfte olduğunu bilen Ali Bey, Mehpeyker'in kendisinden başka bir erkekle olmayacağına inanmıştır. Gerçekten de Mehpeyker, Ali Bey ile ilişkisinde başka erkeklere kapılarını kapatıp, genç aşığı ile bir süre hazzın doruklarına ulaşmak istemektedir. O gece de Abdullah Efendi'nin evine gitmesindeki neden Abdullah Efendi'yi Ali Bey ile olan ilişkisinden bir süreliğine uzak tutmaktır. Abdullah Efendi ile anlaştıktan sonra evinde Ali Bey'in kendisini beklediğini öğrenen Mehpeyker, Ali Bey'i yine kandıracağını düşünür; ancak kıskançlık şimşegini iliklerine kadar hisseden Ali Bey, Mehpeyker'e yalanlarına daha fazla dayanamayacağını söyleyerek yüzüne para fırlatır ve çıkıp gider. Romanın bu bölümünde kıskançlık aldanmış olmanın verdiği pişmanlıkla birlikte okunur. O geceye kadar Mehpeyker, Ali Bey için "her şeye rağmen" âşık olduğu kadinken; ondan sonra nefret ettiği bir aşüfteden farksız olarak konumlanır.

Romanda kıskançlık şimşekleri asıl Ali Bey'in, Mehpeyker'in tuzağına düşerek Dilâşub'a atılan iftiralara inandığı zaman çakar. Ali Bey, Dilâşub'un İstanbul aşüftelerinden biri olduğunu yönündeki sözleri duyduğu ve buna inandığı zaman kıskançlıktan âdeta deliye döner. Mehpeyker, Ali Bey'in Çamlıca'da olacağı bir zamanda Abdullah Efendi ve onun kiraladığı Pertev Ağayla, Ali Bey'in duyabileceği şekilde Dilâşub'un namusu hakkında konuşmalarını tertip etmiştir. Uzun bir araştırmadan sonra kuracakları tuzak için gerekli bilgileri toplayan Mehpeyker, bu bilgileri Abdullah Efendi'ye götürmüş Abdullah Efendi ve Pertev Ağa bir bir kurdukları tuzağı uygulamaya başlamışlardır. Oturduğu kahvede her şeyden habersiz Ali Bey, yandakilerin Dilâşub hakkındaki konuşmalarını duymasıyla hisleri şöyle açıklanır:

Tüyleri ürperdi. Çehresi ateş, gözleri kan içinde kaldı. Hemen yıldırım gibi herifin üzerine düşmek üzere iken yanı başında ciğerler paralayacak kadar müessir bir kahkaha-i istihza işitmekle başını alel-fevr o tarafa çevirince baktı ki Mehpeyker zakkum çiçeği gibi bir reng-i şetârete müstağrak olarak fevt olmuş fırsat, kıymeti bilinmemiş ikbâl gibi Bey'in uğradığı

belâya uzaktan handeler ediyor. Bu şemâtet-i zehr-akîn füc'e gibi def'aten vücuduna istilâ ederek kanına bir soğukluk geldi; çehresi soluk bir renk bağladı; hemen durduğu yerde yığılakaldı. (Namık Kemal, 2004:121).

Ali Bey, karısı Dilâşub hakkında söylenenleri duyduktan sonra perişan olur:

“Uğradığı belâyı düşünme düşünme yarım saat kadar bir buhrân geçirdikten sonra hararet-i gıriziyesi def'aten galeyana etmekle şiddet-i tehevürden baştan başa bir ateş-pâre kesildi ve hemen oradan yıldırım gibi konağa düşerek hem hanümanınin erkân-ı asayişini zîr ü zeber eyledi, hem de kendinin âmâl-i istikbâli bütün bütün mahv ü perişân oldu. (Namık Kemal, 2004: 122).

Konağa gelen Ali Bey, Dilâşub'un üstüne atılarak onu dövmeğe başlar: *“Pençesine sayd geçmiş, gözüne kan görünmüş canavar gibi dişleriyle, tırnaklarıyla kızın ötesini berisini yırtmaya, koparmaya başladı.” (Namık Kemal, 2004: 124).*

Yarım saat kadar Dilâşub'u hırpalayan Ali Bey, aldığı darbelerle bayılan Dilâşub'tan sonra çenesi kasılarak bir kenara yığılır. Ali Bey, bu olaydan sonra sabaha kadar nöbet geçirir. Sabah karşısında tekrar Dilâşub'u görünce bütün hiddetiyle ona saldırmak ister ve tekrar nöbet geçirir. Ali Bey'de, bu olaydan sonra sinir hastalığı baş gösterir ve bir süre yatakta kalır.

Ali Bey'nin yaşadığı durum, sinir hastalığına yakalanmasına sebep olmuştur. Çocukken de arzularının esiri olduğunun altı çizilen Ali Bey'in aslında ruhen çok da normal olmadığına işaret edilmiştir. Tamamen patolojik bir kıskançlık evresinden geçen Ali Bey'in bu aşırı kıskançlığı onu ruhen hasta eder. Kıskançlık ile zihinsel hastalık ilişkisini Toohey şöyle açıklar:

Patolojik kıskançlık, altta yatan başka bir zihinsel hastalıkla birlikte veya ondan sonra ortaya çıkıyor, diğer başat psikopatolojilerle bir arada varlığını sürdürüyor. Genellikle sağ frontal lobda beyin hasarıyla da ortaya çıkabiliyor. Bu kıskançlık biçiminin gerçeklerle hiçbir alakası yok: Yanlış mantık yürütmeden, partnerin sadakatsizliğiyle ilgili hezeyanlardan kaynaklanıyor. Burada da bir üçgen söz konusu fakat tepe noktasında tamamen hayali bir saldırgan bulunuyor. Varsayılan koşullar fantastik, sözde öteki ya gerçekdışı ya da tamamen olmayacak biri ve durmaksızın yinelenen sadakatsizlik suçlamaları önemsiz ya da abes kanıtlara dayanıyor; normal veya sıradan olaylar öfkeli suçlamaları tetikleyebiliyor (Toohey, 2016: 49-50).

Ali Bey, babasının oğlunun küçük yaşında bildiği ve endişe duyduğu mizacının kıskançlık ile kendini gösteren ruhsal hastalığın nöbetlerinden sonra bambaşka bir karakter olarak romanda karşımıza çıkar.

2. Kıskanç Kulakların İşittiklerinin Merkezindeki Dilâşub

Kıskançlık, hemen her insanda var olan ancak bazen çok kötü sonuçlar doğuran bir duygudur. Kıskançlıkta en çok işleve sahip olan kulaklar ve gözlerdir. Kıskançlık duygusunda gözler gördüklerini büyütürken; kulaklar duyduklarına sorgusuz sualsiz hemen inanır.

Peter Toohey, Philagnotes adında bir adamın 1712'de Spectator'a yazdığı bir mektupta istemeden başka bir adamın kıskançlığına sebep olduğunu söylediğini ve burada “kıskanç kulaklar ve gözler ifadesi”ni kullanarak kuzeniyle aile meselelerinden üç saat konuşarak kuzenin kocasının konuşulanları duyduğunu “Kıskanç kulaklar her zaman söylenenin iki katını işittiğinden öfkelenmesine neden olan şeyler duydu; kıskanç gözler her zaman gördüğünü büyüttüğünden, benim

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

sakalsız ve genç figürümü değil, benden on yaş büyük neşeli beyefendiyi gördüğünü sandı.” dediğini anlatır. Toohey, buna dayanarak “kıskaçlık genellikle keşke görmeseydim, duymasaydım dediğimiz bir şeyi görmekten ya da işitmekten (veya işittiğini hayal etmekten) kaynaklanır: Flörtöz bir bakış, bir iş arkadaşıyla yapılan telefon konuşması, görüntüde bir değişiklik, dolaşan dedikodular. Sanki kıskaçlık üçgenlerinin yaydığı görüntüler ve ses dalgaları vardır.” der (Toohey, 2016: 54).

Kıskaç kulaklar ve gözlerin en iyi anlatıldığı eser şüphesiz ki Shakespeare’in *Othello* adlı oyunudur. *Othello*’da, *Othello*’yu kıskaçan İago, ondan intikam almak için *Othello*’nun karısı ve yaveri Cassio’ya iftira atmayı planlar. Önce kıskaç kulaklara Desdemona’nın bir yosma olduğunu fısıldayan İago, kıskaçlığın nasıl büyük felakete yol açabileceğinin bilinci ve amacına ulaşmış olmanın sevinciyle *Othello*’ya şöyle der:

*Ah efendim, sakının kıskaçlıktan!
Kıskaçlık, etiyle beslendiği avla oynayan
Yeşil gözlü bir canavardır.
Eğer aldatılan koca, karısını sevmiyorsa,
Boynuzlandığını bilse bile, mutludur bir bakıma;
Oysa karısını seven erkek, kuşkuyla kıvrandı mı
İşkence olur hayatının her anı. (Shakespeare, 1994: 108).*

İago, kıskaç kulaklardan sonra sıranın kıskaç gözlere geldiğini bilir. Böylelikle *Othello*’nun karısı Desdemona’ya verdiği mendili Cassio’nun odasına koyup, mendili, Cassio’nun elinde, *Othello*’nun görmesini sağlayarak kıskaç gözleri devreye koyar. İago, *Othello*’nun kulağına Desdemona’nın kendisini Cassio ile aldattığını fısıldadıktan sonra, karısı Emilia’nın kendisine getirdiği Desdemona’nın mendilini Cassio’nun evine koyar:

*Şimdi gider şu mendili koyarım Cassio’nun evine,
Onu hemen bulabileceği bir yere.
En sudan şeyler Tanrı kelâmıdır kıskaç insana.
Bu mendil işe yarayabilir.
Mağripli şimdiden girdi zehrimin etkisine.
Kuşku uyandıran bir düşünce tatsız gelmez önce.
Ama aslında zehirlidir; insanın kanına girdi mi
Yanıp Tutuşur kükürt ocağı gibi. (Shakespeare, 1994: 117).*

İntibah’ta da kıskaçlık ve hıncından Ali Bey’den intikam almak isteyen Mehpeyker, aşığı Abdullah Efendi ve onun adamıyla Ali Bey’in kulağına Dilâşub ile ilgili iftiralara fısıldayarak kıskaç kulakları devreye koyar.

Mehpeyker, Ali Bey’in kendisini terk etmesinden sonra tekrar kendisine geleceğini düşünmüş; ancak uzun süre Ali Bey’den ses çıkmayınca ona mektup yazmıştır. Yazdığı mektuplara önce hiçbir cevap alamayan Mehpeyker, son yazdığı mektuba Ali Bey’in cevabıyla kıskaçlıktan deliye döner. Ali Bey’in Dilâşub ile evlendiğini duyan Mehpeyker, Dilâşub’un kendisinden güzel ve namuslu bir kadın olmasına dayanamayarak Ali Bey’i Dilâşub’tan ayırmaya karar verir. Bunun için aşığı Abdullah Efendi’den yardım isteyen Mehpeyker’e Abdullah Efendi şöyle der:

O kadar kıskaç, o derece mağrur bir Beyefendi’yi hareminden, cariyesinden ayırmakta da insan güçlük çekerse dünyada kolay sözünün manası kalmaz. Siz bana kızın ya şüphe edecek bir hareketini tahkik ediniz, yahut vücudunun gizli yerlerinde bir nişan var ise onu haber alınız. Size rakibinizi zindan takımından alçak bir fahişe kıyafetine koymak boynumun borcu

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

olsun. Çıkacak lakırdılar Bey'in kulağına pek uzasa bir hafta da gider o halde de ayrılacaklarına şüphe kalmaz...”(Namık Kemal, 2004: 117).

Abdullah Efendi ile Namık Kemal, kıskanç kulakların yapılan plandaki büyük işlevinin altını çizmiştir. Mehpeyker, Abdullah Efendi'nin sözlerinden sonra bir bohçacı kadına para vererek ondan Ali Bey'in evinden bilgi sızdırmasını istemektedir. Her şeyden habersiz, Ali Bey'i çok seven ve namuslu bir kadın olan Dilâşub okuma yazma da bilmektedir. Bir gün kendince bir şeyler karaladığı kâğıdı almak isteyen Ali Bey'e direnir ve yazdıklarını Ali Bey'in çocukça bulup güleceğini düşündüğü için yırtar. Bu olayı evdeki cariyelerden bir tanesi Mehpeyker'in kiraladığı bohçacı kadına anlatır. Böylece Dilâşub için hazırlanan senaryonun ilk parçası hazırlanır. Dilâşub'un hamama gittiği bir gün hamama giden Mehpeyker, Dilâşub'un göbeğinin altındaki iki beni görek bunu da, Dilâşub'un Ali Bey'in görmesinden çekinerek yırttığı kağıt parçasıyla birlikte, Abdullah Efendi'ye anlatır. Abdullah Efendi, ayarladığı Pertev Ağa adındaki yakışıklı genç ile Ali Bey'in Çamlıca'da olduğu bir zamanda başka bir masada güya önemli bir şey konuşuyorlarmış gibi Ali Bey'in kıskanç kulaklarını harekete geçirirler. Pertev Ağa, endişeli bir tavır takınarak Abdullah Efendi'nin yanına gelerek konuşmaya başlarlar. Aralarındaki diyalog şöyledir:

-Biz bu kızcağızla ne yapacağız? Ne de garip belâya çattık!

-Nasıl kızcağız?

-Canım! Şu üç gün evvel önünden geçtiğimiz mavi konaktaki kız... Hani sağ tarafında bir harap mescit, karşısında yoğurtçu kârhanesi, bahçesinin yanında mahut İstavri'nin bostanı olan mavi konak... (Namık Kemal, 2004: 120)

Ali bey bu konuşmalardan söz konusu konağın kendi konağı olduğunu anlar ve evdeki cariyelerden birinden bahsedildiğini zanneder. Ancak konuşmanın devamında Pertev Ağa kızdan bahsederken;

-...Oraya daha yeni satılmış, tahkik ettim. Bir genç beyin pençesine düşmüş, adı Ali mi ne imiş? (Namık Kemal, 2004: 121) deyince Ali Bey beyninden vurulmuşa döner ve “çehresi ateş, gözleri kan içinde kalır. Devam eden diyalogda Abdullah Efendi ;

-Sen galiba Dilâşub'dan bahsediyorsun. Biz onu eski hanımının yanında bilirdik. Aşifte kendine “kapı mandalı” peydâh edilince pekâlâ sabretti. Fakat evvelde bize rû-yi dil göstermekten geri kalmazdı” (Namık Kemal, 2004: 121) demesinin üzerine Pertev Ağa, Dilâşub'un göbeğinin üzerindeki benleri de kendisine gösterdiğini söyler. Abdullah Efendi “biri siyah, biri kumrala çalan” benleri kendisinin de gördüğünü ve geçen gün kendilerine bir mektup yazdığını ancak mektubun Ali Bey tarafından yakalanmasıyla yırtmak zorunda kaldığını söylemesiyle Ali Bey, kıskançlığından ve hissettiği acıdan deliye döner.

Kendisine kurulan tuzaktan aynı *Othello*'daki Desdemona gibi bihaber olan Dilâşub'un acı sonunu Ali Bey “canavarlaşan kıskançlığıyla” hazırlar. Dilâşub, güzel olduğu kadar namuslu ve Ali Bey'e âşık bir kızdır. Mehpeyker'in kıskançlığıyla kendisine hazırlanan tuzaktan habersiz, Ali Bey'in annesiyle gezmeye gitmiştir. Gezmeden eve gelince kıskançlıktan deliye dönen Ali Bey,

-Benlerini kime gösterdin, fahişe?.. davetnâmeyi kime yazdın, mel'ün! (Namık Kemal, 2004: 124) diyerek Dilâşub'un başını duvara çarpar. Aldığı darbenin etkisiyle ağzından burnundan siyah kanlar akan Dilâşub neye uğradığını şaşırır. Ali Bey tarafından itham edildiği şey onun yabancı olduğu bir konudur. Gözünü kan bürümüş olan Ali Bey, kendisine gelen kızın bir daha üstüne atılarak her tarafını dişleyip tırnaklamaya başlar. Bu darbelerle tekrar bayılan kızın Ali Bey'in sinir krizinin sebebi olduğu anlaşılır. Doktor tavsiyesiyle evden uzaklaştırılmak istenir. Bunun üzerine misafirlige

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

gideceğini sanan kız, bir köle tüccarıyla çok ucuz bir fiyata Mehpeyker'e satılır. Köle tüccarının cariyeyi alacak kadının bir aşüfte olduğunu söylemesi üzerine Ali Bey, Dilâşub'un layık olduğu yere gideceği yönündeki sözleri kıskançlığın neden olduğu faciyanın sadece fiziksel şiddetle kalmadığını da gözler önüne serer. Ali Bey'e olan bütün hincini satın aldığı Dilâşub'tan çıkararak Mehpeyker, ona şiddet uygulamanın yanında onun namusunu da kirletmek ister. Bu konudaki bütün çabaları boşa çıkararak Dilâşub, başına bunca iş gelmesine sebep olan Ali Bey'in sorgusuz sualsiz inanan kıskanç kulaklarına rağmen onu hâlâ sevmektedir. Romanın sonunda sevdiği adam için planlanan öldürülme tuzağını Ali Bey'e anlatarak onu ölümden kurtarır; ancak Ali Bey'in paltosuna sarındığı için Ali Bey sanılarak Mehpeyker'in Ali Bey'e hazırladığı sonu kendisi yaşar ve öldürülür. Bir cariyeye olarak Dilâşub, yaşamını acıyla geçirmiş ve sonu ölüm olmuştur.

Hayati Baki, Tanzimat romancılarının cariyeliğe karşı bakışlarının farklı olduğunu ve cariyelerin hep acıklı bir sonları olduğunu söyler ve ekler: "*Sergüzeşt'te Dilber, Zehra'da Sırrıccemal, İntibah'ta Dilâşub yaşamalarını acıyla geçirir/bitirirler* (Baki,1993: 66). Sırrıccemal ve Dilber acıklı yaşamlarına daha fazla dayanamayıp intihar ederken; Dilâşub, Ali Bey'in, pişmanlığı yaşamaya adına, hayatta kalması için kurban seçilerek öldürülmüştür. Ahmet Hamdi Tanpınar, Dilâşub'un yazarın bütün çabalarına rağmen silik kaldığını, romanda hiçbir şahsiyeti olmadığını söyler ve ekler: " O Mehpeyker'in karşısına çıkmak için icat edilmiştir. Fuhşun karşısında temiz insan. İşte bu kadar." (Tanpınar, 1988 :403). Gerçekten de Dilâşub, başına gelenler karşısında sessizliğiyle, yazarın, İlah'ın, ona verdiği romanda yer alma görevini yerine getirmek için seçilmiş bir melek izlenimi uyandırır.

Toohey'e göre; "*sonu ölüm ya da gerçekten şiddetli saldırganlıkla sonuçlanan daha dikkat çekici cinsel kıskançlık anlarının çoğu psikopatolojiktir; sağ frontal lobun durumuyla veya kıskançlığı açıklayıcı bir faktör olarak kullanan zararlı bir mantık yürütme biçimiyle ilişkilidir.*(Toohey, 2016: 89-90). Burada Ali Bey'in Dilâşub ile ilgili söylenen sözlere hemen inanması ve annesini dahi dinlememesi onun psikopatolojik ruh halini gözler önüne sererken; aynı Mehpeyker'e ilk âşık olduğu zaman namuslu bir kadının arabasından kimseye işaret vermeyeceğini düşünemediği ve kendisini çok seven, herkesin namus konusunda örnek gösterdiği Dilâşub'un namussuz bir kadın olamayacağını düşünememesi gibi mantıktan yoksun olduğunu gösterir. Namık Kemal, Ali Bey'in bu durumunu daha romanının başında onu tanıtırken yer verdiği bilgilerle onun mantıktan yoksun halini ve arzularının esiri bir genç olduğunu aktarır. Ali Bey'in mantıktan yoksun hali karşısında Dilâşub, kıskanç kulakların sorgu bilmezliğiyle "*efendisinin yanlışlarını ve aşırılıklarını yaşamıyla ödeyen suçsuz bir kurban*"dır (Dino, 1978: 94).

3. Schadenfreude ve Mehpeyker

Schadenfreude, Almanca kökenli bir kelime olup zarar (harm) anlamına gelen *schaden* ile sevinç, neşe (joy) anlamına gelen *freude* kelimelerinin birleşiminden oluşan Almanca'dan İngilizce'ye geçen ödünç bir kelimedir. Kelime ilk defa ve yakın zaman kadar, 1895'te Oxford English Dictionary'de "*başkalarının kötü talihinden kötü niyetli hoşlanmak*" olarak tanımlanmıştır. (Van Dijk, Ouwerkerk, 2014:1).

Schadenfreude, genel anlamda başkasının üzüntüsünden mutlu olma anlamına gelir. Peter Toohey, schadenfreude'i "*başka birinin kötü talihine, başına gelen kötü şeylere sevinmek, özellikle size bir şekilde rakip olan birinin hak ettiğini bulduğunu düşündüğünüzde hissettiğiniz bir şeydir. ...Schadenfreude, tuhaf bir hazdır. Kendiniz kaybetmeniz de, rakibinizin kaybı daha büyükse sevinirsiniz.*" (Toohey, 2016:167) şeklinde tanımlar.

Başkasının acısının kişiye mutluluk vermesinin altındaki neden nedir? İnsan neden başkasının acısından mutluluk duyar? şeklinde çoğaltabileceğimiz birçok soru vardır. Toohey, insanın başkasının acısından mutluluk duymasını kıskançlık duygusuna bağlarken; John Portmann bizi sevindiren şeyin başkasının acısı değil de adaletin tecelli etmiş olmasının kanıtı şeklinde değerlendirir (akt: Van Dijk, Ouwerkerk, 2014: 8).

Schadenfreude'de "hak ettiğini buldu" sevincinin yarattığı "adaletin tecellisi" tesellisinin yarattığı his, insanın arkasına sığındığı bir örtü olarak düşünülebilir ancak insanı başkasının acısı karşısında mutlu eden asıl duygu kıskançlıktır. Adaletin tecelli ettiğinin kanıtı olarak başkasının üzüntüsüne sevinme, kişinin kendi durumuna uydurduğu bir kılıftır. Çünkü insan olarak başkasının acısından mutluluk duyma çok da ahlaki görünmemektedir. Toohey, schadenfreude'nin, hiçbir şey kazanılmamasına rağmen rakibin kaybindan duyulan zafer duygusu olarak tanımlar ve bu durumu şöyle aktarır:

Uzatmalı sevgilinizin tiksiniç bir rakip tarafından elinizden kapıldığını hayal edin. Hoş fakat aldatici, hafif trajik biri olsun bu rakip; siz Kanadalıysanız o Galyalı veya Töton olsun mesela. Bu yeni ilişki sizi fena halde kıskandıracaktır büyük olasılıkla. Ama güneş yeniden doğacak ve adalet yerini bulacaktır. Kısa süre sonra, eski sevgilinizin birdenbire, acımasızca bu Avrupalı düşmanı terk ettiğini, rakibinizin acı çektiğini, üzüntüden intiharı düşündüğünü öğrendiğinizi hayal edin. Oh olsun, diyeceksinizdir gülümseyerek. İşte buna schadenfreude denir. Hiçbir şey kazanmadınız, yitirdikleriniz hala sizden uzakta ama şimdi rakibiniz de kaybetti ve bu her şeyi değiştirdi. (Toohey, 2016: 33).

İntibah'ta schadenfreude duygusu Mehpeyker'de karşımıza çıkar. Mehpeyker, kötü karakterli aşüfte bir kadındır. Onun tek amacı haz ve arzularını doyurmaktır. Bu nedenle ilk görüşte genç bir delikanlı olan Ali Bey'e karşı büyük bir şehvet duyar. Ali Bey ile Çamlıca'da masumane görüşmelerinden sonra Ali Bey'in onun gerçek kimliğini öğrenmesiyle amacına bir nebze de olsa ulaşır ve onunla kendi evinde sefahat âlemlerine dalarlar. Ali Bey'den hiçbir maddi destek almayan Mehpeyker, asıl gelir kaynağı çirkin fakat zengin Suriyeli aşığı Abdullah Efendi ile anlaşmaya gider. Bu anlaşma Abdullah Efendi'nin bir süreliğine kendisiyle görüşmesini engellemeye ve ancak bu arada Abdullah Efendi'nin maddi desteğinin kesilmesini de önlemeye yöneliktir. Mehpeyker, Abdullah Efendi ile bu anlaşmayı yaparken Ali Bey Mehpeyker'in evine gelmiş ve onu evde bulamayınca kıskançlığından deliye dönmüştür. Mehpeyker eve gelince ona hakaretler eden Ali Bey, onu terk edip evine dönmüş bir süre sonra da güzel ve namuslu bir kız olan cariyesi Dilâşub ile evlenmiştir. Mehpeyker'in kıskançlığı bundan sonra başlar. Mehpeyker, Ali Bey'in tekrar kendisine döneceğini düşünmüş ve sabırla dönmesini beklemiştir. Ali Bey'in bir cariyeyle evlendiğini duymuş; bunu sadece geçici bir heves olarak değerlendirmiş ve Ali Bey'in hevesini aldıktan sonra kendisine tekrar döneceğini düşünmüştür. Mehpeyker, Ali Bey'in kendisine karşı kayıtsızlığını onun kıskançlığına vermiştir. Ona göre kıskançlık aşkın bir belirtisidir ve Ali Bey kendisini çok sevdiği için çok kıskanmış, bu hiddetinden ona karşı alakasız durup evlenmiştir. Mehpeyker'in bu düşüncesinde kıskançlığın aşkın göstergesi olduğu görüşü yatmaktadır. Bu doğrultuda Ömer Demirbağ, kıskançlığın klâsik şiirimizdeki yansımalarına dikkat çektiği çalışmasında "*çıkışı ve istikameti ne olursa olsun, sevmenin olduğu yerde kıskançlık, kaçınılmaz.*" (Demirbağ, 2019 :28) demektedir.

Uzun süre bekledikten sonra Ali Bey'in gelmemesi üzerine Mehpeyker, ona üst üste mektuplar yazmış ve sadece sonuncu mektubuna cevap alabilmiştir. Ali Bey mektubunda Dilâşub ile evlendiğini ve çok mutlu olduğunu söylemektedir. Mehpeyker, Ali Bey'in mektubu okuduktan sonra;

zihnini bir taraftan yeis; bir taraftan hayret istilâ ederek çehresi müthiş bir halde sarardı. Dudaklarında bir damla kan kalmadı. Kaşları çatılmaya ve bî-ihyâr oynamaya başladı. Vücudu serâpâ raşe içinde kaldı. Gönülünde ise 'Ben gönülümü tevdi edecek bir câ-yi ismet buldum' sözünden hasıl olan haset, tesir-i hakaret ve hirmân-ı ülfet gibi hissiyât-ı eliminin cümlesine galipdi."(Namık Kemal, 2004: 112).

Mehpeyker, büyük bir hırs ve kıskançlık ile Ali Bey'in karısı Dilâşub'u görmek istemektedir. Bir kadın olarak kendisini aşağılanmış hisseden Mehpeyker'in durumu "*Kadınlara göre can-gidâz muamele bir rakibin rüchânı kuvvetiyle mağlûb olmaktır.*"(Namık Kemal, 2004: 112). Kendisinin tek meziyeti güzellik olan Mehpeyker bu nedenle rakibi olan Dilâşub ile kendisini bu hususta mukayese etmek ister. Gittikleri düğünde çok sade giyinmesine rağmen kendisinden kat kat güzel olan Dilâşub'a büyük bir kıskançlık duyan Mehpeyker, kıskançlık ve hırsından Ali Bey'den intikam almaya karar verir. Bunun için ise Abdullah Efendi'den yardım ister. Abdullah Efendi ile planladıkları tezgahta, Dilâşub'u Ali Bey'in gözünde iffetsiz bir kadın olarak göstereceklerdir. Mehpeyker topladığı bilgileri yalanla birleştirerek bu amaçlarına ulaşmak için Ali Bey'in Çamlıca'da olacağını öğrenmiş ve sabah erkenden Çamlıca yolunu tutmuştur. Kıskançlığından intikam hırsıyla yanıp tutuşan Mehpeyker'in durumu şöyle anlatılır: "*şikârına göz atmış yılan gibi gazabından bükülerek ve hiddetinden her hareketinde bir renk göstererek zaman-ı fırsata intizâren aşağı yukarı gezinir*" (Namık Kemal, 2004: 119).

Ali Bey her şeyden habersiz Çamlıca'da her zamanki yerinde oturmaktadır. Abdullah Efendi, kiraladığı Pertev Ağa, Ali Bey'in bulunduğu yerde bir masada oturup onun duyacağı şekilde Dilâşub ile ilgili konuşmaya başlarlar. Kulaklarına inanamayan Ali Bey, duydukları karşısında çehresi ateş, gözleri kan içinde öfkeyle adamların üzerine atılacakken yanı başında Mehpeyker'in kahkahasını duyar: "*ciğerleri paralayacak kadar müessir bir kahkaha-i istihza işitmekle başını alel-fevr o tarafa çevirince baktı ki Mehpeyker zakkum çiçeği gibi bir reng-i şetârete müstağrak olarak fevt olmuş fırsat, kıymeti bilinmemiş ikbâl gibi Bey'in uğradığı belâya uzaktan handeler ediyor*" (Namık Kemal, 2004: 121). Mehpeyker'in bu sevinci elbette Ali Bey'in derin üzüntüsünden gelir. Onun schadenfreude durumu adalet tecellisi değil, kıskançlığının verdiği "yüreğine su serpme" durumudur. "Ben üzülyorsam o da üzülün ve ben onun üzüntüsüyle üzüntümü unutup mutlu olayım" durumunu sergileyen Mehpeyker'in bu durumu şöyle ortaya konulmuştur: "*Mehpeyker de ağzından zehirli zehirli bir hande-i sürûr-ı hûn-hârane, gözlerinden kanlı kanlı bir nazar-ı kin-âhud-ı müntakimâne saçarak bir tarafa çekildi.*" (Namık Kemal, 2004: 122).

Seda Erzi, zararına sevinme olarak ele aldığı "schadenfreude"nin karanlık kişilik özellikleri olarak nitelendirilen makyavelist ve narsist bireylerde daha fazla görüldüğünü ve "*zor duruma düşen bireylere karşı daha yoğun biçimde gülme davranışı*" gösterdiklerini [Porter, Bhanwer, Woodworth ve Black (2014)'in çalışmalarına dayanarak] söyler (Erzi, 2020: 220). Mehpeyker'in amacına "... ulaşması için diğer kişiler üzerinde yönlendirici etki oluşturan etik olmayan davranışlar" (Uçkun, Üzümlü, Uçkun, 2018:142) sergilemesi ve "amacına ulaşmak adına her şeyi yapabilecek olması" yönüyle makyavelist özellikler gösterdiği söylenebilir.

Yaşadığı olaydan ötürü uzun süre hasta yatan Ali Bey, kendisine gelince artık eskisi gibi değildir. Annesini bile unutarak babasından kalan bütün mirası tüketir, artık o, içki sofralarında ve sefahat âlemlerindedir. Tamamen berduş bir hayat yaşayan Ali Bey'i tekrar elde edeceğini düşünen Mehpeyker, bir içki sofrasında yanına geldiği Ali Bey tarafından tekrar reddedilince bu defa ondan daha büyük bir intikam almak ister. Zaten Ali Bey'in karısı Dilâşub'u köle olarak satın almış ve ona türlü işkenceler yapmasına rağmen hırsını alamayan Mehpeyker, soluğu yine Abdullah Efendi'nin yanında alır. Abdullah Efendi ile Ali Bey'i öldürmeyi tasarlarlar. İçki âlemi yapmak için bir bağ evine

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

çağırılan Ali Bey, Abdullah Efendi'nin adamı Hırvat tarafından öldürülecektir. Dilâşub'u da bu eve getiren Mehpeyker, Hırvat ile işleyecekleri cinayet hakkında konuşurken, Dilâşub konuşulanları duyar ve hemen Ali Bey'e haber verir. Pencereden kaçıp karakola giden Ali Bey, paltosunu odada bırakmıştır. Üşüdüğü için Ali Bey'in paltosuna sarınan Dilâşub, Ali Bey sanılarak öldürülür. Polis ile birlikte eve gelen Ali Bey, Dilâşub'u kanlar içinde görür ve Dilâşub'un kendisiyle konuşmasıyla onun suçsuz olduğunu anlayarak çok pişman olur. Bu arada yerde kanlar içinde yatanın Ali Bey olduğunu sanan Hırvat ve Mehpeyker, polisin gelmesiyle saklanırlar. Hırvat, Mehpeyker'e dolapta gizli bir geçit ile yan konağa gelebileceğini söyleyerek kendisi bahçeye kaçar. Saklandığı dolabın deliğinden Ali Bey'i gören Mehpeyker, öldürülenin kim olduğunu merak eder. Bu arada Ali Bey'in derin teessüründen mutlu olur ve dolaptan dışarı çıkar. Mehpeyker, *Hırvat'ı takiple meşgul olanların kimi bahçeye, sokağa doğru çıktığını telaşlı konuşmalardan anladıktan sonra Ali Bey'in ciğergâhındaki hançer-i felâketin sahibini göstermek için eğlenceye gelir gibi nezâketle kapıyı açarak ve bir tarz-ı müstehziyâne ile de dışarı çıkararak:*” (Namık Kemal, 2004: 165) Ali Bey'le alay eder gibi Dilâşub'a attıkları iftirayı, annesinin hazin ölümünü vs. anlatır. Mehpeyker, gayet memnun bir şekilde bunları anlattıktan “bütün zehrini döktükten” sonra “...saydının kanını içmiş yılan gibi memnuniyetinden salına salına” (Namık Kemal, 2004: 166) çıktığı dolaba girmek istediği anda Ali Bey tarafından Hırvat'ın yere attığı bıçakla öldürülür.

Mehpeyker'in Ali Bey'in üzüntüsünden duyduğu mutluluk hali (*schadenfreude*) tamamen onun Ali Bey'e duyduğu kıskançlıktan ileri gelmektedir. Mehpeyker'de Ali Bey ile arzuladığı doyuma ulaşmadan terk edilmiş bu da onda marazi bir tutkuya sebep olmuştur. Bu tutkusu onu cinayet işlemeye bile razı etmiştir. Şahika Karaca, *İntibah*'ta “şeytani/kötücül kadın Mehpeyker'in Ali Bey tarafından terk edildikten sonra gittikçe kötülük düzeyini artırdığı dikkatleri çekerken karşı kutupta yer alan Dilâşub'un iyilik etrafında meleksi özellikleri belirginleşir.”(Karaca, 2019: 108) der. Mehpeyker'in kötülük düzeyinin artması, onda arzulanan bir nesne olan Ali Bey'e ulaşamamanın, dolayısıyla doyurulamayan arzusunun yarattığı kıskançlık duygusudur.

Kıskançlık ve haset ile yakın ilişkide olan *schadenfreude*, “haset ve kıskançlık gibi üçlü ilişkilerde ortaya çıkan bir duygudur. Bir rakip ve kayıp duygusu vardır; ancak kaybeden bu kez başkasıdır. Duygusal açıdan yüklü, coşkulu bir durumdur ayrıca; hatta aşağılık bir şekilde öyledir, çünkü rakibinizin yaşadığı kayıptan gerçekten zevk alırsınız.”(Toohey, 2016:33). Mehpeyker'in durumu da tamamen Toohey'in ifade ettiği gibidir. Dilâşub'un Ali Bey'in gözünden düşmesinde, öldürülmesinde ya da Ali Bey'in yaşadığı derin üzüntüsünden hiçbir kazancı olmamasına rağmen, canavar kıskançlığının ve hırsının etkisiyle o *schadenfreude* bir duygu yaşar. *Othello*'da karşımıza çıkan İago ne ise Mehpeyker de odur.

4.Büyük Planın Arkasındaki Kıskançlık: Abdullah Efendi

İntibah, “ferdî bir hayat tecrübesini hikâye ve tahlil eden dramatik ve psikolojik bir eserdir.”(Kaplan, 2010: 110). Eserde psikoloji, çoğunlukla kıskançlık duygusunun ortaya çıkardığı ruhsal değişimlerle irdelenir. Ali Bey'in Mehpeyker'e aşkı ile başlayan olaylar dizisinde Ali Bey'in Mehpeyker'i kıskanması, Mehpeyker'in Ali Bey'i kıskanması ve Abdullah Efendi'nin Mehpeyker'i kıskanarak büyük planı hazırlaması göz önüne alındığında *İntibah*'ın da edebiyatımızda yer almış *Zehra* gibi bir kıskançlık romanı olduğu düşünülebilir. Romanda iki kadın arasında kalan Ali Bey'in ve bu kadınlardan biri olan Mehpeyker'in kıskançlığı açıkça ortaya konulurken; olaylar silsilesinde Abdullah Efendi'nin kıskançlığı gölgede bırakılmıştır.

Abdullah Efendi, yüzüne bakılmayacak kadar çirkin, Suriyeli zengin bir adamdır. Romanda neredeyse şeytanla yarışabilecek kadar kötü bir karakter olarak çizilen Abdullah Efendi'nin kötülüğü dış görünüşü ile özdeşleştirilir:

Abdullah Efendi Suriye'nin en ziyade fesâd-ı ahlâk ile muttasıf edânisinden olarak intisâb ettiği birkaç tacirin desâisiyle batırmak sayesinde bir hayli servet peydâ etmiş ve hususiyle Mısır ile itidâ ettiği ticarete yanılmaz bir maharet, azalmaz bir ikdâm ibrâziyle zenginlikte şöhrat-i âfâk olan zevâd-ı mağdude sırasına girmişti. Sinni yetmiş müteceviz olduğu halde maaşeret-i nisvân yolunda kendini alamadığı gibi çehresi pek ziyade çiçek bozuğu olmakla beraber rengi melezi addolunacak derecede esmer, gözleri birkaç defa çektiği remed-i Musrî bekâyasından olarak hem perdeli hem çipil, burnu hiçbir vakıt âsârından kurtulamadığı frengi beliyyesiyle çürümüş firenk incili gibi hem iri hem çentik, birkaç çürük diş ile çirkinliği bayağı iğrençlik derecesine vasil olan ağız gayet geniş, bıyığı sakalı ise uyuz hayvan tüyü kadar seyrek bir şey olarak redâet-i ahlâkının üstâd elinden çıkma bir tasvîr-i mücessemi hükmünde olan o müstekreh kıyafetiyle para kuvveti dahi kadınlarca hüsn-i kabulüne kifâyet edemediğinden musallat olduğu facireyi altınlara garketmekle beraber her türlü eğlencesinde serbest bırakmak ve yalnız ara sıra birkaç saat iltifâtiyle kanaat etmek meşreb-i diyâsetini rahatlı görmüştü. (Namık Kemal, 2004: 91).

Abdullah Efendi birkaç defa yüzünü gördüğü Mehpeyker'e ayda iki yüz altın göndererek onun gelir kaynağı olmuştur. Mehpeyker, Ali Bey ile beraber geçirdikleri haftada Abdullah Efendi'nin İstanbul'a geldiğini duymuş ve "şirret ve belalı" adamın her türlü kötülüğü kendisine veya Ali Bey'e yapabileceğini düşünerek onunla bir süreliğine görüşmemek üzere anlaşmaya gitmiştir. Abdullah Efendi ise bu anlaşmada işi yokuşa sürmüş ve Mehpeyker'den o güzel yüzünü görmekten kendisini mahrum etmemesini istemiştir. Mehpeyker'in ona kızıp kapıya yönelmesiyle geri adım atmıştır:

Mehpeyker'in unı ve istikbârını pek âlâ bildiği cihetle kendinden tamamiyle inkıtaa cidden azmettiğini evzâından bir suret-i sahîhada istidlâl eylediğinden ve halbuki iblis tahdiş-i kalbe ne derece mecbur ise bu da Mehpeyker'e o mertebede müptelâ olduğundan çaresiz birden bire tebdil-i lisân ederek bu kâdarcık bir latifesine tahammül edemediğinden dolayı câli bir takım sitemlerle geçen lakırdıları ciddiyetten çıkarmak istedi. (Namık Kemal, 2004: 97).

Abdullah Efendi, tamamen Mehpeyker'siz kalmak istememektedir, bu nedenle ona altı aylık bir süre verir ve her ay gönderdiği parayı da artırır. Abdullah Efendi'nin bu tavrından onun Mehpeyker'e olan düşkünlüğü görülmektedir.

Mehpeyker, bir süre sonra Ali Bey tarafından terk edilince soluğu yine Abdullah Efendi'de alır. Bu defa amacı Ali Bey'den intikam almak için Abdullah Efendi'yi maşa olarak kullanmaktır. Mehpeyker, Abdullah Efendi'ye her şeyi anlattıktan sonra Abdullah Efendi ona Ali Bey'in kiminle istiyorsa onunla eğlenmesinde üzülecek bir şey olmadığını söylemesi üzerine ikisi arasında devam eden diyalog, Abdullah Efendi'nin Mehpeyker'i Ali Bey'den kıskandığını açıklar niteliktedir:

-Galiba sen ömründe kimseyi sevmemişsin?

-Nasıl kimseyi sevmemişim? Ne vakit muhabbetten kurtulduğumu gördünüz?

- Bana kalırsa insan dünyada bir kerre yaşadığı gibi ömründe bir kerre sever. Hele sen muhabbet nasıl olur bilmiş olsan bana demin: 'Varsın kiminle eğlenirse eğlensin' lakırdısını söylemezdin'. Demek ki sen bir sevdiğini elinden kaçırmış olsan kederlenmeyeceksin?

-Ben başka.. Fellâha bu kıyafetle kim meyleder ki bin belâlarla mâlik olabildiği bir nzenini elinden kaçırana meyas olmasın.

-Bu kadar paran varken hiç sana eğlence olacak kadın mı bulunmaz?

-Vallahi ben size doğrusunu söyleyeyim: Paranın böyle işlerde yalancı bir şöhreti var. Güzelce bir kaş göz okkalarla altından ziyade fayda veriyor. (...) İşte siz meydanda değil misiniz? Biçâre Arap gebermiş olsaydı elbette şimdiki halinizin yüz binde biri kadar müteessir olmazdınız. Lakırdımı sitem zannetmeyiniz, âlemin halini tarif ediyorum (Namık Kemal, 2004: 116).

Abdullah Efendi, her ne kadar sözlerinin bir sitem içermediğini sadece dünyayı anlatmak için bunu söylediğini ifade etse de aslında burada gizli bir sitem yer almaktadır.

Çok zengin olmasına rağmen aşüfte kadınların bile tiksineceği kadar çirkin olan Abdullah Efendi, Ali Bey'i, kendisini Mehpeyker'den uzaklaştırdığı için bir rakip olarak görmüş bu nedenle Mehpeyker'in Ali Bey'den intikam alma isteğine büyük bir mutlulukla destek vermiştir. Ali Bey'in Dilâşub ile ayrılmasından sonra bile kendisini reddetmesi karşısında Mehpeyker, kendisini yine Abdullah Efendi'nin yanında bulur. Abdullah Efendi ile Ali Bey'den bu defa daha büyük intikam almak isteyen Mehpeyker'in bu isteğini Abdullah Efendi büyük bir memnuniyetle karşılamıştır. Abdullah Efendi, Ali Bey ölmedikçe Mehpeyker'in rahat etmeyeceğini düşünerek birlikte onu öldürme kararı alırlar. Ali Bey, Üsküdar'da bir bağ evinde güya bir eğlenceye davet edilecek burada Abdullah Efendi'nin adamı Hırvat tarafından öldürülecektir. Abdullah Efendi ile yapılan bu plandan sonra Mehpeyker, öldürme planına iştirak ettiği için pişmanlık duyar, Ali Bey'den intikam almanın başka çarelerini arasa da bulamadığı için tekrar öldürme planına geri dönmek zorunda kalır.

Melin Has-Er, *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar* adlı eserinde Namık Kemal'in Abdullah Efendi'yi Mehpeyker'den daha zalim ve iğrenç bulduğu için Ali Bey'i öldürme planını Abdullah Efendi'ye yaptırdığını söyler ve Namık Kemal'in bu tutumunu "ne kadar bayağı ve iğrenç olursa olsun, bir kadına cinayeti yakıştıramadığının, kadını erkeğe nazaran daha munis ve müşfik bir varlık olarak görmek istediğinin delilidir." (Has-Er, 2000:15) şeklinde değerlendirir.

Kıskançlık çerçevesinde ele aldığımız romanda Ali Bey'den alınmak istenen intikamda, Mehpeyker'in ona duyduğu haset ve hınç ile yüreğini soğutma amacı güttüğü; Abdullah Efendi'nin ise Mehpeyker'in Ali Bey'e olan düşkünlüğünün kendisinde yarattığı kaybetme korkusuyla Ali Bey'den tamamen kurtulmak istediği şeklinde değerlendirilebilir. Namık Kemal'in romanında oluşturduğu ilk kıskançlık üçgeni Mehpeyker'i diğer erkeklerden kıskanan Ali Bey'in oluşturduğu üçgendir. Burada üçgenin bir ucunda Mehpeyker, diğer ucunda başka erkekler, kıskanan ucunda ise Ali Bey vardır. Romanın ilerleyen bölümlerinde Ali Bey- Dilâşub ilişkisinde üçgenin kıskanan ucunda Mehpeyker yer alır. Mehpeyker'in oyunuyla Dilâşub - meçhul erkekler ilişkisinde kıskanan uçta yine Ali Bey'in yer aldığını; Mehpeyker'in Dilâşub'un yerini alarak Ali Bey ile bir ilişki yaşayacağı korkusunun yarattığı kıskançlık ile de üçgenin kıskanan bölümünde Abdullah Efendi'nin konumlandığı görülür. Ali Bey'in öldürülme planında, Abdullah Efendi'nin zalimliği ve iğrençliğinin yanında onda Mehpeyker'i kaybetme korkusunun yarattığı kıskançlığın etkisi olduğu söylenebilir.

Sonuç

İntibah, Türk edebiyatının ilk edebî romanıdır. Namık Kemal'in sürgün yıllarında kaleme aldığı eser, Ali Bey'in başından geçenleri konu edinen sonu felaketle biten bir aşk romanıdır. *İntibah*'ta felaket sonu hazırlayan unsur othello sendromudur. Adını W. Shakespeare'in Othello adlı eserinden alan bu sendrom aşırı, anormal, patolojik kıskançlık için kullanılan bir tabirdir.

İntibah'ta Ali Bey'in ve Mehpeyker'in arzularının esiri oluşu onlarda patolojik kıskançlığa yol açmış bu da onların sonunu hazırlamıştır. Namık Kemal, romanın başında Ali Bey'in bu psikolojik durumu hakkında okuyucuyu uyarırken; Mehpeyker için böyle bir uyarıda bulunmamış ve

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Mehpeyker'in makyavelist diye nitelendirebileceğimiz tavır ve davranışlarını onun şehvet düşkünü, kötü ve aşıfte bir kadın olmasına bağlamıştır. Ancak romanda Mehpeyker'in patolojik kıskançlığının sebebi olarak onun Ali Bey'e olan aşk ve düşkünlüğünü görmek mümkündür. Bu doğrultuda onun da Ali Bey'in, arzularının esiri olma ve arzularına ulaşmak için dünyayı feda edebilme yönüyle, mizacını paylaştığı söylenebilir.

İntibah'ta kıskançlık aşk ile birlikte gelişmiş ve cinayet işleyecek kadar ileri boyuta varmıştır.

Romanda kıskançlık bağlamında Ali Bey ve Mehpeyker öne çıkmaktadır. Ali Bey'in mantıktan yoksun oluşu onu sorgusuz Mehpeyker ile aşk yaşamaya götürmüş yine bu mantıksızlık "kıskanç kulaklar"ın işittikleriyle romanda silik bir karakter olarak görülen Dilâşub'un acı sonunu hazırlamıştır. Kıskançlık, Ali Bey'i hem bedenlen hem de ruhen takatten düşürüp zayıflatırken; Mehpeyker'e güç vermiş ve onda intikam arzusu uyandırmıştır. Romanda çatışmaların ortasında duran ve bunun kurbanı olan Dilâşub'un sessizliği onun bütün duygularının alındığı ve sadece itaat etmeye programlandığı izlenimi uyandırmaktadır. İlk görüşte âşık olduğu Ali Bey'i Mehpeyker'e kaptırdığı halde onu bir rakip olarak görmeyip hiçbir kıskançlık belirtisi ya da onu rakibine kaptırma korkusu göstermemiş olması bu izlenimi güçlendirirse de bu durum Namık Kemal'in Dilâşub'a romanda biçtiği cariyeye konumuna bağlanabilir.

Romanda çatışmalar kıskançlık üzerine kurulmuş yapılan intikam planlarının sebebi yine kıskançlık olmuştur. Bu nedenle *İntibah*'ı, Türk edebiyatının kıskançlık romanı olan *Zehra* gibi okumak mümkündür.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ, Şerif (2004). "Roman Hakkında", *İntibah*, Akçağ Yayınları, 5. Baskı: Ankara, s. V.
- BAKİ, Hayati (1993). *Tanzimat Edebiyatında Roman ve İnsan*, Promete Yayınları.
- BORATOV, Pertev Nail (1969). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, 1 Baskı, Eylül.
- DEMİRBAĞ, Ömer (2019). "Dîvân Şiirinde Kıskançlık", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sonbahar, S.45, ss. 13-30.
- DEMİRTAŞ, H. Andaç; DÖNMEZ, Ali (2006). "Yakın İlişkilerde Kıskançlık: Bireysel, İlişkisel ve Durumsal Değişkenler", *Türk Psikiyatri Dergisi*, 17 (3), s.181.
- DİNO, Güzin (1978). *Türk Romanının Doğuşu*, Cem yayınevi, İstanbul.
- ERZİ, Seda (2020). "Zararına Sevinme (Schadenfreude) ve Yardım Davranışlarının Karanlık üçlü; Benlik Saygısı, Empati ve Bakış Açısı Alma Bakımından İncelenmesi", *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 10 (1) ss.215-236.
- FREUD, Sigmund (1995). *Psikanaliz ve Uygulama*, Türkçesi: Muammer Sencer, Say Yayınları, 3. Basım.
- FREUD, Sigmund (2019). *Aşkın Psikolojisi*, Çev: A. Can İdemem, 4. Baskı, Cem Yayınevi, İzmir.
- HAS-ER, Melin (2000). *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 246.
- KAPLAN, Mehmet (2010). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar II*, Dergâh Yayınları, 8. Baskı, Eylül.
- KARACA, Şahika (2019). *Kötücül Kadın, Türk Edebiyatında Kötücül Kadın İmgesi*, Akçağ Yayınları.
- KESGİN, Cansu Ecem; HASHEMİPOUR, Saman (2020). "Othello Syndrome in Shakespearean Tragedy of Othello", ss.59-78, Saman, Hashemipour, *Discrimination is Evil, Essays On Literary Masterpieces*, Nobel Yayınları.
- KÜRÜM, Esra (2021). "Sergüzeşt-i Ali Bey Yahut Sergüzeşt-i Âli-i Osman" *Türkiyat Mecmuası*, 31,1, ss.281-299.
- NAMIK KEMAL (2004), *İntibah*, Akçağ Yayınları, 5. Baskı, Ankara.
- SHAKESPEARE, William (1994). *Otello*, Çev: Özdemir Nutku, Remzi Kitapevi, 2 Basım, İstanbul.
- SOLOK, Cevdet Kudret (1998). *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman I*, İnkılap Yayınevi, 5. Baskı. sozluk.gov.tr, Türk Dil Kurumu Sözlükleri
- ŞENGÜL, Mehmet Bakır (2018). "Hamlet (William Shakespeare) ile Gülnihal (Namık Kemal) Adlı Tiyatro Esimleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Bilig*, Kış, S.84, ss.219-241.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

TANPINAR, Ahmet Hamdi (1988). *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitapevi, 8. Baskı, İstanbul.
TOOHEY, Peter (2016). *Edebiyatta, Sanatta ve Popüler Kültürde Kiskançlık*, Çev: Begüm Kovulmaz, Doğan Kitap, 1. Baskı, Mart.

TÜRK DİLİ ROMAN ÖZEL SAYISI (2017), İkinci Baskı, Mart Ankara, s.71.

UÇKUN, C. Gazi; ÜZÜM, Burcu; UÇKUN, Seher (2018). “Narsist Kişiliğin Makyavelist Davranışlara Etkisi: Kocaeli Üniversitesi Özel Güvenlik Öğrencileri Örneği”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.20, S.2, Eylül, ss. 139-154.

VAN DIJK, Wilco W.; OUWERKERK, Jaap W. (edt.), (2014). *Schadenfruede: Understanding Pleasure at the Misfortune of Others*, Cambridge University Press, 1. Baskı.

VASİLYEVA, O.V. (2006). “Seferbeyzade Hikâyesi (XVII.yy) ve Namık Kemal’in İntibah Yahut Ali Bey’in Sergüzeşti (XIX.yy) Adlı Romanı”, (çev: Halit Aşlar), *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.15, Bişkek, ss.177-180.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma, Etik Kurul izni gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.

AKADEMİK ETİK

Dr. Öğr. Gör. Mahmut KARATAY*

Öz

Etik, toplumlar tarafından ortak kabul görebilecek sosyal kuralların bir davranış ölçüsü olmasının yanı sıra, bir toplumda nasıl yaşanması gerektiğine rehberlik edecek standart ilkeler oluşturmayı amaç edinen ahlak felsefesi olarak da bilinmektedir. Topluluklara mensup bireyler, gelişim süreçlerinde bu standart ilkeleri içselleştirir ve profesyonel davranış haline getirirler. Toplumlarda etik davranışların kabul görme eğiliminin yüksek olması, etik olmayan davranışların ise benimsenmemesi, etik davranışların pekişmesine ve yaygınlaşmasına olanak sağlamaktadır. Akademik etik, bilim etiği, araştırma ve yayın etiği gibi alanlar ise akademik alanı biçimlendiren, bu alanda yürütülen faaliyetlerin doğruluğunu ve niteliğini denetleyen, bireyleri mesleki sorumluluk ile davranmaya teşvik eden kurallar bütünü olarak görülebilir. Bu çalışmada, genel etik ilkeler yanında, akademik yaşantıyı biçimlendiren akademik etik üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda, etikte temel kavramlar, akademik etik, bilim etiği, araştırma ve yayın etiğinin önemi vurgulanmıştır. Ayrıca çalışmada, bilimsel araştırma ve yayınlarla ilgili etik ihlaller konusunda tespitler yapılarak akademik etik konusunda farkındalık yaratılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, derleme türündeki bu çalışmada, alanyazın taramasına dayalı ikincil kaynaklardan elde edilen veriler kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etik, Akademik Etik, Bilim Etiği

ACADEMIC ETHICS

Abstract

Ethics is also known as a moral philosophy that aims to create standard principles that will guide how to live in a society, as well as being a measure of behavior of social rules that can be accepted by societies. Individuals belonging to communities internalize these standard principles in their development process and turn them into professional behavior. The high tendency of acceptance of ethical behaviors in societies and the non-acceptance of unethical behaviors allow ethical behaviors to be consolidated and become widespread. Fields such as academic ethics, science ethics, research and publication ethics can be seen as a set of rules that shape the academic field, control the accuracy and quality of the activities carried out in this field, and encourage individuals to act with professional responsibility. In this study, besides general ethical principles, academic ethics that shape academic life are emphasized. In this direction, the importance of basic concepts in ethics, academic ethics, scientific ethics, research and publication ethics was emphasized. In addition, in the study, it was tried to raise awareness about academic ethics by making determinations about ethical violations related to scientific research and publications. For this purpose, data obtained from secondary sources based on literature review were used in this review study.

Keywords: Ethics, Academic Ethics, Science Ethics

* Munzur Üniversitesi, Tunceli M.Y.O. Çocuk Gelişimi Programı. E-Posta: mahmutkaratay@munzur.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4810-9000

1. Giriş

Etik kavramının sözlük karşılığı, “ahlakın temellerini inceleyen felsefe dalı ve bir kimsenin davranışlarına temel olan ahlak ilkelerinin tümüdür” şeklindedir (Librairie Larousse, 1986:3865). Bu anlamıyla etik, “bütün etkinlik ve amaçların yerli yerine konulması; neyin yapılacağı ya da yapılamayacağı; neyin isteneceğinin ya da istenemeyeceğinin; neye sahip olunacağı ya da olunamayacağıın bilinmesidir” (Aydın, 2016a:17). Russel’a (1993) göre etik, “bir topluluğun ortak isteklerini bireylere benimsetme girişimidir”. Ancak etik, bireysel isteklerden bazılarına, sadece kişisel değil, evrensel bir önem verilmesini de gerektirmektedir (Akt. Aydın, 2016a:17). Kuçuradi’ye (2007) göre ise etik, “insan tutum ve davranışlarının iyi-kötü, doğru-yanlış açısından değerlendirilmesi için kılavuz alınan değer, ilke ve kurallar bütünüdür”. Ayrıca etik, yapmam gereken en doğru şey nedir? Nasıl yapmalıyım? gibi sorulara yanıt vermemize kılavuzluk eden bir değerlendirme kaynağıdır. Pieper (2012) etiği, doğru yön bulmamızı sağlayan “pusulaya” benzetir ve bu kavramın, zorlama olmaksızın, doğru ve iyi olarak bilinen eylemleri yapma konusunda irade kullanmamıza rehberlik ettiğini ifade eder. Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) ise, etiği, “bireylerin ahlaklı bir yaşam için düşünüp bu doğrultuda doğrunun ve yanlışın ayrımını yapmaya, doğru diye nitelendirilen davranışları ortaya çıkarmaya ve bu davranışlar ekseninde yaşamalarını sağlayacak toplumsal ve kuramsal araçları geliştirmeye yarayan düşünsel bir alan” şeklinde tanımlamıştır (TÜBA:2002).

İnsanların, davranışlarını genel ilkeler çerçevesinde kendilerine göre düzenleme imkanı veren etiği, gündelik yaşamla bağlantısı olmayan entelektüel bir kavram olarak ele almak ve ya salt “akademik” bir çalışma alanı olarak görmek yanlıştır. Günlük hayatta bazı sıkıntılı durumlarla karşılaşan ve aklını kullanan herkes bir bakıma etik filozofudur (Stroll, Long, Bourke, Campell, ve diğerleri 2017:11-12). Etik, doğru veya yanlışın bulunmasına aracılık etmesi işlevinden dolayı bireylerin, diğer bireylerle, kurumlarla ve toplumla ilişkilerini düzenlemede önemli bir araçtır (Okay ve Okay:2005). İnsanlar genel anlamda kabul edilen davranış standartlarını göz ardı etmeye meyillidirler. Ancak bir birey sıklıkla yalan söylese bile, toplumsal normların etkisiyle, çocuklarına yalan söylemenin kötü veya yanlış olduğunu öğreterek dürüst olmanın bir davranış standardı olmasını sağlayabilir. Dolayısıyla insanların davranış standartlarını belirleyen etik, bütün toplumsal ilişki biçimleri için gerekli ve önemlidir (Karakoç:2012).

Kuçuradi’ye (2006:23) göre “İnsanın olduğu her yerde etik bir ilişki vardır”. Buna göre, bazı etik yaklaşımlar, “bir eylemin veya eylem türünün doğru, yanlış ya da yapılması gereken” eylem

olduğunun nasıl saptanabileceğini araştırırken; bazı yaklaşımlar “bir eylemin veya eylem türünün nasıl temellendirilebileceğini” konu edinmektedir. Diğer bir yaklaşım ise bu eylemi, hem yapanın kişi olarak tekliğine, hem de eylemin içinde yer aldığı koşulların tekliğine vurgu yaparak ve eylemi tüm oluşturucularıyla birlikte bir etik ilişki olarak ele almaktadır (Tepe, 2011:16-17).

2. Etikte Temel Kavramlar

Etik değerlendirmeler yapılırken; değerler, ilkeler, kurallar, etik kodlar gibi birtakım kavramların açıklanması bu kavramın anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

2.1. Değerler

Değerler, sahip olduğumuz geniş seçenekler arasından, neye niçin önem verdiğimizizi açıklayan ve karar verme süreçlerinde bizi yönlendiren tercihler olarak değerlendirilebilir (Aydın, 2016b:50). “Değer denilince ilk akla gelebilecek özellik, bireylere ve topluma yön veren, davranışlarını belirleyen ilkeler, tercihlerdir. Bu ilkeler geniş anlamda tarihi, kültürel, sosyal ve ekonomik etkenler başta olmak üzere çeşitli faktörlere bağlı olarak oluşurlar. Her toplum ve birey, sahip olduğu değerler çerçevesinde davranışlarına yön verir, tercihlerini onlara göre belirler” (Ural:2000).

Doğadan tanrıya, cimrilikten cömertliğe, kötülükten iyiliğe doğru geniş bir yelpazede ele alınabilecek değerler, insanın varlığına kattığı bir bilinç boyutudur. Bireyin ilişki kurduğu insanlara ilişkin tutumu, yaşadığı olaylar ve bu olaylarda aldığı kararlar ve gösterdiği davranışlar, olaylar karşısındaki değerlendirmesine bağlı olarak değişmektedir. Söz konusu bu tutum, karar ve davranışlar insanın yaşamına verdiği yönü gösterirken, yaşama verilen yön ise; bireyin insanı ve kendisini nasıl değerlendirdiğine bağlı olarak değişmektedir. İnsanın yaşamı boyunca farklı etmenlere verdiği önem de değerlerinin bir yansımasıdır ve insan sahip olduğu değerleri ile geleceğini belirlemektedir (Kuçuradi, 2006:5). Bireylerin düşünce, tutum, davranış ve yapıtlarında birer ölçüt olarak ortaya çıkan bu değerler, toplumsal bütünselliğin ayrılmaz bir ögesini oluşturmaktadırlar (Tolan, 1996:223).

2.2. İlkeler

Eylemlerin gerekçelendirilmesini sağlayan, özel ve somut standartlar içeren ilkelerin etik açıdan çok önemli işlevleri vardır. İlkeler, belirli bir kararın niçin doğru, iyi veya uygun olduğu sorusuna cevap vermek için gerekli gerekçelendirmeyi sağlar. Yine gerekçeler ilk defa karşılaşılan problemlerin incelenmesinde temel teşkil eder ve bu problemlerin etik bağlamda nasıl çözümleneceği ile ilgili belirsizlikleri azaltır. Böylece ilkeler karar vericiler için eylemlerinin evrenselleşmesinde tutarlı standartlar sağlar. İlkelerin eylemleri evrenselleştirmesi önemlidir çünkü böylece toplumsal

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

anlamda eylemler arasında bir tutarlılık sağlanır (Churchill ve Siman:1986; Akt. Aydın, 2016b:54). Gereklik önermeleri şeklinde kendini gösteren ilkeler, bizlere açıkça bir davranış biçimi buyurmaktan öte, belirli durumlar karşısında nasıl davranmamız gerektiği konusunda karar vermemizi sağlayarak isteklerimize ölçü getirirler.

2.3. Kurallar

Kurallar, toplumsal yaşantımızda, bir taraftan taleplerimize kısıtlamalar getirirken, diğer taraftan ilişkilerimizde bize özgürlük alanı açmaktadır. Kurallar, beklenen davranışlar konusunda netlik sağladığı için bireylerin genel ve mesleki yaşantılarına ilişkin davranışlarında standardizasyonu sağlaması bakımından önem arz etmektedir. Bu özelliği ile kurallar, kabul edilebilir veya kabul edilemez davranışların neler olduğu konusunda rehberlik sağlar. Aydın (2016b), etik kuralların, insanların öncelikli yükümlülüklerini belirlediğini dolayısıyla etik mükemmelliğin ölçütleri olarak değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. Bu doğrultuda bütün etik kurallar belli bir etik ilkeye hizmet eder. Örneğin bir hastane duvarına yazılan “sigara içilmez” kuralının amacı, “zarar vermeme” ilkesinin korunması amacına hizmet edebilmektedir.

2.4. Etik Kodlar

Etik kodlar, meslek veya grup üyelerinin uymakla yükümlü oldukları, temel değerler ve ilkeler doğrultusunda belirlenmiş eylem standartları olarak tanımlanabilir. Bu kodlar, belirsizlik durumlarında bireyleri, doğru davranışlar konusunda teşvik ederken, doğru olmayan davranışlar konusunda ise caydırıcı olarak yol göstermektedirler. Bir nevi ahlaki uyum politikaları anlamına da gelen etik kodları, özellikle meslek üyelerinin davranışlarına yön veren kurallar bütünü olarak da tanımlanabilir. Etik kodlar oluşturulurken; belirgin, toplumsal düzeyde geçerli, kolay yayılabilir ve uygulanabilirlik düzeyinin yüksek olmasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Böylece profesyonel davranış ve sorumluluklar için bir çerçeve çizerek uygulamalarda yüksek standartları yakalamak daha da mümkün hale gelebilecektir.

3. Akademik Etik

Akademik etik, “akademisyenlerin bilimsel çalışmaların üretilmesi, sunulması ve değerlendirilmesinde, toplumun farklı paydaşları ile ilişkilerinde, ödüllendirme ve yükseltme aşamalarında, bilim kurumları ve üniversitelerin bilimsel yetkinliğe dayalı yapılandırılması ile bilim insanlarının yetiştirilmesi süreçlerinin her aşamasındaki etik davranış kurallarına uymayı ifade eder” (Yükseköğretim Kurumları Etik Davranış İlkeleri:2014).

Gerek günlük gerekse akademik hayatta gösterdiğimiz tutum ve davranışların etik değerlerle ilişkisini konu edinen söylemler, son zamanlarda “etik”, “etik dışı davranış”, “meslek etiği” gibi kavramlarla oldukça sık biçimde karşımıza çıkmakta ve bu konuda farkındalığın artmasına yardımcı olmaktadır (Akkaya ve Yıldırım, 2017:83). Etik, herkes ve her alan için geçerli olduğu gibi, bilim dünyası için de vazgeçilmez bir önemdedir. Özellikle akademik dünya, meslek etiğinin önemli yaşam alanlarından biridir. Akademik etik, akademisyenlerden oluşan grubun paydaşları arasında en özenle uygulanması gereken, bilim özgürlüğü çerçevesindeki toplumsal ve bilimsel sorumlulukların tanımlandığı temel değerlerdir. Toplumla doğrudan etkileşim içinde olduğu için toplumu doğrudan etkileme potansiyeline sahip akademisyenler, mesleki alanlarında bireysel davranışlarını doğrudan denetleyebilecek bir mekanizma oluşturmak durumundadır. Bu anlamda, mesleğin akademik ve uygulamalı faaliyetlerini kapsayan, etik ilkeler bütünü geliştirmeleri bir gerekliliktir (Bükan:2006).

3.1. Akademik Etik Değerler

Genel olarak değerlendirildiğinde, akademisyenlerin taşıması gereken etik değerler; dürüstlük, nesnellik, doğruluk, dikkat, açıklık, gizlilik, meslektaşlarına saygı, öğrencilere saygı, entelektüel sermayeye saygı, özgürlük, bilimsel yeterlik (liyakat), yasallık, güvenlik, hayvanlara özen, çalışmalarda katılımcıların korunması, çıkar çatışmasında kaçınma, paternalizm- özerklik, kamusalılık, piyasa ile ilişkiler (Aydın:2016b), şeklinde sıralanabilir.

Yüksek Öğretim Kurumu tarafından 02.10.2014 tarihinde yayınlanan, Yükseköğretim Kurumları Etik Davranış İlkeleri’ne göre akademisyenlerin taşıması gereken özellikler ve uyması gereken kuralları: Akademik özgürlük ve özerklik, akademik dürüstlük, sorumluluk ve hesap verilebilirlik, temel hak ve özgürlüklerin korunması ve güçlendirilmesi, başkalarına saygı ve akademik liyakat olarak sıralanmıştır. Bu kurallar kısaca şöyle açıklanmıştır.

Akademik özgürlük ve özerklik. Akademik özgürlük, akademisyenlerin tek tek ya da toplu halde bilgiyi araştırma, inceleme, tartışma, belgeleme, üretme, öğretme, anlatma ve yazma yoluyla edinmelerinde, geliştirmelerinde ve iletmelerinde hür olmalarıdır. Akademik özerklik ise yükseköğretim kurumlarının akademik işleyişlerine ilişkin kararlar almada; eğitim, araştırma, topluma hizmet, uluslararası ilişkiler ve diğer ilgili faaliyetlerde; kendi politikalarını oluşturmada devlet ve toplumun tüm diğer güçleri karşısındaki bağımsızlıklarıdır.

Akademik dürüstlük. Toplumun bilime ve bilim insanına güvenini sağlayan, akademik çevrelerde uyulması gereken etik ilke ve standartlara uygun davranmak; her türlü akademik etkinlikte açık ve sorumlu davranmaktır

Sorumluluk ve hesap verebilirlik. Sorumluluk, yükseköğretim kurumları mensuplarının her türlü bilimsel ve akademik davranış ve faaliyetleri ile üstlendikleri görevleri gerekli nitelik ve nicelikte yerine getirmeleri, ülkenin ve yükseköğretim kurumunun kaynaklarını en verimli şekilde

kullanmalarındır. Hesap verebilirlik ise bir işi, bir görevi gerçekleştirmek için kendilerine emanet edilen kamusal ya da özel kaynakları kullanan yükseköğretim kurumları mensuplarının, kaynakları emanet edenlere, kaynakların kullanımı ve görevin nasıl ve ne oranda yerine getirildiği konusunda açıklamada bulunma, şeffaf olma zorunluluğudur.

Temel hak ve özgürlüklerin korunması ve güçlendirilmesi. Yükseköğretim kurumlarının, kendi mensupları ile birlikte toplumun tüm fertlerinin temel hak ve özgürlüklerini koruması ve desteklemesi esastır.

Başkalarına saygı. Yükseköğretim kurumları mensuplarının bireylerin farklılıklarına saygı duyması, değer vermesi, ayrımcılık ve taciz gibi davranışlara izin vermemesi; meslektaşlar, çalışanlar, öğrenciler, paydaşlar ve üniversite dışı birimler ve şahıslara saygı ve nezaketle muamelede bulunması ve ilişki içerisinde olunan tüm şahısların onur ve kişiliklerini dikkate almasıdır.

Akademik liyakat. Yükseköğretim kurumları mensuplarının bir işe veya göreve aday olmaları durumunda yetenekleri, nitelikleri, deneyimleri değerlendirilerek işin veya görevin gerektirdiği standartlar temelinde seçilmesi ve görevlendirilmesidir.

Amerika’da, Ulusal Eğitim Derneği Temsilci Kurulu tarafından 1975 yılında yayınlanan; akademisyenlerin, öğrenciye ve mesleğe karşı yükümlülüklerinin olduğu belirtilen, “Eğitmcilerin Etik Kodları” (Code of Ethics of the Education Profession), günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır (National Education Association [NEA]:2014). Aynı şekilde, Saddleback Koleji Akademik Senatosu’nun 14 Ekim 1998 tarihinde yayınladığı “Fakültelerde etik kodlar ve mesleki standartlar” (Faculty Code of Ethics and Professional Standards) başlığında da, akademisyenlerin öğrenciye, mesleğine, meslektaşına, topluma ve üniversiteye karşı mesleki yükümlülükleri olduğu belirtilmiştir (SC:2014). Bu yükümlülükler kısaca şöyledir:

Öğrencilere karşı sorumluluklar. Öğretim elemanları; her öğrenciye, toplumun saygıdeğer ve etkili bir üyesi olarak, kendi potansiyelinin farkına varması ve bu potansiyelini gerçekleştirmesinde ona yardım etmek için çaba göstermelidirler (NEA:2011). Öğretim elemanları, öğrencilerinin serbestçe öğrenmelerini destekleyeceklerdir. Öğrencilere, kendi disiplinlerinin en yüksek bilimsel ve etik standartlarını sergileyeceklerdir. Öğrencilere bireyler olarak saygı gösterecekler, düşünsel (entelektüel) rehber ve danışman olarak kendi asıl görevlerine sadık kalacaklardır. Öğretim elemanları, dürüst akademik uygulamaların gelişmesini ve öğrencileri değerlendirmelerinde her bir öğrencinin gerçek liyakatinin yansıtılmasını sağlamak için mantıklı her türlü çabayı göstereceklerdir. Öğretim elemanları, öğrencileriyle aralarındaki ilişkinin güvене dayanan doğasına saygı göstereceklerdir. Öğrencilerin, ne şekilde olursa olsun şahsi amaçla kullanılmasını, taciz edilmesini ya da ayrımcılığa maruz bırakılmasını önleyeceklerdir. Onlardan aldıkları önemli akademik ve bilimsel yardımı belirteceklerdir. Öğrencilerin akademik özgürlüğünü koruyacaklardır (AAUP:2011).

Meslektaşlarına karşı sorumlulukları. Öğretim elemanlarının meslektaşlarına karşı, bilimsel bir topluluğun üyeleri olmalarından kaynaklanan, yükümlülükleri vardır. Öğretim elemanları; meslektaşlarına karşı ayırım yapmazlar ve onları taciz etmezler; eleştirilerinde ve fikir alışverişlerinde, başkalarının görüşlerine gereken saygıyı gösterirler; kendilerinininkinden farklı

bulgulara ve sonuçlara yol açsa bile, meslektaşlarının özgürce sorgulamasına saygı gösterirler ve onu savunurlar; akademik sorumluluklarının bilincinde olarak, meslektaşları hakkında verecekleri profesyonel kararlarında veya yargılarında nesnel olmak için çaba gösterirler; kurumlarının idaresinde kendi paylarına düşen akademik sorumluluğu yüklenirler (AAUP:2011 ve Saddleback College:2011).

Kendi disiplinlerine karşı sorumlulukları. Bilginin geliştirilmesinin değeri ve saygınlığının derin inancıyla hareket eden öğretim elemanları, kendilerine yüklenen özel sorumluluğun bilincindedir. Kendi alanlarına karşı olan birincil sorumlulukları, gerçeği aramak ve onu anladıkları şekilde ifade etmektir. Bu amaçla, öğretim elemanları enerjilerini bilimsel yetkinliklerinin gelişmesine ve iyileşmesine adanır. Bilginin kullanılması, geliştirilmesi ve aktarılmasında eleştirel bir şekilde kendini disiplin altına almak ve yargıda bulunma (muhakeme yapmak) yükümlülüğünü kabul ederler. Düşünsel olarak dürüstçe davranırlar. Öğretim elemanlarının her ne kadar ek uğraşları olabilirse de, bunlar sorgulama özgürlüğünü ciddi olarak engelleyemez ve ondan ödün verilmesine neden olamaz (AAUP:2011).

Üniversiteye karşı sorumlulukları. Öğretim elemanları, akademik bir kuruluşun üyeleri olarak, her şeyden önce etkin bir öğretmen ve bilim insanı olmak için çaba gösterirler. Öğretim elemanları, akademik özgürlükle çalışmadıkça, kurumlarının belirtilen kurallarına uyarlırsa da eleştirme ve düzeltme (iyileştirme) isteme haklarını korurlar. Öğretim elemanları, kurumları dışında yaptıkları işin niceliği ve niteliğinin belirlenmesinde, kurum içindeki konumlarını göz önünde bulundurlar. Hizmetlerine ara veya son vermeyi göz önünde bulundurlarken, kararlarının kurumun programı üzerindeki etkisinin bilinciyle, niyetleri hakkında zamanında bilgilendirme yaparlar (AAUP:2011). Öğretim elemanları; üniversitede bir görevi kabul ederken, üniversite topluluğuna katkıda bulunma yükümlülüğünü üstlenirler. Çeşitli düzeydeki komite, komisyon veya örgütlenmelerde üyelik yoluyla üniversitenin yönetimine katılımı içeren etkinliklerinde üniversitenin yararını gözeterek şekilde davranırlar (Saddleback College:2011).

Topluma karşı sorumlulukları. Toplumun üyeleri olarak, öğretim elemanlarının diğer vatandaşlar gibi hakları ve yükümlülükleri vardır. Öğretim elemanları, bu yükümlülüklerinin önceliğini öğrencilerine, meslektaşlarına, kendi disiplinlerine ve kurumlarına olan sorumlulukları ışığında değerlendirirler. Birey olarak konuşurken veya davranırken; bölümleri, fakülteleri veya üniversiteleri adına konuştukları izlenimini vermektan kaçınırlar. Sağlığı ve bütünlüğü için özgürlüğe muhtaç olan bir meslekte çalışan yurttaşlar olarak, öğretim elemanlarının, özgür araştırma koşullarını geliştirmek ve toplumun akademik özgürlüğü kavramasını daha ileri götürmek konusunda özel yükümlülükleri vardır (AAUP:2011).

4. Bilim Etiği

Bilimsel araştırmalar, birikimli bir biçimde, önce yapılmış araştırmalar üzerine inşa edilerek gelişir ve süreklilik kazanır. Bu doğrultuda bilimsel çalışmalarda yararlanılan kaynakların aktarımında ve verilerinin kullanımında belli kurallara uyulması esastır. Bilimsel araştırmaların planlanması ve sonuçların ortaya konulması aşamalarında, bilerek ya da farkında olmadan yapılan hatalar, araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliğini zedelediği gibi, çalışmanın yapıldığı bilim alanında da zarar vermektedir (Uçak ve Birinci, 2008:188). Bilim camiasını oluşturan akademisyenler,

üretmek, kullanmak ve paylaşmakla yükümlü oldukları bilimsel bilgiyi doğru bir şekilde üretme, sonuçlarını yayma ve alıntılama sorumluluğu taşırlar. Bütün bu süreçleri değerlendirmede kullanılan en önemli ölçüt etik kurallardır.

Etik kurallar, akademik faaliyetlerin ve bilimsel çalışmaların ve niteliğini denetlediği için bilimsel hayatı düzenleyen en temel kurallardır. Bu yönüyle akademide bilim etiğiyle ters düşen tutum ve davranışlar, hem kişilere hem de bilime ve topluma zarar vermektedir. Örneğin klinik bir çalışmada yapılan etik kurallara aykırı bir davranış, hem bilimsel yanılığara, hem de çalışma bulgularından etkilenecek hastalara/ toplumsal kesimlere ve fark edilmesi durumunda araştırmacıya ciddi zararlar verecektir. Bu nedenle, bilimsel bilgi üretiminde yanılığ ve hataları önlemek için, izlenecek prosedürleri bazı kurallara bağlamak ve çalışmalarını bu kurallar çerçevesinde yürütmek elzemdir (Akkaya ve Yıldırım, 2017:80)

Bilimsel bilginin üretiminde bir takım denetleme ve değerlendirme mekanizmasının olması ve bütün bunların önceden belirlenmiş ölçütlere göre yapılması gerekir. Resnik'e (2015) göre, bilimsel bilginin denetlenmesi ve değerlendirilmesinde kullanılabilecek bazı etik kurallar şu şekildedir:

Dürüstlük. En temel etik ilke olup bilimsel çalışmaya ait verileri saptırmadan, doğru bir şekilde sunmak, dolayısıyla bilime pozitif katkı sağlamak açısından önemlidir.

Tarafsızlık. Araştırmacı çalışmanın sonucunda elde edilen verileri kendisine veya bir başkasına avantaj sağlayacak şekilde değiştirmemeli, bilimsel bir çalışmanın başından sonuna kadar sadece bilimin yararı gözetilmelidir.

Dikkat. Bilimsel çalışmanın sıfır hata ile tamamlanması önemlidir ve araştırmacının bu doğrultuda maksimum özen ile çalışmaya başlaması ve çalışmayı sürdürmesi gerekmektedir.

Açıklık. Araştırmacı anket veya görüşme sonucu elde ettiği tüm verileri ya da hoş karşılamadığı fikirleri, araştırma hipoteziyle ters düşse bile açık ve net bir şekilde sunmakla yükümlüdür.

Fikri mülkiyete saygı. Çalışma süresince yararlanılan ve çalışmada kullanılan tüm kaynaklara kurallara uygun bir şekilde atıf verilmelidir.

Sorumlu yayın. Araştırmacı yayın tekrarından kaçınmalı, sırf yayın sayısını artırmak adına hareket etmemelidir.

Meslektaşlara saygı ve ayrımcılıktan kaçınmak. Araştırmacı, aynı alanda çalışan kişilere ve onların daha önce yayınladığı çalışmalara mesleki açıdan objektif yaklaşmalıdır. Sebebi ne olursa olsun meslektaşlar arasında ayrımcılık yapılmamalı, bilimin ilerlemesi söz konusu olduğunda rekabet duygusu bir kenara bırakılabilmelidir.

4.1. Bilim Etiğinde Temel İlkeler

Yükseköğretim Kurumlarının temel görevlerinin başında bilgiyi üretmek, yaymak ve meslekleşme sürecinde öğretmek gelmektedir. Bu yönüyle yükseköğretim kurumlarının temel düzeyde ve yapısına özgün etik ilkelere sahip olması önemlidir. Bu ilkeler, “Bilim Etiğinde Temel İlkeler” başlığı altında, Türkiye TÜBA’ nın 14.12.2001 tarihli “Bilim Etiği Konusunda Basın Duyurusu” na esas teşkil etmiştir ve şu şekilde ifade edilmiştir (TÜBA Bilim Etiği Komitesi:2002);

Gerçeğe uygunluk. Veriler, sadece bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemlerden elde edilir. Verilerin değerlendirilmesinde, yorumların ve kuramsal sonuçların elde edilmesinde bilimsel yöntemler dışına çıkmaz. Bu yöntemlerle varılan sonuçlar saptırılamaz; elde edilmemiş sonuçlar araştırma sonuçları imiş gibi gösterilemez.

Bilimsel araştırmanın zarar vermemesi. Araştırmanın deneklere zarar vermemesi, deneklerin olası riskler konusunda açık şekilde bilgilendirilmesi ve deneye katılım kararının etki ve baskı olmaksızın özgürce alınması gerekir. Deneyin deneklere, deneyi yapanlara, çevreye ve insan sağlığına zarar vermemesi elzemdir. Hayvanlar üzerinde yapılan çalışmalarda deney hayvanının gereksiz yere zarar ve acı görmemesi gözetilmelidir.

Sorumluluk ve haklar. Bilim insanları araştırma sonuçları ile ilgili olarak toplumu bilgilendirmek, olası zararlı uygulamalar konusunda uyarmakla yükümlüdürler. Kendi vicdani kanaatlerine göre zararlı sonuçlara ve onaylamadıkları uygulamalara yol açabilecek araştırmalara katılmamak bilim insanlarının hakkıdır.

Yazarlar. Araştırma sonuçları araştırmayı yapanların tümünün isimleriyle yayınlanır. Araştırmanın tasarlanması, planlanması, yürütülmesi ve yayına hazırlanması aşamalarında etkin katkıda bulunmamış kişilerin isimleri yazar isimleri arasına katılamaz.

Kaynak gösterme ve alıntılar. Bilimsel yayınlarda ya da genel kamuoyuna dönük olarak yayınlanan her türlü makale, derleme, kitap ve benzeri yayınlarda daha önce yayınlanmış veya yayınlanmamış bir çalışmadan yararlanılırken, o çalışma bilimsel yayın kurallarına uygun biçimde kaynak olarak gösterilmelidir. Evrensel olarak tanınan bilim kuramları, matematik teoremleri ve ispatları gibi önermeler dışında, hiçbir yapıt tümüyle ya da bir bölümü ile izin alınmadan ve asıl kaynak gösterilmeden çeviri veya özgün şekliyle yayınlanamaz.

Bilim insanı ve akademik etkinliklerde etik. Bilim insanı, akademik yaşamının bütün evrelerinde ve öğretim, yönetim ve akademik değerlendirmelere ilişkin görevlerde bilimsel liyakati temel ölçüt olarak kabul eder, etik kurallarının dışına çıkmaz ve bu kuralların dışına çıkılmasına göz yummaz. Eğitimin eksik verilmesi, kopyacılık, akademik ilerleme ve ödül jürilerinde bilimsel liyakat ölçütlerinin dışına çıkmak, kişileri kayırmak ve benzeri davranışlar kabul edilemez.

5. Araştırma ve Yayın Etiği

Araştırma ve yayın etiği, genel olarak, “bilimsel araştırma ve yayınların dürüstlük, açıklık, nesnellik (objektif olma), başkalarının bulgu ve yaratılarına saygı gibi temel ilkelere uygun biçimde yapılmasını sağlamayı amaçlayan ve bunun gerçekleşmesi için çalışmalar yapan uygulamalı etik alanı” olarak tanımlanmaktadır (Boydak:2011). Araştırmacılar, bilgiyi geliştirip yaymak, kariyer yapmak, ailesine, yakın çevresine ve topluma karşı prestijli olmak gibi etkinlikleri gerçekleştirirken

çeşitli baskılarla karşılaşabilirler. Bu tür durumlar araştırmacıyı etik dışı davranışlar göstermesi için zorlayabilir. Etik olmayan davranışlara karşı araştırmacının en güçlü silahı, onun kişisel moral kodudur, yani bağlı olduğu etiğidir (Balcı, 2016:311-315).

Bilimsel bilgi üretimini en önemli aracı olan bilimsel araştırmalarda, problemin saptanmasından, elde edilen sonuçların yayımlanması ve paylaşılması aşamalarına kadar her düzeyde etik kurallara sadık kalmak son derece önem arz etmektedir. Bilimsel araştırmaların tasarımdan verilerin toplanmasına, işlenmesine, raporun yazılmasından okuyucuyla buluşmasına kadar geçen sürecinin tümünde araştırma ve yayın etiği kuralları işletilmelidir. Özellikle bu durum, teknolojik gelişmeler sayesinde iletişimin sınır tanımadığı, bilgiye erişimin saniye hızıyla gerçekleşebildiği siber çağında daha da önem kazanmaktadır.

Bilimsel bilgi üretimi doğaçlama bir biçimde yürütülmemelidir. Bir sistematik içinde, belirlenmiş evrensel kurallar doğrultusunda ve olanaklıysa istikrarlı politikalar çerçevesinde üretilmelidir (Akkaya ve Yıldırım, 2017:80-81). Yayın etiğinin temel unsurlarını ve bilim eserlerin güvenilirliğini, iyi dizayn edilmiş bir çalışmanın ürünü olması ve yanıltmalardan, saptırmalardan uzak olması gibi kavramlar oluşturmaktadır (Kirac:2011). Bu doğrultuda, araştırma konusu belirlerken mevcut bilgiyi tekrarlayan araştırmalar değil, bilgi yapısını büyüten ve genişleten araştırmalar planlanmalıdır.

İyi planlanmış bir araştırma etik ihlalleri önleyecektir. Bu doğrultuda araştırma konusu saptandıktan sonra araştırma sorusu ya da hipotezleri doğrultusunda, araştırma tipine, evren ve örnekleme, veri toplama araçlarına ve yöntemlerine, analiz yöntemlerine doğru karar vermek gerekir. Bütün bu süreçlerde tarafsız davranılması ve katılımcıların onamlarının alınması önemlidir.

5.1. Bilimsel Yayın ve Araştırmalarla İlgili Etik İhlaller

TÜBA Bilim Etiği Komitesi (2002), bilim insanlarının sorumluluk ve görevlerine değinerek, gerekli mesleki standartlara ulaşmak için araştırma süresince objektif, dürüst, nesnel ve açık olmanın yanı sıra aynı konuda araştırma yapan bilim insanlarının katkılarını belirtilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. TÜBA hazırlamış olduğu raporda, bilimde etik dışı davranışların nedenleri; “Eğitim eksikliği” (araştırma eğitimi yetersizliği, deneyim eksikliği), “bireysel özellikler” (Bir an önce yükselme ve ün kazanma arzusu, ünlü olma beklentisi, para kazanma hırsı vb.), “bilimde niceliğin, niteliğin önüne geçmesi” (YÖK ve üniversitelerin görevde yükselme ve atama kriterleri), “Mali nedenler” (burs, proje veya sanayi desteğini yitirme korkusu, akademik teşvik alma beklentisi vb.) olarak ifade etmiştir.

Daha önce de ifade edildiği gibi bilimsel dürüstlüğün dışına çıkılmasına etki eden faktörler çok çeşitli olmakla birlikte, bireyin araştırma konusundaki yetersiz eğitimi ve bu alandaki eksik disiplini başta gelen nedenler arasında bulunmaktadır. Kişisel olarak kurumda veya akademide hızlı yükselme hırısı, başkalarının kendisini olumlu ve başarılı tanımaları ve ismini sık sık yayınlarda görme arzusu (Hollywood Sendromu), kurumun veya bölümün aşırı baskısı, "fazla yayın= fazla prestij" duygusu, parasal kazanç hırısı ve nadiren de psikiyatrik kişisel bozuklukların bilimsel yanıtma ve yalancılıkta etken rol oynadığı düşünülmektedir (Kansu ve Ruacan:2002).

Yapılan tartışmalar ışığında bilimsel yayın ve araştırmalarda yapılan etik ihlalleri; “uydurma ve sahtecilik”, “çarpıtma, saptırma”, “aşırma/intihal”, “yayın tekrarı /çoklu yayın”, “dilimleme”, “yazarlık hakları”, “özensiz/disiplinsiz araştırma”, “tez aşırma”, “tarafli yayın/çıkar çatışması”, “kaynakları tarafli seçmek”, “destekleyeni belirtmemek”, “editör/ danışmanlar”, “insan ve hayvan haklarına saygısızlık” başlıkları altında ele alabiliriz.

5.1.1. Uydurma ve Sahtecilik

Boydak (2011:32), sahteciliği, araştırmacıların alan incelemesi yapmaksızın veya alandan veri toplamaksızın hayali verilere dayalı yayınlar hazırlamaları olarak tanımlamıştır. Uydurma ve sahteciliği, kuru laboratuvarcılık (dry labbing) ve masa başı araştırma (desk research) gibi deyimlerin karşılığı olarak gören Ruacan (2005)’ a göre, kişi hiç araştırma yapmadığı halde, çok uygun yöntemler kullanarak araştırmaya dayanmayan veriler üretmek ve hayal ürünü olan bu sözde bilimsel araştırma sonuçlarını sunmak ya da yazmak bu kapsamda değerlendirilebilir.

Kuralları hiçe sayan ya da akademik etiği özümsememiş kişilerin bu zahmetli süreci kendi lehlerine çevirmek adına araştırma üzerinde suni oyunlar oynama, gerçeğe aykırı eklemeler ve çıkarmalar yapma eylemleri tipik sahtecilik yapma davranışları olarak değerlendirilmektedir (TÜBA:2002). “Uydurmacılık” daha çok hayali verilere dayalı eylemler olarak kullanılır iken, “Sahtecilik” ise yapılan araştırmalarda, önceden tasarlanan amaca ulaşabilmek için, farklı aşamalarda verilerle oynanması anlamında kullanılmaktadır. Burada gizli amaç, arzu edilen bir fikri destekleyecek bulgulara ulaşmaktır. Bu nedenle araştırma verileri değiştirilerek analizler yapıldığı gibi, analizler yapıldıktan sonra elde edilen verilerden amaca uygun olanlar da seçilebilmekte veya veriler amacı destekleyici yönde yorumlanmaktadır. Bu etik dışı davranışlar, daha çok bazı kurum ve kuruluşların, kendi amaçlarına hizmet edecek bulguların üretilmesi düşüncesiyle, parasal olarak destekledikleri araştırmalarla ilgili makalelerde görülmektedir (Erzan:2008).

5.1.2. Çarpıtma/Saptırma

Bilimsel sonuçları ve verileri, istemli olarak değiştirmektir. Bu yola başvuran araştırmacılar, verileri ve kullanılan analizlerin detaylarını örtük verme eğilimindedirler çünkü detaylı ispatlara girerlerse gerçek verileri kullanmadıklarından sonuçları tutturamazlar. Bu aldatma sürecinde araştırmacı çıkan sonuçları kendi lehine saptırır. Araştırmanın konusu gereği olması zorunlu olanlar örneğin belirli düzeyde denek sayısı, mekân, araç gereç vb. enstrümanlar yerine ya kolay olanı kullanmayı ya da hiç kullanmayıp kullanmış gibi gösterme aldatmacalarına rastlanılmaktadır. Deney verileri veya çalışma sonuçları üzerinde bazı istatistiki manipülasyonların yapılması ya da sonuçlardan uygun olanların alınıp, uygun olmayanların ise atılmasıdır. En sık sahtecilik istenmeyen verilerin atılmasında yapılır çünkü bu sahteciliği ortaya çıkarmak zordur (İnci, 2009). İkincil kazanç sağlama amacına dönük olan bu eylemlerin çoğunlukla bireysel girişimlerden ziyade kar amacı güden büyük sektörlerle yürütülen ortak projelere, ürün satışlarına güç sağlamak, dayanak oluşturmak derdi ile artmaktadır. Bu tür çarpıtma girişimlerini başka bir artırıcı faktör de, yayıncıların bazı araştırmaları özgün olup olmamasına göre değil de kendi politikaları ve öznel düşünceleri doğrultusunda ısmarlama konu ve istedik sonuçlara vardiırma gibi etik ihlallere rağmen farklı etik kurularının farklı görüşler bildirebilmeleri olmaktadır (Ünal, Toprak ve Başpınar:2012).

5.1.3. Aşırma/İntihal

Daha önce yayınlanmış bir eserin (kitap, makale, sanatsal uygulama) tümünü ya da bir kısmını atıfta bulunmadan, kaynak göstermeden alarak kendi yayını gibi yayınlamak, kendisi adına sunmaktır (Ruacan:2005). Aşırma ve korsanlık terimleri ile de ifade edilen intihal konusunun temelinde yatan anlayış kaynak göstermemedir. Bir çalışmada yer alan o çalışmaya ya da yazara has olan bir fikrin, bir söylemin, özel bir yöntemin ya da bir kitabın herhangi bir bölümünün kullanılması gibi durumlarda aitlik bildirilmiyorsa kendine mal etme söz konusudur. Burada etik dışı olan, araştırmacının *isteyerek, farkında olarak* o niyetle yani kendine aitmiş, kendinden olan, kendisinin bulup keşfettiği, ürettiği bir şeymiş gibi başka birisine yahut kuruluşa, topluluğa ait bilgiyi, ürünü kişinin kendi üstüne mal etmesi, kendi adına sunarak kaynağın aslını, asıl sahibini manipüle etmesidir (Ünal, Toprak ve Başpınar:2012).

Aşırma, değişik yayınlarda, aynı anlamda, ancak kısmen farklı ifadelerle tanımlanmıştır. Bu yayınlarda genel olarak “aşırma” veya “intihal” (*plagiarizm*); “başka birisine ait olan fikir, bulgu ve yapıtlar (yazılı, basılı, elektronik ortamdaki) ile teknik ve sanatsal ürünlerin tamamını veya bir bölümünü, kaynak göstermeden veya kısmen değiştirip farklı kelime ve tümcelerle açıklayarak kendi

fikir, yapıt veya ürünü gibi gösterme” olarak tanımlanmaktadır (Erzan:2008). Aşırma eylemi, değiştirmeden alıntı (plagiarizm) ve anlamca alıntı (paraphrase) olmak üzere iki şekilde olabilmektedir. Değiştirmeden alıntıda yazar, kaynak göstermeden bir eserin tamamı veya bir bölümünü kendi fikri veya ürünüymiş gibi gösterirken, anlamca alıntıda ise, yazarın eserin tamamı veya bir bölümünü, yine kaynak göstermeden farklı cümle ve ifadelerle makalesine aktarır, kendi eseriymiş gibi göstermesidir. Bu aşırma ürünü makaleler, araştırmacının hem zamanını boşa harcamasına hem de saygınlığını yitirerek bilim dünyasından dışlanmasına neden olmaktadır (Kendigelen ve Çonkar:2011).

İntihal sadece yararlanılan kaynağa atıf yapılmaması olarak da algılanmamalıdır. Nitekim Plagiarism.org intihalin kaynak göstererek ve kaynak göstermeyerek yapıldığını belirtmektedir (Plagiarism:2007).

Aynı kaynağa göre kaynak göstermeden yapılan intihaller arasında şunlar yer almaktadır;

1. *Hayalet yazar (The ghost writer)*. Başka kaynaktan kelime kelime tüm bilgiyi almak.
2. *Mevcut yazı (The potluckpaper)*. Pek çok kaynaktan alarak kendine ait gibi göstermek.
3. *Zayıf / yetersiz gizleme (The poor disguise)*. Paragraf içindeki anahtar kelimeleri değiştirerek gizlemek.
4. *Kendinden aşırma (The self-stealer)*. Kendisine ait önceki bir çalışmadan aynen almak.
5. *Fotokopi (The Photocopy)*. Belli bir kaynaktan hiçbir değişiklik yapmadan bir bölümü almak.
6. *Emek tembelliği (The Labor of Laziness)*. Orijinal çalışma için çaba sarf etmek yerine çalışmanın büyük bir kısmını başka kaynaklardan alıntılarla doldurmak.

Kaynak göstererek yapılan intihaller ise şunlardır:

1. *Unutulan dipnot (The forgotten footnote)*. Yazar adını vererek fakat tam künyeyi vermeyerek kaynağın orijinaline ulaşılma ihtimalini ortadan kaldırmak.
2. *Yanlış Bilgilendirme (The misinformer)*. Yanlış künye vererek kaynağın orijinaline ulaşılma ihtimalini ortadan kaldırmak.
3. *Fazla mükemmel alıntı (The too-perfect paraphrase)*. Yazarın bire bir alıntı yaptığı kaynağa atıf yapması fakat tırnak işareti koymayı önemsememesi.
4. *Becerikli atıf yapma (The resourceful citer)*. Yazarın tüm kaynaklara atıf yapması, tırnak işareti kullanması fakat araştırmanın hiçbir orijinal fikir içermemesi.
5. *Mükemmel suç (The perfect crime)*. Yazarın bazı yerlerde kaynaklara atıf yapması fakat yazının kalan kısımlarındaki analizlerin kendine ait olduğu fikrini yaratma düşüncesiyle bazı kaynaklara atıf vermemesi.

5.1.4. Yayın Tekrarı /Çoklu Yayın.

Akademik camiada oluşan “Yayınla ya da yok ol!” kriterinin, akademik kadrolar üzerinde oluşturduğu baskı sonucu, akademisyenler, yayın çoğaltma, “özgeçmişini kabartma” adına

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

çalışmalarının yayınlanmasını garantiye alacak tutum ve davranışlara yönelebilmekte, çalışmalarını birden fazla yayıncıya gönderebilmektedir. Buna *yayın tekrarı*, *çoklu yayın* (duplikasyon) adı verilmektedir. Kıraç (2011), çoklu yayını bilimsel yanıltma olaylarından gereksiz ve tekrar yayın yapma “duplikasyon, redundant publication” orijinal araştırma veya makaleye atıfta bulunmaksızın çoklu yayın organlarına yeniden yayına göndermek ya da yayımlama eylemi olarak ifade etmiştir. Bilimsel yanıltma davranışlarının çoklu yayının nedenlerinden biri olarak da hızlı yükselme hırsı, başkalarının kendisini olumlu ve başarılı tanımlarını arzulama, ismini yayınlarda sık görme arzusu “Hollywood Sendromu” olarak dile getirmiştir.

Aynı veriler ve sonuçların, editörden izin almadan veya yayın organına gönderilen derginin editörüne bilgi vermeden, birden fazla yayında yayınlanması basit değil aksine ciddi boyutlara ulaşan bir eylemdir. Bu etik yanıltma türü, özellikle fakülte dergileri buna çok uygun ortam oluşturmakta, çoklu yayınların yolu açılmaktadır. Tüm araştırma makalesi iki ayrı dergide yayınlanabileceği gibi farklı dillerde de yayınlanabilmektedir. Ancak, yayının içeriği çoklu uzmanlık alanını içeriyorsa, yayının farklı dilde yayınlanması da yarar görüldüğünde ve diğer benzer durumlarda: ilk yayın organından izin alınması ve ikinci yayında ilk yayın yerine ilişkin bibliyografik bilgilere yer verilmesi halinde bu durum çoklu yayın olarak değerlendirilmeyebilir (İnci, 2009:75).

5.1.5. Dilimleme

Bölerek/dilimleyerek (salami slicing) yayımlama, araştırmanın sonuçlarını, o araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde bölerek, azaltarak ya da çoğaltarak birden fazla yayın yapmaktır. Araştırmacıların, tek bir çalışmadan elde edilen sonuçların yapay olarak bölerek birden fazla yayın çıkarma çabasına girmesi olarak tanımlanabilen bölerek yayınlamaya aynı örnekleme ya da çalışma grubundan elde edilen verilerin, tek makalede verilecekken her biri ayrı ayrı makaleler şekline dönüştürülerek aynı ya da farklı dergilere gönderilmesi, farklı kongre ve sempozyumlarda sunulması olarak örneklendirilebilir (Ruacan:2005). Bir araştırmanın, parçalara bölünmeden bütünlük içinde yayınlanması, araştırmanın değerini arttırırken, bulgulara daha kolay ulaşmasını da sağlamış olur. Böylece hem zaman kazanılmış hem de bulgular arası ilişkiler daha net kurulmuş olur (İnci:2009).

Genellikle, yazarların yayın sayısını arttırmak amacıyla başvurduğu etik dışı yöntemlerden biri olan dilimleme, yapılan araştırmanın özgünlüğüne ve bütünlüğüne de zarar vermektedir. Ancak belli kurallara uyulması durumunda, farklı nedenlerle dilimleme yapılabilir. Örneğin uzun süreli araştırmaların bir kısım bulgularının bilim dünyasına daha önce duyurulması gerekebilir. Bu durumda araştırmanın bütün aşamaları tamamlanmadan öncül bir eser yayınlanabilir. Benzer şekilde disiplinler arası bir proje yoluyla elde edilen bulguların bir kısmı herhangi bir disipline hitap edecek şekilde ayrılıp yayınlanabilir (Boydak, 2011:36).

5.1.6. Yazarlık Hakları

Bilimsel bir araştırmada yazarlık hakkı olmayanların yazar olarak gösterilmesi ya da yazarlık hakkı olanların araştırmada yazar olarak gösterilmemesi gibi benzer sorunların yaşandığı haklardır. Ünal vd. (2012), yazarlık hakkında en çok yaşanan problemleri: Küçük bir katkı nedeniyle hak etmediği halde yeni bir yazar olarak ekleme, yazar sırasını diğer araştırmacılardan izinsiz olarak değiştirme, ortak yazarın adını çıkarma, saygın bir kişinin adını ortak yazar olarak izinsiz yazma, onursal yazarlık, ikram yazarlık, karşılıklı yazarlık, bedel karşılığı (hayalet yazara) kendi adına çalışma/yayın yaptırma” şeklinde açıklamışlardır.

5.1.7. Özensiz /Disiplinsiz Araştırma

İyi planlanmamış, uygun yöntem seçilmemiş, bulgu ve veri analizi ve değerlendirilmesi iyi yapılmamış dağınık, özensiz ve disiplinsiz araştırmalar için kullanılan, “Özensiz araştırma” veya “disiplinsiz araştırma” (sloppy research) bilimsel yanıtımdan ayrı değerlendirilir. Çünkü araştırmacının “iyi niyetli olduğu veya yaptığı yanlışların farkında olmadığı ya da dikkatsizliği nedeniyle araştırmasının herhangi bir aşamasında güvenilir olmayan sonuçlar ürettiği kabul edilir. Uyarılarak, gerekli eğitim verildiği takdirde iyi ve disiplinli bir araştırmacı olarak kazanılabileceği varsayılır (Kansu ve Ruacan, 2000:111)

5.1.8. Tez Aşırma

Öğretim üyeleri tarafından, danışmanlığı yapılan öğrencinin tez çalışmasını ya kendi çalışmasıymış gibi ya da ortak çalışmaymış gibi yayınlanmasdır. Diğer bir yönüye tezlerden ekleme ve çıkarma yöntemleriyle yeni yayın yaratma çabaları da bu kapsamda değerlendirilebilir.

5.1.9. Tarafalı Yayın /Çıkar Çatışması

Mesleki görevlerini nesnel biçimde yerine getirmeye çalışan üniversite çalışanları, bazen, resmi sorumlulukları ile kişisel çıkarları çatıştığı zaman, tatsız ancak önüne geçilmez durumlarla karşılaşabilmektedirler. Bu durumda bilerek ya da bilmeyerek tartışmalı kararlar alabilmektedirler. Çatışan çıkarlar sadece finansal meseleler değil, siyasi ilişkiler, dini inançlar, şahsi ilişkiler gibi etkenlere de bağlı olabilir. Eğer bu akademisyen, o araştırmayı yürüten kişi ya da danışman ise sorun daha da ağırlaşır. Bilimsel araştırma ve yayında nesnelliliğin, tarafsızlığın korunması, dürüstlük, araştırmanın güvenilirliği, saygınlığı, halka karşi sorumluluk yönlerinden hayati bir unsurdur. Aksi halde bilimsel araştırmaya duyulan tüm güveni sarsar. Hem yayını sunan yazarın hem sunduğu derginin editörünün hem de yazıyı inceleyen hakemlerin bu değerlendirme sürecinde mutlak tarafsızlığı esastır (Benos:2005; Akt Ülman:2006).

Tarafllık kaynaklarından biri de örneklemin ya da çalışma grubunun seçiminde yanlı davranılmasıdır. Araştırmacı kendi hipotezlerini doğrulayacak nitelikte bir örneklem seçtiğinde araştırmanın tarafsızlığı zarar görmektedir (Aydın:2006b).

5.1.10. Kaynakları Tarafllı Seçmek

Araştırmacıların bilinçli veya bilinçsiz biçimde yaptığı bir bilimsel yanıtma şekillerinden birisi de kaynakları tarafllı seçmektir. Bu durum yazarların sadece kendi sonuçlarını veya görüşlerini destekleyen kaynaklara yer verip karşı yöndeki kaynaklara yer vermemesi, onlardan yararlanmaması durumunu ifade etmektedir. Ancak okuyucuların bunu tespit edebilmesi zor olduğundan hakemler yayında bir tarafllık unsuru tespit ettiklerinde editörü bilgilendirmelidirler (Ongun:2006; Ruacan:2005). Tarafllı kaynak seçiminde siyasi ve ideolojik eğilimlere yenik düşmenin rolü olduğu belirtilebilir.

5.1.11. Destekleyeni Belirtmemek

Araştırmacının araştırma sürecinde destek aldığı kurum ya da bireyleri çalışmasında belirtmemesi olarak ele alınabilecek destekleyenleri belirtmemesi durumunun çeşitli sebepleri olabilir. Sağlık alanında birçok araştırmanın, destekleyici kuruluşun ismi gizli tutularak desteklendiği ve böylelikle bulguların bilimsel ve tarafsız olduğu algısının yaratılmaya çalışıldığı, bu yolla ticari kazanç amacı güdüldüğü görülmektedir. Destekleyenlerin belirtilmesi, araştırmanın yürütülmesi aşamasında veya sonuçlarda destekleyenlerin yönlendirici olup olmadıklarının tespiti bakımından etik ve denetimsel bir sorumluluktur (Aydın:2006b; Ünal, Toprak ve Başpınar:2012; İnci:2009).

Akademik yayınlarda destekleyenleri belirtmenin genellikle teşekkür etme biçiminde gerçekleştiği söylenebilir. Üç farklı tür desteğe teşekkür edilebilir. Bunlardan ilki araştırmanın yürütülmesine veya yayına hazırlanmasına teknik destek sağlayanlara teşekkür edilmesidir. İkincisi, fikir ve görüşlerinden yararlanan bilim insanlarına teşekkür edilmesidir üçüncüsü ise araştırmaya finansal destek sağlayan kuruluşlara teşekkür edilmesidir (TÜBA, 200:29).

5.1.12. Editör / Danışmanlar

Akademik yayınların hazırlanmasında önemli rolleri ve sorumlulukları olan danışmanların bir makaleyi makul sürede ve gerçekçi değerlendirmesi gerekir (İnci:2009). Akademik yayınların, yayınlanmadan önce editör ve danışmanların süzgecinden geçmeleri temel kuraldır. Dergi editörlüğü ve danışmanlık özveri ve emek gerektirmektedir. (Kutsal:2006). Editörler, yazarlara ve onların okurlarına karşı sorumludur. Öncelikle çalışma aslına uygun ve anlaşılır şekilde sunulmalıdır. Editör, bu sebeple dolaylı anlatımları açıklamalı, tespit ettiği hataları ve çelişkileri gidermelidir. Eğitimli ve yetenekli bir editör yalnızca açıklanması gerekenleri açıklamalı ve aktarması gereken bilgiyi kullanıma en uygun biçimde sunmalıdır (Barzun ve Graff, 2001:313).

5.1.13. İnsan ve Hayvan Haklarına Saygısızlık

Sosyal bilimler araştırmalarında faydadan önce zarar vermemek öncelikli konudur (Aydın:2006b). Araştırmalarda denek olarak yer alan insanların, araştırmadan zarar görmeme konusundaki hassasiyetleri, insan etiğine duyulan saygının önemini artırmıştır. Deneklerin sağlıksız koşullardan uzak tutulması denek olarak katıldıkları araştırmanın sonuçlarından haberdar olmak istemeleri kabul görmüş haklardandır (Ongun:2006). İnsanlar veya hayvanlar üzerinde yapılacak araştırmalar çeşitli etik kurulların izin ve denetimine tabidir. Türkiye’de bu anlamda ilk etik kurul 1988 yılında Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi’nde kurulmuştur. Birçok saygın dergi yayın için gönderilen makalelerde etik kurul izni şartı koymuştur (Ruacan:2005).

6. Sonuç

Toplumsal ilişkilerimizi ve davranış biçimlerimizi ahlak kavramı ile biçimlendirme çabaları, bu kavram üzerinde ortak bir konsensüs olmaması nedeniyle, yetersiz kalabilmektedir. Bu durum, kaynağını geleneksel yapılardan, inançlardan, alışkanlıklardan alan ve kültür tarafından şekillendirildiği için yerellik niteliği taşıyan ahlak kavramı yerine, toplumları, üzerinde daha çok uzlaşabileceği evrensel kurallar oluşturma çabası içine itmiştir. Topluluklara mensup bireyler, oluşturdukları bu evrensel kuralları ve ilkeleri, gelişim süreçlerinde içselleştirerek profesyonel bir davranış haline getirmek için çaba gösterebilirler de zaman zaman bu sapmalar olabilmektedir. Bu durum araştırma faaliyetleri içerisinde yer alan araştırmacılar için de geçerli olmaktadır. Araştırma süreçlerinde etik değer ve bakış açısındaki yetersizlik, araştırmacıyı etik dışı davranışlardan alıkoyamayabilmektedir. Akademik etik, bilim etiği, araştırma ve yayın etiği akademik alanı biçimlendiren, bu alanda yürütölen faaliyetlerin doğruluğunu ve niteliğini denetleyen, bireyleri bilimci sorumluluğu ile davranmaya teşvik eden kurallar bütünüdür. Bu kuralların sağlıklı bir biçimde işleyebilmesi için, bireylerin etik tutum ve davranışları önce genel yaşamlarında, sonra mesleki yaşamlarında içselleştirmeleri gerekir ki bu da ancak etik değer eğitimi ile olanaklı olabilmektedir.

KAYNAKLAR

- Akkaya, M. ve Yıldırım, Z. (2017). Akademik Bilgi Üretimi ve Etik. *Çankırı Karatekin Üniversitesi, Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 78-93.
- American Association of University Professors (AAUP) (2011). *Statement on Professional Ethics*. <http://www.aaup.org/statements/Redbook/Rbethics.html>.
- Aydın, İ. (2006a). Sosyal Bilimlerde Araştırmadan Yayına Etik Değerler. Araştırma ve Yayın Etiği. *Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık 1. Ulusal Kurultay Bildirileri* (Ed. K. Karakütük), 71-80.
- Aydın, İ. (2016b). *Eğitim ve öğretimde etik* (8.Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları
- Balcı, A. (1997) *Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem, Teknik ve İlkeler*. 2. Baskı, TDFO Bilgisayar Yayıncılık San. Tic. Ltd. Şti., Ankara.
- Barzun, J. ve Graff, H.F. (2001). *Modern Araştırmacı*. Çev. F. Dilber. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Boydak, M.(2011). Araştırma ve Yayın Etiği, *Bilim Etiği*, Atasoy, N., Boydak, M., Çırpan, H., Kendigelen, A., Meriç, İ. E., Topal, A. S., Ulubelen, A., Yıldırım, N., Yazıcı, H. (Eds), s. 43-55, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları,
- Bükan, N. Ö. (2006). Akademik Etik. *Hacettepe Tıp Dergisi*. Cilt 37, Sayı:3, 164-170.
- Erzan, A. (2008). Yayın Ahlakı. *Bilim Etiği Elkitabı* (Ed: Erzan, A.), TÜBA Yayınları, Sıra No. 17, s. 35-45.
- İnci, O. (2009). Bilimsel Yayın Etiği İlkeleri, Yanıtlmalar Yanıtlmaları Önlemeye Yönelik Öneriler. *Türk Tıp Dizini*, Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık, s. 69-89.
- Kansu, E, ve Ruacan, Ş. (2000). Bilimsel yanılma türleri, nedenleri, önlenmesi ve cezalandırılması. *Sendrom*. 1;12:111
- Kansu, E. ve Ruacan, Ş. (2002). Bilimsel Yanıltmanın Günümüzdeki Durumu: Türleri, Nedenleri, Önlenmesi ve Cezalandırılması. *Türk Kardiyoloji Derneği Araştırması* 30, 763-767. Erişim tarihi: 10.01.2021 http://www.tkd-online.org/dergi/TKDA_30_12_763_767.pdf
- Karakoç Y. (2012). Hukuk-Etik ilişkisi. *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi*. İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları.
- Kendigelen, A. ve Çonkar, M. H. (2011). Türk Mevzuatında Bilim Etiği İhlalleri. *Bilim Etiği*, Atasoy, N., Boydak, M., Çırpan, H., Kendigelen, A., Meriç, İ. E., Topal, A. S., Ulubelen, A., Yıldırım, N., Yazıcı, H. (Eds), s. 43-55, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları,
- Kirac, F. (2011). Scientific misconduct: definition, patterns and possible outcomes of duplicate publication. *Anadolu Kardiyoloji Dergisi/The Anatolian Journal of Cardiology*, 2011(1), 174-179.
- Kuçuradı, İ. (2006). Etik. *Türkiye Felsefe Kurumu*, Ankara.
- Kuçuradı, İ.(2007). Etiğe yaklaşımlar, etik yaklaşımlar ve bir evrensel etik düşüncesi. *II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı*. Ankara ODTÜ Felsefe Bölümü.
- Kutsal, Y.G. (2006). Editörün Katkı ve Sorumlulukları. *Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık*, 67-72. Librairie Larousse. (1986). Etik. *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi* (8, 3865). İstanbul: Interpress Basın ve Yayıncılık A.Ş.
- National Education Association (NEA) (2018). Code of Ethics. Erişim Tarihi: 30.10.2020 <http://www.nea.org/home/30442.html>.
- Okay, A. ve Okay, A. (2005). *Halkla ilişkiler kavram strateji ve uygulamaları* (2. Baskı). İstanbul: Der Yayınları.
- Ongun, M.T. (2006). Araştırma ve Yayın Etiği. *Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık 1. Ulusal Kurultay Bildirileri* (Ed. K. Karakütük), s.89-93.
- Pieper, A. (2012). *Etiğe Giriş*. (2. Baskı) İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Plagiarism.org. (2007) Types of plagiarism. Erişim Tarihi: 30.10.2018 http://www.plagiarism.org/learning_center/types_of_plagiarism.html
- Resnik, D. B. (2015). What is ethics in research & why is it important? Erişim Tarihi: 30.10.2020 www.niehs.nih.gov/research/resources/bioethics/whatis
- Ruacan, S. (2005). Bilimsel Araştırma ve Yayınlarında Etik İlkeler. *Gazi Tıp Dergisi* 16(4), 147-149. Erişim Tarihi: 30.10.2020 <http://medicaljournal.gazi.edu.tr/index.php/GMJ/article/viewFile/248/246>
- Saddleback College (2018). Faculty Code of Ethics and Professional Standards. Erişim Tarihi:30.10.2018 <http://www.saddleback.edu/gov/senate/acsen/acsen/ethics.html>.
- Stroll, A. A., Long, A. A., Bourke V. J. ve Campell, R. (2017). *Etik Kuramları*. (Der. ve Çev. Mehmet TÜRKERİ). Ankara: Lotus Yayınları
- Tepe, H. (2011). *Etik ve Metaetik*. (2. Baskı). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu
- Tolan, B. (1996). *Toplum bilimlerine Giriş*, Murat ve Adam Yayınları, 4.Baskı, İstanbul

- TÜBA. (2002). *Bilimsel Araştırmada Etik ve Sorunları*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği. (2010). Erişim Tarihi: 30.10.2020 http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/mevzuat/yonetmelik_
- Uçak, N. O. ve Birinci, H. G. (2008). Bilimsel etik ve intihal. *Türk Kütüphaneciliği* 22(2), 187- 204). <http://stumpffi.pau.edu.tr/siteler/yonetim/etikKurul/2070-4100-1-PB>.
- Ülman, Y. I. (2006). *Bilimsel Bilgi Üretiminde Yayın Etiği* (Örnekleriyle Bilimsel Yanıltma Türleri), Tıbbi Yayın Hazırlama Kuralları ve Yayın Etiği, ed. H. Yazıcı, M. Şenocak, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Programı, İstanbul: Nobel yay. 49-61.
- Ural, Ş. (2000). Teknik, *Teknoloji ve Değerler*, III Teknoloji Kongresi Bildirileri, Ankara: TÜBİTAK Yayınları,
- Ünal, M., Toprak, M., & Başpınar, V. (2012). Bilim Etiğine Aykırı Davranışlar ve Yaptırımlar: Sosyal ve Beşeri Bilimler İçin Bir Çerçeve Önerisi. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(3), 1-27.
- Yükseköğretim Kurumları Etik Davranış İlkeleri. (2014). Erişim Tarihi: 30.10.2020 <https://www.ankara.edu.tr/wpcontent/uploads/sites/6/2015/01/etikdavran%C4%B1%C5%9F-ilkeleri.pdf>

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkiler bulunmamakta, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması olmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma, Etik Kurul Kararı gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.

KLASİK TÜRK MÜZİĞİ VIYOLONSEL EĞİTİMİNDE ERMENİ BESTEKÂRLARIN KANTO BESTELERİNİN SÜPÜRDE AKORTTA ÖĞRETİMİ

Öğr. Gör. Adem KILIÇ*

ÖZ

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı Devletinde görülen batılılaşma hareketleriyle birlikte yeni popüler eğlence türleri ortaya çıkmıştır. Bu eğlence türlerinin başında *Kanto* formu da gelmektedir. Önceleri saray mensuplarının eğlence unsuru olarak öne çıkmayı başaran kantolar, daha sonraları İstanbul gece yaşamının ayrılmaz bir parçası olmuştur. İtalyan kökenli bu form türü daha çok tuluat tiyatrolarında oyunların öncesinde icra edilirken, bir süre sonra kendine ait bölümü olan bir yapı haline bürünmüştür.

Tuluat tiyatro etkinlikleri genellikle Ermeni asıllı sanatçılar tarafından düzenlenen etkinliklerdir ve kanto formuna yönelik ilk icra örnekleri de yine bu sanatçılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle Ermeni bestekârların kanto formunun tanınmasında büyük emekleri olmuştur. Sanatçıların sahnede performanslarını sergilerken, kendilerine has bir telaffuzla şarkı sözlerini söylemeleri oldukça dikkat çekicidir. Seslendirilen eserlerin melodik ve ritmik yapısının da Klasik Türk Müziğine yakın olması dolayısıyla bu form türü kısa zamanda popüler hale gelmiş ve bu sayede izler kitlede gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Ayrıca Klasik Türk Müziğinin tanınmış önemli bestekârları da bu form türünde besteler yapmıştır. Kanto icralarında, özellikle kadınlar ön plandadır. Her ne kadar erkek sanatçılarla beraber seslendirilen düetli kantolar bulunsa da yalnızca kadınların seslendirdiği kantolar daha çok tercih edilmiştir. Buradan da kadınların cinsel kimlikleriyle özellikle ön planda oldukları anlaşılmaktadır.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Beyoğlu Direkleri arasında gerçekleştirilen faaliyetlere uzun bir süre ara verilmiş, Cumhuriyet sonrası yıllarda ise kanto besteleri taş plaklarda duyulmaya başlamıştır. 1980'li yıllara gelindiğinde ise Ramazan ayı etkinlikleri içerisinde kendisine yer bulabilmiştir. Nurhan Damcıoğlu, Seyfi Dursunoğlu gibi kanto sanatçıları bu geleneği ayakta tutabilmeyi başarmıştır.

Günümüzde ise eski popülerliğini yitirmiş olan kantoların tekrar gündeme gelebilmesi amaçlanarak genellikle basit ezgi yapılarına sahip olan bu form türünün seslendirilecek teknik eserler öncesinde icracıların makama ve usule alıştırılması bakımından Klasik Türk Müziği viyolonsel eğitiminde kullanılabilmesi öngörülmektedir.

Bu amaçla kanto formunda eser bestelemiş Ermeni asıllı bestekârlar detaylıca incelenmiştir. Fakat, kaynak yetersizliği dolayısıyla yalnızca Karnik Garmiryân ve Kemâni Sarkis Suciyan'a ait kanto bestelere ulaşılabilmektedir. Bestekârlardan Kemani Sarkis'e ait 46 kanto bestesi bulunurken, Karnik Garmiryân'a ait 29 kanto bulunmaktadır. Eserler, bestelerin makam yapısı dikkate alınarak seçilmiştir. Araştırmanın sonucunda ise bu form türünün Türk Müziğinde teknik düzeyli eser icralarına başlanmadan önce, öğrencilerin makam ve icra biçimine alıştırılması amacıyla rahatlıkla kullanılabilmesi fikri ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müzik Kültürü, Klasik Türk Müziği, Kanto, Ermeni Bestekârlar, Viyolonsel Öğretimi, Süpürde Akordu.

* Ordu Üniversitesi Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi Çalgı Eğitimi Bölümü. Orcid: 0000-0002-3629-6478
adem_kilicgsf@hotmail.com. Araştırma Makalesi. Sayfa Sayısı: 215-245

Makale Geliş Tarihi: 05.01.2022

Makale Kabul Tarihi: 21.02.2022

Makale Yayın Tarihi: 28.02.2022

TEACHING THE CANTO COMPOSITIONS OF ARMENIAN COMPOSERS IN CLASSICAL TURKISH MUSIC CELLO EDUCATION IN “SÜPÜRDE TUNING”**ABSTRACT**

Beginning from the second half of the 19th century, with the westernization movements seen in the Ottoman Empire, new popular entertainment forms gradually appeared. The leading form of these entertainments is the Kanto form. Cantos, which managed to stand out as an entertainment element for Ottoman Court of the palace, later became an inseparable part of the Istanbul nightlife. While this form of Italian origin was mostly performed in the “Tuluat Theaters” before the plays, after a while it became a musical structure with its own section.

Tuluat theater events were generally organized by Armenian artists, and the first performances of the canto form were also performed by these artists. For this reason, Armenian composers have made great efforts in the recognition of the canto form. It is quite remarkable that the artists perform the lyrics with their specific pronunciation while performing on stage. Since the melodic and rhythmic structure of these performed works are close to Classical Turkish Music, this form has become popular in a short time, and there has been a noticeable increase in the audience. In addition, well-known and important composers of Classical Turkish Music also composed in this form. Women were especially prominent in canto performances. Although there were also cantos with duets performed with male vocal artists, cantos performed only by women were more preferred. From this point, it is understood that women were especially at the forefront with their sexual identity.

With the start of the First World War, the activities carried out in Beyoğlu Direkleri were suspended for a long time, and in the post-republican years, canto compositions began to be heard on stone records. By the 1980s, canto was able to find a place for itself in the activities of the month of Ramadan. Canto artists such as Nurhan Damcıoğlu and Seyfi Dursunoğlu managed to keep this tradition alive.

Today, it is foreseen that this form, which usually has simple melody structures, with the aim of bringing cantos that have lost their former popularity to the agenda again, will be beneficial to use in Classical Turkish Music cello education in terms of accustoming the performers to the maqam and the rhythm before the technical works to be performed. For this purpose, composers of Armenian origin who composed works in canto form were searched in detail. However, due to the lack of resources, only the canto compositions of Karnik Garmiryan and Kemani Sarkis Suciyan could be reached. While there are 46 canto compositions belonging to Violin Sarkis, one of the composers, there are 29 cantos belonging to Karnik Garmiryan. The musical works have been selected by considering the maqam structure of the compositions. As a result of the research, the idea has emerged that this musical form can be used easily in order to familiarize students with the maqam theory and performance style before starting to play technically difficult works of Classical Turkish Music.

Key Words: Music Culture, Classical Turkish Music, Canto, Armenian Composers, Cello Education, Süpürde Tuning.

1. GİRİŞ

İnsanı diğer varlıklardan ayıran en önemli hususların başında “kültür” kavramı gelmektedir. Nesilden nesile aktarılan bir miras olan kültür, toplumun hem ortak değerlerini hem de davranışlarını biçimlendiren kurallar ve değerler bütünüdür. Ayrıca sanat, felsefe, sosyoloji gibi pek çok alanla da etkileşim halindedir.

Toplumbilimcimiz Özer Ozankaya'nın tanımına göre, dilimize Fransızca culture sözcüğünden girmiş olan kültür terimi, tarihsel ve toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, kullanmada, sonraki kuşaklara iletmede yer alan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların tümüdür (Say, 2005: 332).

Kültür sözcüğüne dair en detaylı tanımı ise Özlem, şu şekilde yapmaktadır:

“Kültür”, sözlüklerde ve ansiklopedilerde en çok tanıma sahip sözcükler arasında bulunur. Terim olarak “kültür”, Latince colere fiilinden türetilmiştir. Colere; işlemek, yetiştirmek, düzenlemek, onarmak, inşa etmek, bakım ve özen göstermek, ekip biçmek, iyileştirmek, eğitmek vb. anlamları birlikte içeren çok zengin bir anlam içeriğine sahiptir (2008: 153).

Toplumların yaşamlarının, hislerinin, inançlarının, duygu ve düşüncelerinin ortak deneyimleri sonucunda *kültürel bellek* meydana gelmektedir. Bu bellek sayesinde, geçmişe ilişkin sahip olunan birikimler canlı tutulabilmekte ve sürekliliği sağlanabilmektedir.

“Kültürel bellek, genel olarak toplumların geçmişlerine ilişkin tecrübeleriyle olan bağlarını yenilemek koşuluyla canlı tuttuğu ve bu deneyimin nesiller arası aktarımını sürdürerek, kolektif kimliği oluşturan bellek türünü açıklar. Bu manada toplumun geçmişteki hatıra ve deneyimlerini birlikte anımsaması ve yinelemesi, o topluma ait ortak bir kimliğin belirtecidir. Dolayısıyla toplumlar kimliklerini güvence altına almak ve devamlılığını sağlamak için daima mensubu oldukları kültürün korunmasını sağlayan, kuşaklar arası bilgi alışverişini gerçekleştirerek ona devamlılık kazandıran ve ihtiyaç duyulduğunda yeni şartlara ayak uydurabilmek adına güncellenebilen bir hafızaya gereksinim duyarlar. Bu bağlamda, toplumun kimliğini meydana getiren kültüre dair bütün bilgi birikimi, toplum vasıtasıyla kültürel bellek adı verilen bellek içerisine kaydedilir, paylaşılır ve diri tutularak sürekliliği sağlanır (Akın, 2018: 104).

İnsanoğlunun, var olduğu günden itibaren duygularını ifade edebilme hususunda en sık kullandığı araçların başında “müzik” gelmiştir. Bu sayede bireyler, yaşamlarını derinden sarsan olayları rahatlıkla dışarıya aktarabilmişlerdir.

“İnsanoğlu sesin keşfedilmesinden, bugünkü büyük orkestra partilerinin yazılmasına kadar geçen zaman içerisinde müziği hep duyguların ifadesi olarak kullanmıştır. Yaşadığı içsel olayları anlatmanın, dışa vurmanın en kolay yolu olarak görmüştür. Gerçekte de müzik öyledir. Farklı dillerde yazılsa da aynı dilde okunur. Müzik, en kısa tanımı ile insanların duygu, düşünce ve hislerini anlattığı ulusal ve evrensel dildir” (Akarsu, 2017: 884).

Müziğin yerelden evrensele aktarılmasında, geleneksel müziklerin de önemli bir rolü olmuştur. Tarihsel süreçlere ve toplumsal çeşitliliğe göre yapısında yer yer değişimler görülmektedir. Geçmişteki yaşantıların ve deneyimlerin bugüne aktarılmasına katkı sunan geleneksel müzik türleri, bu bakımdan kültürel bir miras özelliği taşımaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde, uzun yıllardan beri nesilden nesile aktarılmış, varlığını devam ettirmiş ve çok eski bir mazisi olan, köklü ve kalıcı özellikleri barındıran müzik kültürleri, yalnızca bulunduğu kültür için değil, dünyadaki tüm kültürler açısından evrensel niteliklere sahip, kültürel miras değeri taşır. Bu nedendir ki böylesi kültürler üstü yetileri olan müzik kültürlerinin, öncelikle müzik bilimi başta olmak üzere, sosyoloji, göstergebilim, müzik, tarih gibi disiplinler tarafından araştırılması, ele alınması ve konuyla alakalı bilgilerin üretimi son derece önemlidir (Ege, 2019: 232).

2. Müzik Kültürüne Dair

Toplumları birleştiren ve bütünleştiren kültürel değerlerin, bir sonraki nesle iletiminde dil, etkin bir araç olmuştur. Bu sayede, milletler oluşturduğu değerler bütünü yıllarca koruyabilmiş ve canlı tutabilmiştir.

Toplumları birbirine, geçmişe ve geleceğe bağlayan en önemli unsur dildir. Dil ile geçmişimizi, geleneklerimizi, göreneklerimizi, bizi biz yapan ortak değerlerimizi öğrenir ve bir sonraki kuşaklara aktarabiliriz. Dil, ile düşünür, dil ile üretebiliriz (Mora, 2008: 5).

Kültürel birikimlerin aktarımında bir diğer önemli iletişim aracı ise müzik olmuştur. Bunun nedenine bakıldığında, müzik pratiklerinin günden güne insanlar arasında yaygınlaşması düşünülebilir. Ortaya çıkan sözlü-çalgısal gelenek ise “Müzik Kültürü” kavramını meydana getirmiştir. Bu kavram, günümüze kadar değişerek ve gelişerek yaşayan bir olgu halini almıştır.

Müzik Kültürü; toplumun bir üyesi olarak insanoğlunun, genel kültürünün yanında kazandığı müzik sanatına ilişkin bilgi, beceri, tutum ve davranışlar ile müzik ortamlarında geçerli ahlak kuralları, gelenekler ve benzeri diğer yetenek ve alışkanlıkları kapsayan karmaşık bir bütündür (Günay, 2011: 99).

İnsanoğlu müzikal fikirlerini ve icraatlarını kültürel hayata aktarırken, yaşadığı toplumda oluşturduğu etkiler ışığında yeni bir müzikal kimlik oluşturur. Zaman içerisinde toplum tarafından benimsenen bu oluşumlar, bir süreç içerisinde gelişir; elde edilen birikim ve deneyimler ise bir sonraki kuşağa aktarılır.

Nacakçı, müzik kültürünün temel kavramlar içerisinde tanımlanabilmesini şu başlıklarla birlikte sunmaktadır:

- “Müzik kültürü, bir toplumun kimliğini oluşturmadaki önemli unsurlardan biridir.
- Müzik kültürü, toplum ya da toplumların birikimleridir.
- Müzik kültürü, bir dizi sosyal süreçlerin bileşkesidir.
- Müzik kültürü, disiplinler arası birçok bilim dalının ürün ve sonuçlarının, bileşkesi niteliğindedir.
- Müzik kültürü, müzik gerçekliğini, varlığını açıklar.

- Kısaca müzik kültürünü, insanlığın yaşam süresince oluşturduğu maddi ve manevi olgular üzerine biçimlendirdiği, geliştirdiği ve aktardığı müzikal ürünlerin tümü olarak tanımlayabiliriz” (2021: 28).

3. Kanto'nun Tanımı, Tarihsel Süreci ve Popüler Kültürdeki Kullanımı

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde, pek çok alanda olduğu gibi müzik alanında da bir takım batılı tarzda yenilikler ortaya çıkmıştır. Saray mensupları, klasik batı müziğinin yanı sıra opera ve tiyatro alanlarına da yoğun bir ilgi göstermiştir. Ayrıca bu alanların dışında 19. yüzyılın sonlarından itibaren, İstanbul'un eğlence yaşamı popülerlik kazanmıştır. Kıvrak ritimleri, zihinde kalan ezgi yapısı başta olmak üzere, çeşitli toplumsal olayları alaylı bir biçimde eleştiren bir yanının da bulunması bakımından kantolar; kısa zamanda eğlence yaşamının vazgeçilmez bir müzik türü olmuştur.

Kantonun tanımına, gelişim sürecine ve kanto icrasında kullanılan enstrümanlara ilişkin Ünlü, şu ifadelerle yer vermiştir;

“Kanto, İtalyanca şarkı, şarkı söylemek anlamına gelen sözcüktür. Tuluat oyunlarından önce söylenen şarkıları geleneksel şarkılardan ayırmak, arasındaki farkı vurgulamak amacı ile bu sözcüğün yeğlenmiş olduğu düşünülmektedir. İtalyan tiyatrolarında görüp izlediklerini kendi gösterilerine uygulayan Tuluat tiyatroları, aynen İtalyan topluluklarının gösterilerinde olduğu gibi trampet, keman, klarnet, trombon, trompet, kontrbas gibi sazlardan oluşan küçük orkestralardan oluşturmuşlar; oyunların başlamasından bir saat önce tiyatrolarının önünde, seyirci toplamak amacı ile ücretsiz konserler vermeye başlamışlardır” (1998a: 6).

Kantonun bu kadar popüler olmasında tuluat tiyatrolarının da etkisi oldukça fazladır. Şen Tuncel, bu etkinliklerde kantonun önceleri bir icra şekli olarak kullanılmasına karşın sonraki yıllarda, bir tür haline nasıl geldiğini bizlere şu sözlerle aktarmaktadır;

“El ilanları tarihleri açısından incelendiğinde kantoların tuluat tiyatrolarından önce diğer tiyatrolarda, tuluat tiyatrolarında ve tuluat tiyatroları ile eş zamanlı olarak diğer topluluklar içerisinde yer aldığı yorumunu yapmak mümkündür. Program içeriği açısından incelendiğinde ise bu gösterilerin bugünkü tiyatro gösterilerinden farklı olarak tiyatro, operet, kanto, dans, bale, illüzyon gibi çeşitli gösterilerin peş peşe sıralandığı uzun programlardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Tiyatro ve müzikte İtalyancanın hakim olduğu ve İtalyan topluluklarının revaçta olduğu bu dönemde gösteri içerisinde icra edilecek eğlendirici şarkı anlamında “kanto” kelimesinin kullanılması ve Türk tiyatro topluluklarının diline geçmesi olağan bir durumdur. Tuluat tiyatroları içerisinde ise “kanto” kelimesi belli bir icra şekliyle bütünleşmiş ve kanto yavaş yavaş bir tür haline gelmiştir” (2018, 15).

Kanto icrasında kadın kimliği hep ön plandadır. Tuluat tiyatrolarının içinde bulunduğu koşullar nedeniyle, daha fazla müşteri çekebilmek amacıyla kadınların, bu tarz etkinliklerde cinsel kimliklerinin öne çıkarıldığı görülmektedir. Erkek icracıların nadir de olsa kadınlarla birlikte sahnede

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

yer aldığı ve kanto besteleri seslendirdiklerinin bilinmesine karşın, kantoların kadınlarla bütünleşmesi dolayısıyla erkek rolleri de kadın kantocular tarafından oynanmıştır. Kabadayı, sarhoş, tiplerini buna örnek olarak gösterilebilir. Taklit ettikleri tipler ve konuşma tarzları sayesinde kadınlar, bu sayede büyük bir beğeni kazanmıştır.

“Bu şarkıları söylerlerken takındıkları gönül alıcı eda ve kıyınmalarıyla dikkat çeken kantocu kızların pek çok hayranı bulunuyordu. Kanto icra edilirken localardan, parterden, parodiden paralar sahneye saçılırdı. Sahne üzerinde görülen ilk kantocunun Aranik hanım, ilk Müslüman kadın kantocunun ise Papasköprülü Amelya Hanım takma adıyla 1889’da sahneye çıkan Kadriye Hanım olduğu kaydedilmiştir. Kel Hasan Efendi’nin, Abdürrezzak Efendi’nin tiyatrosunun yanı sıra, yalnızca gündüz temsilleri yapılan Sahne-i Âlem ile Naşit’in tiyatrosunda sahneye çıkan dönemin ünlü kantocuları sanatçıları arasında Kamelya, Peruz, Küçük Peruz, Nemzur, Şamran, Deniz Kızı Eftalya, Selanikli Madam Viktorya, Büyük Amelya, Küçük Amelya, Bayzar, Küçük Eleni, Büyük Virjin, Gidelle, Küçük ya da Minyon Virjin, Rozika hanımlarla Todori, Aşod ve Şevki beyler örnek olarak gösterilebilir” (Ayangil, 2018: 5).

Her ne kadar kadın ve cinsellik öne çıkarılsa da izleyicilerini, İstanbul’daki yaşanan gelişmelerden anında haberdar etmesi bakımından kantoların, dönemin medya kaynağını oluşturduğu düşünülmektedir. Belge, konuya ilişkin şu ifadeleri kullanmıştır;

Kantonun dinamizmi yalnız erotizme, gevşeyen tabular arasından serbestlik bulmaya başlayan bastırılmış cinselliğe indirgenemez. Şu ana kadar toplumumuzda görülen en “güncel” sanat ürünüdür kanto. Özellikle, o dönemin İstanbul hayatında gerçekleşen her olay anında sahnede yansıtılırdı. Bu açıdan bir tür müzikli gazete, canlı karikatür, gülünçlü yorum vazifesi görmüştür. Kanto, bütün bu yeniliklerin şokunu bir bakıma gülünçleştirerek dayanılır kılan bir kurum oldu (1980: 20).

Tuluat tiyatro temsilleri ve kantolarla popülerlik elde etmiş kişilere dair ünlü Türk tiyatrosu eleştirmeni Sevengil’in yorumları ise oldukça dikkat çekicidir. Konuya ilişkin düşünceleri şu şekildedir;

“Perdecilikten yetişip bu sayede ülkemizin ölçülerine göre küçük çapta milyoner olan Kel Hasan, yıllarca İstanbul’un eğlence piyasasını kasıp kavurmuştur. Saray halkı, vekiller, vezirler, zenginler sınıfı binlerce kadın ve erkek Kel Hasan’ın süpürge sopasını biçare Ali Rıza Efendi’nin kafasına nasıl indireceğini, gaz tenekesinin sahnede nasıl yuvarlanacağını, uşağın evin hanımına nasıl arsızca ilânı aşk edeceğini görüp eğlenmek için saatlerce yoldan araba tutup Şehzadebaşı’na gelirlerdi. Komik-i Şehir, boş zamanlarında konaklara çağrılır, ağırlanır, bir maskaralığına binlerce armağan verilir, gönülleri hoş edilirdi. Bunların tümü de öldüler” (Sevengil, 1993: 142).

Artık İstanbul gecelerinin vazgeçilmez eğlence unsurlarından birisi olmayı başaran kantoların gelişim sürecini ise Beşiroğlu ve Özbilen, yaptığı araştırmalar sonucunda kantoyu dört döneme ayırmıştır. Bunlar;

- 1) **Tuluat Tiyatroları Dönemi (1880-1920):** Kanto, teatral bir müzik ve en popüler yıllarını bu dönemde geçirmiştir.
- 2) **78'lik ve 45'lik Plaklar Dönemi (1900-1940 78'lik ve 1965-1980 45'lik-33'lük):** Bu dönemde kantonun işitsel yönü görsel yönünden daha önemli hale gelmiştir.
- 3) **Gazinolar Dönemi (1950-1980):** Bu dönemde kanto gazino sahnelerinde icra edilmiştir.
- 4) **Ramazan Eğlenceleri Dönemi (1980-2005):** Bu dönemde kanto, nostaljik bir türdür. Tek amaç izleyiciye bu eski türü anımsatmak ve izleyiciyi eğlendirmektir” (2010: 238).

Meşrutiyet sonrasında Direklerarası yıkılmış ve kanto sahnelerinin yer aldığı Üsküdar, Adalar, Bakırköy gibi eğlence merkezleri birer birer kapatılmaya, mekanda sahne alan sanatçılar ise birer birer bu işten uzaklaşmaya başlamıştır.

“Sadece kaybolan Direklerarası değildi elbette. Kadıköy Papazın Bahçesinden Üsküdar Tophanelioğlu'na, Millet Bahçesi'nden Adalar'a, Göksu'dan Mahriköy'e (Bakırköy) uzanan kantolu sahnelerin önce dekorları, ardından da mekanları uçup gidecekti. Direklerarası ilk ciddi sarsıntıyı Meşrutiyet sonrası geçirmiş ve 1910'da tarihi direkleri yıkılmıştı. Yol, eski güzelliğini ve mimari görüntüsünü yitirmişti. İstanbul ekabiri artık Direklerarası'na elveda demiş ve Divanyolu'ndaki Diyarbekir Kıraathanesi'nin yolunu tutmuştu. Karagözcüler mahalle kahvesine, ünlü komikler Kadıköy'e taşınmışlardı” (Hiçyılmaz, 1999: 25-26).

Cumhuriyet sonrası döneme bakılacak olunursa taş plak ve gramofon araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte dünyada ve Türkiye'de müzik, geniş kitlelere ulaşabilmiştir. Kadın icracılar, pek çok kanto eserini plaklara okurken, bazı Klasik Türk Müziği bestekârları da kanto türüne yönelik besteler üretmeye başlamıştır.

“Öncelikle, kanto artık bir taş plak malzemesi olmuştur. Gerçi ele aldığı konu itibariyle yine kadın-erkek çekişmesine, günün moda akım ve aktüalitesine eğilmekle birlikte, doğrudan sahne için değil plak için tasarlanmaktadır. Artık birer bestecisi vardır, hem de oldukça ünlü besteciler... Başta Columbia olmak üzere plak firmaları, siparişe bestekârlara kanto yazdırmaktaydı. Kanto bestekâri olarak, Kaptanzade Ali Rıza Bey, Dramalı Hasan Güler, Refik Fersan, Kadri Şençalar, Saadetin Kaynak, Mildan Niyazi Ayomak gibi ünlü isimler örnek olarak verilebilir. Ayrıca eşlik eden sazlar değişmiş, orkestranın yerini saz takımı almıştır. Nazmiye Sedat, Makbule Enver, Mahmure Şenses, Küçük Nezihe, Mahmure Handan Hanım bu dönemin belli başlı kanto sanatçılarıdır” (Ünlü, 1998b: VI).

Kantolar gibi birçok moda müzik türlerinin kanto adıyla bütünleştirilerek sunulması dikkat çekicidir. Ayangil, bu konuda şu sözleri ifade etmektedir;

“Fokstrot, Çarliston, Tango gibi dönemin moda mûsikî türlerinin de eşit konuları, kantoya benzer bir biçimde ve hep kanto adı altında sunduğu dikkat çeker. Kasap havası ile çiftetelliden, fokstrot ve çarlistona kadar çeşitli

raks (dans) unsurlarını yapısında bulunduran türün uzun zaman toplumun her kesimine seslenebilmesi, bu ezgilerde seçilen ritmin /usulün de tesiriyle biçim ile öz arasında dengeli bir ilişki kurulmuş olmasıyla açıklanabilir” (age. 2018: 6-7).

1960’lı yıllar sonrasında ise gazino sahnelerinde sıklıkla görülen kanto icrası, ilerleyen yıllarda yalnızca Ramazan aylarında hatırlanan bir eğlence türü haline gelmiştir. Her ne kadar Nurhan Damcıoğlu, Seyfi Dursunoğlu gibi kanto geleneğinin son temsilcileri, bu geleneği yaşatmak adına büyük çaba sarf etseler de Arabesk müzik tarzının giderek halk tarafından benimsenmesiyle birlikte bu müzik türü, artık eski popülerliğini tamamen yitirmiştir.

Kanto döneminin en popüler sanat dallarından birisi olsa da Türk halkının sosyal yaşamının değişmesine aynı zamanda yeni müzik türlerinin çıkmasıyla da güncelliğini yitirmiş ve kanto ele aldığı konular eğlence türü olarak günümüz eğlence anlayışına ayak uyduramamış bu sebeple popülerliğini yitirmiş bir türdür (Özinal Öztekin, 2020: 14).

4. Klasik Türk Müziğine Katkı Sunan Bazı Ermeni Asıllı Bestekârlar

Osmanlı İmparatorluğu’nun çok kültürlü yapısı sayesinde, Klâsik Türk Müziği alanında birbirinden kıymetli gayrimüslim bestekârlar, sâzendeler, hânendeler, nota yayıncıları ve lüthiyerler yetişmiştir. Özellikle 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren, Klasik Türk Müziğinde Ermeni asıllı bestekârların etkisi görülmeye başlanmıştır.

Hampartzum Limonciyan, unutulmaya yüz tutmuş olan Ermeni harf notasını Klasik Türk müziği nota sistemine uyarlayarak, yapılan bestelerin yazıya aktarılmasını sağlamış ve bu nota sistemi sayesinde birçok bestekârın yetişmesine de vesile olmuştur.

“Hampartzum tarafından yeniden düzenlenen ve Klasik Türk Müziği sistemine entegre edilen “Hamparsum Notası” sistemi sayesinde, Osmanlı toplumu içinde yer alan Ermeni cemaatinin de özgüveni artmıştır. Hamparsum notası öğrenimi ve aktarımı hususunda kolaylık sağlaması ve bestelerin muhafaza edilmesinde pratik faydalar sağlaması bakımından vazgeçilmez bir sistem haline gelmiştir. Kilisenin tarafından önceki zamanlarda, “kilise dışı” olarak nitelendirilen Türk musikisi, Hampartzum notası sayesinde makamları ve perde sistemi ile kilisede belirgin şekilde kullanılmaya ve meşrulaştırılmaya başlamıştır. Bu durum Türk musikisinde Ermeni üslubunun da doğuşunu sağlamıştır. Bu dönemlerde kilise eğitiminden beslenen Tatyos Efendi, Nikoğos Ağa, Leon Hancıyan, Asdik Ağa, gibi nice Ermeni asıllı Türk besteci ve müzisyeni yetişmiştir. Bu süreç, Hamparsum Limonciyan sayesinde gerçekleşmiştir” (Başer, 2014: 3).

Hampartzum nota sistemini kolaylıkla öğrenen birçok sanatçı, yapmış oldukları besteleri bugüne ulaştırabilmeyi başarmıştır. Ermeni kilisesine ait pekçok ilahinin de bu sayede kaybolmasının önüne geçilebildiği söylenebilir.

“Kolaylıkla öğrenilebilen ve kullanışlı bir sistem olan Hampartzum Notası sayesinde önce Ermeni notistler, daha sonra da bu yeni nota sistemini öğrenen müzisyenler, birçok Klasik Osmanlı-Türk Müziği eserini notaya almışlardır. Özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren, bu yeni nota sistemiyle yazılmış olan yüzlerce eserin bugüne ulaşması sağlanmıştır. 19. yüzyıldan kalma klasik Osmanlı-Türk Müziği defterlerinin önemli bir bölümünde sözler ile eserlere ait bilgiler Ermeni harfleri kullanılarak Osmanlıca yazılmıştır. Hampartzum Notası’nın kullanışlı olmasının en önemli nedeni, onun kusursuz bir sistem olmamasıdır. Hampartzum Notası, makam bilgisinin geleneksel aktarımla öğrenildiğini varsayan, bu yüzden de az sayıda işaret kullanılarak yazılabilen bir sistemdir. Hampartzum Notası, Ermeni Kilise Müziği ile birlikte, klasik Osmanlı-Türk Müziği’nde ‘de kullanılmıştır. Bu müzik alanında notist Ermenilerden Hampartzum Notası’nı öğrenen müzisyenler yakın dönemlere dek bu sistemi kullanmayı sürdürmüşlerdir” (İlgar, 2014: 115).

Ermeni bestekârlar tarafından bestelenmiş Klasik Türk Müziği tarzındaki eserleri Kerovpyan ve Yılmaz, şu kategorilere ayırmaktadır:

1. “Makam seyri ve usûl açısından, Klasik Osmanlı Müziği repertuarıyla uyumlu, bu repertuvara girebilecek, Osmanlıca / Türkçe din dışı eserler: Tatyos Efendi, Bimen Şen, Artaki Candan, Kemani Sarkis, Udi Hrant gibi bestekârların eserlerinin birçoğu bilinmekte ve bazıları bugün halen icra edilmektedir, ancak bilinmeyenler ya da artık icra edilmeyenler de vardır. Bu durumun çeşitli nedenleri olabilir: Eserin, icracılar tarafından repertuarlarına alınacak kadar değerli bulunmaması, bir dönem icra edilip sonradan unutulması, el yazmalarında çok az örnekleri bulunduğundan, notasını içeren defterlerin henüz incelenmiş olmaması.
2. Klasik Osmanlı Müziği kuralları içerisinde Batı Ermenicesi sözlerle bestelenmiş ve yalnızca Ermeni müzisyenler tarafından icra edilmiş din dışı eserler: Bu tür eserlerin sayısı son derece sınırlıdır ve hemen hepsi 20. Yüzyılda bestelenmiştir. Bu durum elbette Klasik Osmanlı Müziğinin dilinin Osmanlıca-Türkçe olmasıyla ilişkilidir. Bu alanda faaliyet gösteren Ermeni bestekârların eserlerini, ezgi, makam ve usûl yapısı açısından Müslüman müzisyenlerin eserlerinden ayırtmak mümkün değildir. Ancak bu geleneğin 20. yüzyıldaki dönüşüme uğramış çerçevesi içinde, Udi Hrant gibi bazı müzisyenlerin Ermenice besteler yapmış ve seslendirmiş olmaları, müzik kimlik ilişkisi bağlamında, birtakım sınırların en azından bireysel üretim düzeyinde uğrayabildiği değişimlere dair önemli ipuçları sunan, üzerinde durmaya değer bir olgudur.
3. Osmanlı Müziği repertuarının özelliklerini taşıyan, Klasik Ermenice (Krapar) dini eserler: Bu besteler genellikle Meryem Ana’ya ya da Vartan (5. yy.) ve Vahan (8. yy.) gibi sevilen azizlere ithaf edilmiştir. Eldeki kayıtlara göre bu türden en çok bestesi olan müzisyen Baba Hampartzum’dur. Muhtemelen 19. yüzyılın ortalarına kadar kullanılmış, ancak sonraları “modası” geçmiş olan eserlerin sayısı fazla değildir” (2010: 115-117).

Hampartzum Limonciyan (Baba Hampartzum-Kemani)

“İstanbul’a yerleşen Katolik Harputlu Serkis’in oğludur. İstanbul Beyoğlu’nda dünyaya geldi. İlköğreniminden sonra bir terzinin yanında çırak olarak çalışmaya başladı. Hovhannes Çelebi Düzyan tarafından himaye edildi. Bu sayede müzik eğitimi almaya başladı. Keman ve tanbur çalabilmeyi öğrendi. Zaman zaman bazı eserleri hanende olarak seslendirdi. 27 yaşında evlendi ve 6 çocuğu oldu. Hampartzum mevlevihanelere ve Ermeni kiliselerine gitti. Beşiktaş mevlevihânesi’nde kudümzenlik yapan Büyük Dede İsmail Efendi ile tanıştı. Ondandır ders aldı ve teşvik gördü. Meryem Ana kilisesi baş mugannisi oldu. III. Selim’in huzuruna kabul edildi ve

... sultandan aldığı teşvik ile de Abdülbaki Nasır Dede ile aynı dönemde bir nota yazım sistemi geliştirdi. Bu sistem Orta Çağ Avrupa'sında kilise ve manastırlarda müzik yapılırken ezginin iniş-çıkışlarını göstermek amacıyla güftelerin üzerlerine konulan işaretlere (neuma) benzeyen yedi işaret üzerine kurulmuştur. Ayrıca Hampartzum çeşitli kiliselerde müzisyen olarak çalıştı. Elliye aşkın eser üretti. 71 yaşında Hasköy'de bulunan evinde vefat etti. Naaşı Beyoğlu Surp Agop Ermeni Mezarlığına defnedildi" (Bora, 2010: 94).

Sebuh Pireciyan (Kemâni Sebuh Efendi- Ama)

"1824 yılında İstanbul Samatya'da doğdu. Küçük yaşta görme yetisini kaybetti. Küçük yaşlarda müziğe olan yeteneği keşfedilmiş ve annesinin isteği ile Kemâni Asvadadur'dan ders almaya başladı. Öğrenciliği yalnızca 6 ay sürer. Lakin bu süre içerisinde yoğun bir çaba göstermesi sayesinde iyi düzeyde keman çalmayı öğrenebildi. Gençlik yıllarında kahvehanelerde, düğünlerde ve şenliklerde keman çalarak geçimini sağladı. Kısa bir süre sonra evlendi ve bu evlilikten 3 çocuk sahibi oldu.

1858 yılında Hidiv Sait Paşa tarafından Mısır'a davet edildi ve başkent Kahire'de birçok öğrenci yetiştirdi. Fakat aile özlemi dolayısıyla İstanbul'a geri dönerek Fener mahallesinde bulunan bir gazinoda çalışmaya başladı. 1862 yılında ise Saray kemancısı olarak işe başladı. Ermeni Balyan ailesi, Sultan'ın isteğiyle onun için bir ev yaptırdı. Kısa bir süre sonra hem eşini hem de kızlarından birini kaybeden bestekâr, art arda gelen üzüntülü haberler sonrasında felç geçirdi. Bunun üzerine saray tarafından kendisine emekli maaşı bağlandı ve yaşamının kalan yıllarında, kilise ayinlerinde yer alan mugannilere kemanyla eşlik etti. Ayrıca Kemani Nikoğos Ağa ve Kemani Tatyos gibi değerli bestekârların hocalığını yaptı. 1894 yılında İstanbul'da vefat etti" (Oker, 2017: 52).

Nikoğos Melkonyan (Nikoğos Ağa)

"Şarkı formunun önde gelen bestekârlarından biri olan Nikoğos Melkonyan İstanbul Topkapı'da dünyaya geldi. İlk müzik derslerini Kapriyel Eranyan'dan aldı. Bir din adamı olan hocası sayesinde Türk mûsikisine ait makam ve usulleri öğrendi. Çocuk yaşlarda Dede efendi ile tanıştı. Daha sonra Dede Efendinin öğrencisi olan Dellâlzâde İsmail Efendiden ders almaya başladı. Göstermiş olduğu başarıdan sonra hocası, Enderun'a gitmesi hususunda tavsiye de bulundu. 1879 yılında Kumkapı Meryem Ana kilisesinde baş muganni oldu. Aynı zamanda mevlevihanelere de devam eden Nikoğos Ağa'nın burada ayin okuduğu dolayısıyla Mevlevi felsefesine ve mûsikisine de yakın ilgi gösterdiği bilinmektedir. Nikoğos Ağa'nın 200'den fazla şarkı bestelemiş olmasına rağmen günümüze 72 şarkısı ulaşabilmiştir. 1890 yılında vefat eden bestekâr Topkapı Ermeni Mezarlığına defnedildi" (Salgar, 2005: 249-250).

Levon Hancıyan (Leon Hancıyan)

"1857 yılında İstanbul Hasköy'de dünyaya geldi. Babası Çakmakçılar'da Sümbüllü Han'ın odacıbaşı Nazaret idi ve lavta çalardı. Annesi Efdik ise Markar Çilingir'inden meşk etmişti. Küçük yaşta ailesi ile birlikte Üsküdar'a yerleşti. Kilise başmuganniliği yapan Hancıyan, Sultan II. Abdülhamid döneminde Bulgaristan'a gitmiş ve Sofya konservatuvarında Türk Mûsikîsi okutmuş. 1908 yılında İstanbul'a geri dönen bestekâr Şark Mûsikî Cemiyeti reisi olmuştur. Kilise mûsikisine ait eserleri de bulunmaktadır. Piyano, ud ve keman çalar ve öğretirmiş. Bütün bunların istisnasız kendinden başka şahidi yoktur. Evlenmeyen Hancıyan daha çok hanende olarak tanınmıştır. Dârülelhân'da bir süre çalışmış, Bakırköy Akıl Hastalıkları Hastanesinde tedavi görmüş ve 1947 yılında burada vefat etmiştir. Naaşı Bağlarbaşı'da bulunan Ermeni mezarlığına defnedilmiştir. Refik

Fersan, Lemi Atlı, Kapriyel Ebeyan, Laika Karabey, Nigâr Galib Ulusoy, Zeki Arif Ataergin, Subhi Ziya Özbekkan yetiştirmiş olduğu bazı öğrencileridir” (Öztuna, 2006: 330-331).

Karnik Garmiryan

“1872 yılında İstanbul Beyoğlu’nda doğdu. Baba tarafının köklerinin Kayseri’nin Germir köyüne dayanması nedeniyle Garmiryan soyadı ile anıldı. İlköğrenimi sırasında kilise korolarına devam etti. İlk müzik hocası çeşitli kiliselerde başmugannilik yapan Rupen Civanyan’dı. Hampartzum ve Batı notalarını öğrendi. 1887 yılında lise eğitimine başlamasına karşın maddi imkânsızlar nedeniyle öğrenimini tamamlayamadı. 1907 yılında Siranuş Köleyan hanım ile evlendi ve 2 çocuk sahibi oldu. Katiplik ve muhasebecilik işlerinde hayatı boyunca çalışmış olmasına karşın müzikle ilgilenmeyi asla bırakmadı. Bestekâr tarafından toplamda 135 beste ortaya çıkmıştır. Ermeni kilise müziğine ait ilahileri, ünlü bestekâr Bimen Şen’in bestelerini notaya alan sanatçı bu sayede önemli bir kişisel arşiv oluşturmuştur. 1947 yılında hayatını kaybetti. Naaşı Şişli Ermeni Mezarlığına defnedildi” (Garmiryan, 2004: 1).

Sarkis Suciyan (Kemâni Sarkis)

“1885 yılında İstanbul Beşiktaş’ta doğdu. Annesi Evdoksi Madatyan, babası ise Üsküdarlı Kemeçeci Onnik (Ohannes) Efendi Suciyan’dı. Küçük yaşlarda Ermeni okuluna devam etti. Müzik eğitimi önce ailesinde başladı. Daha sonra Kemani Aliksan Ağa’dan özel dersler aldı. Lusi Yeremyan ile evlendi. 1926 yılında birlikte Paris’e taşındılar ve vefatına kadar orada yaşamını sürdürdü. İstanbul’u terk ettiğinde müzik kariyerinde önemli noktalara gelmiş iyi bir kemâniydi. 1943 yılında Paris’teki evinde vefat etti. Bois Colombes Mezarlığına defnedildi. Bugüne kadar saklı kalmış pek çok eseri bulunan bestekârın şu ana kadar 100’e yakın bestesi gün yüzüne çıkarılmıştır” (Suciyan, 2012: 1).

Tatyos Ekserciyan (Kemani Tatyos Efendi)

“İstanbul Ortaköy’de doğdu. Ortaköy Ermeni mugannilerinden Manokyan’ın (Manuti) oğludur. Esnaf bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Tatyos, Ortaköy Ermeni İlkokulunu bitirdikten sonra çilingir ve savatçı (süsleme zanaatkarı) çırağı olarak çalıştı. Müsikîye olan aşırı ilgisi dolayısıyla bu işleri bırakıp, kazanmış olduğu parayla kendine ucuz bir kanun satın aldı. Kanun çalgısına yönelik ilk derslerini dayısı Movses Papazyan’dan aldı. Usûl ve Hampartzum notası öğrendi. Özel müsikî toplantılarına amatör olarak kanun sazıyla katıldı. Bu dönemde Lavtacı Civan ve Asdik Ağa’dan faydalandı. 1882 yılından itibaren kanun sazıyla birlikte piyasada bulunan saz topluluklarına katıldı. Daha sonra Kemeçeci Vasilaki’nin fasıl takımında yer aldı. O dönemlerde Ama Kemâni Sebuhan Efendiden keman meşk etti. Parmak yapısının kemana uygun olmamasına karşın büyük bir özveriyle çalışarak bu sazla asıl ününe kavuştu. Galatada o yıllarda en meşhur gazinolardan birisi olan Pirinççi Gazinosunda Hanende Karakaş, Tanbûri Ovakim, Kanuni Şemsi, Udi Afet ile birlikte çalıştı. Arif’in kıraathanesinde fasıl yöneticisi olarak çalışmalarını sürdüren Tatyos Efendi, Boğaziçi’nde o yıllarda düzenlenen mehtap gecelerinde de yer aldı. Çalıştığı ünlü saz sanatkârları arasında Kemâni Aleksan Ağa, Kanûni Şemsi, Tanbûri Cemil Bey, Lavtacı Andon, Basri Bey, Kemeçeci Vasilaki gibi isimler yer almaktadır. Yakalandığı karaciğer hastalığı nedeniyle 1913 yılında vefat etti. Naaşı Kadıköy’deki Uzunçayır’daki Ermeni Mezarlığına defnedildi” (Özcan, 2011: 173-174).

Soğomon Soğomonyan (Gomidas Vartabed)

“1869 yılında dünyaya gelen Gomidas Vartabed’in asıl adı Soğomon Soğomonyan’dır. 1894’ten sonra Gomidas ismini kullanmaya başladı. İlköğrenimini Kütahya ve Bursa’da tamamladı. Kütahya’daki Aziz Teoros Ermeni Kilisesi’nde mugannilik yaptı. Küçük yaşlarda hem annesini hem de babasını kaybetti. 12 yaşında sesinin güzelliği hemen fark edilen Gomidas, Kevork Tertzagyan ile birlikte Ermenistan’da bulunan okula gitti. Bu yıllarda hem Batı müziği eğitimi hem de Ermeni kilise müziği tarihi ve teorisi dersleri aldı. 1893 yılında mezun olduktan sonra aynı okulun müzik öğretmenliğine atandı. Ruhban okulundaki öğrencilerden notaya çektiği dini şarkıları bir derleme defterinde topladı. Ön rahip olarak takdis edilerek “Gomidas” ismini ve hemen ardından da rahip anlamına gelen Vartabed soyadını aldı. 1895 yılında Magar Yegmalyan ile Batı müziği kuramı çalışmak üzere Tiflis’e gitti. 1896 yılında ise ünlü bir iş adamının desteğini alarak Berlin’de müzik eğitimine devam etti. Friedrich Wilhelm Üniversitesinde (bugünkü Humboldt Üniversitesi) önemli hocalardan müzikoloji dersleri aldı. Fleischer tarafından Uluslararası Müzik Cemiyeti’nin kongresine davet edildi. Burada Ermenilerin dini ve din dışı müzik türleri üzerine bildiri sundu. Ayrıca Gomidas, Ermenice, Kürtçe ve Anadolu’da dinlediği Türkçe bazı eserleri notaya aldı. 1910 yılında yeniden İstanbul’a döndü ve Galata Surp Krikor Lusavoriç kilisesinde muganni olarak göreve başladı. Oluşturduğu 300 kişilik koruyla İzmir, İskenderiye ve Kahire’de konserler verdi. 1915 yılında gelindiğinde ise İstanbul’da Ermeni cemaatinin ileri gelenleriyle birlikte bestekâr tutuklandı ve ardından Çankırı’ya sürgüne gönderildi. İleri gelenlerin girişimleri sonucunda sürgün hayatından kurtulan Gomidas, bir süre daha çalışmalarına devam etse de yaşadığı travmalar neticesinde akıl sağlığını yitirdi. Paris’te bulunan bir akıl hastanesine kaldırılan Vartabed 1935 yılına kadar burada yaşamını sürdürdü. 1935 yılında ise akıl hastanesinde vefat etti” (Bilal ve Yıldız, 2019: 9-11).

Bimen Dergazaryan (Bimen Şen)

“1873 yılında Bursa’da doğdu. Babası Ermeni din adamı olan Gaspar Dergazaryan’dır. Daha küçük yaşlarda Bimen’in güzel sesinin hemen fark edildi ve sonrasında kilise de ilahi söylemeye başladı. O kadar ki sesinin güzelliğini dinlemek için özellikle gelen Müslüman dinleyicilerde bulunuyordu. Hacı Arif Bey’de bu dinleyicilerden birisidir. Hacı Arif Bey, Bimen’e sesinin güzelliğinin mûsiki eğitimi almasıyla birlikte daha çok geliştireceğini; bunun için İstanbul’a gelmesi gerektiğini belirtir. Lakin Bimen’in ailesi şiddetle bu durum karşı çıktı ve oğullarının gitmesine engel oldu. 14 yaşına geldiğinde genç Bimen, biriktirdiği parayla İstanbul’un yolunu tuttu. Fakat, burada geçinebilmek adına kiliselerde yeniden ilahi okumaya başladı. Kilisede bulunduğu süreçte zengin bir Ermeni tüccarının dikkatini çekmeyi başaran Bimen, onun himayesine girdi ve katiplik görevini üstlendi. Bu sayede hem maddi durumunu düzeltebildi hem de çeşitli mûsikî toplantılarına katılım gösterebildi. Türk fasıl mûsikîsinin gelişimine önemli katkıları bulunan Bimen Dergazaryan, birbirinden kıymetli sazende ve hanendelerle bir arada çalışma fırsatı yakalayabildi. Kanûni Hacı Arif Bey, Şevki Bey, Rahmi Bey, Neyzen Aziz Dede, Hacı Kirami Efendi, Tanbûri Cemil Bey, Hanende Nedim Bey ve özellikle Hanende Hacı Arif bey bu sanatçılardan bazılarıdır. Türk mûsikîsinin değişik form ve usul türünde 600’e yakın eser üreten Bimen Dergazaryan’ın özellikle eserlerinin saz kısımlarının bazılarını Karnik Garmiryân’a bestelettiğini Ara Garmiryân, kaleme almış olduğu yazısında özellikle vurgulamıştır. Cumhuriyet dönemi sonrasında, Dolmabahçe Sarayına Atatürk tarafından sıklıkla davet edilen sanatçı, Ulu Önder’in talebi

üzerine soyadını “Şen” olarak değiştirmiştir. 1943 yılında vefat eden sanatçının naaşı, kalabalık bir topluluk tarafından Feriköy Ermeni mezarlığına defnedilmiştir” (Kurt, 2019: 35-36).

5. Yöntem

Türk müziği viyolonsel öğretiminde kullanılabilirliği öngörülen kanto formuna yönelik eserlerin tespiti ve bu eserlerin sağ ve sol el tekniklerinin belirlenmesi amacıyla betimsel bir çalışma olup tarama modeli kullanılmıştır.

“Literatür taraması; daha önce çalışılmamış, ihtiyaç duyulan ve özgün bir araştırma konusunun belirlenmesi, konu hakkında daha önce yaşanan tartışma ve gelişmelerin, temel kavram ve fikirlerin öğrenilmesi, araştırmanın gerekçesinin netleştirilerek araştırma soruları ve hipotezlerin oluşturulması, araştırma için uygun yöntemlerin belirlenmesi ve sonuçların bilime sağladığı katkıların tartışılması gibi amaçlarla gerçekleştirilmektedir” (Demirci, 2014: 74).

Karnik Garmiryan’a ait 29 kanto beste ve Kemani Sarkis Suciyan’a ait 46 kanto beste çalışmanın evrenini oluştururken; her bir bestekârın makam ve usul kullanımları dikkate alınarak içeriklerinden random (rastgele) yöntemiyle 6 eser seçilmiştir. Bu eserler ise çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Klasik Türk Müziği üslubuna ve viyolonsel icrasına göre eserlerin sağ el sol el tekniklerinin tespiti sağlanmış, Finale 2020 programında ise nota yazımları gerçekleştirilmiştir. Eserler “Süpürde Akort” icrasına göre düzenlenmiş, kantoların Fa anahtarında yazımı da ayrıca çalışma içerisinde okuyucunun ilgisine sunulmuştur. Klasik Batı müziği eğitimi almış, fakat Klasik Türk Müziği icrasına da bir hayli ilgi duyan viyolonsel icracılarının da çalışmada yer alan eserleri icra edebilecekleri düşünülerek Fa anahtarından nota yazımlarına da bu sebeple yer verilmiştir.

Eserlerin icrasında özellikle sağ el tekniklerinden Detache ve Legato’nun kullanımı söz konusudur. Ayrıca uzun soluklu notaların icrasında bütün yay kullanımı öne çıkarken, kısa süreli notaların icrasında ise yayın orta kısmının daha çok tercih edildiği görülmektedir. Sol el tekniklerinde ise özellikle pozisyon kullanımları, vibrato ve glissando kullanımı öne çıkmaktadır.

“Muhayyer Kanto”nun Süpürde Akorda Göre Sağ El ve Sol El Teknikleri Açısından Analizi

Not: Karnik Garmiryan’a ait kanto bestelerinin notaları, Ara Garmiryan’ın da yer aldığı kitap çalışmasında yer almaktadır (bkz. Kaynakça Bölümü).

Şekil -1- Nihavend Kanto

NIHAVEND KANTO (Neva Perdesinde)
(YÂR OLMAYA DİLDÂR-I VEFÂDÂR BULUNMAZ)

Usûlü: Sofyan Beste: Karnik Garmiryan

Cüneyd KOSAL Arşivinden Adem KILIÇ

Klasik Türk Müziğinde bir icra biçimi olarak da kullanılan “Kanto” türünde eser Karnik Garmiryan tarafından bestelenmiştir. Nihavend makamında ve Sofyan usûlünde bestelenmiştir.

Eser içerisinde sağ el tekniklerinden en çok “Detache” ve “Legato” tekniği kullanılmıştır. Sol el tekniklerinde ise “Glissando” ve “Pozisyon kullanımları” sıklıkla tercih edilmiştir. Türk Müziği viyolonsel öğretiminde, 1-2 ve 3. tel kullanımının geliştirilmesi amacıyla bestenin nota yazımı bu husus göz önünde bulundurularak yeniden düzenlenmiştir. Eser icrasında özellikle 1-2-3- ve 4.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

pozisyon kullanımı söz konusudur. Kanto bestesinin “Süpürde Akortta” tercih edilmesinin sebebi ise Başlangıç ve Orta Seviye Klasik Türk Müziği viyolonsel öğretiminde, uzmanların bu akordu kullanmasından dolayıdır. Ayrıca “Türk müziği icrasında perde göçürülmeleri sıklıkla kullanıldığı için, öğrencilerin bu konuda herhangi bir sorunla karşılaşmaması adına Süpürde ve diğer akort türlerinde de eser öğretimi yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir (bakınız Kılıç, 2020).

Şekil -2- Nihavend Kanto (Fa Anahtarından Kullanımı)

NİHAVEND KANTO (Nevâ Perdesinde)
(YÂR OLMAYA DİLDÂR-I VEFÂDÂR BULUNMAZ)

Usûlü: Sofyan Beste: Karnik Garmıryan

Saz

Yâr ol ma ya dîl dâ rı ve fâ dâr bu lun mâz

Hak kıy la se ven â şı kı nı yâr bu lun maz

Saz

Ol dem sa na üf tâ de di yen çok bu lu nur çok

Bî çâ re gi bi â şı kı bî mâr bu lun maz

Saz

Cüneyd Kosal Arşivinden

Adem KILIÇ

“Rast Kanto”nun Süpürde Akorda Göre Sağ El ve Sol El Teknikleri Açısından Analizi

Şekil -3- Rast Kanto

RAST KANTO
(ÂŞIK OLDUM GONCA GÜLE)

Usûlü: Semâî **Beste:** Karnik Gamiryan

The musical score is written on a single staff in treble clef, 3/4 time, with a key signature of one sharp (F#). It begins with a common time signature (C) and a key signature change to one sharp. The melody is accompanied by technical markings such as fingerings (1-4), breath marks (V), and slurs. The lyrics are written below the notes.

Â şık ol dum Gon ca gü
le Saz le Saz
Ağ la rım ben der din i
le Saz le Saz
Mer ha met et a şı
ki na ıcı na

2

Âşık Oldum Gonca Güle

Gel ke rem ey le sev di ğim ba

le Saz na

Fine Adem KILIÇ

-1-
Âşık Oldum Gonca Güle
Ağlarım Ben Derdin İle
Merhamet Et Aşkına
Gel Kerem Eyle Sevdiğim Bana

-2-
Gel Yanıma, Sor Halimi
Güş Eyle Şu Figânımı
Feda Ettim De Cânımı
Kadrimi Bilmez Sevdiğim Hâlâ

-3-
Seninçün Eylerim Efgân
Bana Sensiz Cihan Zindan
Mahvetti Nâle Vü Giryan
Bendeni Kimler Eylesin İhyâ

(Cüneyd KOSAL Arşivinden)

Klasik Türk Müziğinde bir icra biçimi olarak da kullanılan “Kanto” türünde eser Karnik Garmiryar tarafından bestelenmiştir. Rast makamında ve Sofyan usûlünde bestelenmiştir.

Eser içerisinde sağ el tekniklerinden en çok “Detache” ve “Legato” tekniği kullanılmıştır. Sol el tekniklerinde ise “Glissando” ve “Pozisyon Kullanımları” sıklıkla tercih edilmiştir. Türk Müziği viyolonsel öğretiminde, 2. ve 3. tel kullanımının geliştirilmesi amacıyla bestenin nota yazımı bu husus göz önünde bulundurularak yeniden düzenlenmiştir. Eser icrasında özellikle 1-2-3- ve 4. pozisyon kullanımı söz konusudur.

Şekil -4- Rast Kanto (Fa Anahtarında Kullanımı)

RAST KANTO
(ÂŞIK OLDUM GONCA GÜLE)

Usûlü: Semâî Beste: Karnik Garmıryan

Â şık ol dum Gon ca gü
le Saz le Saz
Ağ la rım ben der din i
le Saz le Saz
Mer ha met et a ştı
kı na kı na

Rast Kanto

le Saz na

Fine Adem KILIÇ

-1-
Âşık Oldum Gonca Güle
Ağlarım Ben Derdin İle
Merhamet Et Aşkına
Gel Kerem Eyle Sevdığım Bana

-2-
Gel Yanıma, Sor Halimi
Güş Eyle Şu Figânımı
Feda Ettim De Cânımı
Kadrimi Bilmez Sevdığım Hâlâ

-3-
Senin'çün Eylerim Efgân
Bana Sensiz Cihan Zından
Mahvetti Nâle Vü Giryân
Bendeni Kimler Eylesin İhyâ

(Cüneyd KOSAL Arşivinden)

"Saba Kanto"nun Süpürde Akorda Göre Sağ El ve Sol El Teknikleri Açısından Analizi

Şekil -5- Saba Kanto

SABA KANTO
(DAĞDA ÇOBAN KAVAL ÇALAR)

Usûlü: Sofyan **Beste:** Karnik Garmiryar

-1- -2- -3-

Dağda Çoban Kaval Çalar Çobanın Değneği Uzun Sevda Nedir Bilmez İdim
Çaldıkça Sevdaya Dalar Kendi Baba Yiğit Tosun Kimseye Söz Vermez İdim
Gizli Sevda Çeke Çeke Korkarım ki Sevdasından O da Geldi Garip Başa
Sağına Soluna Salar Bir Gün Yüreğine Kosun Dünyadan Vallahi Bezdim

Klasik Türk Müziğinde bir icra biçimi olarak da kullanılan "Kanto" türünde eser Karnik Garmiryar tarafından bestelenmiştir. Saba makamında ve Sofyan usûlünde bestelenmiştir.

Eser içerisinde sağ el tekniklerinden en çok "Detache" ve "Legato" tekniği kullanılmıştır. Sol el tekniklerinde ise "Glissando" ve "Pozisyon Kullanımları" sıklıkla tercih edilmiştir. Türk Müziği viyolonsel öğretiminde, 2. tel kullanımının geliştirilmesi amacıyla bestenin nota yazımı bu husus göz önünde bulundurularak yeniden düzenlenmiştir. Eser icrasında özellikle 1-2-3-4 ve 5. pozisyon kullanımı söz konusudur.

...

SABA KANTO

(DAĞDA ÇOBAN KAVAL ÇALAR)

Beste: Karnik Garmiryar

Usûlü: Sofyan

Dağ da ço ban ka val ça lar Dağ da ço ban
ka val ça lar çal dık ça sev da ya da
lar Çal dık ça sev da ya da lar Giz li sev da
çe ke çe ke giz li sev da çe ke çe
ke Sa ğı na so lu na sa lar Sa ğı na so
lu na sa lar Arana ğme

Fine D.C. al Fine

Adem KILIÇ

-1-
Dağda Çoban Kaval Çalar
Çaldıkça Sevdaya Dalar
Gizli Sevda Çeke Çeke
Sağına Soluna Salar

-2-
Çobanın Değneği Uzun
Kendi Baba Yiğit Tosun
Korkarım ki Sevdasından
Bir Gün Yüreğine Kosun

-3-
Sevda Nedir Bilmez İdim
Kimseye Söz Vermez İdim
O da Geldi Garip Başa
Dünyadan Vallahi Bezdim

“Rast Kanto”nun Süpürde Akorda Göre Sağ El ve Sol El Teknikleri Açısından Analizi

Not: Kemani Sarkis Suciyan’a ait kanto bestelerinin notaları, Talin Suciyan’ın da yer aldığı kitap çalışmasında yer almaktadır (bkz. Kaynakça Bölümü).

Şekil -7- Rast Kanto

RAST KANTO
(DONDURMAM BUZ GİBİ BUZ)

Usûlü: Aksak **Beste:** Kemani Sarkis Suciyan

-1- Nakarat -2-

Dondurmam Buz Gibi Buz Mini Mini Hanımlara Dondurmam Telli Telli
Şeker mi Yoksa Karpuz Sevdalı Beylere Kaymaklı Hem Vişneli
Vişneli Kaymaktan Parasını Almadan Tattır mam Şeftali Pek Hoş Otur
Yok mu Tadına Bakan Parasını Almadan Tattır mam Müşterisi Bol Otur
Âlâ Vişneli Dondurmam Âlâ Vişneli Dondurmam

Adem KILIÇ

Klasik Türk Müziğinde bir icra biçimi olarak da kullanılan “Kanto” türünde eser Kemânî Sarkis Suciyan tarafından bestelenmiştir. Rast makamında ve Aksak usûlünde bestelenmiştir.

Eser içerisinde sağ el tekniklerinden en çok “Detache” ve “Legato” tekniği kullanılmıştır. Sol el tekniklerinde ise “Glissando” ve “Pozisyon Kullanımları” sıklıkla tercih edilmiştir. Türk Müziği viyolonsel öğretiminde, 2. ve 3. tel kullanımının geliştirilmesi amacıyla bestenin nota yazımı bu husus göz önünde bulundurularak yeniden düzenlenmiştir. Eser icrasında özellikle 1-2-3 ve 4. pozisyon kullanımı söz konusudur.

Şekil -8- Rast Kanto

RAST KANTO

(DONDURMAM BUZ GİBİ BUZ)

Usûlü: Aksak

Beste: Kemâni Sarkis Suciyan

Don dur mam buz gi bi buz Şe ker mi yok sa kar puz
Viş ne li kay mak li dan Yok mu ta dt na ba kan
Â lâ viş ne li don dur mam Saz
Mi ni mi ni ha nım la ra Sev da lı bey le re
Pa ra sı ntı al ma dan tat tır mam
Pa ra sı ntı al ma dan tat tır mam
Aranağme

Adem KILIÇ

-1-
Dondurmam Buz Gibi Buz
Şeker mi Yoksa Karpuz
Vişneli Kaymaklıdan
Yok mu Tadına Bakan
Âlâ Vişneli Dondurmam

Nakarat
Mini Mini Hanımlara
Sevda lı Beylere
Parasını Almadan Ta tırmam
Parasını Almadan Ta tırmam

-2-
Dondurmam Telli Telli
Kaymaklı Hem Vişneli
Şeftali Pek Hoş Olur
Müşterisi Bol Olur
Âlâ Vişneli Dondurmam

Şekil -9- Neva Kanto

NEVÂ KANTO
(BİR ESMERE GÖNÜL VERDİM, SEVDİM SEVİLDİM)

Beste: Kemani Sarkis Suciyan

Usûlü: Sofyan

Bir es me re gö nül ver dim sev dim se vil dim

Çok sür me di ey vah bu dem ler ça buk geç ti

O gü ze le ne de dim se dur ma dı git ti

Ben ağ la rım ah o kâ fir gü lü yor da im

Sen be kâr sın ben ev li yim na sıl e de yim

Sen be kâr sın ben ev li yim na sıl e de lim

Sen se ver sen ben se ve rim na sıl e de lim

Gel se nin le di yar di yar ka çp gi de lim

2 Nevâ Kanto

Gel se nin le di yar di yar ka çp gi de lim Son

Aranağme

Adem KILIÇ

-1-
Bir Esmere Gönül Verdim, Sevdim Sevilim
Çok Sürmedi Eyvah Bu Demler, Çabuk Geçti
O Güzele Ne Dedimse Durmadı Gitti
Ben Ağlarım, Ah O Kâfir Gülüyor Dâim

-2-
Küçük İken Seni Sevdim, Yandım, Kavruldum
Cahil İken Ah Aldandım Sana Vuruldum
Bu Ateşe Beni Yaktı Allah da Seni
Az Zamandan Elbet Yine Ararsın Beni

Nakarat
Sen Bekârsın, Ben Evliyim, Nasıl Edelim
Sen Seversen Ben Severim, Nasıl Gezelim
Gel Seninle Diyar Diyar Kaçıp Gidelim

Turhan TAŞAN Arşivinden

Klasik Türk Müziğinde bir icra biçimi olarak da kullanılan “Kanto” türünde eser Kemânî Sarkis Suciyan tarafından bestelenmiştir. Neva makamında ve Sofyan usûlünde bestelenmiştir.

Eser içerisinde sağ el tekniklerinden en çok “Detache” ve “Legato” tekniği kullanılmıştır. Sol el tekniklerinde ise “Glissando” ve “Pozisyon Kullanımları” sıklıkla tercih edilmiştir. Türk Müziği viyolonsel öğretiminde, 3. ve 4. tel kullanımının geliştirilmesi amacıyla bestenin nota yazımı bu husus göz önünde bulundurularak yeniden düzenlenmiştir. Eser icrasında özellikle 1-2-3 ve 4. pozisyon kullanımı söz konusudur.

Şekil -10- Neva Kanto (Fa Anahtarından Kullanımı)

Neva Kanto

2

-1-

Bir Esmere Gönül Verdim, Sevdim Sevildim
Çok Sürmedi Eyvah Bu Demler, Çabuk Geçti
O Güzele Ne Dedimse Durmadı Gitti
Ben Ağlarım, Ah O Kâfir Gülüyor Dâim

-2-

Küçük İken Seni Sevdim, Yandım, Kavruldum
Cahil İken Ah Aldandım Sana Vurulduğum
Bu Ateşe Beni Yaktı Allah da Seni
Az Zamandan Elbet Yine Ararsın Beni

Nakarat

Sen Bekârsın, Ben Evliyim, Nasıl Edelim
Sen Seversen Ben Severim, Nasıl Gezelim
Gel Seninle Diyar Diyar Kaçıp Gidelim

Şekil -11- Saba Kanto

SABA KANTO
(KAŞLARI KARA, GÖZLERİ ELÂ)

Usûlü: Sofyan-Aksak (Değişmeli Usûl) **Beste:** Kemani Sarkis Suciyan

-1-
Kaşları Kara Gözleri Ela
Nerden Geldi Başına Bu Bela
Yanakları Tombulca Cilvesi Bolca
Her Güzellikten Başka Etime de Dolgunca

-2-
Fıkr Fıkr Fıkr da Gönüm e Daldı
Sevdasız Başımı Dertlere Saldı
Her Tarafı Tombulca Şeftalisi Suluca
Gel Atalım Güzelim Birer Tane Omurca

Nakarat
Pek Hoşuma Gidiyor Şuraları Buraları
Buraları Oraları Pek Hoşuma Gidiyor

Nakarat
Pek Hoşuma Gidiyor Şuraları Buraları
Buraları Oraları Pek Hoşuma Gidiyor

Turhan TAŞAN Arşivinden

Klasik Türk Müziğinde bir icra biçimi olarak da kullanılan “Kanto” türünde eser Kemâni Sarkis Suciyan tarafından bestelenmiştir. Saba makamında ve Sofyan-Aksak değişmeli usûlle bestelenmiştir.

Eser içerisinde sağ el tekniklerinden en çok “Detache” ve “Legato” tekniği kullanılmıştır. Sol el tekniklerinde ise “Glissando” ve “Pozisyon Kullanımları” sıklıkla tercih edilmiştir. Türk Müziği viyolonsel öğretiminde, 2. tel kullanımının geliştirilmesi amacıyla bestenin nota yazımı bu husus göz önünde bulundurularak yeniden düzenlenmiştir. Eser icrasında özellikle 1-2-3 ve 4. pozisyon kullanımı söz konusudur.

SABA KANTO
(KAŞLARI KARA, GÖZLERİ ELÂ)

Usûlü: Sofyan-Aksak (Değişmeli Usûl) **Beste:** Kemani Sarkis Suciyan

Kaş la rı ka ra göz le ri e la Ner den gel di ba
şı ma bu be la Ya nak la rı tom bul ca Cil ve si bol ca
Her gü zel lik ten baş ka E ti ne de dol gun ca
Pek ho şu ma gi di yor şu ra la rı bu ra la rı
Bu ra la rı o ra la rı pek ho şu ma gi di yor gi di yor Adem KILIÇ

-1- -2-

<p>Kaşları Kara Gözleri Ela Nerden Geldi Başıma Bu Bela Yanakları Tombulca Cilvesi Bolca Her Güzellikten Başka Etine de Dolgunca</p>	<p>Fıkr Fıkr Fıkr da Gönlüme Daldı Sevdasız Başımı Dertlere Saldı Her Tarafı Tombulca Şeftalisi Suluca Gel Atalım Güzelim Birer Tane Omurca</p>
--	---

Nakarat Nakarat

<p>Pek Hoşuma Gidiyor Şuraları Buraları Buraları Oraları Pek Hoşuma Gidiyor</p>	<p>Pek Hoşuma Gidiyor Şuraları Buraları Buraları Oraları Pek Hoşuma Gidiyor</p>
---	---

Turhan TAŞAN Arşivinden

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Popüler kültürün bir ürünü olarak ortaya çıkan kantolar, tuluat tiyatrolarının da katkısıyla daha büyük kitlelerin beğenisini kazanmıştır. Önceleri saray mensupları tarafından ilgiyle takip edilen bu tür daha sonraları İstanbul gecelerinin vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Birçok ünlü kantocunun

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

yer aldığı sahnelerde özellikle kadın kanto sanatçıları revaçtaydı. Kamelya, Eftelya, Virjin, Ameliya hanım vs. kadın kanto sanatçılarına örnek olarak verilebilir. Buradan da anlaşılacağı üzere kadınlar cinsel kimlikleriyle öne çıkmıştır. Çeşitli tiplerini başarıyla taklit edebilen kanto sanatçıların, o günlerde haberlere manşet olan konulara da sahnede mutlaka değinirlerdi. Bunu bir çeşit müzikli gazete, müzikli haber yayını olarak değerlendirmek mümkündür. Klasik Türk Müziği'nin önemli bestekârlarının da bu türe yönelik eserler bestelemiştir. Saadettin Kaynak, Refik Fersan, Kaptanzâde Ali Rıza Bey bu bestekârlardan bazılarıdır.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte tüm faaliyetlere ara verilmek zorunda kalınmış, Galata, Beyoğlu ve özellikle Direklerarası semti artık eski popülerliğini kaybetmiştir. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise taş plak kayıtları popülerlik kazanmıştır. Bu doğrultuda ünlü kanto sanatçıları bu türde albümler yapmaya başlamıştır. 1980'li yıllarda ise Ramazan ayı etkinlikleri kapsamında düzenlenen eğlenceler içerisinde kendisine yer bulan kantolar, Nurhan Damcıoğlu ve Seyfi Dursunoğlu gibi isimler sayesinde eski popülerliğini yeniden yakalayabilmiştir. Fakat, günümüzde ise kantolar, unutulmuşlar arasındaki yerini almıştır.

Hampartzum Limonciyan, Nikoğos Melkonyan, Karnik Garmiryan, Kemani Sebuhan Suciyan, Levon Hancıyan, Bimen Dergazaryan, Gomidas Vartabated gibi ünlü Ermeni asıllı bestekârlar, Klasik Türk müziğine önemli katkılar sunmuştur. Özellikle Karnik Garmiryan ve Kemani Sebuhan'un, kanto icrasına yönelik birçok beste yaptıkları tespit edilmiştir.

Bu bakımdan Türk Müziği viyolonsel eğitiminde kantoların, teknik düzeyli eserlere geçilmeden evvel, öğrencinin makama ve usûle alıştırılması maksadıyla öğretilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Sağ el tekniklerinden Detache ve Legato tekniğinin sıklıkla kullanıldığı eserlerde, Sol tekniklerinden ise özellikle Glissando ve Pozisyon Kullanımlarına sıklıkla başvurulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tespiti sağlanmış diğer kanto eserlerinin de ezgi yapıları incelenerek viyolonsel öğretiminde sağ ve sol el teknikleri geliştirilerek kullanılabilir. Bunun yanı sıra transpoze çalışmalarına ilişkin örnek oluşturması bakımından bu tarz çalışmalara daha sık yer verilmelidir. Ermeni asıllı bestekârlara yönelik çalışmalar teşvik edilmeli ve kanto bestelerinin diğer Türk müziği çalgılarında da kullanımı sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- Akarsu, S. (2017). "Türkiye'de Günümüz Müzik Kültürü Üzerine Bir İnceleme." *Journal of Social and Humanities Sciences Research Dergisi* 4/5, s. 883-890.
- Akın, B. (2018). "Kültürel Bellek ve Müzik." *Eurasian Journal of Music and Dance Dergisi* Sayı: 13, s. 101-117.
- Ayangil, R. (2018). *Kanto*. Editör: Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Başer, F. A. (2014). "Mevlevîhâne, Hamparsum, Kilise ve Neyzenlere Dair." *Yeni Türkiye Ansiklopedisi Ermeni Meselesi Özel Sayısı*, Ankara: Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları.
- Belge, M. (1980). "Kantolar." *Milliyet Sanat Dergisi* Sayı: 6, s. 19-21.
- Beşiroğlu, Ş. Ş. Özbilen, B. (2005). "Osmanlı-Türk Müsîkisinde Kadının Değişen Müzikal Kimliği: Kantolar ve Kantocular." *İstanbul Teknik Üniversitesi, Müzikte Temsil & Müzikte Temsil Uluslararası Kongresi Tam Metin Bildiri (İstanbul, 6-8 Ekim)*.
- Bilal M. & Yıldız, B. (2019). *Kalbim O Viran Evlere Benzer. -Gomidas Vartabed'in Müzik Mirası- İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık*.
- Bora, E. (2010). *Klasik Osmanlı Müziğinde Ermeni Bestekârlar*. İstanbul: Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Vakfı Yayınları.
- Çapanoğlu, S. (1951). *Bimen Şen*. Resimli Radyo Dünyası Dergisi, Sayı: 40.
- Demirci, A. (2014). *Coğrafya Araştırma Yöntemleri*. Balıkesir: Coğrafyacılar Derneği Yayınları.
- Ege, G. (2019). "Kültürel Miras Olarak Geleneksel Müzik Kültürlerinin Anlaşılması ve Koruması, - Geleneksel Türk Sanat Müziği ve Geleneksel Kore Müziği." *Eurasian Journal of Music and Dance Dergisi* Sayı: 14, s. 101-117.
- Garmiryan, A. (2004). *Bestekâr Karnik Garmiryan -Hayatı ve Eserleri-*. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Günay, E. (2006). *Müzik Sosyolojisi / Sosyolojiden Müzik Kültürüne Bir Bakış*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Hiçyılmaz, E. (1999). *İstanbul Geceleri ve Kantolar*. İstanbul: Sabah Kitapları.
- İlgar, K. (2014). XIX. Yüzyıl Osmanlı- Türk Müziği Ekseninde Bestekâr Kemani Tatyos Efendi'nin Müzikal Kimliği Üzerine Bir İnceleme. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Kerovpian, A., Yılmaz, A. (2010). *Klasik Osmanlı Müziği ve Ermeniler*. İstanbul: Surp Pırgıç Ermeni Hastanesi Vakfı Yayınları.
- Kılıç, A. (2020). Lisans Düzeyi Türk Müziği Viyolonsel Eğitimi Programlarının Değerlendirilmesi Sonucu Elde Edilen Bulgulara Yönelik Eğitimci Görüşleri Üzerine Bir Araştırma (Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi) Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Kurt, S. (2019). Geleneksel Ermeni Müziğinde Kanun Kullanımı ve Türkiye'deki Kanun Kullanımıyla Karşılaştırılması. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Mora, N. (2008). "Medya ve Kültürel Kimlik." *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 5/1, s. 1-14.

Nacakçı, Z. (2021). *İnsan-Kültür-Müzik (Varoluştan Müzik Kültürüne)*. Editörler: Alaattin Canbay ve Zeki Nacakçı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Oker, A. F. (2017). *Mûsikîmize Renk Katanlar (Ermeni Bestekârlar)*. İstanbul: MC² Yayınevi.

Özcan, N. (2011). *Tatyos Efendi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İslâm Ansiklopedisi, 40 Cilt, s.173-174. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tatyos-efendi> (Erişim Tarihi: 09.01.2022).

Özinal Ö., Güzin Ş. (2020). Türk Tiyatrosunda Kantocu Kadınlar, Tiyatroda Kantonun Yeri, Önemi ve Günümüzde Yok Olan Kanto. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.

Özlem, D. (2008). *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.

Öztuna, Y. (2006). *Türk Mûsikîsi Ansiklopedik Sözlüğü*. I. Cilt, Ankara: Orient Yayınları.

Salgar, F. (2005). *50 Türk Müziği Bestekâri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Say, A. (2005). *Müzik Ansiklopedisi*. İstanbul: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.

Sevengil, R. A. (1993). *İstanbul Nasıl Eğleniyordu*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Suciyan, T. (2012). *Kemâni Sarkis Efendi (Suciyan) -Hayatı ve Eserleri-*. İstanbul: Aras Yayıncılık.

Şen Tuncel, Ö. (2018). *Kantonun Tanımı ve Dönüşümü*. Editör: Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Ünlü, C. (1998). *Direklerarası 'ndan Pera'ya / Geçmişten Günümüze Türk Müziği*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Ünlü, C. (1998). *Kantolar/1905-1945*. İstanbul: Kalan Müzik Arşiv Serisi.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma, Etik Kurul Kararı gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.

**PAZARLAMA İLETİŞİMİ STRATEJİLERİNDE AMBALAJ: BİR
NÖROPAZARLAMA ARAŞTIRMASI*****Mehmet Ali TAŞÇI******Şaha B. BAYGÜL ÖZPINAR*******ÖZET**

Ambalaj sadece ürünü dış etkilerden koruyan bir faktör değil, pazarlama iletişiminin de önemli bir ögesidir. Müşterilerle bağlantı kurmanın en iyi yollarından biri, ellerinde tuttıkları ürünü kaplayan, merak ettikleri bilgilerin çoğunu sunan ve tüm müşterilerin görmesinin kesin olduğu ambalajlardır. Günümüzde başarılı markalar, müşterileriyle olan ilişkilerini güçlendirmek ve sadakati artırmak için ambalajla ilgili kararları pazarlama ve bütünleşik pazarlama iletişimi stratejilerine dahil etmektedir. Gıda perakende sektöründe artan rekabet ile firmalar hem tüketicilerine en iyi ürün ve hizmetleri sunabilmek, hem de rekabet avantajı elde etmek için farklı konularda stratejik kararlar almak zorundadır. Perakendeciler marka ürünler karşısında müşterilerine hemen her kategoride özel markalı ürünler sunmakta ve bu uygun fiyatlı ürünler ile farklılaşmak istemektedirler. Perakendecilerin yaptıkları ve kendi etiketleri ile sattıkları bu ürünler perakende sektöründe farklılaşmanın önemli yollarından biridir. Bu çalışmada ambalaj tasarımında dikkat çeken unsurlar özel markalı ürünler üzerinden araştırılmıştır. Son zamanlarda nöropazarlama tekniklerinin ambalaj alanındaki araştırmalara uygulandığı sektörel ve akademik çalışmaların sayısı artmaktadır. Nöropazarlama literatüründe ambalaj ile ilgili çalışmalar bulunmaktadır ancak özel markalı ürünlerin ambalaj tasarımına yönelik bir laboratuvar çalışmasına rastlanmamıştır. Bir ilk niteliğindeki bu çalışmada, amaçlar doğrultusunda, iki markanın atıştırmalık reyonlarında satılan özel markalı ürünleri ele alınmış, ambalaj tasarımında tüketicinin dikkatini çeken unsurların belirlenmesi için nöropazarlama tekniklerinden göz izleme (eye tracking) tekniği ile bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bulgular ambalaj üzerinde yer alan marka isminin büyük yazılarak ön plana çıkarılmasının dikkat üzerindeki olumlu etkisini ve ürünün içeriğini yansıtan görsellere daha geniş yer verilmesinin tüketicinin dikkatini çektiğini ortaya koymaktadır. Ambalaj tasarımlarında dikkat çeken unsurların göz izleme tekniği ile belirlenmesine yönelik bu çalışma gelecek çalışmalar için yeni fikirler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama iletişimi, Ambalaj, Özel markalı ürünler, Nöropazarlama, Göz izleme tekniği.

**PACKAGING IN MARKETING COMMUNICATION STRATEGIES: A
NEUROMARKETING RESEARCH****ABSTRACT**

Packaging is not only a factor that protects the product from external factors, but also an important element of marketing communication. One of the best ways to connect with customers is through packaging that covers the product they're holding. Package offers most of the information they're curious about, and is sure to be seen by all customers. Today, successful brands include packaging decisions in their marketing and integrated marketing communication strategies to strengthen their

* Bu çalışma, Mehmet Ali Taşçı'nın "Ambalaj Tasarımlarının Tüketici Dikkati Üzerindeki Etkisi: Özel Markalı Ürünler Üzerine Bir Nöropazarlama Çalışması" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Yüksek Lisans, Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nöropazarlama Anabilim Dalı mehmet.taschi@bizimtoptan.com.tr, ORCID ID: 0000-0002-5741-5384

*** Dr. Öğretim Üyesi, Üsküdar Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, saha.ozpinar@uskudar.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6374-0354.

relationships with their customers and increase loyalty. With the increasing competition in the food retail industry, companies have to make strategic decisions on many levels in order to offer the best products and services to their consumers and also to gain competitive advantage. Retailers offer private label products in almost every category to their customers against brand products and they want to differentiate with these affordable products. These products appear to be one of the important ways of differentiation in the retail sector. In this study, the remarkable elements in packaging design were investigated through private label products. Recently, the number of sectoral and academic studies in which neuromarketing techniques are applied to research in the field of packaging has been increasing. There are studies on packaging in the neuromarketing literature, but there is no laboratory study on the packaging design of private label products. In this study, which is the first of its kind, the private label products of the two brands sold in the snack zones were examined. Research employed eye tracking technique, one of the neuromarketing techniques, in order to determine the elements that attract the attention of the consumer in the packaging design. The findings reveal that the positive effect of highlighting the brand name on the packaging in capital letters, and giving more space to the images reflecting the content of the product attracts the attention of the consumer. This study, which aims to determine the remarkable elements in packaging designs with eye tracking technique, offers new ideas for future studies.

Keywords: Marketing communications, Packaging, Private label, Neuromarketing, Eye tracking technique.

1. GİRİŞ

Bugünün rekabetçi iş dünyasında tüm hedef kitlelerle mümkün olan her temas noktasını kurum hedefleri doğrultusunda kullanabilmek ve bu noktaların sinerji içinde bütünleşik olarak yönetilmesi başarılı bir pazarlama iletişimi ve iyi marka yönetimi anlamına gelmektedir. İletişim artık kurumlar ve markalar için sadece pazarlama karmasındaki tutundurma ögesinden ibaret değildir. Giderek daha çok sayıda kurum Schultz ve Tannenbaum ve Lauterborn'in (1993) tanımına yaklaşmakta ve kurumların performansını etkileyebilecek tüm öğeleri öne çıkaran ve her birinin iletişim işlevini dikkate alan bütünleşik pazarlama iletişimi anlayışını benimsemektedir.

Hedef kitlelerin bir kurumu, markayı ya da ürünü nasıl algıladıkları çok sayıda faktörle şekillenmektedir: Ürünün niteliği, kalitesi, kurumun kimliği, imajı ve güvenilirliği, halkla ilişkiler, reklam, doğrudan pazarlama, satış tutundurma, kişisel satış gibi tutundurma faaliyetleri, kişilerin birincil ve ikincil çevrelerinden; farklı referans gruplarından duydukları, geleneksel kitle iletişim araçları ve internet üzerinden edinilen bilgiler, sponsorluklar, etkinlikler ve daha pek çok faktör hedef kitlelerin algısını ve markanın konumunu etkileyebilmektedir. Özellikle kâr amacı güden kurumlar için hedef kitle kümesinin önemli bir bölümünü oluşturan potansiyel ve mevcut müşteriler yorucu denilebilecek kadar geniş bir ürün yelpazesi ile karşı karşıya kalırken, markalar onları çekmek için market ve mağaza raflarının görsel kirliliğini aşmanın yollarını aramaktadır. Ambalaj tasarımı tam

bu noktada karşımıza çıkan, stratejik pazarlama yönetiminde müşteri ile ürün temasında ve seçim noktasında önemli bir role sahiptir.

Ambalaj ürünün üretildiği andan tüketildiği ana kadar geçen sürede ürünü dış etkilerden koruyan, taze kalmasını sağlayan, ürünün reyonda sergilenmesine yardımcı olan ve ürünle ilgili bilgiler sunan önemli dağıtım unsurlarındandır, her lojistik faaliyeti etkilediği, lojistik maliyetleri ve performansı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu kabul edilmektedir (Demirel, 2020). Ancak ambalaj sadece ürünü dış etkilerden koruyan bir faktör değil, pazarlama iletişiminin de önemli bir ögesidir. Rekabetin yüksek olduğu gıda perakende sektöründe ürün ambalajı ve ambalaj tasarımı ile ilgili kararlar marka iletişimde hayati öneme sahiptir. Tüketicilerle iletişim kurarak tüketicinin satın alma kararına etki eden önemli bir husus, markanın veya üretici firmanın iletmek istediği mesajı ileten, ürünün tutundurulmasını ve konumlandırılmasını da sağlayan önemli bir faaliyettir (Dilber, Dilber ve Karakaya, 2012:159).

Perakende sektöründe ulusal ve yerel birçok oyuncu bulunmaktadır ve her oyuncu sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmek için birçok strateji geliştirmektedir. Perakendeciler ulusal markalar karşısında farklılaşmak ve rekabet avantajı elde etmek için özel markalı ürünleri pazara sunarlar (Yeniçeri, 2004). Özel markalı ürün, perakendecinin kendi ürettiği ürün olabileceği gibi başka bir üretici firmaya da ürettirebileceği, kendi markasıyla satışa sunduğu ve ürünle ilgili tüm kararlarda tek hakimiyetin kendisinde olduğu ürünlerdir (Fettahlıoğlu, 2008).

Bu çalışmanın amacı, ambalaj tasarımı ile ilgili öne çıkan faktörlerin incelenmesi ve seçilen özel markalı ürünler örneklemleri üzerinden tüketicinin dikkatini çeken ambalaj unsurlarını araştırmaktır. Bu araştırma için, son zamanlarda ambalaj alanındaki sektörel ve akademik araştırmalarda kullanımının arttığı gözlemlenen nöropazarlamadan faydalanılmıştır. Nöropazarlama literatüründe ambalaj ile ilgili çalışmalar bulunmaktadır ancak özel markalı ürünlerin ambalaj tasarımına yönelik bir laboratuvar çalışmasına rastlanmamıştır. Bir ilk niteliğindeki bu çalışmada, amaçlar doğrultusunda, iki markanın atıştırmalık reyonlarında satılan özel markalı ürünleri ele alınmış, ambalaj tasarımında tüketicinin dikkatini çeken unsurların belirlenmesi için nöropazarlama tekniklerinden göz izleme (eye tracking) tekniği ile bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın pazarlama iletişimi, ambalaj ve nöropazarlama literatürüne katkı sağlaması, bu alanda çalışan uzmanlara bir anlayış sunması hedeflenmiştir.

2. AMBALAJ VE PAZARLAMA İLETİŞİMİNDEKİ ROLÜ

Ambalajlama hedef kitlenin istek ve ihtiyaçlarının belirlenmesinden yeni ürün çalışmaları aşamasına, üretimden dağıtıma, tutundurma ve satışa kadar her aşamada devreye giren önemli bir

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

unsur olduğundan pazarlama ve pazarlama iletişimi sürecinin kritik bir ögesidir. Ambalaj ürünün üretimden tüketime kadar geçen sürede ürünün bozulmasını engelleyen ve dış etki ve tehlikelerden koruyan, ürünün bir arada durmasını sağlayan, tüketiciye ürün, marka, kullanım ve gramaj gibi konularda bilgi veren, pazarlamanın ve dağıtımın en önemli unsurlarından birisidir (Arıkan, 2010:20). Marka veya firmanın tüketicisine, hedef kitlesine iletmek istediği mesajı taşımakta, tüketici ile rengi, formu, yazı tipi, şekli, boyutu gibi unsurları ile iletişim kurmakta, ürünün reyonda farklılaşmasını sağlamakta, tüketicinin dikkatini çekerek satın alma davranışında pozitif etki oluşturabilmektedir. Müşteriler bir ürünü sadece işlevsel faydasından dolayı değil aynı zamanda sembolik anlamından dolayı da satın alma eğilimindedir; ambalaj işletmenin markasını, ismini tüketiciyle buluşturur (Kotler, 2001), içine konulan ürünü korumaktan daha büyük bir anlama ve öneme sahiptir, tamamlayıcı bir araç değil, ürünün önemli bir parçasıdır (Üçüncü, 2000).

Ambalaj ile ilgili ilk bulgular M.Ö. 8000 yıllarında kil çömlek, ağaç kabuğu, yapraklar gibi doğal malzemelerle ürünleri saklamak için kullanıldığını göstermektedir. Ancak bugün bunlar yerini cam, mukavva, kâğıt ve plastik gibi malzemelere bırakmıştır (Klimchuk ve Krasovec, 2006). Ambalajdaki değişim taşımacılık, teknolojik ve toplumsal gelişmelerden etkilenmiştir. Bu gelişmeler ve değişimler ürün ambalajlarının çeşitlenmesine neden olmuştur (Calver, 2007:10). Sanayi devrimi ambalaj tasarımlarını etkilemiş; seri üretim ile ambalajın önemi ve değeri artmıştır. Günümüzde ambalaj bilim, sanat, teknolojinin birleşimiyle ortaya çıkmaktadır (Hellström ve Olsson, 2017). Ülkemizde ambalaj konusu ve önemi 1980'lerden sonra gelişmeye başlamış ve önemli ölçüde aşama kaydedilmiştir. "Ambalaj fiyatı ve maliyeti arttıran, kullanıldıktan sonra nasıl olsa çöpe atılan bir unsurdur" gibi yanlış bir anlayıştan, markanın kalitesini yansıtan, ürün hakkında bilgi veren, tüketici ile iletişim kuran ve satış artıran, rekabet avantajı sağlayan bir unsur olarak ele alınmaya başlamıştır (Örücü ve Tavşancı, 2001).

Ambalajlamada satış ambalajları (birincil ambalaj), dış ambalaj (ikincil ambalaj) ve yükleme/nakliye ambalajı (üçüncül ambalaj) olmak üzere 3 farklı çeşitten söz edilebilir. Satış ambalajı ürünü ilk olarak saran, sarmalayan içine alan ilk malzemedir (Öztürk, 2017). Bu ambalajın tutundurma faaliyetini başarılı bir şekilde yerine getirmesi için tasarımının dikkat çekici olması tüketici farkındalığı için önemlidir. Ürün ile ilgili gramaj, kullanım talimatı ve ürün içeriğinin bileşenleri gibi bilgilerinin de yer aldığı aynı zamanda markayı ve firmayı temsil eden logonun da yer aldığı ambalajdır. Bu ambalaj ürünü ve markayı temsil ettiği için marka ile uyumlu özelliklere sahip olmalı, tüketicinin ürünü satın alma, taşıma, depolama ve tüketimi esnasında koruyucu ve tüketici açısından anlaşılabilir olması önemlidir. Ürün birincil ambalajla temas halinde olduğundan kullanılan

malzeme sağlık açısından her türlü korumayı sağlamak zorundadır (Hayta, 2015:52-53). Dış ambalaj; satış ambalajını korumak ve dokusunun bozulmasını önlemek için tasarlanmış ve ürünün tüketimi aşamasında çöpe gidecek materyaldir. Pazarlamada taşıma kolaylığı da sağlayan ambalaj türüdür (Karasu, 2014).

Ambalaj tasarımı ürünün görsel yüzü olup, ürünün tüketici tarafında farklılaşarak tanınmasını sağlayan pazarlama stratejilerinin en temel unsurlarından birisidir (Ambrose ve Harris, 2011). Bunun içinde renk, yazı tipi, tipografi, boyut, imge, form ve yapı gibi tasarım unsurlarının en iyi şekilde bir araya getirilmesi çok önemlidir (Becer, 2014).

Ambalaj tasarımı ürün kimliğini ve markayı yansıtan, tüketici ile iletişim kuran, tüketicinin dikkatini çekerek satın alma davranışı üzerinde etkisi olan en önemli stratejik kararları barındırır. Ambalaj tüketici ve ürün arasında doğrudan iletişim kurarken tüketicinin dikkatini çekebilmeli ve kalıcı bir iz bırakmalıdır, tüketicinin sadakatini kazanmalı ve onu kendine bağlamalıdır. İyi tasarlanmış bir ambalaj gıda ürününün başarısı için çok önemlidir. Bu başarı gıda ambalajının bilgilendirici ve dikkat çekici olması hem de form, renk, tipografi, fotoğraf gibi iletişim araçlarını doğru kullanmasına bağlıdır. Bütün bu bileşenler market rafına gelen ve satın alma kararı veren tüketicinin kararını etkileyebilmesi ile doğrudan ilişkilidir (Alagöz ve Ekici, 2009).

Pazarda ilk defa satışa sunulan, tüketici ile ilk defa buluşturulan ürünlerde ambalaj tasarımı tüketici kararlarını etkileyen en önemli unsurlardan biridir, daha önce tadını, kokusunu bilmediği, rafta ilk defa karşılaştığı bir üründe ambalaj tasarımının başarısı, dikkat çekici olması, tüketici ile kurduğu iletişim yeni ürünlerin satın alınmasında ve denenmesinde belirleyici faktörlerdendir. Tüketicilerin satın alma kararı verirken rasyonel düşünebilir ancak tüketicinin kararlarını etkileyen duygusal ve psikolojik etkenler de vardır. Markaların ambalaj tasarımları ile oluşturduğu sembolik anlamlar, tüketici ile kurulan duygusal bağ, hedef kitlesinin dikkatini çekmek için yapılan ambalaj tasarımları tüketici satın alma kararında oldukça etkilidir.

Perakende sektöründe teknolojik gelişmeler ile birlikte özellikle gıda ürünlerinde birçok ürünün ve markanın hemen hemen aynı kalite ve aynı fiyatlı muadili bulunmaktadır. Rekabetin ve ürün çeşitliliğinin arttığı bir sektör de fiyat avantajının da olmadığı durumlarda ambalaj tasarımı ürünü farklılaştırarak tüketici satın alma davranışında pozitif etki yaratabilir ve ürünün rekabet avantajı kazanmasını sağlayarak rakip ürünlerin önüne geçmesini sağlayabilir (Luca ve Penco, 2006:8).

Başarılı bir ambalaj tasarımı tüketicide farklı duygular oluşturabilir, bunun nedeni markanın gücü ile ambalaj tasarımının başarılı bir şekilde bir araya gelmesidir. Tüketici için farklı ve güzel bir

hikaye ortaya çıkar. Bu hikaye ise tüketicinin ürünü satın aldığıında iyi hissetmesini ve bu deneyimi tekrar etme isteğini sağlar. Gıda ambalajlarının endüstrileşmesinden bu yana çok etkili ve birbirinden farklı ambalaj tasarımları üretilmiş ve üreilmeye devam etmektedir. Markanın başarısı inovatif ve yenilikçi, farklı yaklaşımlar hayati önem taşımaktadır (DuPuis ve Silva, 2008). Tasarımcıların yeni değerler üretebilmesi için değişen tüketim ve tüketici alışkanlıklarını yakından takip ederek iyi analiz etmeli ve bunları tasarımları ile buluşturarak sürekli kendini yenilemelidir.

3. PERAKENDE SEKTÖRÜNDE ÖZEL MARKALAR

Türkçe literatürde, “Özel Marka”, “Market Markası”, “Perakendeci Markası”, “Mağaza Markası”, “Aracı Markası”, İngilizce literatürde ise “Private Brands”, “House 29 Brands”, “Own Brands”, “Own Label”, “Retailer Brands” gibi farklı adlandırmalar, benzer anlamlarda kullanılmaktadır. Bu çalışmada en genel ifade olduğu düşünülen “Özel Marka” ifadesi kullanılacaktır.

Özel marka perakendecilerin ulusal markalarla rekabet edebilmek ve pazardan pay alabilmek için oluşturdukları markalardır. Perakendecinin kendi satış noktalarında sunduğu bu tüketim ürünleri market markası olarak da bilinir (Dhar ve Hoch, 1997:208).

Ulusal markalara hemen hemen yakın veya aynı kalitede olan, fiyat politikası olarak daha uygun fiyatlı olan bu ürünler; ulusal ve özel markaların üretiminde uzmanlaşmış üreticiler tarafından üretilmektedirler. Müşteri sadakati ve marka bağlılığı oluşturmak için promosyon faaliyetleri yoğun olarak yürütülen bu ürünlere gıda, temizlik ve kişisel bakım, kozmetik ürünleri kategorilerinde rastlanmaktadır (Albayrak & Dölekoğlu, 2006:204-218).

Özel markalı ürün bulunduğu kategoride pazar lideri olan markaya göre daha düşük bir fiyat konumlandırma stratejisi izleyen, kalite olarak ise pazar liderine yakın bir kalite sunan ürünlerdir. Özel markalar kalitesiz sadece ucuz fiyatla satılan ikinci sınıf bir marka gibi algılanmamalıdır. Perakendeciler özel markalı ürünlerde genelde reklam bütçesi, promosyon vb. uygulamalara gitmediğinden maliyet avantajı sağlar, bundan dolayı daha uygun fiyatla pazara sürülebilirler.

Özel markalı ürünler hem sunduğu kalite hem fiyat avantajı nedeniyle son dönemde tüketicilerin oldukça dikkatini çekmiş ve pazarda taleplerini artırmıştır. Ulusal markalar ile rekabet edebilir ve pazar payı alabilir duruma gelmiştir. Perakendecinin kendi marka ismini de taşıdığı için tüketiciye sunulan değer ile perakendeci kendi ismi ve markasının imajını da desteklemektedir.

Özel marka perakendeciyi pazarda farklılaştıran kimlik, işaret ve imajı olarak görülmektedir. Tüketiciler ulusal markaları genelde istediği herhangi bir satış noktasında bulabilir, ancak

perakendecinin özel markalı ürünlerini ise sadece onun kendi mağazalarından temin edebilirler (Albar ve Duman, 2011:81).

Özel markalar ilk pazara sürüldüğü dönemde perakendeci zincirlerin fiyat rekabeti etmek için geliştirdiği bir strateji sonucunda ortaya çıkan genellikle bakkaliye ürünlerinde yoğun olduğu ve üretici markalarına göre daha düşük fiyatlarla satış noktalarında tüketicilere sunulduğu bilinmektedir. Pazar liderlerinin fiyatından düşük fiyatlandırıldıkları doğrudur, ama bu onların her zaman en ucuz ürünler olduğu anlamına gelmemektedir (Orel, 2004:158). Fiyat kesinlikle hala önemli bir unsurdur, ancak özel markalı markalar artık müşteri tarafından algılanan değer ve kaliteye odaklanmakta, stratejilerini ulusal markalarla uyumlu hale getirmekte ve kısa vadeli alışveriş davranışını uzun vadeli müşteri sadakatine dönüştürmeye çabalamaktadır. Bu çabalar doğrultusunda perakendeciler marka bilinirliği, müşteri algı yönetimi, kalite ve değer yaratmak için bütünleşik pazarlama iletişimi anlayışını benimsemeli, mağaza sadakatini itici güç olarak kullanmalıdır. Tüm pazarlama iletişimi çalışmalarında olduğu gibi mevcut performans ve tüketici talepleri arasındaki boşlukları anlamak için araştırma yapılmalıdır; müşteri anketleri, rakip taramaları ve finansal analizler yoluyla üst düzey değerlendirmeler faydalı olacaktır (Begley ve McOuat, 2020).

4. METODOLOJİ

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada seçilen özel markalı ürünler örnekleme üzerinden tüketicinin en çok dikkatini çeken ambalaj unsurlarının araştırılması amaçlanmıştır. Pazarlama ve pazarlama iletişimi literatüründe ambalaj çalışmaları sıklıkla görülmekte olsa da Türkiye’de yapılan çalışmalara bakıldığında, özel markalı ürünler ve ambalaj konusunda bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma literatürdeki bir boşluğu doldurmaya da hizmet eden bilimsel bir araştırmadır. Amaçlar doğrultusunda, iki markanın atıştırmalık reyollarında satılan özel markalı ürünleri ele alınmış, ambalaj tasarımında tüketicinin dikkatini çeken unsurların belirlenmesi için nöropazarlama tekniklerinden göz izleme (eye tracking) tekniği ile bir araştırma gerçekleştirilmiş, özel markalı ürünlerde hangi ambalaj tasarımlarının dikkat çektiği sorusuna yanıt olarak aşağıdaki önermeler yapılmıştır:

H1: Marka isminin ambalaj üzerindeki yazı boyutu tüketici dikkati üzerinde etkilidir.

H2: Ambalajda ürün içeriğiyle ilgili görsellerin kullanılması tüketici dikkati üzerinde etkilidir.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Ambalaj tasarımında tüketicinin dikkatini çeken unsurların belirlenmesi için nöropazarlama tekniklerinden eye tracking (göz izleme) tekniği ile bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Son zamanlarda nöropazarlama tekniklerinin ambalaj alanındaki araştırmalara uygulandığı sektörel ve akademik çalışmaların sayısı artmaktadır. Günümüzde teknolojinin gelişmesi ve küreselleşme ile rekabet ulusal ve uluslararası alanda son derece artmış ve çeşitlenmiştir. Böyle bir rekabet ortamında firmalar sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamak amacıyla tüketiciyi daha iyi anlamak, ihtiyaçlarını tespit etmek için geleneksel pazarlama araştırmalarının dışına çıkarak nörobilim alanındaki teknikleri pazarlama alanına uygulayarak geliştirdikleri pazarlama stratejilerine nöropazarlama denir. Nöropazarlama alanı ile ilgili en ciddi çalışmalar ilk olarak Harvard üniversitesinden Gerry Zaltman ve Stephen Kosslyn'ın 1990'lı yıllarda yaptığı fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRI) cihazını pazarlama araştırmalarında kullanmasıyla başlamış ilk kez 2002 yılında Prof. Ale Smidts tarafından nöropazarlama kavramı olarak ifade edilmiştir (Lewis ve Bridger, 2008; aktaran: Ural, 2008). Nöropazarlama tüketici veya müşteri tercihlerini etkileyen unsurları anlamak ve yeniden değerlendirmek için kullanılmaktadır. Bu yeni alan ürünlere karşı verilen tepkileri ölçmek için tıbbi teknolojileri kullanmaktadır. Bu ölçümlerde ve incelemelerde beynin farklı bölümlerinden farklı tepkiler alınmaktadır. Ölçümlerde tüketicinin bir ürünü seçme kararı ve bu kararı verirken beynin hangi bölümünde nasıl gerçekleştiği de tespit edilmektedir (Ural, 2008:423).

Göz izleme tekniği kişinin baktığı yerlerin açıklanması ve yorumlanmasıdır. Kıvılcık ışınları ile göz bebeği hareketleri izlenir. Bu yöntem ile yapılan çalışmalarda deneğin görüntüsel uyaranda ilk hangi noktaya baktığı en çok hangi noktalara ne zaman ve ne kadar süre ile baktığını bize veriler ile sunar. Göz bebeği hareketleri ve göz bebeği büyümeleri de anlık olarak kayıt altına alınır. Bu veriler farklı yöntemler aracılığı ile de grafiksel olarak ifade edilir. Teknolojik gelişmeler ile bu teknik daha kolay uygulanabilir hale geldiği için çokça tercih edilmektedir (Özdoğan, 2018:136). Göz izleme araştırmalarında birden fazla deneğin verileri tek grafik üzerinden üst üste çalışılarak veriler yorumlanır, birden fazla görsel uyarıcının da olduğu durumlarda kullanıcıların hangi görsele daha çok odaklandığı, nelere dikkat ettiği neleri göz ardı ettiği, nelerin en çok dikkatini çektiği gibi konular bu yöntemle ölçümlenmektedir (Baş ve Tüzün, 2014:221).

Bu araştırmada marka ismi ve ürüne ait (ambalajın içinde ne olduğuna ilişkin) görsellerin tüketici dikkati üzerindeki etkisini anlamak üzere nöropazarlama tekniklerinden göz izleme tekniği kullanılmış ve İmotion isimli yazılımdan faydalanılmıştır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen İstanbul'da yaşayan yaş, cinsiyet, meslek, gelir düzeyi gibi demografik özellikler açısından

farklı gruplardan oluşan 16 Erkek ve 15 Kadın olmak üzere 31 gönüllü katılımcı ile çalışılmıştır, katılımcıların her birine çalışma ile ilgili gerekli bilgilendirmeler yapılmıştır. Araştırma T.C. Üsküdar Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu Başkanlığı'nın 26 Mart 2021 tarihli 61351342/Mart2021-41 sayılı izni ile gerçekleştirilmiştir.

Bim ve Şok marketlerinin atıştırmalık reyonlarından seçilen altışar farklı özel markalı ürün seçilmiş toplamda on iki ürün belirlenmiştir. Deney iyi havalandırılmış, sterilize edilmiş bir laboratuvar ortamında yapılmıştır. Yapılan çalışmadan verim alınabilmesi için katılımcının oturma pozisyonu önceden ayarlanmıştır. Deney tasarımı İmotion isimli programda hazırlanmıştır. Katılımcılara 12 görsel 6 saniye süre ile birbirini takip edecek şekilde gösterilmiştir. Her görselden sonra katılımcıların o ürünün ambalajını ne derece beğendiklerini ifade edebilmeleri için 1-10 skalasında beğenme derecelerini işaretleyerek "ileri" (next) tuşuna basmaları ve bir sonraki görsele geçmeleri istenmiştir. Bu esnada göz izleme cihazı aktif olup katılımcıların verileri kaydedilmiştir.

Göz izleme cihazıyla katılımcıların ekran üzerinde en çok baktığı noktaların ısı haritaları kaydedilmiştir ve her görsel için ilgi alanları belirlenmiştir. Elde edilen fizyolojik veriler İmotions uygulaması ile sayısal verilere dönüştürülmüştür.

Tablo 1: Kullanılan Özel Markalar

Kullanılan Özel Markalar	BİM	ŞOK
Çikolata	Buono	Karmen
Gofret	XL	Karmen
Kek	Casey	Peki
Kremali bisküvi	Bruno	Tempo
Kuruyemiş	Simbat	Amigo
Sandviç bisküvi	Sniti	Tempo

Çalışmada görselleri kullanılan özel markalar Tablo 1'de gösterildiği gibidir. Toplam 12 özel markalı ürün görseli kullanılmıştır. 6 ürün Bim marketlerinde, 6 ürün de Şok marketlerin atıştırmalık reyonlarında satılan özel markalı üründür.

5. BULGULAR

Araştırmaya katılan 31 katılımcı incelendiğinde kadınların %52, erkeklerin %48 oranında olduğu, yaş dağılımının 18-46 yaş arasında ve yoğunlaşmanın daha çok 18-30 yaş aralığında olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Katılımcıların Ürünlerin Ambalajlarına Verdikleri Beğeni Puanı

BİM'in Özel Markalı Ürünleri	Tüm Katılımcıların Puan Ortalaması	ŞOK'un Özel Markalı Ürünleri	Tüm Katılımcıların Puan Ortalaması
Snıtı Markalı Sandviç Bisküvi	5,18	Tempo Markalı Sandviç Bisküvi	4,19
Simbat Markalı Kuruyemiş	5,4	Amigo Markalı Kuruyemiş	5,86
Bruno Markalı Kremalı Bisküvi	3,74	Tempo Markalı Kremalı Bisküvi	4,1
Buono Markalı Çikolata	4,99	Karmen Markalı Çikolata	4,75
Casey Markalı Kek	6,65	Peki Markalı Kek	4,89
XI Markalı Çikolatalı Gofret	6,04	Karmen Markalı Çikolatalı Gofret	4,57
Genel Ortalama	5,33	Genel Ortalama	4,72

Araştırmaya katılan 31 katılımcının özel markalı ürünlerin ambalajları için 1-10 skalasında verdikleri beğeni puanı ortalaması Bim'in özel markalı ürünleri için 5,33, Şok'un özel markalı ürünleri için 4,72 düzeyindedir. Buna göre 5,33 ile Bim'in özel markalı ürünlerine 1-10 skalasında verilen puan daha yüksektir.

Araştırmaya katılan toplam 31 katılımcıdan 12 farklı ambalaj görseli için toplanan eye tracking verileri incelenmiştir. Her ürün için toplanan değerlerin ortalaması alınarak korelasyon olup olmadığı gözlemlenmiştir. Ürünlerin marka isminin olduğu alanın eye tracking verileri ile ürünün içeriği ile ilgili görselin yer aldığı ilgi alanının eye tracking verileri incelenmiştir. 12 ürün ambalajı için ilgi alanı eye tracking verileri incelenmiştir, bu makalede örnek olarak Bim'den Sniti ile Şok'tan Tempo ürünlerinin eye tracking değerleri şekiller üzerinden sunulmuş, eye tracking verileri ise bir tabloda birleştirilerek gösterilmiştir. Aşağıda yer alan tablolarda bulunan veriler İmotions programı aracılığı ile katılımcıların görsel üzerindeki göz hareketlerini göstermektedir.

Şekil 1: Sntı Özel Markalı Ürünü için İlgi Alanı Eye Tracking Değerleri

Şekil 1’de -A ile gösterilen değerler “Sntı” marka isminin ürün ambalajında gösterildiği ilgi alanı değerleridir. C ile gösterilen değerler ise ürünün içeriğini yani sandviç bisküvilerin olduğu alan seçilerek katılımcıların eye tracking çalışmasından elde edilen değerlerdir. Burada katılımcıların eye tracking değerleri Imotions uygulaması ile elde edilmiştir. Diğer tüm görsellerde de hem marka isminin yer aldığı alan hem de ürünün içeriğini yansıtan görsellerin yer aldığı alan ilgi alanı olarak seçilmiş ve değerler elde edilmiştir.

Tablo 3: Sntı Özel Markalı Sandviç Bisküvi Ambalajı için Eye Tracking Verileri

	Marka İsmi Bulunduğu Alanın Eye Tracking Verileri	Ürün İçeriği ile İlgili Alanın Eye Tracking Verileri
TTF	3,2s	0,4s
Time spent	0,2s	1,1s
Ratio	21/31	31/31
Revisitors	13/21	29/31
Revisits	2,6	5,9

Tabloda Bim’in Sntı özel markalı ürün ambalajının eye tracking verileri gösterilmektedir. TTF ilk odaklanmaya kadar geçen süreyi vermektedir. Görsel katılımcıya gösterildikten sonra ortalama 0,4 saniye sonra ürünün içeriği ile ilgili alana baktığı, ortalama 3,2 saniye sonra ise marka isminin bulunduğu ilgi alanına baktığı gözlemlenmiştir. Time spent ise ilgi alanında ne kadar süre

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

geçirildiğini vermektedir. Katılımcılar ürünün içeriği ile ilgili görselin olduğu alanda ortalama olarak 1,1 saniye, marka isminin olduğu alanda ise ortalama olarak 0,2 saniye vakit geçirilmiştir. Ratio ise toplam 31 katılımcıdan kaç kişinin ilgi alanına baktığını gösteren bölümdür ve 31 kişiden ortalama 29'u ürünün içeriği ile ilgili görsele, 21 kişide marka isminin bulunduğu alana bakmıştır. Revisitors ise ilgi alanına daha sonra tekrardan dönüp bakan kişi sayısını ifade etmekte olup 31 kişiden ortalama 29 kişi ürünün içeriği ile ilgili görselin bulunduğu alana, 13 kişinin de marka isminin bulunduğu ilgi alanına tekrardan ziyaret yapmıştır. Revisits ise katılımcıların ilgi alanına ortalama kaç kez geri dönüş yaparak baktığını göstermekte olup marka isminin bulunduğu alana ortalama 2,6 kez, ürünün içeriği ile ilgili alana ise 5,9 kez tekrar ziyaret yapılmıştır.

Katılımcılara gösterilen Şok'ta satılan "TEMPO" özel markalı ürün ambalajı görseli ve eye tracking ilgi alanı değerleri örnek olması açısından aşağıdaki gibi gösterilmiştir. (Şekil 2).

Şekil 2: Tempo Özel Markalı Ürünü için İlgi Alanı Eye Tracking Değerleri

Şok marketlerde satılan Tempo özel markalı ürünü için A ile belirtilen değerler marka isminin olduğu ilgi alanı için katılımcıların eye tracking sonuçlarını göstermektedir. B ile belirtilen alan ise ürünün içeriği ile ilgili sandviç bisküvi görsellerinin yer aldığı ilgi alanı için katılımcıların eye tracking değerlerini göstermektedir.

Tablo 4: Tempo Özel Markalı Sandviç Bisküvi Ambalajı için Eye Tracking Verileri

	Marka İsmi Bulunduğu Alanın Eye Tracking Verileri	Ürün İçeriği İle İlgili Alanın Eye Tracking Verileri
TTF	1,1s	4,7s
Time spent	0,4s	0,1s
Ratio	30/31	15/31
Revisitors	26/30	6/15
Revisits	3,7	2,5

Tempo özel markalı sandviç bisküvi katılımcılara gösterildiğinde ortalama 1,1 saniye sonra marka isminin olduğu alana, 4,7 saniye sonra ürünün içeriğinin yer aldığı ilgi alanına bakıldığı gözlemlenmiştir. Marka isminin olduğu alanda ortalama 0,4 saniye, ürünün içeriği ile ilgili alanda ise ortalama 0,1 saniye vakit geçirilmiştir. 31 katılımcıdan ortalama 30'u marka isminin olduğu alana, 15'i de ürünün içeriği ile ilgili alana bakmıştır. Marka isminin yazdığı yere geri dönüş ortalama 26 kişi, ürünün içeriği ile ilgili görselin olduğu alana ise geri dönüş ziyaret yapan 6 kişidir. Marka isminin bulunduğu alana katılımcılar ortalama 3,7 kez geri ziyaret yaparken ürün içeriğinin bulunduğu alana ise ortalama 2,5 kez geri ziyaret yapılmıştır.

Şekil 3: Sniti ve Tempo Özel Markalı Ürünler için İlgi Alanı Eye Tracking Isı Haritası Bulguları

Şekil 3 ısı haritası bulgularına örnek olarak iki marka sonuçlarını göstermektedir. Tempo markalı ürün incelendiği zaman katılımcının ürün markası olan “TEMPO” yazısının olduğu alana yoğun olarak baktıkları tespit edilmiştir. Sniti markalı bisküvinin ısı haritası incelendiğinde ürün içeriği ile ilgili görselin bulunduğu bölgeye yoğun olarak baktığı görülmektedir. İkinci yoğunluğunun marka isminin yazılı olduğu bölgede gözlemlendiğini diğer istatistiksel veriler ile de paralellik göstermektedir. Yine ürün içeriği ile ilgili verilen 10 adet yazısının tüketicinin dikkatini çektiği ve o alana da yoğunlaştığı tespit edilmiştir.

Araştırmada yer alan toplam 12 ürün ambalajının eye tracking verileri aşağıdaki tabloda özetlenmektedir:

Tablo 5: BİM Özel Markalı Ürünlerin Eye Tracking Verileri

BİM Tüm Ürünler Genel Ortalama	Marka İsmi Bulunduğu Alanın Eye Tracking Verileri	Ürün İçeriği İle İlgili Alanın Eye Tracking Verileri
TTF	2,66s	2,03s
Time spent	1,3s	3,2s
Ratio	23,16 kişi	27,5 kişi

Bim marketlerinden seçilen altı tane özel markalı atıştırmalık ürünleri için elde edilen eye tracking verilerinin genel ortalaması Tablo 5’te gösterilmektedir. Bu veriler incelendiğinde Bim’in tüm ürünleri için görsel katılımcının önüne geldikten ortalama 2,03 saniye sonra ilk olarak ilgi çeken alan ürünün içeriğini yansıtan görsellerin olduğu alan olmuştur, ortalama 2,66 saniye sonra ise marka isminin bulunduğu ambalaj alanı farkedilmiştir. 31 katılımcının ürünün içeriği ile ilgili görselin bulunduğu ilgi alanına ortalama bakış süresi 3,2 saniye olurken marka isminin bulunduğu alana ise ortalama 1,3 saniye bakılmıştır. 31 katılımcıdan ortalama 27,5 kişi ürünün içeriği ile ilgili görselin olduğu alana bakmış, ortalama 23,16 kişi ise marka isminin bulunduğu alana bakmıştır.

Tablo 6: Şok Özel Markalı Ürünlerin Eye Tracking Verileri

ŞOK Tüm Ürünlerin Genel Ortalaması	Marka İsmi Bulunduğu Alanın Eye Tracking Verileri	Ürün İçeriği İle İlgili Alanın Eye Tracking Verileri
TTF	1,76s	2,43s
Time spent	0,45s	0,38s
Ratio	28,5 kişi	27,8 kişi

Şok marketlerinden seçilen altı tane özel markalı atıştırmalık ürünleri için elde edilen eye tracking verilerinin genel ortalaması Tablo 6’da gösterilmektedir. Bu veriler incelendiğinde Şok’un tüm ürünleri için görsel katılımcının önüne geldikten ortalama 1,76 saniye sonra ilk olarak ilgi çeken alan ürünün marka isminin yazılı olduğu alan olmuştur, ortalama 2,66 saniye sonra ise ürünün içeriğini yansıtan görsellerin olduğu ambalaj alanı farkedilmiştir. 31 katılımcının ürünün içeriği ile ilgili görselin bulunduğu ilgi alanına ortalama bakış süresi 0,38 saniye olurken marka isminin bulunduğu alana ise ortalama 0,45 saniye bakılmıştır. 31 katılımcıdan ortalama 27,8 kişi ürünün içeriği ile ilgili görselin olduğu alana bakmış, ortalama 28,5 kişi ise marka isminin bulunduğu alana bakmıştır.

6. SONUÇ

Teknolojik gelişmeler ve küreselleşme iş dünyasında rekabet koşullarını zorlaştırmakta, pazar ve müşteri yapılarını etkilemektedir. Artık tüketiciler daha seçici ve bilgili; pazarlama dünyasında dağıtım kanalları ile pazarlama iletişimi öğeleri çok daha çeşitli ve önemlidir. Özellikle gıda perakende sektöründe, dünyada ve Türkiye’de eski ve köklü şirketlere ek olarak, birçok yeni firma sektöre giriş yapmakta, rekabet etmekte ve pastadan pay almaktadır. 2020-2021 yıllarında, Covid-19 pandemisi döneminde süpermarket ve e-ticaret kanallarında yüksek satış artışları kaydedilmiş, bu durum sektörde her alanda rekabet stratejilerini daha da önemli hale getirmiştir.

Günümüzde büyük markalar karşısında rekabet edebilmenin bir yolu da perakendecinin kendi özel markalı (private label) ürününü piyasaya sürmesi ve tüketicilerle buluşturmasıdır. Perakendeci bu ürünlerin üretim, dağıtım, reklam, fiyat, ambalaj gibi tüm stratejik kararlarını kendisinin aldığı, üretim maliyetlerinin diğer marka ürünlere göre daha uygun olduğu ve marka ürünlere kıyasla daha uygun fiyata satarak tüketicisinin gözünde “her bütçeye uygun” imajı oluşturarak rekabet avantajı elde etmektedir.

Ülkemizde gıda perakende sektöründe indirim marketleri olarak adlandırılan, artan mağaza sayılarıyla neredeyse her mahallede tüketiciye dokunan Bim, Şok, A-101 gibi marketler kendi mağazalarında hemen hemen her kategoride özel markalı ürünlere yer vererek tüketicilerine uygun fiyatlı alternatifler sunmaktadır. Müşterilerin tercih ettiği, ciro payı artan özel markalı ürünler, artık süper marketler başta olmak üzere tüm zincirlerde ve hatta yerel marketlerde satılmaktadır. Günümüzde özel markalı ürünler için perakendecinin alacağı her türlü karar rekabetteki gücünü etkileyecektir. Rafta satışa sunulduklarında, tüketici ile ilk teması sağlayan ambalaj, bu anlamda önemli bir stratejik araçtır. Zaten fiyat avantajı sunan bu ürünlerin farklılaşabileceği ve tüketicinin dikkatini çekebileceği en önemli unsurlardan birisi ambalaj tasarımıdır.

Küresel nitelikteki rekabetçi iş koşullarına giderek daha fazla maruz kalan şirketler, nöropazarlamanın sunduğu fırsatlara ilgi duymaya başlamışlardır. Nöropazarlamanın ve pazarlamanın yaptığı faaliyetlerin ortak amacı tüketicinin istek ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere tüketiciyi daha iyi anlamaya çalışmak ve tüketicinin karar verirken ne gibi unsurlardan etkilendiğini anlamaktır. Bu bağlamda nöropazarlama tekniklerinin gıda ambalajlama çalışmalarına uygulanmasının alanda çalışan akademisyenler ve sektörde çalışan uzmanlar için önemli fırsatlar sunabileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada, iki markanın atıştırmalık reyonlarında satılan özel markalı ürünleri ele alınmış, ambalaj tasarımında tüketicinin dikkatini çeken unsurların belirlenmesi için nöropazarlama tekniklerinden göz izleme (eye tracking) tekniği kullanılmıştır. Nöropazarlama

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

literatürü göz önünde bulundurulduğunda ürünlerin ambalaj tasarımları ilgili birçok çalışma olmasına karşın özel markalı ürünlerin ambalajlarında tüketicinin dikkatini çeken unsurların belirlenmesine yönelik araştırmaya rastlanmamıştır.

Çalışmada ilk olarak marka isminin ambalaj üzerinde yazı boyutunun tüketici dikkatini üzerinde etkili olduğunu ileri sürülmüş, araştırma bulguları bu hipotezi desteklemiştir. Şok marketlerinde satılan atıştırmalık ürünlerinin eye tracking sonuçlarına göre özellikle marka ismi daha büyük yazılarak tasarlanan ambalajlarda katılımcılar tarafından ilk olarak ilgi çeken alan olduğu aynı zamanda daha fazla katılımcı tarafından bakıldığı ve daha fazla zaman geçirildiği tespit edilmiştir. Isı haritaların da da bu alanda özellikle yoğunlaşma olduğu görülmüştür. Örneğin Şok marketlerinde satılan “Amigo” marka kuruyemiş ürününde marka ismine 31 katılımcının tamamının 0,50 saniye ortalama ile baktığı görülmüştür.

Çalışmada ayrıca ambalajda ürün içeriğiyle ilgili görsellerin kullanılmasının tüketicinin dikkatini çektiği ileri sürülmüş, sonuçlar bu hipotezi de desteklemiştir. Bim marketlerinin atıştırmalık reyonlarında satılan özel markalı ürünlerle yapılan eye tracking sonuçlarına göre ambalajda ürünün içeriğini yansıtan çikolata, bisküvi, kek, gofret gibi görseller ambalaj tasarımında daha fazla yer verilerek ön plana çıkarılması katılımcıların o alanı ilk olarak farketmesini sağlamıştır ve elde edilen verilere göre bu alana daha fazla katılımcı bakmıştır ve ortalama zaman geçirme süresi daha fazladır. Özel markalı ürünler için ambalaj tasarımında marka isminin yazı boyutunun büyük veya küçük yazılması, ürünlerin içeriğini yansıtan görsellere daha fazla yer alıp almadığı tüketicinin dikkatini çekme açısından çok önemli bir husustur.

Perakendeciler neyi ön plana çıkarmak, tüketicide nasıl bir duygu uyandırmak istiyorsa bu doğrultuda kararlar vermelidir. Örnek olarak ürünün içeriğinde kullandığı herhangi bir unsur diğer ürünlerden farklıysa (ürünün fındık oranı gibi, doğal olması gibi, şekersiz olması gibi) marka isminden ziyade ürünün içeriğini yansıtan görsellere ambalaj tasarımında yer verilebilir.

Bir marka tüketici nezdinde bilinir, kabul görmüş bir markaysa özellikle ürün çeşitliliğinin çok fazla, rakiplerin ve rekabetin fazla olduğu bir pazarda, marka ismini ambalaj tasarımında ön plana çıkararak tüketicinin dikkatini çekebilir ve rekabet avantajı sağlayabilir. Atıştırmalık gibi tüketicinin gördüğünde içtepsel olarak satın almasını etkileyecek ürünlerde özellikle de marka bilinirliği olmayan veya pazara yeni girmiş markalar marka isminden ziyade ürünün içeriğini yansıtan çikolata, bisküvi, gofret kuruyemiş gibi görselleri ön plana çıkarması tüketicinin daha çok dikkatini çekebilir.

Bu çalışmanın genellenebilir ve daha kesin sonuçlar vermesi açısından tek bir ürün için farklı ambalaj tasarımları da test edilmelidir.

Bu nöropazarlama araştırmasında farklı ürünlerin ambalaj tasarımları göz izleme tekniği ile incelenmiş olup göz izleme tekniği ile aynı ürün için farklı tasarım karşılaştırmalarında da uygulanabilir ve bu gibi çalışmalara bir başlangıç noktası oluşturacaktır. Bundan sonraki araştırmalarda benzer deneyler farklı perakendecilerin özel markaları ile yapılarak tekrarlanabilir. Bu çalışmada atıştırmalık reyonunda satılan özel markalı ürünlerden 12 üründen oluşan bir örneklem seçilmiştir. İleride farklı kategorilerde yer alan ürünlerle daha fazla üründen oluşan bir örneklem seçilmesi, farklı denek profilleri ve sayıları ile benzer araştırmaların yapılması literatüre önemli katkı sağlayacaktır. Aynı şekilde, bu deney laboratuvar ortamında tasarlanmış olup mobil cihazlarla gerçek bir mağaza ortamında tekrarlanmasının da faydalı bulgular sunacağı düşünülmektedir. Bu çalışmanın alanda yapılacak benzeri çalışmalara ve ambalaj tasarımı ile ilgilenen kişi ve kurumlara yapacakları çalışmalar için bir referans noktası olması umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alagöz, S.B. ve Ekici, N. (2009). Ambalaja İlişkin Tutum ve Davranışlar: Karaman İli Araştırması, *KMU İİBF Dergisi*, 11(17), 84-94.
- Albar, B., Duman, T. (2011). Bir Tüketici Grubu Olarak Kadınların Mağaza Markalı Ürünlere Karşı Tutumları: Giresun İli Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38, 79-100.
- Albayrak, M. ve Dölekoğlu, C. (2006). Gıda Perakendeciliğinde Market Markalı Ürün Stratejisi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 6 (11), 204-218.
- Arıkan, A. (2010). Ambalaj Tasarımı. *Ambalaj Bülteni Dergisi*, 20-26.
- Baş, T., Tüzün, H. (2014). Tüketicileri ve ürün kullanımlarını analiz etmek için göz izleme yönteminin kullanılması. *Tüketici Yazıları (IV)*. Ankara: TÜPADEM, 217-234.
- Becer, E. (2014). *Ambalaj tasarımı*. Dost Kitabevi Yayınları.
- Begley, S. ve McOuat, A. 2020. Turning private labels into powerhouse brands. Erişim Aralık 2020, <https://www.mckinsey.com/industries/retail/our-insights/turning-private-labels-into-powerhouse-brands>
- Calver, G. (2007). What Is Packaging Design?. A Rota Vision Book.
- Demirel, E.A. (2020). Nöropazarlama ve Ambalaj Tasarımı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Dhar, S., Steven, H. (1997). "Why store brand penetration varies by retailer" *Marketing Science*, 6(3), 208-227.
- Dilber, F., Dilber, A. ve Karakaya, M. (2012). Gıdalarda Ambalajın Önem Ve Tüketicilerin Satın Alma Davranışlarına Etkileri (Karaman İli Örneği), *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1(3), 159-190.

- DuPuis, S. ve Silva, J. (2008). Packaging Design Workbook. Massachusetts, Rockport Publishers.
- Fettahlıoğlu, H.S. (2008). Tüketicilerin Satın Alma Davranışlarında Özel Markaların Tüketicî Tutumları Üzerine Etkileri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Hayta, P. (2015). Bir Grafik Tasarım Sorunu Olarak Görme Engellere Yönelik Karton Ambalaj Tasarımında Estetik Ve İşlevsellik Algısı Üzerine Uygulamalar. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Arel Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Hellström, D., Olsson, A. (2017). Managing Packaging Design For Sustainable Development. United Kingdom: John Wiley & Sons Ltd.
- Karasu, E.S. (2014). Gıda Ambalajlarında Tasarım Sorunları Ve Estetik Değerlerin Önemi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Işık Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Klimchuk, M. R., Krasovec, S. A. (2006). Packaginmg Design Successful Product Branding From Concept To Shelf. New Jersey: John Wiley & Sons Ltd.
- Kotler, P. (2001). Marketing Management, The Millennium Edition, Prentice Hall.
- Luca, P., Penco, P. (2006), The Role of Packaging in Marketing Communication: An Explorative Study of the Italian Wine Business, *3rd International Wine Business Research Conference*, Montpellier, 6-7-8 Temmuz.
- Örücü, E., & Tavşancı, S. (2001). Gıda Ürünlerinde Tüketicinin Satın Alma Eğilimi Etkileyen Faktörler Ve Ambalajlama. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, (3), 1-13.
- Özdoğan, B. (2008). Göz İzleme Ve Pazarlamada Kullanılması Üzerine Kavramsal Bir Çalışma. *Başkent Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2), 134-147.
- Öztürk, A. (2017). *Pazarlama ilkeleri*. Gazi Kitabevi.
- Schultz, D. E., Tannenbaum, S. and Lauterborn, R. (1993). Integrated Marketing Communications. Lincolnwood: NTC Business Book.
- Ural, T. (2008). Pazarlamada yeni yaklaşım: Nöropazarlama Üzerinde Kurumsal Bir Değerlendirme, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 423.
- Üçüncü, M. (2000). *Gıdaların Ambalajlanması*, Ege Üniversitesi Basımevi.
- Yeniçeri, T. (2004). Tüketicilerin mağaza markalı ürünlerin kalitesini algılamalarında mağaza imajının rolü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çatışma Beyanı:** Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.
- Destek ve Teşekkür:** Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.
- Etik Kurul Kararı:** Bu araştırma, 26/03/2021 tarihli 61351342/MART2021-41 Sayılı Etik Kurul Kararı ile gerçekleştirilmiştir.
- Katkı Oranı:** Yazarlar makaleye eşit oranda katkıda bulunmuştur.

COVID-19 PANDEMİ DÖNEMİNİN KİŞİLİK BOZUKLUĞU OLAN BİREYLERDEKİ OLASI ETKİLERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME**Dr. Öğr. Üyesi Haydeh FARAJI*****Klinik Psikolog Dilara ÇARESİZ******ÖZET**

Bireyin kendine özgü düşünme, hissetme, algılama ve/veya başkalarıyla ilişki kurma biçimini kapsayan kişiliği çoğu durumda sorunlu, zararlı, işlevsiz ve hatta yıkıcı bir hal aldığında bu durum kişilik bozukluğu olarak adlandırılmaktadır. Toplumdaki bireylerin tahminen %6-10'u gibi önemli bir oranında kişilik bozukluğu vardır. Kişilik bozukluğu eşlik eden Eksen I psikopatolojisinin varlığında söz konusu psikopatolojinin gidişatını olumsuz yönde etkilediği gibi, eşlik eden bir ikincil psikopatoloji olmasa dahi bireyin yaşamını olumsuz etkilemekte ve güçleştirmektedir. Ülkemizde Koronavirüs vakası ilk olarak 11 Mart 2020 tarihinde İstanbul Çapa Tıp Fakültesi'nde görülmüştür ve Covid-19 salgın hastalık süreci halen devam etmektedir. Dünyaya ölümcül bir şekilde yayılan salgın hastalıkların, insanlar ve insan psikolojisi üzerinde ciddi etkileri olmaktadır. Koronavirüs gibi milyonlarca kişinin ölümüne sebep olan bir hastalık sürecinde tehlikeli bir durumun varlığı, sosyal izolasyona maruz kalmak insanları çok boyutlu bir biçimde etkilemiştir. İnsanların hem bireysel hem toplumsal bağları zarar görmüş olmakla birlikte; insanlar, ekonomik, sosyal, iş yaşantıları bakımından da bugüne kadar alışkın olmadıkları bir düzene geçiş yapmışlardır. Pandemi döneminin genel itibarıyla insanlık üzerinde olumsuz ruhsal etkileri olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda hâlihazırda günlük yaşamlarında çeşitli güçlükler yaşayan kişilik bozukluğu hastalarının bu dönemde daha fazla zorluk yaşadığı düşünülmektedir. Bu çalışmanın amacı Covid-19 Pandemi döneminin kişilik bozuklukları üzerindeki etkileri hakkında literatürdeki çalışmaların incelenmesiyle bir değerlendirme yapmaktır. Çalışman sonucunda, herhangi bir ruhsağılığı bozukluğu olmayan bireyler dahil tüm insanlar üzerinde önemli ölçüde zorlayıcı etkileri olan Covid-19 pandemisinin kişilik bozukluğu olan bireyler için çok daha zorlayıcı olabildiği ve günlük işlevselliklerini, özellikle de sosyal işlevselliklerini olumsuz yönde etkilediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Pandemi, Kişilik Bozuklukları.**AN ASSESSMENT OF THE POSSIBLE EFFECTS OF THE COVID-19 PANDEMIC PERIOD ON INDIVIDUALS WITH PERSONALITY DISORDER****ABSTRACT**

When the personality of the individual, which includes the way of thinking, feeling, perceiving and/or relating to others, becomes problematic, harmful, dysfunctional and even destructive in most cases, this situation is called personality disorder. An estimated 6-10% of individuals in the society have personality disorders. In the presence of accompanying Axis I psychopathology, personality disorder

* İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul-Türkiye ORCID: 0000-0001-5306-6546, haydehfaraji@aydin.edu.tr.

** Mimaroba Ortaokulu, ORCID: 0000-0003-2795-3875 dilaracaresiz@gmail.com.

Araştırma Makalesi

Sayfa Sayısı: 264-284

Makale Geliş Tarihi: 05.01.2022

Makale Kabul Tarihi: 23.02.2022

Makale Yayın Tarihi:28.02.2022

affects the course of the psychopathology negatively, and even if there is no accompanying secondary psychopathology, it negatively affects and complicates the life of the individual. The coronavirus case in our country was first seen on March 11, 2020 at Istanbul Capa Medical Faculty, and the Covid-19 epidemic disease process still continues. Epidemics that spread to the world in such a deadly way have serious effects on people and human psychology. The existence of a dangerous situation in a disease process such as the coronavirus that caused the death of millions of people, exposure to social isolation has affected people in a multidimensional way. Although both individual and social ties of people have been damaged; people have transitioned to an order that they are not accustomed to until today in terms of their economic, social and business life. It is seen that the pandemic period has negative psychological effects on humanity in general. In this direction, it is thought that personality disorder patients who are currently experiencing various difficulties in their daily lives experience more difficulties in this period. The aim of this study is to make an evaluation by examining the studies in the literature about the effects of the Covid-19 pandemic period on personality disorders. As a result of the study, it has been seen that the Covid-19 pandemic, which has significant compelling effects on all people, including individuals without any mental health disorder, can be much more challenging for individuals with personality disorders and negatively affects their daily functioning, especially social functionality.

KeyWords: Covid-19, Pandemic, Personality Disorders.

1.GİRİŞ

1.1. Covid-19 Pandemi Dönemi

İnsanlık var olduğundan beri en büyük savaşlarını salgın hastalıklara karşı vermiştir. Salgın hastalıklar dünyada zaman zaman var olmuş ve toplu ölümlere yol açmış, dünya tarihinde insan kayıpları açısından savaşları geri planda bırakmıştır Yaşam kayıpları açısından İspanyol gribi 1918'den 1920'ye kadar I. Dünya Savaşı'ndaki ölümleri geride bırakmıştır. Bir yıldan az bir sürede İspanyol gribi elli milyon civarında kişinin hayatına mal olmuştur. (Sertdemir, 2020: 16-17).

Covid-19 pandemisi dünyada, 272.521.333 vaka sayısı 5.333.815 milyon insanın ölümüne sebep olan ve halen devam etmekte olan ciddi bir salgındır (16.12.2021). Türkiye'de ise 9.102.294 milyon insan Covid-19 salgın hastalığına yakalanırken hayatını kaybedenlerin sayısı 79.696 kişiyi bulmuştur (Johns Hopkins University, 2021). Koronavirüs salgını ise halen devam etmekte, salgının ne zaman biteceğine dair durum bilgisi ise belirsizliğini korumaktadır. Bu belirsizlik ve ön görülemezlik içinde insanlar yaşamlarını devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Dünya tarihinde görülmüş olan salgın hastalıklar döneminde; toplumsal, ekonomik, politik ve eğitim konularında ciddi değişikliklere gidildiği gözlemlenmiştir (Duran ve Acar, 2020: 55).

Toplumsal değişimler, bireysel ve sosyal yaşantımızı en çok etkileyen bir sürecin ifadesidir. Toplum normlarını değiştirmiş, özellikle Türkiye gibi geleneksel değerlere sahip,

bireysel yaşamdan çok toplu yaşamı benimsemiş değerlere sahip ülkeler için zorlayıcı olmuştur. Geleneksel olarak topluca kutlanan milli ve dini bayramlar, törenler, aile toplantıları, birlik duygusu yaratan ritüeller yapılamaz hale gelmiştir. Cenaze ve taziye ziyaretleri gibi toplumun birbirlerine destek olduğu dönemler oldukça azalmıştır. Yaşanan tüm bu durumlar toplum yapısında da değişiklikler olmasına sebebiyet vermiştir (Karataş, 2020: 15).

Ekonomik değişimler, insan yaşantısını en çok etkileyen süreçlerden biri olmuştur (Yoo, 2020). Bu süreçte kimi insanlar işsiz kalırken, kimilerinin çalışma şekli değişmiştir. Özellikle ticaretle uğraşan bireylerin iş yerleri kapanmış maddi anlamda ciddi kayıplar verilmiştir. Bu durum toplumun ekonomik anlamda kaygılı hissetmesine, kimi iş yerlerinin kapatılmasına sebep olmuştur. Ekonomik anlamda zorlanan bireyler için pandemi dönemini geçirmekte oldukça zorlayıcı olmuştur. Bu dönemde insanların lüks ve abartılı tüketimlerinde azalma olmuştur. İnsanlar internet satışına yönelmiş ve e-ticarete büyük bir büyüme meydana gelmiştir (Güven, 2020: 265).

Pandemi döneminin siyasetle oldukça yakından bir ilişkisi vardır. Covid-19 pandemisi toplumun en temel ihtiyaç ve beklenti alanlarından birinin sağlık hizmetleri alanı olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur (Hotar vd., 2020: 217). Bu dönemde bireylerin Covid-19 salgın hastalık sürecini kolay ve hızlı bir şekilde geçirebilmek için hükümetlerden beklentileri ve talepleri olmuştur. Sağlık hizmetlerinin hükümet politikarıyla içiçe geçen doğası nedeniyle vatandaşların beklentileri ülke politikalarına yönelmiştir (Karataş, 2020: 15). Covid-19 pandemi sürecinin olası etkileri "zorlayıcı sebep" olarak değerlendirilmiş ve bu kapsamda kısa çalışma uygulaması başlatılmış, çalışanların aldıkları ücret kısa çalışma ödeneği olarak değiştirilmiştir (İŞKUR, 2020).

Covid-19 pandemisi sürecinde eğitim alanında da değişimler yaşanmıştır. Pandemi sürecinde eğitim ve öğretim sistemimizi ve sürecini etkileyen en önemli karar ise 16 Mart tarihinden itibaren yüz yüze eğitime ara verilmesi olmuştur. Eğitimde bir yılı aşkın sürede uzaktan eğitime geçilerek eğitim online ortamda verilmiştir. Online eğitim, uzaktan eğitim ya da internet aracılığıyla eğitim olarak adlandırılmaktadır. Online eğitim sisteminde öğrenciler ve öğretmenler eş zamanlı ya da ayrı zamanlı olarak (ders kayıtları) internet üzerinden iletişim kurmakta ve bilgiler alışverişi internet üzerinden sağlanmaktadır (Kırmızıgül, 2020: 286). Bu süreçte öğrenciler ve öğretmenler ev ortamlarında eğitime katılmışlardır. Bu durum çocukların teknolojik aletlerle oldukça fazla zaman geçirmesine sebep vermiştir.

Hareketsizlik, ev ortamında uzun zaman kalma, sosyalleşememe bu dönemdeki çocukların yaşadığı başlıca sıkıntılar olmuştur. Birçok çocukta davranış problemleri, içe kapanıklılık, öfke problemleri gözükürken, kaygı bozukluklarında da artışlar olmuştur. Anne babalar günlük yaşam pratiklerine ebeveynlik rolünün yanısıra öğretmen rolü de eklenmiştir (Karakaş, 2020: 566).

Tüm bu olumsuzlukların yanında pandemi döneminin belli alanlarda katkıları olduğu da söylenebilir. Salgın hastalıkların, dünya tarihi üzerinde dönüştürücü etkileri vardır. Bu dönüştürücü etkiler çoğu zaman olumsuz anlamda olmuş olsa da, bazı iyileştirici yanları da olmuştur. Covid-19 pandemi döneminin belli alanlarda iyileştirici etkileri gözlemlenebilir. Bunlar; doğanın kendini iyileştirmesi, insanların iç dünyalarına dönmesi ve içgörülerinin artması, gelecekteki başka hastalıklara önlem alınması ve ülke üretimlerini arttırmak şeklinde sayılabilir (Nar, 2020: 378). Büyükşehirlerde hava temizlenirken, canlılar daha rahat bir yaşam alanı bulmuştur. Küresel anlamda yaşanan savaşlar ve saldırılar ise oldukça azalmıştır (Afacan ve Avcı, 2020: 6). İnsanlar kendi elleriyle kurdukları bir düzenin yıkılışını izlemektedirler (Bingöl, 2020: 104).

1.1.1. Covid-19 Pandemisi Süreci ile İlgili Temel Kavramlar

İnsanlık, aralıklı olarak dünyayı ele geçiren hastalıklara maruz kalmış, ciddi kayıplar vermiştir. Tarihte salgın hastalıklar, kayıplar, ekonomi, politika konuşulurken; insan psikolojisinin ne durumda olduğu her zaman geri planda kalan bir unsur olmuştur. Oysa ki toplumsal dünyada görülen bu değişimler insan psikolojisini de sarsmakta ve etkilemektedir (Parıldar, 2020: 19).

Covid-19 pandemisi döneminde insanlar fiziksel olarak hastalanma ve ölüm riskiyle karşı karşıya kalmakla birlikte, psikolojik olarakta öngörülemez durumlarla karşı karşıya kalmış, bu durum birçok kişinin psikolojik destek alma ihtiyacının artmasına sebebiyet vermiştir. İnsanlar içsel süreçlerinden geçmiş, kendileriyle yüzleşmiştir (Yıldırım, 2020: 1345) Kimi insanlar için pozitif anlamda bir değişim yaşanırken kimi insanlar için içsel kaygıların arttığı bir dönem olmuştur. İnsanlar bu dönemde en çok; belirsizlik, endişe, kaygı, geleceği öngörememe, yeni durumlara adapte olamama ve korku durumlarıyla baş etmek zorunda kalmışlardır. Bu durumları iyi bilmek ve anlamak aslında Covid-19 pandemi döneminin üzerimizdeki yüklerini anlamak gibidir. Bu terimlerin ne olduğunu tespit etmek ve bu süreçte yaşadıklarımızı anlamlandırmak adına oldukça faydalı olabilir (Çiçek ve Almalı, 2020: 254).

Belirsizlik, bir durum ya da olay karşısında fikrimizin olmamasıdır. Başımıza ne geleceğini, neler yaşayacağımızı bilemediğimiz süreçler belirsiz durumlardır. Covid-19 pandemi döneminde de bilmediğimiz, belirsiz süreçlerle karşı karşıya kalan insanlık bu durumu yaşamıştır. Geleceğe yönelik endişe ve korku yaşayan bireylerin, bu belirsiz durumlara tahammül etmekte zorlanması beklenmektedir (Taylor, 2019: 23).

Endişe, sonu belli olmayan ancak olumsuz neticeleneceğine inanılan gelecek olaylar hakkında duyulan kaygıya eşlik eden bilişsel bir etkinliktir (MacLeod vd., 1991: 480). Çoğu zaman kaygıyla karıştırılsa da kaygıdan farklıdır (Robichaud ve Dugas, 2020: 28). Covid-19 pandemi sürecinde insan güvenliğini azaltan tehditlerin artması ve yeni durumlara adapte olmak zorunda kalmak kişilerde endişeye sebebiyet vermiştir. Örneğin; hastalığa yakalanmamış bir birey ya hasta olursam diye kaygı duyabilir. Hasta olan yakınları için hastalığı nasıl geçirecekleri için endişe duyabilir. Bu durumun günlük hayatı etkilediği ve günlük hayat rutinini bozduğu yerlerde kişiler mutlaka psikolojik destek almalıdır.

Kaygı, bizim yaşamda kalmamızı ve mücadele etmemizi sağlayan en temel duygularımızdandır. Kaygıyı vücudumuzun birçok yerinde duyumsayabiliriz. Kaygılandığımız zamanlarda kalp ritmimiz hızlanır, vücudumuz terleme, sıcaklaşma, ürperme gibi durumlar hissedebiliriz. Normal seviyede kaygı bizim için faydalı bile olabilir (Robichaud ve Dugas, 2020: 38-39). Ancak Covid-19 pandemi döneminde kaygı seviyemiz çoğu zaman normalin üstüne çıkmış, günlük rutinimizi bozar hale gelmiştir. Özellikle eve kapanma, sosyal izolasyon zamanlarında kaygı bozukluğu birçok insanda gözlemlenmiştir. Freud, normal anksiyeteyi sağlıklı ve gerçeğe uygun bulur. İnsan yaşantısında kendini koruması ve doğru şekilde devam edebilmesi için kaygı yaşaması sağlıklı bir durumdur. Kaygıyı, yaşamamızda bizi tehlikelerden koruyacak seviyede tutabilmek önemlidir. Pandemi döneminin belirsizliği içerisinde bizleri kontrol edilemez bir noktaya getiriyorsa burada destek alınması gerekmektedir.

Geleceği ön görememe, kişinin gelecek yaşantıları kestirememesidir. Covid-19 pandemi dönemi insanların geleceği ön görmediği, korku ve panik yaşadığı zamanlardır. Bir belirsizlik süreci olduğu gibi, koronavirüs salgının nereye gideceği konusu ön görülememektedir (Taşdemir ve Karadeniz, 2020: 59). Geleceği sürekli ön görmeye çalışmak bir bilişsel çarpıtma olduğu gibi, bize net bilgiler de vermemektedir. Geleceği sürekli ön görmeye çalışan kişiler genelde korku duygusuna kapılarak yaşadıkları şimdiki anında kötü olmasına sebep olurlar. Bu durum insanlardaki güven duygusunu sarsmaktadır. Sürekli salgınla ilgili haberler okumak, salgının gidişatını takip etmek,

yanlış haber kaynaklarından bilgiler almak geleceği tahmin edilemez kıldığı gibi aynı zamanda kişilerin kendisini kötü hissetmesine sebep olabilmektedir (Değirmenci, 2020: 91).

Yeni durumlara adapte olamama, bireyin değişen yaşam koşullarına uyum sağlayamamasıdır. Bazı insanlar için değişim oldukça zordur. İnsanlar, güvende olmak için genelde sahip oldukları imkanları korumak isterler. Alışılan yaşam düzenini değiştirmek, yeniliğe açık olmayı gerektirir. Değişim, insanları zorlar ve cesaret ister. Covid-19 pandemi döneminde ise insanlar sürekli bir travmaya maruz kalarak değişen dünyanın şartlarına ayak uydurmak zorunda kalmışlardır. Özellikle bu değişimlerin zorunlu olması, küresel olması, bireyselleşen günümüz insanı için oldukça zorlayıcı bir deneyim olmuştur. Birçok insan uzaktan çalışma sistemine geçerek evleri iş yerleri olmuştur. İnsanlar iş ortamlarını, sosyal ortamlarını ve iş yerlerini kaybetmişlerdir. İnsanların iş ve yaşam koşulları değişmiştir. Bu değişime ve dönüşüme ayak uydurabilen insanlar, bu dönemi daha sağlıklı geçirirken; pandemi şartlarına ayak uydurmakta zorlanan insanlar süreci oldukça kötü ve zorlayıcı geçirmişlerdir. Covid-19 pandemi dönemi değişen dünya ve yaşam düzenine, bireysel olarak hayatımızda ayak uydurabilme becerisi istemektedir (Zafer, 2021: 674).

Korku, kişinin yaşamış olduğu gerçek ya da gerçektışı durumlarla ilgili duyumsadığı yoğun dehşet verici duygulardır. Pandemi döneminde insanlarda yaşamı tehdit eden sağlık, hastalanma, ölüm korkuları başlamıştır. Korku oldukça güçlü bir duygudur. Tüm canlılarda olması ise (hayvanlarda da) bize yaşamı sürdürmek için gerekli bir duygu olduğunu gösterir (Akthar, 2017: 6). Hastalığa yakalanan kişiler bu süreçle ilgili daha yoğun korku yaşarken, yakın çevrelerinde ölüm haberlerine maruz kalan kişilerin ikincil travmatik tepkiler gösterdiklerini söyleyebiliriz.

Düşüncelerimizin duygularımızı, duygularımızın davranışlarımızı etkilemesi nedeniyle (Beck, 2011) bu süreçten nasıl etkileneceğimizi de düşünce biçimimiz ortaya koymuştur. Kimi insanlar iyileştirici etkiler almışken kimileri için hayat bir daha eskisi gibi olamaz hale gelmiştir. Eski rutinini devam ettirebilenler ise bu süreçten en az etkilenenler olmuştur. Bunu travma sonrası büyüme kavramı ile açıklayabiliriz. Olumlu düşünce becerisi gelişmiş, psikolojik sağlamlığı ve problem çözebilme becerisi yüksek bireyler süreci daha kolay atlattımlardır. Bu dönemde psikolojik sağlamlığın güçlü olması önemli bir yer tutmaktadır. Psikolojik sağlamlık; kişinin olumsuz koşul ve durumları atlattıktan sonra eski haline dönebilme becerisidir. Burada kişinin kendini tekrardan toparlayabilmesi ve güçlenmesi önemlidir (Öz vd., 2009: 88). Bireyin yaşadığı zor süreçlerden geçerken kendi ruh sağlığını koruması da psikolojik dayanıklılıkla ilişkilidir. Psikolojik dayanıklılığı yüksek bireyler zorlu yaşam olaylarına daha kolay uyum sağlarlar (Faraji

ve Boran, 2021: 664). Kişilik bozukluğuna sahip bireyler ise dünyaya daha zayıf bağlarla bağlıdır. Bu sebeple de psikolojik sağlamlık düzeylerinin daha düşük olduğu söylenebilir.

Covid-19 Pandemi dönemi intihar gibi riskli davranışlara açık bir dönemdir. Duygudurum bozuklukları, alkol madde kötüye kullanımı, şizofreni, kişilik bozukluğu, anksiyete bozukluğu, uyku bozuklukları gibi ruhsal bozukluklar görülen bireylerde intihar davranışı için riskli grupta yer almaktadırlar (Karataş vd., 2020: 15). İntihar riski olan kişilik bozukluklarıyla (Faraji, 2022: 446) ilgili korucu ve önleyici ruh sağlığı tedbirleri alınması gerekmektedir.

Covid-19 pandemi döneminde salgına yönelik tıbbi hizmetlerin yoğun kullanılması sebebiyle, kişilik bozukluğu yaşıyan hastaların hastaneye yatış ve tedavi sürelerinde kısıtlamaya gidilmesi durumu ortaya çıkmıştır. Bu durum kişilik bozukluğu yaşıyan bireylerin tedavi sürelerinin uzamasına sebebiyet vermiştir (Emanuele vd., 2020: 8). Covid-19 pandemi dönemi, kişilik bozukluğu olan bireylerin tedavi süreçlerini ve takiplerinin yapılmasını zorlaştıran bir dönem olmuştur.

Beş faktör kişilik kuramına göre yaşıantılara açık olan bireylerin, psikolojik sağlamlık düzeyi daha yüksek olduğundan bu sürece daha iyi adapte oldukları söylenebilmektedir. Uyumlu bireylerde, genel görüşlere aktif katılım görülmüştür. Toplumda genel olarak maddi korku yaşıyanması uyumlu bireylerin de bu görüşü benimsemesini sağlamıştır. Nevrotik örüntüye sahip bireyler ise genel olarak sürece negatif olarak bakmaktadırlar. Sorumlu kişilik özelliklerine sahip bireyler salgın hastalıktan korunma konusunda başkalarına karşı suçlayıcı tavırda olabilmektedirler (Öngel vd., 2020: 831). Ayrıca nevroitik kişilik özelliğinin, salgın hastalık korkusunu yükselten, çalışma performansını ise düşüren önemli bir faktör olduğu; sorumluluk kişilik özelliğinin ise zıt olarak Covid-19 korkusunu azaltan ve iş performansını artıran önemli bir belirleyici olduğu belirlenmiştir. Yaşıantıya açıklık, dışadönüklük ve uyumluluk kişilik özelliklerinin, çalışma performansını arttıran önemli beş faktör kişilik özellikleri olduğu ortaya çıkmıştır (Yiğitol ve Büyükmumcu, 2021: 3437).

Covid-19 pandemi dönemi özellikle ilk günlerde yarattığı çok boyutlu (sağlık, ekonomik, ulaşım, iletişim vb.) belirsizlik havasıyla pek çok kişide travma sonrası stres reaksiyonlarının görülmesine neden olmuştur. Bu salgın bittiğinde ise salgının ruhsal durumumuzda bıraktığı etkilerin uygun önlemler alınmadığı ve müdahale edilmediği takdirde uzun yıllar devam etmesi beklenmektedir (Bozkurt vd., 2020: 304). Bu zorlu süreci atlatırlarken EMDR, bilişsel davranışçı terapi, kabul-kararlılık terapisi ve grup terapisi gibi terapi tekniklerinden faydalanmaları, bu etkilere sahip bireyler açısından yararlı olmaktadır (Serinçay vd., 2021: 42). Eski düzenleri bozulan ve yeni koşullara hızlı adaptasyon kabiliyeti

olmayan ve/veya kısıtlı olan bireylerin (örn; kişilik bozukluğu hastaları) bu dönemi daha zor atlattığı söylenebilir. Bu dönemi kendi faydalarına çeviren ve kendi iyi oluşlarına önem veren bireyler için bu dönem daha kolay atlatılabilir olmuştur (Aykut ve Aykut, 2020: 61).

1.2. Kişilik Bozuklukları

1.2.1. Kişilik Bozukluklarına Dair Temel Özellikler

Kişilik, bireyin normal veya tipik olarak davranış biçimi olup bizim için benzersiz olan ve başkalarıyla paylaştığımız şeyleri içermektedir. Ancak kişilik her zaman uyumlu, işlevsel ve faydalı biçimde işlerlik gösterememektedir. Kişinin kendine özgü düşünme, hissetme, algılama ve/veya başkalarıyla ilişki kurma biçimi çoğu durumda sorunlu, zararlı, işlevsiz ve hatta yıkıcı bir hal aldığında bu durum kişilik bozukluğu olarak adlandırılmaktadır (Widiger, 1998: 336).

Toplumdaki bireylerin tahminen %6-10'u gibi önemli bir oranında kişilik bozukluğu vardır (Samuels, 2011: 225). Psikiyatri kliniklerinde yatarak ya da ayakta tedavi gören birçok hastanın, tedaviyi zorlaştıran ve Eksen I psikiyatrik bozuklukların prognozunu kötüleştiren komorbid kişilik bozukluklarına bulunmaktadır (Zimmerman vd., 2005: 1913-1914).

DSM-5'te kişilik bozuklukları üç kümede kategorize edilerek sınıflandırılmıştır. A kümesi tuhaf/ekzantrik özellikleri kapsamaktadır ve şizotipal, şizoid ve paranoid kişilik bozukluklarını içermektedir, B kümesi dramatik/dengesiz durumları içine almaktadır ve antisosyal, borderline, histrionik, narsisistik kişilik bozukluklarını içermektedir. C kümesi anksiyöz/inhibedir özelliklerini kapsamaktadır ve çekingen, bağımlı ve obsesif-kompulsif kişilik bozukluklarını kapsamaktadır (APA, 2013: 327).

1.2.2. A Kümesi Kişilik Bozuklukları

1.2.2.1. Paranoid Kişilik Bozukluğu

Patolojik bir güvensizlikle kendini gösteren, ortada şüphe duyacağı bir şey yokken gerçek durumdan uzaklaşarak, olayları değerlendirirken hezeyanların söz konusu olduğu bir kişilik bozukluğudur (Veague vd., 2007). Burada hasta, dışarıdan normal gözükmeyle birlikte belli bir alanda yeterince kanıtı olmamasına rağmen gerçeği çarpıtma ve değiştirme eğiliminde olduğu saptanmıştır. Sanrılı bozukluklar erkeklere oranla, kadınlarda daha sık görülmektedir. Şüphencilik, aşırı duyarlılık, alınganlık gibi özelliklere sahip olan paranoid hastalar gerçeklik algısının tamamen bozulmamış olması yönüyle halüsinasyon ve sanrılardan ayrılırlar (Öztürk ve Uluşahin, 2018: 249).

1.2.2.2. Şizotipal Kişilik Bozukluğu

Şizotipal kişilik bozukluğuna sahip olan bireyler, duygu ve düşüncelerini anlamada ve ifade etmede güçlük çekmektedirler. Somut olaylara karşı verilen duygusal tepkileri; duygusal kapasitenin sınırlı olmasından dolayı saçma, mantıksız, abartılı olabilir (Veague vd., 2007). Oldukça mesafeli, dışarıdan bakıldığında gergin, sosyal ilişkileri kopuk ve kendi içlerine dönmüş karakterlerdir. İnsanlar tarafından bu yönleriyle garip ve tuhaf olarak tanımlanabilirler. İnsanlar tarafından bu yönleriyle garip ve tuhaf olarak tanımlanabilirler. İnsanların onlara zarar vereceği algısı o kadar yoğundur ki bunun için herhangi bir kanıt arama gereksinimi duymazlar. Genelde aynı yerlerde olmak isterler, bilmedikleri ve tanımadıkları kişilerle birlikte olmak onlar için oldukça zorlayıcıdır (Öztürk ve Uluşahin, 2018: 429).

1.2.2.3. Şizoid Kişilik Bozukluğu

Şizoid kişilik bozukluğunda olan bireyler; insanlarla iletişim kurmaya ihtiyaç duymayan, tamamen iç dünyasına çekilmiş aile fertleriyle bile iletişim kurmanın anlamsız ve boş olduğunu düşünen bireylerdir (Fairbairn, 2013). Dışarıdan soğuk, kaçınan ve ilgisiz olarak görülebilirler. İnsanlarla ne kadar sıcak ilişkiler kurmak isteseler de, bir o kadar tehlike göreceklarini düşünüp uzak davranırlar. Genellikle kayıtsız davranışlar gösterirler ve içsel fantezileri oldukça fazladır. Eksantrik ve geleneksel değerlere karşı olan bir yanları vardır. Bu onları geleneksel tarzdan uzaklaştırarak kendi dünyalarına döndürür. Bu sebeple de belli alanlarda çok yetenekli olabilirler (McWilliams, 2013: 251).

1.2.3. B Kümesi Kişilik Bozuklukları**1.2.3.1. Antisosyal Kişilik Bozukluğu**

Genel olarak antisosyal kişilik bozukluğu olan bireylerin, bencil ve kendilerine dönük bir yaşantıları vardır. Vicdanlarının olmaması bu hasta grubunda ön plana çıkan bir semptomdur. Vicdanları olmadıklarından dolayı yaptıklarını yanlış olarak değerlendirmezler ve pişmanlık duymazlar (Fontaine, 2009: 364). Bu sebeple de insanların ne düşündüklerini umursamazlar. Kendi dürtüleri ve kendi istekleri ön plandadır. Madde kullanımına yatkınlık, kontrolsüz cinsel yaşantı, suça meyil oldukça fazla görülen özellikleri arasındadır. Yeniliklere ve farklı deneyimlere açıktırlar. Kişilerin bu tanıyı alabilmeleri için 18 yaşını doldurmuş olmaları gerekmektedir (Millon vd., 2020: 201).

1.2.3.2. Borderline Kişilik Bozukluğu

Hemen hemen her zaman bir kriz durumda olduğu görülen borderline hastalarda duygulanım dalgalanmalarıyla sıklıkla karşılaşılmaktadır. Aynı anda hem bağıllık hem düşmanlık hisseden bu hasta grubu düzensiz kişilerarası ilişki örüntülerine sahiptirler. Yalnızlığa karşı toleranslarının

oldukça düşük olduğu, zorlantılı bir biçimde sosyalleşmeye çalıştıkları, sıklıkla can sıkıntısı ve içsel boşluk duygusundan yakındıkları gözlenmektedir (Faraji, 2021: 7148). Şiddetli duygusal dalgalanmalar ve dramatik davranışlar sergilemekte, uç noktalara varan yargılarda bulunabilmektedirler. Diğer insanlara yönelik duygu ve tutumları kısa süre içinde dikkat çekici düzeyde ve açıklanamaz biçimde değişebilmektedir. Duygu dalganmaları tutkulu bir idealizasyondan, hor görme ve öfkeye doğru hızlı ve kesin şekilde, bir uçtan öteki uca savrulmalarla açığa çıkmaktadır. Bu kişilerde sıklıkla aşırı para harcama, kumar oynama, uygunsuz cinsellik ve yeme atakları gibi öngörülmesi güç şekilde aniden ortaya çıkan ve kişinin zarar görmesiyle sonuçlanma ihtimali yüksek olan davranışlarla karşılaşmaktadır (Kahraman, 2018: 12).

1.2.3.3. Histrionik Kişilik Bozukluğu

Histrionik kişilik bozukluğu, eski adıyla histeri psikanaliz ilk ele aldığı hastalıklardandır. Özellikle Sigmund Freud, yaşadığı dönemde bu hastalarla özellikle çalışmış ve önem vermiştir (Freud, 2013). İnsan ilişkilerini oldukça coşkulu yaşayan histrionikler, ilişkilerinde canlı, dışadönük ve göz önünde olmak isteyen kişiler olabilirler. Bu sebeple de toplum önünde daha çok görünecekleri meslekleri seçme eğilimindedirler. Oldukça baştan çıkartıcı, kışkırtıcı ve talepkâr olabilirler. Bununla birlikte yüzeysel ilişkiler kurma eğilimindedirler (McWilliams, 2013: 401). Histrionik olan bireyler sürekli ilgi görme gereksinimlerinde olmalarından ötürü partnerleri bu durumdan sıkılabirler, duygusal ilişkiyi sonlandırabilirler ve sonucunda da histrionik birey başka ilişki için arayışa girmeye başvurabilir (Millon, 2020: 379). Histrionik kişilik bozukluğu olan bireyler, duygularını yoğun yaşamaktadırlar. Bu durum onların yaşamlarında çok fazla olaya karışmasına sebebiyet vermektedir. Bir olaydan bir olaya geçmektedirler. Adrenalin yaşamayı sevdikleri için birçok kriz durumunun içerisinde yer alabilirler. İnsanların onları görebileceği, toplum önünde oldukları görevleri almayı tercih etmektedirler (McWilliams, 2013: 415).

1.2.3.4. Narsisistik Kişilik Bozukluğu

Bencil ve kibirli yapıları sebebiyle etraflarındaki kişilere rahatsızlık verebilirler. Çevrelerinde kendilerini öven ve yücelten kişilerle birlikte olmayı seçen narsistik bireyler için, başka türlü davranan kişilerle birlikte olmak oldukça zordur (Millon vd., 2020: 426). İnsanların güzel yanlarını değersizleştirme eğilimleri vardır (McWilliams, 2013: 237). Narsisistik bireyler, hatalarını kabul etmekte ve sorumluluk almakta da oldukça zorlanırlar. Genel olarak hatalarıyla ilgili sorumluluğu başkasına verme eğilimindedirler. Kendilerini kusursuz görmelerinden ötürü hata yapabileceklerine genel olarak ihtimal vermezler. Hak

görme özelliği eş duyum kapasitesinin olmayışı ile birleşir. Bu durum istismara ve şiddete yol açabilmektedir (Rothschild vd., 1997: 271).

1.2.4. C Kümesi Kişilik Bozuklukları

1.2.4.1. Obsesif Kompulsif Kişilik Bozukluğu

Obsesif kompulsif bozukluk, herkesten daha fazla düzenli görünme halidir. Kişi, uzun saatler boyunca çalışabilir, kurallara uyar ve etik ilkelere sıkı sıkıya bağlıdır. Kurallara oldukça bağlıdır, kuralların dışına çıkmak istemez. Bu konuda katı ve inatçıdırlar. Buna ters düşen insanları eleştirebilir ve beğenmeyebilirler. Yanlış yapmaya karşı aşırı duyarlıdırlar. Kendi hatalarını tolere edemez ve kabullenemezler. Her şey kafalarında tasarladıkları ölçüde ve mükemmel şekilde olmalıdır. Onların tasarladıkları planlara uymak ve beklentileri karşılamak zordur. Bu durum çevrelerindeki kişiler için zorlayıcı ve çekilmez bir durum olarak adlandırılabilir. Bu sebeple çevrelerindeki insanlarla çatışma yaşayabilirler. Çoğu zaman kendileri gibi güzel iş yapamayacakları için, birine iş ve görev vermektan kaçınırlar. Öngöremedikleri ve tehlikeli buldukları her şey onlar için dehşet vericidir. Bu onların iş yaşamlarında oldukça başarılı olmasını sağlayabilir; ancak abartılı derecede olması katlanılmaz durumlara yol açabilir. Sürekli olarak koşullu inançları, -malı/-meli cümleleri hayatına hükmetmektedir. İç denetimi çok gelişmiş olan obsesif kompulsif bireylerin, bu özellikleri kendileri üzerinde de bir içsel denetim mekanizması oluşturmalarına sebebiyet vermektedir (Millon vd., 2020: 290-293).

1.2.4.2. Bağımlı Kişilik Bozukluğu

Bağımlı kişilik bozukluğu olan bireyler, hayatta ara rol oynuyor gibidirler. Başkalarının mutlulukları ve başkalarının hayatlarıyla daha çok ilgilidirler. Hayatta kendilerinden çok başkaları var gibidir. Kendi kararlarını alma noktasında da yakınlık gösterdikleri kişilere daha çok bağlıdırlar. Bağımlı kişilik bozukluğu olan bireyler, yakınlarının onay vermedikleri kararları almaktan çekinirler. Kendi yaşamlarını tek başlarına idare edemeyeceklerini düşündükleri için başkalarına bağımlı bir yaşam sürerler. Bu sebeple hayatlarındaki kişilerin her istediklerini yaparak yaşantılarının içinde tutmaya çalışırlar (Millon vd., 2020: 334). Bağımlı kişilik bozukluğu olan bireylerin, içerisindeki tutsaklık ve başkasına muhtaç olma durumlarıyla baş etmeyi öğrenmesi gerekmektedir. Bağımlı bireyler, başkalarına kendi benliğini teslim ederken kendi istek ve arzularından uzaklaşırlar. Burada kişinin kendi iç dünyasına yönelmesi ve kendisiyle olan ilişkisini iyileştirmesi kişinin önceliği olmalıdır (Yakın, 2014: 8).

1.2.4.3. Çekingen Kişilik Bozukluğu

Toplum içerisinde; ürkek, çekingen ve korkak gözükürler. İnsanlar tarafından nasıl görüldüklerine dair abartılı bir düşünce yapıları vardır. İnsanlar tarafından eleştirilmeye karşı aşırı duyarlıdırlar. Bu sebeple de eylemde bulunmakta ve toplum içerisinde aktif olmaktan çekinirler. Etrafları tarafından sessiz, sakin ve içekapanık olarak nitelendirilirler. Çoğu çekingen kişilik bozukluğu olan bireyler, kendilerini toplumdan soyutlayarak bir çözüm bulabilirler (Millon vd., 2020: 240). Çekingen kişilik bozukluğu olan bireylerin; utangaç, mahçup ve çekimsiz davranışları vardır. İnsanlar arasında rezil olacaklarına ve utanacaklarına dair yoğun korkuları vardır. Bu sebeple de insanlardan uzak durarak kendilerini koruma altına almaktadırlar. Çekingen bireylerin ailesi ve sosyal çevresi tarafından desteklenmeleri önemlidir. Bireye ona iyi gelecek aktiviteler konusunda desteklemek, bireylerin sosyalleşmesini kolaylaştıracaktır (Sevinçok vd., 1998: 24).

2. COVID-19 PANDEMİSİ VE KİŞİLİK BOZUKLUKLARI

Covid-19 pandemi döneminin kişilik bozuklukları üzerinde zorlayıcı etkileri bulunduğu varsayılmaktadır. Psikolojik dayanıklılığı yüksek bireyler zorlu yaşam olaylarına daha kolay uyum sağlarlar (Faraji, 2021: 7143). Bu dönemin psikolojik dayanıklılığı düşük kişilerde olumsuz duyguları tetiklediği söylenebilir (Çetin ve Anuk, 2020: 188).

Kişilik bozukluğu olan bireyler dünyaya daha zayıf bağlarla bağlıdırlar ve kişilerarası ilişkilerini yönetme becerileri diğer insanlara göre daha düşüktür (Konduz, 2015: 3). Bu sebeple tüm yaşamı, özellikle de ilişkileri ve yakınlığı önemli ölçüde etkileyen Covid-19 pandemi döneminin, kişilik bozuklukları üzerinde belli etkileri olduğu söylenebilir. Dünya, Covid-19 pandemi döneminde internet üzerinden yönetilir hale getirilmiştir (Can, 2020: 51). Korku, stres, endişe gibi duyguların tetiklendiği bu dönemde, insanlar ruhsal çöküntüler yaşamışlardır (Bozkurt vd., 2020: 304). Bu nedenle kişilik bozukluğu olan bireylerin, bu duygu durumu değişimden etkilendiği söylenebilir. Yapılan araştırmalara göre Covid-19 pandemi dönemiyle birlikte insanların uyuma ve uyku düzenleriyle ilgili olumsuz yönde değişen durumlar tespit edilmiştir. Araştırmalarda çoğu kişinin pandemi dönemi hastalıkla ilgili yoğun düşünceler içerisinde olduğunu belirlenmiştir (İşler, 2021: 2). Ölümle ve hastalık/sağlıkla ilgili anksiyetelerin pandemi döneminde arttığı görülmüştür. Bu sonuca pandemi döneminden daha önce yapılan çalışmalarla karşılaştırma yapılarak varılmıştır (Alioğulları, 2021: 49).

Dünya ile ilişkisi zayıf ve işlevsellikte zorluk yaşayan kişilik bozukluğuna sahip bireyler için Covid-19 pandemi döneminin oldukça zorlayıcı olduğu varsayılmaktadır. Kişilik

bozukluğu olan bireyler, sağlıksız savunma mekanizmalarına sahip olabilirler. Bu durum pandemi döneminde riskli durumlar oluşturabilmektedir. Pandemi döneminde hastalıkla mücadelede, psikolojik rahatsızlığı olan kişiler yeterince hassasiyet göstermeyebilir ya da diğer insanlara göre fazla hassasiyet gösterebilirler (Öztürk, 2021: 125). Bu durum salgınla mücadelede riskli durumlar oluşturabilmektedir.

A kümesi kişilik bozukluğuna sahip bireyler; paranoid kişilik bozukluğu, şizoid kişilik bozukluğu ve şizotipal kişilik bozukluğunda temel olarak bulunan kuşku, soğuk ve mesafeli örüntüleri vardır (APA, 2013: 330). Bu özelliklerinden dolayı sosyal mesafeden ve izolasyondan çok etkilenmedikleri söylenebilir. Yapılan araştırmalara göre, A kümesi; paranoid ve şizotipal kişilik bozukluklarının kuşku ve paranoid düşünceleri sebebiyle bu dönemden özellikle bilişsel anlamda kötü etkilenebilir. Bu döneme dair komplo teorileri üretebilir ve bu süreci kendilerine zorlaştırabilirler (Preti vd., 2020: 8). Pandemi döneminin psikoz gelişiminde de önemli bir yeri bulunmaktadır. Virüsü yüksek risk taşıyarak geçiren bireylerde psikotik ataklar görülmüştür. Bu durum şizofreni hastaları gibi psikotik bozukluklarda sürecin daha zorlu bir hal almasına sebebiyet vermektedir (Kırılı vd., 2020: 23). Salgın hastalık hakkında, A kümesi kişilik bozukluklarının özellikle şizotipal kişilik bozukluğu ve paranoid kişilik bozukluğunun kuşku ve tehdit algılarıyla ilgili abartılı düşünceleri olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu dönemde dışsal reel bir tehdit ile sağlıklı insanların anormal koşullara verilen normal bir tepki olarak paranoid düşünceler gelişirmesi beklenebilir. Şizoid kişilik bozukluğuna sahip bireylerin ise stres ile karşılaşma anında geri çekilme, fantezide doyum arama ve maddi dünyayı reddetme eğilimleri vardır. Şizoid bireyler kaygıları çok arttığında saklanmakta; bunu ya bir münzevinin inzivaya çekilmesine benzer şekilde dış dünyadan kendilerini yalıtarak ya da hayal dünyalarına geri çekilerek yapmaktadırlar (McWilliams, 2013: 254). Şizoid kişilik bozukluğuna sahip bireylerin pandemi koşulları haricinde de bir sosyal izolasyon içerisinde oldukları görülmektedir. Bu doğrultuda şizoid kişilik bozukluğu olan bireyleri pandemi döneminde yaşanan evden çalışma/okuma, zorunlu toplumsal ritüellere getirilen kısıtlama ve yasaklar gibi değişimlerden diğer kişilik bozukluğu kümelerinden farklı olarak memnun kalması beklenebilir.

B kümesi; histrionik, borderline, narsisistik, antisosyal kişilik bozuklukları ise daha dürtüsel ve duyguları odaklıdırlar. Bu sebeple bu dönemde yoğun duygusallık yaşayabilirler. Pandemi döneminde terk edilme, yalnız kalma korkularına sosyal izolasyon bu hastalar için

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

zarar verici olabilir (Preti vd., 2020: 5). Özellikle B kümesi kişilik bozukluklarından antisosyal kişilik bozukluğu olan bireylerde dürtüselliklerini dışı vuramamalarından ötürü kendilerine zarar verme davranışları görülebilmektedir. Sosyal izolasyon, karantina kısıtlamaları iç dünyalarındaki öfkeyi kendilerine ve daha çok ailelerine yansıtmasına sebebiyet vermektedir. Sosyal ortamlarda bulunamamak ve aktif bir yaşam içerisinde olamamak antisosyal bireyleri olumsuz yönde etkilememektedir. Antisosyal kişilik bozukluğu ile birlikte kişide madde kullanımı da görülüyorsa, kişilerin kontrol duygusunu tekrardan kazanması zorlaşabilmektedir (Knox vd., 2021: 3). Yalnızlığa karşı toleransları oldukça düşük olan borderline kişilik bozukluğu hastaları, benliklerini öteki ile kurdukları ilişki üzerinden inşa ettiklerinden zorlantılı bir biçimde sosyalleşmeye çalışmakta, sıklıkla can sıkıntısı ve içsel boşluk duygusundan yakınmaktadır (Faraji, 2021: 7144). Covid-19 pandemi sürecinde, borderline kişilik bozukluğuna sahip bireyleri en istikrarsızlaştırıcı faktörün sosyal izolasyon olduğu tespit edilmiştir. Sosyal izolasyon ve karantina dönemleri bu dönemde borderline kişilik bozukluğu olan bireyler için hayatlarını düzenleme konusunda ötekine duydukları yoğun ihtiyaç dolayısıyla olumsuz bir faktör olmuştur (Starcevic ve Janca, 2022: 15). Özellikle tek başına yaşayan borderline bireylerin, ev içi düzenlemeler konusunda başarısız olduğu tespit edilmiştir. Tek başına yaşamak, ev içerisinde de yalnız kalmak borderline bireyleri zorlayan diğer bir faktör olmuştur (Alvaro vd., 2020: 306). Bu süreçte dış destek sistemlerinden ve dış dünyadaki dürtüsel eylemlerinden uzaklaşmak durumunda kalan borderline hastaların, sıklıkla şikayetçi oldukları “boşluk duygusunu ve can sıkıntısını” (Faraji, 2021: 7144), gidermek adına online alışverişi önemli ölçüde arttırmaları, online bahis sitelerine yönelmeleri, online partner bulma uygulamaları vb. ilişki odaklı uygulamalarda daha fazla vakit geçirmeye başlamaları ve uyumsuz yeme tutumlarında artış yaşanması beklenmektedir. Histrionik kişilik bozukluğu olan bireyler insan ilişkilerini oldukça coşkulu yaşamakta, ilişkilerinde canlı, dışadönük ve göz önünde olmak istemektedir. Bu sebeple de toplum önünde daha çok görünecekleri meslekleri seçme eğilimindedirler. Oldukça baştan çıkartıcı, kışkırtıcı ve talepkâr olabilmektedir (McWilliams, 2013: 402). Ötekinin ilgisini yoğun düzeyde ihtiyaç duyan histrionik kişilik bozukluğu hastalarının, pandemi süreci boyunca sosyal ilişkilerinden uzak kaldıkları gibi göz önünde olma ihtiyaçlarının önemli bir kısmını yüceltilmiş biçimde karşıladıkları iş/ofis ortamlarından da uzak kalmaları nedeniyle önemli düzeyde zorlanma yaşadıkları düşünülmektedir. Histrionik kişilik bozukluğu hastalarının özsayıları genellikle karşı cinsiyetteki kişilerin başta olmak üzere ötekilerin

kendilerine duyduğu ilgiye ve arzuya bağlıdır. Dolayısıyla pandemi döneminde gözlerden uzak bir yaşam sürdürmek durumunda kalan histrionik kişilik bozukluğu hastalarının benlik saygılarında düşüş ve çökkün duygulanım gibi depresif belirtiler geliştirmeleri beklenmektedir. Histrionik bireylerin bir diğer özsaygı oluşturma yolları ise risk altındaki çocuklara, yardıma muhtaç kişilere yardım ederek içlerindeki korkmuş çocuğa yardımcı olmak olduğundan (McWilliams, 2013: 403) pandemi döneminde yardım faaliyetlerine aktif katılım sergilemeleri ve sosyal sorumluluk projelerine katılımı kaygı ve depresif duygularına yönelik öz tedavi girişimlerinde bulunabilecekleri ve dönemi daha az yıkımla atlatabilecekleri düşünülmektedir (Kartal, 2020: 154). zor durumda olan ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunmanın pandemi sürecini daha kolay atlattığımızda faydalı olabileceğini belirtmektedir.

C kümesi; obsesif-kompulsif, çekingen, bağımlı kişilik bozuklukları ise yoğun kaygı ve bulaşma korkusu düşüncelerinde artış olmaktadır. Obsesif kompulsif kişilik bozukluğunda (OKKB) temizlik, inatçılık, dakikliğe dikkat etme, içinde tutma eğilimleri öne çıkan meselelerdir (McWilliams, 2013: 368). OKB (obsesif kompulsif bozukluk)'li bireyler güvenlik ihtiyaçları sebebiyle diğer bireylere nazaran daha fazla kontrol davranışı gösterebilmektedir (Yıldırım ve Aşlar, 2020: 128). Bu doğrultuda koronavirüs hastalığının bulaşma riskini en aza indirmek için temizlik, el yıkama, hijyen konularında abartılı ve tekrarlayıcı davranışlarda bulunabilmektedirler. OKKB özellikle artmış kontrol ihtiyacı çerçevesinde OKB ile benzerlik göstermektedir (Türksoy vd., 2000: 93). Pandemi döneminde temizlik ve mesafe gibi önlemler hastalığa yakalanmayı kontrol etme arzusuna hizmet eder hale gelmiştir. Bu dönemde OKKB hastalarının artmış kontrol arzuları doğrultusunda temizlik ve mesafe gibi pandemi önlemlerine diğer bireylere kıyasla oldukça artmış düzeyde önem göstermeleri beklenmektedir. Makul ve haklı gördüğünde, obsesif kişi için öfke duygusu kabul edilebilir bir nitelik kazanabilmektedir (McWilliams, 2013: 371). Bu doğrultuda OKKB'li bireylerin pandemi döneminde gerekli sağlık ve temizlik önlemlerini almayan bireylere yönelik öfkelerinde artış olması bu durumun da başta ev halkı ile olan ilişkiler olmak üzere yakın ilişkilere bozulmaya yol açabileceği düşünülmektedir. Çekingen kişilik bozukluğu olan hastalar başkaları tarafından olumsuz değerlendirilmeye karşı yoğun kaygı duyarlar ve bu doğrultuda yoğun toplumsal anksiyeteye sahiptirler (Sevinç vd., 1998: 25). C kümesi; obsesif-kompulsif, çekingen, bağımlı kişilik bozuklukları ise yoğun kaygı ve bulaşma korkusu düşüncelerinde artış olmaktadır. Bu dönemde esnek düşünme becerisine ve uyum yeteneklerini geliştirmeye ihtiyaç duymaktadırlar (Preti vb., 2020: 7). Kaygı yaratan

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

unsurdan kaçınmak kaygıyı hafifletirken, olumsuz pekiştirme ile söz konusu durumuyla tekrar karşılaşma halinde daha yüksek kaygı düzeylerinin ortaya çıkmasına neden olduğundan çekingen kişilik bozukluğu hastalarının Covid-19 pandemi tedbirleri doğrultusunda gerçekleştirilen sosyal kısıtlamalarla birlikte kaygı düzeylerinin daha düşük seyrettiği bir rahatlık dönemi yaşamaları ancak tekrar toplumsallaşma ile birlikte daha yüksek sosyal kaygı düzeyleriyle günlük hayata geri dönmeleri ve uyum problemleri yaşamaları beklenmektedir. Bununla birlikte çekingen kişilik bozukluğu hastaları pandemi dönemindeki sosyalleşme süreçlerinde, hijyen tedbirlerini ve/veya mesafe önlemini yeterince alıp almadıkları konusunda etraftaki bireylerin eleştirisine hedef olmak gibi kaygıları olabileceği, olası eleştirileri önlem için zorunlu sosyalleşmeleri anında söz konusu hususlara artmış önem gösterebilecekleri düşünülmektedir. Bağımlı kişilik bozukluğu olan bireyler ise pandemi şartlarının getirdiği kısıtlamalar dolayısıyla bağımlı oldukları kişilerle daha fazla vakit geçirebilme imkanı bulup daha yüksek iyilik hali belirtebilecekleri gibi yine pandemi şartları nedeniyle, özellikle ayrı ev uzak muhitte yaşama gibi fiziki görüşme imkanlarını daha da kısıtlayacak durumlar söz konusuysa artmış kaygı düzeyleri ve depresif duygulanım sergilemeleri beklenmektedir. Sevdiklerinden ayrı kalma konusunda zorluk yaşayan bağımlı bireylerin bu dönemde sevdiklerine yakın olması önemlidir. Bağımlı olduğu kişilerden uzakta olan bağımlı kişilik bozukluğuna sahip bireyler için ise bu dönem zorlayıcı olmaktadır (Eren, 2010: 36).

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışma sonucunda, herhangi bir ruh sağlığı bozukluğu olmayan bireyler dâhil tüm insanlar üzerinde önemli ölçüde zorlayıcı etkileri olan Covid-19 pandemisinin kişilik bozukluğu olan bireyler için çok daha zorlayıcı olabildiği ve günlük işlevselliklerini, özellikle de sosyal işlevselliklerini olumsuz yönde etkilediği görülmüş ve anlaşılmıştır.

Pandemi sürecinde kişilik bozukluğu olan bireyler bireyselleştirilmiş tedavi yöntemlerine her zamankinden daha çok ihtiyaç duymaktadırlar. Bu gruba giren bireylerin pandemi döneminde esnek düşünebilme becerisine ve uyum yeteneklerini geliştirmeye olan ihtiyaçları da artmaktadır (Preti vd., 2020: 9). Bu hastalara yönelik başlıca yeni tedavi yöntemleri geliştirilerek, online ya da çevrimiçi ortamda kişilik bozukluğuna sahip bireyler desteklenmelidir. Hastaneye yatış gereken hastalarda gerekli mevcut şartlar oluşturularak, hastaların kolaylıkla tedavi imkânı bulunması sağlanmalıdır. Kişilik bozukluğuna sahip bireylerin bu süreçte takip edilmesi ve tedavi hizmetlerinden destek alması süreci daha kolay geçirmelerini sağlayacaktır (Lantz ve Blissett, 2021: 90). Fiziksel rahatsızlıkları

olan kişilere verilen tedavi imkânlarının, psikolojik rahatsızlık yaşayan kişilere de verilmesi toplum ruh sağlığının korunması açısından önemli bir yer tutmaktadır.

KAYNAKÇA

- Afacan, E. & Avcı, N. (2020). Koronavirüs (Covid-19) örneği üzerinden salgın hastalıklara sosyolojik bir bakış. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 1-14.
- Akthar, S. (2017). *Acının Kaynakları: Korku, açgözlülük, suçluluk, kandırma, ihanet ve intikam*.2. Baskı İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları..
- Alioğulları, A. (2021). *Covid-19 virüs salgını sırasında yetişkin bireylerde sağlık anksiyetesi, ölüm anksiyetesinin yaş ve cinsiyete göre incelenmesi* (Master's thesis, İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).
- Álvaro, F., Navarro, S., Palma, C., Farrriols, N., Alaga, F., Solves, L., & Riera, A. (2020). Clinical course and predictors in patients with borderline personality disorder during the COVID-19 outbreak: a 2.5-month naturalistic exploratory study in Spain. *Psychiatry research*, 292, 113-306.
- Amerikan Psikiyatri Birliği (2013). *Ruhsalbozuklukların tanıs ve Sayımsal el kitabı, beşinci baskı (DSM-5)*, Çeviri: Köroğlu, E., Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Arkar, H. (2008). Cloninger'in mizaç ve karakter boyutları ile kişilik bozuklukları arasındaki ilişki. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 11(3), 115-124.
- Aykut, S.,& Aykut, S. S. (2020). Covid-19 pandemisi ve travma sonrası stres bozukluğu temelinde sosyal hizmetin önemi. *Toplumsal Politika Dergisi*, 1(1), 56-66.
- Beck, J.S. (2011). *Cognitive behavior therapy: Basics and beyond*. Guilford Press.
- Bingöl, M. (2020). Katillerin katili: Salgın hastalıklar. *Kadim Akademi SBD*, 4(1), 101-105.
- Bozkurt, Y., Zeybek, Z., & Aşkın, R. (2020). Covid-19 Pandemisi: Psikolojik etkileri ve terapötik müdahaleler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 304-318.
- Can, E. (2020). Coronavirüs (Covid-19) pandemisi ve pedagojik yansımaları: Türkiye’de açık ve uzaktan eğitim uygulamaları. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 11-53.
- Çetin, C.,& Anuk, Ö. (2020). COVID-19 pandemi sürecinde yalnızlık ve psikolojik dayanıklılık: Bir kamu üniversitesi öğrencileri örnekleme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 170-189.
- Çiçek, B.,& Almalı, V. (2020). COVID-19 pandemisi sürecinde kaygı öz-yeterlilik ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki: Özel sektör ve kamu çalışanları karşılaştırması. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 241-260.
- Değirmenci, B. (2020). Covid-19 algısının sosyal endişeler üzerindeki etkisinde “sıkıntıya dayanmanın” aracılık etkisinin incelenmesi. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi* (6), 83-93.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Duran, M. S., & Acar, M. (2020). Bir virüsün dünyaya ettikleri: Covid-19 pandemisinin makroekonomik etkileri. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 10(1), 54-67.
- Emanuele, P., Fantı, E., Fabio, M., & Raffaella, C. (2020). Personality disorders in time of pandemic. *Current Psychiatry Reports*, 22(12), 1-9.
- Eren, N. (2010). Kişilik Bozuklukları ve Hemşirelik Girişimleri-Bölüm I. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 1(1), 33-38.
- Fairbairn, W. R. D. (2013). *Schizoid factors in the personality* (1940). In *Psychoanalytic studies of the personality* (pp. 25-49). Routledge.
- Fairbairn, W. R. D. (2013). *Psychoanalytic studies of the personality*. London: Routledge.
- Faraji, H. (2021). Borderline kişilik bozukluğunun ergenlik döneminde belirlenmesine dair bir değerlendirme, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(43): 7141-7166.
- Faraji, H. (2022). Depresyon ve İntihar. Güler, K. (Ed.) *Depresyona Klinik Bir Bakış* içinde (s.435-464). Ankara, Eğiten Kitap.
- Faraji, H., & Boran, N. B (2021). The relationship of psychological resilience and jealousy in adults, *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 7(13), 662-680.
- Fontaine, N., Carbonneau, R., Vitaro, F., Barker, E. D. & Tremblay, R. E. (2009). Research review: A critical review of studies on the developmental trajectories of antisocial behavior in females. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 50(4), 363-385.
- Hotar, N., Omay, R. E., Bayrak, S., Kuruüzüm, Z., & Ünal, B. (2020). Pandeminin toplumsal yansımaları. *İzmir İktisat Dergisi*, 35(2), 211-220.
- İŞKUR, Kısa Çalışma Ödeneği <https://www.iskur.gov.tr/isveren/kisa-calisma-odeneği/genel-bilgiler/>, 2020.
- İşler, A. (2021). *Covid-19 salgın sürecinde duygusal yeme ile metakognisyonlar, anksiyete ve obsesif inançlar arasında ilişkinin incelenmesi* (Master's thesis, İstanbul Kent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).
- Johns Hopkins University, Erişim: 16.12.2021. <https://covidinfo.jhu.edu/>
- Kahraman, H. (2018). Klinik Bir Olgu Olarak Yalnızlık: Yalnızlık ve Psikolojik Bozukluklar. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*, 5(2) 1-24.
- Karakaş, M. (2020). Covid-19 salgınının çok boyutlu sosyolojisi ve yeni normal meselesi. *İstanbul University Journal of Sociology*, 40(1), 541-573.
- Karataş, Z. (2020). COVID-19 pandemisinin toplumsal etkileri, değişim ve güçlenme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 3-17.
- Kartal, A., Ergin, E., & Kanmış, H. D. (2020). Covid-19 pandemik salgın döneminde yaşam kalitesini arttırmaya yönelik sağlıklı beslenme ve fiziksel aktivite önerileri. *Avrasya Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(COVID-19), 149-155.

- Kırlı, U., Binbay, T., Elbi, H., & Alptekin, K. (2020). COVID-19 pandemisi ve psikotik belirtiler. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 23, 1-5.
- Kırmızıgül, H. G. (2020). COVID-19 salgını ve beraberinde getirdiği eğitim süreci. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 283-289.
- Knox, D. M., Leshen, G. E., & Teisberg, M. B. (2021). Pandemic impacts on cluster B personality disorders in the us navy: A case study in context. *Military medicine*, 1-3. <https://doi.org/10.1093/milmed/usab441>
- Konduz, N. (2015). *DSM-5'e göre kişilik bozukluğu tanısı alan hastaların kişilerarası işlevsellikte yetersizlik düzeyleri* (Master's thesis, Adnan Menderes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü).
- Lantz, M., & Blissett, K. A. (2021). "You are not doing enough for me" Personality Disorders in the Time of Covid-19. *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 29(4), S89-S90.
- MacLeod, A. K., Williams, J. M., & Bekerian, D. A. (1991). Worry is reasonable: the role of explanations in pessimism about future personal events. *Journal of Abnormal Psychology*, 100(4), 478-486. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.100.4.478>
- McWilliams, N. (2013). *Psikanalitik tanı: Klinik süreç içinde kişilik yapısını anlamak*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Millon, T., Grossman, S., Millon, C., Meagher, S., Ramnath, R. (2020). *Modern yaşamda kişilik bozuklukları*, İstanbul Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nar, M. Ş. (2020). Covid-19 salgını ve dönüşümün etkisi: Şimdi ve sonrası. *İmgelem*, 4(7), 363-382.
- Öngel, V., Tatlı, H. S., & Bozkurt, G. (2020). Küresel krizlerde kişilik özelliklerine göre sosyal medya algısı: COVID-19 örneği. *Turkish Studies*, 15(4), 827-851.
- Öz, F., & Yılmaz, B. (2009). Ruh sağlığının korunmasında önemli bir kavram: Psikolojik sağlamlık. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 16(3), 82-89.
- Öztürk O. M, Uluşahin A. (2018), *Ruh sağlığı ve bozuklukları*, 11. Baskı, Ankara: Nobel Tıp Kitapevleri,
- Öztürk, G. (2021). Covid-19 salgınına yönelik koruyucu sağlık davranışlarının kişilik yapıları ve savunma mekanizmaları üzerinden değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 10(3), 564-579.
- Parıldar, H. (2020). Tarihte bulaşıcı hastalık salgınları. *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, 30, 19-26.
- Preti, E., DiPierro, R., Fantı, E. Madeddu, F., & Calatı, R. (2020). Personality disorders in time of pandemic. *Current psychiatry reports*, 22(12), 1-9.
- Robichaud, M., Dugas M. J. (2020). *Yaygın kaygı bozukluğu çalışma kitabı*, İstanbul: Psikonet Yayıncılık.
- Rothschild, B., Dimson, C., Storaasli, R., & Clapp, L. (1997). Personality profiles of veterans entering treatment for domestic violence. *Journal of Family Violence*, 12(3), 259-274.

- Samuels, J. (2011). Personality disorders: epidemiology and public health issues. *International Review of Psychiatry*, 23(3), 223-233.
- Serinçay, H., Mat, G., Ülger, E., Özçakır, A., Alper, Z., & Uncu, Y. (2021). Covid-19 pandemisinde travma sonrası stres bozukluğu: Aile hekimliği yaklaşımı. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 25(2), 37-46.
- Sertdemir, A. (2020). Türkiye'nin koronavirüsle mücadele performansı üzerine bir değerlendirme. *Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 15-26.
- Sevinçok, L., Dereboy, F. & Dereboy, Ç. (1998). Çekingen kişilik bozukluğunun klinik özellikleri ve tedavisi. *Klinik Psikiyatri*, 1(1), 22-26.
- Starcevic, V., & Janca, A. (2022). Personality dimensions and disorders and coping with the Covid-19 Pandemic. *Current opinion in psychiatry*, 35(1), 73-77. <https://doi.org/10.1097/YCO.0000000000000755>
- Taşdemir, E., & Karadeniz, B. Covid-19 Pandemisi Hakkında Sosyal Medyada Üretilen Yalan Haberleri Doğrulama Platformları Üzerinden Okumak: Teyit. Org Örneği. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 59-83.
- Taylor, S. (2019) *The psychology of pandemics: Preparing for the next global outbreak of infectious disease*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Türksoy, N., Tükel, R., & Özdemir, Ö. (2000). Obsesif kompulsif kişilik bozukluğu olan ve olmayan obsesif kompulsif bozukluk hastalarında klinik özelliklerin karşılaştırılması. *Klinik Psikiyatri*, 3, 92-98.
- Veague, H. B., & Collins, C. E. (2007). *Personality disorders*. Infobase Publishing.
- Widiger, T. A. (1998). Personality disorders. In *Advanced personality* (pp. 335-352). Springer, Boston, MA.
- Yakın, D. (2014). Bağımlı Kişilik Örüntüsü ve Terapötik İşbirliği: Şema Odaklı Bilişsel Davranışçı Terapi Uygulaması. *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi*, 1(2), 1-13.
- Yıldırım, A., & Aşıl, R. H. (2020). Covid-19 salgınının ruhsal bozukluğu olan bireylere Yaklaşım. *Yeni Koronavirüs Hastalığının Toplum Üzerin Etkileri ve Hemşirelik Yaklaşımları içinde* (ss. 120-131), Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi.
- Yıldırım, S. (2020). Salgınların Sosyal-Psikolojik Görünümü: Covid-19 (Koronavirüs) Pandemi Örneği. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 1331-1551.
- Yiğit, B., & Büyükmumcu, S. (2021). Covid-19 Korkusu, kişilik özellikleri, iş performansı ve işten ayrılma niyeti arasındaki yordayıcı ilişkilerin incelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(Pandemi Özel Sayısı), 3414-3447.
- Yoo, J.H., (2020). The Fight Against The 2019-Ncov Outbreak: An Arduous March Has Just Begun. *J. Korean Med. Sci.*, 35-56 <https://doi.org/10.3346/jkms.2020.35.56>.
- Zafer, C. (2021). Yeni dünya düzeninin oluşumu: Ekonomik ve sosyolojik anlamda dünya düzeninin etkileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(40), 661-682.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Zimmerman, M., Rothschild, L., Chelminski, I. (2005). The prevalence of DSM-IV personality disorders in psychiatric outpatients. *American Journal of Psychiatry*, 162, 1911–1918.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır. Etik

Kurul Kararı: Bu araştırma, Etik Kurul Kararı gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.

Katkı Oranı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkıda bulunmuştur.

YENİ ESENLIK ÖLÇEĞİ: TÜRKÇE FORMU GEÇERLİLİK VE GÜVENİLİRLİK
ÇALIŞMASI

Doç. Dr. Neşe ALKAN*

ÖZET

Amaç: Bireylerin, çok yönlü iyi olma halinin bir üst kademesi olan esenlik halini ölçen Yeni Esenlik Endeksinin Türkçe'ye çevrilerek, geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinin yapılması bu araştırmanın amacıdır.

Yöntem: Araştırmaya 18-54 yaşları arasında, %69,5'i çalışan %29,5'i üniversite öğrencisi toplam 213 yetişkin dahil edilmiştir. Katılımcılar, demografik bilgileri ile birlikte, Esenlik Ölçeği, Yaşam Doyumu, Manevi Doyum, Alışveriş Bağımlılığı ve Yalnızlık Ölçeklerini, hazırlanan soru formunda çevrimiçi olarak cevaplamışlardır. Ölçeğin yapı geçerliliği açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri ile, benzeşim ve ayrışım geçerlilikleri iki yönlü tam ve parçalı korelasyon analizleri ile, ölçüm değişmezliği ise tekyönlü varyans analizleri ile test edilmiştir.

Bulgular: Faktör analizleri, ölçeğin orijinalindeki yapıda altı boyuttan oluştuğunu göstermiştir. Ölçeğin iç tutarlılığı Cronbach $\alpha = .82$ bulunmuştur. İki yönlü korelasyon analizleri esenlik ölçeği toplam puanının beklendiği şekilde genel yaşam doyumu ($r = .62$) ve manevi doyum ($r = .29$) ile pozitif, yalnızlık ($r = -.51$) ve alışveriş bağımlılığı ($r = -.15$) ile negatif ilişkili bulunmuştur. Ölçek puanı cinsiyet, daha önce geçirilen hastalık ve sigara kullanımına göre değişmezken, daha önce antidepresan ilaç kullanmış olan katılımcıların toplam esenlik ölçeği puanlarının, kullanmamış olanlardan daha düşük olduğu bulunmuştur ($F(1,204) = 7.713, p = .005$).

Sonuç: Altı boyuttan oluşan 12 maddelik Esenlik Ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olarak, araştırmalarda ve sağlık bilimleri uygulamalarında kullanılabilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Esenlik ölçeği'nin çok boyutlu esenlik araştırmalarında kullanılabilecek bir ölçme aracı olması nedeni ile önemli bir ihtiyaca cevap vereceği ümit edilmektedir.

Anahtar kelimeler: Güvenilirlik, geçerlilik, esenlik ölçeği, iyioluş, sağlık.

NEW FLOURISHING INDEX: RELIABILITY AND VALIDITY OF TURKISH VERSION

ABSTRACT

Objective: The aim of this study is to translate the New Flourishing Index, which measures a higher level of multi-faceted well-being of individuals, into Turkish and to make validity and reliability analyzes.

Method: A total of 213 adults between the ages of 18-54, 69.5% of whom were working and 29.5% were university students were included in the study. Participants answered the Flourishing, Satisfaction with Life, Spiritual Satisfaction, Shopping Addiction and Loneliness Scales online along with their demographic information. The construct validity of the scale was tested with explanatory and confirmatory factor analyzes; convergent and divergent validity of the scale was tested by bivariate full and partial correlation analyzes. Measurement invariance was tested with one-way analysis of variance.

* Atılım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü. ORCID 0000-0002-5615-3183

nese.alkan@atilim.edu.tr Araştırma Makalesi. Sayfa Sayısı: 285-306

Makale Geliş Tarihi: 18.10.2021 Makale Kabul Tarihi: 23.02.2022 Makale Yayın Tarihi: 28.02.2022

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Results: Factor analyzes showed that the scale consisted of six dimensions as in the original structure. The internal consistency of the scale was found as Cronbach $\alpha = .82$. Bivariate correlation analyzes showed that the Flourishing Scale scores were positively correlated with overall life satisfaction ($r = .62$) and spiritual satisfaction ($r = .29$), and negatively correlated with loneliness ($r = -.51$) and shopping addiction scores ($r = -.15$), as expected. While the scale score did not change according to gender, previous illness history and smoking, the Flourishing scale scores of the participants who had used antidepressant drugs before were found to be lower than those who did not ($F(1,204) = 7.713$, $p = .005$).

Conclusion: It was concluded that the 12-item Flourishing Scale, which consists of six dimensions, can be used as a valid and reliable measurement tool in research and health sciences applications. It is hoped that it will meet an important need since it is the first flourishing scale that was introduced to Turkish language.

Keywords: Reliability, validity, flourishing, wellbeing, health.

1. GİRİŞ

İlgili tüm disiplinler, sağlığın, hasta olmamanın ötesinde bir durum olduğu konusunda hemfikir olmuştur (Roberts ve ark., 2019, Keyes, 2007). Ancak sağlıklı hatta -iyi-afiyette-esenlikte olmanın, nasıl tanımlanıp ölçüleceği konusu hala araştırmacıların ilgi alanıdır. Ruh sağlığı alanının uygulama ve araştırma disiplini olan uygulamalı/klinik psikolojinin günümüzde geldiği nokta, insanın psikolojik iyilik halinin çok yönlü olarak ele alınması gerekliliği ve bir üst noktaya taşınması hedefi olarak özetlenebilir (Seligman 2011, 2017). Esenlik (flourishing) kavramı bu hedef ve gerekliliği ifade eden bir kavramdır. İnsanın esenlikle yaşaması hatta iyi ölmesi tıp ve biyomedikal bilimlerin nihai hedefidir. Bütünsel sağlık yaklaşımında esenlik, hem hasta olmamayı hem de iyi olmayı (wellbeing) içermektedir (VanderWeele, 2017).

Duygusal, psikolojik ve sosyal iyi olmanın bileşimi olarak kavramsallaştırılan esenlik, (Keyes, 2002, Keyes ve Grzywacz, 2005) Seligman (2011) tarafından bu üç alanı kapsayacak şekilde esenlik kuramı olarak ele alınmıştır. Psikoloji literatüründe esenlik en sade tanımı ile “bireyin yaşamının iyi gittiğini değerlendirmesi anlamına gelmektedir” (Huppert ve So, 2013 s.838). Mutluluk, akış (flow), anlam, sevgi, minnet, başarı, gelişme ve daha iyi ilişkiler insanın esenliğine katkı sağlayan faktörler olarak tanımlanmaktadır (Seligman, 2011). Esenlik hem hedonist hem de ödamonik (eudaemonic) bileşenleri içermektedir. Diğer bir deyişle esenlik kavramı insanın sadece haz ve keyif alması değil aynı zamanda ruhunun da iyilik ve mutlulukla dolu olması anlamına gelmektedir. Pozitif psikoloji ve pozitif psikoterapi bileşenlerinin önemli bir dayanağı olan esenlik, iyi olmanın bir üst seviyesi olarak kabul edilmekte, kelime anlamı ile gönence, refah, bereket ve gelişimi de kapsamaktadır.

Benzer bir tanımlamada esenlik, duygusal iyi olma ve fonksiyonel iyi olma olarak iki küme altında toplanabilecek özelliklerin insanda görülmesidir (Keyes, 2002). Bu, ruh sağlığı alanında bireyin herhangi bir ruhsal bozukluk tanısı almamış olmasının ötesinde, bireyin kendini duygusal olarak iyi, dolu, memnun ve olumlu hissetmesi, bunu sosyal çevresi de dahil fonksiyonelliğini sergilediği tüm alanlarda da deneyimlemesi olarak özetlemek mümkündür (Corey ve Keyes, 2002). Sağlık bilimlerinin tamamını kapsayacak bir iyi olma tanımının ise, fiziksel iyi olma ile birlikte yaşamın anlamı, karakter, bir gruba ait olma gibi öğeleri de içermesi beklenmekte ve yine esenlik kavramı ile ifade edilmektedir (VanderWeele, 2017, VanderWeele, 2019). Biyomedikal ve sosyal bilimlerin bugüne kadar odaklandığı sınırlı değişkenlerin, insanların sağlık, mutluluk ve esenlik durumlarını tam olarak kapsamaktan uzak olduğu görüşüne dayanarak kavramsallaştırılan esenlik

terimi, çok yönlü iyi olmayı, yaşam doyumunu ve fiziksel sağlığı içermektedir. VanderWeele'ye (2017) göre insanın esenliği zihinsel ve fiziksel sağlık, mutluluk, yaşam doyumunu, hayatın anlamı ve amacı, karakter ve erdem, yakın sosyal ilişkileri de ele alacak şekilde kavramsallaştırılmalı ve ölçülmelidir. Bu kavramlardan biri olan anlam konusunda özellikle son yıllarda yapılan araştırmalar, acı çeken bireylerin öznel iyi oluş düzeylerine, yaşananları anlamlandırmanın düzenleyici rolüne (Edwards ve Van Tongeren, 2020) ve depresyon ile olan ters yönlü ilişkisine (Park ve ark., 2020) dikkat çekmektedirler.

Esenliğin önemli bir bileşeni olan iyi olma ile ilgili çok sayıda kuramsal ve görgül çalışma yapılmıştır. İyi olma tanımı üzerinde tam bir uzlaşma sağlanamamış olsa da, çok boyutlu olduğu (Ryff, 1989), öznel ve duruma bağlı olarak iki şekilde değerlendirilebildiği (Pontinve ark., 2013) konusunda görüş birliği bulunmaktadır. İyi olmanın hangi bileşenleri içerdiği konusunda yapılan en kapsamlı çalışma, Linton ve arkadaşları tarafından 2016 yılında gerçekleştirilen çalışmadır. Araştırmacılar literatürde kullanılan 99 farklı iyi olma ölçümünü inceleyerek tematik olarak altı farklı iyi olma boyutu ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Bunlar genel (global), zihinsel (mental), sosyal (social), fiziksel (physical), manevi iyi olma (spiritual wellbeing) ve aktivite ve fonksiyonellik (activities and functioning) olarak adlandırılmışlardır. Bu doğrultuda iyi olma, insanın yaşamına dair tüm farklı değerlendirme biçimlerini ifade eden geniş bir şemsiye terim olarak kabul görmektedir (Diener ve ark., 2017).

Çok yönlü iyi olma ile ilgili çalışmaların çoğu, pozitif psikoloji çatısı altında yapılan araştırmalardan oluşmaktadır (Seligman 2011, 2017). Bu kuramsal çerçevede yapılan deneysel, boylamsal ve enine kesit çok sayıda araştırma, iyi olmanın pek çok olumlu sonuçla ilişkili olduğunu bulmuştur. İyi olma, etkin öğrenme, verimlilik, uzun ömür ve daha az hastalanmak, olumlu duygudurum, iyimserlik, yaşam doyumunu gibi değişkenlerle olumlu; pesimizm, kaygı, depresyon, nevroz gibi olumsuz psikolojik değişkenler ile ise ters yönlü bir ilişki vardır (Chida ve Steptoe 2008, Diener ve ark., 2010a, Dolan ve ark., 2008, Honeve ark., 2014, Lyubomirsky ve ark., 2005, De Neve ve ark., 2013).

Esenliğin diğer bir bileşeni olan yaşam doyumunu, bireyin, bilişsel değerlendirmelerden sonra vardığı yargıları kapsayan bir süreçtir. Yaşam doyumunu, bireyin kendi yaşam kalitesini bir bütün olarak ve belirli ölçütlere göre öznel değerlendirmesidir (Diener ve ark., 1985). Kişinin hayattaki ideallerine ulaşmış, önemli konularda başarı elde etmiş olması ve yaşamından memnuniyet duyması genel yaşam doyumunu olarak adlandırılmaktadır. Manevi/spiritüel doyum ise yaşam doyumunu içinde önemli bir yere sahiptir (Aglozo, Akotia, Osei-Tutu, ve Annor, 2021; Crowther ve ark., 2002; Kim ve VanderWeele, 2018). Literatürde manevi doyumun, hem varoluşsal, hem de dinsel kabulden gelen inanışları içerecek şekilde kavramsallaştırıldığı görülmektedir (Daaleman ve Frey 2004; Paloutzian ve Ellison, 1982; Scott ve Agrestti, 1998). Manevi doyumun dini öğeler içerebileceği gibi, dini inanış ve dindarlıktan farklı olarak varoluşsal ve dini olmayan inanışları da içerdiği kabul edilmektedir (Kontrimienė, 2019). Ülkemizde manevi doyum başlığı altında nelerin ele alınması gerektiği ve nasıl ölçülebileceği konusu netlik kazanmamıştır. Araştırmalarda manevi doyum, dindarlık, inanç ve inanca bağlılık ya da varoluşsal ihtiyaç olarak tanımlanıp ölçülmüş (Bedel 2009; Cinhirlioğlu ve Ok, 2010; Horozcu, 2012; Kasapoğlu 2015), uluslararası çalışmalarda kullanılan ve esenliğin bir boyutu olan manevi doyum kapsamından daha farklı bağlamlarda kullanılmıştır. Hem genel yaşam doyumunu, hem de spiritüel/manevi doyum, mutluluk, özgüven, olumlu duygudurum, akademik performans,

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

stres ile başedebilme gibi pek çok olumlu psikolojik durum ve sağlıkla olumlu yönde ilişkilidir (Aglozo, Akotia, Osei-Tutu, ve Annor, 2021; Beutelve ark., 2016; Diener ve Diener, 2009; Pavot ve Diener, 2008; Samaha ve Hawi, 2016).

Tüm bu bilgiler ışığında esenlik, sağlık ve ilgili disiplinlerin tamamını ilgilendiren, insanın bir bütün olarak ele alındığı, çok yönlü iyi olma, genel yaşam doyumunu ve spiritüel/manevi doyumunu içeren, kapsamlı ve çok boyutlu bir kavramdır. Dünyada esenlik kavramının uygulama ve araştırmalarda kabul görmesi ile birlikte, bu kavramın nasıl ölçüleceği ve değerlendirileceği tartışılmaya başlanmıştır (Seligman, 2017). Bu amaçla oluşturulan Yeni Esenlik Endeksi (New Flourishing Index), içerdiği 6 boyutun esenlik kavramının, kuramsal ve bilimsel kapsamını yansıtması (Wise, 2021) ve güçlü psikometrik özellikleri nedeni ile, günümüzde kullanılan iyi olma ve esenlik araçlarının en kapsayıcısı olarak tanımlanmaktadır (Weziak-Bialowolskave ark., 2019b; VanderWeeve ark., 2019). Mutluluk ve yaşam doyumunu, zihinsel ve fiziksel sağlık, yaşam amacı ve anlamı, kişilik ve erdem, yakın sosyal ilişkiler ve finansal ve maddi durum boyutlarından oluşan 12 maddelik ölçek, çok yönlü olarak kullanılmaktadır. 2017 yılında geliştirilen Yeni Esenlik Ölçeği'nin kullanıldığı 300'den fazla çalışma yapılmıştır.

Yeni Esenlik Ölçeği, bireyleri ve hastaları daha iyi tanımak ve ihtiyaçlarını belirlemek için tarama aracı olarak kullanılabilir. Ölçeğin, sağlık çalışanları tarafından gerçekleştirilen müdahalelerin, hastaların öznel iyi oluş düzeylerine ve esenliklerine ne düzeyde katkı sunduklarını belirlemek için kullanılabilmesi de mümkündür. Ölçeğin geçerli ve güvenilir bir araç olarak hem klinik hem de klinik olmayan gruplarda (Weziak-Bialowolskave ark., 2017) kullanılabilir olduğu bulunmuştur (Weziak-Bialowolskave ark., 2019a). ABD'de geliştirilen İngilizce dili yanında, Çin, Sri Lanka, Kamboçya ve Meksika'dan katılımcılar ile gerçekleştirilen araştırma, ölçeğin kültürler arası çalışmalar için uygun olduğunu göstermektedir (Weziak-Bialowolskave ark., 2019b). Yeni Esenlik Ölçeği'ni geliştiren araştırmacılar, madde sayısını mümkün olduğunca az tutarak, ancak yine de her boyutun ikişer madde ile temsil edildiği, rahat ve yaygın olarak kullanılabilir bir ölçme aracı geliştirmeyi hedeflediklerini belirtmişlerdir (Weziak-Bialowolskave ark. 2021). Literatürde, çok boyutlu ve kapsayıcı ancak bununla birlikte az sayıda maddeden oluşan ölçek, hatta envanterlerin kullanımı yaygındır. Beş faktör kişilik modeline dayanarak oluşturulan ve Atak (2013) tarafından Türkçe'ye de uyarlanan 10 madde kişilik envanteri (TIPI, Gosling, Rentfrow ve Swann, 2003), Huppert ve So (2013) tarafından geliştirilen her bir boyutun 1 madde ile temsil edildiği 10 maddeden oluşan iyi oluş endeksi, kısa ölçme araçlarına örnek gösterilebilir.

İyi oluş literatürü incelendiğinde, araştırmalarda sıklıkla kullanılan dört ölçek göze çarpmaktadır. Ölçeklerin kapsamı ve boyutları incelendiğinde, bu ölçeklerde esenlik kavramının önemli bileşenleri olan fiziksel sağlık, karakter ve erdem ile ekonomik durum boyutlarının tamamının kapsamadığı görülmektedir. Bunlardan ilki 130 maddelik Öznel İyi Oluş Envanteri (SWI) içinde bir alt ölçek olarak yer alan 8 maddelik esenlik ölçeğidir (Diener ve ark., 2010). Diener ve arkadaşları (2010), amaç ve anlam, destekleyici ilişkiler, meşguliyet, başkalarına katkı, yetkinlik, iyi insan olmak, iyimserlik ve saygınlık (purpose and meaning, relationships supportive, engaged, contribute to others, competence, good person, optimistic, respected) boyutlarını kapsayan ve 3000'den fazla araştırmada kullanılan Esenlik Ölçeği ile bu alandaki çalışmalara öncülük etmiştir. Seligman (2011) esenlik kavramının öznel iyi oluş ve mutluluğun bir ileri seviyesi olarak tanımlanabileceğini belirterek, olumlu duygu, meşguliyet, ilişkiler, anlam ve başarı boyutlarını (PERMA: positive emotion,

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

engagement, relationships, meaning, accomplishment) esenliğin alt boyutları olduğunu ileri sürmüştür. Literatürde yaygın olarak kullanılan diğer bir araç olan 58 madde ve 18 boyuttan oluşan Kapsamlı Gelişme Envanteri (Su ve ark., 2014) fiziksel sağlık ve ekonomik boyutlarını içermemektedir. Ryff ve Keyes (1995) tarafından geliştirilen ve 6 boyuttan (özerklik, çevresel uyum, kişisel gelişim, başkalarıyla olumlu ilişkiler, yaşam amacı, kendini kabul etme) oluşan Psikolojik İyilik hali Ölçümünde de, ekonomik durum ve fiziksel sağlık boyutları bulunmamakta, karakter ve erdem boyutu doğrudan temsil edilmemektedir. Yaşam doyumu ve kalitesini ölçen “bu araçlardan hiçbiri, insanların neredeyse evrensel olarak refah için gerekli gördüğü şeyleri tam olarak yakalayamamaktadır” (VanderWeele ark., 2019a, s. 218). Yukarıda ele alınan dört ölçüm aracının detaylı olarak incelendiği ve esenlik kavramının kuramsal, kavramsal ve operasyonel boyutlarda ele alınan çalışmalarında Hone ve arkadaşları (2014) esenlik ölçümü konusunun henüz son bulmadığını, incelenen bu dört yaygın ölçeğin eksikliklerini giderecek yeni çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu belirtmişlerdir. Refah ve esenlik için gerekli olan etmenler olan ekonomik/finansal durum ve karakter ve erdem boyutlarının (Huber ve ark., 2019), kapsamlı bir esenlik ölçümü için vazgeçilmez oldukları düşünülmektedir. Weziak-Bialowolska ve arkadaşları (2019b), yeni bir esenlik ölçeği geliştirilmesinin en temel amacının, esenlik kavramının insanın refahını ve gelişmişliğini daha kapsamlı olarak değerlendirmek gerekliliği olduğunu; bunun için de esenlik ölçümünün psikolojik iyi olma ötesinde nitelikleri de kapsamı gerektiğini belirtmektedirler. Bu niteliklerin sadece beden ve ruh sağlığını değil, aynı zamanda karakter ve erdemi de içerdiği görülmektedir (Wise, 2021). Araştırmacılar “fiziksel sağlık ile karakter ve erdem boyutlarının, yaygın olarak kullanılan ölçeklerde neredeyse tamamen göz ardı edildiğini” ifade etmektedirler (Weziak-Bialowolska ve ark., 2019b, s.2). Günümüzde iyi yaşamak ve iyi olmak kavramlarının önemi tartışmasız olarak kabul edilmiş olsa da, esenlik (flourishing) kavramı üzerinde evrensel olarak kabul edilen bir uzlaşmaya hala ulaşamamıştır (Wise, 2021). “Bilim ilerledikçe ve yeni sorular ortaya atıldıkça, yeni ölçeklere gereksinim duyulmaktadır” (Boateng ve ark., 2018, s.2). Literatüre daha önce kazandırılmış iyi oluş ölçeklerine ek olarak esenlik ölçeğinin geliştirilmesi, bu türden bir ihtiyacın sonucu olarak değerlendirilmektedir.

Ülkemizde kullanılan esenlik ölçüm araçları incelendiğinde, dört ölçeğin esenlik ölçeği olarak adlandırılarak görgül araştırmalarda kullanıldığı görülmüştür. Bunlardan ilki, Türkçe’ye Algılanan Esenlik Ölçeği olarak çevrilen Memnun’un 2006 yılında yüksek lisans tez çalışmasında geçerlik ve güvenilirliğini test ettiği Perceived Wellness Scale’dır (Adams, Bezner ve Steinhardt, 1997). 36 maddeden oluşan bu ölçek, fiziksel, spiritüel, psikolojik, sosyal, duygusal ve entelektüel esenlik boyutlarını kapsamaktadır. Memnun, çalışmasında esenlik terimini wellness (iyilik hali) anlamında kullanmıştır. Esenlik sözcüğünün, tez danışmanı olan Karagözoğlu tarafından belirlendiğini ifade ederek, neden esenlik terimini kullandığını şu şekilde açıklamaktadır: “İngilizcede “wellness” olarak kullanılan kavram Türkçede zindelik, fiziksel uyum (fitness), iyi oluş hali anlamlarına karşılık gelmektedir. “Wellness” terimine karşılık olarak Karagözoğlu, “esenlik” terimini kullanmıştır.” (Memnun, 2006, s.5).

Ruhsal Esenlik Anketi, Türkçe literatürde kullanılan ikinci ölçme aracıdır. Sağduyu, Şentürk, Aydın ve Özel (2003) tarafından son dönem böbrek yetmezliği olan 60 hasta üzerinde geçerlik ve güvenilirliği test edilmiştir. 12 maddeden oluşan ve orijinal ismi Well-being Questionnaire-12 olan ölçek, Pouwer ve arkadaşları tarafından 2000 yılında geliştirilmiştir. Pozitif ruhsal esenlik, negatif

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

ruhsal esenlik ve enerji boyutlarını içeren ölçeğin, enerji boyutu için yapı geçerliliğinin gösterilemediği ve bu boyutun açık bir teorik alt zemini bulunmadığı Sağduyu ve arkadaşları (2003) tarafından belirtilmiştir. Bu ölçekte yazarlar iyi oluş anlamına gelen wellbeing terimini esenlik olarak tercüme etmişlerdir.

Türkçe esenlik literatüründe rastlanan üçüncü ölçek Halk Sağlığı Esenlik Ölçeğidir. Ölçek İnfal (2016) tarafından, doktora tezi çalışmasında incelenmiş ve halk sağlığı alanına özgü ilk ölçek olarak Türkçe'ye kazandırıldığı belirtilmiştir. Ölçeğin İngilizce adı Public Health Wellbeing Scale olup Bann ve arkadaşları tarafından 2012 yılında geliştirilmiştir. İnfal, 34 maddeden oluşan ölçeğin boyutlarını; hayat memnuniyeti, hayatta anlam, özerklik, yeterlilik, ilişkisellik, ve pozitif ve negatif etkiler olarak adlandırmıştır.

Türkçeye çevrilmiş olan dördüncü ölçek Aydın (2019) tarafından literatüre kazandırılan Öznel Esenlik Hali Ölçeğidir. Ölçeğin orijinal ismi Inner Wellbeing Questionnaire olup White, Gaines ve Jha (2013) tarafından, Hindistan'ın kırsal bölgelerinde yaşayan yetişkinler üzerinde geliştirilmiştir. Aydın (2019), Özerk-ilişkisel benlik ölçeğinin geçerliği, güvenilirliği ve öznel esenlik hali ile ilişkisini incelediği çalışmasında, 35 maddenin 7 boyut altında kümelendiğini belirtmiştir. Bu boyutlar yazar tarafından ekonomik güvence, yetkinlik/katılım, sosyal bağlantılar, yakın ilişkiler, fiziksel/ruhsal sağlık, kişisel yeterlilik/öz-değer ve değerler/yaşamı anlamlandırma olarak adlandırılmıştır. Aydın, ölçeğin faktör yapısının orijinal çalışmadaki ile uyumlu olduğunu belirtmiş ancak madde yükleri ve faktör yapıları belirtilmemiştir. Orijinalinde wellbeing olan kavramın esenlik olarak kullanılması ile ilgili olarak Aydın (2019), "Türkçe literatür incelendiğinde, İngilizce "well-being/wellbeing" kavramının Türkçe'ye "iyilik hali" olarak çevrildiği görülmektedir. Bu çalışmada, "Inner wellbeing" kavramı, "öznel esenlik hali" olarak çevrildi" ifadeleri ile açıklamıştır (s.51).

Ölçeklerin, diğer araştırmacılar tarafından ne derece yaygın kullanıldığını belirlemek amacı ile atıf sayıları incelenmiştir. Yayınların tamamı WoS ya da Scopus gibi endekslerde taranmadığından, Şubat 2020 tarihinde yapılan taramada Google Scholar kayıtlarına dayanarak, Perceived Wellness Scale'in (Adams, Bezner ve Steinhardt, 1997) yer aldığı yayının 651, Türkçe kaynağın ise 16 atıf aldığı görülmüştür. Ruhsal Esenlik Anketi'nin orijinal dilindeki yayına (Pouwer ve ark., 2000) 92 çalışma tarafından atıfta bulunulmuşken, Türkçe formunun yer aldığı çalışmanın (Sağduyu, Şentürk, Aydın ve Özel, 2003) atıf sayısının 4 olduğu görülmüştür. Halk Sağlığı Esenlik Ölçeği'nin Türkçe formu (İnfal, 2016) 4 atıf, ölçeğin orijinalinin bulunduğu çalışma (Bann ve ark., 2012) ise 36 atıf almıştır. Öznel Esenlik Hali Ölçeği henüz atıf almamıştır. Ölçeğin original çalışmasına (White, Gaines ve Jha, 2013) yapılan atıf sayısının 54 olduğu görülmüştür.

Ülkemizde kullanılan ve isminde esenlik terimi bulunan ölçekler incelendiğinde, ölçeklerin İngilizce wellness, wellbeing olarak tanımlanan iyi oluş kavramını ifade ettikleri ve kapsam olarak da psikolojik, içsel ya da genel iyi oluşu içerdikleri görülmüştür. Örneğin Taşfiliz, Sağel ve Emre (2020), yakın ilişkilerde algılanan yaş farklarının psikolojik esenlik ile ilişkisini inceledikleri araştırmada esenlik değişkenini, Ryff (1989) tarafından geliştirilen Türkçe'ye uyarlaması Akın, Demirci, Yıldız, Gediksiz ve Eroğlu (2012) tarafından yapılan Psikolojik İyi Oluş Ölçeği'nin 42 maddelik sürümü kullanarak ölçmüşlerdir. Diener ve arkadaşları tarafından 2009 yılında geliştirilen Psikolojik İyi Oluş Ölçeği (Psychological Well-Being Scale), daha sonra, iyi oluşun içeriğini daha iyi yansıttığı belirtilerek Flourishing Scale (Esenlik Ölçeği) olarak değiştirilmiştir (Diener ve ark., 2010). Bu ölçek, Telef (2013) tarafından, flourishing kelimesinin tam olarak Türkçe karşılığının

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

bulunmaması nedeni ile, ilk ismi korunarak dilimize kazandırılmıştır. Telef (2013), ölçeğin güvenilirlik ve geçerlik çalışmasını, 529 öğretmen adayı üniversite öğrencisi üzerinde test etmiştir. Ölçek, her bir maddenin, farklı bir iyi oluş boyutunu temsil ettiği sekiz maddeden oluşmaktadır. Bu ölçek, ülkemizde yapılan araştırmalarda en yaygın kullanılan ölçeklerden biridir. Wellness teriminin Türkçe yayınlarda iyilik hali ve esenlikle birlikte ya da birbirleri yerine kullanıldığı görülmektedir (Örn. Abdulhayaoğlu, Kaya ve Konar, 2012; Gürgan, 2014; Gürsoy ve Sevin, 2021; Özdemir, Tekeş ve Öner-Özkan, 2019). Bu durum, esenlik teriminin kavramsal yapısı ve doğru ölçülmesi konusunda Hone ve arkadaşlarının (2014) dikkat çektiği tutarsızlık ve karmaşaya son vererek bir uzlaşmaya ihtiyaç duyulduğu görüşü ile de uyumludur. Bu araştırmanın amacı, yeni esenlik indeksinin Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasını yaparak dilimize kazandırmaktır. Hâlihazırda kullanılan yaşam doyumu ölçümlerinden daha kapsayıcı olan esenlik ölçeğinin dilimize kazandırılmasının, pratik, sosyal ve bilimsel faydalar sağlaması ümit edilmektedir. Esenlik ölçeğinin dilimize kazandırılmasının, ülkemizde yaşayan bireylerin esenlik düzeylerinin toplumsal araştırmalar yolu ile belirlenip izlenebilmesine olanak sağlayacağı düşünülmektedir (Diener E. ve Biswas-Diener; 2019; Topp ve ark., 2015). Bu sayede, ülkeler arası esenlik karşılaştırması yapan araştırmalarda ülkemizin de yer alması sağlanabilir. Kamu politikalarına yön veren bu türdeki bazı araştırmalarda, Türkiye örneğinin bulunmadığı görülmektedir. Örneğin Huppert ve So'nun (2013) Avrupa Sosyal Araştırmasına (3.tur) katılan 43 bin kişi ve 23 ülke arasında Türkiye bulunmamaktadır. Bireyle birlikte toplumların, ulusların ve nihayetinde tüm dünyanın iyi oluşu (Glatzer, Camfield, Moller ve Rojas, 2015), önem kazanırken, politika belirleyiciler için, bireysel iyi oluş, toplumsal iyi oluşun ön koşulu olarak kabul edilmektedir (Atkinson ve ark., 2020). Kamu politikalarının, ancak ölçülebilir değişkenleri izlediği gerçeğinden hareketle, bireysel esenliğin de doğru ve nesnel ölçüldüğünde, kamu politikalarını etkileme gücüne sahip olabileceği düşünülmektedir. Michaelson ve arkadaşları, nüfusun refahını ölçmenin sekiz faydasını belirlemişlerdir. Bu sekiz fayda: zaman içindeki değişimi değerlendirmek; politika kararlarını gözden geçirmek ve değerlendirmek; uluslararası karşılaştırmaları etkinleştirmek; alt grup farklılıklarını değerlendirmek; gelecekteki ihtiyaç veya fırsat alanlarını belirlemek; politika tekliflerinin potansiyel etkisini değerlendirmek; politikanın içeriğini ve uygulamaları şekillendirmek; ve nüfus alt gruplarına göre yeni politikaların hedeflenmesi olarak sıralanmıştır (Michaelson, Abdallah, Steuer, Thompson ve Marks, 2009). Bu bağlamda, günümüzde, bireylerin temel ihtiyaçlarının giderilmesinin ötesinde, refah ve mutluluk düzeylerinin, yani esenlik düzeylerinin artırılması giderek daha da önem kazanmaktadır (Huang ve Fu, 2021).

Esenlik ölçeği, araştırma amaçlı kullanımı dışında, kanıta dayalı müdahalelerin gereklilik haline dönüştüğü; etkinlik ve etkililik konularının sıkça araştırıldığı günümüzde (Wedding ve Corsini, 2019), sağlık çalışanlarının hastalarına sundukları hizmetlerin, hastaların esenliğine katkı düzeylerini ölçmelerine de yardımcı olabilecektir. Uygulamadaki kullanımı, hastaların kendi iyilik ve esenlik hallerindeki değişimi görmelerine de imkân vermesi açısından önemlidir. Hastaların tedavi öncesi yaşam kalitelerini ve esenlik düzeylerini bu çok boyutlu ölçek ile belirlemek, tedavi sonrasında değerlendirmek de bütüncül sağlık anlayışının gelişmesine katkı sağlayacaktır (Diener ve ark., 2013; 2017). Uygulananlar tarafından kolay anlaşılabilir ve rahatsız edici olmayan maddelerden oluşması, kısa sürede uygulanarak puanlanabilmesi ise, ölçeğin pratik kullanımdaki olumlu özellikleridir.

2.YÖNTEM

2.1. Katılımcılar

Çalışmaya yaşları 18-54 arasında değişen (Ort. = 33,56, Ss. = 10,02) toplam 213 kişiye ait veriler dahil edilmiştir. Orta öğretim mezunu 4, yaşları 17 ve 60 olan iki kişiye ait veriler analizlerde kullanılmamıştır. %69,5'i kadınlardan oluşan katılımcıların %42,7'si evlidir. Katılımcıların %29,5'i üniversite öğrencisi %69,5'i farklı meslek ve eğitime sahip üniversite mezunu yetişkinlerdir.

2.2. İşlem

Araştırmanın verileri, bu çalışma için özel olarak hazırlanan soru formunun çevrim-içi bir veri toplama platformundan (Surveyey) katılımcılara ulaştırılması ile elde edilmiştir. Kartopu yöntemi ile ulaşılan katılımcılar, araştırma sorularına cevap vermeye başlamadan önce bilgilendirilmişler, gönüllülük esasına dayanan katılımcı bilgilerini onayladıktan sonra araştırmaya dahil edilmişlerdir. Soru formunda, yaş, cinsiyet, eğitim, gelir durumu gibi demografik bilgilerle birlikte, sigara alışkanlığı, hastalık, kaza ve ilaç kullanma durumunu belirlemeye dönük birer soru yer almıştır. Araştırmanın amacı Yeni Esenlik Ölçeğinin Türkçe güvenilirliğini ve geçerliliğini test etmek olduğundan, benzeşim ve ayrışım geçerliliği analizlerinde kullanılmak üzere, genel iyi oluş, manevi iyi oluş, yalnızlık ve alışveriş bağımlılığı ölçekleri de uygulanmıştır. Araştırma deneysel olmadığından, bireyleri rahatsız edici ve özel bilgiler içermediğinden, gönüllülük esasına dayanıp, bilgilendirilmiş onay alındığından, etik kurul izni alınmasına ihtiyaç duyulmamıştır.

2.3. Veri Analizi

Ölçeğin yapı geçerliğini test etmek amacı ile Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) birlikte gerçekleştirilmiştir. AFA yolu ile ölçek maddelerinin faktörlere dağılımı incelendikten sonra, DFA ile faktör yüklemeleri ve maddelerin modele uyumu test edilmiştir. Bu yöntemin gerek yeni ölçek geliştirme, gerekse replikasyon ve adaptasyon çalışmalarında izlenmesi önerilmektedir (Hoyle ve Duvall, 2004; Marsh ve ark., 2020; Reise, Waller ve Comrey, 2000). Veri analizinde, betimleyici istatistikler, AFA, varyans analizleri ve korelasyon analizleri SPSS 21, DFA ise AMOS 6.0 paket programları kullanılarak yapılmıştır. İç tutarlılık katsayıları Cronbach Alfa, ikili tam ve parçalı korelasyonlar *Pearson r* korelasyon katsayılarıdır. DFA model uyum ölçeği olarak χ^2 CFI, RMSEA ve TLI kullanılmıştır (Byrne 2010). Örneklem büyüklüğünün nasıl belirleneceğine dair literatürde kabul görmüş kurallar incelenmiştir. Faktör analiz için önerilen katılımcı sayısının en az 50 olabileceğini (Barrett & Kline, 1981) belirtenler olduğu gibi, 100 katılımcının az, 200 katılımcının yeterli, 300 katılımcının oldukça iyi bir büyüklük (Comrey ve Lee, 1992) olduğunu belirtenler de vardır. Bazı otoriteler, örneklemin, katılımcı sayısı yerine, oranlar ile belirlenmesinin daha doğru olacağını belirtmişlerdir. Buna göre, faktör analizine dahil edilecek madde başına en az 5 katılımcı olması gerektiği (Carpenter, 2018), bu oranın madde başına 20 katılımcı (Osborne, 2015) olması durumunda en doğru sonuçlara ulaşılabileceğini belirtilmiştir. Bu ölçütlere göre, araştırmanın örneklem büyüklüğü olan 213, 12 maddelik Esenlik Ölçeği faktör analizi için uygun görülmektedir.

2.4. Ölçme Araçları

2.4.1. Esenlik Ölçeği

VanderWeele (2017) tarafından geliştirilen ve Yeni Esenlik Endeksi (New Flourishing Index) olarak adlandırılan ölçek, Esenlik Ölçeği olarak adlandırılmıştır. Ölçeğin Türkçe'ye çevrilmesi için gerekli olan izin VanderWeele'den alınmıştır. Ölçek maddelerinin Türkçe çevirisi, ölçek geliştirme alanında uzman bir psikolog tarafından yapılmış, iki dile de hakim farklı iki psikoloji öğretim üyesi, ölçeğin geri çevirisini yapmışlardır. Ölçek, "Mutluluk ve yaşam doyumu", "Zihinsel ve fiziksel sağlık", "Yaşam amacı ve anlamı", "Kişilik ve erdem", "Yakın sosyal ilişkiler" ve "Finansal ve maddi durum" boyutlarından oluşmaktadır. Her boyut altında iki maddenin yer aldığı ölçek 10'lu Likert tipinde ölçülmektedir. Artan puanlar, yüksek esenlik anlamına gelmektedir. Ölçek toplam puanı en az 12 en fazla 120'dir. VanderWeele (2017) Ölçeğin geçerli, güvenilir, kullanışlı ve hassasiyeti yüksek bir ölçüm aracı olduğunu belirtmiştir. Ölçeğin iç tutarlılığı farklı yetişkin örneklerde test edilmiştir. Cronbach Alfa değerleri Amerika = .91, Sri Lanka = .85, Çin = .88, Kamboçya = .89 ve Meksika = .82 bulunmuştur (VanderWeele ve ark., 2019). Ölçek maddeleri Tablo 1'de sunulmuştur.

2.4.2. UCLA Yalnızlık Ölçeği-8 (ULS-8)

Katılımcıların yalnızlık düzeyleri 8 maddeden oluşan (ULS-8) UCLA Yalnızlık Ölçeği-8 ile belirlenmiştir. Ölçeğin Türkçeye adaptasyonu ve geçerlik ve güvenilirlik çalışması Yıldız ve Duy (2014) tarafından yapılmış ve iç tutarlılığının $\alpha=.74$ olduğu belirtilmiştir. Bu çalışmada, ölçek maddeleri 7 'li Likert ölçek tipinde değerlendirilmiş (1 = hiç katılmıyorum; 7 = tamamen katılıyorum) ve ölçeğin iç tutarlılığı $\alpha = .87$ bulunmuştur.

2.4.3. Bergen Alışveriş Bağımlılığı Ölçeği

Katılımcıların alışveriş bağımlılığı düzeylerini belirlemek amacı ile Bergen tarafından oluşturulan ölçeğin Andreassen ve arkadaşları (2015) tarafından geliştirilen 10 maddelik kısa formu kullanılmıştır. Kısa formunda yer alan maddeler Türkçe'ye araştırmacılar tarafından çevrilmiştir. Çeviri işleminde, ölçeğin Türkçe'ye çevrilen 28 maddelik madde havuzunda yer alan formu da göz önünde bulundurulmuştur (Bozdağ ve Alkar, 2018). Bu çalışmada, ölçek maddeleri 10'lu Likert tipinde değerlendirilmiştir (1 = hiç katılmıyorum; 10 = tamamen katılıyorum) ve ölçeğin iç tutarlılığı $\alpha = .88$ bulunmuştur. Alışveriş Bağımlılığı Ölçeği Kısa Formu ve ölçek hakkında detaylı bilgi yazardan istenebilir.

2.4.4. Genel Yaşam Doyumu Ölçeği

Genel iyi oluş düzeyini belirlemek amacı ile 5 sifattan oluşan bir ölçek oluşturulmuştur. Ölçek maddeleri, literatürde yaygın olarak kullanılan, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmış benzer ölçüm araçlarında ortak olarak bulunan yaşam doyumu boyutlarını temsil eden maddeler arasından seçilmiştir. Bu araştırma için özel olarak oluşturulan ölçek 7'li Likert tipinde değerlendirilmiştir (1 = hiç katılmıyorum; 7 = tamamen katılıyorum). Genel iyi oluş maddeleri; başarılı, saygın, hedefine ulaşmış, mutlu hisseden ve sevilen olarak seçilmiştir. Bu ifadelerin tümü benzer ölçeklerde kullanılan boyutlarda yer almaktadır. Örneğin "başarılı" ve "saygın", Diener (2010) ve Huppert ve So (2013), "sevilen" ve "hedefine ulaşmış" Ryff, (1989), Keyes (2002), "mutlu" ise Fordyce, (1988), Bech ve arkadaşları (1996) ve Topp ve arkadaşları (2015) tarafından kullanılmıştır. Bu çalışmada, Türkçe'ye

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

uyarlanma çalışması Dağlı ve Baysal (2016) tarafından gerçekleştirilen Yaşam Doyumu leği (YD, Diener ve ark., 1985) yerine, yeni ölçek geliştirmekteki en büyük etken, 5 maddeden oluşan yaşam doyum ölçeğinde yer alan maddelerin, mutluluk, sevilme, saygın ve başarılı olma bileşenlerini içermeyip, sadece yaşam memnuniyetini genel olarak değerlendiren ifadelerden oluşmasıdır (YD maddeleri: 1. İdeallerime yakın bir yaşantım vardır; 2. Yaşam koşullarım mükemmeldir; 3. Yaşamımdan memnunum; 4. şimdiye kadar yaşamdan istediğim önemli şeylere sahip oldum; 5. Tekrar dünyaya gelsem hayatımdaki hemen hemen hiçbir şeyi değerliştirmedim). Pavot ve Diener (2008), 1985 yılında Diener ve arkadaşları tarafından geliştirilen bu ölçeğin yeniden değerlendirdikleri kapsamlı araştırmalarında, yaşam doyumunu etkileyen faktörlerin çok yönlü olarak ele alınması gerekliliğini belirtmişlerdir. Bu araştırmada kullanılmak için gerçekleştirilen 5 maddeli ölçeğin, yaşam doyumunu belirleyen faktörlerin çok ynllğn daha iyi yansıttığı düşünülmektedir. Yapılan KMO ve Bartlett's testleri bu ölçeğe ait verinin faktör analizi için uygunluğunu doğrulamıştır (KMO = .78, Barletty²= 479.036, p < .001). Yapılan açıklayıcı faktör analizi ölçek maddelerinin özdeğerleri 3.119 olan ve toplam varyansın %62.390 ını açıklayan tek boyuttan oluştuğunu göstermiştir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı $\alpha = .84$ hesaplanmıştır.

2.4.5. Manevi Doyum leği

Esenlik kavramı boyutlarından birisi olan manevi/spiritüel iyi oluş boyutunu oluşturmak amacı ile, bireylerin manevi konularda kendilerini değerlendirdikleri beş madde hazırlanmıştır. Bu ifadeler oluşturulurken, benzer ölçüm araçlarında sıklıkla kullanılan maddeler taranmış ve psikoloji araştırmaları ve ölçek geliştirme konusunda deneyimli  akademisyenden oluşan hakem grubu, beş maddeyi seçmiştir. Bu ifadeler, “dua eden”, “kadere inanan”, “şükreden”, “tevekkül sahibi” ve “manevi yönü gl” dr. Madde sayısı ve yapıları literatürde sıklıkla kullanılan spiritüel iyi oluş içerikleri ile (rn. Hamby ve ark.,2013, Roberts ve ark., 2019) ile uyumludur. Türkçe’de kullanılan ölçüm araçları yerine yeni beş sıfatın kullanılmasının en önemli nedeni, var olan ölçeklerin genel olarak esenlik kavramının bir ögesi olarak manevi/spiritellik kavramı ile tam olarak rtşmemeleridir. Örneğin inanç veya dünya görüşü şemaları leği (Ok 2009), şirin (2018) ve Kasapoğlu’nun (2015) geliştirdikleri ölçekler, manevi iyi oluş kavramı ile ilişkilidir ancak dinden farklı, dini inançla ilişkili olan spiritellik (Elison 1983, Kontrimien (2019) bakış açısını yansıtmamaktadır. KMO ve Bartlett's testleri verinin faktör analizi için uygunluğunu doğrulamıştır (KMO = .84, Barletty² = 647.304, p < .001). Yapılan açıklayıcı faktör analizi ölçek maddelerinin özdeğerleri 3.492 olan ve toplam varyansın %69.84’n açıklayan tek boyuttan oluştuğunu göstermiştir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı $\alpha = .89$ bulunmuştur.

3. BULGULAR

3.1. Yapı Geçerliliği

3.1.1. Açıklayıcı Faktör Analizi

Esenlik leğinin İngilizce orijinalinde elde edilen 6 boyutunun, Türkçe formunda da uygun olup olmadığını belirlemek amacı ile açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Temel bileşenler yöntemi ile yapılan analizde, faktör sayısına sınırlama getirmeden yapılan varimax döndürmeli analiz sonucunda özdeğerleri 1 in üzerinde ve toplam varyansın %67.29 n açıklayan 4 faktör elde edilmiştir. 4 faktörlü çözümün, orijinal ölçeğin yapısına tam olarak uymadığı görülmüştür. Comrey

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

(1978) ölçek çalışmalarında, faktör sayısının kuramsal altyapının öngördüğünden daha az sayıda faktöre sabitlendiği durumlarda, araştırmacıları, maddeler arasındaki önemli farkları gözden kaçırma ihtimaline karşı uyarılmış ve öngörülen faktör sayısını kullanmalarını önermiştir. Faktör sayısının, orijinal ölçekte olduğu gibi 6 da sabitlendiği ikinci analiz sonucunda, bu faktör yapısının toplam varyansın %80.80'ini açıkladığı; KMO ve Bartlett's testlerinin, verinin faktör analizi için uygunluğunu doğruladığı görülmüştür (KMO = .79,3 Bartlett χ^2 = 910.295, p < .0001).

Ölçek maddeleri, 6 faktörlü yapısı ve faktör madde yüklemeleri Tablo 1'de sunulmuştur.

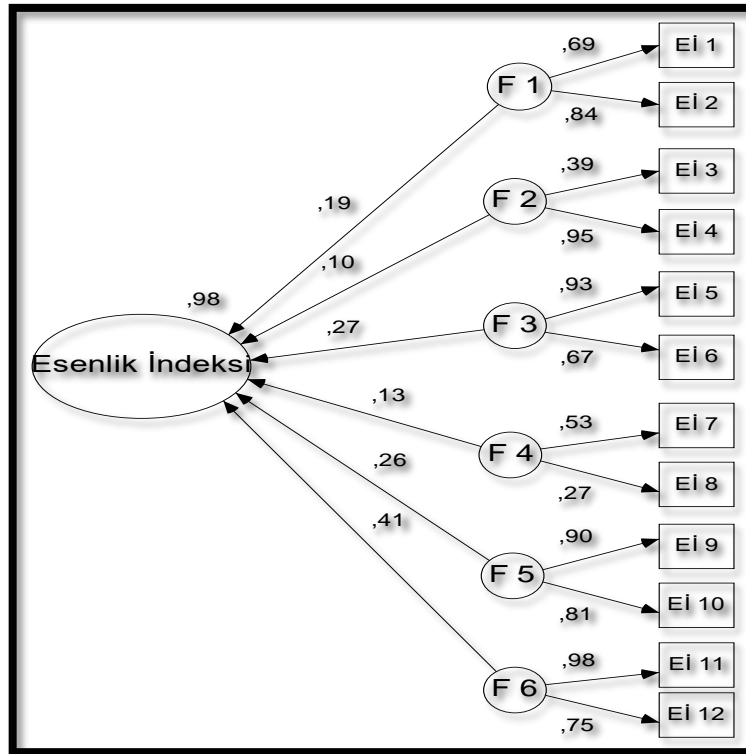
Tablo 1: Esenlik Ölçeği Açımlayıcı Faktör Analizi, Madde Faktör Yüklemeleri

<i>Esenlik Ölçeği Maddeleri</i>	<i>F1</i>	<i>F2</i>	<i>F3</i>	<i>F4</i>	<i>F5</i>	<i>F6</i>
<i>Eİ 1 Bir bütün olarak düşündüğümüzde hayatınızdan ne kadar memnunsunuz?</i>	.78	.16	.19	-.03	.06	.01
<i>Eİ 2 Kendinizi genellikle mutlu mu yoksa mutsuz mu hissedersiniz?</i>	.76	.15	.17	.13	.22	.03
<i>Eİ 5 Bir bütün olarak baktığınızda, hayatta yaptıklarınız ne kadar değerli ya da anlamlı?</i>	.73	.03	.26	.35	.01	.12
<i>Eİ 4 Ruhsal / Psikolojik sağlığınız nasıl?</i>	.71	.21	.21	-.05	.33	.11
<i>Eİ 6 Hayattaki amacımı biliyorum</i>	.64	-.02	.07	.50	-.13	-.04
<i>Eİ 12 Barınma, yeme içme ve sağlık konuları sizi ne derece endişelendiriyor?</i>	.10	.92	.03	.05	.01	.01
<i>Eİ 11 Aylık giderlerinizi karşılayamamak, geçiminizi sağlayamamak sizi ne derece endişelendiriyor?</i>	.20	.90	.01	.04	-.02	.00
<i>Eİ 10 İnsanlarla ilişkilerim, tam benim istediğim düzeyde tatminkar.</i>	.19	.01	.91	.12	.10	.01
<i>Eİ 9 Arkadaşlıklarım ve ilişkilerimden memnunum.</i>	.33	.05	.85	.09	.03	.07
<i>Eİ 7 Zor durumlarda ya da zorlayıcı ortamlarda bile olsa, hayatımda hep iyi olmayı- doğru olanı yapmayı seçtim.</i>	.13	.09	.14	.88	.16	.08
<i>Eİ 3 Bedensel / fiziki sağlığınız nasıl?</i>	.20	-.03	.08	.12	.91	-.06
<i>Eİ 8 Daha sonra gelecek büyük bir mutluluk için, şu andaki küçük mutluluktan vazgeçebilirim.</i>	.09	.00	.06	.07	-.05	.98

Ölçeğin 6 faktörlü yapısı incelendiğinde, ilk faktör altına 5 maddenin yer aldığı görülmüştür. Maddeler ve madde yüklemeleri detaylı olarak incelendiğinde, orijinal ölçekte farklı boyutlar altına yükleme yapan 3 maddenin (4, 5 ve 6. maddeler), .30'dan büyük faktör yüklemesi yaptığı diğer boyutlar olduğu görülmüştür. Bu durum, temel bileşenler yönteminin varimax döndürme ile birlikte gerçekleştirildiği faktör analizlerinde sıklıkla gözlemlenmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2019). Faktör başına az sayıda maddenin yer aldığı ölçeklerde, faktör yüklerinin daha iyi ayrışması için sıklıkla kullanılan varimax döndürme nedeni ile çapraz yüklemeler olağan karşılanmaktadır (Gorsuch, 1997). Kuramsal gerekçeler ve içerik incelemesi gibi istatistiksel olmayan yöntemlerle maddelerin hangi faktör altında değerlendirileceği belirlenebilmektedir (Carpenter, 2018). Bu aşamada yapılan açıklayıcı faktör analizinin amacı, ölçeğin Türkçedeki faktör yapısını yapısal ve kuramsal olarak incelemek ve doğrulayıcı faktör analizine zemin oluşturmak olduğundan, bu maddeler doğrulayıcı faktör analizinde orijinal ölçekte yer aldıkları faktörler altında tutulmuştur. Maddelerin korunarak, ilerideki aşamalarda test edilmesi yöntemi, didaktik yöntem olarak da anılmakta ve psikometri uzmanları tarafından önerilmektedir (Boateng ve ark., 2018).

3.1.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Ölçek maddelerinin orijinal 6 boyutlu yapıya uyumunu test etmek amacı ile DFA uygulanmıştır. DFA sonucunda doğrulanan ikinci derece faktör yapısı, 6 boyutlu ölçek modelinin veriye uyduğunu göstermiştir $\chi^2(66.773/40) = 1.669$, $p = .005$ CFI = 0.971, RMSEA = 0.056 (90% CI = 0.031–0.079), TLI = 0.952. Ölçeğin ikinci düzey faktör yapısı ve madde faktör katsayıları Şekil 2'de sunulmuştur. Analiz sonuçları, madde yüklemeleri, maddelere ait ortalama ve standart sapmalar Tablo 2'de sunulmuştur.

Şekil 1: Esenlik Ölçeği DFA İkinci Düzey Faktör Analizi Madde Faktör Katsayıları

Tablo 2: Esenlik Ölçeği DFA Betimleyici İstatistikleri, Madde Yüklemeleri

Boyutlar	Maddeler	Ort.	Ss.	F ₁	F ₂	F ₃	F ₄	F ₅	F ₆
(F1) Mutluluk ve yaşam doyumu	Eİ 1	6,43	1,84	.69					
	Eİ 2	6,58	1,71	.84					
(F2) Zihinsel ve fiziksel sağlık	Eİ 3	7,38	1,68		.39				
	Eİ 4	6,67	1,85		.95				
(F3) Yaşam amacı ve anlamı	Eİ 5	7,15	1,94			.93			
	Eİ 6	7,23	2,35			.67			
(F4) Kişilik ve erdem	Eİ 7	8,26	1,58				.53		
	Eİ 8	7,08	2,30				.28		
(F5) Yakın sosyal ilişkiler	Eİ 9	7,51	1,91					.91	
	Eİ 10	6,92	1,92					.81	
(F6) Finansal ve maddi durum	Eİ 11	4,95	2,79						.98
	Eİ 12	5,28	2,70						.75
Esenlik Ölçeği		75,53	11,03	.19	.10	.27	.13	.26	.41

Tablo 2’de görüleceği gibi DFA sonuçlarına göre Eİ8 (Daha sonra gelecek büyük bir mutluluk için, şu andaki küçük mutluluktan vazgeçebilirim) haricindeki tüm maddelerin madde yüklemeleri, .30 un üzerinde olduğu için (Tabachnic ve Fidell, 2019; Worthington ve Whittaker, 2006) uygundur. Eİ 8 maddesinin faktör yükü .28 olduğundan, bu maddenin ölçekten çıkarılıp çıkarılmamasına dair karar verilmesi gerekmiştir. Faktör yükünün genellikle kabul gören sınırı .30 olmakla birlikte, Tabachnic ve Fidell (2019) faktör yüklerinin, madde puanının örnekleme ne derece homojen olduğu ile ilgili olduğunu, homojeniteden şüphelenilen durumlarda daha düşük faktör yüklerinin kabul edilebileceğini belirtmişlerdir (s. 510). Eİ8 maddesinin detaylı incelemesi bu maddenin homojen dağıldığını göstermektedir.

3.2. Benzeşim ve Ayrışım Geçerliliği

Ölçek boyutlarından elde edilen alt ölçek puanları ve ölçek toplam puanının ilgili değişkenler ile olan ilişkisini incelemek için *Pearson r* korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Ölçek puanının, alışveriş bağımlılığı, yalnızlık, manevi iyi oluş, genel iyi oluş ölçek puanları ile olan korelasyon katsayıları Tablo 3’de sağ üst bölümde, yaş değişkeni kontrol edilerek hesaplanan parça korelasyon katsayıları sol alt bölümde sunulmuştur.

Tablo 3: Esenlik Ölçeği Toplam Puanının, Ölçek Boyutları ve Araştırmanın Diğer Değişkenleri Arasındaki Tam ve Parçalı Korelasyon Katsayıları

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)
(1) Esenlik	-	.68*	.65*	.73*	.37*	.69*	-	-.15*	-	.29*	.62**
(2) Mutluluk ve yaşam doyumu	.69**	-	.58*	.57*	.26*	.45*	.29*	-.13	-	.28*	.61**
(3) Zihinsel ve fiziksel sağlık	.65**	.58*	-	.47*	.18*	.36*	.17*	-.16*	-	.26*	.46**
(4) Yaşam amacı ve anlamı	.73**	.56*	.46*	-	.37*	.44*	.20*	-	-	.34*	.64**
(5) Kişilik ve erdem	.37**	.25*	.17*	.34*	-	.25*	.11	.00	-	.16*	.39**
(6) Yakın sosyal ilişkiler	.69**	.45*	.40*	.44*	.24	-	.11	-.13	-	.21*	.49**
(7) Finansal ve maddi durum	-.22**	.28*	.21**	.18*	.07	.10	-	-.07	-.12	.10	.22**
(8) Alışveriş bağımlılığı	-.14*	-.10	-.12	-.18*	.03	-.14	-.07	-	.11	.02	-.06
(9) Yalnızlık	-.51**	-.42*	-.32*	-.39*	-.20*	-.63*	-.11	.10	-	-.21*	-.46**
(10) Manevi iyi oluş	.28**	.28*	.24*	.31*	.13	.21*	.09	.02	-	-.21**	.44**
(11) Genel iyi oluş	.62**	.60*	.47*	.63*	.37*	.50*	.22*	-.04	-	.42**	-
Ort.	6,74	6,47	7,03	7,19	7,67	7,21	5,12	2,58	2,47	34,9 9	37,1 4
Ss.	1,16	1,58	1,46	1,94	1,49	1,78	2,55	1,63	1,47	11,6 1	7,17
Ranj	1-10	1-10	1-10	1-10	1-10	1-10	1-10	1-10	1-10	5-50	5-50
Cronbach Alpha	.82	-	-	-	-	-	-	.92	.82	.89	.84
Madde Sayısı	12	2	2	2	2	2	2	10	8	5	5

Pearson r korelasyon katsayıları incelendiğinde esenlik indeksi boyutları ve toplam puanının yalnızlık, genel yaşam doyumu ve manevi doyum ile beklenen yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Esenlik toplam puanı alışveriş bağımlılığı ($r = -.15$) ve yalnızlık ($r = -.51$) puanları ile istatistiksel olarak anlamlı ters yönlü; genel yaşam doyumu ($r = .62$) ve manevi doyum ($r = .29$) ile doğru yönlü ilişkilidir. Yaş değişkeninin kontrol edildiği parçalı korelasyon katsayıları incelendiğinde, yaşın, değişkenler arasındaki korelasyonu istatistiksel olarak anlamlı şekilde değiştirmedeği görülmektedir. Sadece “fiziksel ve ruhsal sağlık” alt ölçeğinin, “finansal ve maddi durum” ve “alışveriş bağımlılığı” değişkenleri arasındaki korelasyon katsayıları +- 4 puan değişiklik göstererek istatistiksel anlamlılığını etkilemiştir. “fiziksel ve ruhsal sağlık” ve “finansal ve maddi durum” arasındaki korelasyon katsayısı

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

$r = .17$, $p = .05$ den, yaş kontrol edildiğinde $r = .21$, $p = .02$ yükselmiş; finansal ve maddi durum” ve “alışveriş bağımlılığı” arasındaki korelasyon katsayısı $r = -.16$, $p = .05$ den, yaş kontrol edildiğinde $r = -.12$ ye düşmüştür. Diğer değişkenler arasındaki korelasyon katsayısı ise anlamlı düzeyde değişmemiştir.

Son olarak, Esenlik Ölçeği toplam puanının, cinsiyet ve diğer bağımsız değişkenlere göre değişip değişmediğini test etmek amacı ile 4 ayrı tek yönlü varyans analizi gerçekleştirilmiştir. Katılımcılardan sigara kullanımı, daha önce antidepresan ilaç kullanımı ve kronik hastalık konusunda yöneltilen (evet-hayır) sorulara verdikleri cevap doğrultusunda gruplar arası fark incelendiğinde, esenlik ölçeği toplam puanının daha önce antidepresan ilaç kullananlar ve kullanmayanlar arasında istatistiksel olarak farklı olduğu görülmüştür $F(1,204) = 7.713$, $p = .005$. Cinsiyetin $F(1,204) = .871$, $p = .352$, kronik hastalığa sahip olup olmamanın, $F(1,204) = .781$, $p = .378$. ve sigara kullanıp kullanılmamanın $F(1,204) = .082$, $p = .774$ ise ölçek puanlarında bir farklılaşma göstermediği bulunmuştur.

4. TARTIŞMA

Bu araştırmada, Yeni Esenlik İndeksinin Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasını yaparak dilimize kazandırmak amaçlanmıştır. Uygulanan açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri, 12 maddelik ölçeğin, her biri iki maddeden oluşan altı boyutlu yapısını doğrulamış, İngilizce orijinalinde olduğu gibi kullanılabilirliğini göstermiştir. Ölçek boyutları orijinalinde kullanılan isimler ile aynıdır. Bunlar: mutluluk ve yaşam doyumu, zihinsel ve fiziksel sağlık, yaşam amacı ve anlamı, kişilik ve erdem, yakın sosyal ilişkiler ve finansal ve maddi durum. Ölçeğin Türkçe formunun yetişkin örnekleme verisi, bu konuda yapılan diğer araştırma bulguları ile uyumludur. Bu çalışmada elde edilen faktör yapısı ve madde yüklemeleri, orijinal ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik verileri ile karşılaştırıldığında, yapı ve örüntü olarak neredeyse aynı sonucun elde edilmesi olumludur. Örneğin, ölçeğin 6 faktörlü yapısındaki madde yüklemeleri, ABD, Çin, Kamboçya, Sri Lanka, Meksika örneklemlerinde gözlenen örüntüdedir (2019a, 2019b). Detaylandırmak gerekirse, bu araştırmada da, 3., 7., ve 8. maddelerin madde yüklemeleri, diğer maddelere oranla daha düşük bulunmuştur. Bu araştırmada, boyutların ortalama ve standart sapma puanlarının, ABD örnekleminde elde edilen ortalamalardan düşük olduğu gözlenmektedir Ancak madde yüklemelerinde olduğu gibi, genel karakter ve örüntü bire-bir aynıdır. Bu çalışmada en düşük madde yükü değerine sahip olan (.28) 8. madde “Daha sonra gelecek büyük bir mutluluk için, şu andaki küçük mutluluktan vazgeçebilirim.” ifadesi, kişilik ve erdem boyutu altındadır. Düşük madde yüküne karşın bu maddenin, esenlik teriminin önemli bir bileşeni olması ve ölçeğin genel yapısına uyumu nedeni ile çıkarılmamasına karar verilmiştir. Bu madde, esenlik ölçeğinin kişilik ve erdem boyutu altında yer almaktadır. Esenliğin, kişilik ve erdem boyutu, özenle ele alınması gereken ve üzerinde daha fazla istatistiksel analize ihtiyaç duyulan kavramdır (Wise, 2021). Huber ve arkadaşları (2019), erdem içeren karakter özelliklerinin ölçümünde, erdeme sahip olduğunu düşünmek ve bunu davranışa dökmek arasında ince bir ayrıntı olduğunu, bu boyutun adlandırılmasında da hassasiyet gösterilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bu uyarı dikkate alınarak değerlendirildiğinde, esenlik ölçeğinin 8. maddesi, ifade edilen özelliğe sahip olmak ve bunu davranışa dökmek arasındaki farklılığı yansıttırabilir. Psikometri konusunda uzman araştırmacılar, ölçmenin, lineer olmayan; anlam ve analiz arasında gelgitlerin yaşanabileceği; dinamik bir süreç olduğunu; bu nedenle faktör analizi sonuçlarının bu bilinçle

yorumlanması gerektiği belirtilmektedirler (Carpenter, 2018; Osborne, 2015). Bu araştırmada da, madde yükü, .30 değerinin altında bulunan 8. maddenin, kuramsal ve istatistiksel açıdan birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. İleride Esenlik Ölçeği kullanılarak yapılacak araştırmalarda, kişilik ve erdem boyutu ve maddelerinin titizlikle ele alınması önerilmektedir.

Esenlik ölçeğinin ortalama boyut puanları incelendiğinde, ABD örneklemindeki en düşük ortalama boyut puanı finansal ve maddi durum (Ort. = 7,13), en yüksek boyut puanı ise yaşam amacı ve anlamı (Ort. = 7,86) boyutlarından elde edilmiştir (2019a). Bu araştırmada ulaşılan ortalamalarda da en düşük ve en yüksek puanlar aynı boyutlara ait ortalama puanlardır (sırasıyla, 5,12 ve 7,67). Katılımcıların finansal ve maddi boyut puanlarının bu derece düşük olmasında, araştırmanın geręekleřtirildięi dönemde (Nisan-Mayıs, 2019) de gözlenen ekonomik krizler ve süregelen pandemi koşulları etkili olabilir. Finansal ve maddi durum boyutundaki esenlik puanının ABD örnekleminde (10 üzerinden 2 puan) daha düşük olması, beklenen bir durumdur. Bu araştırmada en yüksek puanın görüldüğü yaşamın amacı ve anlamı boyutunun ölkemizde geręekleřtirilen farklı araştırmalarda da en yüksek alt ölçek puanı olduğu görölmüştür (Örn., Abdulhayaoğlu, Kaya ve Konar, 2012; Memnun, 2006). Diğer taraftan, mutluluk ve yaşam doyumunu (Ort. = 6,47) ile finansal ve maddi durum (Ort. = 5,12), bu araştırmada elde edilen en düşük ortalamaya sahip iki boyuttur. Bireylerin esenlik düzeyleri ekonomik sosyal ve çevresel koşullardan etkilenmektedir. Bu araştırmada da, katılımcıların ekonomik sıkıntıları, yaşam doyumlarını olumsuz etkilemiş olabilir. Gürsoy ve Sevin (2021), manevi doyumun, bireylerin gelir düzeyine göre değiştiğini, aylık gelirleri yüksek olan kişilerin manevi doyum düzeylerinin de, diğer gelir gruplarındakinden daha yüksek olduğunu göstermişlerdir.

Esenlik Ölçeği'nin, Kanadalı öğrencilere uygulandığı geniş katılımlı bir araştırmada, esenliğin, sosyo-politik süreçlerle ve katılımcıların kendilerini topluma ne derece entegre gördükleri ile ilişkili olduğu görölmüştür (Romano ve ark., 2020). Tong ve Wang (2017), Çin'de geręekleřtirdikleri araştırmada, daha düşük sosyal statüye (eğitim ve gelir düzeyine bağlı olarak) sahip katılımcıların, esenlik puanlarının daha düşük olduğunu bulmuşlardır. Esenlik Ölçeğinin Kolombiyada geçerlik ve güvenilirliğini inceleyen bir araştırmada, katılımcıların esenlik puanlarının ABD'de geręekleřtirilen araştırmalarda elde edilen puanlardan daha yüksek bulunduğu ve madde puanları dağılımının homojen olduğu belirtilmiştir (Martín-Carbonell, 2021).

Bu araştırmada da, yaşam doyumunu boyutunun görece düşük ortalaması, esenlik kavramının öznel değerlendirmelere bağlı olması ile ilişkilendirilebilir. Özdemir, Tekeş ve Öner-Özkan (2019), manevi olarak kendilerini yoksun hisseden bireylerin, daha fazla olumsuz duyguduruma sahip olduklarını bulmuşlardır. Maddi olarak yoksun hisseden bireylerin ise, yoksunluğu ortadan kaldırmak için daha kararlı ve yüksek motivasyonlu oldukları görölmüştür. Bu çalışmada algılanan yoksunluk incelenirse de, içinde bulunduğumuz ekonomik zorluklar ve pandemi döneminin getirdiği sağlık ile ilgili sorun ve endişelerin, algılanan yoksunluk düzeyini ve yaşam doyumunu etkileyebileceği öne sürülebilir. Bu çalışmada mutluluk ve yaşam doyumunu boyutunun, finansal ve maddi durum boyutu ile olan ilişkisi ($r = .29$), manevi doyum ölçeği puanı ile olan ilişkisi ile ($r = .28$) benzerlik göstermektedir. İleride geręekleřtirilecek araştırmalarda, esenlik düzeyi ile algılanan yoksunluğun birlikte ele alınması bu konuya ışık tutacaktır.

Ölçek puanlarının ilişkili değişkenlerle olan ikili tam ve parçalı korelasyonları beklendiği yöndedir. Yaşam doyumunun, olumlu psikolojik özelliklerle ilişkili olduğu bilinmektedir (Huppert ve ark., 2009; Tay ve Diener, 2011). Bu çalışmada esenlik, genel iyi oluş ile pozitif, yalnızlıkla ters

yönlü ilişki bulunmuştur. Esenlik ölçeğinin bu çalışmada elde edilen iç tutarlılık Cronbach Alfa katsayısı, .82 dir. Bu, ABD örnekleminde elde edilen .87 den bir miktar düşük olsa da, Sri Lanka (.80) ve Meksika (.76) sonuçlarından biraz daha yüksek ve kabul edilebilir bir değerdir.

Hâlihazırda kullanılan yaşam doyumu ölçümlerinden daha kapsayıcı olan esenlik ölçeğinin dilimize kazandırılmasının, pratik, sosyal ve bilimsel faydalar sağlaması beklenmektedir. Bu çalışmada Esenlik Ölçeği'nin Türkçe formunun sağlık alanında çalışan uzmanlar ve araştırmacılar için güvenilir ve geçerli bir ölçme aracı olduğu görülmüştür. Beden ve ruh sağlığının bütüncül olarak değerlendirildiği ve iyi oluş halinin çok yönlü olarak ele alınarak esenlik kavramı çatısı altında toplandığı güncel uygulamalar giderek önem kazanmaktadır. Bireylerin hasta olmamalarının sağlıklı ve iyi oldukları anlamına gelmediği gerçeği tüm dünyayı etkileyen esenlik kavramının önemini ortaya çıkartmaktadır. Bu çalışmada elde edilen bulgular da esenlik ölçeğinin beklendiği şekilde, genel yaşam doyumu ve manevi doyum değişkenleri ile olumlu, yalnızlık ve alışveriş bağımlılığı gibi olumsuz durumlarla da ters yönlü bir ilişki içinde olduğunu göstermiştir. Ölçek puanlarının, cinsiyet, sigara kullanımı ve hastalığa gruplar arası göre farklılık göstermezken, daha önce antidepresan kullanan ve kullanmayan katılımcılar arasında istatistiksel olarak anlamlı sonuç göstermesi de, ölçeğin geçerliliğine dair bulgulara katkı sağlamıştır. Bu araştırma için hazırlanmış ve psikometrik özellikleri test edilmiş iki ölçeğe ait bulgular da araştırmanın kazanımları olarak değerlendirilebilir. Genel yaşam doyumu ve manevi doyum ölçeklerinin, birer boyut altında, yüksek iç tutarlılık gösteren ölçme araçları olduğu görülmüştür.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Yapılan analizler ve gruplar arası karşılaştırmalar sonucunda, Esenlik Ölçeği'nin, araştırma ve uygulamalarda kullanılmaya uygun psikometrik özelliklere sahip olduğu görülmüştür. Esenlik Ölçeği İngilizce orijinalinde olduğu gibi altı alt boyut altında yer alan 12 maddeden oluşmaktadır. Bu boyutlar: Mutluluk ve yaşam doyumu, zihinsel ve fiziksel sağlık, yaşam amacı ve anlamı, kişilik ve erdem, yakın sosyal ilişkiler ve finansal ve maddi durum olarak adlandırılmıştır. Ölçek, Türkçe dilinde geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olarak kullanılabilir.

İstatistiksel analizler, görece küçük bir örnekleme ve eğitim düzeyleri açısından homojen özellikler gösteren orta-üst gelir ve eğitim düzeyindeki katılımcıların cevapları üzerinden yapılmıştır. Ölçeğin gelir ve eğitim düzeyi farklılık gösteren daha büyük örneklemlerde de uygulanarak sonuçların, bu araştırma sonuçları ile karşılaştırılması faydalı olacaktır. Ölçeğin sonraki çalışmalar ile farklı hastalardan oluşan klinik örnekleme incelenmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Acar, H. (2014). Manevi iyi oluş ile dindarlık arasındaki ilişki üzerine bir değerlendirme. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 391-412.
- Adams, T., Bezner, J., ve Steinhardt, M. (1997). The conceptualization and measurement of perceived wellness: Integrating balance across and within dimensions. *American Journal of Health Promotion*, 11(3), 208-218.
- Aglozo, E. Y., Akotia, C. S., Osei-Tutu, A., ve Annor, F. (2021). Spirituality and subjective well-being among Ghanaian older adults: optimism and meaning in life as mediators. *Aging & mental health*, 25(2), 306-315. DOI: [10.1080/13607863.2019.1697203](https://doi.org/10.1080/13607863.2019.1697203)
- Akın, A., Demirci, İ., Yıldız, E., Gediksiz, E., ve Eroglu, N. (2012). The Short form of the Scales of Psychological Well-being (SPWB-42): The validity and reliability of the Turkish version. In *International Counselling and Education Conference* (pp. 3-5)

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Andreassen, C. S., Griffiths, M. D., Pallesen, S., Bilder, R. M., Torsheim, T. ve Aboujaoude, E. (2015). The Bergen Shopping Addiction Scale: Reliability and validity of a brief screening test. *Frontiers in Psychology*, 6, 1374. DOI:10.3389/fpsyg.2015.01374
- Aydın K. B. (2019). Özerk-İlişkisel Benlik Ölçeğinin geçerliği, güvenilirliği ve öznel esenlik hali İle İlişkisi. *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 4(8), 46-64.
- Barrett, P. T., ve Kline, P. (1981). The observation to variable ratio in factor analysis. *Personality Study & Group Behaviour*, 1(1), 23-33.
- Bech, P., Gudex, C. ve Johansen, K. S. (1996). The WHO (Ten) well-being index: validation in diabetes. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 65(4), 183-190.
- Beutel, M. E., Klein, E. M., Aufenanger, S., Brähler, E., Dreier, M., Müller, K. W., ...ve Wölfling, K. (2016). Procrastination, distress and life satisfaction across the age range—a German representative community study. *PloS One*, 11(2), e0148054.
- Boateng, G. O., Neilands, T. B., Frongillo, E. A., Melgar-Quinonez, H. R., ve Young, S. L. (2018). Best practices for developing and validating scales for health, social, and behavioral research: a primer. *Frontiers in public health*, 6, 149. DOI:https://doi.org/10.3389/fpubh.2018.00149
- Bozdağ, Y. ve Alkar, Ö.Y. (2018). Bergen Alışveriş Bağımlılığı Ölçeği'nin kompulsif çevrimiçi satın alma davranışına uyarlanması. *Bağımlılık Dergisi*, 19(2), 23-34.
- Byrne, B. M. (2010). Multivariate applications series. *Structural equation modeling with AMOS: Basic Concepts, Applications, and Programming (2nd ed.)*. New York, NY, US: Routledge/Taylor ve Francis Group.
- Carpenter, S. (2018). Ten steps in scale development and reporting: A guide for researchers. *Communication Methods and Measures*, 12(1), 25-44. DOI: <https://doi.org/10.1080/19312458.2017.1396583>
- Cirhinlioglu, F. G. ve Üzeyir, O. K. (2010). İnançya da dünya görüşü biçimleri ile intihara yönelik tutum, depresyon ve yaşam doyumunu arasındaki ilişkiler. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34(1), 1-8.
- Comrey, A. L. (1978). Common methodological problems in factor analytic studies. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 46(4), 648-659. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-006X.46.4.648>
- Comrey, L.A. ve Lee, H.B. (1992). A first course in factor analysis (2nd ed.). Hillside, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Crowther, M. R., Parker, M. W., Achenbaum, W. A., Larimore, W. L. ve Koenig, H. G. (2002). Rowe and Kahn's model of successful aging revisited: Positive spirituality—The forgotten factor. *The Gerontologist*, 42(5), 613-620.
- Daaleman, T. P. ve Frey, B. B. (2004). The Spirituality Index of Well-Being: A new instrument for health-related quality-of-life research. *The Annals of Family Medicine*, 2(5), 499-503. DOI: 10.1370/afm.89.
- Dağlı, A. ve Baysal, N. (2016). Yaşam Doyumu Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Electronic Journal of Social Sciences*, 15(59). 1250-1262.
- De Neve, J. E., Diener, E., Tay, L. ve Xuereb, C. (2013). The objective benefits of subjective well-being. *World happiness report*. <http://eprints.lse.ac.uk/51669/1/dp1236.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Diener E. ve Biswas-Diener (2019). Chapter 6 Well-Being Interventions to Improve Societies, In Global Happiness and Wellbeing Policy Report 2019, Global Council for Happiness and Wellbeing
- Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J. ve Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Diener, E. ve Diener, M. (2009). Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem. In *Culture and Well-being* (pp. 71-91). Springer, Dordrecht.
- Diener, E., Heintzelman, S. J., Kushlev, K., Tay, L., Wirtz, D., Lutes, L. D., ve Oishi, S. (2017). Findings all psychologists should know from the new science on subjective well-being. *Canadian Psychology/psychologie canadienne*, 58(2), 87- 105. DOI: <http://dx.doi.org/10.1037/cap0000063>
- Diener, E., Inglehart, R. ve Tay, L. (2013). Theory and validity of life satisfaction scales. *Social Indicators Research*, 112(3), 497-527.
- Diener, E., Wirtz, D., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D. W., Oishi, S., & Biswas-Diener, R. (2010). New well-being measures: Short scales to assess flourishing and positive and negative feelings. *Social indicators research*, 97(2), 143-156. DOI 10.1007/s11205-009-9493-y
- Edwards M. E ve Van Tongeren, D. R. (2020). Meaning mediates the association between suffering and well-being, *The Journal of Positive Psychology*, 15:6, 722-733, DOI: 10.1080/17439760.2019.1651890
- Ellison, C. W. (1983). Spiritual well-being: Conceptualization and measurement. *Journal of Psychology and Theology*, 11(4), 330-338.
- Fordyce, M. W. (1988). A review of research on the happiness measures: A sixty second index of happiness and mental health. *Social Indicators Research*, 20(4), 355-381. DOI: 10.1007/BF00302333.
- Gorsuch, R. L. (1997). Exploratory factor analysis: Its role in item analysis. *Journal of Personality Assessment*, 68(3), 532-560. DOI: https://doi.org/10.1207/s15327752jpa6803_5
- Gürsoy, Ö., ve Sevin, H. D. (2021). Boş zaman aktivitelerine katılım ile algılanan wellness (Esenlik) ilişkisi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(42), 5444-5479. DOI: <https://doi.org/10.26466/opus.897041>
- Hamby, S., Grych, J. ve Banyard, V. L. (2013). Life paths measurement packet. *Sewanee, TN: Life Paths Research Program*. DOI:10.13140/RG.2.1.4465.1683 https://www.researchgate.net/profile/Sherry_Hamby/publication/280840093_Spiritual_Well-Being_The_Awe_Index/links/55c8ece508aebc967df90770/Spiritual-Well-Being-The-Awe-Index.pdf adresinden erişilmiştir.
- Hone, L. C., Jarden, A., Schofield, G. M. ve Duncan, S. (2014). Measuring flourishing: The impact of operational definitions on the prevalence of high levels of wellbeing. *International Journal of Wellbeing*, 4(1), 62-90. DOI:10.5502/ijw.v4i1.4
- Hoyle, R. H., ve Duvall, J. L. (2004). Determining the number of factors in exploratory and confirmatory factor analysis. *The Sage Handbook of Quantitative Methodology for the Social Sciences*. Ed. Kaplan, 301-315. https://www.researchgate.net/publication/245904294_Determining_the_number_of_factors_in_exploratory_and_confirmatory_factor_analysis
- Huber, A., Strecker, C., Hausler, M., Kachel, T., Hoge, T., ve Hofer, S. (2019). Possession and applicability of signature character strengths: what is essential for well-being, work engagement, and burnout? *Applied Research in Quality of Life*, 15, 415-436. DOI: 10.1007/s11482-018-9699-8
- Huppert, F. A. ve So, T. T. (2013). Flourishing across Europe: Application of a new conceptual framework for defining well-being. *Social Indicators Research*, 110(3), 837-861. DOI:10.1007/s11205-011-9966-7
- Huppert, F. A., Marks, N., Clark, A., Siegrist, J., Stutzer, A., Vittersø, J., ve Wahrendorf, M. (2009). Measuring well-being across Europe: Description of the ESS well-being module and preliminary findings. *Social Indicators Research*, 91(3), 301-315. DOI 10.1007/s11205-008-9346-0

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Kasapoğlu, F. (2015). Manevi Yönelim Ölçeği'nin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(3), 51-67.
- Keyes, C. L. (2002). The mental health continuum: From languishing to flourishing in life. *Journal of Health and Social Behavior*, 4, (2) 207-222.
- Keyes, C. L. ve Grzywacz, J. G. (2005). Health as a complete state: The added value in work performance and healthcare costs. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 47(5), 523-532. DOI: 10.1097/01.jom.0000161737.21198.3a
- Kim, E. S. ve VanderWeele, T. J. (2018). Mediators of the association between religious service attendance and mortality. *American Journal of Epidemiology*, 188(1), 96-101. DOI: 10.1093/aje/kwy211
- Kontrimienė, S. (2019). Assessing Spirituality as the Ultimate End: Development and Validation of the Humanistic Spirituality Inventory. *Journal of Humanistic Psychology*, 1-24. 0022167819850678. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0022167819850678> adresinden erişilmiştir.
- Linton, M. J., Dieppe, P. ve Medina-Lara, A. (2016). Review of 99 self-report measures for assessing well-being in adults: exploring dimensions of well-being and developments over time. *BMJ Open*, 6(7), e010641. DOI:10.1136/bmjopen-2015010641 (16 sayfa)
- Marsh, H. W., Guo, J., Dicke, T., Parker, P. D., ve Craven, R. G. (2020). Confirmatory factor analysis (CFA), exploratory structural equation modeling (ESEM), and set-ESEM: optimal balance between goodness of fit and parsimony. *Multivariate Behav. Res.* 55, 102–119. doi: 10.1080/00273171.2019.1602503
- Martín-Carbonell, M., Espejo, B., Checa, I., ve Fernández-Daza, M. (2021). Adaptation and measurement invariance by gender of the Flourishing Scale in a Colombian sample. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(5), 2664.
- Memnun, S. (2006). *Algılanan esenlik ölçeğinin (perceived wellness scale) geçerlilik ve güvenilirlik çalışması ve beden eğitimi öğretmenlerinin esenlik algıları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi (Türkiye).
- Michaelson, J., Abdallah, S., Steuer, N., Thompson, S., Marks, N., Aked, J., Cordon, C. ve Potts, R. (2009). National accounts of well-being: Bringing real wealth onto the balance sheet. London New Economics Foundation. DOI: <https://repository.uel.ac.uk/item/863zv>
- Ok, Ü. (2009). Dini şemalar ölçeğinden inanç ve ya dünya görüşü şemaları ölçeğine. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33(2), 149-155.
- Osborne, J. W. (2015). What is rotating in exploratory factor analysis? *Practical Assessment, Research and Evaluation*, 20(1), 2. DOI: <https://doi.org/10.7275/hb2g-m060>
- Özdemir, F., Tekeş, B., ve Öner-Özkan, B. (2019). Birey düzeyinde görelî yoksunluk ve öznel esenlik arasındaki dolaylı ilişki. *Türk Psikoloji Dergisi*, 34(84), 37-49. DOI: 10.31828/tpd1300443320180811m000009.
- Panter, A.T., Swygert, K.A., Grant Dahlstrom, W. ve Tanaka, J.S. (1997) Factor analytic approaches to personality item-level data. *Journal of Personality Assessment*, 68(3), 561-589. DOI: 10.1207/s15327752jpa6803_6
- Park, C. L., Knott, C. L., Williams, R. M., Clark, E. M., Williams, B. R., & Schulz, E. (2020). Meaning in life predicts decreased depressive symptoms and increased positive affect over time but does not buffer stress effects in a national sample of African-Americans. *Journal of Happiness Studies*, 21(8), 3037-3049.
- Pavot, W. ve Diener, E. (2008). The satisfaction with life scale and the emerging construct of life satisfaction. *The Journal of Positive Psychology*, 3(2), 137-152.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Pontin, E., Schwannauer, M., Tai, S. ve Kinderman, P. (2013). A UK validation of a general measure of subjective well-being: the modified BBC subjective well-being scale (BBC-SWB). *Health and Quality of Life Outcomes*, 11(1), 150,(9 sayfa)
- Reise, S. P., Waller, N. G., ve Comrey, A. L. (2000). Factor analysis and scale revision. *Psychological Assessment*, 12(3), 287–297. DOI:<https://doi.org/10.1037/1040-3590.12.3.287>
- Roberts, L., Banyard, V., Grych, J. ve Hamby, S. (2019). Well-being in rural Appalachia: Age and gender patterns across five indicators. *Journal of Happiness Studies*, 20(2), 391-410.
- Romano, I., Ferro, M. A., Patte, K. A., Diener, E., ve Leatherdale, S. T. (2020). Measurement Invariance of the Flourishing Scale among a Large Sample of Canadian Adolescents. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(21), 7800. MDPI AG. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.3390/ijerph17217800>
- Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069-1081.
- Ryff, C. D., ve Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(4), 719–727. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.4.719>
- Samaha, M. ve Hawi, N. S. (2016). Relationships among smartphone addiction, stress, academic performance, and satisfaction with life. *Computers in Human Behavior*, 57, 321-325.
- Schotanus-Dijkstra, M., Peter, M., Drossaert, C. H., Pieterse, M. E., Bolier, L., Walburg, J. A. ve Bohlmeijer, E. T. (2016). Validation of the Flourishing Scale in a sample of people with suboptimal levels of mental well-being. *BMC Psychology*, 4(1), 12,(10 sayfa).
- Seligman, ME (2011). Flourish: A visionary new understanding of happiness and wellbeing. FreePress, New York, NY
- Şirin, T. (2018). Maneviyat ölçeği'nin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Electronic Turkish Studies*, 13(18), 1283-1309.
- Tabachnick, B. G., ve Fidell, L. S., (2019). *Using multivariate statistics*.7th Ed. Boston, MA: Pearson.
- Taşfiliz, D., Çetiner, E. S., ve Selçuk, E. (2020). Age differences in perceived responsiveness in close relationships and its links to psychological well-being. *Türk Psikoloji Dergisi* 35 (86), 19-42. DOI: <https://doi.org/10.31828/tpd1300443320190630m000020>
- Tay, L., ve Diener, E. (2011). Needs and subjective well-being around the world. *Journal of personality and social psychology*, 101(2), 354-365.
- Telef, B. B. (2013). Psikolojik iyi oluş ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(28-3), 374-384. 259 atıf
- Tong, K. K., ve Wang, Y. Y. (2017). Validation of the flourishing scale and scale of positive and negative experience in a Chinese community sample. *PLoS One*, 12(8), <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0181616>
- Topp, C. W., Østergaard, S. D., Søndergaard, S. ve Bech, P. (2015). The WHO-5 Well-Being Index: a systematic review of the literature. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 84(3), 167-176..DOI: 10.1159/000376585
- VanderWeele, T. J. (2017). On the promotion of human flourishing. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(31), 8148-8156. DOI:10.1073/pnas.1702996114
- VanderWeele, T. J., McNeely, E. ve Koh, H. K. (2019). Reimagining health—flourishing. *JAMA*, 321(17), 1667-1668. DOI:10.1001/jama.2019.3035
- Villieux, A., Sovet, L., Jung, S. C. ve Guilbert, L. (2016). Psychological flourishing: Validation of the French version of the Flourishing Scale and exploration of its relationships with

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- personality traits. *Personality and Individual Differences*, 88, 1-5.
DOI:<https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.08.027>
- Wedding, D., ve Corsini, R. J. (2019). 11th Ed. *Current psychotherapies*. Cengage Learning.
- Weziak-Bialowolska, D., Bialowolski, P., Lee, M. T., Chen, Y., VanderWeele, T. J., ve McNeely, E. (2021). Psychometric properties of flourishing scales from a comprehensive well-being assessment. *Frontiers in psychology*, 12, 1033. DOI:
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.652209>
- Weziak-Bialowolska, D., Koosed, T., Leon, C., McNeely, E. ve OECD, H. (2017). A new approach to the well-being of factory workers in global supply chains: Evidence from apparel factories in Mexico, Sri Lanka, China and Cambodia. In *Measuring the impacts of business on well-being and sustainability* (pp. 130-154). Paris: OECD Publishing.
- Weziak-Bialowolska, D., McNeely, E. ve VanderWeele, T. J. (2019a). Flourish index and secure flourish index-validation in workplace settings. *Cogent Psychology*, 6(1), 1598926.
<https://doi.org/10.1080/23311908.2019.1598926>
- Weziak-Bialowolska, D., McNeely, E. ve VanderWeele, T. J. (2019b). Human Flourishing in Cross Cultural Settings. Evidence from the US, China, Sri Lanka, Cambodia and Mexico. *Frontiers in Psychology*, 10, 1269. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01269>
- WGOQOL-Bref (Dünya Sağlık Örgütü Yaşam Kalite Ölçeği Kısa Formu)
<http://www.fronline.com/whoqol-bref/>
- Wise, J. B. (2021). Relationships among conceptualizations of flourishing in therapeutic recreation. *Therapeutic Recreation Journal*, 55(3), 322-341. DOI: 10.18666/TRJ-2021-V55-13-10967
- Worthington, R. L., & Whittaker, T. A. (2006). Scale development research: A content analysis and recommendations for best practices. *The Counseling Psychologist*, 34(6), 806-838.
- Yıldız, M. A. ve Duy, B. (2014). Adaptation of the short-form of the UCLA loneliness scale (ULS-8) to Turkish for the adolescents. *Düşünen Adam*, 27(3), 194-203. DOI: 10.5350/DAJPN2014270302

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır. Ölçeğin Türkçe'ye çevrilmesine izin veren Tyler VanderWeele'ye teşekkür ederim.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma, Etik Kurul Kararı gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.

NOT: Bu çalışmada Türkçe geçerlilik ve güvenilirliği sınanan Yeni Esenlik Ölçeği ile, yazar tarafından geliştirilen Manevi Doyum Ölçeği ve Genel Yaşam Doyumu Ölçeği, yazardan ayrıca izin alınmasına gerek olmadan, kaynak gösterilerek, bilimsel araştırmalarda kullanılabilir.

KASTAMONU'NUN TARİHİ HEPKEBİRLER (KEBKEBİRLER) MAHALLESİ VE VAKIF ESERLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Özcan OĞUR*
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa EĞİLMEZ**

Özet

Kastamonu'nun tarihi mahallelerinden olan ve günümüzde Hepkebirler adıyla anılan mahalleye ilişkin bilgiler sınırlıdır. Daha çok son dönemlerdeki belgelerde Hepkebirler ismi kullanılıyorsa da, eski tarihli belgelerde mahalle isminin Kebkebirler ya da Kebkebür şeklinde geçtiği görülmektedir. Ayrıca mahallede Hepkebirler ismiyle bir cami bulunmakta ve caminin Osmanlılar zamanında yapıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle cami avlusunda bir sahabe mezarının ve bazı büyük velilerin mezarlarının olduğu bilgisi, mahalle ismine ve tarihine yönelik bu çalışmanın ortaya konulmasının ana nedeni olmuştur. Türk mahalle yapısı göz önünde bulundurularak yapılan araştırma sonucunda, mahallenin kuruluşunda etkili olan bazı etmenler ortaya konulmuştur. Özellikle bir esnaf grubu olan "Kebkebirler" esnafının mahallenin teşekkülündeki fonksiyonu hakkında arşiv, telif ve tetkik kaynaklardan hareketle bazı çıkarımlarda bulunulmuştur. Ayrıca Ahiliğin en yaygın şekliyle yaşandığı XI. yüzyıl Anadolu'sunda, Kastamonu'daki ahi örgütlenmelerinin şehir organizasyonuna etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hepkebirler, Kebkebirler Esnafı, Kebkebirler, Kastamonu, Sahabe Kaysü'l Hemedani.

KASTAMONU'S HISTORY HEPKEBİRLER (KEBKEBİRLER) NEIGHBORHOOD AND FOUNDATION WORKS**Abstract**

Information on the neighborhood, which is one of the historical quarters of Kastamonu and known as Hepkebirler today, is limited. Although the name Hepkebirler is used mostly in recent documents, it is seen that the name of the neighborhood is used as Kebkebirler or Kebkebür in old documents. There is also a mosque called Hepkebirler in the neighborhood, but it is understood that the mosque was built during the Ottoman period. In particular, the knowledge that there is a Companion's grave and the graves of some great saints in the courtyard of the mosque has been the main reason for presenting this study on the name and history of the neighborhood. As a result of the research carried out considering the Turkish neighborhood structure, some factors that were effective in the establishment of the neighborhood were revealed. In particular, some inferences were made about the function of the "Kebkebirler" tradesmen, which are a group of tradesmen, in the organization of the neighborhood, based on archive, copyright and research sources. In addition, XI. It has been tried to reveal the effect of ahi organizations in Kastamonu on the city organization in the 21st century Anatolia.

Keywords: Hepkebirler, Kebkebirler Craftsman, Kebkebirler, Kastamonu, Companion Kaysü'l Hamadani.

* Hakkâri Üniversitesi, İslâmî Bilimler Fakültesi, İslam Tarihi Bölümü, Orcid ID: 0000-0003-3022-8076, ozcanogur@hakkari.edu.tr

** Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Orcid ID: 0000-0003-1135-2928, megilmez@kastamonu.edu.tr
Araştırma Makalesi. Sayfa Sayısı: 307-326

Makale Geliş Tarihi: 05.01.2022

Makale Kabul Tarihi: 24.02.2022

Makale Yayın Tarihi: 28.02.2022

1. GİRİŞ

Bizans tarihçilerinin eserlerinde “Kastamon” adıyla (Ramsay,1960: 355) anılan Kastamonu Şehrinin ne zaman kurulduğu ve adının nereden geldiği tam olarak bilinmemektedir. Ancak M.Ö. 17. yüzyılda Kaşka (Gas, Gaşka) kavminin bu bölgeye geldiği ve buraya “şehir” anlamında Tumana adını verdikleri bilinmektedir. Dolayısıyla “Gas” ve “Tumana” kelimelerinin birleşmesiyle Kaşkalar’ın şehri anlamında “Gastumana” adının ortaya çıktığı ve daha sonra bunun Kastamonu’ya dönüştüğü ileri sürülmektedir (Yaman, 1935: 175-176). Ayrıca Bizans hânedanı Komnenler tarafından yaptırılan veya tamir edilen kaleye Kastr-Komneni denildiği ve bölgenin Kastamonu adını bu şekilde aldığı da nakledilmektedir (Behçet, 1341: 31). Şehrin adı İslâm coğrafyacılarının eserlerinde, “Kastamûniyâ, Kastamûniye, Kastamûnî”; Orta çağ Batı kaynaklarında “Castamea, Casstimana, Castemol” şeklinde geçmektedir. Osmanlı dönemi kaynaklarında genellikle “Kastamoni” olarak geçerken; cumhuriyetten sonra halkın telaffuzu sonucunda, günümüzdeki şekliyle, Kastamonu olarak son şeklini almıştır (Yaman, 1935: 175; Gökoğlu, 1952: 31; Darkot, 1977: 400; Şahin, 2001: 55).

İlk Tunç çağına ait yoğun yerleşmelerin bulunduğu bölge, Hitit, Frig, Pers, Helenistik ve Roma hâkimiyetinde kalmıştır. Herodotos’un kaydettiğine göre; Persler’in üçüncü eyaleti içinde yer alan ve Paphlagonia denilen bölge, diğer Pers topraklarında olduğu gibi, Satraplar* tarafından yönetilirdi. Persler’in MÖ. 334-333’te Makedonya Kralı İskender’e yenilmesiyle Paphlagonia, Makedonyalıların idaresine girmiştir. MÖ. 323’te İskender’in ölümü üzerine Paphlagonia’da iç karışıklık ve iktidar mücadeleleri başlamış ve bir süre sonra bölgeye Pontus Krallığı hâkim olmuştur. M.Ö. 64 yılından itibaren Roma nüfuz sahasına giren Kastamonu, Roma İmparatorluğu’nun 395’te ikiye ayrılmasının ardından Doğu Roma İmparatorluğu’nun hâkimiyetine geçmiş ve bu hâkimiyet Türklerin Anadolu’ya gelmelerine kadar sürmüştür (Şahin, 2001: 585).

Anadolu coğrafyası M.Ö. VII. yüzyıl ortalarından itibaren Arap akınlarına sahne olmuştur. Bu akınların bölgeye ulaşması ise ancak VIII. yüzyıl başlarında mümkün olabilmiştir. Arap akınlarının rotaları Tyana (Kemerhisar), Caeseria (Kayseri), Chorsianon (Akdağmadeni), Ankyra (Ankara), Gangra (Çankırı) ve buradan da Paphlagonia içinden Sinop’a kadar uzanmıştır. M.S. 712’de Gangra ele geçirilirken, 715 yılında Muhammed bin Mervan idaresindeki İslâm ordusu Anadolu’ya girerek Karadeniz sahilini kapsayan bölgeyi ve Paphlagonia’yı ele geçirmiştir. Süleyman

* Sıtraplık: İran medeniyetinde eyalet anlamına gelen idari bir birimdir. Bu sıtraplıklarda İran(pers) soyluları Sıtrap(vali) olarak görev yaparlardı.

b. Hişam döneminde (M.S. 731-788) İslâm ordusu yeniden Paphlagonia'ya girmiş; özellikle Gangra'ya büyük zararlar vermiştir. M.S. 741-742 yıllarındaki son taarruzda da bölge ciddi zarar görmüştür. Bölgenin etkin ve önemli bir gücü olan Bizans İmparatorluğu, Constantinapolis'teki iç siyasî kargaşalardan dolayı ciddi bir varlık gösterememiştir (Karasalihoğlu, 2020: 287). Netice itibarıyla Paphlagonia ve çevresi 711'de başlayan ve 744 yılına kadar devam eden, İslâm ordusu ile Bizans ordusu arasında pek çok muharebeye sahne olmuştur. Bu muharebeler, Bizans'ın 922 yılında İslâm ordularını Anadolu'dan uzaklaştırması üzerine son bulmuştur. Bu tarihten itibaren Kastamonu havalisi Bizans İmparatorluğu'nun bir eyaleti haline getirilmiştir. (Yaman, 1935: 45).

Uzun süre Bizans'ın hâkimiyetinde kalan bölge 1071 yılında Malazgirt zaferiyle peyderpey Anadolu Selçuklu hâkimiyetine girmiştir. Bölgenin ilk fatihi Selçuklu hükümdarı Süleyman Şah'ın komutanlarından Emir Karatekin'dir. Antakya 1084 yılında Süleyman Şah tarafından fethedildiği zaman, Emir Karatekin de Çankırı ve Sinop başta olmak üzere Paphlagonia bölgesini ele geçirmiştir (Yınanç, 1944: 126; Turan, 1969: 218). Ancak bir süre sonra bölge tekrar Bizans hâkimiyetine geçmiştir. XII. yüzyılın ilk yarısında ise Harezm'den Anadolu'ya göç eden Danişmendliler, Kastamonu'ya hâkim oldular. Çok kısa bir süre içerisinde bölgede önemli bir güç haline gelen Danişmendliler, Malatya, Elbistan, Kayseri, Ankara, Çankırı ve Kastamonu bölgelerini zapt ederek, Orta ve Kuzey Anadolu'yu yaklaşık bir asır boyunca hâkimiyetleri altına aldılar. Danişmendliler, devlet merkezi olan Sivas'ta çok önemli eserler meydana getirmelerine karşın; Kastamonu'da günümüze kadar ulaşan kayda değer bir eserleri bulunmamaktadır (Esterabadi, 1990: 52; Behçet, 1341: 32; Yınanç, 1977: 470).

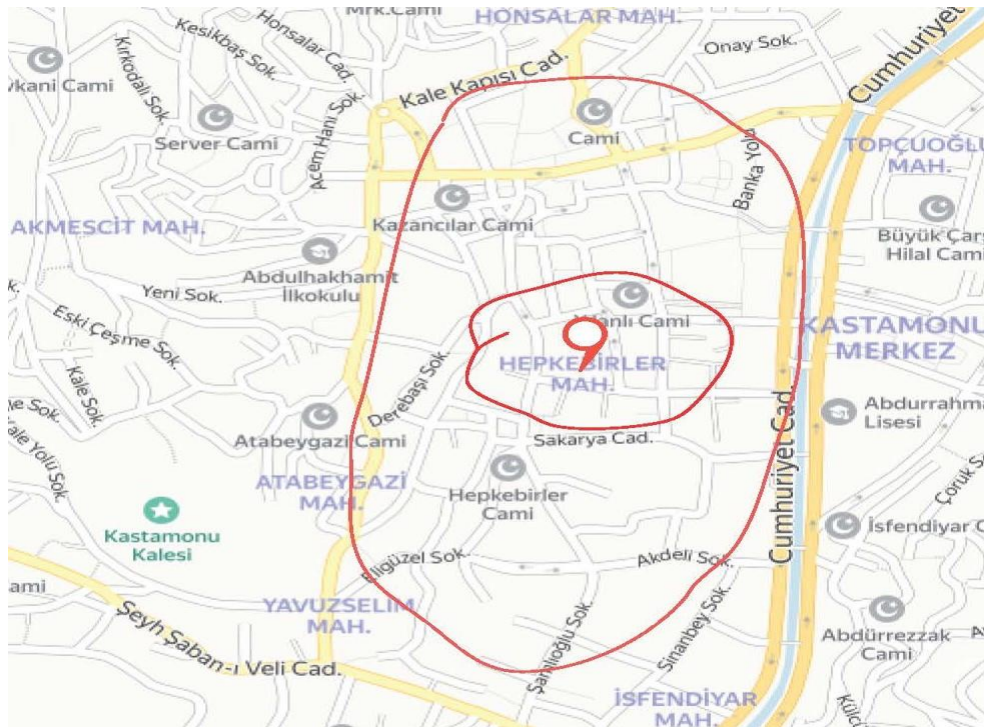
1213'te Anadolu Selçuklu emiri Hüsametdin Çoban Bey, Bizans'la giriştiği mücadele sonrasında, Kastamonu'yu alarak Anadolu Selçuklularının bölgedeki hâkimiyetini tam manasıyla sağlamıştır. Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat, başarılı hizmetlerinden dolayı Hüsametdin Çoban Bey'in menşurunu yenilemiş ve kendisine Kastamonu'yu ikta olarak vermiştir. Alaeddin Keykubat'ın emriyle Hüsameddin Çoban Bey, 1223'te Suğdak limanını aldığı gibi Kıpçak hanı ve Rus meliklerine elçiler göndererek tabi olmalarını sağlamıştır. Bu dönem aynı zamanda Selçukluların Karadeniz'deki hâkimiyetinin kesinleştiği bir dönemdir. Çobanoğulları XIII. yüzyılın ilk çeyreğinden XIV. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Kastamonu ve çevresinde yaklaşık bir asır boyunca hüküm sürmüşlerdir (Yücel, 1988: 36-40). Çobanoğullarından sonra bölgeye hâkim olan beylik Candaroğulları olmuştur (1292-1462). Candaroğulları Beyliği, Bayezid'in oğlu İsfendiyar Bey'e nispetle İsfendiyaroğulları adıyla da bilinmektedir (Turan, 1969: 137-140).

Osmanlıların bölgedeki kesin hâkimiyeti ise, Fatih Sultan Mehmet zamanında olmuştur. XVI. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'u fetheden Fatih Sultan Mehmet, Anadolu birliğini sağlamak, Candaroğullarının sahip oldukları toprakları ele geçirmek; jeopolitik önemi dolayısıyla "Bursa-Tebriz" kuzey ipek yolunun güvenliğini sağlamak amacıyla Anadolu'ya yönelmiş, 1461 yılında Kastamonu ve Sinop'a kadar olan bütün Candaroğulları topraklarını ele geçirmiştir. Bu sefer esnasında Candaroğulları tahtında İsmail Bey bulunuyordu (Yücel, 1970: 383). İsmail Bey, Sinop'u kendi isteğiyle Osmanlılara bıraktı. Bu gelişme karşısında Fatih Sultan Mehmet de, İsmail Bey ve yakınlarına Rumeli topraklarından Filibe'yi verdi. Böylece Kastamonu ve çevresi kesin olarak Osmanlı egemenliğine girerek, merkezi Kütahya olan ve geniş bir alanı kapsayan Anadolu Beylerbeyliğinin 14 sancağından birisi oldu (Güneş, 1993: 24).

Bilindiği üzere Osmanlı idari sisteminde eyaletlerin alt birimi sancaklardır. Sancak birimi Osmanlı devlet idaresinin temelini ve çekirdeğini oluşturmaktaydı. Sancağın en büyük mülkî amiri "Sancak Beyi" idi. Osmanlı padişahlarının çocukları şehzadeler, devlet idaresini öğrenmek amacıyla sancaklara gönderilirdi. Kastamonu sancağı da bu sancaklardan biriydi. 1469'da Fatih Sultan Mehmet'in küçük oğlu Şehzade Cem, dokuz yaşında iken yaklaşık 6 yıl Kastamonu sancak beyliği yapmış, daha sonra Karaman valiliğine tayin edilmiştir. Ayrıca II. Beyazıt'ın oğullarından Şehzade Mahmut, henüz gençlik yıllarında iken Kastamonu'da görev yapmıştır. Osmanlı hâkimiyeti altındaki Kastamonu, asayiş açısından güvenli bir bölgeydi. Bu güvenli ortamda şehirde bulunan esnaf teşkilatları, çeşitli zanaat dalları ve ticari faaliyetler önemli oranda gelişme göstermişti (Maden, 2005: 149). XVII. yüzyılın ikinci yarısında Kastamonu'da mevcut meslek grupları ise; attar, hayât, sabbâğ, ne'âl, bakkal, kazgani, kassâb, mûytab, abayi, börekçi, dellak, haddad, güllabi, güherçileci, köprücü, çadırcı, çilingir, neccar, semerci, haffaf, çerçi, külahi, sertıraş, kalaycı, kürkçü, eskici, somuncu, kazaz, helvayi, sabuni, kavas, urgani ve kuyumcu'luk en önde gelen meslek grupları idi. Söz konusu tarihlerde bu meslek gruplarında çalışanların yaklaşık sayısı 90 kişi civarındadır. Esnaf gruplarının en çok yoğunlaştıkları mahalleler; Halife (19), Kubbeli (8), Honsalar (8), Bey/Bağ Çelebi Mahallesi (7) ve Akmescit'tir (6.) Bunların dışındaki mahallelerde de sınırlı sayıda olsa da esnaf grupları bulunmaktaydı. Bu meslek gruplarının niteliğine bakıldığında söz konusu dönemde Kastamonu şehrinin, dönemin ihtiyaçlarını önemli oranda karşılayabilen toplumsal bir organizasyona sahip olduğu anlaşılmaktadır.

2. HEPKEBİRLER MAHALLESİ VE ADININ KAYNAĞI

Kebkeb; Papuç veya çizme altına vurulan kalaylı bir tür küçük çivi anlamındadır (Evliya Çelebi, 2003: 568). İhtiyaç durumunda bu çivilerin tedarik işini sağlayan kebkebçi esnafına müracaat edilirdi. Osmanlılar zamanında aynı mesleği icra eden meslek grupları aynı sokakta bulunurlardı. Bazen bir meslek grubu mahalleye ismini verebilirdi. Hatta bu meslek grubu zimmi ve ya Müslüman mahallesi de oluşturabilirdi. Mesela XVI. yüzyılda Ankara’da Kebkebûr-i Zimmi ve Kebkebûr-i Müslimin şeklinde iki ayrı mahalle vardı. Burada kebkebeci esnafının iki ayrı mahalle oluşturdukları ve mahalleye isimlerini verdikleri görülmektedir (Ergenç, 2012: 30).

Tablo .1 Hepkebirler Mahallesinin Kastamonu Şehir Merkezindeki Konumu

Kaynak: https://yandex.com.tr/harita/103887/kastamonu/geo/hepkebirler_mah_/2215931726/?ll=33.778162%2C41.376485&z=15 (Erişim tarihi: 20.02.2022).

Günümüzde Hepkebirler adıyla anılan mahallenin bazı arşiv çalışmalarında farklı adlarla geçtiği görülmektedir. 438 numaralı ve 1530 tarihli Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri’nde “Kebkebür” Mahallesi (Defter-i Hakan-i Dizisi-I, 1994: 600), 1640 tarihli tahrirde “Kebkebirler”, “Kebkebür” Mahallesi şeklinde kaydedilmiştir (Kankal, 2001: 69). “Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler” isimli çalışmada Hepkebirler mahallesi olarak kaydedilirken şehir merkezinde bu isimle bir cami, bir çeşme ve iki türbenin mevcut olduğu belirtilmiştir (Çiftci, 1996, 220.vd). Hepkebirler Mahallesi’nde bulunan Hepkebirler çeşmesi, Hepkebirler caminin ön

cephesinde yer almaktadır. Kitabesinde, caminin Kastamonu mütesellimi Mehmet Emin Efendi tarafından 1829’da yapıldığı belirtilmiştir. Caminin doğu ve batı taraflarında Hepkebirler adıyla iki türbe bulunmaktadır. Bu iki türbenin inşa tarihinin mahallenin kuruluş tarihi kadar eski olduğu düşünülmektedir. Ancak mahallenin kuruluşunun ne zaman olduğu ve isminin nereden geldiği noktasında kesin bilgilere ulaşılamamıştır. Osmanlıların bölgedeki kesin hâkimiyetinin başladığı 1461 yılından itibaren yapılan tahrir çalışmalarında mahalle ismi sık geçmektedir (Güneş, 1993: 30). Dolayısıyla mahalle isminin Osmanlıların bölgedeki hâkimiyetinden önce de mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumda mahalleye Kebkebirler ismi Çobanoğulları ya da Çandaroğulları yani beylikler döneminde verilmiş olmalıdır. Nitekim bölgede uzun süren Bizans hâkimiyeti ancak Anadolu Selçuklu emiri Hüsamettin Çoban’ın Bizans’a karşı giriştiği hâkimiyet mücadelesi ile son bulmuştur (Yücel, 1993: 354). Dolayısıyla mahalleye verilen Kebkebirler isminin, XIII. yüzyılın ikinci yarısında verildiğini söylemek mümkündür.

Hepkebirler adının ise, ne zamandan beri, mahalle adı olarak kullanıldığına ilişkin çeşitli görüşler bulunmaktadır. İlk mahallede mezarı bulunan sahabe ile ilgilidir. Rivayete göre burada Kaysü’l Hemedani-i Asgar adında bir sahabenin mezarı ile birlikte başka büyük zatların da mezarları bulunduğu, halk tarafından “hepsi büyük zatlar” manasında, Hepkebirler denmiştir. Zamanla bu zatların mezarlarının bulunduğu mahalleye de Hepkebirler Mahallesi denmiştir. Ancak söz konusu sahabenin hayatı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Kaysü’l Hemedani-i Asgar Hazretleri’nin türbesi, Kebkebirler Mahallesi Camii içindeki bir bölümde yer alır. Sahabeden olduğu kabul edilen bu zatın İstanbul’da 678’de şehit düşen Ebu Eyyub el- Ensari Hazretleriyle birlikte yola çıktığı, ancak Kastamonu’da kalmış olduğuna inanılmaktadır (Durma, 2008: 12). Diğer taraftan 715 yılında Muhammed bin Mervan idaresindeki İslâm ordularının Anadolu’ya girerek Karadeniz sahilini de içine alan bölgeyle birlikte Paphlagonia’yı ele geçirdikleri bilinmektedir. Söz konusu sahabenin bu tarihlerde Kastamonu bölgesine geldiği ve buradaki gayr-i Müslim halka İslam’ı tebliğ etmek amacıyla kaldığı düşünülmektedir. Zikredilen sahabe ve diğer birkaç önemli zatın mezarlarının bulunduğu yer, günümüzde bölge halkı tarafından “Hepkebirler” olarak adlandırılmaktadır. Hepkebirler mezarlığı, aynı isimle anılan “Hepkebirler Camii” ile aynı avluda bulunmaktadır. Mezarların doğu ve güney tarafına düşen caminin sonradan, Osmanlı Devleti tarafından yapıldığı ifade edilmektedir (İbret, 2015: 248). Bununla beraber caminin yerinde önceleri bir mescidin olduğu da yine kaynaklardaki bilgilerden anlaşılmaktadır (Kankal, 2004: 323). Burada dikkat edilmesi gereken nokta mescidin mahallenin merkezinde yer aldığıdır. Nitekim geleneksel İslam mahallelerine bakıldığında, cami ve mescitlerin mahalle merkezinde yer aldığı, farklı bir ifadeyle, mahallenin cami

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

ve mescit etrafında kurulup geliştiği; şehir organizasyonunun da bu anlayış doğrultusunda şekillendiği anlaşılmaktadır(Ergenç, 1984: 72). Dolayısıyla yeni kurulan bir mahallenin merkezinde mescit ya da caminin olması tesadüf değildir. Başlangıçta orta büyüklükte bir mescit, mahallelinin günlük ibadet ihtiyaçlarını karşılar; zamanla mahalle nüfusunun artmasından dolayı, cemaatin ihtiyacını karşılayamaz duruma gelmekteydi. Bu durumda mahalle sakinlerinin isteği üzerine, durumu müsait olan bir hayırsever, mescidi genişletip, minber koydurmak suretiyle, mahallelinin ihtiyacını karşılayacak bir camiye dönüştürdü. Aynı durumun Kebkebirler Mescidi için de geçerli olduğu söylenebilir. Nitekim günümüzde Hepkebirler adıyla anılan mahallenin 1886 tarihine kadar Kebkebirler adıyla geçtiği arşiv çalışmalarından anlaşılmaktadır (Arslanoğlu, 2018: 97, 143 vd.). 1892 yılından itibaren ise Hepkebirler mahallesi olarak anılmaya başlanmıştır (Altıkulaçoğlu, 2014: 274). Dolayısıyla Kebkebirler isminin türbeden dolayı değil mahallede sakin kekkebi esnafından aldığını söylemek kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca Selçuklu öncesi dönemi anlatan kaynaklarda, Kastamonu şehrinde derli toplu bir yerleşim düzeninin mevcut olmadığı, dağınık ve seyrek bir yerleşmenin olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda, söz konusu tarihlerde Kastamonu şehir merkezinde bir Müslüman mahallesinden söz etmek de pek mümkün gözükmemektedir. Nitekim 1096 yılından önce bölgede faaliyet gösteren Türkmen grupları daha çok yaylak alanlarda gezen konargöçer gruplardan oluşmaktaydı (Yakupoğlu, 2007: 95.vd.; Maden, 2004: 56).

Danişmentli Emiri Karatekin 1096 yılında Kastamonu ve Sinop civarını kısa bir sürede ele geçirmişti. Ancak birinci haçlı seferinin başlaması üzerine, Anadolu Selçukluları iç bölgelere çekilerek, Bizans'a karşı farklı stratejik bir mücadeleye girmişlerdi. Kastamonu'da Selçuklu hâkimiyetini sarsan bu olaydan sonra Selçukluların tekrar bölgeye hâkim olması ancak XII. yüzyılın sonlarında mümkün olabilmıştır (Güzey, 2001: 13-14). Dolayısıyla Kastamonu'da Müslüman-Türk bir mahallenin varlığı ancak XIII. yüzyılda Selçuklular bölgede kesin hâkimiyet sağladıktan sonra meydana gelmiş olmalıdır. Dolayısıyla bir esnaf grubu olan "Kebkebler"nin Kastamonu şehir merkezinde bir sokak veya mahalleye adlarını verecek düzeyde örgütlenmeleri ancak XIII. yüzyılda gerçekleşmiş olmalıdır. Nitekim söz konusu yüzyılın başında Kastamonu'da hız kazanan ahi örgütlenmesi ve burada bulunan Ahi Şorba Zaviyesi ve benzeri ahi zaviyelerinin teşekkülü bu durumu teyit etmektedir.

İslâm devletlerinde olduğu gibi, Türk İslâm devletlerinde de esnaf grupları buldukları sokağa ve mahalleye adlarını veriyorlar ya da buldukları yer onların adlarıyla anılıyordu. Bu gelenek Osmanlı Devleti'nde de devam etmiştir. At Pazarı, Muhacir Pazarı, Buğday Pazarı;

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Çömlekçiler Sokağı, Nalçacılar Sokağı, Ekmekçiler Sokağı gibi... Fatih'in Kastamonu ve civarını fethinden yaklaşık 16 yıl sonra yapılan 1487 tahririnde, Kastamonu merkezde Kebkebirler isminde bir mahallenin mevcut olduğu görülmektedir. Mahalle ismine ilişkin ulaşılabilen en eski tarihli belge budur. Ancak sonraki dönemlere ilişkin arşiv belgelerinde mahalle ismine daha sık tesadüf edilmektedir. Özellikle şer'iyye sicilleri ve hurufat defterlerinde mahalle ve mahallede bulunan kişiler, vakıf eserler ve ticarî kuruluşlar hakkında oldukça detaylı bilgiler bulunmaktadır. Aşağıda bu veriler detaylı bir şekilde işlenmiştir.

1487 tahririne göre Kastamonu şehrinin mahalle sayısı 43'tür. Bu sayı 1530'da 44'e, 1582'de 48'e çıkmış; ancak 1640 yılında 40'a düşmüştür (Güneş, 1993: 29; Kankal, 2004: 69). Mahalle sayısındaki azalma bir mahallenin diğer bir mahalleye iltihakı şeklinde olabildiği gibi, şehrin demografik anlamda küçüldüğünün de bir göstergesi olabilir. Mahallelerin demografik olarak sıralanması ise, ancak her mahallede ne kadar avarız hanesinin bulunduğu tespit edilmesi ile mümkündür. Bir vergi ünitesi olarak avârizhâne miktarının belirlenmesinde, XV. ve XVI. yüzyıllarda, bir gerçek hâne ve vergi veren bir erkek bir avâriz hânesi olarak kabul edilirken, XVII. yüzyıldan itibaren birden çok gerçek hâne, bir avâriz hâne olarak kabul edilmiştir. Bir avâriz hâne içindeki gerçek hâne sayısı, bölgenin sosyo-ekonomik durumuna göre değişmektedir (Gowan, 1976: 30). Kastamonu'da bir gerçek hane, ortalama 5 kişiden oluşmaktaydı. (Kankal, 2004: 53). Bu minval üzere, 1487 tahririne bakıldığında Kastamonu'nun en büyük mahallesinin Çömlekçiler Mescidi Mahallesi olduğu anlaşılmaktadır. 51 hane ve 8 mücerretten (Güneş, 1993: 30) oluşan Çömlekçiler Mescidi Mahallesi'nin muhtemel nüfusu 263 kişi civarındadır. En küçük mahalle ise, 8 hane ve 4 mücerret nüfus ile Bağ Sultan Mahallesi'dir. Büyüklük bakımından 12. sırada yer alan Kebkebirler Mahallesi ise 31 hane, 9 mücerretten oluşmaktaydı (Güneş, 1993: 30). Mahallede ikâmet eden kişi sayısı 164 civarındaydı. 1530'da şehrin en büyük mahallesi yine Çömlekçiler Mescidi Mahallesiydi. Bu tarihte 80 hane ve 29 mücerretten oluşuyordu. Nüfusu ise 429 kişi civarındaydı. Aynı tarihte Kebkebirler Mahallesi 21 hane ve 6 mücerret (Kankal, 2004: 58) olmak üzere yaklaşık 111 kişiden oluşmaktaydı. Söz konusu tarihte Kebkebirler Mahallesi, Kastamonu'nun en büyük 23. Mahallesi konumundaydı. Yaklaşık yarım asırlık bir süre zarfında Kebkebirler Mahallesi avarız hane sayısında %32'lik bir azalma olurken, mücerret sayısı aynı kalmıştır. Benzer şekilde nüfus sayısında da %32'lik bir azalma söz konusudur. XV. yüzyılın sonları ile XVI. yüzyılın ilk yarısında bu iki mahallenin hane ve nüfusundaki bu değişiklik, konargöçer kültürünün halen çok canlı olmasıyla alakalı olduğu anlaşılmaktadır.

XVI. yüzyılın sonlarında yapılan tahrirde, Kastamonu merkez mahalleleri ile nüfusunda ciddi bir artış olmuştur. 1582'de Kebkebirler Mahallesi 37 hane ve 55 mücerret (Kankal, 2004: 61) olmak üzere yaklaşık 240 kişilik nüfusuyla Kastamonu'nun en büyük 14. mahallesi konumundaydı. Yaklaşık yarım asırlık bir süre zarfında Kebkebirler Mahallesi hane sayısında %81'e yakın bir artış olurken; mücerret sayısında çok daha yüksek bir artış olmuştur. Mahallenin toplam nüfusunda ise %120 lik bir artış söz konusudur. Mücerret sayısı önceki tahrirlerde genellikle düşük iken, 1582 tahririnde yüksek artış göstermesi, dönemin siyasi olayları ile alakalı olduğu düşünülmektedir. Nitekim Kastamonu, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren suhte ayaklanmalarının yoğun olarak yaşandığı yerlerden biri olmuştur (Şahin, 2001: 586). Bu kargaşa ortamından halkın daha güvenli buldukları şehir merkezine akın etmesi olağan bir durumdur. Ayrıca aynı tarihlerde Kastamonu şehir merkezindeki tüm mahallelerde ciddi bir nüfus artışı olmuştur. Ancak bu artışın daha çok mücerret durumundaki nüfus sayısında olması, göç edenlerin daha çok genç nüfustan oluştuğu şeklinde değerlendirmek daha uygun düşmektedir.

XVII. yüzyılın sonlarından XVIII. yüzyılın başlarına kadar Kastamonu Kazası'nın 43 mahallesi vardı ve bu mahallelerde yaklaşık 5000 kişi yaşıyordu (Kankal, 2004: 73). XVIII. yüzyılın ortalarında bu sayı 42; XVIII. yüzyılın sonlarında ise 49 mahallenin mevcut olduğu bilinmektedir (Maden, 2004: 22,146) Miladi 1844-45 tarihli Kastamonu Temettuat Defterleri'nde Kastamonu mahalle sayısı 44 olarak gözükmektedir (Yücel, 2011: 33). XVII. yüzyılın son çeyreğindeki nüfus artışı, suhte ayaklanmaları ve sonrasında celali isyanları dolayısıyla halkın şehir merkezlerine akın ettiği ve dolayısıyla şehir merkezindeki mahalle sayısında bir artışa yol açtığı yukarıda belirtilmişti. Özellikle XVII. yüzyılın ikinci yarısı ile XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Kastamonu'da mevcut mahalle sayısının ortalama 43-44 civarında olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında yüksek mahalle sayılarının gerçeği yansıtmadığı anlaşılmıştır. Nitekim birkaç hanenin bir araya gelmesi ile bir mahalle oluşturulmuş ise de sonraki tarihlerde bunlar daha büyük mahallelere katılmıştır (Kankal, 2004: 33; Güzey, 2018: 849-850). Dolayısıyla XVII ve XVIII. yüzyıl Kastamonu şehir nüfusunun ancak on bin civarında olduğunu söylemek mümkündür (Şahin, 2009: 5).

3. MAHALLEDE BULUNAN TARİHİ YAPILAR VE VAKIF ESERLER

Kastamonu şehir merkezinde yer alan Kebkebirler Mahallesi şehrin en eski mahallelerinden biridir. Bu özelliğinden dolayı mahallede önemli tarihi yapılar bulunmaktadır. Kebkebirler Camii ve avlusunda bulunan mezarlar, Kebkebirler Türbesi ve Çeşmesi, İyadzâde Mektebi, Serçe'zâde Hacı

Halil bin Mehmet Bey'in inşa ettiği mektep başta olmak üzere; XVI. yüzyılın başında inşa edilen Nasrullah Camii ve Külliyesi, Tahir Fakih Mescidi, mahallede bulunan önemli tarihi yapılardır. Ayrıca Kebkebirler Mahallesi'nde, Kebkebirler adıyla bir mescit de bulunmaktadır. Atabeyler dönemine ait olduğu anlaşılan mescid (Omuzlu, 2019: 35), Güzelce Mestan Efendi tarafından inşa edilmiştir (VGMA, HD, 1140, s. 272b). Mahallede bulunan Kebkebirler çeşmesi, Kebkebirler Türbesi ve Kebkebirler Cami, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nce tescilli anıtlar listesine dâhil edilmiştir (Kuban, 2001: 227). Böylece şehrin hafızası ve kimliği durumundaki bu eserlerin koruma altına alınması, şehrin somut ve kültürel tarihinin taşıyıcısı durumunda olan bu yapıların koruması ve yaşatılması sağlanmıştır.

Anadolu Türk kimliğinin en iyi hissedildiği yerlerin başında gelen Kastamonu, Türk tarihinde ayrı bir öneme sahiptir. Kâtip Çelebi *Cihânnûma* adlı eserinde şehrin bu kimliğine vurgu yaparak, burası için "Türkmenlerin kaidesi" demiştir. Bizans sınırında bir uç beyliği olan Kastamonu; Türkmenlerin batı yönünde, Bizans'a karşı gazâ faaliyetlerinde aktif olarak kullandıkları önemli bir bölgeydi (Darkot, 1977: 401). Kastamonu'yu ayrıcalıklı kılan bu tarihi geçmişin ortaya konulması, günümüz Anadolu şehirleri içerisindeki konumunun tespiti açısından büyük önem arz etmektedir.

Türkmenlerin bölgedeki faaliyetlerinin bir neticesi olarak ortaya çıkan Kebkebirler Mahallesi, bu makalenin esas konusunu teşkil etmektedir. Mahalle isminin Türkçe olması ve buradaki eski yapıların Türkler tarafında inşa edilmiş olması, bölgedeki Türk varlığının geçmişi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Mahallede bulunan tarihi yapılar, XVII. yüzyılın son çeyreğinde tutulan arşiv belgelerinden hurufat defterlerinde konuyla alakalı 130 kayda ulaşılmıştır. Kayıtlardan 106'si Kebkebirler Camii, 6'si Kebkebirler Mahallesi Mestan Efendi Camii, 5 kayıt İyadzade Mektebi, 6 kayıt Serçe'zade Hacı Halil bin Mehmet Beg Mektebi ve 7 kayıt ise merkezdeki birtakım vakıf müesseselerine gelir sağlayan Kebkebirler köyü⁸² hakkındadır. Mahalleye ilişkin kayıtlardan en erken tarihlisi C. Evvel 1108/ Kasım 1696, en geç tarihli olanı ise Recep 1249/ Kasım 1833'te tutulmuştur. Belgelerde, Kebkebirler Çeşmesi hakkında herhangi bir kayda ulaşılmazken; Kebkebirler mahallesi ve mahallede bulunan diğer yapılara ilişkin önemli verilere ulaşılmıştır.

⁸² Kastamonu hurufat defterlerinde bir de Kebkebirler Tekkesi'nden bahsedilmektedir. Ancak bu tekke Kebkebirler Mahallesi'nde değil, Akkaya Nahiyesi'ne bağlı, Kebkebirler adlı köyde bulunmaktadır. Söz konusu tekkenin bir vakıf çiftliği olduğu anlaşılmaktadır. Hacı İsmail tarafından kurulan çiftlik vakfının Hicri 1210/1795'te mutasarrıfı Mustafa Dede'dir (VGMA, HD, 552, s. 71a; VGMA, HD, 1109, s. 59b).

3.1. Kebkebirler Camii

Kebkebirler Camii, önceleri mescit olarak inşa edilmiş, daha sonra cemaatin çoğalmasıyla camiye dönüştürülmüştür (VGMA, HD, 1107, s. 61a). Kuzey-güney yönlü dikdörtgen planlı (Bilici, 1991: 175) olan caminin ismi Hicri 1086/M.1675 tarihli Kastamonu şer'iyе sicilinde de geçmektedir (Gökoğlu, 1952: 218). Bu da caminin yapılış tarihinin daha eski olduğunu göstermektedir. Günümüz cami avlusunda 13 kabir bulunmaktadır. Ashaptan Kaysü'l-Hemedani-i Asgar ve halk arasında Samur Dede olarak bilinen zatın mezarları dışında diğer mezarların kimlere ait olduğu bilinmemektedir. Ancak vakıf kayıtlarında bu mezarlardan birinin Nimeti-zâde Mehmet Efendiye ait olduğu bilgisine ulaşılmıştır (VGMA, HD, 1112, s. 39a). XV. yüzyılın ilk yarısı veya daha erken bir tarihte yapıldığı tahmin edilen cami, asıl ününü Ashab-ı kiramdan olduğuna inanılan Kaysü'l-Hemedani Asgar'dan almaktadır. Dolayısıyla Ashap sevgisinin bu caminin yıllarca korunup gözetilmesinde önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır. Aksi halde Kastamonu'da mevcut olduğu ancak arşiv belgeleriyle anlaşılan pek çok tarihi yapı gibi bu caminin de yok olup gitmesi olası idi. Dolayısıyla Kebkebirler Camii'nin bu özel durumu, yerel halkın ve mahalle sakininin camiye olan teveccühünü artırmış olmalıdır.

Osmanlı klasik dönemi sonlarında tutulan hurufat defterlerinde caminin tamir, termim, vakıf, atama vb. ihtiyaçlarının temini için çok sayıda arz ve tevcih kaydı bulunmaktadır. Ayrıca camide okutulan cüz vakıfları da önemli bir yekûn tutmaktadır. Kastamonu'da farklı camilerde okuttuğu cüzlerin ve bu cüzler için tahsis ettiği vakıfların çokluğu ile bilinen Nimeti-zâde, Kebkebirler Camii'nde okuttuğu pek çok cüz ve bu cüzleri okuyanlar için vakıf tahsis etmiştir. Özellikle Peygamber Efendimizin ruhu için bu camide sabah namazından sonra cüz okutulmuştur. Cüzhanların yevmiyeleri Nimeti-zâde para vakfından karşılanmıştır. Safer 1168/Kasım 1754'te caminin cüzhanı yevmi iki akçe ile Seyyit Mustafa Halife'dir (VGMA, HD, 1106, s. 35a). Yine Kastamonu'da yaptığı hayır ve hasenat işleri ile tanınan Ayşe Hatun, Kebkebirler Camii'ne cüz vakfında bulunmuştur (VGMA, HD, 1139, s. 105b). Şevval 1158/Kasım 1745'te camiye bir akçe yevmiye ile Mehmet bin Hasan Cuma vaizi olarak atanmış ve Somuncu'zade vakfından yevmiye verilmiştir (VGMA, HD, 1106, s. 32b). Caminin hatiplik görevi bir akçe yevmiye ile Mehmet Efendiye tevcih edilmiştir (VGMA, HD, 1106, s. 32b). Arşiv belgelerinde caminin nispeten geniş bir idari kadroya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Cüzhan, imam, vaiz ve hatip atamalarına ek olarak yarım akçe yevmiye ile kayyım ve bir akçe ile müezzin atamaları da yapılmıştır (VGMA, HD, 1107, s. 59a).

3.2. Kebkebirler Mahallesi Avarız Para Vakfı

Bilindiği üzere avâriz vergisi, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilanına kadar, savaş ve kıtlık gibi olağandışı hallerde ve özellikle harp masraflarının karşılanması için, hükümdarın emri ile halkın doğrudan doğruya devlete vermeye mecbur tutulduğu, her türlü hizmet, eşya ve para şeklindeki yükümlülere denmekteydi. Nitekim avâriz vergileri, “hali vakti yerinde Müslümanların cihada manen yardım etmeleri” şeklinde bir Müslümanlık görevi olarak da görülmüştür. Fakat İslam devletleri tarihinde düzenli maliye hayatı geliştikçe, reyanın isteğe bağlı yardım ödemeleri, yerine getirilmesi gerekli olan bir devlet ödevi şekline dönüştürülmüştür (Kıvrım, 2019: 35).

Temelde hane başına alınan bir vergi türü olan avarız vergisi, zamanla aynı mahallede yaşayan kişilerin dayanışma örneğini gösterdikleri bir hal almıştır. Nitekim vergi yükümlülüğünü yerine getirmekte zorlanan ailelere, mahallede kurulan ve mahallenin zenginleri tarafından desteklenen mahalle avarız vakıflarıyla destek çıkmış, böylece bütün mahallelinin sorumlu olduğu bir ödev durumuna gelmiştir. XVIII ve XIX. yüzyıl Osmanlı şehirlerinde hemen her mahallenin mahalle avarız vakfı bulunmaktaydı. Ancak hurufat defterlerinde avarız vergisine doğrudan değil, mahalle avarız vakfına mütevellî atamaları dolayısıyla bahsedilmektedir. Kebkebirler Mahallesi avarız vakfına ilişkin 1767 tarihli bir kayıta, mahalle avarız ve nüzul vakfının mütevellisi olmadığı, ancak ihtiyaç olduğu belirtilerek, Seyyit Mehmet'in ücretsiz, mütevellî olarak atandığı belirtilmiştir (VGMA, HD, 1125, s. 27a).

3.3. Kebkebirler Mahallesi Mestan Efendi Mescidi

Kebkebirler Mahallesi'nde bulunan mescit Güzelce Mestan Efendi tarafından inşa edilmiştir. İnşa tarihi tam olarak tespit edilemeyen mescidin XVII. yüzyılın sonlarında faal olduğu anlaşılmaktadır (VGMA, HD, 1140, s. 272b). Hicri 1109/Miladi 1697 tarihinde Hacı Mehmet Efendi, Güzelce Mestan Mescidi'ne yevmi bir akçe ile kayyım olarak atanmıştır. Hicri 1177/ Miladi 1763 tarihli başka bir kayıta, Güzelce Mestan Efendi mescidinden “Mestan Efendi Camii” olarak bahsedilmektedir. Bu kayıt, yaklaşık yarım asır sonra mescidin camiye çevrilmiş olduğunu göstermektedir. Bu durum aslında şehir nüfusunun artışına paralel olarak artan ihtiyacı karşılamaya yönelik bir uygulamadır. Benzer bir durum Anadolu'nun diğer pek çok şehrinde de görülmektedir (Oğur, 2018: 94vd.; Çakar, 2018: 30-35). XVII. yüzyılın sonlarında Mestan Bey Camii'ne hafız-ı kütüp atamaları da yapılmıştır. Hafız-ı kütüp yani kitap muhafızının atanmış olması, caminin bir köşesinde kütüphane diyebileceğimiz bir bölümün mevcut olduğunu göstermektedir. Hicri 1177/

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Miladi 1763'te caminin hafız-ı kütübü Seyyit Mehmet Efendi'ye bir buçuk akçe yevmiye verilmiştir. Seyyit Mehmet'in vefatı üzerine Seyyit Halil Efendi, onun yerine hafızı kütüp olarak atanmıştır (VGMA, HD, 1108, s. 32b). Söz konusu görevlilerin yevmiyeleri Sinan Bey vakfından karşılanmıştır.

3.4. Candaroğlu İsmail Bey Hanı

Kebkebirler Mahallesinde olduğunu tespit ettiğimiz en eski tarihi yapılardan bir tanesi de Candaroğulları Beyi İsmail Bey'in hanı yani kervansarayıdır (Eyüpgiller 2008: 3vd.). Kervansaray, Kastamonu şehir tarihi ve şehir organizasyonundaki konumu nedeniyle oldukça önemli bir yere sahiptir.

3.5. İyadzade Mektebi-Arsası ve Para Vakfı

Kastamonu'da Kebkebirler Mahallesi'nde İyadzâde (ibadzâde) tarafından inşa edilen bir mektep bulunmaktadır. Yapılış tarihi kesin olarak bilinmeyen mektebin, XVIII. yüzyılın başlarında faal olduğu anlaşılmaktadır. Hicri 1161/Miladi 1748'de mektep arsası ile mektep para vakfına Hasan Halifenin müteveli olarak atandığı tespit edilmiştir. Hasan Halife aynı zamanda yevmi bir akçe ile mektebin muallim-i sıbyan görevini de uhdesine alarak 1748'den 1788 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür (VGMA, HD, 1112, s. 43a; VGMA, HD, 1108, s. 33a). Hasan Halife'nin 1788 yılında vefat etmesi üzerine sıbyan mektebi muallimliği, mektep arsası ve mektep para vakfına müteveli olarak, 7 Nisan 1789 tarihinde Hacı Ahmet atanmıştır (VGMA, HD, 1111, s. 9b). Mektep günümüzde mevcut değildir.

3.6. Serçezâde Hacı Halil bin Mehmet Bey Mektebi

Mektep, Kebkebirler Mahallesi'nde Hacı Halil bin Mehmet Bey tarafından inşa edilmiştir. İnşa tarihi tam olarak tespit edilemeyen mektebin XVIII. Yüzyılın sonlarında faal olduğu anlaşılmaktadır. Hacı Halil tarafından inşa edilen mektebin vakfı da mevcuttur (VGMA, HD, 555, s. 91a). Mahalle çocuklarına Kur'an ve okuma yazmanın öğretildiği mektebe cüzhan, molla ve müteveli atamaları yapılmıştır. 1788 yılında Halil Halife, mektebin mütevellilik ve nisf cüzhanlık görevini ücret almadan yerine getirmiştir. Halil Halifenin oğlu Seyyit Ahmet bin Halil de mektebin cüzhanı olarak görev yapmıştır. Yaklaşık 25 yıl hizmet eden Seyyit Ahmet, 1813 yılında kendi rızasıyla görevini Ali bin Molla Ahmet'e bırakmıştır. Ali bin Molla Ahmet'in bu göreve gelişi imtihan ile olmuştur. İmtihan sonucunda Ali'nin bu göreve layık olduğu anlaşılmış ve kendisine nâib arzıyla

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

berat tevcihi yapılmıştır (VGMA, HD, 1111 s. 3b; VGMA, HD, 555, s. 91a). Ali bin Molla Ahmet 1834 yılında ölene kadar bu görevde kalmıştır. Öldüğünde ise görevini, oğulları Hafız el-Hac Mustafa ve el-Hac Ahmet devralmıştır. Kardeşlerin görev tevcihi, naip Pir Mehmet İzzetin arzıyla olmuştur (VGMA, HD, 557, s. 97a).

3.7. Hacı Mehmet Efendinin Kebkebirler Cami Nakit Para Vakfı

Kastamonu'nun önemli şahsiyetlerinden olan Nimeti-zâde Hacı Mehmet'in Kastamonu şehir merkezinde ve Kuzyaka Nahiyesi'nin Yöre Köyü'nde pek çok vakfı bulunmaktadır*. Özellikle hayır hasenat işlerinde Kastamonu'nun en önemli kişilerinden birisinin Nimeti-zâde olduğu anlaşılmaktadır. Şehir merkezinde daha hayattayken 30 cüz vakfeden Nimeti-zade, başta Peygamber Efendimiz olmak üzere kendisi ve sevenleri için pek çok cüz okutmuştur (VGMA, HD, 1112, s. 43b). Cüzhanlara, Nimeti-zâde para vakfından, 2-3 akçe arasında değişen yevmiye verilmiştir. Ayrıca Kebkebirler Camii'nde Resulü Ekrem'in ruhu için tilavet olunan cüzler için 3 akçe yevmiye verilirken, aynı camide Nimeti-zâde için okutulan cüzlere 2 akçe yevmiye verilmiştir. Bu cüzlerin özellikle sabah namazı vaktinde okunması şart koşulmuştur. Nimeti-zâde için okutulan cüzlerin önemli bir kısmı "Kebkebirler" ya da "Kebkebürler" olarak belirtilen ve günümüzde Hepkebirler Camii olarak bilinen camideki imam ve müezzinlere okutulmuştur. Bu camiinin özellikle tercih edilmesinin nedeni; Nimeti-zâde Hacı Mehmet'in türbesinin bu cami yanında ve mezarının dahi bu cami avlusunda olmasıdır (VGMA, HD, 1112, s. 39a). Recep 1156/Ağustos 1743 tarihli arzda, Nimeti-zâde vakıf mütevellisi Hacı Ahmet, Nimeti-zâde Hacı Mehmet türbesinin bakımsızlıktan harap halde olduğu; türbede bulunan cüz sandukası, dolap vesaire eşyaları ile türbesine bakacak bir kimsenin olmadığını belirterek; bir türbedarın atanması için arzda bulunmuştur (VGMA, HD, 1112, s. 39a).

Bilindiği gibi vakıfların en kıdemli kişisi vakıf mütevellisiydi. Nimati-zâde vakfının mütevellisi aynı zamanda Nimeti-zâde'nin soyundan (evlâd-ı vakıf) olup, üç akçe yevmiye

* Nimeti-zâde Hacı Mehmet'in Kebkebirler Camii'ndeki cüz vakıflarına yukarıda değinilmiştir. Nimeti-zade'nin Kastamonu şehir merkezinin dışında da bazı vakıf eserleri mevcuttu. Kastamonu'ya bağlı Kuzyaka nahiyesinin Yöre Köyü'nde Nimeti-zade'nin bir camii ve bir mekteb/muallimhane inşa ettiği bilinmektedir (VGMA, HD, 1111, s. 1a; VGMA, HD, 1106, s. 39a; VGMA, HD, 1106, s. 45b; VGMA, HD, 1107, s. 68b). Caminin hemen yanında inşa edilen mektepte Kur'an-ı kerim ve talim-terbiye öğretilirken, camide vakit namazları eda edilmekteydi. Camide görevli hatiplere ve mektep muallimlerine 2 akçe yevmiye verilmekteydi (VGMA, HD, 551, s. 159b). Söz konusu vakfın geliri, Orta Nahiyesi'nde Siyavuş oğlu Ali Dede Bahçesi olarak bilinen ve Nimeti-zadenin daha hayatta iken vakfettiği, içerisinde hem meyve hem de diğer ağaç türlerinin bulunduğu bir bahçeden geliyordu. Bahçeden elde edilen gelir miktarı Hicri 1127/ Miladi 1715 tarihli sicil belgesinde kayıtlıdır (VGMA, HD, 551, s. 167b). Bu belgedeki bilgiler esas alındığında Nimeti-zadenin 1700'lü yılların başlarında yaşadığını söylememiz mümkündür. Özellikle İnşa ettiği cami ve mektebinin yanı sıra kurmuş olduğu cüz vakıfların çokluğuyla bilinen Nimeti-zâde Mehmet Efendi'nin, Kastamonu şehir hayatı ve vakıf müesseselerinin işleyişi için önemli bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

almaktaydı. Ancak evlad-ı vakıf bile olsa, mütevellinin vakıf malına yönelik suiistimalleri göz ardı edilmezdi. Nimeti-zâde vakıf mütevellilerinden bazıları vakıf malına gerektiği gibi bakmadığı, hatta vakıf malının gereksiz yere çarçur edildiği gerekçesiyle görevden alınmıştır. Nitekim vakıf malından rızıklananlar yani “vakıf mürtezikalari” kazanın mahkemesine giderek durumun düzeltilmesini talep etmişlerdir. Tahkikat sonucunda vakıf malından faydalanan kişiler arasından bir kişi, Nimeti-zâde vakfının yeni mütevellisi olarak atanmıştır (VGMA, HD, 1112, s.43b).

3.8. Hacı Mehmet Efendi Camii ve Mektep Vakfı

Nimeti-zâde vakfından yararlanan kişilere bakıldığında, farklı meslek dallarında çalışan çok sayıda kişiden oluştuğu görülmektedir. Bunlar; İmam, Ser-mahfil, müezzin, cabi, cüzhan, müteveli, kâtip, hatip, muallim-i sibyan, vaiz, nasih, nazır, noktacı, devirhan, şeyhü'l-kurra şeklinde sıralanabilir. Bu meslek grupları içerisinde en yüksek oranı hiç şüphesiz cüzhanlar oluşturmaktadır. Nimeti-zâde para vakfının asıl giderini de cüzhanlara verilen ve 2 ila 3 akçe arasında değişen yevmiyeler oluşturmaktadır.

4. SONUÇ

Anadolu coğrafyasının kadim şehirlerinden olan Kastamonu'nun tarihi milattan öncesine kadar uzanmaktadır. “Kastamonu” isminin ortaya çıkışı da şehrin bu antik geçmişini anımsatmaktadır. Nitekim Kastamonu isminin, buraya ilk yerleşen Kaşka (Gas, Gaşka) kavminden aldığına dair çok sayıda çalışma mevcuttur. Gaşka'ların buraya “Tumana” adını verdikleri ve iki sözcüğün birleşmesi ile “Gas-Tumana” yani Gas/Gaşka'lının şehri anlamında “Gastumana” isminin ortaya çıktığı öne sürülmektedir. Tarihte Kastamonu'da bu adla yaşıysan bir kavmin mevcut olması bu iddiayı daha muhtemel kılmaktadır.

Şehrin yerleşime elverişli olması, antik dönemden beri, insanların burada kesintisiz bir yaşam alanı kurmalarını sağlamıştır. Şehrin uzun geçmişi boyunca Hitit, Frig, Pers, Helenistik, Roma ve Arapların bölgede faaliyet gösterdikleri bilinmektedir. Arap İslâm ordularından sonra XI. yüzyıldan itibaren Türkler bölgede gözükmeye başlamışlardır. Selçuklu egemenliğinde Çobanoğulları ve sonrasında uzun bir süre Osmanlılar bölgede hâkimiyet sürdürmüşlerdir. Kastamonu mimari eserlerin tarihlerine bakıldığında, Çobanoğulları zamanında şehrin önemli bir gelişme kaydettiği anlaşılmaktadır. Osmanlılar dönemi Kastamonu yapılarının çoğu gönümüze kadar gelmiştir. Ancak türlü sebeplerle günümüze kadar ulaşamayan yapılara ise arşiv belgeleri vasıtasıyla haberdar

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

olunmaktadır. Osmanlı Klasik dönem sonrası şehir yapısı hakkında önemli bilgiler veren vakıf kayıtları, söz konusu günümüze kadar gelememiş eserlerin ortaya çıkarılmaları için başvurulmuş en önemli arşiv belgeleri konumundadır. C. Evvel 1108/ Kasım 1696 ila Recep 1249/ Kasım 1833 tarihleri arasında, Kastamonu merkez ve nahiyelerinde bulunan pek çok vakıf müessesesine ilişkin bilgilere vakıf kayıtlarından hurufat defterleri sayesinde ulaşmak mümkündür. Nitekim bu belgelerde, Kastamonu'nun önemli tarihi eserleri bünyesinde bulunduran Kebkebirler/Hepkebirler Mahallesi ve burada bulunan tarihi müesseselere ilişkin önemli bilgilere ulaşılmıştır.

Öncelikle bu makalenin de konusunu oluşturan Hepkebirler Mahallesi ve isminin nereden geldiği ve bu ismin ne zamandan itibaren kullanılmaya başlandığına ilişkin önemli verilere ulaşılmıştır. Nitekim tahrir defterleri ve diğer arşiv belgelerinden hareketle bu mahalle isminin Osmanlılar öncesi, Selçuklu-Çobanoğulları zamanında ortaya çıktığı sonucuna varılmıştır. Kastamonu'nun en eski yerleşim alanlarından olan mahalle, zamanla yeni müesseselerin ortaya çıkması ile günümüze kadar gelen asıl kimliğini bulmuştur. Nitekim Osmanlılar zamanında Kaysü'l-Hemedani-i Asgar ve diğer önemli zatların mezarlarının bulunduğu yere bir cami yapılarak, mezarlara yönelik olası bir tahrip ya da zamanla yerlerinin kaybolması önlenmiş, aynı zamanda mahalle için önemli bir ibadet merkezi haline gelmiştir. Kebkebirler Camii ismini Kebkebirler Mahallesinden aldığı gibi, bu mahallede zamanla aynı isimle anılan farklı müesseselerin inşa edilmesi ile birlikte mahallenin vakıf müesseseleri bir bütünlük oluşturmuştur. Kebkebirler Mahallesi, Tespit edildiği kadarıyla, 1892 yılından itibaren Hepkebirler Mahallesi olarak ismi değişmiş ve Kastamonu Şer'iyye sicillerinde mahalle ismi ile birlikte mahallede bulunan mescid, türbe ve çeşme, Hepkebirler adıyla anılmaya başlanmıştır.

Kebkebirler Camii'ne yapılan atamalara bakıldığında müteveli, cüzhan, imam, vaiz, hatip, kayyım ve müezzin atamalarının yapıldığı görülmektedir. Bu atamalar içerisinde en çok atamanın yapıldığı görev alanı cüzhanlık olduğu görülmektedir. Bu da camide okutulan cüzlerin fazlalığı ve uzun süre devamı ile alakalı bir durumdur. Nimeti-zâde, özellikle Hz. Peygamber başta olmak üzere pek çok cüz vakfında bulunmuştur. Cüzhan ve diğer vakıf çalışanlarının yevmiyeleri Nimeti-zadenin kurmuş olduğu para vakfından sağlanmıştır. Ayrıca Kebkebirler Camiinde bulunan mezarların kimlere ait olduğu noktasında sadece iki kişinin mezarı biliniyordu. Bu çalışma sonucunda, Nimeti-zade mezarının da bu cami avlusunda olduğu ve Nimeti-zadenin daha hayatta iken kendisi için burada cüz okuttuğu bilgisine ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

BOA.AE.SOSM.III, nr. 50-3539.

BOA. KK.d, G.NO.2722, nr. 0177.

BOA. ML.VRD.TMT.d., G: 4117

VGMA, HD, 1106, VGMA, HD, 1107, VGMA, HD, 1111, VGMA, HD, 1112.

VGMA, HD, 1108, VGMA, HD, 1109, VGMA, HD, 1125, VGMA, HD, 1139.

VGMA, HD, 1140, VGMA, HD, 551, VGMA, HD, 552, VGMA, HD, 555.

VGMA, HD, 557.

Altıkulaçoğlu, Havva(2014). 4553 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Belge Özetleri (h.1309-1311), Kastamonu Üniversitesi Sosy. Bilm. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu

Arslanoğlu, Ö. Kürşat(2018). 4563 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi(H.1302/M.1885-1886), Kastamonu Üniversitesi Sosy. Bilm. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu

Baydil Emin -B. Ünal İbret (1999). "Kastamonu Şehrinin Tarihi Gelişimi ve 1924/1925 Şehir Planı Üzerine Bir Değerlendirme", Kastamonu Eğitim Dergisi, (7), 3-18.

Behçet, Mehmet (1341), Kastamonu Eseri Kadimesi, Matbaa-ı Amire, İstanbul.

Bilic, Ziya Kenan (1991), Kastamonu'da Türk Devri Mimarisi ve Şehir Dokusunun Gelişimi (18. yüzyıl Sonuna Kadar), Ankara Üniversitesi Sosy. Bilm. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Cahen, Claude (1988). Türklerin Anadolu'ya İlk Gelişleri, Çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız), TK Yayınları, Ankara.

Çakar, Enver (2018). "Hurufat Defterlerine Göre 18. yüzyılda Palu", Vakıflar Dergisi, (49), 21-40.

Çiftci, Fazıl (1995), Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler, TDV Yayınları, Ankara.

Dağsever, Veli İlker (2017). 2 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon Ve Değerlendirmesi (H.1084-1087/1673-1677), Kastamonu Üniv. Sos. Bilm. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu.

Durma, Abdulhalim (2008). Evliyalar Şehri Kastamonu, Amasya.

Darkot, Besim (1977). "Kastamonu". İslam Ansiklopedisi, Cilt: 6, MEB Yayını, 399-403.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Edirneli Oruç Beğ (1972), *Oruç Beğ Tarihi*, Yayına Hazırlayan: N. Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser Dizisi.

Ergenç, Özer (1984). “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, (4), 69-78.

_____ (2012). *XVI. yüzyılda Ankara ve Konya, Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, İstanbul.

Esterabadi, Aziz bin Erdeşiri (1990), *Bezm u Rezm*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.

Evlıya Çelebi (2006). *Seyahatname, I, 2. Kitap*, (Yayına Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), YKY, İstanbul.

Eyüpgiller, Kutgün-Mine Topçubaşı-Işıl Polat (2008), “Kastamonu’da 19. yüzyıl Ticaret Yapıları”, *METU JFA*, (25/2), 1-20.

Gökoğlu, Ahmet (1952), *Paphlagonia-Gayri Menkul Eski Eseleri ve Arkeolojisi*, (1), Doğrusöz Matbaası, Kastamonu

Gowan Mc, Bruce (1976), *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Cilt: II, 11-15 Ekim, Ankara, 1327-1331.

Güner, İbrahim -Mustafa Ertürk (2004). “Türkiye’de Merkezi Kent Adlarının Kaynakları Üzerine Bir Araştırma”, *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, (12), 39-62.

Güneş, Zübeyde (1993). *1487 (H.892) Tahririne Göre Kastamonu Kazası*, OMÜ. Sosyal Bilimler Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun.

Güzey, Ahmet Rifat (2001). *Şer’iyye Sicillerine Göre XVII. yüzyıl Sonlarında-XVIII. yüzyıl Başlarında Kastamonu*, Gazi Üniv. Sosy. Bilm. Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

_____ “XVII. yüzyılın Sonu Ve XVIII. yüzyılın Başlarında Kastamonu Şehrinde Mahalle Adları Lakaplar, Aile Teşekkülü, Eğlence Ve Ekonomik Hayat”, *21. yüzyılda Eğitim ve Toplum*, (7/2), 845-877.

İbret, Ünal Vd. (2015). “Kastamonu Şehrinde Kültür Ve İnanç Turizmi”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, (32), 239-269.

İskender, Pelin (2015). “Bir Yerel Tarih Araştırması: 17. yüzyıl Şer’iyye Siciline Göre Kastamonu”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, (15), 569-579.

Kankal, Ahmet (2004). *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*. Zafer Matbaası.

Karasalihoğlu, Murat (2020). “Prehistorik Çağlardan Doğu Roma Dönemi Sonuna Kadar Kastamonu Kentinin Kültürel Tabakalaşması”, *Mediterranean Journal Of Humanities*, (10), 279-300.

Kıvrım, İsmail (2019). “Mahalle Avârız Vakıfları (17. yüzyıl Ayntab Örneği)”, *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi*, (2/2), 34-49.

- Kuban, Doğan (2001). *Türkiye’de Kentsel Koruma, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.*
- Maden, Fahri (2004). *18. yüzyılın Sonlarında Kastamonu (Şeriye Sicillerine Göre), Samsun Ondokuz Mayıs Üniv. Sosy. Bilm. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Samsun.*
- _____ (2005). “XVIII. yüzyıl Sonu XIX. yüzyıl Başlarında Kastamonu’da Esnaf Grupları, Zanaatkârlar Ve Ticari Faaliyetler.” *Karadeniz Araştırmaları*, (15), 149-167.
- _____ (2012). *XVIII. yüzyılın Sonlarında Kastamonu, Roza Yayınevi, İstanbul.*
- Merçil, Erdoğan (1991). “Anadolu Beylikleri”, *DİA*, (3), 138-139.
- 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), II, Defter-i Hakan-i Dizisi-I, Dizin ve Tıpkıbasım, Ankara, 1994.
- Oğur, Özcan (2018). *Karaman Eyaleti Konya Merkez Kazası Hurufat Defterlerine Göre Konya Ve Civarının İdari Ve Sosyal Durumu (1690-1839), Kırıkkale Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale.*
- Omuzlu, Öznur (2019). *Kastamonu İli İnanç Turizmi Potansiyeli Ve Halkın İnanç Turizmine Bakışı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniv. Sosy. Bilim. Enst. Kastamonu.*
- Ramsay, W.M (1960). *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası, (Çev. Mihri Pektaş), Meb Yayınları, İstanbul.*
- Şahin, Bürhan (2009). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kastamonu Nüfusu”, *Akademik Bakış Dergisi, Temmuz-Ağustos- Eylül*, (17), 1-10.
- Şahin, İlhan (2001). “Kastamonu”, *DİA*, (24), 585-588.
- Tosunoğlu, Ayşe (1993). *Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. yüzyılda Kastamonu Sancağı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.*
- Tuğlacı, Pars (1985). *Osmanlı Şehirleri, İstanbul.*
- Turan, Osman (1969). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, 2. Baskı, Turan Neşriyat, İstanbul.*
- Yakupoğlu, Cevdet (2007). *Kuzeybatı Anadolu’nun Sosyo-Ekonomik Tarihi-XIII-XV. yüzyıllar, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniv. Sosy. Bilm. Enst, Ankara.*
- _____ (2009). “Selçuklular, Beylikler Ve Osmanlılar Döneminde Kastamonu Çevresinde Ahiler”, *Erdem*, (55), 158-174.
- Yaman, Mümtaz Talat (1935), *Kastamonu Tarihi, XV. Asrın Sonlarına Kadar, Ahmet İhsan Matbaası, Kastamonu.*
- Yınanç, Mükrimin Halil (1944), *Milli Tarihimizin Adı, Hareket Yayınları, İstanbul.*
- _____ (1977), “Danışmandiya”, *İslam Ansiklopedisi, MEB. Yayını, Ankara*, (3), 468-479.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Yücel, Caner (2011), *Temettuat Defterleri'ne Göre Kastamonu Şehri, Niğde Üniversitesi Sosy. Bilm. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.*

Yücel, Yaşar (1988), *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar-I, XIII-XIV. yüzyıllarda Kuzey-Batı Anadolu Tarihi (Çoban-oğulları Beyliği-Candar-oğulları Beyliği), 2. Baskı, TTK Yayını, Ankara*

(1993). "Çobanoğulları." *DTCF Dergisi*, (8), 61-73.

https://yandex.com.tr/harita/103887/kastamonu/geo/hepkebirler_mah_/2215931726/?ll=33.778162%2C41.376485&z=15 (Erişim tarihi: 20.02.2022)

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma, Etik Kurul izni gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.

Katkı Oranı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

ÖZEL ÖĞRENME GÜÇLÜĞÜ OLAN ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN OKUL YAŞANTILARINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ***Uzm. Neslihan SEZGİN ELBİR**
Dr. Öğr. Üyesi Oktay TAYMAZ SARI*******Özet**

Bu araştırma özel öğrenme güçlüğü (ÖÖG) olan ortaokula devam eden kaynaştırma ortamında yer alan öğrencilerinin okul yaşantılarına ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla 2018-2019 eğitim öğretim yılında gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubu İstanbul ilinde rehabilitasyon merkezine devam eden ÖÖG olan 12 ortaokul öğrencisinden oluşmaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Katılımcılar uygun durum örnekleme yöntemine göre seçilmiştir. Veriler yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle toplanmıştır. Verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Öğrencilerin okul yaşantılarına ilişkin görüşleri; okula, derslere, arkadaşlarına, öğretmenlerine ve kendilerine ilişkin görüşleri ana temalarından oluşmaktadır. Araştırma bulgularına göre, ÖÖG olan öğrenciler okulda ve okul dışında arkadaşlarıyla birlikte vakit geçirmekten keyif almaktadır. Öğrencilerin öğretmenlerine ve arkadaşlarına ilişkin olumlu görüşleri bulunmaktadır. ÖÖG olan öğrenciler sosyal ortamlarında tercih edildiklerini ve yakın arkadaş ilişkilerinin olduğunu düşünmektedirler. ÖÖG olan öğrencilerin gelecekte beklenenleri daha çok meslek sahibi olmakla ilgilidir. Gelecek beklentilerinde okulun etkisi olduğunu düşünmektedirler. Araştırma bulguları ışığında, ÖÖG olan öğrencilere okul içerisinde kendilerini ifade etmelerinde yardımcı olacak sınıf veya okul temsilciliklerine aday olmalarında, konuşma yapmalarında yardımcı olunabilir. İleri araştırmalar için, araştırma farklı yaş grubundaki ve farklı kademelerdeki öğrencilerle gerçekleştirilebilir.

Anahtar Sözcükler: Özel öğrenme güçlüğü, öğrenme güçlüğü, kaynaştırma öğrencileri.

THE OPINIONS OF THE SECONDARY SCHOOL STUDENTS WITH SPECIAL LEARNING DISABILITIES REGARDING THEIR SCHOOL LIFE**Abstract**

This study aims to examine views of students with special learning disabilities who attend secondary school in the inclusive environment about their school life. Study was carried out in the 2018-2019 academic years. The study group of the research consists of 12 secondary school students with special learning disabilities (SLD) who attend a rehabilitation center in Istanbul. Study was designed in qualitative approach and phenomenology was chosen as a research design. The study group was determined by convenience sampling. Semi-structured interviews used as the source of data collection. The data was analyzed through descriptive analysis. The students' views on their school life consist of the main themes of their views on school, lessons, friends, teachers and themselves. Interview results illustrate that students with SLD enjoy spending time with their friends at school and outside of school. Students have positive opinions about their teachers and friends. It was found out that students with SLD think that they are preferred in their social environments and have close friends. According to findings, the future expectations of students with SLD are mostly related to having a profession. It is thought that school has an effect on their future expectations. At the end of the study, it is recommended that students with SLD can be helped to be candidates for class or school representatives that will help them express themselves within the school, and to make speeches. For further research, the research can be carried out with students of different age groups and different levels.

Keywords: Special learning disabilities, learning disabilities, inclusive students.

* Bu makale Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü bünyesinde Dr. Öğr. Üyesi Oktay TAYMAZ SARI danışmanlığında hazırlanmış olan "Özel Öğrenme Güçlüğü Gösteren Ortaokul Öğrencilerinin Okul Yaşantılarına İlişkin Görüşleri" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Milli Eğitim Bakanlığı, Özel Eğitim Öğretmeni, neslihansezgin80@gmail.com, Orcid: 0000-0002-7050-7398.

*** Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Özel Eğitim Bölümü, oktaysari@marmara.edu.tr, Orcid: 0000-0002-7350-0909.

1. GİRİŞ

Bireylerin toplumsal hayata katılabilmelerinde en büyük etki eğitimden geçmektedir. Eğitim bireyin hayatını idame ettirmesinde, topluma uyum sağlamasında, meslek sahibi olmasında ve toplumda kabul görmesinde oldukça önemlidir. Eğitim her bir birey için aynı etkiye sahiptir. Eğitimin temel taşlarından biri de öğrencilerdir. Eğitim ortamlarında tipik gelişim gösteren öğrenciler gibi özel gereksinimli öğrenciler de bulunmaktadır. Okulda eğitim görmek tipik gelişim gösteren öğrencilerin olduğu kadar özel gereksinimli öğrencilerin de en temel hakkıdır (Arslan, 2015:140). Özel eğitim, akranlarından anlamlı düzeyde farklılık gösteren bireylerin ihtiyaçları doğrultusunda ve yeterlilikleri ölçüsünde aldıkları eğitimi kapsamaktadır (MEB, 2008). Özel Eğitimden yararlanan ÖÖG olan öğrenciler, olası bir beyin disfonksiyonunun veya duygusal durumun neden olduğu psikolojik bir engelden kaynaklanan, zihin yetersizliği, duygusal mahrumiyet, kültür ve eğitimin bir sonucu olmayan konuşma, dil, okuma, yazma, aritmetik ya da diğer okul konularının bir veya daha fazlasında gecikme, bozukluk, gecikmiş gelişme ya da davranışsal bozuklukları olan öğrencilerdir (Kirk ve Bateman, 1962:73). Alan yazında ÖÖG'ye ilişkin birçok farklı tanım bulunmaktadır. Bu tanımların ortak noktaları, akademik yetersizlik (ölçülen zeka ile bireyin performansının birbirini tutmaması), gelişim örüntülerinde dengesizlik (çocukların yetersizliklerinin çok farklı özellikler göstermesi), merkezi sinir sisteminin hatalı işleyişi (minimal beyin zedelenmesi yerini bu terime bırakmıştır), çevresel yoksunluk (son zamanlarda bu özellikten sıklıkla bahsedilmektedir), zihinsel yetersizlik ve davranış bozuklukları (bu yetersizliklerden ayrı tutulmaktadır) olarak açıklanmaktadır (Yorgancı, 2006:9-10).

ÖÖG, herkes için tek bir özellik, belirti ya da belirti kümesi göstermez. ÖÖG'nin en temel belirtilerinden biri; belirli gelişimsel kilometre taşlarına ulaşmada gecikmeler veya bireyin yaşı için normal kabul edilen davranışları yerine getirememedir. ÖÖG olan öğrenciler bu nedenle heterojen bir grup oluşturmaktadırlar. Bu öğrenciler, birçok farklı alanda potansiyel zorluklar sergileyen çok çeşitli bireylerdir. Bu potansiyel zorluklar akademik alanlarda (okuma, yazma, matematik) yaşanan problemler olarak ele alınmaktadır (Pierangelo ve Giuliani, 2008; Pekel, 2010:9). Okuma güçlüğü (Disleksi), kelime kod çözmedeki zorluklarla, genellikle yetersiz fonolojik işlemeyi gösteren, özel bir dil temelli yapısal kökenli bir bozukluktur (Lyon, 1995:3). Matematik güçlüğü (Diskalkuli), sembolik ve hesaplama becerilerini edinememe, basit problemleri çözmede yapılan hatalar, sayıları yanlış ya da eksik yazma, para kullanımı gibi konularda görülen bozuklukları ifade etmektedir (Jena, 2013). Yazma güçlüğü (Disgrafi), kelimeleri eksik yazma, harfleri ters yazma ya da atlama, yazı boyutunda anormallikler, dikte etme çalışmalarında yavaşlık, eksiklik vb. gibi konularda kendini gösteren bir bozukluk olarak tanımlanmaktadır (Doğan, 2012:24).

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Çeşitli şekillerde sınıflandırılan ÖÖG olan öğrencilerin ailede başlayan eğitimleri okulda devam etmektedir. Okul, okul içerisindeki sosyal ortam, arkadaşlık ilişkileri, öğretmenlerle ilişkiler çocuğun gelişimi üzerinde olumlu etkiler bırakmaktadır (Bland ve Sharma-Brymer, 2011). Öğrencilerin buldukları ortam hakkında ne düşündüklerini, neler hissettiklerini, sınıfı ve okulu nasıl algıladıklarını bilmek gelişimlerinin seyrini takip etmek açısından oldukça önemlidir. Özel ihtiyaçları olan öğrencilerin eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi, uygun şekilde sağlanması, eğitim ortamları ve hizmetleri, topluluklarında bağımsız ve bağımsız olarak yer almalarına büyük katkıda bulunmaktadır (Laws ve Kelly, 2005:79). Bunlara ek olarak öğrencilerin kendilerinden de görüş alınması öğrencilere göre de düzenleme yapılmasına katkıda bulunabilir. Bu nedenle ÖÖG olan öğrencilerin okula, arkadaşlarına, derslere ve öğretmenlere ilişkin düşüncelerinin bilinmesi gereksinimi doğmaktadır. Öğrencilerin kendilerini etkileyen konular hakkında karar vermede oynayacakları rol oldukça önemlidir ve öğrencilerin görüşleri eğitimciler ve planlamacılara öğrenciler için önemli olan ancak yetişkinlerin genellikle göz ardı ettiklerini görmelerinde yardımcı olabilir (Bland ve Sharma-Brymer, 2011; Frost ve Holden, 2008). İlgili alan yazın incelendiğinde ÖÖG olan öğrencilerle ilgili yapılan birçok araştırma olduğu ve bu araştırmaların daha çok tarama modellenmiş araştırmalar olduğu görülmektedir. Araştırma konuları ise; okumanın özellikleri ve okuma becerilerinin artırılması (Görgün, 2018; Karamuklu, 2018; Özbek, 2014), nöropsikolojik özelliklerin belirlenmesi (Mirici, 2016; Pekel, 2010; Ün, 2009), zeka profilleri (Ekşi-Sınır, 2020), ÖÖG olan bireylerin genel özelliklerini saptama (Açıkgöz, 2019; Çetin-Kazak, 2019; Doğan, 2012), öğretmen veya ailelerin bilgi düzeylerini anlama (Arabacı, 2018; Atalay, 2013; Büyükçakmak, 2015; Tarhan, 2014), ÖÖG olan bireylerin depresyon ve kaygı düzeylerinin belirlenmesi (Bektaş, 2015; Elemek, 2008; Yorgancı, 2006), matematik problemi çözme sürecinde kullandıkları bilişsel ve üstbilişsel stratejiler (Özkubat ve Özmen, 2020; 2021a, 2021b) şeklinde gerçekleştirilmiştir (Güngörmüş-Özkardeş, 2013). Bu alanda yapılan birçok çalışma içerisinde ÖÖG olan öğrencilerin görüşlerinin alındığı nitel bir çalışmaya rastlanmamıştır. Öğrencilerin gözünden okul yaşantıları ile ilgili görüşlerinin araştırılması, öğrencilerin yaşadıkları ve düşündüklerine ilişkin öğretmen ve araştırmacılara farklı bir bakış açısı sunması açısından katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle ÖÖG olan ortaokul öğrencilerinin okul yaşantılarında arkadaşlarıyla, öğretmenleriyle ilişkilerinin, okula, derslere ilişkin görüşlerinin ve beklentilerinin neler olduğunun öğrencilerin gözünden araştırılması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Özel öğrenme güçlüğü olan ortaokul öğrencilerinin arkadaşlarıyla ve öğretmenleriyle olan ilişkileri hakkındaki görüşleri nelerdir?

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

2. Özel Öğrenme güçlüğü olan ortaokul öğrencilerinin okula ve derslere ilişkin görüşleri nelerdir?
3. Özel Öğrenme güçlüğü olan ortaokul öğrencilerinin kendilerine ilişkin düşünceleri, geleceğe ilişkin görüşleri nelerdir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Yöntemi

Bu araştırmada ÖÖG olan ortaokula devam eden öğrencilerin okul yaşantılarına ilişkin görüşlerini betimlemek amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Olgu bilim, araştırmacının bir araştırmadaki katılımcılar tarafından tanımlanan bir olgu (fenomen) hakkındaki insan deneyimlerinin özünü belirlediği nitel bir stratejidir (Creswell, 2013). Herhangi bir olgunun nedenlerini, nasıllarını anlamamıza yardım eden bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

2.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 eğitim öğretim yılında İstanbul ilinde bulunan bir özel rehabilitasyon merkezine devam eden 12 ÖÖG olan öğrenci oluşturmaktadır. Öğrenciler uygun durum örnekleme yoluyla belirlenmiştir. Bu örnekleme türü, araştırma yapılacak birey ya da grupların araştırma sürecine dahil edilmesinin daha kolay ulaşılabilir olması ile ilişkilidir (Ekiz, 2009). Öğrencilerin isimlerinin kullanılması etik açıdan uygun olmayacağı için K1, K2 şeklinde kod isimler verilmiştir. Araştırmaya katılan 12 öğrencinin kod adı, yaşı, cinsiyeti, eğitsel tanısı, sınıf seviyesi vb. bilgileri Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Sınıf	Kardeş Sayısı	Destek Eğitim	Alma	Rehabilitasyon	Psikolojik Danışmana	İlaç Kullanımı	Sosyal Faaliyetlere Katılım
K1	Kız	10	5.sınıf	1	Evet	Evet	Hayır	Evet	Hayır	
K2	Kız	10	5.sınıf	2	Evet	Evet	Hayır	Hayır	Hayır	
K3	Kız	12	5.sınıf	4	Hayır	Evet	Evet	Hayır	Hayır	
							(*Baba hapiste old. İçin)			
K4	Erkek	10	5.sınıf	3	Hayır	Evet	Hayır	Hayır	Hayır	
K5	Erkek	11	5.sınıf	1	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	
								(*Disleksi)		
K6	Erkek	12	6.sınıf	1	Evet	Evet	Evet	Evet	Evet	
								(*Dikkat Eksikliği)		
K7	Kız	13	7.sınıf	1	Evet	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	
K8	Erkek	12	7.sınıf	-	Evet	Evet	Hayır	Evet	Evet	
K9	Erkek	13	7.sınıf	2	Evet	Evet	Hayır	Hayır	Hayır	
K10	Kız	12	7.sınıf	3	Hayır	Evet	Hayır	Hayır	Hayır	
K11	Erkek	12	7.sınıf	-	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	
K12	Kız	14	8. sınıf	3	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	Hayır	

Katılımcıların anne-babalarının demografik özelliklerine bakıldığında, anne ve babalarının çoğunluğu ilkokul mezunudur. Ancak bazı öğrenciler ebeveynlerinin eğitim durumlarına ilişkin bilgi sahibi değildir. Katılımcıların anneleri çoğunlukla ev hanımı, babaların meslekleri taksiciden, sigara paketleyicisine değişkenlik göstermektedir. Katılımcıların özellikle babalarının ekonomik gelirlerine ilişkin bilgisi azdır. Katılımcıların %75' inin anne babası birliktedir. %25' inin anne babası ayrıdır. Katılımcıların %83' ünde ailesinin dışında evde yaşayan bir kişi bulunmamaktadır, %13' ünün ailesinin dışında evde yaşayan birisi bulunmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada, araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme soruları özel eğitim alanında çalışan üç uzmana gönderilmiştir. Uzmanlardan gelen görüşlere göre sorulara son şekli verilerek pilot görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Pilot görüşmeler bir 5. Sınıf öğrencisi ve iki 7.sınıf öğrencisiyle gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler araştırmacılar tarafından dinlendikten sonra, görüşme sorularının öğrencilerin anlayabileceği açıklık ve netlikte olduğu, herhangi bir değişikliğe gereksinim duyulmadığı sonucuna varılmıştır. Bu nedenle pilot uygulama kapsamında gerçekleştirilen görüşmeler araştırmaya dahil edilmiştir. Görüşme sorularının ilk kısmı demografik bilgilerden oluşmaktadır. İkinci kısmı, yirmi üç açık uçlu sorudan oluşmaktadır.

2.4. Veri Toplama ve Analizi

Görüşmeler 04.03.2019-19.03.2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler yapılmadan önce veliler telefonla aranarak çalışmanın amacı anlatılmış, onam formu gönderilmiştir. Araştırmaya katılmaya gönüllü olan velilerden ve öğrencilerden yazılı onam formu alınmıştır. Pilot görüşmeler rehabilitasyon merkezinin idareci odasında diğer görüşmeler seans odasında gerçekleştirilmiştir. En kısa görüşme 7 dakika 16 saniye, en uzun görüşme 17 dakika 45 saniye sürmüştür. Araştırmacı öncelikle öğrencilere araştırmanın amacından bahsetmiş, ardından öğrencilerin gönüllü olup olmadıklarını sormuştur. Gönüllü olan öğrencilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmıştır.

Tüm görüşmeler gerçekleştirildikten sonra görüşmeler yazılı hale getirilmiştir. Katılımcıların her bir soruya verdikleri yanıtlar veri analizi kayıt formuna yerleştirilmiştir. Veriler betimsel analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Betimsel analiz, dört aşamada gerçekleştirilir. Betimsel analiz için çerçeve oluşturma, tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi, bulguların tanımlanması, bulguların yorumlanmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu amaçla iki araştırmacı birbirinden bağımsız olarak verileri kodlamışlardır. Oluşturulan kod dosyası tekrar okunarak birbiriyle bağlantılı ve anlamlı olan kodlar gruplandırılmıştır. Gruplandırılan kodlara konuyla ilgili adlandırmalar yapılmıştır. Bu adlandırmalar tema ve alt temaları oluşturmaktadır. Araştırmacılar bir araya gelerek oluşturulan kodların, tema ve alt temaların üzerinde uzlaşmaya varmışlardır. Araştırmada güvenilirliğin belirlenmesi için değerlendiriciler arası güvenilirliğin belirlenmesi çalışması yapılmıştır. Bu kapsamda, özel eğitim alanında uzmanlığı olan bir uzmana yansız atama yoluyla seçilen dört

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

görüşmenin dokümanları gönderilmiştir. Her bir soru için görüş birliği ve görüş ayrılığı hesaplanmıştır. Değerlendiriciler arası güvenilirlik ortalaması %82,3 olarak belirlenmiştir.

3. BULGULAR

ÖÖG olan ortaokul öğrencilerinin okul yaşantılarına ilişkin görüşleri; öğrencilerin okula ilişkin görüşleri, öğrencilerin arkadaşlarına ilişkin görüşleri, öğrencilerin öğretmenlerine ilişkin görüşleri, öğrencilerin derslere ilişkin görüşleri ve öğrencilerin kendilerine ilişkin görüşleri olmak üzere beş ana tema altında toplanmıştır. Tema ve alt temalar şekil 1’de gösterilmektedir.

I. Öğrencilerin Okula İlişkin Görüşleri	II. Öğrencilerin Arkadaşlarına İlişkin Görüşleri	III. Öğrencilerin Öğretmenlerine İlişkin Görüşleri	IV. Öğrencilerin Derslere İlişkin Görüşleri	V. Öğrencilerin Kendilerine İlişkin Görüşleri
<ul style="list-style-type: none"> A. Okulu ve Okul Dışını Daha Keyifli Kılacak Faaliyetlere İlişkin Görüşleri B. Öğrencilerin Okula İlişkin Görüşleri 	<ul style="list-style-type: none"> A. Okulda Sosyal Ortam/Okul dışında Sosyal Ortam/Arkadaşlık B. Duygu Paylaşımı C. Grup Faaliyetleri 	<ul style="list-style-type: none"> A. Öğretmenlerin Yardım Edip Etmediğine İlişkin Görüşleri B. Öğrencilerin öğretmen davranışlarına ilişkin görüşleri/ Beklentileri C. Derste öğretmen davranışını yorumlama D. Beğenilen öğretmen özellikleri 	<ul style="list-style-type: none"> A. Öğrencilerin ders ilgileri B. Öğrencilerin derslere ilişkin görüşleri 	<ul style="list-style-type: none"> A. Yakın arkadaşların kendi hakkındaki düşüncelerine ilişkin görüş B. Diğer arkadaşların kendi hakkında düşüncelerine ilişkin görüş C. Popüler Olma D. Öğrencilerin Gelecek Beklentileri/Okulun Etkisi E. Öğrencilerin Kendilik Algıları/Akran Zorbalığı/Güçlendirme Yolları F. Duygu Ve Düşüncelerini İfade Etme G. Öğrencilerin Hayalindeki Okula/Derslere/Arkadaşlara İlişkin Görüşleri

Şekil 1. ÖÖG Olan Öğrencilerin Okul Yaşantılarına İlişkin Tema ve Alt Temalar

3.1. Öğrencilerin Okula İlişkin Görüşleri

3.1.1. Okulu ve Okul Dışını Daha Keyifli Kılacak Faaliyetlere İlişkin Görüşleri

Tablo 1. Okulu ve okul dışını daha keyifli kılacak faaliyetlere ilişkin görüşleri

Kod	Frekans
Birlikte vakit geçirme	14
Oyun	7
Konuşma	3
Yemek	3
Eğlence alanı	3
Resim	2
Berber bir şeyler yapma	1
Müzik	1
Ne yapacağını bilememe	1

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Okulda ve okul dışında arkadaşlarıyla yapmaktan keyif alacağını düşündüğü faaliyetlere ilişkin görüşler birlikte vakit geçirme, oyun, konuşma, yemek, eğlence alanı, resim, beraber bir şeyler yapma, müzik, ne yağacağını bilememe şeklinde sıralanmaktadır. Katılımcıların çoğunluğu okulu ve okul dışını daha keyifli kılacak faaliyetlerin birlikte vakit geçirme (bisiklet sürme, bir yerlere gitme, gezme vb.) olduğunu belirtmişlerdir. (K2)'nin görüşleri şu şekildedir:

“Her yere birlikte gitsek, derste hep birlikte otursak, hep aynı sitede otursak. Birlikte gezsek mesela zaten bize yakın olan üç tane arkadaşım var onlara bazen gidiyorum, oyunlar oynuyoruz. Pijama partisi yapıyoruz.” (K2, s.35-41)

Altı katılımcı okulu ve okul dışını daha keyifli kılacak faaliyetlerin oyun olduğunu düşünmektedirler. (K9)'un görüşleri şu şekildedir:

“Koşmak, kovalamaca oynamak, yazışmak. Okul dışında topluca oyun oynuyoruz. Pubg oynuyoruz. Futbol oynasak.” (K9, s. 28-31-32).

3.1.2. Öğrencilerin Okula İlişkin Görüşleri

Tablo 2. Öğrencilerin Okula İlişkin Görüşleri

Kod	Frekans
Arkadaşlarını özleme	8
Öğretmenlerini özleme	5
Okulu özlememe	3
Okulu özleme	2
Dersleri özleme	2
Okul zilini özleme	1

Okulu sevme, okulu özleme ve en çok özledikleri şeyle ilgili sorulan sorulara ilişkin elde edilen bulgular arkadaşlarını özleme, öğretmenlerini özleme, okulu özlememe, okulu özleme, dersleri özleme, okul zilini özleme şeklindedir. Katılımcıların çoğunluğu okulu sevdiklerini ve tatillerde en çok arkadaşlarını özlediklerini söylemişlerdir. Katılımcıların beşi (K2, K3, K7, K8, K10) okulu sevdiklerini ve tatillerde öğretmenlerini özlediklerini söylemişlerdir. (K10), okulu sevdiğini ancak bazen okula gitmek istemediğini belirtmiştir. (K10)'un ifadeleri şu şekildedir:

“Seviyorum ama bazen şöyle bir şey oluyor, bazen gitmek istiyorum, sonra bir düşünüyorum bazen de gitmek istemiyorum, gelmek istemiyorum böyle sanırım. Okulu özliyorum. Ders işlemeyi, hocalarla vakit geçirmeyi, arkadaşlarımı.” (K10, s. 95-99)

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Katılımcıların üçü (K5, K6, K11) okulu özlemediklerini söylemişlerdir. (K5) okulu sevmediğini, (K6) okulu sevdiğini ama tatillerde özlemediğini ifade etmiştir. (K11) bazen sevdiğini bazen sevmediğini söylemiştir. (K6)'nın ifadeleri şu şekildedir:

“Seviyorum. Tatilleri genellikle çok seviyorum çünkü arkadaşlarımla oynuyorum sokaktaki. Okulu özlemiyorum.” (K6, s. 80-82)

3.2. Öğrencilerin Arkadaşlarına İlişkin Görüşleri

3.2.1. Okulda Sosyal Ortam/Okul dışında Sosyal Ortam/Arkadaşlık

Tablo 3. Okulda Sosyal Ortam/Okul dışında Sosyal Ortam/Arkadaşlık

Kod	Frekans
Tercih edilme	5
Yakın arkadaşlık	5
Tercih edilmeme	2
Samimi arkadaş	1
Mahalle arkadaşlığı	1

Okulda ve okul dışındaki sosyal ortamlara ilişkin beş farklı bulguya ulaşılmıştır. Öğrencilerin arkadaşları tarafından tercih edilmeleri, tercih edilmemeleri, yakın arkadaşlarının olduklarını düşünmeleri, mahalle arkadaşlığı ve samimi arkadaşlıktır. Katılımcılardan beşi (K2, K3, K5, K8, K10) okuldaki sosyal ortamlarında tercih edildiklerini belirtmişlerdir. (K10) şunları söylemiştir:

“Arkadaş ortamım çok iyi hatta fazlasıyla iyi çünkü hepsiyle çok iyi anlaşıyorum. Birlikte ya da sonra okulda resim çiziyoruz ya da yarış yapıyoruz. Bir günümüzü anlatıyoruz ya da değişiyor güne göre.” (K10, s. 7-13)

Katılımcılardan beşi (K4, K7, K9, K11, K12) okuldaki sosyal ortamlarında yakın arkadaşlarının olduklarını düşündüklerini ifade etmişlerdir. (K7) şunları söylemiştir:

“Bir tane arkadaşım var. Bayağı iyiyiz onunla teneffüse beraber çıkıyoruz. Bahçede oyunlar oynuyoruz. Ya da konuşacağımız bir şey varsa konuşuyoruz. En çok dersten, öğretmenlerle ilgili.” (K7, s. 7-12)

3.2.2. Duygu Paylaşımı

Duygu paylaşımı ile ilgili on farklı bulguya ulaşılmıştır. Bu bulgular teselli etme, destekleme, tebrik etme, ihmal edilme, başarısızlık duygusu, yardım etme, paylaşma, çekememezlik, olumsuz durumlarda desteklememe ve olumsuz durumlarda tepkisiz kalmadır.

Katılımcılara duygu paylaşımı ile ilgili görüşleri sorulduğunda beşi (K2, K4, K7, K9, K12) arkadaşlarının teselli ettiği ile ilgili görüş bildirmişlerdir. (K2)'nin görüşleri şu şekildedir:

“Üzüldüğümde bana yardımcı oluyorlar birinci dönemde bana karışanlar oldu hemen yardım ettiler. İkinci dönemde de oldu o zamanda yardım ettiler. Başarısızlık yaşadığımda beni teselli etmeye çalışıyorlar. Sevincimi gösterdiğimde onlar da bana sevincini gösteriyorlar.” (K2, s. 16-21)

Katılımcıların dördü (K5, K9, K11, K12) arkadaşlarının kendilerini destekledikleri ile ilgili görüş bildirmişlerdir. (K12)'nin görüşleri şu şekildedir:

“Üzüldüğümde beni rahatlatacak şeyler yapıyorlar. Bende mutlu oluyorum. Moralim düzeliyor. Başarılı ya da başarısız olduğumda o konularda bir şey yapmıyorlar.” (K12, s. 16-18)

İki katılımcı (K3, K8) arkadaşlarının kendilerini tebrik ettiklerini, iki katılımcı da (K6, K10) ihmal edildiklerini belirtmişlerdir. (K3) ve (K6)'nın bu konu ile ilgili görüşleri şu şekildedir:

“Nasılsın diye soruyorlar. Sevindiğimde de sınavlardan 100 aldığımda tebrik ediyorlar.” (K3, s. 16-17)

“Bir şey yapmıyorlar.” (K6, s. 20)

3.2.3. Grup Faaliyetleri

Grup faaliyetlerine yönelik sekiz farklı bulguya ulaşılmıştır. Birliktelik, gruba dahil olamama ve dışlanma), iyi vakit geçirme, grup çalışmalarının yapılmaması, cinsiyet ayrımı, grup çalışmalarından hoşlanma, fiziksel ortam yetersizliği, sorumluluğu yerine getirememe şeklindedir. Sekiz katılımcı (K1, K2, K3, K5, K7, K8, K10, K12) grup faaliyetlerinin birliktelik boyutunu dile getirmişlerdir. (K5) ve (K8) şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Hepimiz birlikte yapıyoruz anlamadığım şeyi yardım ediyorlar, hoşuma gitmeyen yönü nerede toplanacağımızı bilmiyoruz, bir gün birisi hasta olup gelmeyebiliyor.” (K5, s. 20-23)

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

“Teknoloji tasarım dersinde çizim yapıyoruz. Arkadaşlarımla beraber anlaşarak, konuşarak yapıyorum. Anlamadığım şeyleri hocaya soruyorum o da bana söylüyor. Yanlış çizim yaptığımda üstünü çiziyorum.” (K8, s. 20-24)

Katılımcıların dördü (K1, K2, K6, K7) herhangi bir gruba dahil olmadıklarını ve (K2), (K6) ve (K7) dışlandıklarını ifade etmişlerdir. Bu bulgularla ilgili (K2), (K6) ve (K7)’nin söyledikleri şu şekildedir:

“Biz bir kere bir şey yaptık. Bana hiç söz hakkı vermediler. Ben bundan rahatsız oldum. Bazen bana söz hakkı veriyorlar o zaman çok mutlu oluyorum.” (K2, s. 24-26)

“Hiçbir grupta yer almıyorum. Bir şey yapmıyorum. Hoşuma giden yanı yok.” (K6, s. 23-24)

“Arkadaşlarım mesela onların bir grubu varsa hep onları seçiyorlar, kendimi dışlanmış hissediyorum. Hoşuma giden yanları birlikte bir şey yapmak.” (K7, s. 21-24)

3.3. Öğrencilerin Öğretmenlerine İlişkin Görüşleri

3.3.1. Öğretmenlerin Yardım Edip Etmediğine İlişkin Görüşleri

Öğretmenlerin yardım edip etmediğine ilişkin altı farklı bulguya ulaşılmıştır. Anlaşılmayan yerleri açıklama, zorlanılan konularda yardımcı olma, utanma/çekinme, sorun çözme, izin verme, rahatlatma şeklinde sıralanmaktadır. Katılımcılardan yedisi (K1, K2, K3, K4, K5, K8, K10) öğretmenlerinin kendilerine derslerde anlaşılmayan konuları açıklama konusunda yardımcı olduklarını söylemişlerdir. (K1) ve (K8)’in konu ile ilgili görüşleri şu şekildedir:

“Şimdi R. hocanın bazen yazısı okunmuyor. Biz onu sorduğumuzda burada ne yazıyor diyoruz hoca bize okuyor, okuduktan sonra işte söylüyor, ne çizeceğimizi falan söylüyor öyle işte.” (K1, s. 97-100)

“Evet. Anlamadığım sorularda hocayı çağırıyorum ya da ben gidiyorum hocam anlamadım anlatabilir misiniz diyorum.” (K8, s. 45-47)

Katılımcılardan ikisi (K2, K7) öğretmenlerinin kendilerine zorlandıkları konularda yardımcı olduklarını söylemişlerdir. (K7)’nin görüşü şu şekildedir:

“Evet. Mesela proje sorduğumda bunu böyle yapasan diye fikir veriyorlar.” (K7, s. 45-46)

(K6) öğretmenlerine sorular sormadığını bunun nedeninin de utanma/çekinme olduğunu söylemiştir. (K10) öğretmenlerinin sorun çözdüğünü, (K11) öğretmenlerinin herhangi bir şey

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

istediklerinde yapmalarına izin verdiğini, (K12) öğretmenlerinin kendisini rahatlattığını söylemişlerdir. (K12)' nin ifadeleri şu şekildedir:

“Evet. E. hocayla, N. hocayla konuşuyorum. Okulda olduğum zaman üzüldüğümü görüyor ne oldu diye soruyor. Kağıt veriyor, en sevdiğim şeyler ne diye beni rahatlatmak için doldurtuyor.” (K12, s. 47-50)

3.3.2. Öğrencilerin Öğretmen Davranışlarına İlişkin Görüşleri/Beklentileri

Öğretmen davranışlarına ilişkin görüşler/beklentiler ile ilgili yedi farklı bulguya ulaşılmıştır. Olumlu davranıldığını düşünme, iyi davranılsın isteme, ne düşündüğünü bilememe, tepkisiz kaldıklarını düşünme, olumsuz davranıldığını düşünme, öğretmen davranışlarına dikkat etmeme, arkadaş gibi davranılmasını isteme şeklinde sıralanmaktadır. Katılımcılardan çoğu öğretmenlerinin kendilerine davranışlarının olumlu olduğunu düşünmektedirler. Katılımcıların beşi (K1, K2, K5, K8, K10) öğretmenlerin kendilerine iyi davranmalarını beklediklerini söylemişlerdir. (K3), (K4) ve (K10)' un ifadeleri şu şekildedir:

“Bir şey mi oldu diyorlar. Sevdiğimde bir şey söylemiyorlar. Sıkıldığımda da bir şey sormuyorlar. Ben zaten hiç belli etmiyorum.” (K3, s. 51-54)

“İyi davranıyorlar. Üzüldüğümde yanıma geliyorlar işte teselli falan ediyorlar. Sıkıldığımda çok bir şey yapmıyorlar çünkü diğerlerini etkiler diye.” (K4, s. 47-50)

“Emin olun onlar da bizimle seviniyorlar. Onlarla birlikte gülüyoruz, birlikte seviniyoruz, birlikte üzülüyoruz. Çok iyiyiz. Aslında istediğim bir biçimde davranıyor öğretmenlerim ama bazı gün hoca böyle sinirli oluyor öyle.” (K10, s. 56-61)

3.3.3. Beğenilen Öğretmen Özellikleri

Beğenilen öğretmen özelliklerine ilişkin on bir farklı bulguya ulaşılmıştır. İyi olması, beğenilen öğretmenin olmaması, öğretmenin ders yeterliliği, öğrenciyle özel ilgilenmesi/öğrenciye yakın olması, ders anlatımı, film izletmesi, derste söz hakkı vermesi, görüntüsü, şakacı olması, soru sorulabilir olması, yardımsever olması, şeklindedir. Katılımcılardan dördü (K1, K2, K4, K12) beğenilen öğretmen özelliğinin iyi olması olduğunu söylemiştir. (K2) şunları söylemiştir:

“Evet. S. hoca. Çok iyi davranıyor. Diğer hocalardan bana daha çok ilgi gösteriyor. Ben parmak kaldırdığımda hep bana söz hakkı veriyor.” (K2, s. 63-65)

Katılımcıların üçü (K5, K6, K11) beğendikleri bir öğretmen olmadığını belirtmişlerdir. Katılımcıların ikisi (K3, K7) öğretmenin ders yeterliliğini beğendiklerini söylemişlerdir. (K3) şu ifadeleri kullanmıştır:

“Bizim dersimize girmiyor ama ben bir tane öğretmene hayran oluyorum. Türkçe konuşmıyor sadece İngilizce konuşan bir tane hoca var ona hayranım. Görüntüsünü, saç tarzını, giyimini, İngilizce konuşmasını.” (K3, s. 62-66)

Katılımcıların ikisi (K9, K10) beğendikleri öğretmen özelliğinin öğrenciyle özel ilgilenmesi olduğunu söylemişlerdir. (K10) şu ifadeleri kullanmıştır:

“Var. Mesela Türkçe hocasıyla birlikte bir şey sınıfça da olsa eğer koridorda da falan da olsa konuşmamız mesela birlikte eğlenceli şeyler yapmamız diğer öğretmenlerimle mesela son iki saat film izliyoruz.” (K10, s. 71-75)

3.4. Öğrencilerin Derslere İlişkin Görüşleri

3.4.1. Öğrencilerin Derslere Olan İlgileri

Tablo 4. Öğrencilerin Derslere Olan İlgileri

Kod	Katılımcı
Derste sıkılmama	2
Yazı yazma/Başka şeyler yapmak	1
Sınavların zor olması/Kitap okuma	1
Matematik dersi/Sıkılsa da dinlemeye devam etme	1
Rahatsız edilmek/Su içme	1
İngilizce dersi/dersle ilgilenmeme	1
Ders yapma/Başka şeyler yapmak	1
Arkadaşlarının kötü söz söylemesi/Sessizce oyun oynama	1
Ödev/Uyuma ve konuşma isteği	1
Soru yapamama/anlayamama/dinlemeye devam etme	1
Çok soru çözme/Çok etkinlik yapma/Değişik şeyler yapınca sıkılmama/Dersin bitmesini bekleme	1

Derslere olan ilgilerine ve derslere olan ilgilerini kaybettiklerinde başvurdukları yollara ilişkin on bir farklı bulguya ulaşılmıştır. Derste sıkılmama, yazı yazma/başka şeyler yapmak, sınavların zor

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

olması/kitap okuma, matematik dersi/sıkılsa da dinlemeye devam etme, rahatsız edilmek/su içme, İngilizce dersi/dersle ilgilenmeme, ders yapma/başka şeyler yapmak, arkadaşlarının kötü söz söylemesi/sessizce oyun oynama, ödev/uyuma ve konuşma isteği, soru yapamama/anlayamama/dinlemeye devam etme, çok soru çözme/çok etkinlik yapma/değişik şeyler yapınca sıkılmama/dersin bitmesini bekleme şeklindedir. Katılımcılardan ikisi (K7, K11) derste sıkılmadıklarını söylemişlerdir. (K1), yazı yazmaktan sıkıldığını, sıkıldığı zamanlarda da başka şeyler yaptığını söylemiştir. (K2), sınavların zor olmasından sıkıldığını ve sıkıldığı zamanlarda kitap okuduğunu söylemiştir. (K3), matematik dersinden sıkıldığını ve sıkılsa da dinlemeye devam ettiğini söylemiştir. (K3)' ün ifadeleri şu şekildedir:

“Matematik dersinde sıkılıyorum. Dinlemek zorunda olduğum için, öğrenmek zorunda olduğum için dinliyorum hala sıkılsam bile dinliyorum dinlemek zorundayım bir şey öğrenmek için.” (K3, s. 82-85)

(K4), rahatsız edilmekten sıkıldığını, sıkıldığında su içtiğini söylemiştir. (K5) İngilizce dersinden sıkıldığını ve sıkıldığında dersle ilgilenmediğini söylemiştir. (K6), ders yapmaktan sıkıldığını ve sıkıldığında başka şeyler yaptığını söylemiştir. (K8), arkadaşlarının kötü söz söylemesinin onu sıktığını ve bu durumda sessizce oyun oynadığını söylemiştir. (K9), ödevlerden sıkıldığını, sıkıldığı zamanda uyuma ve konuşma isteği geldiğini söylemiştir. (K10), soruyu yapamadığında ya da anlayamadığında sıkıldığını ve böyle bir durumda dersi dinlemeye devam ettiğini söylemiştir. (K12), çok soru çözdüğünde ya da çok etkinlik yapınca sıkıldığını ama değişik şeyler yapıldığında sıkılmadığını söylemiştir. Sıkıldığı zamanlarda dersin bitmesini beklediğini ifade etmiştir.

3.4.2. Öğrencilerin Derslere İlişkin Görüşleri

En çok sevdikleri ders ve o dersleri sevme nedenlerine ilişkin yirmi bulguya ulaşılmıştır. Katılımcıların en çok sevdikleri dersler, Matematik, Türkçe, İngilizce, müzik, bilişim, beden eğitimi, resim, fen bilimleri, şeklindedir. Katılımcıların çoğu matematik dersini sevdiklerini söylemişlerdir. Matematik dersini neden sevdikleri ile ilgili farklı görüşler belirtmişlerdir. (K1) derste iyi olduğunu düşünmekte, (K2) ve (K7) öğretmeni sevdiği için dersi de sevmekte, (K4) derse ilgisi olduğu için, (K5) dersin kolay olmasından dolayı, (K10) dersi eğlenceli, güzel ve önemli bulduğu için, (K12) mantık soruları olduğu için sevdiğini söylemişlerdir.

Katılımcıların beşi (K3, K4, K7, K10, K12) Türkçe dersini sevdiklerini söylemişlerdir. Türkçe dersini neden sevdikleri ile ilgili farklı görüşler belirtmişlerdir. (K3), dersin anlaşılabilir olmasından dolayı, (K4) ve (K12) derse ilgisi olduğu için, (K7) öğretmeni sevdiği için, (K10) dersi eğlenceli, güzel ve önemli bulduğu için sevdiklerini söylemişlerdir.

Katılımcıların ikisi (K3, K8) İngilizce dersini sevdiklerini söylemişlerdir. (K3) İngilizce öğrenmeye hevesi olduğu için, (K8) İngilizce dersine ilgisi olduğu için dersi sevmektedirler. (K6) müzik dersini sevmektedir ve sevme nedeni sanatsal ilgisidir. (K9) bilişim dersini sevmektedir ve sevme nedeni de mühendisliği öğretiyor olmasıdır. (K11) beden eğitimi dersini sevmektedir ve dersin eğlenceli olduğunu düşünmektedir. (K12) fen bilimleri dersini sevmektedir.

3.5. Öğrencilerin Kendilerine İlişkin Görüşleri

3.5.1. Öğrencilerin Kendi Hakkındaki Düşüncelere (Yakın arkadaş/Arkadaş/ Öğretmen)

İlişkin Görüşleri

Tablo 5. Öğrencilerin Kendi Hakkındaki Düşüncelere İlişkin Görüşleri

Kod	Frekans
Yakın arkadaşların kendi hakkında olumlu düşüncesi olduğuna inanma	9
Öğretmenlerin kendi hakkında olumlu düşüncesi olduğuna inanma	9
Diğer arkadaşların kendi hakkında olumlu düşüncesi olduğuna inanma	6
Diğer arkadaşların kendi hakkında olumsuz düşüncesi olduğuna inanma	4
Diğer arkadaşlarının düşüncelerine dikkat etmeme	3
Öğretmenlerinin düşüncelerine dikkat etmeme	3
Yakın arkadaşların kendi hakkında olumsuz düşüncesi olduğuna inanma	2
Dürüstlük	2
Yakın arkadaş düşüncelerine dikkat etmeme	2
Öğretmenlerin kendine iltimas geçtiğine inanma	2
Öfke yönetimi	1
Kendilik bilinci	1

Tablo 5 incelendiğinde yakın arkadaşlarının kendi hakkındaki düşüncelerine ilişkin dört farklı bulguya ulaşılmıştır. Yakın arkadaşlarının kendi hakkında olumlu düşüncesi olduğuna inanma, yakın arkadaşlarının kendi hakkında olumsuz düşüncesi olduğuna inanma, dürüst olduğunu düşünme ve yakın arkadaşlarının düşüncelerine dikkat etmeme şeklindedir. Katılımcıların çoğu yakın arkadaşlarının kendileri hakkında düşüncelerinin olumlu olduğuyla ilgili görüş bildirmişlerdir. (K8) ve (K12)' nin ifadeleri şu şekildedir:

“İyi bir çocuk diyorlardır. Arkadaş canlısı, sevecen.” (K8, s. 27)

“İyi bir kız, güvenilir. Şu an bana yakın olan arkadaşlarım güvenilir olduğumu hissediyorlar.” (K12, s. 25-26)

Sınıftaki diğer arkadaşlarının kendi hakkındaki düşüncelerine ilişkin üç farklı bulguya ulaşılmıştır. Kendi hakkında olumlu düşünceleri olduğuna inanma, diğer arkadaşların kendi hakkında olumsuz düşünceleri olduğuna inanma, diğer arkadaşların düşüncelerine dikkat etmeme. Katılımcıların altısı (K2, K5, K8, K10, K11, K12) sınıftaki diğer arkadaşlarının kendi hakkında olumlu düşüncelere sahip olduğu şeklinde görüş bildirmişlerdir. (K10) ve (K12) şu şekilde ifade etmiştir:

“Sınıftaki arkadaşlarımla da çok iyi anlaşıyoruz hepsiyle olumluyuz yani.” (K10, s. 33-34)

“Onlar da aynı şeyi düşünüyorlardır. Bazıları daha tam tanımıyorlar da iyi bir kız olduğumu, yardımsever olduğumu biliyorlar.” (K12, s. 29-31)

Katılımcıların dördü (K1,K3, K8, K9) sınıftaki diğer arkadaşlarının kendi hakkında olumsuz düşüncelere sahip olduğu şeklinde görüş bildirmişlerdir. Katılımcılardan üçü (K4, K6, K7) sınıftaki diğer arkadaşlarının düşüncelerine dikkat etmediklerini belirtmişlerdir. Katılımcılardan bir tanesi (K1) öfke yönetimi ifadesini kullanmıştır. (K1)' in ifadeleri şu şekildedir:

“Valla benim kötü insan olduğumu düşünüyorlardır. Onlar bazen şimdi ben onların oyunlarına katılıyorum yine ama onlar futbol oynuyorlar. Ben katılmak istiyorum beni oynatmadıkları için ben sinirleniyorum. Sinirlendiğimde onlara sataşmak istiyorum ama sataşamıyorum yani biz şiddetsiz iletişim öğrendiğimiz için çatışma olmuyor, sonra böyle nefes alıyorum o arada sinirim geçiyor, üçüncü de yaparlarsa bu sefer onlara sataşıyorum.” (K1, s. 65-73)

Öğretmenlerinin kendileri hakkındaki düşüncelerine ilişkin dört farklı bulguya ulaşılmıştır. Kendileri hakkında olumlu düşüncesi olduğuna inanma, öğretmenlerinin düşüncelerine dikkat

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

etmeme, öğretmenin kendine iltimas geçtiğine inanma, kendinin farkında olduğunu düşünme şeklinde sıralanmaktadır. Katılımcılardan çoğu öğretmenlerinin kendileri hakkında olumlu düşüncelere sahip olduklarını ifade etmişlerdir. (K3) ve (K12) şu ifadeleri kullanmıştır:

“Benim hakkımda bence iyi düşünüyorlardır yani tabii ki de yapamadığım şeyler var ama yaptığım şeyler de var, derse katılıyorum zaten.” (K3, s. 39-41)

“Yapamayacağım bir şeylerin üstesinden gelebileceğimi. Sınavdan düşük aldığımda sen daha iyisini yapabilirsin diyorlar.” (K12, s. 41-43)

3.5.2. Popüler Olma

Popüler olmaya ilişkin dokuz farklı bulguya ulaşılmıştır. Katılımcıların dördü popüler olmadıklarını, bir tanesi ise, popüler olduğunu düşünmektedir. Katılımcılar neden popüler olmak istediklerini sevilme beklentisi, arkadaşlık kurma beklentisi, beğenilme isteği, saygı görme isteği, güvenilir olma, arkadaş çevresinin düzelmesi, dürüst olma isteği şeklinde sıralamışlardır.

Katılımcıların sekizi (K4, K5, K6, K7, K8, K9, K11, K12) popüler olmadıklarını söylemişlerdir. Katılımcılardan altısı (K4, K5, K7, K8, K9, K11) popüler olmak istediklerini belirtmişlerdir. (K4, s. 61-62), *“Birçok arkadaşım olması için, çok arkadaşım olsun diye.”* İfadeleriyle arkadaşlık kurma beklentisini ifade etmiştir. (K5, s. 61), *“Herkes beni sever.”* ve (K9, s. 59-60), *“Güvenilir biriyim, dürüstüm. –Bu seni popüler yapar mı? Yapmaz. İsterim kim istemez. Beni sevsinler, saygı duysunlar diye.”* İfadeleriyle sevilme beklentisini ifade etmişlerdir. (K9) aynı zamanda bu sözleriyle güvenilir olma ve saygı görme isteğini de belirtmiştir. (K7) neden popüler olmak istediği ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır. (K8, s. 65-66), *“Değilim. Olmak isterim. Youtube hayranı olduğum full abonem olmasını istediğim için.”* İfadeleriyle beğenilme isteğini belirtmiştir. (K11, s. 57), *“Olmak isterim. Arkadaş çevrem düzelir.”* İfadeleriyle arkadaş çevresinin düzelmesi beklentisini ifade etmiştir.

3.5.3. Öğrencilerin Gelecek Beklentileri/Gelecek Beklentisinde Okulun Etkisi

Gelecek beklentileri ile ilgili on dört farklı bulguya, okulun gelecek beklentisinde bir etkisinin olup olmadığıyla ilgili yedi farklı bulguya ulaşılmıştır. Katılımcıların gelecek beklentileri ile ilgili bulgular; iyi biri olmak, hemşire olmak, bilgisayar mühendisi olma, bursluluk sınavı kazanma, iş konusunda umutlu olma, doktor olma, öğretmen olma, kısa boylu olma, bilim insanı olma, pilot olma, üniversitede okuma, , meslek sahibi olma, polis olma ve daha çalışkan olacağını düşünme şeklindedir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Gelecek beklentilerinde okulun etkisinin olup olmadığı ile ilgili bulgular şu şekildedir; derslere etkisi var, ders puanlarına etkisi var, okulun etkisi yok, etkisi olup olmadığıyla ilgili kararsız kalma, okumaya etkisi var, İngilizce öğrenmeye etkisi var, arkadaşlarla görüşmeye etkisi var.

Katılımcıların dördü (K8, K9, K11, K12) okulun derslere etkisinin olduğunu söylemişlerdir. Bu konuyla ilgili (K8)' in görüşleri şu şekildedir:

“Üniversitede olmak istiyorum. Bilgisayar mühendisi olmak istiyorum. Okulun biraz etkisi var. Bazı işlerde yardımcı oluyor. Derslerde.” (K8, s. 80-82)

Katılımcıların ikisi (K1, K7) okulun ders puanlarına etkisinin olduğunu söylemişlerdir. İki katılımcı (K4, K6) okulun etkisinin olmadığını söylemişlerdir. (K2), okulun etkisinin olup olmadığıyla ilgili kararsız kaldığını, (K3) okumaya etkisinin olduğunu, (K5), İngilizce öğrenmeye etkisinin olduğunu, (K10), arkadaşlarla görüşmeye etkisinin olduğunu söylemişlerdir.

Katılımcıların üçü (K1, K2, K10) gelecekte kendilerini iyi biri olarak hayal ettiklerini söylemişlerdir. (K10)' un ifadeleri şu şekildedir:

“Gelecekte kendimi istediğim bir meslekte istiyorum ama daha karar vermedim. Güzel bir yerde yaşamak istiyorum, çevre çok iyi ve çok güzel bir insan olmak istiyorum. Biz buradan mezun olduğumuz diyelim ben buradan mezun olduğumda benim ilkokulda öyle ben buradan mezun oldum arkadaşlarımla gene görüşüyoruz.” (K10, s. 101-107)

3.5.4. Öğrencilerin Kendilerine İlişkin Görüşleri/Kendilerine İlişkin Görüşlerini Güçlendirme Yolları

Kendilerine ilişkin düşünceleri ve kendilerine ilişkin düşüncelerini güçlendirme yolları ile ilgili yirmi bir farklı bulguya ulaşılmıştır. Çalışarak zayıf yönlerini güçlendirme, ders başarısızlığı, güçlü yönü olmadığını düşünme, ders başarısı, kötü davranan arkadaşlarından kendini koruma, akran zorbalığı, spor başarısı, duygusallık, cesaretli olarak, dersleri/konuları tekrar etme, başarısızlık yaşama, kötü konuşulduğunda duymazlıktan gelme, basketbol oynayamadığını düşünme, kendinden utanmama, heceleyerek okuma yaptığı için yetersiz hissetme, birilerine danışma, zayıf noktası olmadığını düşünme, ne yapacağını bilme konusunda belirsizlik, arkadaşlarına kızarak, güçlü olarak, vücut geliştirerek şeklindedir. Katılımcıların üçü (K6, K7, K11) güçlü yönlerinin olmadığını düşünmektedirler. Katılımcıların ikisi (K1, K2) güçlü yönlerinin ders başarıları olduğunu düşünmektedirler. Katılımcıların ikisi (K4, K8) güçlü yönlerinin spor başarıları olduğunu

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

söylemişlerdir. (K3) güçlü yönünün kötü konuşulursa duymazlıktan gelme olduğunu söylemiştir. (K12) zayıf noktası olmadığını düşünmektedir. Bu bulgulara ilişkin katılımcı görüşleri şu şekildedir:

“Sınavlardan yüksek alıyorum. Derslerimden hep yüksek alıyorum. Hangi ders varsa onun malzemelerini getiriyorum. Zayıf yönlerim sınavdan düşük aldığım zaman çok üzgün ve sinirli oluyorum ağladığım zaman kendimi kötü hissediyorum. Ağlamayıp mutlu olursam.” (K2, s. 94-99)

“Güçlü olmak için o konu üstüne düşünüyorum, plan falan kurarım. Olmuyorsa da bizim sınıfta dersleri en iyi olanlara danışırım, sorarım. Genelde benim zayıf noktam yok. Başaramadığımda üzülüyorum. E. hoca da başaramayacağım zaman her şeyin üstesinden gelirsin diyor bende inaniyorum.” (K12, s. 92-99)

Katılımcıların dördü (K1, K7, K10, K11) zayıf yönlerinin ders başarısızlığı olduğunu söylemişlerdir. Katılımcıların ikisi (K3, K6) akran zorbalığına maruz kalmalarının zayıf yönleri olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların ikisi (K5, K9) zayıf yönlerinin duygusallık olduğunu söylemişlerdir. (K2) zayıf yönünün başarısızlık yaşama olduğunu, (K4) zayıf yönünün basketbol oynayamamak ve (K10) heceleyerek okuma olduğunu söylemiştir.

“Ben kendimi koruyorum yani ezdirmiyorum bana biri kötü davranıyorsa hocaya söylüyorum. Zayıf yönüm aslında her şeyi biliyorum ama bilmezliğe veriyorum kötü konuşuyorlarsa.” (K3, s. 98-102)

“Beden dersinde en çok koşmaktan zevk alırım. Koşma konusunda gerçekten çok iyiyimdir. Kötü yönlerimse bir şeyi gerçekten okumak istediğimde onu mesela heceleyerek okuduğumda gerçekten beni çok sinirlendiriyor ve yapmak istemiyorum.” (K10, s. 118-122)

3.5.5. **Duygu ve Düşüncelerini İfade Etme**

Kendi duygu ve düşüncelerini ifade etmeye ilişkin sekiz farklı bulguya ulaşılmıştır. Kendini ifade etmede zorlanmadığını düşünme, kendini ifade etmede zorlandığını düşünme, kendini ifade etmede bazen zorlanma, soru sorulduğunda zorlanma, sorulan sorulara cevap verirken zorlanma, kalabalık ortamlarda zorlanma, karşıdaki kişi kızgın olduğunda, rehber öğretmenden yardım olarak rahatlama şeklindedir. Katılımcıların altısı (K2, K3, K9, K10, K11, K12) kendi duygu ve düşüncelerini ifade etmede zorluk yaşamadıklarını söylemişler ve herhangi bir açıklama yapmamışlardır. Katılımcıların üçü (K1, K5, K6) kendi duygu ve düşüncelerini ifade etmede zorluk yaşadıklarını söylemişlerdir. (K1) rehber öğretmenden yardım olarak rahatladığını söylemiştir. (K5) en çok soru sorulduğunda ve sorulan sorulara cevap verirken zorluk yaşadığını söylemiştir. (K6) nasıl

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

bir zorluk yaşadığıyla ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır. Katılımcıların üçü (K4, K7, K8) kendi duygu ve düşüncelerini ifade etmede bazen zorluk yaşadıklarını söylemişlerdir. (K4) kalabalık ortamlarda, (K7) soru sorulduğunda ve cevap verirken, (K8) karşıdaki kişi kızgın olursa zorluk yaşarım şeklinde cevap vermişlerdir. (K8)' in görüşleri şu şekildedir:

“Biraz. Hocaya bir şey sormak istediğimde kızgın olduğu için gidemiyorum yanına arkadaşlarım kızgın olduğunda da söyleyemiyorum.” (K8, s. 97-99)

3.5.6. Öğrencilerin Hayalindeki Okula İlişkin Görüşleri

Hayalindeki okula ilişkin görüşleri ile ilgili on dokuz farklı bulguya ulaşılmıştır. Barış ortamı, kütüphane olması, spor etkinlikleri için alan, okulla ilgili hayalinin olmaması, fiziksel olarak güzel olması, arkadaşlık, iyi öğretmenler, dini okul olması, sınıfların donanımlı olması, kitap okuma dersi olması, büyük olması, donanımlı okul/park/havuz/kale olması, büyük bahçe/ağaç, bedava yemek, hayvanların yaşayabilmesi için alan, servisle ulaşım, oyuncak, herkese eşit eğitim, rahat bir ortam şeklindedir. Katılımcıların üçü (K4, K9, K10) hayallerindeki okulun barış ortamı içinde olan bir okul olduğunu söylemişlerdir. (K9) ve (K10)' un görüşleri şu şekildedir:

“İçinde kötü davranan olmayan, okula faydası olan yere çöp atmayan, okulu temizlemeye yardım eden.” (K9, s. 101-102)

“Bu okulu da seviyorum aslında hayalimdeki okula benziyor ama hayal etsem şöyle bir şey olabilir bazı konularda herkes birbirini bence daha iyi, dikkatle dinleyebilir, hep böyle istiyorum. Bazı sınıflarda böyle olaylar mesela oluyor ama olayları dışa vurmamaya da çalışabiliriz.” (K10, s. 155-160)

Katılımcıların ikisi (K3, K12) hayallerindeki okulda kütüphane olmasını istediklerini söylemişlerdir. (K3)' ün görüşleri şu şekildedir:

“Ortaokulda olduğumuz için kütüphane yok. Kütüphane olabilirdi yani sınıflarda dolap olabilirdi. Herkesin kendi dolabı olsa kitap okuma dersi diye bir şey olabilir aslında ben kütüphaneye gidip kitap okuyabilirim.” (K3, s. 119-123)

Katılımcıların ikisi (K5, K12) hayallerindeki okulda spor etkinlikleri için alan olmasını istediklerini söylemişlerdir. (K5)' in görüşleri şu şekildedir:

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

“Bümbüyük bahçesi kocaman içinde bümbüyük ağaçlar var. Hayvanların girebildiği yer hayvanlar orada yatıyor, uyuyor. Kuşlar için kapalı bir bölge var. Öğlenleri bedava yemek. Voleybol, tavuk beslerdim, futbol oynamak için alan yapardım.” (K5, s. 97-103)

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

ÖÖG olan ortaokula devam eden öğrencilerin okul yaşantılarına ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada beş ana temaya ulaşılmıştır. Bu bölümde bulgular kısmında elde edilen veriler araştırma soruları kapsamında oluşturulan temalara göre hem kendi aralarında hem de ulaşılabilen alan yazın ile karşılaştırılarak tartışılmıştır.

Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun okulu ve okul dışını daha keyifli kılacak faaliyetlere ilişkin görüşü birlikte vakit geçirmedir. Birlikte vakit geçirme bisiklet sürme, bir yerlere gitme, gezme vb. gibi ders dışı faaliyetlerdir. Turan vd. (2018) ortaöğretim öğrencileri ile yaptıkları çalışmada araştırma bulgularına benzer olarak öğrencilerin boş zamanlarında arkadaşlarıyla birlikte vakit geçirdiklerini bildirmişlerdir. Nalbant ve Babaoğlu (2016) risk altındaki lise öğrencileriyle yaptıkları çalışmada öğrencilerin arkadaşlarıyla birlikte vakit geçirdikleri, bir yerlere gitme gibi etkinlikler yaptıkları yönünde görüş belirtmişlerdir. Kostenius (2011) çalışmasında 10-15 yaş grubundaki öğrencilerin okul ortamında ‘birliktelik’ kavramına vurgu yaptıklarını belirtmiştir. Araştırma sonuçları ÖÖG olan öğrencilerin okulu ve okul dışını daha keyifli kılacak faaliyetlere ilişkin ifadeleri alan yazındaki bilgilerle tutarlılık göstermektedir.

Katılımcıların çoğunluğunun okulu ve okul dışını keyifli kılacak faaliyetlere ilişkin bir diğer görüşüyse oyundur. Oyun temelli deneyimlerin yaşanması olumlu davranışların artmasına ve olumsuz davranışların azalmasına katkı sağlamaktadır (Göl-Güven, 2017). Aynı zamanda olumlu sosyal etkileşimin sayısını arttırmaktadır (Ercan, 2001). Gündüz vd. (2017) araştırmalarında oyunun çocukların sosyal ilişkiler kurmasına yardım ettiğini belirtmişlerdir. Mermer (2017) araştırmasında oyunun kişilerarası sorun çözme becerilerini geliştirdiğini belirtmiştir. Jung ve Sainato (2013), otizmlili öğrencilerle yaptıkları çalışmada oyunun sosyal etkileşimi arttırdığını ve olumsuz davranışları azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Yaman (2015) yetersizliği olan öğrencilerle yaptığı çalışmada oyunun öğrencilerin sosyalleşmeleri üzerinde etkili olduğunu belirtmiştir.

Katılımcıların çoğunluğu okulu sevdiklerini ve tatillerde en çok arkadaşlarını özlediklerini söylemişlerdir. Girli ve Atasoy (2012) araştırma sonuçlarına benzer olarak otizmlili ve özel gereksinimli öğrencilerin okul ortamına uyum sağladıklarını ve okulu sevdiklerini belirtmişlerdir.

Yekta (2010) özel gereksinimli öğrencilerle yaptığı çalışmada öğrencilerin tatillerde okulu özledikleri sonucuna ulaşmıştır. Öğrencilerin bu görüşlerine bakılarak ÖÖG gösteren öğrencilerin okulda ve arkadaşlarıyla herhangi bir olumsuzluk yaşamadıkları ve okula karşı olumsuz bir yargılarının olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Katılımcılar ayrıca en çok arkadaşlarını özlediklerini de ifade etmişlerdir. Bu görüşten yola çıkılarak arkadaşlık ilişkilerinin de olumsuz olmadığını yorumu yapılabilir.

Katılımcılar okulda sosyal ortamlarında tercih edildiklerini ve yakın arkadaşlarının olduğuna ilişkin görüş belirtmişlerdir. Yekta (2010) araştırma bulgularına benzer olarak özel gereksinimli bireylerin sınıftaki öğrencilerle iletişim kurabildikleri, arkadaşlık ilişkilerinin olumlu olduğu ve yakın arkadaşlarının olduğu, arkadaşları tarafından kabullenilerek sosyalleştikleri sonucuna ulaşmıştır. Atlan (2019) yapmış olduğu çalışmada kaynaştırma öğrencilerinin akranlarıyla ilişkilerinin iyi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Girli ve Atasoy (2012), otizmlili ve zihin engelli öğrencilerin arkadaşlarının olduğu sonucuna ulaşmıştır. Güler yüz (2009) kaynaştırmaya devam eden özel eğitim öğrencilerinin sınıfta arkadaşının olduğu ancak yeterli miktarda olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bauminger ve Kasari (2000) otizmlili öğrencilerin en az bir arkadaşına sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Connor (2000) yaptığı çalışmada asperger sendromlu öğrencilerin birkaç tane arkadaşı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Juvonen ve Bear (1992), ÖÖG olan çocukların sınıf arkadaşları tarafından kabul edildiklerini ve arkadaş edindiklerini ifade etmektedir. Bauminger ve Shulman (2003) otizmlili öğrencilerin de en az bir arkadaşının olduğunu, daha çok kendi yaş aralığındaki öğrencilerle arkadaşlık ettiklerini belirtmişlerdir. ÖÖG olan öğrencilerin arkadaşlık ilişkilerinin olumlu olması okulu sevmelerinin de gerekçesi olabilir.

Araştırmadan elde edilen bir diğer bulguya göre, katılımcılar okulda herhangi bir durumla karşılaştıklarında arkadaşlarının onları teselli ettiğini, desteklediğini, tebrik ettiğini belirtmişlerdir. Bu çalışmada ÖÖG olan öğrencilerin arkadaşları tarafından kabul edildikleri yorumu yapılabilir. Ancak iki katılımcı (K6, K10) ihmal edildiklerini düşünmektedirler. Araştırma bulgularına benzer olarak, Birol ve Aksoy-Zor (2018) çalışmalarında ÖÖG olan öğrencilerin dışlandıkları sonucuna ulaşmışlardır. (K6)'nın arkadaş ortamlarında tercih edilmeyen bir öğrenci olduğuna dikkat çekmek gerekir. Arkadaşlık ortamlarında tercih edilmedikleri ve sınıfta problem yaşadıkları için ihmal edildiklerini düşünüyor olabilirler. Bu durum sınıf atmosferinden kaynaklanıyor da olabilir.

Katılımcıların çoğu grup faaliyetlerinin birlikte olma boyutunu dile getirmişlerdir. Genel olarak ÖÖG olan öğrenciler grup faaliyetlerinden hoşlanmaktadır. Arkadaş ortamlarında tercih

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

edildikleri ve yakın arkadaşlarının olduğu düşünülürken bu sonucun ortaya çıkması beklenen bir durumdur. Ancak bazı katılımcılar herhangi bir gruba dahil olmadıklarını ifade etmişlerdir. İhmal edildiklerini ve herhangi bir sosyal ortamda tercih edilmediklerini söyleyen aynı öğrenciler grup faaliyetlerinde de herhangi bir gruba dahil olmadıklarına ilişkin görüş bildirmişlerdir. Bu öğrencilerin okul yaşantılarının (arkadaşlık, gruba dahil olma, aidiyet vb.) olumsuz olduğu yorumu yapılabilir. Araştırma bulgusuna benzer olarak Arslan (2015), Susam ve Bayrakçı (2021), ÖÖG olan öğrencilerin sosyalleşmede sıkıntılar yaşadığı, bu nedenle de sosyal olarak tercih edilmedikleri sonucuna ulaşmışlardır. Katılımcıların çoğunluğu öğretmenlerinin onlara yardımcı olduğunu ifade etmişlerdir. Derslerde anlaşılmayan yerleri açıklama, zorlanılan konularda yardım etme katılımcıların en çok kullandığı ifadeler arasındadır. Connor (2000) araştırma sonuçlarına benzer olarak öğrencilerin okulda herhangi bir sorunla karşılaştıklarında öğretmenlerine danıştıklarını ve kendilerine yardımcı olduklarını ifade etmiştir. Yekta (2010) çalışmasında öğrencilerin öğretmenlerine sorular sorabildiklerini ve öğretmenlerin yardımcı olduğunu belirtmiştir. Ireson ve Hallam (2005) öğretmenlerinin kendilerini dinlediklerini, anlamalarına yardımcı olmak için zaman ayırdıklarını belirtmişlerdir. Öğretmenler, öğrencileri dinlediklerinde ve anlamalarına yardımcı olduklarında kendilerini desteklenmiş hissetmektedir. Katılımcıların çoğu öğretmenlerinin kendilerine olumlu davrandıklarını düşünmektedir. Birçoğu öğretmenlerinin iyi davranması yönünde bir beklentileri olduğunu da ifade etmiştir. Araştırma sonuçlarına benzer olarak Yekta (2010) öğrencilerin öğretmenlerinin kendileri hakkında olumlu düşüncelere sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Gündüz (2014), öğrencilerin öğretmenlerini sevdiklerini ve kendilerine iyi davranmasını istediklerini dile getirmiştir. Yapılan çalışmalar öğretmenlerin mesleki becerilerinin yeterli ve öğrencilere karşı tutumlarının olumlu olduğunu göstermektedir (Battal, 2007; Güteryüz ve Özdemir, 2015; Toy, 2015). Öğretmenlerin ÖÖG olan öğrencileri ayırtmadığı hatta düşük yetenek grubundaki öğrencileri daha fazla desteklediği de belirtilmektedir (Ireson ve Hallam, 2005). Araştırma sonuçlarından farklı olarak Urfalı-Dadandı, Dadandı, Avcı ve Şahin (2016) ÖÖG olan öğrencilerin öğretmenlerinden yeterli desteği göremedikleri sonucuna ulaşmışlardır.

Katılımcıların çoğu en çok sevdiği derslerin Matematik ve Türkçe olduğunu ifade etmişlerdir. Alan yazında benzer sonuçları olan çalışmalar araştırma bulgularını destekler niteliktedir. Connor (2000) asperger sendromlu öğrencilerin Matematik ve İngilizce dersini sevdikleri sonucuna ulaşmıştır. Yekta (2010) özel gereksinimli öğrencilerin en çok Türkçe ve Matematik derslerini sevdikleri sonucuna ulaşmıştır. Ireson ve Hallam (2005) öğrencilerin İngilizce dersine karşı daha

olumlu oldukları sonucuna ulaşmıştır. Girli ve Atasoy (2012) otizmlili öğrencilerin en çok matematik dersini sevdikleri, özel gereksinimli öğrencilerin ise Türkçe dersini sevdikleri sonucuna ulaşmışlardır.

Katılımcıların çoğunluğu yakın arkadaşlarının, sınıftaki diğer arkadaşlarının ve öğretmenlerinin kendileri hakkında olumlu düşüncelere sahip olduğunu düşünmektedir. Araştırmanın bu sonucuna göre ÖÖG olan öğrencilerin kendileriyle ilgili olumlu bir düşünceye sahip oldukları yorumu yapılabilir. Sosyal kabul, benlik algısını olumlu yönde etkilemektedir (Juvanen ve Bear, 1992). Arkadaşları ve öğretmenleri tarafından kabul edildiklerini düşündükleri için kendileri hakkında olumlu düşüncelere sahip oldukları düşünülebilir. Vaughn vd. (1990) araştırma bulgularına benzer olarak ÖÖG gösteren öğrencilerin sosyal kabul konusunda yüksek öz algılara sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır.

Katılımcıların çoğu popüler olmadıklarını düşünürken, popüler olmak istediklerini belirtmişlerdir. Popüler olmak istemelerinin nedenleri olarak sevilme, arkadaş çevresinin düzelmesi, arkadaşlarının olması gibi ifadeler kullanmışlardır. Araştırmanın bu bulgusuna benzer olarak Urfalı-Dadandı ve Şahin (2018) ÖÖG popülerite puanlarının tipik gelişim gösteren çocuklardan daha düşük olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Bryan (1974) ÖÖG popülerliğinin düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Elemek (2008) ÖÖG gösteren öğrencilerin popülerlik alt testlerinden düşük puanlar aldıklarını ifade etmektedir.

Katılımcıların gelecek beklentilerinin olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma bulgularına benzer olarak Öztabak (2017) yetersizliği olan bireylerin genel olarak gelecekte umutlu oldukları sonucuna ulaşmıştır. Katılımcıların gelecek beklentilerinin daha çok meslek sahibi olmayı kapsadığı görülmektedir. Girli ve Atasoy (2012) otizmlili ve özel gereksinimli öğrencilerin gelecek beklentilerin daha çok meslek sahibi olmaya yönelik olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca katılımcılar gelecek beklentilerinin şekillenmesinde okulun etkisinin olduğunu düşünmektedirler.

Sonuç olarak, bu çalışmanın bulguları çoğu noktada alan yazındaki bilgilerle de benzerlik göstermektedir. Öğrencilerin gereksinim duydukları en belirgin ihtiyacın arkadaşlık ilişkileri olduğu görülmektedir. Okuldaki sosyal ortamlarında yakın arkadaşlıklarının olduğunu düşünmektedirler. Sosyal ortamlarındaki kabul düzeyi, öğretmen ilişkilerini, okul ve derslere karşı düşüncelerini de olumlu etkilemektedir. ÖÖG olan öğrenciler kendi duygu ve düşüncelerini ifade etmede zorluk yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Duygu ve düşüncelerini ifade etmede zorluk yaşamamaları güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koymalarında ve bunları nasıl geliştirebileceklerini fark etmelerinde oldukça

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

önemli bir etkiye sahiptir. Öğrencilerin hayalindeki okula ilişkin görüşleri okulların fiziki yetersizliklerine dikkat çekmektedir. Bu bulgu doğrultusunda il ve ilçelerde okulların fiziki şartlarını iyileştirmek için çalışmalar yürütülebilir. Öğrencilerin gözünden okul yaşantıları ile ilgili görüşlerinin araştırılması öğrencilerin yaşadıkları ve düşündüklerini ortaya koymasından oldukça önemlidir. Bu nedenle, ileri araştırmalara yönelik olarak araştırma farklı yaş grubundaki ve farklı yetersizlik grubundaki öğrencilerle gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, G. (2019). *Öğrenme Güçlüğü Risk Grubunda Olan Anasınıfı Çocuklarının Özelliklerinin Aile ve Öğretmen Görüşlerine Göre Belirlenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Aktürk-Çopur, D. (2017). Çocukların Hayallerindeki Okul. *Uluslararası Liderlik Eğitimi Dergisi*, 1(1), 1-8. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/349025>.
- Arabacı, Ö. (2018). *Sınıf Öğretmeni Adaylarının Özel Öğrenme Güçlüğüne İlişkin Bilgi Düzeylerinin ve Yeterlilikleri Hakkındaki Düşüncelerinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.
- Atalay, Ö. D. (2013). *Özgül Öğrenme Güçlüğü Tanılı Çocuğa Sahip Annelerin Algılanan Sosyal Destek Düzeylerinin ve Stresle Başa Çıkma Tutumlarının İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Bilim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Atlan, N. (2019). *Ortaokula Devam Eden Kaynaştırma Öğrencilerinin Yaşam Doyumları, Aile İşlevleri ve Kaynaştırma Hakkındaki Görüşlerinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Arslan, Y. (2015). Türkiye’de Kitlese Bir Eğitim Topluluğu: Gezerek Özel Eğitim Hizmeti Veren Öğretmenler ve Sorunları (Batman Örneği). *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(4), 139-153.
- Battal, İ. (2007). *Sınıf Öğretmenlerinin ve Branş Öğretmenlerinin Kaynaştırma Eğitime İlişkin Yeterliliklerinin Değerlendirilmesi Uşak İli Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Bauminger, N. ve Kasari, C. (2000). Loneliness and Friendship in High-Functioning Children with Autism. *Child Development*, 71(2), 447-456. <https://10.1111/1467-8624.00156>.
- Bauminger, N. ve Shulman, C. (2003). The Development and Maintenance of Friendship in High-Functioning Children with Autism. *Autism*, 7(1), 81-97. <https://10.1177/1362361303007001007>.
- Bektaş, Z. (2015). *Özel Eğitim Öğrencilerinin Ebeveynlerinde Psikoterapi Desteğinin Ebeveyn Stres Düzeyi, Yaşam Kalitesi ve Başa Çıkma Becerileri ile İlişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Birol, Z. N., ve Aksoy-Zor, E. (2018). Sınıf Öğretmenlerinin Özel Öğrenme Güçlüğü Tanılı Öğrencileriyle Yaşadıkları Sorunlara İlişkin Görüşleri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(3), 887-918. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/614126>.
- Bland, D. ve Sharma-Brymer, V. (2012). Imagination in School Children’s Choice of Their Learning Environment: An Australian Study. *International Journal of Educational Research*, 56, 75-88. <https://10.1016/j.ijer.2012.06.002>.

- Büyükçakmak, Ö. (2015). *Özgül Öğrenme Güçlüğü Tanısı Almış Çocukların Ebeveynleri ile Özgül Öğrenme Tanısı Almamış Çocukların Ebeveynlerinin Duygu Dışa Vurumları ve Anksiyete Düzeylerinin Karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bryan, T. (1974). Peer Popularity of Learning Disabled Children. *Journal of Learning Disabilities*, 7(10), 621-625. <https://doi.org/10.1177/002221947400701007>.
- Connor, M. (2000). Asperger Syndrome (Autistic Spectrum Disorder) and The Self-Reports of Comprehensive School Students. *Educational Psychology in Practice*, 16(3), 285-296. <https://doi.org/10.1080/713666079>.
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative Inquiry and Research Design. Choosing Among Five Approaches*. California: SAGE Publications.
- Çetin-Kazak, V. (2019). *Okul Öncesi Dönemdeki 5-6 Yaş Grubundaki Çocukların Özgül Öğrenme Güçlüğü Belirti Tarama Çalışması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Diken, H. İ. (2006). Öğretmen Adaylarının Yeterliği ve Zihin Engelli Öğrencilerin Kaynaştırılmasına İlişkin Görüşleri. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 23(2), 72-81. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/inuefd/issue/45461/455288>.
- Doğan, H. (2012). *Özel Öğrenme Güçlüğü Riski Taşıyan 5- 6 Yaş Çocukları için Uygulanan Erken Müdahale Eğitim Programının Etkisinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ekşi-Sınır, G. (2020). *Özel Öğrenme Güçlüğü Tanısı Almış ve Almamış Öğrencilerin Problem Çözme, Dikkat Becerileri ve Yönetici İşlevlerinin Karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Elemek, M. A. (2008). *Öğrenme Bozukluğu olan Çocuklarda Benlik Saygısının ve Kaygı Durumunun İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ercan, Z. G. (2001). *Kaynaştırılmış Ortamdaki Normal Gelişim Gösteren Çocukların 8-11 Yaşları Arasındaki Öğrenme Güçlüğü olan Akranlarına Karşı Tutumlarının İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Frost, R. ve Holden, G.(2008). Student Voice and Future Schools: Building Partnerships for Student Participation. *Improving Schools*, 11(1), 83-95. <https://10.1177/1365480207086832>.
- Girli, A. ve Atasoy, S. (2012). Kaynaştırmaya Yerleştirilen Zihin Yetersizliği ve Otistik Özellikleri olan Öğrencilerin Okul Yaşantıları ve Akranlarıyla İlişkilerine İlişkin Görüşleri. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 16-30. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/231627>.
- Göl-Güven, M. (2017). Oyun Temelli Deneyimlerin Sınıf Ortamı, Öğrencilerin Davranışları, Okul Algıları ve Çatışma Dönüştürme Becerilerine Etkisi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(3), 1345-1366. <https://10.14686/buefad.336299>.
- Görgün, B. (2018). *Akıcı Okuma ve Okuduğunu Anlama Destek Eğitim Programının (Oka2dep) Özel Öğrenme Güçlüğü olan Öğrencilerin Okuma Becerilerine Etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.

- Gülyüz, Ş. O. (2009). *Kaynaştırma Eğitimine Devam Eden Engelli Öğrencilerin Akranları ile İlişkilerinde Karşılaştıkları Sorunların Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Gülyüz, B. ve Özdemir, M. (2015). Sınıf Öğretmenlerinin ve Sınıf Öğretmeni Adaylarının Kaynaştırma Eğitimine İlişkin Tutumlarının İncelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(3), 53-64. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/202552>.
- Gündüz, M. (2014). İlkokul Öğrencilerinin Etkili Öğretmen Hakkındaki Düşünceleri. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 114-128. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/146344>.
- Gündüz, M., Aktepe V., Uzunoğlu, H. ve Gündüz, D. D. (2017). Okul Öncesi Dönemdeki Çocuklara Eğitsel Oyunlar Yoluyla Kazandırılan Değerler. *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 62-70. <https://doi.org/10.21666/muefd.303856>.
- Güngörmüş-Özkardeş, O. (2013). Türkiye’de Özel Öğrenme Güçlüğüne İlişkin Yapılan Araştırmaların Betimsel Analizi. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 30(2), 123-153. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/buje/issue/14782/327987>.
- Ireson, J. ve Hallam, S. (2005). Pupils’ Liking for School: Ability Grouping, Self-Concept and Perceptions of Teaching. *British Journal of Educational Psychology*, 75, 297–311. <https://doi.org/10.1348/000709904X24762>.
- Jena, S. P. K. (2013). *Learning Disability Theory the Practice*. California: Sage Publications.
- Jung, S. ve Sainato, D. (2013). Teaching Play Skills to Young Children with Autism. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 38(1), 74–90. <https://doi.org/10.3109/13668250.2012.732220>.
- Juvonen, J. ve Bear, G. (1992). Social Adjustment of Children With and Without Learning Disabilities in Integrated Classrooms. *Journal of Educational Psychology*, 84(3), 322-330. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.84.3.322>.
- Karamuklu, E. S. (2018). *Disleksi Olan Öğrencilerde Cümle Çözümleme ve Ses Temelli Cümle Yöntemleri ile Okuma Yazma Öğretiminin Etkililiğinin Karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Kirk, S. A. ve Bateman, B. (1962). Diagnosis and Remediation of Learning Disabilities. *Exceptional Children*, 29(2), 73-78. <https://doi.org/10.1177/001440296202900204>.
- Kostenius, C. (2011). Picture This – Our Dream School! Swedish School Children Sharing Their Visions of School. *Childhood*, 18(4), 509 –525. <https://doi.org/10.1177/0907568211398158>.
- Laws, G. ve Kelly, E. (2005). The attitudes and friendship intentions of children in United Kingdom mainstream schools towards peers with physical or intellectual disabilities. *International Journal of Disability, Development and Education*, 52(2), 79–99.
- Lyon, G. R. (1995). Toward a Definition of Dyslexia. *Springer*, 45, 3-27. <https://doi.org/10.1007/BF02648210>.
- Manetti, M., Schneider, B. H. ve Sperstein, G. (2001). Social Acceptance of Children with Mental Retardation: Testing the Contact Hypothesis With an Italian Sample. *International Journal of Behavioral Development*, 25(3), 279–286. <https://doi.org/10.1080/01650250042000249>.
- Mermer, H. (2017). *Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Kişilerarası Sorun Çözme Becerilerini Geliştirmede “Sorunlarımızı Çözebiliriz Oyunu”nun ve Serbest Oyunun Etkisinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Milli Eğitim Bakanlığı. (2008). *Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi Özel Öğrenme Güçlüğü Destek Eğitim Programı*. Ankara.
- Mirici, E. (2016). *Özgül Öğrenme Güçlüğü olan Çocuklarda Kortikal İşitme Fonksiyonlarının İşitsel Uyarılmış Potansiyeller ile Değerlendirilmesi*. (Tıpta Uzmanlık). Ankara Keçiören Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Ankara.
- Nalbant, A. ve Babaoğlu, E. (2016). Risk Altındaki Öğrenciler: Yozgat Örneği. *International Journal of Educational Research*, 7(3), 11-30. <https://doi.org/10.19160/e-ijer.35964>.
- Özkubat, U. ve Özmen, E. R. (2020). Matematik problemi çözmede üstbilişsel deneyim ölçeğinin Türkçe 'ye uyarlanması. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(31), 3958-3984. <https://doi.org/10.26466/opus.736793>.
- Özkubat, U. ve Özmen, E. R. (2021a). Investigation of effects of cognitive strategies and metacognitive functions on mathematical problem-solving performance of students with or without learning disabilities. *International Electronic Journal of Elementary Education*, 13(4), 443-456. <https://10.26822/iejee.2021.203>.
- Özkubat, U. ve Özmen, E. R. (2021). Öğrenme güçlüğü olan öğrenciler ile düşük ve ortalama başarılı öğrencilerin matematik problemi çözerken kullandıkları bilişsel ve üstbilişsel stratejilerinin belirlenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 22(3), 639-676. <https://doi.org/10.21565/ozelegitimdergisi.736761>.
- Özbek, A. B. (2014). *Öğrenme Güçlüğü olan Öğrencilerin Okuma Akıcılığını Geliştirmede Tablet Bilgisayar Destekli Sağıltım Programının Etkililiği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Öztabak, M. Ü. (2017). Engelli Bireylerin Yaşamdan Beklentilerinin İncelenmesi. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 9, 355-375. <https://doi.org/10.16947/fsmia.323388>.
- Parks, P. J. (2010). *Learning Disabilities. Diseases and Disorders*. San Diego: Reference Point Press.
- Pekel, D. (2010). *Özel Öğrenme Güçlüğü Olan ve Olmayan Çocukların Üst Bilişsel Özelliklerinin Karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Pierangelo, R. ve Giuliani, G. (2008). *Teaching Students with Learning Disabilities*. California: Corwin Press.
- Susam, B. ve Bayrakçı, M. (2021). Sınıf Öğretmenlerinin Özel Öğrenme Güçlüğü Yaşayan Öğrencilerin Özelliklerine Ve Eğitimlerine Yönelik Görüşleri. *Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 45-56. <https://dergipark.org.tr/en/pub/akuned/issue/67821/961394>.
- Şahin, A. (2010). *Kaynaştırma Yoluyla Eğitim Gören Öğrencilerin Sosyalleşme Sürecinde Karşılaştığı Sorunların Öğretmen Görüşüne Göre İncelenmesi (Erzurum İli Örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Tarhan, D. (2014). *Özgül Öğrenme Güçlüğü Olan ve Olmayan Çocuklarda Anne-Baba Tutumları ve Bazı Değişkenlere Göre Öz-Kavramı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Toy, S. N. (2015). *Sınıf Öğretmenlerinin Öğretmen Öz-Yeterlilikleri ile Kaynaştırma Eğitimine İlişkin Yeterlilik İnançlarının Karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Tuğrul, B., Metin-Aslan, Ö., Ertürk, H. G. ve Özen-Altinkaynak, Ş. (2014). Anaokuluna Devam Eden Altı Yaşındaki Çocuklar ile Okul Öncesi Öğretmenlerinin Oyun Hakkındaki Görüşlerinin İncelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 97-116. <https://doi.org/10.17679/iuefd.05509>.
- Urfalı-Dadandı, P. ve Şahin, M. (2018). Özgül Öğrenme Güçlüğü Tanısı Olan ve Normal Gelişim Gösteren Çocukların Benlik Kavramları, Öz-Yeterlik İnançları ve Sosyal Becerilerinin Karşılaştırılması. *Elementary Education Online*, 17(2), 532-545. <https://10.17051/ilkonline.2018.418895>.
- Ün, D. (2009). *Özel Öğrenme Güçlüğü Yaşayan Öğrencilere Yönelik Bilişsel Müdahale Programı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Vaughn, S., Hogan, A., Kouzekanani, K. ve Shapiro, S. (1990). Peer Acceptance, Selfperceptions, and Social Skills of Learning Disabled Students Prior to Identification. *Journal of Educational Psychology*, 82(1), 101-106. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.82.1.101>.
- Yaman, T. (2015). *Beden Eğitimi ve Oyunun Hafif Düzey Zihinsel Engelli Bireylerin Sosyal Beceri Kazanımları Üzerine Etkisinin Araştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur.
- Yekta, Y. (2010). *Kaynaştırma Uygulamaları Yapılan İlköğretim Okullarına Devam Eden Zihinsel Engelli Bireylerin Eğitim Yaşantılarına Yönelik Görüşlerinin Betimlenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yorgancı, Z. (2006). *Öğrenme Güçlüğü Görülen Çocukların Anksiyete ve Depresyon Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından Karşılaştırılmalı Olarak İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma, 2019 yılında yapıldığından Etik Kurul Kararı gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.

Katkı Oranı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkıda bulunmuştur.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE ALGILANAN DUYGUSAL İSTİSMAR İLE PSİKOLOJİK SAĞLAMLIK VE BİLİNÇLİ FARKINDALIK ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN İNCELENMESİ**S. DİLAN NAR*****Dr. Öğr. Üyesi Özlem ÇAKMAK TOLAN******ÖZET**

Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinde algılanan duygusal istismar ile psikolojik sağlamlık ve bilinçli farkındalık arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Katılımcılar 269 kadın (%75.4) 88 erkek (%24.6) olmak üzere toplam 357 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. Veri toplama sürecinde, “Algılanan Duygusal İstismar Ölçeği”, “Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği” ve “Bilinçli Farkındalık Ölçeği” kullanılmıştır. Verilerin analizinde t-testi, Pearson korelasyon analizi ve basit doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Cinsiyet değişkeninin psikolojik sağlamlık açısından anlamlı farklılıklar gösterdiği saptanmıştır. Algılanan duygusal istismar ile psikolojik sağlamlık arasında negatif yönde, bilinçli farkındalık ile psikolojik sağlamlık arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu saptanmıştır. Psikolojik sağlamlığın, algılanan duygusal istismarı yordadığı ve aralarında negatif yönde bir ilişki bulunduğu belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar ilgili alanyazın ışığında tartışılmaya çalışılmış ve öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Algılanan Duygusal İstismar, Psikolojik Sağlamlık, Bilinçli Farkındalık, Üniversite Öğrencileri

EXAMINATION OF THE RELATIONS BETWEEN PERCEIVED EMOTIONAL ABUSE IN UNIVERSITY STUDENTS AND PSYCHOLOGICAL RESILIENCE AND MINDFULNESS**ABSTRACT**

The study aims to examine the relationships between perceived emotional abuse and psychological resilience and mindfulness in university students. Participants consisted of 357 university students, 269 women (75.4%) and 88 men (24.6%). During the data collection process, “Perceived Emotional Abuse Scale”, “The Brief Resilience Scale” and “The Mindfulness Scale” were used. t-test, Pearson correlation analysis and simple linear regression analysis were used in the analysis of the data. It was determined that the gender variable showed significant differences in terms of psychological resilience. It was also determined that there is a negative relationship between perceived emotional abuse and resilience, and a positive relationship between mindfulness and resilience. It was determined that psychological resilience predicted perceived emotional abuse and there was a negative relationship between them. The results obtained were discussed in the light of the relevant literature and suggestions were presented.

Keywords: Perceived Emotional Abuse, Resilience, Mindfulness, University Students

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı, s.dilan.nar@hotmail.com, Orcid: 0000-0003-2515-827X

** Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, ozlemtolan@gmail.com, Orcid: 0000-0002-8128-6498

Araştırma Makalesi

Sayfa Sayısı: 356-377

Makale Geliş Tarihi: 06. 01. 2021

Makale Kabul Tarihi: 25.02.2022

Makale Yayın Tarihi: 28.02.2022

1.GİRİŞ

İstismar, milyonlarca çocuk, genç ve yetişkini olumsuz yönde etkileyen küresel bir sorundur. İstismar, TDK'ya (2019) göre, birinin iyi niyetini kullanma, sömürme anlamına gelmektedir. İstismar türlerine bakıldığında fiziksel, cinsel, duygusal (psikolojik) ve ekonomik istismar olarak sınıflandırıldığı görülmektedir (Ersanlı ve ark., 2013 ; Göde ve ark., 2000). Yurt dışı alanyazın incelendiğinde duygusal istismar (*emotional abuse*) kavramının psikolojik istismar (*psychological abuse*), psikolojik kötü muamele (*psychological maltreatment*), duygusal kötü muamele (*emotional maltreatment*) kavramlarıyla benzer anlamda kullanıldığı görülmektedir (Duman N., 2019; Royse, 2016). Duygusal istismarın araştırılması ve adlandırılması ilk olarak çocukların maruz kaldığı duygusal istismar üzerine gerçekleştirilen çalışmalar ile ortaya konulmuş, 1983 yılında Uluslararası Çocuk ve Gençlerin Psikolojik İstismarı Konferansı'nda duygusal istismar kavramı ayrıntılı olarak tanımlanmıştır. Çocuklara yönelik duygusal istismar, ebeveynin veya bakım veren kişinin çocuğa uygun, destekleyici bir ortam sağlamada ve çocuğun temel psikolojik gereksinimlerinin karşılanmasında gösterdiği tekrarlanan başarısızlığının yanı sıra, çocuğun gelişimi ve duygusal sağlığı üzerinde olumsuz etki eden davranışları içermektedir (Krug ve ark., 2002). Bu davranışlar ebeveynin veya bakım verenin çocuğa psikolojik olarak ulaşamaz olması, düşmanca ve/veya reddedici olması, içten olmaması, fazla eleştirel olması gibi ebeveyn davranışlarını içerebildiği gibi ebeveyn veya bakım verenin zarar verme niyeti olmadan aşırı koruyucu ve kısıtlayıcı davranışlar sergilemesi veya çocuğa ulaşılması zor hedefler konulması şeklinde de olabilmektedir (Briere ve ark., 1996). Garbarino ve Seeley (1986), duygusal istismar ve ebeveyn stilleriyle ilişkili olarak yaptıkları bir dizi araştırma sonucunda duygusal istismar gösteren ebeveynlerin ebeveynlik stillerini: reddeden ebeveyn (çocuğun duygusal isteklerini reddetmesi), izole eden ebeveyn (çocuğun sosyalleşmesini engellemesi), şiddet kullanan ebeveyn (korku atmosferi yaratması ve çocuğa yönelik sözel şiddet uygulaması), umursamaz ebeveyn (çocuğun isteklerine psikolojik gelişimine ve gereksinimlerine zarar verecek düzeyde etkisiz ve tepkisiz kalması), yanlış yönlendiren ebeveyn (çocuğun yanlış sosyalleşmesine neden olan, toplum içerisinde zarar verici davranışları destekleyen) olarak gruplandırmışlardır. Glaser ve Prior (2001) duygusal istismarı (1) duygusal erişilemezlik, tepkisizlik ve ihmal (2) çocuğa olumsuz ve yanlış yüklemeler (reddetme, aşağılama ve düşmanca davranma, çocuğu onun sevgiye layık olmadığına inandırmak) (3) çocukla gelişimsel olarak uygunsuz veya tutarsız etkileşimler (gerçekçi olmayan beklentiler, aşırı koruma ve travmatik olaylara maruz kalma dahil) (4) çocuğun bireyselliğini ve psikolojik sınırlarını tanımamak veya kabul etmemek (ebeveynlerin psikolojik ihtiyaçlarını karşılamak için çocuğu kullanmak, çocuğun içinde

bulunduğu kötü durumu görmemek ve yetişkinin inançlarının neler olduğunu belirlemek gibi) (5) çocuğun sosyal uyumunu teşvik etmede başarısızlık (yanlış sosyalleşme, yozlaşma ve bilişsel uyarım ve deneysel öğrenmenin sağlanamaması ve çocukları suç faaliyetlerine dahil etme gibi) şeklinde gruplandırmışlardır.

Çocuk duygusal istismarının nedenleri incelendiğinde; annenin yaşı, ebeveynlerin eğitim durumu, ailenin gelir düzeyi/yoksulluk, var olan sosyal destek, aile içi iletişimsizlik ve şiddet, madde kötüye kullanımı gibi faktörlerin duygusal istismar üzerinde etkili olabileceği belirtilmiştir (Güler ve ark., 2002; Krug, E. ve ark., 2002). Kulaksızoğlu (2004) ergen istismarını; çocuk ve ergenin kendisini (bedenini ve kişiliğini) olumlu biçimde algılamasını, değerlendirmesini ve geliştirmesini engelleyen her türlü olumsuz davranışı sergileme ve duygusal bakımdan zarar verecek şekilde davranma olarak ifade etmiştir. Ayrıca çocuk ve ergenin ruh sağlığını ve gelişimini bozan, reddetme, aşağılama, suçlama, tehdit etme gibi davranışlara maruz kalması da duygusal istismar olarak değerlendirilmektedir. Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (2010) tarafından Türkiye’de yapılan çalışmada 7-18 yaş arasındaki çocukların %49’u duygusal istismara tanık olurken her iki çocuktan birinin ise doğrudan duygusal istismara maruz kaldığı bildirilmiştir (UNİCEF, 2010). Güney Afrika’da 3515 ergen ile yapılan çalışmada, ergenlerin %35.5’i duygusal istismara uğradıklarını bildirmişlerdir (Voysey, 2016). Hindistan’da 1060 ergen kızla yapılan bir çalışmada ergenlerin %38’i duygusal istismara maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Çalışmada anne tarafından maruz kalma oranı %27, baba tarafından maruz kalma oranı ise %4.9 olarak açıklanmıştır (Radford ve ark., 2016). Sri Lanka’da ergenlerin üç aylık süreç içerisinde maruz kaldıkları duygusal istismarın incelendiği bir çalışmada, ergenlerin %28’i en az bir duygusal istismar türüne maruz kaldıklarını rapor etmişlerdir (Perera, 2009).

Çocuk ve ergenlerde maruz kalınan duygusal istismar umutsuzluk düşüncelerine, davranış problemlerine (Cui ve Liu, 2020; Oh, A. ve ark., 2019), akademik başarısızlığa, depresyona (Li ve ark., 2021), intihar düşüncesine veya davranışına (Hadland, S. E ve ark., 2015), intihar amaçlı olmayan kendine zarar verme (Gu ve ark., 2020) davranışına neden olabilmektedir. Çocukluk ve ergenlikte maruz kalınan duygusal istismar; bireylerin öz saygısında azalmaya, sosyal destek duygusunda azalmaya, umutsuzluk hissi yaşanmasına, yaşamdan memnun olmamaya ve çeşitli psikopatolojileri geliştirme riskinin yüksek olmasına neden olabilmektedir. İlgili alanyazın incelendiğinde maruz kalınan duygusal istismarın yetişkinlik döneminde; depresyon (Chen ve ark., 2021; Christ C. ve ark., 2019; Cui ve Liu, 2020; Humphreys ve ark., 2020; Liu, 2017; Martin ve

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

ark., 2014), bipolar bozukluk (Garno ve ark., 2005; Palmier ve ark., 2016), alkol kullanımı (Kisely ve ark., 2020), post travmatik stres bozukluğu (Gama ve ark., 2021; Hoeboer ve ark., 2021), intihar (Angelakis ve ark., 2019; Demirkol ve ark., 2020; Hadland ve ark., 2015) ile ilişkili olduğu saptanmıştır. Yetişkinlikte maruz kalınan duygusal istismar: sözlü taciz (aşağılama, hakaret, bağırma), izolasyon (kişilerle görüşülmesinin engelleme, aktiviteleri sınırlandırma), korkuya neden olma (tehdit, korkutma) duygusal istekleri göz ardı etme, devamlı olarak eleştirilme, ekonomik özgürlüğün elinden alınması, zorbalık ve yıldırma, reddetme gibi tutum ve davranışları içermektedir. (APA, 2021; Dağlı ve İnancı, 2005; Mazza ve ark., 1996). İlgili alanyazın incelendiğinde yetişkinlikte maruz kalınan duygusal istismar çalışmalarının genellikle kadınlara yönelik aile içi duygusal istismar (Garcia-Moreno ve ark., 2005; Tsirigotis, K. ve Łuczak, J., 2018) ve yakın partner tarafından gerçekleştirilen duygusal istismar (McClintock ve ark., 2021; Lausi, G. ve ark., 2021; Sease, T.B ve ark., 2021) olarak ele alındığı görülmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (2005) tarafından kadın sağlığı ve kadına yönelik aile içi şiddetin incelendiği araştırmada, kadınların %20-75'inin yaşamları boyunca bir partnerden bir veya daha fazla kez duygusal istismar davranışına maruz kaldıkları raporlanmıştır. Türkiye'de yapılan Kadına Yönelik Aile içi Şiddet Araştırması'na (2014) göre, Türkiye genelinde kadınların yaşamlarının herhangi bir döneminde maruz kaldıkları duygusal şiddet/istismarın %44 olduğu belirlenirken, kadınların 15 yaşından sonra maruz kaldıklarını belirttikleri yakın ilişkide buldukları erkekler dışındaki kişiler tarafından gerçekleştirilen duygusal şiddetin/istismarın ülke genelinde %22 düzeyinde olduğu raporlanmıştır. Tiwari ve arkadaşlarının (2018), Hindistan'daki kadınların maruz kaldıkları duygusal istismarının incelenmesi amacıyla gerçekleştirdikleri kesitsel çalışmada, kadınların %14'ünün eşinin duygusal istismarına maruz kaldığını bildirdikleri saptanmıştır. Patterson ve arkadaşları (2020) tarafından üniversite öğrencileri ile yapılan bir çalışmada, duygusal ve sözlü istismara maruz kalma oranı %35 olarak belirlenmiştir.

1.1. Psikolojik Sağlamlık

Mevcut çalışmanın bir diğer değişkeni olan psikolojik sağlamlık, Latince “resilire” kökünden türemiş İngilizce kelime karşılığı “resilience” olan, Türkçe karşılığı sağlamlık (Aydın ve Gizir, 2006; Gizir, 2007; Güloğlu ve Kararımak, 2010), dayanıklılık (Basım ve Çetin, 2011), yılmazlık (Özcan, 2005), kendini toparlama gücü (Terzi, 2006) olarak çevrilen bir kavramdır. Luthar ve arkadaşları (2000) psikolojik sağlamlığı kayda değer sıkıntılı durumlara rağmen olumlu uyum süreçlerini kapsayan dinamik bir yapı olarak tanımlarken, Masten (2001) ise psikolojik sağlamlığı gelişimi ve adaptasyonu ciddi anlamda tehdit eden durumlara rağmen iyi sonuçlar elde edilebilmesi olarak

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

tanımlamıştır. Psikolojik sağlamlık kavramı genel olarak; yaşanılan zorlu deneyimlere ve dezavantajlı durumlara rağmen ayakta kalabilme, tahammül edebilme, duyarlı olma, bozulan iç dengenin yeniden sağlanması anlamını taşımaktadır (Bonanno, 2004; Garmezy, 1991). Psikolojik sağlamlık kavramı, çocukların iyi gelişimsel sonuçlar elde etmek için zorlukların üstesinden nasıl geldiklerini, bazı çocukların bu dezavantajlı durumlara maruz kalmasına rağmen, -diğer çocuklar zorlanırken- bu zorlukların üstesinden gelmelerini sağlayan özel bir şey olup olmadığının sorgulanması sonucunda ortaya çıkmıştır. Psikopatolojiyi önlemenin daha iyi yollarını öğrenmek ve risk altındaki çocuklar arasında sağlıklı gelişimi teşvik etmek, psikolojik sağlamlığın özünde yer alan iki pragmatik misyonu temsil etmektedir (Masten ve Coatsworth J.D., 1998). Psikolojik sağlamlık kavramını incelemek için iki önemli olgunun var olması gerekmektedir. Bu olgular; bireyin dezavantajlı bir duruma veya yüksek risk durumuna maruz kalması (ihmal, istismar, ebeveyn kaybı, aile içi şiddet) ve bu durumlar karşısında uyumunun veya gelişim kapasitesinin iyi olması şeklindedir.

Psikolojik sağlamlığın risk faktörleri; psikolojik sağlamlığı olumsuz yönde etkileyen, sıkıntıya ve sıkıntının olumsuz sonuçlarının doğmasına sebep olan faktörlerdir. Psikolojik sağlamlığı etkileyen risk faktörleri; bireysel, ailesel ve çevresel risk faktörleri olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Bireysel risk faktörleri; bireyin erken doğum öyküsü, bireyde var olan kronik rahatsızlıklar ve anti-sosyal davranışları içerirken; ailesel risk faktörleri arasında ise geniş aileye veya genç anneye sahip olma, ebeveynin rahatsızlanması, ebeveynin boşanması veya ebeveynin ölümü yer almaktadır. Çevresel risk faktörlerini, ekonomik zorluklar ve yoksulluk, çocuk ihmal ve istismarı, savaş ve doğal afetler gibi toplumsal travmalar oluşturmaktadır (Gizir, 2007). Duygusal istismar ve psikolojik sağlamlık kavramları arasındaki ilişki incelendiğinde, duygusal istismarın psikolojik sağlamlığı etkileyen çevresel risk faktörleri arasında yer aldığı, psikolojik sağlamlığın ise duygusal istismarın koruyucu faktörlerinden biri olduğu belirtilmiştir (Kanak ve Arslan, 2018). Bu bilgiler ışığında duygusal istismar ve psikolojik sağlamlık kavramlarının karşılıklı etkileşim halinde olduğu düşünülmektedir. Arslan (2021) tarafından yapılan üniversite öğrencilerinde psikolojik kötü muamele ile sosyal iyi oluş arasındaki ilişkide psikolojik sağlamlığın aracı rolünün incelediği bir çalışmada, psikolojik kötü muamelenin psikolojik sağlamlık üzerinde önemli bir yordayıcı olduğu, psikolojik kötü muamelenin psikolojik sağlamlık ile anlamlı ve olumsuz yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Antello ve arkadaşlarının (2021) yaşanılan psikolojik istismar ile psikososyal sıkıntı ve psikopatolojik belirtiler arasındaki ilişkide sosyal işlevsellik ve psikolojik sağlamlığın aracı rolünü incelemek amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmada, psikolojik istismar mağdurlarının, mağdur olmayanlara göre daha düşük düzeyde sosyal işlevsellik ve psikolojik sağlamlık düzeyine sahip oldukları saptanmıştır.

1.2. Bilinçli Farkındalık

Mevcut çalışmada ele alınan değişkenlerden biri de bilinçli farkındalık kavramıdır. Bilinçli Farkındalık kavramının kökleri, bilinçli dikkat ve farkındalığın aktif olarak geliştirildiği 2.500 yıllık Budizm öğretilerinden gelmektedir. Kavram köken olarak *Sati* kelimesinden türetilmiş olup İngilizceye *memory* olarak çevrildikten sonra *mindfulness* ismini almıştır. Bilinçli farkındalık yargılamadan, o ana ve o andaki deneyimlere yoğunlaşmak, dikkatin sürdürülmesi ve deneyimlerin kabulü olarak tanımlanmaktadır (Brown ve Ryan, 2003; Kabat-Zinn, 1994). Bilinçli farkındalık, geçmişte yaşanan veya gelecekte planlanan, olası deneyimler ve duyguların etkisi altında kalmadan kabul, şefkat ve yargısız bir şekilde *an'da* kalabilmektir (Bishop ve ark., 2004). Farkındalığın amacı, kişinin kendini inançlara, düşüncelere veya duygulara olan güçlü bağılıktan kurtararak farkındalığı her an sürdürmek ve böylece daha büyük bir duygusal denge ve esenlik duygusu geliştirmektir (Ludwig ve Kabat-Zinn, 2008).

Jon Kabat-Zinn'e (2013) göre, erken çocuklukta yaşanan izolasyon, şiddet, zulüm ve istismar deneyimleri, yaşamın ilerleyen dönemlerinde duygusal engellere yol açmanın yanı sıra kişinin kendine ve dünyaya atfettiği görüşlerin olumsuz olmasına neden olmakta ve kişi kendini değersiz, sevgiye ve saygıya layık olmayan bir birey olarak değerlendirmektedir. Çocukken yaşanan bu istismar deneyimi ve çocuğun ebeveynleriyle yakınlığındaki eksiklik, farkında olsa da olmasa da kişide derin izler bırakır. İyileşebilir olan bu yara için öncelikle bu yaranın kopmuş bir bağlantı olarak kabul edilmesi, yaranın ve kendinin kabulü, beden dinlenmesi ve kişinin kendisine karşı olumlu duygular beslemesi gerekir. Bilinçli farkındalığın ardındaki ilkelerden kendini kabul; kişinin kendini eleştirmeden, öz yargılama olmaksızın kendine karşı nazik olmasını içerir. Böylelikle kişinin endişeli, rahatsız edici düşünceleri ve deneyimleri hatırladığında veya bu deneyimler ile karşılaştığında kendini temellendirme yeteneklerini yeniden kazanması sağlanır.

Duygusal istismarın, kişinin öz değer duygusu ve benlik saygısı üzerindeki olumsuz etkisi göz önüne alındığında, duygusal istismara maruz kalan bireylerde bilinçli farkındalığın ve kendini kabul etmenin düşük olması beklenmektedir (Bernstein ve ark., 2003; Frewen ve ark., 2012; Michal ve ark., 2007). Brett ve arkadaşlarının (2018) gerçekleştirdiği bir araştırmada, duygusal istismara ve olumsuz deneyimlere maruz kalmanın düşünce ve duyguları tanımlamada zorluk yaşanmasına etki edebileceği belirtilerek; duygusal istismar ve olumsuz erken deneyime sahip olan öğrencilerin daha düşük bilinçli farkındalık seviyelerinin olduğu saptanmıştır. Wu ve arkadaşları (2018) tarafından yapılan üniversite öğrencilerinde çocuklukta maruz kalınan kötü muamele ile yetişkinlik döneminde depresif belirtiler,

öz anlayış ve minnettarlık arasındaki ilişkilerin incelendiği araştırmada, çocuklukta maruz kalınan kötü muamelenin, bilinçli farkındalık ile negatif ilişkili olduğu belirlenmiştir. Duygusal istismarın kişinin kendini değerlendirmesini, benlik saygısını, psikolojik sağlamlığını ve bilinçli farkındalığını olumsuz yönde etkileyen bir unsur olduğu ilgili alanyazında farklı çalışmalarda karşımıza çıkmaktadır (Lee ve ark., 2018; Maples ve ark., 2014; Seon ve ark., 2021; Soffer ve ark., 2008; Sola-Carmona, J.J. ve ark., 2016).

Alanyazında duygusal istismarın çoğunlukla, çocuğun maruz kaldığı duygusal istismar veya bireylerde çocukluk döneminde görülen bir travmatik yaşantı olarak ele alındığı (Beutel ve ark., 2017; Edwards ve ark., 2014; Happer ve ark., 2017; Klika ve ark., 2013, Paul, H.A. 2021) görülmektedir. Duygusal istismarın sadece çocuk, kadın ve yaşlıların maruz kaldığı bir durum olarak ele alınamayacağı, aynı zamanda geniş bir yelpazede yetişkin bireylerin maruz kaldığı ciddi bir olgu olduğu belirtilmektedir (Ersanlı ve ark., 2013). Bu bilgiler ışığında yetişkinlik döneminde aile, yakın ilişkiler, arkadaşlar çerçevesinde bütüncül olarak maruz kalınan duygusal istismar üzerinde psikolojik sağlamlık ve bilinçli farkındalık arasındaki ilişkilerin incelendiği bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Gerçekleştirdiğimiz çalışmamızın bu konuda alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda araştırmada yanıt aranan sorular aşağıda belirtilmektedir.

1. Üniversite öğrencilerinin algılanan duygusal istismar, psikolojik sağlamlık ve bilinçli farkındalık düzeyleri cinsiyete göre farklılaşmakta mıdır?
2. Üniversite öğrencilerinde algılanan duygusal istismar düzeyleri ile psikolojik sağlamlık düzeyleri ve bilinçli farkındalık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
3. Üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlık ve bilinçli farkındalık düzeyleri algılanan duygusal istismarı yordamakta mıdır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada üniversite öğrencilerinde algılanan duygusal istismar ile psikolojik sağlamlık ve bilinçli farkındalık arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu araştırma ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modelleri iki ve daha fazla değişken arasındaki birlikte değişim varlığını belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir (Karasar, 2005).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın örneklemini, 2021-2022 eğitim-öğretim döneminde çeşitli üniversitelerde okuyan 269 kadın (%75, $\bar{x} = 21.4$, $ss = 4.35$), 88 erkek (%25; $\bar{x} = 21.7$, $ss = 4.22$) olmak üzere toplam 357 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin %1.1'i ($n = 4$) hazırlık sınıfı, %26.1'i ($n = 93$) birinci sınıf, %25.5'i ($n = 91$) ikinci sınıf, %27.5'i ($n = 98$) üçüncü sınıf, %17.4'ü ($n = 62$) dördüncü sınıf, %1.1'i ($n = 4$) beşinci sınıf ve %1.4'ü ($n = 5$) altıncı sınıf öğrencileridir.

2.3. İşlem

Çalışma için Dicle Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu tarafından gerekli etik izin alındıktan sonra katılımcılara bilgilendirilmiş onam formu aracılığıyla çalışma hakkında bilgi verilip katılımcıların izinleri alınmıştır. Katılımcılar çalışmaya gönüllülük esasıyla katılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçekler Google Form aracılığıyla elektronik ortamda düzenlenmiş olup veriler Ekim-Aralık 2021 tarihleri arasında çevrimiçi olarak elde edilmiştir. Katılımcıların ölçekleri tamamlama süresi ortalama 20-25 dakika sürmüştür.

2.4. Veri Toplama Araçları

Katılımcıların algıladıkları duygusal istismarı ölçmek için Algılanan Duygusal İstismar Ölçeği, psikolojik sağlamlık düzeyini ölçmek amacıyla Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği, bilinçli farkındalık düzeyini ölçmek amacıyla Bilinçli Farkındalık Ölçeği ve sosyo-demografik verilerinin elde edilmesi için Demografik Bilgi Formu kullanılmıştır.

2.4.1. Demografik Bilgi Formu

Sosyo-demografik bilgi formu araştırmacılar tarafından katılımcıların demografik bilgilerine ulaşmak için oluşturulmuştur. Yaş, cinsiyet, anne ve babanın eğitim durumu, aile yapısı gibi maddeleri içermektedir.

2.4.2. Algılanan Duygusal İstismar Ölçeği (ADIÖ)

Ersanlı ve arkadaşları tarafından (2013) yetişkin bireylerin algıladıkları duygusal istismar düzeylerinin saptanması amacıyla 61 maddeden oluşan öz bildirim dayalı Algılanan Duygusal İstismar Ölçeği geliştirilmiştir. Her bir madde için 'tamamen katılıyorum', 'katılıyorum', 'kararsızım', 'katılmıyorum', 'tamamen katılmıyorum' şeklinde altı düzeyde derecelendirme

kullanılmıştır. 61 maddeden 3 maddesi olumlu ifade içerirken 58 madde olumsuz ifade içermektedir. Ölçekten en fazla 305 puan, en düşük 61 puan alınabilmektedir, Algılanan duygusal istismar puanlarının artması bireylerin algıladıkları duygusal istismarın yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı .95 olarak belirtilmiştir. Bu çalışmada iç tutarlılık katsayısı .97 olarak bulunmuştur.

2.4.3. Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (KPSÖ)

Smith ve arkadaşları (2008) tarafından geliştirilen Doğan (2015) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan ölçek 6 maddeden oluşmakta ve 5'li likert tipindedir. Ölçekten alınan yüksek puan psikolojik sağlamlığın yüksek olduğunu göstermektedir. Doğan'ın (2008) gerçekleştirdiği geçerlilik güvenirlik çalışmasında Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı .83 olarak bulunurken, bu çalışmada Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı .85 olarak belirlenmiştir.

2.4.4. Bilinçli Farkındalık Ölçeği (BİFÖ)

Brown ve Ryan (2003) tarafından geliştirilen Bilinçli Farkındalık Ölçeği (BİFÖ), Türkçe güvenirlik geçerlik çalışması Özyeşil ve arkadaşları (2011) tarafından gerçekleştirilmiştir. BİFÖ, günlük yaşamdaki anlık deneyimlerin farkında ve bunlara karşı dikkatli olma yönündeki genel eğilimi ölçen 15 maddelik bir ölçektir. Artan bilinçli farkındalık puanları, bilinçli farkındalığın yüksek olduğu anlamına gelmektedir. "1: hemen hemen her zaman, 2: çoğu zaman, 3: bazen, 4: nadiren, 5: oldukça seyrek, 6: hemen hemen hiçbir zaman" şeklinde 6'lı likert tipi bir ölçektir. Özyeşil ve arkadaşları (2011) tarafından gerçekleştirilen geçerlilik güvenirlik çalışmasında Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı .80 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada ise Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı .86 olarak hesaplanmıştır.

2.5. Veri Analizi

Araştırmadan elde edilen verilerin analizleri, IBM SPSS- 26 (Statistical Package for Social Sciences) programı ile gerçekleştirilmiştir. Basıklık ve çarpıklık değerleri -2 ile +2 arasında değer aldığı için değişkenlerin normal dağılım gösterdiği varsayılmıştır (George ve Mallery, 2010). Normallik varsayımına uyan ölçekler için değişkenlerin ortalamaları arasındaki farklılıkları belirlemek için bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır. Ölçekler ve değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. Üniversite öğrencilerinde psikolojik

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

sağlamlık ve bilinçli farkındalığın algılanan duygusal istismarı yordayıp yordamadığının belirlenmesi için basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır.

3. BULGULAR

Üniversite öğrencilerinin algılanan duygusal istismar düzeylerini değerlendirmek için Algılanan Duygusal İstismar Ölçeği, Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği ve Bilinçli Farkındalık Ölçeklerinden elde edilen toplam puanlara ait ortalama, standart sapma, basıklık ve çarpıklık değerleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Araştırma Değişkenlerine İlişkin Betimsel İstatistikler

Ölçekler	N	\bar{x}	Ss	Çarpıklık	Basıklık
Algılanan Duygusal İstismar	357	2.0975	.75696	.881	.108
Psikolojik Sağlamlık	357	2.9122	.89321	-.008	-.364
Bilinçli Farkındalık	357	3.7966	.91871	-.530	.167

Üniversite öğrencilerinde cinsiyet değişkenine göre algılanan duygusal istismar, psikolojik sağlamlık ve bilinçli farkındalık puanlarının birbirinden anlamlı şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için bağımsız örneklem t testi analizi yapılmıştır. Yapılan analizlere ilişkin bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

3.1. Üniversite Öğrencilerinin Algılanan Duygusal İstismar, Psikolojik Sağlamlık Ve Bilinçli Farkındalık Düzeylerinin Cinsiyetler Açısından İncelenmesi

Tablo 2: Araştırma Değişkenlerinin Cinsiyet Açısından Karşılaştırmasına İlişkin t Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	\bar{x}	ss	t	t testi df	p
Algılanan Duygusal İstismar	Kadın	269	2.08	.753	-.690	355	.491
	Erkek	88	2.14	.770			
Bilinçli Farkındalık	Kadın	269	3.800	.923	.121	355	.904
	Erkek	88	3.786	.908			
Psikolojik Sağlamlık	Kadın	269	2.81	.855	-3.838	355	.000
	Erkek	88	3.22	.938			

Üniversite öğrencilerinin algılanan duygusal istismar, psikolojik sağlamlık ve bilinçli farkındalık düzeylerinin cinsiyetler açısından anlamlı bir farklılığa sahip olup olmadığı incelenmiştir. Algılanan duygusal istismar düzeyi açısından kadınların algılanan duygusal istismar düzeyleri ($\bar{x} = 2.08$, $ss = .753$) ve erkeklerin algılanan duygusal istismar düzeyleri ($\bar{x} = 2.14$, $ss = .770$) arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($t(355) = -.690$, $p = .491$). Bilinçli farkındalık değişkeni açısından; kadınların bilinçli farkındalık düzeyleri ($\bar{x} = 3.80$, $ss = .923$) ile erkeklerin bilinçli farkındalık düzeyleri ($\bar{x} = 3.78$, $ss = .908$) arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır ($t(355) = .121$, $p = .904$). Psikolojik sağlamlık düzeyi açısından ise, kadınların psikolojik sağlamlık düzeyleri ($\bar{x} = 2.81$, $ss = .855$) ile erkeklerin psikolojik sağlamlık düzeyleri ($\bar{x} = 3.220$, $ss = .938$) arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($t(355) = -3.83$, $p < .001$). Erkek üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlık düzeylerinin, kadın üniversite öğrencilerinden yüksek olduğu belirlenmiştir.

3.3. Üniversite Öğrencilerinin Algılanan Duygusal İstismar, Psikolojik Sağlamlık Ve Bilinçli Farkındalık Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

Tablo 3: Kullanılan Ölçme Araçları Arasındaki Korelasyon Katsayıları

Değişkenler	1	2	3
1. Algılanan Duygusal İstismar	1		
2. Psikolojik Sağlamlık	-.315**	1	
3. Bilinçli Farkındalık	-.098	.128*	1

** $p < .01$ * $p < .05$

Üniversite öğrencilerinin algılanan duygusal istismar düzeyleri ile psikolojik sağlamlık düzeyleri arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur ($r = -.315$, $n = 357$, $p < .01$). Ayrıca algılanan duygusal istismar ile bilinçli farkındalık arasında anlamlı yönde ilişki saptanmamıştır ($r = -.098$, $n = 357$, $p > .05$). Bilinçli farkındalık ile psikolojik sağlamlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($r = .128$, $n = 357$, $p < .05$).

3.4. Algılanan Duygusal İstismarın Yordanmasına İlişkin Bulgular**Tablo 4: Basit Doğrusal Regresyon Analizi**

	B	Standart Hata	B	t	P	R ²	F	p
Sabit	2.875	.130	-	22.108	.00	-.097	39.06	0.00
Psikolojik Sağlık	-.267	.043	.315	-6.250	.00			

Psikolojik sağlamlığın algılanan duygusal istismarı yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda varyansın %9.7'sinin regresyon modeli tarafından açıklandığı bulunmuştur. Analiz sonuçları göz önünde bulundurulduğunda, psikolojik sağlamlığın algılanan duygusal istismarı istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir ($F(1, 355) = 39.06$ $p < 0.001$, $R^2 = .097$).

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Yetişkinlik döneminde cinsiyet farkı göz etmeksizin; aile, yakın ilişkiler, arkadaşlar çerçevesinde bütüncül olarak maruz kalınan duygusal istismar üzerinde psikolojik sağlamlık ve bilinçli farkındalık arasındaki ilişkilerin doğrudan incelenmesinin amaçlandığı çalışmamızda erkek üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlık düzeylerinin kadın üniversite öğrencilerinden yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç ile ilgili olarak alanyazında farklı bulguların olduğu görülmektedir (Bulut, 2016; Kabasakal ve Arslan, 2014; Kanak ve Arslan, 2018). Maples ve arkadaşlarının (2014) üniversite öğrencilerinde çocukluk dönemi istismarı ile psikolojik sağlamlık arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada, erkek üniversite öğrencilerinin, kadın üniversite öğrencilerine göre psikolojik sağlamlık düzeylerinin yüksek olduğu saptanmıştır. Yalcin-Siedentopf ve arkadaşlarının (2021) yetişkinlerde stres algısı, psikolojik sağlamlık ve algılanan sosyal destek arasındaki ilişkileri inceledikleri çalışmada, erkek katılımcıların kadınlara göre psikolojik sağlamlık düzeylerinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Tamres ve ark. (2002) erkeklerin daha eylem odaklı olduklarını ve problem odaklı başa çıkma stratejilerini daha sık kullandıklarını, kadınların ise duygu odaklı başa çıkma stratejilerini daha sık kullandıklarını belirtmişlerdir. Dökmen (2017) toplumsal cinsiyet rollerinin kişilerin davranışlarında ve dünyalarında etkili olduğunu ve bu durumun toplumun beklentileri doğrultusunda hareket edilmesine neden olabileceğini ileri sürmüştür. Sosyo-kültürel bağlamda erkeklerden sağlam olmaları, güçlü durmaları ve kadına kol kanat gerip kadını korumaları beklenilmektedir. Bu çerçevede, erkeklerin kadınlardan psikolojik olarak daha sağlam görülmesinin veya erkeklerin daha sağlam olduklarını ifade etmeleri üzerinde toplumsal rollerin içselleştirilmesinin etkili olabileceği düşünülmektedir.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Algılanan duygusal istismar ile psikolojik sağlamlık arasındaki ilişkinin incelenmesi günümüzde araştırılan önemli konularından biridir. Araştırmamızda algılanan duygusal istismar ile psikolojik sağlamlık arasında negatif yönlü anlamlı ilişki saptanmış ve psikolojik sağlamlığın, algılanan duygusal istismarı yordadığı belirlenmiştir. Araştırmamızda elde edilen bu sonucun alanyazınla uyumlu olduğu görülmektedir (Antelo ve ark., 2021; Arslan ve Balkıs, 2016; Bostan ve Duru, 2019; Chang ve ark., 2021; Cicchetti ve ark., 1993; Cicchetti ve Rogosh, 1997; Yakıcı, B. Ve Kandemir, 2021; Wei ve ark., 2020). Liang ve arkadaşları (2019) tarafından yapılan ve duygusal kötü muamele ile psikolojik sağlamlık arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmada, psikolojik sağlamlık ile duygusal kötü muamelenin negatif yönde ilişkili olduğu belirlenmiştir. Lee ve arkadaşlarının (2018) duygusal ihmal, depresif belirtiler ve psikolojik sağlamlık arasındaki ilişkileri inceledikleri bir diğer çalışmada, çocukluk çağında gerçekleşen duygusal ihmalin her iki cinsiyet grubunda da düşük psikolojik sağlamlık ile ilişkili olduğu saptanmıştır. İlgili alanyazında birinci dalga psikolojik sağlamlık çalışmalarının risk altında olan çocuklara yönelik çalışmalarla başladığı ve risk altındaki çocukların sağlıklı gelişiminin sağlanmasının amaçlandığı belirtilmektedir (Masten, 2007). Duygusal istismara maruz kalma durumunun, duygusal istismarın aile, partner, akranlar yani kim tarafından maruz kalındığı fark etmeksizin, bireyde algılanan sosyal desteğin azalmasına, öz değer duygusunda azalmaya, depresyona ve kırılganlığa neden olabileceği ileri sürülmektedir (Fasciano ve ark., 2020; Xie ve ark., 2021). Duygusal istismarın, kişinin kırılganlığını arttırarak uzun vadeli psikolojik hasara neden olabileceği ve olumsuz çocukluk yaşantılarının psikolojik sağlamlığı olumsuz yönde etkileyebileceği belirtilmektedir (Cicchetti ve Rogosch, 2007). Bu bilgiler ışığında maruz kalınan duygusal istismarın bireyin öznel iyi oluşunu olumsuz yönde etkilediği, kendini ve çevresini olumsuz olarak değerlendirmesine neden olabileceği ve dolayısıyla psikolojik sağlamlığı azaltıcı bir etki oluşturabileceği düşünülmektedir

Araştırmamız sonucunda algılanan duygusal istismar ile bilinçli farkındalık arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Araştırmamızda elde ettiğimiz bu sonucun alanyazınla uyumlu olmadığı görülmektedir. İlgili alanyazında algılanan duygusal istismar ile bilinçli farkındalık arasındaki ilişkinin doğrudan incelenmesine yönelik çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Alanyazında gerçekleştirilen çalışmalarının çoğunda bilinçli farkındalığın aracı değişken rolü incelenirken (Arslan, 2017; Cesur ve ark., 2018; Demirkol ve ark., 2020; Kircaburun, K. ve ark., 2021) alışmamızda algılanan duygusal istismar ile bilinçli farkındalığın doğrudan ilişkisi incelenmiştir. Alanyazında algılanan duygusal istismar ile bilinçli farkındalık arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalarda iki değişken arasında negatif yönlü anlamlı ilişki olduğu belirtilmiştir (Brett

ve ark., 2018; Kuhlman ve ark., 2017; Michal ve ark., 2007; Wu ve ark., 2018). Araştırmamızda algılanan duygusal istismar ile bilinçli farkındalık arasında anlamlı bir ilişki saptanmaması ile ilgili olarak kullanılan ölçme araçlarının, örneklem grubunun ve kültürel özelliklerin etkilerinin olabileceği düşünülmektedir.

Mevcut çalışmada bilinçli farkındalık ile psikolojik sağlık arasında pozitif yönde anlamlı ilişki saptanmıştır. Elde edilen sonucun alanyazınla uyumlu olduğu görülmektedir (Alharbi ve ark., 2021; Atalay, 2020; Delian ve ark., 2021; Hwang WJ ve ark., 2018; Lee ve ark., 2021; O'Connor ve ark. 2021; Sünbül ve Güneri, 2019; Yavuz, 2009). Wang (2019) tarafından yapılan farkındalık, sağlık, öz saygı ve yaşam doyumu arasındaki ilişkilerin incelendiği çalışmada; bilinçli farkındalık, benlik saygısı, sağlık ve yaşam doyumunun birbiriyle pozitif yönde ilişkili olduğu saptanmıştır. Psikolojik sağlamlığı arttıran en önemli öğelerden birinin bilinçli farkındalık olabileceği ve psikolojik sağlık düzeyinin yüksek olmasının kırılganlığı azaltarak psikolojik sağlamlığı olumlu yönde etkileyebileceği belirtilmektedir (Keye ve Pidgeon, 2014). Bilinçli farkındalığı yüksek bireylerin, geçmiş zorlukları veya gelecekte olası olumsuz durumları düşünmek yerine şu ana odaklandıkları, kendilerine ve deneyimlerine şefkatle yaklaştıkları görülmektedir. Bu durum sonucunda, düşünmenin yaratacağı olumsuz etkilerden daha az etkilenmekte ve bilinçli farkındalığın artması ortaya çıkabilmektedir. Söz edilen bu boyutların psikolojik sağlık düzeyinin yükselmesi üzerinde etkili olabileceği düşünülmektedir.

5. SINIRLILIKLAR VE ÖNERİLER

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırmanın örnekleminin kadın erkek dağılımının dengeli olmaması ve araştırma verilerinin online toplanması sınırlılıklar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, Algılanan Duygusal İstismar Ölçeği'nin alt boyutlarının olmaması bir başka sınırlılık olarak ele alınmaktadır. Algılanan duygusal istismar ile ilgili olarak ileride yapılacak çalışmaların daha geniş örneklem üzerinde, farklı değişkenler ile yapılması, farklı ölçme araçlarının kullanılması önerilmektedir. Teknoloji çağı içerisinde olduğumuz bu dönemlerde duygusal istismarın yalnızca yüz yüze gerçekleşmeyeceği göz önünde bulundurularak sosyal medyada, internette maruz kalınan duygusal istismarın da incelenmesi gerektiği düşünülmektedir. Duygusal istismara yönelik önleyici çalışmaların yanı sıra psikolojik destek hatlarının oluşturulmasıyla yaşanan duygusal istismar durumunun olası sonuçlarının azaltılmasının sağlanması ve psikolojik yardım konusunda yönlendirici bilgilerin verilmesi gerekli görülmektedir. Ebeveynler ile sağlıklı ve sıcak bir ilişkinin olması, işlevsel başa çıkma stratejilerine sahip olunması, sosyal desteğin varlığı psikolojik sağlamlığı

arttıran unsurlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, okul psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri kapsamında ebeveynlere yönelik, çocuk ve ergenlerle sağlıklı iletişim, ihmal ve istismar ve olumsuz etkileri gibi konularda eğitimler verilebilir. Psikolojik sağlamlığı desteklenmesini sağlayacak, bireylerin işlevsel başa çıkma stratejilerinin öğretilmesini, öz değer duygusunun artmasını ve sosyalleşmesini içeren bireysel ve grupla psikolojik danışma çalışmalarının yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aile Sosyal Politikalar Bakanlığı-ASPB ve Hacettepe Üniversitesi. (2015). *Türkiye’de kadına yönelik aile içi şiddet araştırması raporu*, 2015. Ankara: Elma Teknik Basım Matbaacılık.
- Alharbi, B. H., Mhedat, F.A. ve Alkhazaleh, Z.M. (2021). Mindfulness and its relation to psychological resilience and depression of distinguished students. *Journal Educational and Social Research*, 11, 91-91.
- American Psychological Association. Emotional Abuse. In APA dictionary of psychology. Retrieved January 1, 2022, from <https://dictionary.apa.org/emotional-abuse>
- Angelakis, I., Gillespie, E. ve Panagioti, M. (2019). Childhood maltreatment and adult suicidality: A comprehensive systematic review with meta-analysis. *Psychological Medicine*, 49(7), 1057-1078. doi:10.1017/S0033291718003823.
- Antelo E, Saldaña O ve Rodríguez-Carballeira Á. (2021). The impact of group psychological abuse on distress: the mediating role of social functioning and resilience. *Eur J Psychotraumatol*. Aug 13;12(1):1954776. doi: 10.1080/20008198.2021.1954776. PMID: 34408819; PMCID: PMC8366645.
- Arslan, G. (2017). Psychological maltreatment, forgiveness, mindfulness, and internet addiction among young adults: A study of mediation effect. *Computers in Human Behavior*, 72, 57–66.
- Arslan, G. (2021). Psychological maltreatment predicts decreases in social wellbeing through resilience in college students: A conditional process approach of positive emotions. *Current Psychology*. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-01583-0>
- Arslan, G., ve Balkıs, M. (2016). Ergenlerde duygusal istismar, problem davranışlar, öz yeterlik ve psikolojik sağlamlık arasındaki ilişki. *Sakarya University Journal of Education*, 6(1), 8-22
- Atalay, M. (2020). *Mersin üniversitesi çalışanlarında bilinçli farkındalık ve psikolojik dayanıklılık ilişkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi). Çağ Üniversitesi, Mersin.
- Aydın, G., ve Gizir, C. (2006). Psikolojik Sağlamlık ve Ergen Gelişim Ölçeği’nin uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 26(3), 87-99
- Basım, H.N. ve Cetin, F. (2011). The reliability and validity of The Resilience Scale for Adults-Turkish Version. *Turkish Journal of Psychiatry*, 22(2).
- Bernstein, D. P., Stein, J.A., Newcomb, M. D., Walker, E., Pogge, D., Ahluvalia, T., Stokes, J., Handelsman, L., Medrano, M., Desmond, D.ve Zule, W. (2003). Development and validation of a brief screening version of the Childhood Trauma Questionnaire. *Child Abuse & Neglect*, 27(2), 169–190.
- Beutel, M. E., Tibubos, A. N., Klein, E. M., Schmutzer, G., Reiner, I., Kocalevent, R.-D. ve Brähler, E. (2017). Childhood adversities and distress—The role of resilience in a representative sample. *PLoS ONE*, 12(3), Article e0173826. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0173826>

- Bishop, S.R., Lau, M., Shapiro, S., Carlson, L., Anderson, N.D., Carmody, J., Segal, Z.V., Abbey, S., Speca, M., Velting, D. ve Devins, G. (2004). Mindfulness: A proposed operational definition. *Clinical psychology: Science and practice*, 11(3), 230-241.
- Bonanno, G.A. (2004). Loss, trauma, and human resilience: have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American Psychologist*, 59(1), 20-28. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.1.20>
- Bostan, B.C., ve Duru, E. (2019). Ergenlerde algılanan psikolojik istismar ile öznel iyi oluş ilişkisinde psikolojik sağlamlık ve sosyal bağlılığın rolü. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 47, 205-224. DOI: 10.9779/pauefd.568123
- Brett, E.I., Espeleta, H.C., Lopez, S.V., Leavens, E.L.S. ve Leffingwell, T.R. (2018). Mindfulness as a mediator of the association between adverse childhood experiences and alcohol use and consequences. *Addictive Behaviors*, 84, 92-98. doi:10.1016/j.addbeh.2018.04.002
- Briere, J., Berliner, L., Bulkley, J.A., Jenny, C. ve Reid, T. (1996). *The APSAC handbook on child maltreatment*. Sage Publications, Inc. ss. 79-89.
- Brown KW, Ryan RM (2003) The benefits of being present: Mindfulness and its role in psychological well-being. *J Pers Soc Psychol*. 84:822-848.
- Brown, K.W., West, A.M., Loverich, T.M. ve Biegel, G.M. (2011). Assessing adolescent mindfulness: Validation of an adapted mindful attention awareness scale in adolescent normative and psychiatric populations. *Psychological Assessment*, 23(4), 1023-1033. doi:10.1037/a0021338
- Bulut, B. (2016). *Ergenlerin anksiyete, sosyal destek ve psikolojik sağlamlık düzeyler arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum
- Cesur, G., Sayraç, N., ve Korkmaz, E. (2018). Çocukluk çağı örülenme yaşantıları ve sürekli kaygı arasındaki ilişkide bilinçli farkındalığın rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 33(81), 97-112.
- Chen, X., Zhang, S., Huang, G., Xu, Y., Li, Q., Shi, J., Li, W., Wang, W., Guo, L. ve Lu, C. (2021). Associations between child maltreatment and depressive symptoms among chinese college students: An analysis of sex differences. *Frontiers in psychiatry*, 12, 656646. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2021.656646>
- Christ, C., de Waal, M.M., Dekker, J., van Kuijk, I., van Schaik, D., Kikkert, M.J., Goudriaan, A E., Beekman, A., ve Messman-Moore, T.L. (2019). Linking childhood emotional abuse and depressive symptoms: The role of emotion dysregulation and interpersonal problems. *PloS one*, 14(2), e0211882. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0211882>
- Cicchetti, D. ve Rogosch, F.A. (1997). The role of self-organization in the promotion of resilience in maltreated children. *Development and Psychopathology*, 9, 797-815.
- Cicchetti, D., Rogosch, F.A., Lynch, M. ve Holt, K.D. (1993). Resilience in maltreated children: Processes leading to adaptive outcome. *Development and Psychopathology*, 5(4), 629-647.
- Cui, N. ve Liu, J. (2020). Physical abuse, emotional abuse, and neglect and childhood behavior problems: A meta-analysis of studies in Mainland China. *Trauma, Violence & Abuse*, 21(1), 206-224. <https://doi.org/10.1177/1524838018757750>
- Dağlı, T., ve İnanıcı, M. (2011). *İhmal ve istismara uğrayan çocuğa bütüncül yaklaşım: hastane temelli çocuk koruma merkezleri için başvuru kitabı*. Ankara: UNICEF Türkiye Ofisi.
- Delian, H., Khodabandeh Shahraki, S., Miri, ve Farokhzadian J. (2021). The effect of mindfulness-based stress reduction on resilience of vulnerable women at drop-in centers in the southeast of Iran. *BMC Women's Health* 21, 255 <https://doi.org/10.1186/s12905-021-01390-6>

- Demirkol M.E., Uğur K. ve Tamam L. (2020). The mediating effects of psychache and dissociation in the relationship between childhood trauma and suicide attempts. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 21(5), 453 - 460. Doi: 10.5455/apd.82990
- Doğan, T. (2015). Kısa Psikolojik Sağlık Ölçeği'nin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması, *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1), 93-102
- Dökmen, Z. (2017). Toplumsal cinsiyet ve sosyal psikolojik açıklamalar. (8. Baskı) . İstanbul: Remzi Kitabevi
- Duman, N. (2019). Yetişkin psikolojik istismarını tanımak . *International Journal of Social Sciences and Education Research* , 5 (1) , 33-43 . DOI: 10.24289/ijsser.478248
- Edwards, K. M., Probst, D.R., Rodenhizer-Stämpfli, K.A., Gidycz, C.A., ve Tansill, E.C. (2014). Multiplicity of child maltreatment and biopsychosocial outcomes in young adulthood: The moderating role of resiliency characteristics among female survivors. *Child Maltreatment*, 19(3-4), 188-198. <https://doi.org/10.1177/1077559514543354>
- Ersanlı, K., Yılmaz, M. ve Özcan, K. (2013). Algılanan Duygusal İstismar Ölçeği (Adiö): Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty* , 32 (1)
- Fasciano, L.C., Dale, L.P., Shaikh, S.K. ve Little Hodge, A.L., Gracia, B., Majdick, J.M. ve Ford, J.D. (2020). Relationship of childhood maltreatment, exercise, and emotion regulation to self-esteem, PTSD, and depression symptoms among college students. *Journal of American College Health*, 1-7. doi:10.1080/07448481.2019.170
- Frewen, P.A., Dozois, D.J., Neufeld, R.W. ve Lanius, R.A. (2012). Disturbances of emotional awareness and expression in posttraumatic stress disorder: Meta-mood, emotion regulation, mindfulness, and interference of emotional expressiveness. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 4, 152-162.
- Gama, C.M., Portugal, L.C., Gonçalves, R.M., de Souza Júnior, S.A., Vilete, L.M., Mendlowicz, M.V., Figueira, I., Volchan, E., David, I.A., de Oliveira, L. ve Pereira, M.G. (2021). The invisible scars of emotional abuse: a common and highly harmful form of childhood maltreatment. *BMC Psychiatry*, 21, 156
- Garcia-Moreno, C., Jansen, H.A., Ellsberg, M., Heise, L. ve Watts, C. (2005). WHO multi-country study on women's health and domestic violence against women: Initial results on prevalence, health outcomes and women's responses. *World Health Organization, Geneva*.
- Garnezy, N. (1991). Resilience and vulnerability to adverse developmental outcomes associated with poverty. *American Behavioral Scientist*, 34(4), 416-430. <https://doi.org/10.1177/0002764291034004003>
- Garno, J.L., Goldberg, J.F., Ramirez, P.M. ve Ritzler, B.A. (2005). Impact of childhood abuse on the clinical course of bipolar disorder. *The British journal of psychiatry : the journal of mental science*, 186, 121-125. <https://doi.org/10.1192/bjp.186.2.121>
- Gizir, C.A. (2007). Psikolojik sağlık, risk faktörleri ve koruyucu faktörler üzerinde bir derleme çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(28), 113- 128
- Glaser D., Prior V. ve Lynch M. (2001). *Emotional abuse and emotional neglect: antecedents, operational definitions and consequences*. York: British Association for the Study and Prevention of Child Abuse and Neglect.
- Göde, O., Savi, F. ve Savi, S. (2000). Eğitimin bütünlüğü içinde sporun duygusal istismara uğrayan ergenlerin benlik kavramlarına etkisi. *Pamukkale Eğitim Dergisi*, 7, 1-13.
- Gu, H., Ma, P. Ve Xia, T. (2020). Childhood emotional abuse and adolescent nonsuicidal self-injury: The mediating role of identity confusion and moderating role of rumination. *Child abuse & neglect*, 106, 104474. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104474>

- Güler, N., Uzun, S., Boztaş, Z. ve Aydoğan, S. (2002). Anneleri tarafından çocuklara uygulanan duygusal ve fiziksel istismar/ihmal davranışı ve bunu etkileyen faktörler. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 24, (3), 128-134
- Güloğlu, B. ve Kararımak, Ö. (2010). Üniversite öğrencilerinde yalnızlığın yordayıcısı olarak benlik saygısı ve psikolojik sağlamlık. *Ege Eğitim Dergisi* (11) 2: 73–88
- Hadland, S. E., Wood, E., Dong, H., Marshall, B.D., Kerr, T., Montaner, J.S. Ve DeBeck, K. (2015). Suicide attempts and childhood maltreatment among street youth: a prospective cohort study. *Pediatrics*, 136(3), 440–449. <https://doi.org/10.1542/peds.2015-1108>
- Happer, K., Brown, E.J. ve Sharma-Patel, K. (2017). Children's resilience and trauma-specific cognitive behavioral therapy: Comparing resilience as an outcome, a trait, and a process. *Child Abuse & Neglect*, 73, 30–41.
- Hoeboer, C., de Roos, C., van Son, G. E., Spinhoven, P. ve Elzinga, B. (2021). The effect of parental emotional abuse on the severity and treatment of PTSD symptoms in children and adolescents. *Child Abuse & Neglect*, 111, 104775. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104775>
- Hopper, E.K., Grossman, F.K., Spinazzola, J. ve Zucker, M. (2019). *treating adult survivors of childhood emotional abuse and neglect: component-based psychotherapy*. New York: Guilford Press
- Humphreys, K.L., LeMoult, J., Wear, J.G., Piersiak, H.A., Lee, A. ve Gotlib, I.H. (2020). Child maltreatment and depression: A meta-analysis of studies using the Childhood Trauma Questionnaire. *Child abuse & neglect*, 102, 104361. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104361>
- Hwang, W. J., Lee, T. Y., Lim, K.O., Bae, D., Kwak, S., Park, H.Y. ve Kwon, J.S. (2018). The effects of four days of intensive mindfulness meditation training (Templestay program) on resilience to stress: a randomized controlled trial. *Psychology, health & medicine*, 23(5), 497–504. <https://doi.org/10.1080/13548506.2017.1363400>
- Kabasakal, Z. ve Arslan, G. (2014). Ergenlikte görülen anti-sosyal davranışlar, psikolojik sağlamlık ve aile sorunları arasındaki ilişki. *Uluslararası Hakemli Aile Çocuk Ve Eğitim Dergisi*, 2 (3), 76-90.
- Kabat-Zinn J. (2005). *Coming to our senses: healing ourselves and the world through Mindfulness*. New York: Hyperion.
- Kabat-Zinn, Jon. (2013). *Full catastrophe living using the wisdom of your body and mind to face stress, pain, and illness*. New York: Bantam Books
- Kanak, M. ve Doğan Arslan, A. (2018). A study of the relationship between the level of emotional abuse perceived by high school students and their levels of psychological resilience. *Sakarya University Journal of Education*, 8 (2), 187-201. DOI: 10.19126/suje.373618
- Karasar, N. 2005. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (15. Baskı). Nobel Yayın
- Keye, M.D., ve Pidgeon, A.M. (2013). Investigation of the relationship between resilience, mindfulness, and academic self-efficacy. *Open Journal of Social Sciences*, 1(6), 1– 4. <https://doi.org/10.4236/jss.2013.16001>
- Kircaburun, K., Jonason, P., Griffiths, M.D., Aslanargun, E., Emirtekin, E., Tosuntaş, Ş.B. ve Billieux, J. (2021). Childhood emotional abuse and cyberbullying perpetration: the role of dark personality traits. *Journal of Interpersonal Violence*, 36(21–22), NP11877–NP11893. <https://doi.org/10.1177/0886260519889930>
- Kisely, S., Mills, R., Strathearn, L. Ve Najman, J.M. (2020). Does child maltreatment predict alcohol use disorders in young adulthood? A cohort study of linked notifications and survey data. *Addiction (Abingdon, England)*, 115(1), 61–68. <https://doi.org/10.1111/add.14794>

- Klika, J.B. ve Herrenkohl, T.I. (2013). A review of developmental research on resilience in maltreated children. *Trauma, Violence, & Abuse, 14*, 222–234.
- Krug, E.G., Mercy, J.A., Dahlberg, L. L. Ve Zwi, A.B. (2002). The world report on violence and health. *Lancet (London, England), 360*(9339), 1083–1088. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(02\)11133-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(02)11133-0)
- Kulaksızoğlu, A. (2001). *Ergenlik Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Lausi, G., Barchielli, B., Burrai, J., Giannini, A.M. ve Cricenti, C. (2021). Italian Validation of the Scale of Psychological Abuse in Intimate Partner Violence (EAPA- P). *International Journal of Environmental Research and Public Health, 18*(23). <https://doi.org/10.3390/ijerph182312717>
- Lee, S.W., Bae, G.Y., Rim, H.D., Lee, S.J., Chang, S.M., Kim, B.S. ve Won, S. (2018). Mediating effect of resilience on the association between emotional neglect and depressive symptoms. *Psychiatry investigation, 15*(1), 62–69. <https://doi.org/10.4306/pi.2018.15.1.62>
- Lee, Y.H., Richards, K.A. ve Washburn, N.S. (2021). Mindfulness, resilience, emotional exhaustion, and turnover intention in secondary physical education teaching. *Revue Europeenne de Psychologie Appliquee, 71*(6), [100625]. <https://doi.org/10.1016/j.erap.2021.100625>
- Li, Q., Guo, L., Zhang, S., Wang, W., Li, W., Chen, X., Shi, J., Lu, C. ve McIntyre, R. S. (2021). The relationship between childhood emotional abuse and depressive symptoms among Chinese college students: The multiple mediating effects of emotional and behavioral problems. *Journal of affective disorders, 288*, 129–135.
- Liang, L., Zhang, S. ve Wu, Z. (2019). Relationship among social anxiety, emotional maltreatment and resilience in rural college students with left-behind experience. *Chinese Mental Health Journal, 33*(1), 64–69.
- Liu R. T. (2017) Childhood adversities and depression in adulthood: current findings and future directions. *Clin Psychol (New York)*. doi: 10.1111/cpsp.12190.PMID: 28924333; PMCID: PMC5600284.
- Ludwig, D.S. Ve Kabat-Zinn, J. (2008). Mindfulness in medicine. *JAMA, 300*(11), 1350–1352. <https://doi.org/10.1001/jama.300.11.1350>
- Luthar, S.S., Gicchetti, D., Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development, 71*, 543–562.
- Maples, L.A., Park, S.S., Nolen, J P. ve Rosén, L.A. (2014). Resilience to childhood abuse and neglect in college students. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma, 23*(10), 1001–1019. doi:10.1080/10926771.2014.9644
- Martins, C.M., von Werne Baes, C., Tofoli, S.M. ve Juruena, M.F. (2014). Emotional abuse in childhood is a differential factor for the development of depression in adults. *The Journal of Nervous and Mental Disease, 202*, 774–782.
- Masten, A.S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist, 56*, 227–238
- Masten A. S. (2007). Resilience in developing systems: progress and promise as the fourth wave rises. *Development and psychopathology, 19*(3), 921–930. <https://doi.org/10.1017/S0954579407000442>
- Masten, A.S. ve Coatsworth, J.D. (1998). The development of competence in favorable and unfavorable environments: Lessons from research on successful children. *American Psychologist, 53*(2), 205–220. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.53.2.205>
- Mazza, D., Dennerstein, L. ve Ryan, V. (1996). Physical, sexual and emotional violence against women: a general practice-based prevalence study. *Medical Journal of Australia, 164*(1), 14–17. doi:10.5694/j.1326-5377.1996.tb94101.x

- McClintock, H.F., Trego, M.L. ve Wang, E.M. (2021). Controlling behavior and lifetime physical, sexual, and emotional violence in sub-Saharan Africa. *Journal of Interpersonal Violence*, 36(15–16), 7776–7801. <https://doi.org/10.1177/0886260519835878>
- McNeil, S.L., Andrews, A.R. ve Cohen, J.R. (2020). Emotional maltreatment and adolescent depression: mediating mechanisms and demographic considerations in a child welfare sample. *Child Development*, 91(5), 1681–1697 <https://doi.org/10.1111/cdev.13366>
- Michal, M., Beutel, M.E., Jordan, J., Zimmermann, M., Wolters, S. ve Heidenreich, T. (2007). Depersonalization, mindfulness, and childhood trauma. *The Journal of nervous and mental disease*, 195(8), 693–696. <https://doi.org/10.1097/NMD.0b013e31811f4492>
- Neff, K.D., Bluth, K., Tóth-Király, I., Davidson, O., Knox, M.C., Williamson, Z. ve Costigan, A. (2021). Development and Validation of the Self-Compassion Scale for Youth. *Journal of personality assessment*, 103(1), 92–105. <https://doi.org/10.1080/00223891.2020.1729774>
- O'Connor, M., O'Reilly, G., Murphy, E., Connaughton, L., Hoctor, E. ve McHugh, L. (2021). Resilience mediates the cross-sectional relationship between mindfulness and positive mental health in early adolescence. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 21, 171–175. <https://doi.org/10.1016/j.jcbs.2021.07.003>
- Oh, A., Han, M., Choi, Y., Lau, S. ve Shum, M. S.W. (2019). Exploring relationship among child maltreatment experience in childhood and behavior problems as young adults: Role of social support among college students in Hong Kong. *International Social Work*, 62(2), 1011–1024. <https://doi.org/10.1177/0020872818762718>
- Özcan, B. (2005). *Anne-babaları boşanmış ve anne-babaları birlikte olan lise öğrencilerinin yılmazlık özellikleri ve koruyucu faktörler karşılaştırması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara
- Özyeşil, Z., Arslan, C., Kesici, Ş. ve Deniz, M.E. (2011). Bilinçli Farkındalık Ölçeği'ni Türkçeye uyarlama çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 36(160), 224–235.
- Palmier-Claus, J.E., Berry, K., Bucci, S., Mansell, W. ve Varese, F. (2016). Relationship between childhood adversity and bipolar affective disorder: systematic review and meta-analysis. *The British journal of psychiatry : the journal of mental science*, 209(6), 454–459. <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.115.179655>
- Patterson, M.S., Prochnow, T., Nelon, J.L., Spadine, M.N., Brown, S.E. ve Lanning, B.A. (2020). Egocentric network composition and structure relative to violence victimization among a sample of college students. *Journal of American college health : J of ACH*, 1–9. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/07448481.2020.1841777>
- Perera, B., Ostbye, T., Ariyananda, P.L. ve Lelwala, E. (2009). Prevalence and correlates of physical and emotional abuse among late adolescents. *The Ceylon medical journal*, 54(1), 10–15. <https://doi.org/10.4038/cmj.v54i1.466>
- Radford, Corral, Bradley, Fisher, Bassett, Howat, Stephan Collishaw Shailaja Daral, Anita Khokhar ve Shishir Pradhan. (2016). Prevalence and determinants of child maltreatment among school-going adolescent girls in a Semi-Urban Area of Delhi, India, *Journal of Tropical Pediatrics*, Volume 62, Issue 3, June Pages 227–240, <https://doi.org/10.1093/tropej/fmv106>
- Royse D. (2016). *Emotional Abuse of Children: Essential Information*. Routledge
- Sease, T.B., Perkins, D.R. ve Yang, Y. (2021). The influence of emotion dysregulation on the relationship between emotional abuse and self-concealment among romantic partners. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 1–14. doi:10.1080/10926771.2021.192

- Seon, J., Cho, H., Choi, G.Y. ve ark. (2021). Adverse childhood experiences, intimate partner violence victimization and self-perceived health and depression among college students. <https://doi.org/10.1007/s10896-021-00286-1>
- Smith, B.W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P. ve Jennifer Bernard, J. (2008). The brief resilience scale: Assessing the ability to bounce back. *International Journal of Behavioral Medicine*, 15, 194–200.
- Soffer, N., Gilboa–Schechtman, E. ve Shahar, G. (2008). The relationship of childhood emotional abuse and neglect to depressive vulnerability and low self–efficacy. *International Journal of Cognitive Therapy*, 1(2), 151– 162. doi:10.1521/ijct.2008.1.2.151
- Sünbül, Z.A. ve Güneri, O.Y. (2019). The relationship between mindfulness and resilience: The mediating role of self-compassion and emotion regulation in a sample of underprivileged Turkish adolescents. *Personality and Individual Differences*, 139, 337-342. doi: 10.1016/j.paid.2018.12.009
- Tamres, L.K., Janicki, D.L.ve Helgeson, V.S. (2002). Sex differences in coping behavior: A meta-analytic review and an examination of relative coping. *Personality and Social Psychology Review*, 6, 2 - 30.
- TDK-Türk Dil Kurumu. İstismar. sozluk.gov.tr içinde. 10.12.2021 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Terzi, Ş. (2008). Üniversite öğrencilerinde kendini toparlama gücünün içsel koruyucu faktörlerle ilişkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35: 297-306.
- Tiwari, S., Gray, R., Jenkinson, C. ve Carson, C. (2018). Association between spousal emotional abuse and reproductive outcomes of women in India: findings from cross-sectional analysis of the 2005-2006 National Family Health Survey. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 53(5).
- Tsirigotis, K. ve Łuczak, J. (2018). Resilience in women who experience domestic violence. *The Psychiatric quarterly*, 89(1), 201–211. <https://doi.org/10.1007/s11126-017-9529-4>
- Unicef, (2010). *Research Study on Child Abuse and Domestic Violence In Turkey- Summary Report*. <https://www.unicef.org/turkey/media/5226/file/RESEARCH%20STUDY%20ON%20CHILD%20ABUSE%20AND%20DOMESTIC%20VIOLENCE%20IN%20TURKEY-%20Summary%20Report%202010.pdf>
- Voysey, Heidi (2016). Physical, emotional and sexual adolescent abuse victimisation in South Africa: Prevalence, incidence, perpetrators and locations,
- Wang, K.ve Kong, F. (2019). Linking Trait Mindfulness to life satisfaction in adolescents: the mediating role of resilience and self-esteem. *Child Indicators Research*, 13, 321-335.
- Wei, J., Gong, Y., Wang, X., Shi, J., Ding, H., Zhang, M.ve Han, J. (2021). Gender differences in the relationships between different types of childhood trauma and resilience on depressive symptoms among Chinese adolescents. *Preventive Medicine*, 148, 106523. doi: 10.1016/j.ypmed.2021.106523
- Wu, Q., Chi, P., Lin ve X., Du, H. (2018). Child maltreatment and adult depressive symptoms: Roles of self-compassion and gratitude. *Child Abuse & Neglect*, 80, 62–6
- Xie, GD., Chang, JJ., Yuan, M.Y. ve ark. (2021). Childhood abuse and borderline personality disorder features in Chinese undergraduates: the role of self-esteem and resilience. *BMC Psychiatry* 21, 326. <https://doi.org/10.1186/s12888-021-03332-w>
- Yakıcı, B. ve Kandemir, M. (2021). An Explanatory Model of Test Anxiety: Psychological Resilience, Abuse, and Neglect. *Research on Education and Psychology*, 5 (1), 53-70. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/rep/issue/63330/910285>

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Yalcin-Siedentopf, N., Pichler, T., Welte, A.S., Hoertnagl, C.M., Klasen, C.C., Kemmler, G., Siedentopf, C.M. ve Hofer, A. (2021). Sex matters: stress perception and the relevance of resilience and perceived social support in emerging adults. *Archives of women's mental health*, 24(3), 403–411. <https://doi.org/10.1007/s00737-020-01076-2>

Yavuz, B. (2019). *Öğretmen adaylarında psikolojik dayanıklılık ve bilinçli farkındalık arasındaki ilişki: Manevi iyi oluşun rolü*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkiler bulunmamakta, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması olmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı: Yazarlar araştırmaya eşit oranda katkıda bulunmuşlardır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırmanın etik kurul izni, Dicle Üniversitesi Etik Kurul Komisyonu'ndan 28.09.2021 tarih ve 201732 sayı ile alınmıştır.

ALTERNATİF BİR BÜTÇELEME MODELİ: SÜRÜCÜ TEMELLİ BÜTÇELEME**Dr. Öğr. Ü. İbrahim APAK*****Öz**

Bu çalışmanın amacı bütçeleme yaklaşımlarına bir alternatif olarak geliştirilen sürücü temelli bütçeleme modelinin kavramsal olarak ele alınmasıdır. Çalışmada kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilerek sürücü temelli bütçeleminin kapsamı, avantajları, dezavantajları ve modelleri üzerinde durulmaktadır. Sürücü temelli bütçeleme modelinin öne çıkan en belirgin özelliklerinin esneklik, hız ve maliyet avantajı olduğunu söylemek mümkündür. Uygulayıcılar açısından en dezavantajlı yönü ise sürücü temelli bütçeleme modelinin henüz bilinmemesi ve değişime olası direnç olarak ifade edilebilir. Sürücü temelli bütçeleme modelinin bütün işletme birimlerince benimsenmesi ve uygulama adımlarının gerçekleştirilmesi işletmeler için oldukça yararlı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bütçe, Planlama, Sürücü temelli bütçeleme.

AN ALTERNATIVE BUDGETING MODEL: THE DRIVER-BASED BUDGETING**Abstract**

This study aims to conceptually examine the driver-based budgeting model, which is developed as an alternative to budgeting approaches. In the study, a comprehensive literature review is carried out and the scope, advantages, disadvantages, and models of driver-based budgeting are emphasized. It is possible to say that the most prominent features of the driver-based budgeting model are flexibility, speed, and cost advantage. The most disadvantageous aspect for practitioners is that the driver-based model is not well known yet and it can be expressed as possible resistance to change. If the driver-based budgeting model is adopted by all business units and implementation steps are carried out, it will be very useful for businesses.

Keywords: Budget, Planning, Driver-based budgeting.

* Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü, Orcid: 0000-0002-5404-0361 apakibrahim@gmail.com

Derleme Makale

Sayfa numarası:378-389

Makale Geliş Tarihi: 17.01.2022

Makale Kabul Tarihi:26.02.2022

Makale Yayın Tarihi:28.02.2022

1. GİRİŞ

Geleneksel bütçeleme, esnek olmaması ve statik yapıda olması nedeniyle kendisinden beklenen faydaları sağlama konusunda yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla değişen işletme koşullarına uygun, etkin ve dinamik bir araç olarak katkı sağlayamamaktadır (Leon, Rafferty, & Herschel, 2012). İşletme çevresinde meydana gelen değişimler bütçeleme araçlarının kullanımında çok sayıda sorunlara yol açmaktadır. Söz konusu sorunların çözülebilmesi, piyasa koşullarına daha kolay ve hızlı yanıt vererek işletme faaliyetlerinin daha etkin bir şekilde yerine getirilebilmesine imkân sağlayabilecek bütçeleme araçlarının geliştirilmesini gerektirmektedir (Nikodijević, 2021).

Geleneksel bütçeleme araçlarına getirilen eleştirilerin başında esneklik konusunun olduğunu söylemek mümkündür. Geleneksel bütçeleme uygulayıcısı bir işletmede, bütçelerin hazırlandığı tarih ile uygulandığı tarih arasında büyük bir zaman farkı bulunmaktadır. Günümüz şartları değerlendirildiğinde –çoğunlukla- yıllık olarak hazırlanan bir bütçenin beklentileri karşılama gücü olacağı aşikârdır. Bu nedenle değişken işletme çevresine hızlı bir biçimde uyum sağlayabilen bütçeleme araçlarına ihtiyaç duyulmaktadır (Coombs, Hobbs, & Jenkins, 2005, s. 137-138).

Geleneksel bütçeleme araçlarının eleştirilen (veya yetersiz) yönlerini gidermek amacıyla çeşitli araçlar, teknikler veya yaklaşımlar geliştirilmiştir (Becker, Messner, & Schäffer, 2009). Geleneksel bütçelemeye alternatif olarak sürekli bütçeleme (Eaton, 2005, s. 6), faaliyet tabanlı bütçeleme, sıfır tabanlı bütçeleme (Rickards, 2006), bütçe ötesi yönetim (Bogsnes, 2016, s. 3-4) gibi çeşitli bütçeleme araçları geliştirilmiştir. Geleneksel bütçeleme araçlarının günümüz değişen ve gelişen iş dünyasında eleştirilen (veya yetersiz) yönlerini gidermek amacıyla geliştirilen bütçeleme yaklaşımlarından birisi de sürücü temelli bütçeleme modelidir.*

2. SÜRÜCÜ TEMELLİ BÜTÇELEME - KAVRAM

Sürücü temelli bütçeleme, yönetsel karar verme süreçleriyle doğrudan ilişkili bir bütçeleme modelidir. Bu bütçeleme modelinin temelinde işletme performansı ile ilişkili faaliyetler ve kontrol edilebilir değişkenler üzerine odaklanılarak planlama sürecinin yürütülmesi yer almaktadır (Leon, Rafferty, & Herschel, 2012). Bu sayede işletme yöneticileri işletme performansının geleceği noktasında daha kesin bir görünüm elde edebilmektedir.

Deloitte (2021) sürücü temelli bütçelemeyi, “*finansal tahminleri operasyonel sürücülere (faaliyet etkenlerine) dayandıran bir yaklaşım*” olarak tanımlamaktadır. Sürücü temelli bütçeleme, yüksek

* Yaklaşımın İngilizce karşılığı “driver-based budgeting” olarak kaynaklarda yer almaktadır. Ayrıca “driver-based planning”, “driver-based forecasting” ve “driver-based modelling” olarak kullanımları da mevcuttur. Bütçeleme kavramı içerisinde planlama ve tahmin etme eylemlerini de içerdiği için (ayrıca kavram karmaşasının önüne geçilmesi amacıyla) bu çalışmada “sürücü temelli bütçeleme” olarak ele alınmaktadır.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

düzye de güvenilirlik, verimlilik, esneklik, değişikliklere yanıt verebilme ve stratejik uyum özelliklerine sahiptir (Nikodijević, 2021). Ayrıca, sürücü temelli bütçeleme, sürekli güncellenen tahminler (rolling forecast) ve finansal öngörüler gerçekleştirmek için kullanılabilir. Bu bütçeleme yaklaşımında yöneticilerin tahmin ve öngörülerinden ziyade, nihai sonuçlar üzerinde etkili sürücüler (faktörler) hesaplamalara katılarak bütçeler oluşturulmaktadır (Menon & Thomas, 2021).

Sürücü temelli bütçeleme, bağımlı ve bağımsız değişkenlerden oluşan modellerin çıktılarını üzerinden söz konusu değişkenler arasındaki neden sonuç ilişkisinin anlaşılması ile doğrudan ilgilidir. Bu konuda getirilebilecek en basit örnek, oranlar ve birimlerle satışların tahmin edilmesidir. Sürücü temelli bütçeleme modellerinin öne çıkan özelliği kolay ve hızlı bir şekilde durum analizine izin vermesidir. Örneğin, 12 aylık satışlarının bütçelemesini (planlamasını) yapmış olan bir işletme varsayalım. Şubat ayından itibaren satışlarda %10'luk düşüş olması durumunda işletmede yol açacağı ek maliyet (veya bütçe sapmaları) sonucunda planlanan çıktılara ulaşılabilmesi için alınması gereken aksiyonlar önceden planlanabilir ve uygulamaya konulabilir. Benzer şekilde işletmede önemli bir maliyet olduğunu varsaydığımız petrol fiyatlarındaki %10 artışın işletmede yol açacağı ek maliyetin (veya bütçe sapmalarının) yönetilebilmesi için farklı birimlere düşen hedefler planlanabilir. Dolayısıyla sürücü temelli bütçeleme modelleri önemli ölçüde esneklik sağlayabilmektedir (Sanchez, 2020).

İşlemlerde kullanılan bütçeleme teknikleri zaman içerisinde çeşitli eleştirilere maruz kalmaktadır. Bu süreç içerisinde eleştirilen bütçeleme tekniklerinin yerlerini yeni geliştirilen bütçeleme teknikleri almaktadır (Becker, Messner, & Schäffer, 2009). Geleneksel bütçeleme yöntemleri ile sürücü temelli bütçelemenin karşılaştırılması modelin daha iyi anlaşılması için önem arz etmektedir. Tablo 1'de geleneksel bütçeleme yöntemleri ile sürücü temelli bütçeleme kıyaslamasına yer verilmektedir.

Tablo 1. Geleneksel Bütçeleme – Sürücü Temelli Bütçeleme

Geleneksel Bütçeleme	Sürücü Temelli Bütçeleme
Uygulaması zaman alıcı ve maliyetlidir.	Bütçeleme döngülerini azaltır.
Bütçelerdeki duyarlılığı ve esnekliği kısıtladığından genellikle değişimin önünde bir engel haline gelir.	Departmanlar arası koordinasyonu sağlar.
Nadiren stratejik olarak odaklanmış ve çoğu zaman strateji ile uyumsuzdur.	Tahmine dayalı planlama kurallarında stratejik varsayımlar yapılabildiği için stratejiyle uyumlu hale getirilebilir.
Hazırlama süreleri ile kıyaslandığında işletmelere çok az katkı sağlamaktadır.	Planlama ve bütçeleme sürecine ilişkin yönetim anlayışını artırır. Yöneticilerin ihtiyaç duyulan hizmeti sunmak için gereken kaynakları planlamasına yardımcı olur.
Değer meydana getirmek yerine maliyet kontrolüne odaklanmaktadır.	Maliyet kontrolüne odaklanır, ancak maliyeti hizmet sunumuyla dengeler.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)	
Komuta ve kontrol ile ilişkili dikey hiyerarşiyi güçlendirir.	Yönetimle bağlıdır, ancak müşteri gereksinimlerini karşılamak için faaliyetlerin çapraz fonksiyonel koordinasyonuna izin verir.
İşletmelerin günümüzde benimsediği ağ yapılarını yansıtmamaktadır.	Bir ağ yapısındaki yöneticilerin tek bir planla etkileşim kurmasını sağlayan merkezi bir açık bütçe ortamı oluşturur.
Hedef belirlemede “kumar” davranışını teşvik ederek, işletme ihtiyacına göre belirlenmeyen; üzerinde anlaşmaya varılan hedefler ortaya çıkarır.	Planlar ve bütçeler gerçek faaliyetlerle bağlantılı olduğundan “kumar” oynamayı çok daha zor hale getirir.
İşletme faaliyetleri için çok seyrek olarak geliştiriliyor, gözden geçiriliyor ve güncelleniyor.	Hızla gözden geçirilebilir ve güncellenebilir, birim bütçelerinde beklenmedik değişiklikler meydana geldiğinde işletme genel bütçe revizyonlarını hızla yönetmesine ve iletmesine olanak tanır.
Gerçek performans verileri üzerine inşa edilmek yerine test edilmemiş varsayımlara ve tahminlere dayalıdır.	Gerçek performans verileri üzerine inşa edilmiştir.
Departmanlar arası işbirliğini ve bilgi paylaşımını teşvik etmek yerine departmanlar arasındaki engelleri güçlendirmektedir.	Farklı departmanlar ve birimler arasındaki faaliyetleri koordine ederek engelleri ortadan kaldırır.
Çalışanları varlık yerine maliyet olarak değerlendirdiği için çalışanlara kendilerini değersiz hissettirmektedir.	İnsanları faaliyetler gerçekleştiren, ürün ve hizmetler yaratan, ancak maliyeti olan bir kaynağa dönüştürür.

Kaynak: (<https://www.icaew.com/>, 2021)

Tablo 1’de yer alan kıyaslama ele alındığında sürücü temelli bütçeleme esneklik, geleceğe ilişkin daha kesin tahminler ve işletme birimlerinin koordinasyonunun sağlanması konusunda yararlarının öne çıktığını söylemek mümkündür. Ayrıca maliyet avantajı konusunda da işletmeye yarar sağlamaktadır (Hariharan, 2017). Sürücü temelli bütçeleme avantajlarını daha spesifik biçimde ele alacak olursak (Barrett, 2007, s. 87-95):

- Bütçeleme ve bütçe güncelleme sürelerini kısaltır,
- Daha az tekrar eden işlemler içerir,
- Maliyet avantajı sağlar,
- Yöneticilerin hesap verebilirliğini artırır,
- Takvim yılına mecbur kalınmasının önüne geçer,
- İşletme için içgörü ve çeviklik sağlar,
- Riski azaltır,
- Geçmiş verilere dayanılarak geleceği tahmin etme eylemini (ekstrapolasyon) minimize eder,
- Daha doğru, kesin bilgi verir,
- Atıl kapasiteyi azaltmaya yardımcı olur,
- İşletmelerin daha sık tahminlerde bulunmasına imkân sağlar,

- Bütçelemeyi “kumar” davranışı olarak görmeyi azaltır.

Wolf (2015) sürücü temelli bütçelemenin temel faydalarını şu şekilde sıralamaktadır. İşletmelere önde gelen ve gecikmeli göstergelere odaklanan model dizayn etme imkânı sağlar, işletmede gerçekleşen eylemlerle ilgili daha geniş öngörü sağlar, planlayıcılara sürücüler yardımıyla alternatif senaryoları değerlendirme imkânı sağlar ve geleceğe ilişkin tahminlerin keskinliğini artırır. Sürücü temelli bütçelemenin yukarıda sıralanan faydalarının yanı sıra bir takım dezavantajları da bulunmaktadır. Bunlar (Barrett, 2007, s. 95-102):

- Uygulaması zor olarak algılanmaktadır,
- Geleneksel bütçelemelere odaklanmış uygulayıcılar yaklaşımın kurallarını bilmemektedir,
- Kullanımını sürdürmek nispeten zordur,
- Yönetimi bir süreç olarak görmeyi gerektirir,
- Değişmez olarak algılanmaktadır,
- Bazı işletme birimleri veya işletmeler kendilerini yatkın görmemektedir,
- Bazı insanlar yaklaşımın kullanımı ile birlikte gelecek şeffaflıktan dolayı kendilerini rahat hissetmeyebilmektedir.

Sürücü temelli bütçelemenin işletmelerce kullanımında karşılaşılabilecek güçlüklerden birisi de bütçeleme sisteminin değişimi aşamasında bütün organizasyonel yapının yeniden şekillendirilmesidir. Bu süreçte hem işletme yönetimi hem de birimler sürücü temelli bütçeleme uygulamasında kendilerine düşen rolü anlamak durumundadır. Özellikle sürücülerin belirlenmesinde bütün işletme birimleri sürece dâhil olarak katkı sunmalıdır. Aksi durumda yaklaşımdan beklenen faydaları sağlamak güç olacaktır (Deloitte, 2021).

3. DEĞER SÜRÜCÜLERİ

Sürücü temelli bütçeleme modelinde üzerinde durulması gereken önemli bir unsur “sürücü” konusudur. Barrett (2007, s. 62) sürücü temelli bütçelemede “sürücü”yü, “*değiştirildiğinde doğrudan ya gelirler ya da giderleri etkileyen; bunun sonucunda da bütçelenen kâr ve zarar tablosunu, nakit akışını ve bilançoğu değiştiren finansal veya finansal olmayan veri parçasıdır*” olarak tanımlamaktadır. Faaliyet tabanlı maliyetleme yaklaşımında kullanılan sürücüler bir yönüyle sürücü temelli bütçelemede kullanılan sürücülerle aynıdır. Sürücü temelli bütçelemede kullanılan sürücülerini faaliyet tabanlı maliyetlemede kullanılan sürücülerden ayıran temel fark sürücülerin doğrudan gelirler ya da giderleri etkilemesidir (Barrett, 2007, s. 63).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Sürücü temelli bütçelemenin bir işletmede kullanılabilmesi için faaliyet tabanlı maliyetleme kullanılması bir gereklilik değildir. Halihazırda işletmede faaliyet tabanlı maliyetleme'nin kullanılıyor olması, sürücü temelli bütçelemeye adapte olunmasını kolaylaştıracak ve hızlandıracaktır. Hem sürücü temelli bütçeleme hem de faaliyet tabanlı maliyetleme kullanılan bir işletmede bu iki araç arasında sürekli senkronizasyonun sağlanması gerekmektedir (Deloitte, 2021). Tablo 2'de bir işletmede sürücü temelli bütçeleme uygulamasında kullanılacak sürücü çeşitlerine ve örneklerine yer verilmektedir.

Tablo 2. Sürücü Çeşitleri ve Örnekler

Sürücü Çeşitleri	Kapsamı	Örnekler
Kantitatif talep ölçüleri	Satılan ürünler/hizmetler için tahmin edilen talep seviyesini ve işletme departmanların ayrı ayrı karşılaştığı talep seviyesini içermektedir.	Pazar büyüklüğü ve pazar payı, Ürün satış miktarı, Gelen telefon görüşmesi sayısı, Takip edilecek gecikmiş ödeme sayısı, Aktif müşteri sayısı, Sipariş başına (satış) ürün sayısı, Potansiyel müşterilere gönderilen doğrudan posta sayısı.
Tüketim oranları, üretkenlik oranları veya çevrim süreleri	Talebi karşılamak veya bir birim çıktı üretmek için gereken kaynak miktarını ölçmektedir.	Günlük temsilci başına çağrı sayısı gibi basit üretkenlik oranları, Bir görüşmenin ortalama süresi gibi döngü süreleri, Yönetici çalışan oranı.
Birim kaynak maliyetleri	Bir dönem boyunca bir kaynak biriminin ortalama maliyeti.	Birim yakıt maliyeti, Belirli bir personel grubunun ortalama maaş maliyeti, Bir bilgisayarın öngörülen değiştirme maliyeti.
Birim satış fiyatları	Bir ürün veya hizmetin ortalama satış fiyatı.	Belirli bir sigorta poliçesinin ortalama primi, Her bir danışmanlık sözleşmesi için öngörülen ücret, Belirli bir ürün için beklenen satış fiyatı.
Modellemede kullanılan diğer sürücüler	Olasılıklar ve yüzdeler	Satışla sonuçlanan gelen telefon çağrılarının oranı. Aktif müşteri sayısını modellemek ve ardından beklenen geliri tahmin etmek için kullanılacak, öngörülen müşteri yıpranma oranı. Poliçe sahiplerinin sigorta poliçeleri üzerinde bir talepte bulunma olasılığı. İlgili ay boyunca faturalanan yeni satışların oranı.

Kaynak: (Barrett, 2007, s. 63-64)'den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Her işletme için belirli çeşit ve sayıda sürücü bulunmamaktadır. Başka bir ifadeyle, sürücü temelli bütçeleme uygulamasında her işletme kendi işletme yapısına ve süreçlerine uygun olan sürücülerini ve sayısını kendisi belirlemelidir. Örneğin hizmet üretimi yapan bir teknoloji işletmesi için ihtiyaç duyulan sürücü türleri ve sayısı tüketim malları üreten gıda işletmesi için uygun olmayabilir (Deloitte, 2021).

The Hackett Group tarafından 2015 yılında yapılan araştırmaya göre işletmelerin %78'i sürücü temelli bütçelemeyi kullanmaktadır. Bu işletmelerde en çok kullanılan sürücüler sırasıyla: gelir, nakit akış, satış hacmi, satışların maliyeti, kazanç, çalışma sermayesi, brüt kâr, sermaye harcamaları, amortisman, kullanılan sermayenin getirisi, genel yönetim giderleri, satış ve pazarlama giderleri, araştırma ve geliştirme giderleri, olarak tespit edilmiştir (Essaides, 2016).

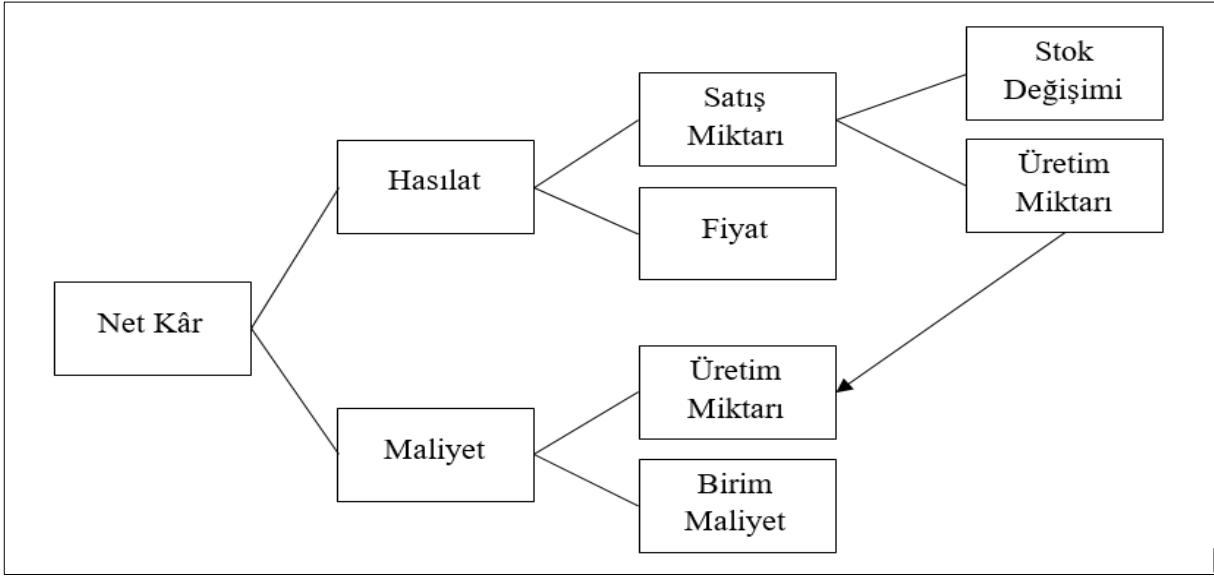
Sürücü temelli bütçeleme uygulamasında işletmeler çeşitli sürücüler arasından kendileri için uygun olanları seçmek durumundadır. Finansal ve operasyonel sürücü örnekleri şu şekilde sıralanabilir: finansal sürücüler: fiyat, miktar, kâr, satışların maliyeti. Operasyonel sürücüler: talep hacmi, personel devir hızı, hizmet düzeyi, tamamlanan satış yüzdesi (Sanchez, 2020). Bunların yanı sıra işletme içi ve dışı ile ilgili sürücüler şeklinde bir ayırım yapılarak işletme sürücülerinden bahsetmek mümkündür. Örneğin, işletme içi ile ilgili sürücüler: ortalama müşteri sayısı, çalışan sayısı, gezi, etkinlik sayıları. İşletme dışı ile ilgili sürücüler: petrol fiyatları, döviz kurları, iklim şartları (Melnychuk, 2017).

3.1.Değer Sürücü Ağacı (Ağı)

İşletme üst yönetimi finansal planlama hedefleri ile örgüt stratejisi ve değer sürücülerini eşgüdümlemelidir. Başka bir ifadeyle bu üç unsur planlanırken ve uygulamaya konulurken birlikte hareket edebilecek şekilde tasarlanmalıdır. Bu uyumun olmaması durumunda bütçeleme yönetime yol gösteren ve yardımcı olan bir araçtan çok finansal bir aktiviteye (etkinliğe) dönecektir (Miller & Galeaz, 2007). Bu nedenle öncelikle işletmede sürücüler belirlenmelidir. Bu noktada işletmenin değer sürücü ağacının (ağı) oluşturulması ve bununla birlikte sürücülerin belirlenmesi gerekmektedir.

Değer sürücü ağacı (ağı) en yalın haliyle “*neden-sonuç ilişkileri zinciri*” olarak ifade edilebilir. Örneğin A ögesi B ögesini etkiler, bunun sonucunda işletme performansı ve değeri artar (veya azalır) şeklindeki formülasyonlar (senaryolar) değer sürücü ağacı olarak adlandırılır. Bu ağ içerisinde her bir adım bir değer sürücüsüdür. Çünkü bu zincir halkalarının sonunda işletme değerinde artış (veya azalış) yer almaktadır (Burrows, 2021). Şekil 1’de net kâr için bir değer sürücü ağacı örneği yer almaktadır.

Şekil 1. Değer Sürücü Ağacı (Ağı) Örneği

Kaynak: (<https://valq.com/>, 2021)

İşletmeler sürücü temelli bütçeleme ve tahmin etme modellerine geçiş yaparken değer sürücülerinin ölçüm süreçlerine odaklanmakta ve bu sürücülerin iyi anlaşılması için çaba harcamaktadır. Çünkü bu noktada işletme performansı için kritik öneme sahip sürücülerin tespit edilmesi oldukça önemlidir (Miller & Galeaz, 2007). Şekil 1’de yer alan değer sürücü ağını neden-sonuç ilişkisi altında ele aldığımızda net kârın, hasılat ve maliyet sürücülerinden meydana geldiğini (etkilendiğini) dolayısıyla maliyet ve/veya hasılatta meydana gelen değişimlerin net kârı etkilediğini söylemek mümkündür. Hasılat ve/veya maliyette meydana gelen artış ve azalışlar net kârı artırıp azaltmaktadır. Sürücü temelli bütçelemede işletme değer sürücü ağacı oluşturularak planlama ve bütçeleme faaliyetleri bu ağlarda meydana gelecek senaryolar göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmektedir. Benzer şekilde süreç içerisinde meydana gelen değişiklikler sonucunda güncellemeler yapılmaktadır.

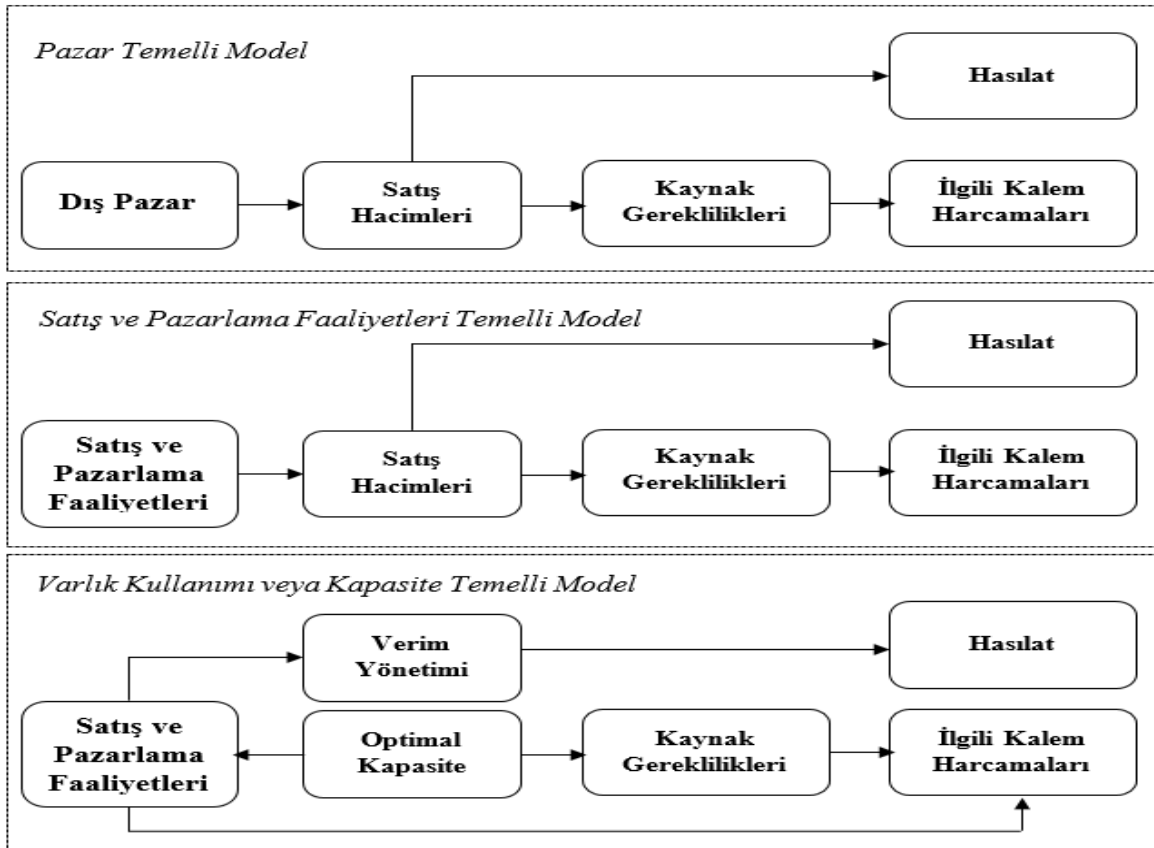
4. SÜRÜCÜ TEMELLİ BÜTÇELEME MODELLERİ

Sürücü temelli bütçelemede, bütçeleme süreci çoğunlukla satış departmanında talebin ölçülmesiyle başlamaktadır. Gelecek süreçte satılması beklenen ürünlerin, miktarların ve fiyatların bütçelere eklenmesiyle süreç başlatılmaktadır (Menon & Thomas, 2021). Tüketici pazarlarındaki market hacmi, market büyüklüğü ve pazar payı, piyasa temelli modelde satış hacmi ve talebin sürücülerini olabilmektedir. İşletmeler arası piyasalardaki (b2b) modellerde satış miktarı ve pazarlama faaliyetleri talebin birincil sürücüsü olarak seçilebilmektedir. Burada önemli nokta, sürücü temelli bütçeleme modellerinin tamamında birincil girdi olarak talebin ölçülmesi gerektiği yanılığına

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

düşülmemesidir. Belirli imalat ve tedarik endüstrilerinde, işletmelerin ticari olarak faaliyetlerinin sürdürebilmeleri için tesis ve varlıkların sürekli olarak kullanımında olması gerekir. Dolayısıyla bu durumda kapasite, sürücü temelli bütçelemenin birincil girdisi olmak durumundadır (Barrett, 2007, s. 70). Bütçeleme faaliyetlerini gerçekleştiren profesyoneller bu durumda planlamalarını talepten ziyade kapasiteye göre şekillendirmelidirler. Sürücü temelli bütçelemeye göre oluşturulacak üç model örneğine Şekil 2’de yer verilmektedir.

Şekil 2. Sürücü Temelli Bütçeleme Modelleri

Kaynak: (Barrett, 2007, s. 73)

İşletmeler, Şekil 2’de yer alan modellerin haricinde de sürücü bütçeleme modelleri geliştirebilir. Söz konusu modellerde yer alan aşamalar ilgili birim ve kişilerce bütçeleme süreçlerine dâhil edilmelidir. Sürücü temelli bütçelemenin kullanımında Excel tablolarından yararlanılarak bir sistem kurulabilmektedir. Bunun ötesinde daha kompleks yapıdaki sürücü ağlarının oluşturulması ve bütçeleme sürecinde izlenebilmesi için çeşitli yazılımlardan* da yararlanılabilir (Deloitte, 2021). Yazılımların kullanılması durumunda bütçeleme adımlarının daha sağlıklı biçimde yürütülebilmesi,

* Bakınız: <https://insightsoftware.com/> , <https://www.anaplan.com/> , <https://planful.com/>
<https://www.centage.com/>

birimler arası daha etkin koordinasyonun sağlanması ve bütçelerle ilgili güncellemelerde daha hızlı bildirimler elde edilmesi mümkün olabilmektedir.

5. SONUÇ

Geleneksel bütçeleme yöntemleri günümüz işletmelerinin taleplerine ve/veya beklentilerine uygun (yeterli) olmadığı gerekçesiyle eleştirilmekte ve geleneksel araçların yerini yeni geliştirilen bütçeleme teknikleri almaktadır. Geleneksel bütçelere alternatif olarak geliştirilen sıfır tabanlı bütçeleme, faaliyet tabanlı bütçeleme, sürekli bütçeleme vb. bütçeleme araçlarından birisi de sürücü temelli bütçelemedir.

Sürücü temelli bütçelemede işletmenin performansı için değer sürücü ağı oluşturularak operasyonel eylemlerle bunların finansal sonuçları eşleştirilmektedir. Bu açıdan sürücü tabanlı bütçeleminin neden-sonuç ilişkileri ve senaryolarla ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Sürücü temelli bütçeleme, bütçe hazırlama ve/veya güncelleminin aldığı süreyi oldukça kısaltan bir bütçeleme modelidir. Ayrıca işletme kaynaklarının daha iyi kullanımını sağlayarak maliyet avantajı sağlamaktadır.

Sürücü temelli bütçeleminin çok sayıda yararı bulunmaktadır. Söz konusu bu faydalar değerlendirildiğinde önce çıkanların esneklik, geleceğe ilişkin daha doğru tahminler ve işletme birimlerinin koordinasyonuna katkı olduğunu söylemek mümkündür. Dezavantajları ele alındığında ise modelin uygulayıcılarca henüz tam olarak bilinmemesi ve uygulamasının nispeten güç olduğu karşımıza çıkmaktadır.

Sürücü temelli bütçeleminin olmazsa olmaz unsuru “sürücüler”dir. İşletmelerde sürücü temelli bütçeleme uygulamasında öncelikle sürücüler tespit edilmelidir. Her işletme için uygun, geçerli sayı ve türde sürücüden bahsetmek güçtür. Her işletme kendisi için uygun çeşit ve sayıda sürücü belirleyerek sürücü temelli bütçeleme uygulamasını gerçekleştirmek durumundadır.

Sürücü temelli bütçeleme konusunda gelecekte yapılacak çalışmalarda modelin farklı sektörlerdeki uygulama örneklerine yer verilebilir. Bu doğrultuda mamul ve/veya hizmet üretimi yapan işletmeler için sürecin nasıl gerçekleştirileceği, hangi modelin hangi işletme türleri için uygun olabileceği ve modelin geleneksel bütçeleme yaklaşımlarına kıyasla ne tür üstünlükleri olduğu ortaya konulabilir.

KAYNAKÇA

- Barrett, R. (2007). *Planning and Budgeting for the Agile Enterprise: A Driver-Based Budgeting Toolkit*. Burlington: CIMA Publishing.
- Becker, S., Messner, M., & Schäffer, U. (2009). The Evolution of a Management Accounting Idea: The Case of Beyond Budgeting. *Institute of Management Accounting and Control (IMC)*, 1-66.
- Bogsnes, B. (2016). *Implementing Beyond Budgeting - Unlocking the Performance Potential* (Second Edition b.). New Jersey: John Wiley & Sons.
- Burrows, A. (2021). *How to Define Value Drivers – a Simple Technique for Business Strategy and Performance Measurement*. <https://www.superchargedfinance.com/blog/how-to-define-value-drivers> adresinden alındı
- Coombs, H., Hobbs, D., & Jenkins, E. (2005). *Management Accounting - Principles and Applications* (1st Edition b.). London: SAGE Publications.
- Deloitte. (2021, 11 10). *Driver-based forecasting: Is it the right approach for your company?* [www2.deloitte.com: https://www2.deloitte.com/us/en/pages/operations/articles/driver-based-planning.html](https://www2.deloitte.com/us/en/pages/operations/articles/driver-based-planning.html) Erişim Tarihi: 12 Kasım 2021.
- Eaton, G. (2005). *CIMA Official Terminology 2005 Edition*. The Chartered Institute of Management Accountants.
- Essaides, N. (2016). *AFP GUIDE: Driver-based Modeling and How it Works*. www.AFPonline.org Erişim Tarihi: 11 Aralık 2021.
- Hariharan, N. K. (2017). Predictive model building for driverbased budgeting using machine. *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research (JETIR)*, 4(6), 567-575.
- <https://valq.com/>. (2021, 11 10). <https://cdn.valq.com/wp-content/uploads/Value-Driver-Tree-Sample-Model.png> Erişim Tarihi: 9 Kasım 2021.
- <https://www.icaew.com/>. (2021, 10 8). <https://www.icaew.com/technical/business-and-management/financial-management/budgeting/driver-based-budgeting> Erişim Tarihi: 15 Kasım 2021.
- Leon, L. D., Rafferty, P. D., & Herschel, R. (2012). Replacing the Annual Budget with Business Intelligence Driver-Based Forecasts. *Intelligent Information Management*, 4, 6-12.
- Melnychuk, L. (2017). Driver-Based Planning: Why is it So Important For Modern FP&A?: <https://fpatrends.com/report/driver-based-planning-why-it-so-important-modern-fpa> Erişim Tarihi: 12 Aralık 2021.
- Menon, R., & Thomas, S. (2021). Scenario Based Analysis Using Driver Based Budgeting. *World Economics & Finance Bulletin (WEFB)*, 2, 28-30.
- Miller, J., & Galeaz, G. R. (2007). Ways to improve budgeting and forecasting: financial services companies should take a strategic approach to better link financial planning with strategic direction. *Bank Accounting & Finance*, 20(5), 39-42.

Nikodijević, M. (2021). Implications and challenges of using driver-based budgeting in contemporary business environment. *Trendovi u poslovanju*, 1(17), 49-57.

Rickards, R. C. (2006). Beyond Budgeting: Boon or Boondoggle? *Investment Management and Financial Innovations*, 3(2), 62-76.

Sanchez, J. (2020). *Driver-Based Planning — Why and How*. <https://fpa-trends.com>: <https://fpa-trends.com/article/driver-based-planning-why-and-how> Erişim Tarihi: 12 Kasım 2021.

Wolf, R. (2015, 6 1). *Broken budgets?* <https://sfmagazine.com/post-entry/june-2015-broken-budgets/> Erişim Tarihi: 17 Kasım 2021.

Çatışma Beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma, Etik Kurul Kararı gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.

COVID-19 KISITLAMALARI SÜRECİNDE LİSANSÜSTÜ ÖĞRENCİLERİN ÇEVİRİMİÇİ EĞİTİM DENEYİMLERİNİN İNCELENMESİ (İLAHİYAT VE İSLAMİ İLİMLER EĞİTİM PROGRAMLARI ÖRNEĞİ) ***Arş. Gör. Dr. Yasemin İPEK*****Arş. Gör. Dr. Vahdeddin ŞİMŞEK******Dr. Öğr. Üyesi Hasan Sözen*******ÖZ**

Bu çalışmada, ilahiyat ve İslami ilimler fakültesi lisansüstü programlarına devam eden öğrencilerin deneyimlemiş oldukları çevrimiçi (online) eğitim ve öğretimle ilgili görüşlerine başvurulmuştur. Çalışmadan elde edilen verilere göre, çevrimiçi ilahiyat/İslami ilimler lisansüstü eğitimlerinin güçlü ve zayıf yönleri belirlenmiş, öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye ilişkin genel tutum düzeylerinin açıklanmış, genel tutumlarının çeşitli değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediği ortaya konulmuştur.

Araştırmanın çalışma evreni 2019-2020 bahar dönemi ve 2020-2021 güz eğitim-öğretim dönemlerinde çeşitli üniversitelerin ilahiyat/İslami ilimler alanında lisansüstü eğitim programlarına devam eden ve COVID-19 sınırlamaları nedeniyle çevrimiçi (online) eğitim sürecini deneyimlemiş olan öğrencilerdir.

Çalışmada araştırma yöntemi olarak karma model benimsenmiştir. Araştırmanın nicel boyutu için tarama, nitel boyutu için durum çalışması deseni benimsenmiştir. Veri toplama aracı olarak; kişisel bilgilere dönük soruların yer aldığı form, öğrencilerin lisansüstü ilahiyat/İslami ilimler programları özelinde çevrimiçi öğrenmeye ilişkin görüşlerini almak üzere anket sorularının yer aldığı form ile Usta, İlker ve Okur (2016) tarafından geliştirilen “Çevrimiçi Öğrenme Tutum Ölçeği” gerekli izinler alınarak kullanılmıştır. Ayrıca Çevrimiçi (online) eğitim öğrencisi olduğum lisansüstü eğitim için uygundur.”, “Daha iyi ve etkili bir lisansüstü eğitim için yüz yüze etkileşim gereklidir.”, “Çevrimiçi (online) eğitim lisansüstü eğitimde fırsat eşitliği sağlamaktadır.” ve “Lisansüstü eğitimin tamamını çevrimiçi (online) eğitim yoluyla almak isterdim.” şeklindeki ifadelerden oluşan anket formu kullanılarak öğrencilerin çevrimiçi ilahiyat/İslami ilimler programlarına özel görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Dahası nicel verilerin nitel veriler çerçevesinde tartışılmasını sağlamak üzere, öğrencilerin çevrimiçi eğitim sürecini genel olarak değerlendirmelerine imkân veren açık uçlu soruların bulunduğu bir form uygulanmıştır.

Araştırmada kullanılan veri toplama araçları 200 öğrenciye uygulanmıştır. Uygulama sonucunda elde edilen verilerle ölçeğin güvenilirlik kontrolü sağlanmıştır. Çalışma grubundan elde edilen verilerin analiz edilmesinde SPSS paket programından yararlanılmış, betimsel istatistikler yapılmıştır. Elde edilen bulguların nitel verilerle desteklenmesini sağlamak üzere öğrencilerin alıntılarına yer verilmiştir.

Çalışma bulguları ilahiyat ve İslami ilimler alanında lisansüstü eğitim alan öğrencilerinin uzaktan eğitim algıları; cinsiyet, öğretim elemanlarının çevrimiçi eğitim sistemlerini kullanmaya istekli olma, lisansüstü öğrenim görülen üniversite ile ikamet edilen yerin birbirine göre konumu, devam edilen anabilim dalı türü ile çevrimiçi eğitim sürecinde sahip olunan internet bağlantısı durumu değişkenlerine göre farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Dahası öğrencilerin yüz yüze eğitimi çevrimiçi eğitimden daha etkin ve tercih edilebilir

* Bu makale, 20-23 Mayıs 2021 tarihlerinde Malatya'da gerçekleştirilen "Dijitalleşme ve Din" temalı "Uluslararası İslam ve Yorum - V" adlı kongrede sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Eğitimi, Denizli, TÜRKİYE; <https://orcid.org/0000-0002-5218-0870>, yaseminipek2004@gmail.com

** Kırıkkale Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Eğitimi, Kırıkkale, TÜRKİYE; <https://orcid.org/0000-0002-3973-850X>, v.simsek@kku.edu.tr

*** Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, Bayburt, TÜRKİYE; <https://orcid.org/0000-0002-3141-2994>, hasan.sozen@mail.com

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

görme eğiliminde oldukları saptanmıştır. Ancak ölçekten elde edilen bulgular, anket ifadelerinden elde edilen bulgular ve nitel veriden elde edilen bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde; lisansüstü ilahiyat/İslami ilimler programları için genel çıkarımlarda bulunmak yerine değerlendirmelerin alan odaklı bir yaklaşımla yapılmasının daha makul olduğu anlaşılmıştır. Buna göre hangi derslerin yüz yüze, hangilerinin çevrimiçi eğitim modeline daha uygun olduğunu tespit ederek hibrit uygulamaların işe koşulmasının daha anlamlı olacağı görülmüştür. Öğrencilerin değişen rolleri tekrar gözüne alınarak yetişkin eğitimi kapsamında çevrimiçi süreci yeniden tasarlamak olumlu katkı sağlayabilir. Ayrıca çevrimiçi lisansüstü ilahiyat/İslami ilimler eğitim süreçlerini daha etkin kılmak üzere her bir disiplin için çevrimiçi ders süreçlerine uygun ders materyallerinin geliştirilmesi, yöntem ve tekniklerin gözden geçirilmesi konusunda disiplinler arası çalışmalara duyulan ihtiyaç gündeme getirilebilir. Öte yandan çeşitli seminerler yoluyla uzaktan eğitim programlarıyla ilgili daha fazla deneyim ve tecrübe kazanmaları sağlanabilir. Öğrencilerle birlikte öğretim elemanlarının da uzaktan eğitime ilişkin olumlu tutum geliştirmeleri sağlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Uzaktan Eğitim, İlahiyat Lisansüstü Eğitim, Öğrenci Tutumları, COVID-19.

THE INVESTIGATION OF ONLINE EDUCATION EXPERIENCES OF GRADUATE STUDENTS DURING THE PROCESS OF COVID-19 RESTRICTIONS (THE CASE OF THEOLOGY AND ISLAMIC SCIENCES EDUCATION PROGRAMS)

ABSTRACT

It is applied of student's opinions who continue their graduate programs on the online (online) education and training in the faculty of school of theology and Islamic sciences in this study. It is obtained data from the study and is used to determine the strengths and weaknesses of online theology/Islamic sciences graduate education, to explain the overall attitude levels of students to online learning, and to determine whether their overall attitude differs according to various variables.

The study universe of the research is students who continued their postgraduate education programs in the field of theology/Islamic sciences of various universities during the spring semester of 2019-2020 and fall 2020-2021 and experienced the online education process due to COVID-19 limitations. In the study, a mixed model is adopted as a research method. Screening for the quantitative dimension and case study for the qualitative dimension of the research are opted. A screening model from quantitative research methods has been preferred and as a data collection tool; the questioner containing questions related to personal information is used with the necessary permissions of the "Online Learning Attitude Scale" developed by Usta, Ilker and Okur (2016) containing survey questions to obtain students' opinions on online learning in the curriculum of graduate theology/Islamic sciences programs. It is used a questionnaire consisting of expressions in the form of students' special views to determine online theology/Islamic sciences programs by using some expression.

This scale used in the research was applied to 200 students who continued their postgraduate education programs in the field of theology/Islamic sciences during the spring semester of 2019-2020 and fall 2020-2021 and experienced the online education process due to Covid-19 limitations. The reliability control of the scale was provided with the data obtained as a result of the application. Descriptive statistics were made in the SPSS package program to analyse the data obtained from the study group. In order to ensure that the findings obtained is supported by qualitative data, the examination quotation statements were included in the qualitative data obtained from the students.

The results of the study has showed that the in the online education process perceptions of distance education of graduate students in theology and Islamic sciences differ according to gender, the willingness of instructor to use online education systems, the position of the university to their residence, the department in progress, and the internet connection status. It has been moreover found that students tend to view face-to-face education as more effective and preferable than online education. However, the scale of the findings from the survey findings and the findings from the qualitative data. They are considered it is understood to be done with more reasonable as a whole when statements; it is understood that the evaluations are made with a space-oriented approach to evaluations instead of general implications for graduate theology/ Islamic science programs.

Accordingly, it is seen that it is even more meaningful which courses are more suitable for face-to-face, which one to run hybrid applications and which ones are more suitable for the online education model. Redesigning the online process within the scope of adult education, taking into account the changing roles of students again, can make a positive contribution. In addition, the need for interdisciplinary studies on the development of course materials appropriate to the online course processes for each discipline and the review of methods and techniques may be raised in order to make online graduate theology/Islamic sciences education processes more effective. They can on the other hand, gain more experience and experience related to distance learning programs through various seminars. Along with students, teachers can also develop a positive attitude towards distance education.

Keywords: Religious Education, Distance Education, Theology Postgraduate Education, Student Attitude, COVID-19.

GİRİŞ

Uzaktan (çevrimiçi) eğitim, dünyada ve Türkiye’de Covid-19 salgınıyla ortaya çıkmış yeni bir eğitim modeli değildir. Temelleri 1700’lü yıllara dayanan ve bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle günümüzdeki anlam ve önemini kazanan uzaktan eğitimin (Holmberg, 1995; Kaya, 2002:9; Özbay, 2015:378), gerek ülkemizde gerekse dünyanın farklı ülkelerinde çeşitli uygulama örnekleri (Mektuplaşma, Radyo ve Televizyon, Açık Üniversite, Telekonferans, İnternet) bulunmaktadır. Türkiye’de başta mektup ve video yoluyla gerçekleştirilen uzaktan eğitim, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesinin faaliyete geçmesiyle farklı bir boyut kazanmış, daha düzenli ve nitelikli bir hale dönüşmüştür (İşman 2011; Kaymakcan vd., 2013; Yıldız, 2016:304).

Uzaktan eğitim, geniş kitlelere eğitim hizmeti götürebilmek, eğitimde fırsat ve imkân eşitliği sağlayabilmek amacıyla farklı mekânlardaki öğretmen ve öğrencilerin, çeşitli iletişim araçları yardımıyla etkileşimde buldukları, eğitim-öğretim faaliyetlerinin karşılıklı olarak gerçekleştirildiği bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Yalın, 2001). Bir başka tanıma göre ise uzaktan eğitim, eğitim ve öğretim sürecinde kaynak ile alıcının farklı ortamlarda bulunduğu, alıcıya yer, zaman, mekân ve yöntem bakımından esneklik olanağı tanıyan planlı ve sistematik bir öğretim teknolojisi uygulamasıdır (Simonson vd., 2003; Uşun, 2006:7). Tüm bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere uzaktan eğitim, bilgisayar ve çoklu ortam teknolojisi aracılığıyla; geleneksel eğitiminin sınırlılıklarını minimize eden, öğrencilerin öğretim faaliyetlerinin dışında kalmasını engelleyen, öğrenene kendi hızında, ilgi ve yetenekleri ölçüsünde öğrenme imkân ve olanağı sunan, zaman ve mekân esnekliği tanıyan planlı ve sistematik bir eğitim uygulamasıdır.

Uzaktan eğitim uygulamaları her ne kadar bazı sınırlılıkları ortadan kaldırırsa da - eğitim sürecinde yaşanan teknik aksaklıklar, ders materyallerinin genellikle uzaktan eğitime uygun olmaması, yüz yüze etkileşimin sağlanamaması, ölçme ve değerlendirme işlemlerinde yaşanan zorluklar gibi nedenlerle – etkililiğinin sorgulanmasına neden olan bir takım sorunları da bulunmaktadır (Yıldız, 2016: 305). Tüm bu değişkenler öğrencilerin uzaktan eğitime dair görüş ve tutumlarına tesir ederken, onların başarılarını ve öğrenme güdülerini de yakından ilgilendirmektedir (Uzun vd., 2013). Öğrencilerin uzaktan eğitimle ilgili görüş ve tutumlarının tespit edilmesi tam da bu noktada önem teşkil etmektedir.

Covid-19 salgınının neden olduğu son değişikliklere kadar ilahiyat ve İslami ilimler lisansüstü programları geleneksel olarak yüz yüze eğitim şeklinde tasarlanmış ve yapılandırılmıştır. Ancak

örgün lisansüstü eğitimin kesintiye uğramaması ve pandemi sürecinin en az hasarla atlatılması yönünde alınan kararlar, bütün yükseköğretim kurumlarında olduğu gibi ilahiyat ve İslami ilimler fakültelerinde de çevrimiçi eğitime geçilmesine neden olmuştur. Bu noktada ilahiyat ve İslami ilimler fakültesi lisansüstü öğrencilerinin pandemi dönemindeki çevrimiçi eğitime yönelik tutumlarının incelenmesi önemli bir ihtiyacı karşılık gelmektedir. Nitekim ilahiyat ve İslami ilimler fakültesi lisansüstü öğrencilerinin çevrimiçi eğitimle ilgili tutumlarının incelenmesi onların ilgi, ihtiyaç ve beklentilerinin karşılanmasıyla, bir diğer ifadeyle öğrenen özelliklerinin dikkate alınmasıyla doğrudan ilgilidir. Bu durum ilahiyat ve İslami ilimler fakültesi lisansüstü öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeye yönelik tutumlarının altında yatan nedenlerin ortaya konulması için de önemli görülmektedir. Ayrıca öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye yönelik tutumlarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesinin, uzaktan eğitim sürecinin sağlıklı bir şekilde tasarlanmasına katkı sağlayacağı da düşünülmektedir. Nitekim araştırmadan elde edilen tespitlerin çevrimiçi eğitimin paydaşlarına, bir diğer ifadeyle eğitmenlere ve öğretim tasarımcılarına fikir sağlaması; öğretim kurumlarına yol göstermesi beklenmektedir.

Bu çalışmada, ilahiyat ve İslami ilimler fakültelerine devam eden lisansüstü öğrencilerinin deneyimlemiş oldukları çevrimiçi (online) eğitim ve öğretimle ilgili görüşlerine başvurulmuştur. Çalışmadan elde edilen veriler, çevrimiçi ilahiyat/İslami ilimler lisansüstü eğitimlerinin güçlü ve zayıf yönlerinin belirlenmesinde, öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye ilişkin genel tutum düzeylerinin açıklanmasında, genel tutumlarının çeşitli değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğinin ortaya konulmasında kullanılmıştır.

Buna göre araştırmanın amacı, ilahiyat ve İslami ilimler fakültelerinde öğrenim gören lisansüstü öğrencilerinin deneyimlemiş oldukları çevrimiçi eğitime yönelik genel tutum düzeylerinin tespit edilmesidir. Ayrıca çalışmada, öğrenci tutumlarının cinsiyete, sınıf düzeyine, yaş durumuna, çevrimiçi eğitim deneyimine, internet bağlantısının çekim gücüne, kullanılan cihaz türüne, bilgilendirme faaliyeti yapılma ve derslere katılım durumuna, altyapı olanakları ile ölçme ve değerlendirme işlemine göre farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesi de amaçlanmıştır. Söz konusu amaçları gerçekleştirmek üzere aşağıdaki araştırma sorularına cevaplar aranmıştır:

- İlahiyat ve İslami ilimler fakültesi lisansüstü programı öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeye ilişkin genel tutumları nasıldır?
- İlahiyat ve İslami ilimler fakültesi lisansüstü programı öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeye ilişkin tutumlarını etkileyen faktörler nelerdir?
- İlahiyat ve İslami ilimler fakültesi lisansüstü programı öğrencilerinin, devam ettikleri programa ilişkin genel değerlendirmeleri nasıldır?

1. YÖNTEM

1.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada bir yöntemden elde edilen bulguların detaylandırılması, sunulması, artırılması veya açıklığa kavuşturulması hususunda farklı bir yöntemle elde edilen bulguların da işe koşulmasına imkân tanınması (Baki ve Gökçek, 2012:4) açısından karma yöntem kullanımı tercih edilmiştir.

Araştırmamızda baskın bir rol alacak nicel bulguların detaylandırılması ve farklı yönlerden ele alınması açısından karma yöntem kullanılacaktır. Bu kapsamda nicel bulguların detaylandırılması ve farklı yönlerden ele alınması açısından karma yöntemin tamamlayıcı yaklaşımına sahip iç içe desen kullanılacaktır. Nitekim eş zamanlı iç içe desenle tasarlanan bu araştırmada nitel veri, araştırmada daha baskın yer alan nicel verilerin anlaşılmasında önemli rol üstelenecektir (Creswell ve Plano Clark, 2015:98; Baki ve Gökçek, 2012:4).

Çalışmanın birincil veri kümesi olarak nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Tarama araştırmalarıyla; kişilerin belirli konulardaki tutum, inanç, görüş, davranış ve beklentilerinin kendi koşulları içinde ve olduğu şekliyle tespit edilmesi amaçlanmaktadır (İslamoğlu ve Alnaçık, 2016:99; Gürbüz ve Şahin, 2014:103). Bu araştırmada da yapılandırılmış soru formları ile ilahiyat ve İslami ilimler fakültesi lisansüstü programı öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeye ilişkin genel tutumları ve bu tutumların bazı değişkenlerle ilişkisini betimlemek üzere tarama modelinden yararlanılmıştır.

Çalışmanın ikincil veri kümesi olarak nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseninden faydalanılmıştır. Nitekim hem nicel hem de nitel yaklaşımlı araştırmaların kullanımına elverişli bir model olarak durum çalışması; birden fazla veri toplama yönteminin işe koşulmak istendiği, zengin ya da birbirini teyit edecek veri çeşitliliğine ulaşmanın amaçlandığı çalışmalar için tercih edilebilirdir (Şimşek ve Yıldırım, 2016:73).

1.2. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın genel evreni, 2019-2020 bahar dönemi ve 2020-2021 güz eğitim-öğretim dönemlerinde İlahiyat/İslami İlimler alanında lisansüstü eğitim programlarına devam eden ve Covid-19 sınırlamaları nedeniyle çevrimiçi (online) eğitim sürecini deneyimlemiş olan öğrencileri kapsamaktadır.

Örneklem grubunun belirlenmesinde olasılıksız örnekleme yaklaşımı kullanılmıştır. Nitekim olasılıklı örnekleme kullanmanın mümkün olmadığı nicel yaklaşımlı araştırmalarda olasılıksız örneklemenin kullanılması mümkün görülmektedir (Creswell, 2017:193). Bazı durumlarda araştırma evreninin kesin sayısının ve bir örneklem çerçeve listesinin tespitinde ya da katılımcılara ulaşmakta güçlük yaşanabilmektedir (Creswell, 2017: 193-194; Gürbüz ve Şahin 2014:129). Bu araştırma da hâlihazırda sosyal bilimler enstitüleri bünyesindeki ilahiyat ve İslami ilimler fakültelerinde yüksek lisans ve doktora programlarına devam eden öğrencilerin istatistiksel bilgilerine ulaşmada bir güçlükle karşılaşmış ve dolayısıyla olasılıklı olmayan örnekleme yaklaşımının kullanımı tercih edilmiştir. Katılımcılara ulaşmak için olasılıksız örneklemede yaygın olarak başvuru kartopu (Creswell, 2017:129) stratejisinden yararlanılmıştır. Kartopu örnekleme araştırmacının katılımcılara ulaşmada güçlük yaşadığı durumlarda araştırmanın kriterlerine uygun olmak şartıyla çalışma grubuna ulaşması, onların öneri ve yönlendirmeleriyle diğer deneklere ulaşmalarını ifade etmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2014:131). Bu araştırmada da araştırma kriterlerine uygun katılımcılara (öğrencilere) ulaşılmış, onlardan alınan referanslarla aynı programlardaki diğer katılımcılara ulaşılmaya çalışılmıştır.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Araştırmanın nicel boyutuna pandemi sürecinde İlahiyat ya da İslami İlimler lisansüstü eğitim programlarına devam eden 200 katılımcı dahil edilmiştir. Araştırmanın nitel boyutunda ise bu 200 katılımcıdan 42'si yer almıştır. Katılımcılar ile ilgili demografik bilgiler şöyledir:

Tablo 1: Katılımcılara Ait Bazı Demografik Bilgiler

Değişken Türü	Değişken Düzeyi	N	%
Öğrencisi Olduğu Üniversite	Ankara Üniversitesi	71	35,5
	Kırıkkale Üniversitesi	20	10,0
	Süleyman Demirel Üniversitesi	14	7,0
	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	12	6,0
	Gaziosmanpaşa Üniversitesi	12	6,0
	Pamukkale Üniversitesi	12	6,0
	Marmara Üniversitesi	9	4,5
	Sakarya Üniversitesi	7	3,5
	Kastamonu Üniversitesi	5	2,5
	Uludağ Üniversitesi	5	2,5
	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	4	2,0
	İstanbul Üniversitesi	4	2,0
	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	4	2,0
	Bayburt Üniversitesi	4	2,0
	Erciyes Üniversitesi	3	1,5
	Dicle Üniversitesi	3	1,5
	Necmettin Erbakan Üniversitesi	3	1,5
	İnönü Üniversitesi	2	1,0
	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi	1	,5
	Çukurova Üniversitesi	1	,5
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	1	,5	
Kâtip Çelebi Üniversitesi	1	,5	
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	1	,5	
Siirt Üniversitesi	1	,5	
Toplam	200	100	
Devam Ettiği Program Türü	Yüksek Lisans	117	58,9
	Doktora	83	41,5
	Toplam	200	100
Öğrenim Dönemi	Ders Dönemi	134	67,0
	Yeterlik Dönemi	11	5,5
	Tez Dönemi	55	27,5
	Toplam	200	100

1.3. Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak; kişisel bilgilere dönük soruların yer aldığı form, öğrencilerin lisansüstü ilahiyat/İslami ilimler programları özelinde çevrimiçi öğrenmeye ilişkin görüşlerini almak üzere anket sorularının yer aldığı form ile Usta, İlker ve Okur (2016) tarafından geliştirilen “Çevrimiçi Öğrenme Tutum Ölçeği” gerekli izinler alınarak kullanılmış, çalışma için etik kurul izni alınmıştır.* Çalışmada kullanılan ölçekte 20 madde bulunmaktadır. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik

* Bayburt Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu 15.06.2020 tarih ve 10612 sayılı karar.

analizleri, ölçeği geliştirenler tarafından yapılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,90 olarak belirtilmiştir (Usta vd., 2016).

Araştırmada kullanılan bu ölçek, 2019-2020 bahar dönemi ve 2020-2021 güz eğitim-öğretim dönemlerinde ilahiyat/İslami ilimler alanında lisansüstü eğitim programlarına devam eden ve Covid-19 sınırlamaları nedeniyle çevrimiçi (online) eğitim sürecini deneyimlemiş olan 200 öğrenciye uygulanmıştır. Uygulama sonucunda elde edilen verilerle ölçeğin güvenilirlik kontrolü sağlanmıştır. Bu bağlamda ölçek maddeleri arasındaki iç tutarlılık düzeyi tekrar incelenmiş ve bu araştırma için Cronbach's Alpha değeri 0,94 olarak saptanmıştır. Alan yazında, her ne kadar güvenilirlik için 0,7 ve üzeri değerler yeterli görülse de 0,8 ve üstündeki değerlerin tercih edilmesi gerektiği belirtilmektedir (Pallant, 2017:116). Buna göre, çalışmada kullanılan ölçeğin yeterli düzeyde güvenilir olduğu ifade edilebilir.

Çalışma grubuna uygulanan bu ölçekten elde edilen verilerin faktör yapısını keşfetmek üzere açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Verilerin açımlayıcı faktör analizine uygunluğunu anlamak için öncelikle Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değerlerine bakılmıştır. Buna göre ölçekten elde edilen verilerin KMO değerinin 0.935 olduğu ve Barlett değerinin ($p < 0,05$) de anlamlı çıktığı saptanmıştır. Söz konusu test değerleri göz önünde bulundurularak veri yapısının faktör analizi için uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çevrim İçi Öğrenme Tutum Ölçeğinde yer alacak faktör sayısını belirlemek üzere Açımlayıcı Faktör Analizi Testi yapılmıştır. Yapılan AFA testi sonucunda faktörlerin öz değerlerine, öz değerlerinin açıkladıkları birikimli varyans miktarına bakılmıştır. Öz değeri en az 1 olan 4 faktörün olduğu ortaya çıkmıştır (bk. tablo 2). Ancak ilk faktörün toplam varyansı tatmin edici bir düzeyde açıkladığı görülmüştür. Bu durum yapının tek faktörlü olarak nitelendirilebileceğini ortaya çıkarmış ve serpilme grafiği ile kararın desteklenmesi sağlanmıştır. Zira ilk faktörün bir sonraki faktörün 2-3 katından fazla olduğu durumlarda yapının tek faktörlü nitelendirilebileceği (Erkuş, 2016, 95) veya birikimli varyans miktarının toplam varyansın %40-%60 arasındaki miktarın açıklandığı yere kadar olan faktörlerin modele dâhil edilmesinin uygun olduğu belirtilmektedir (Karagöz, 2016, 880). Zira tablo 2'de görüldüğü gibi yapılan AFA testinde ilk faktörün kendisinden sonraki faktörün 2-3 katından fazla olduğu ya da toplam varyansın tek başına %48'ini açıkladığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 2: "Çevrim İçi Öğrenme Tutum Ölçeği" Öz Değeri 1 ve Üzerinde Olan Faktörler

Faktör	Özdeğer	Varyans Yüzdeleri (%)	Toplam Varyans Yüzdeleri (%)
1	9,608	48,041	48,041
2	1,285	6,423	54,464
3	1,090	5,450	59,914
4	1,011	5,055	64,969

Nicel verilerin nitel veriler çerçevesinde tartışılmasını sağlamak üzere, anket formunun son bölümünde öğrencilerin çevrimiçi eğitim sürecini genel olarak değerlendirmelerine imkân veren açık uçlu bir ifadeye yer verilmiştir. Bu ifade yapılandırılmamış olup "Lisansüstü eğitim sürecinde deneyimlemiş olduğunuz çevrimiçi eğitim ile ilgili genel görüşleriniz nelerdir?" şeklindedir. Yapılandırılmamış ve yanıtlanması tercihe bırakılmış bu soru, katılımcıların çevrimiçi eğitim

deneyimleri ile bilhassa dikkat çekmek istedikleri hususları herhangi bir yönlendirme olmaksızın ortaya çıkarması bakımından kayda değerdir.

1.4. Veri Analizi

Bu araştırmada, çalışma grubundan elde edilen verilerin analiz edilmesinde SPSS paket programından yararlanılarak betimsel istatistikler yapılmıştır. Elde edilen bulguların nitel verilerle desteklenmesini sağlamak üzere öğrencilerden elde edilen nitel verilerden örnek alıntı ifadelerine yer verilmiştir. Nicel analize geçmeden önce “Çevrimiçi Öğrenme Tutum Ölçeği”nden elde edilen veri setine hangi nicel testlerin uygun olabileceğini belirlemek üzere verilerin normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiştir. Yapılan Kolmogrow-Smirnov normallik testlerinin sonucunda araştırma verilerinin normal dağılım sağlamadığı görülmüştür ($p < ,05$). Dolayısıyla analizlerde parametrik olmayan istatistiksel yöntemler tercih edilmiştir. Bu amaçla veriler araştırmanın alt problemleri doğrultusunda betimleyici analizler (ortalama ve standart sapma) ile parametrik olmayan analizler olan Mann -Whitney U testi ve Kuruskal-Wallis H testi kullanılarak test edilmiş ve anlamlılık düzeyi $p < ,05$ alınmıştır. Öğrencilerin lisansüstü ilahiyat programları özelinde çevrimiçi öğrenmeye ilişkin görüşlerini almak üzere kullanılan anketin her ifadesine katılım düzeylerine ait frekans, yüzde değerlerinin yanı sıra ortalama puanlar ve standart sapma değerleri de hesaplanarak ilgili tablolarda verilmiştir.

Nitel verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz “*araştırma sorularından, araştırmanın kavramsal çerçevesinden ya da görüşmede yer alan boyutlardan yola çıkarak veri analizi için bir çerçevenin oluşturulması*” (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 242) şeklinde karşılık bulmaktadır. Araştırmamızın nitel verilerinin irdelenmesinde ve sınıflandırılmasında nicel bulgularının merkezi rol alması betimsel yaklaşımla analiz edilmesi yönelişini beraberinde getirmiştir. Araştırmanın raporlanması aşamasında katılımcılara ait örnek alıntı ifadelerin seçiminde; nicel bulguların detaylandırılması veya açıklığa kavuşturulmasında etkinliği yüksek olmasının yanı sıra katılımcıların cevap çeşitliliğinin ve olumlu-olumsuz görüşlerinin tutarlı bir şekilde yansıtılması gözetilmiştir.

2. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu çalışmada ilahiyat ve İslami ilimler alanında lisansüstü programlarına devam eden öğrencilerin, COVID-19 sürecinde deneyimlemiş oldukları çevrimiçi eğitim süreci ilgili görüşlerine başvurulmuştur. Bu çerçevede öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye ilişkin genel tutumları ve bu tutumları etkileyen faktörler belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca öğrencilerin lisansüstü ilahiyat ve İslami ilimler programları özelinde çevrimiçi eğitimi değerlendirmeleri alınmıştır.

2.1. Öğrencilerin Çevrimiçi Öğrenmeye İlişkin Tutumlarının İncelenmesi

İlahiyat veya İslami ilimler lisansüstü öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeye ilişkin tutumları iki başlık altında değerlendirilmiştir. Öncelikle öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye ilişkin genel tutumları saptanmıştır. Daha sonra öğrencilerin çevrimiçi tutum ölçeğinden aldıkları puanların bazı değişkenlere göre anlamlı bir fark oluşturup oluşturmadığı incelenmiştir. Bu kapsamda öğrencilerin cinsiyet durumu, öğrencilere göre öğretim elemanlarının çevrimiçi (online) eğitim sistemlerini kullanmaya istekli olma durumu, öğrencilerin lisansüstü öğrenim gördüğü üniversite ile ikamet ettiği

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

yerin birbirine göre konumu, devam ettikleri anabilim dalının türü ve çevrimiçi öğrenme süreçlerinde kullandığı internet bağlantısının çekim gücü şeklindeki değişkenler temel alınmıştır.

2.1.1. Öğrencilerin Çevrimiçi Öğrenmeye İlişkin Genel Tutumları

Tablo 3: Öğrencilerin Çevrimiçi Öğrenmeye İlişkin Genel Tutumları

	N	X ²	S.S.
Çevrimiçi Öğrenme Ölçeği Toplam Puanı	200	3,1568	,78725

Öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye ilişkin genel tutumuna ait ortalama puanları ve standart sapma değerleri hesaplanmıştır. Tablo 3 incelendiğinde öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye ilişkin genel tutumlarının orta bir düzeyde olduğu saptanmıştır ($X^2=3,1568$). Bu durum, lisansüstü ilahiyat ve İslami ilimler programlarına devam eden öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye ilişkin genel tutumlarının “kararsız” düzeyde olduğu; çevrimiçi eğitime dair tutumlarının yerine göre olumlu veya olumsuz yönde bir eğilim gösterebileceği şeklinde yorumlanabilir.

Selçuk ve diğerleri tarafından 2021 yılında yapılan bir araştırmada da benzer bulguların yer aldığı görülmektedir. İlahiyat lisans öğrencilerinin pandemi süreci çevrimiçi eğitim deneyimlerinin incelendiği bu araştırmada da öğrencilerin çevrimiçi eğitime yönelik tutumlarının kararsız seviyede olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Selçuk vd., 2021:80). Ateş ve Altun’un 2008 yılında, Çiçek ve arkadaşlarının 2020 yılında yaptıkları araştırmalarda da benzer bulguların elde edildiği, öğrencilerin çevrimiçi eğitime yönelik tutumlarının kararsız seviyeye yakın olduğu görülmüştür. Türkiye’de yapılan diğer araştırmalara göre (Ağır, Gür ve Okçu, 2007; Yağan 2021), katılımcılar uzaktan eğitim programlarının hem olumlu hem de olumsuz özellikler barındırdığını düşünmektedirler. Araştırma bulguları ve bunları destekleyici diğer araştırmalar genel olarak değerlendirildiğinde hedef kitlesi değişmekle birlikte çevrimiçi öğrenmenin ne tamamen reddedildiği ne de tamamen benimsendiği söylenebilir. Bu durumu irdelemek üzere nitel verilere başvurduğumuzda, zamansal ve mekânsal esneklik sağlamanın çevrimiçi öğrenmenin tercih edilebilirliğini arttırdığı ortaya çıkmaktadır. Dahası bazı katılımcılar lisansüstü eğitimin hedef kitesinin yetişkinlerden oluşması ve dolayısıyla sosyal rollerinin çeşitliği açısından çevrimiçi eğitimin daha çok fırsat eşitliği sağlayacağına da dikkat çekmişlerdir. Katılımcıların ilgili ifadelerinden kesitler şöyledir:

“Diğer eğitim kademeleri için durum farklı olsa da lisansüstü için bu ve benzeri saha çalışmalarıyla gündeme gelmeli ve gerekli adımlar atılmalıdır.” (K192, Erkek)

“Yol, zaman yorgunluk vs. olmadı. İş yerimden devamla ilgili izin sıkıntısı yaşıyordum. Bu açıdan iyi oldu benim için. Dolayısıyla çevrimiçi eğitimin daha çok olumlu yönleri var bana göre.” (K003, Kadın)

“Ulaşım sorunu yaşayanların diğer öğrencilerle aynı imkâna sahip olması. Eşitlenme sağlamıştır.” (K080, Kadın)

“Zaman ve mekân bariyerlerinin ortadan kalkması, hız, ekonomiklik, çok fazla içeriğe ulaşma imkânı.” (K014, Kadın)

“Vakit ve imkânlar açısından daha avantajlı buluyorum.” (K129, Kadın)

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

“İşten çıkıp derse yetişme stresim olmadı. Trafikte vakit kaybetmedim. Fiziksel bir yorgunluk yaşamadım”. (K099, Erkek)

“Ders dinlediğim ortamda yalnız olmayı ve daha rahat bir ortamda bulunmayı seviyorum. Çevrimiçi eğitimin bu olanağı sayesinde daha mutlu hissediyorum.” (K075, Kadın)

Örneklem grubu özelinde çevrimiçi öğrenmenin tercih edilebilirliğini artırmanın ve bu yöndeki kararsızlığın yönünü değiştirecek unsurun ise çevrimiçi eğitimin niteliğiyle ve bu süreçte karşılaşılan problemlerin çözümüyle yakından ilişkili olduğu açığa çıkmaktadır. Katılımcıların söz konusu durumu temellendirici ifadeleri şöyledir:

“Bizim çevrimiçi derslerimizde bizler oldukça aktiftik o nedenle verimli geçti. Ancak sistemsiz kaynaklı zaman zaman sorunlar yaşandı, görüntü ve ses donmaları gibi...” (K111, Erkek)

“Başta internet bağlantısı olmak üzere tamamen teknik bir konu olduğu için ortaya çıkan sıkıntular daha bağlayıcı oluyor.” (K119, Kadın)

“Motivasyon eksikliği yaşadım; Öğretim materyali ve ders kaynaklarına ulaşamadım, derslere aktif katılım sağlayamadım.” (K056, Kadın)

2.1.2. Öğrencilerin Çevrimiçi Öğrenmeye İlişkin Tutumlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi

a) Cinsiyet Durumu

Tablo 4: Öğrencilerin Çevrimiçi Öğrenmeye İlişkin Genel Tutumlarının Cinsiyet Değişkeni Açısından İncelenmesi

Değişken Düzeyi	N	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	U	p
Kadın	130	92,61	12039,00	3524,00	,009
Erkek	70	115,16	8061,00		
Toplam	200				

Öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye ilişkin genel tutumlarının cinsiyet durumlarına göre değişip değişmediğini ortaya koyabilmek için Mann-Whitney U testi yapılmıştır. Bu testin sonuçları incelendiğinde, öğrencilerin cinsiyet durumlarının çevrimiçi öğrenmeye ilişkin genel tutumları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa neden olduğu ortaya çıkmıştır (U=3524,00; p=,009).

Tablo 4’te gruplara ait ortalama puanlar karşılaştırıldığında; erkek öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye ilişkin genel tutumlarının, kız öğrencilerden daha olumlu olduğu görülmüştür. Bir diğer ifadeyle cinsiyet durumlarının, öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye ilişkin genel tutumları üzerinde belirleyici olduğu nicel bulgulardan hareketle tespit edilmiştir. Benzer bulgulara farklı alanlarda yapılmış çalışmalarda da ulaşıldığı görülmektedir. Özer (2011) tarafından yapılan çalışmada, kadın ve erkek katılımcılar arasında, uzaktan eğitim programı, değerlendirme ve amaç alt boyutlarında erkek öğrencilerin lehine anlamlı bir fark bulunmuştur. Benzer bulgulara Buluk ve Eşitti (2020) tarafından yapılan çalışmada ve Korucu ve Kabak’ın (2020) meta analizi çalışmasında da rastlanmıştır. Çalışmada, araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyetleri ile uzaktan eğitim ders

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

memnuniyetleri arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Araştırma bulgularımızı ve bunları destekleyici diğer araştırmalar genel olarak değerlendirildiğinde erkek öğrencilerin kız öğrencilere kıyasla uzaktan eğitim ders memnuniyetlerinin daha fazla olduğu ve bu derslerin etkililiğine daha fazla katıldıkları görülmüştür. Nitekim erkek katılımcıların çevrimiçi eğitimi yeğlediklerini gösteren nitel veriler de mevcuttur. Bu kapsamda “Ben memnun kaldım. Tüm derslere katıldım. Üzerime düşenleri elimden geldiğince yaptım o nedenle benim için güzel bir tecrübe oldu. Bütün eğitim böyle olabilir.” (K177, Erkek) ve “...çok rahat stressiz bir şekilde geçirdiğim bir dönem oldu. Böyle devam etmesini isterim doğrusu.” (K114, Erkek) ifadelerine yer verilebilir.

Kadın katılımcıların çevrimiçi eğitim süreçlerine ilişkin tutumlarının erkeklere oranla daha zayıf olma nedenleri irdelendiğinde, kadınların toplumsal rollerinin çevrimiçi eğitim süreçlerine de yansıdığı ortaya çıkmaktadır. Öğrencilerin söz konusu durumu açığa çıkardığı örnek açıklamaları şöyledir.

“Bayan olarak ev ortamın müsait olmaması, dikkatimizi verememe, internetin kesilmesi ve bu yüzden hocaların bazı konuşmalarını kaçırılmaz olumsuz bir durum olarak görüyorum.” (K005, Kadın)

“Normal şartlarda online eğitim bir avantaj sağlasa da pandemi sürecinde biz çocuklu annelerin olduğu bir evde eğitime devam etmek oldukça zordur.” (K067, Kadın)

b) Öğretim Elemanlarının Çevrimiçi (Online) Eğitim Sistemlerini Kullanmaya İstekli Olma Durumu

Tablo 5: Öğrencilerin Çevrimiçi Öğrenmeye İlişkin Genel Tutumlarının Öğretim Elemanlarının Çevrimiçi (Online) Eğitim Sistemlerini Kullanmaya İstekli Olma Durumuna Göre İncelenmesi

Değişken Düzeyi	N	Sıra Ort.	Gruplar Arası Fark
1-Hayır	78	74,78	
2-Kararsızım	59	103,69	3 ve 1
3-Evet	63	129,36	3 ve 2
H: 31,26; Sd: 2; P: ,000			2 ve 1

Öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye ilişkin genel tutumlarının, öğretim elemanlarının çevrimiçi (online) eğitim sistemlerini kullanmaya istekli olma durumuna göre değişip değişmediğini belirlemek üzere Kruskal Wallis-H testi yapılmıştır. Tablo 5’te bu kapsamda yer alan sonuçlar incelendiğinde öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye ilişkin genel tutumlarının öğretim elemanlarının çevrimiçi (online) eğitim sistemlerini kullanmaya istekli olma durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı ortaya çıkmıştır (H=31,26; SD=2; P=,000). Grupların sıra ortalama puanları dikkate alındığında, en yüksek puanı öğretim elemanlarının çevrimiçi (online) eğitim sistemlerini kullanmaya istekli olduklarını düşünen öğrencilerin; en düşük puanı ise öğretim elemanlarının istekli olduklarını düşünmeyen öğrencilerin aldığı görülmektedir. Farkın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere ikili gruplar arasında Mann-Whitney U testi gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu testin sonuçları incelendiğinde ikili grup karşılaştırmalarında öğretim elemanlarının çevrimiçi (online)

eğitim sistemlerini kullanmaya daha istekli olduklarını düşünen öğrencilerin lehine olduğu görülmüştür.

Aydın vd. tarafından gerçekleştirilen araştırmada da uzaktan eğitim faaliyetinin niteliğini belirlemede öğretim elemanın çok yönlü yeterliklerinin belirleyiciliğine dikkat çekilmiştir. Çalışmada bu kapsamda uzaktan öğreticilerin sahip olması gereken yetkinlikler olarak; yeni teknolojik araçları kullanma, derslerinde hedef ve kazanımlara uygun öğretim faaliyetleri gerçekleştirme, tüm ders sürecini planlama, uzaktan iletişim kanallarını kullanarak ders anlatımlarında uygun yöntem ve teknikleri kullanma, kendi alanlarındaki güncel gelişimleri takip ederek mesleki gelişimlerine katkıda bulunma, yürüttükleri ders sürecinde gerek öğrencilerle olan iletişimleri gerekse derslerinde içerik kullanımlarında etik kurallara uyma, buldukları kurumlara karşı sorumluluklarını bilme; dersin kazanımlarını sağlama konusunda uygun değerlendirme araçlarını (anket, çevrimiçi quiz, kahoot vb) ve uygun alternatif ölçme tekniklerini (akran değerlendirmesi, e-portfolyo vb.) kullanma şeklindeki özelliklere yer verilmiştir (Aydın vd., 2021). Nitekim çalışma grubumuzdaki bir katılımcının çevrimiçi öğrenme süreçlerini değerlendirmede öğretim görevlisini merkeze alması açısından “*Bu dönem güzel bir eğitim aldığımızı düşünüyorum fakat uzun bir süre online ders almanın öğrenci ile öğretmen arasındaki bağı kopardığı için olumlu sonuçlar doğuracağını düşünmüyorum.*” (K134, Kadın) şeklindeki açıklaması da dikkat çekicidir. Öğretim elemanlarının niteliklerinin öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye ilişkin tutumlarını yükselttiği ya da tersi bir okuma ile öğretim elemanlarının yetersiz görülme durumunda tutumlarının zayıfladığını gösteren nitel verilerle de karşılaşılmıştır. Bu konuyu örnekleyici açıklamalardan bazıları şunlardır:

“Zannedersen süreçte en önemli şey alt yapı kadar hocalar da. Eğer hocalar etkili ve verimli bir çevrimiçi eğitim yapabilirse süreç başarılı oluyor, diğer türlü zor gibi.” (K009, Kadın)

“Soru sorulduğunda konunun aşırı dağılması bilgisayar veya elektronik araç iletişim kurmada bir duvar görevi görüyor gibi konunun dağılması dersi toplamada zorluk oluşturuyor. Ama buna rağmen normal eğitime göre konu daha az dağıldı. Kısacası soru sorma ile ortaya konuşulacak konu çıkması doğru orantılı ama bu konunun dağılmasında hoca kontrolü normal eğitimde daha iyi olabiliyor sanki.” (K195, Erkek)

“...hocaların zamanın kısıtlı olmasından dolayı dersi daha verimli anlatmaya çalışmaları daha iyi oldu.” (K046, Kadın)

“Bence ne hocalar ne de öğrenciler tam anlamıyla adapte olamadılar. Bu yüzden yüz yüze eğitim gibi verimli geçmedi. Benim hocalarım tüm dönem boyunca sadece 4 ders yaptılar. Her biri birer saat fakat bunun ilk 10 dakikası zaten iletişim problemiyle geçti. Yapılması gereken derslerin büyük çoğunluğu yapılmadı.” (K082, Erkek)

“Bu konuda hocalarımız çok hassas davrandı ve derslerimiz hiç aksamdan devam etti. Dönem başında belirlenen program çerçevesinde mümkün olan en yüksek verimi aldığımızı düşünüyorum.” (K113, Erkek)

c) Lisansüstü Öğrenim Görülen Üniversite İle İkamet Edilen Yerin Birbirine Göre Konumu**Tablo 6: Öğrencilerin Çevrimiçi Öğrenmeye İlişkin Genel Tutumlarının Lisansüstü Gördüğü Üniversite ile İkamet Ettiği Yerin Birbirine Göre Konumu Açısından İncelenmesi**

Değişken Düzeyi	N	Sıra Ort.	Gruplar Arası Fark
1- Lisansüstü eğitim gördüğüm şehirde ikamet ediyorum	107	93,21	
2-Lisansüstü eğitim gördüğüm şehirde ikamet etmiyorum ancak ulaşım sıkıntısı da yaşamıyorum	52	97,15	
3-Lisansüstü eğitim gördüğüm şehirde ikamet etmiyorum ve ulaşım sıkıntısı yaşıyorum	41	123,76	3 ile 1,2
H: 8,49; Sd: 2; P: ,014			

Tablo 6’da öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye ilişkin genel tutumlarının lisansüstü öğrenim gördüğü üniversite ile ikamet ettiği yerin birbirine göre konumu açısından değişip değişmediğine ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Bu kapsamdaki Kruskal Wallis-H testi sonuçları incelendiğinde öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye ilişkin genel tutumlarının öğrenim gördüğü üniversite ile ikamet ettiği yerin birbirine göre konumu açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı ortaya çıkmıştır (H=8,49; SD=2; P=,014).

Grupların sıra ortalama puanları dikkate alındığında, en yüksek puanı lisansüstü eğitim gördüğü şehirde ikamet etmeyen ve ulaşım sıkıntısı yaşayan grubun; en düşük puanı ise lisansüstü eğitim gördüğü şehirde ikamet eden grubun aldığı görülmektedir. Farkın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere ikili gruplar arasında Mann-Whitney U testi gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu testin sonuçları incelendiğinde lisansüstü eğitim gördüğü şehirde ikamet etmeyen ve ulaşım sıkıntısı yaşayan grubun, lisansüstü eğitim gördüğü şehirde ikamet eden veya ulaşım sıkıntısı yaşamayan öğrencilere göre çevrimiçi öğrenmeye ilişkin tutumlarının daha olumlu olduğu görülmüştür. Öğrencilerin lisansüstü öğrenime devam ettiği üniversite ile ikamet ettiği yerin birbirine göre konumunun tutumları üzerinde etkili olduğunun izleri nitel verilerde de sürdürülebilir. Özellikle lisansüstü grupta çevrimiçi süreçlerin yetişkin bir grup olması ve sosyal rollerinin çeşitliliği bakımından beraberinde büyük avantaj sağladığını doğrudan ifade eden veya ilgili bulguyu destekleyen bazı açıklamalar şunlardır:

“Tarihin hiçbir zamanında 24 yaşını geçmiş insanların belli bir eğitimi almak için bir yere toplanması gerekliliği yoktu. Lisansüstü eğer sosyal bilimlerde yapılıyor ise yüz yüze eğitim gevşetilebilir. Yani online eğitim ile örgün eğitim arası bir sistem uygulanabilir.” (K035, Erkek)

“Genel itibariyle olumlu buluyorum, mekânsal değişimin olmaması herhangi bir olumsuzluk oluşturmamaktır.” (K089, Erkek)

“Gidiş geliş zorunluluğu olmadığı için zaman açısından avantaj sağlamaktadır. Dolayısıyla büyük bir rahatlık.” (K111, Erkek)

“Uzak yerlerden derse gelmek durumunda olan bireylerin ders kaçırmaya sebep olan faktörlerden en az birinin ortadan kalkması nedeniyle olumlu buluyorum.” (K079, Kadın)

d) Devam Edilen Anabilim Dalı Türü

Tablo 7: Öğrencilerin Çevrimiçi Öğrenmeye İlişkin Genel Tutumlarının Lisansüstü Eğitimlerine Devam Ettikleri Bölüme Göre İncelenmesi

Değişken Düzeyi	N	Sıra Ort.	Gruplar Arası Fark
1-Temel İslam Bilimleri	50	81,87	
2-Felsefe ve Din Bilimleri	132	105,34	2 ve 1
3-İslam Tarihi ve Sanatları	18	116,72	3 ve 1

H: 7,52; Sd: 2; P: ,023

Tablo 7’de öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye ilişkin genel tutumlarının devam ettikleri anabilim dalının türüne göre değişip değişmediğine ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Bu kapsamdaki Kruskal Wallis-H testi sonuçları incelendiğinde öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye ilişkin genel tutumlarının devam ettiği anabilim türüne göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı ortaya çıkmıştır (H= 9,66; SD=2; P=,008).

Grupların sıra ortalama puanları dikkate alındığında, en yüksek puanı İslam Tarihi ve Sanatları bölümündeki öğrencilerin; en düşük puanı ise Temel İslam Bilimleri Bölümündeki öğrencilerin aldığı görülmektedir. Farkın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere ikili gruplar arasında Mann-Whitney U testi gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu testin sonuçları incelendiğinde İslam Tarihi ve Sanatları Bölümündeki öğrencilerin ile Felsefe ve Din Bilimleri Bölümündeki öğrencilerin, Temel İslam Bilimleri Bölümündeki öğrencilere göre çevrimiçi öğrenmeye ilişkin tutumlarının daha olumlu olduğu görülmüştür. Buna göre devam edilen anabilim dalı türünün, öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye ilişkin genel tutumlarını anlamlı düzeyde farklılaştırdığı nicel verilerle ortaya konulmuştur. Nitekim benzer bulgulara farklı alanlarda yapılmış çalışmalarda da ulaşıldığı görülmektedir. Özer (2011) tarafından yapılan çalışmada, bilgisayar mühendisliği ve endüstri mühendisliğinde öğrenim gören öğrenciler arasında, uzaktan eğitim programı ve içerik, süreç alt boyutuna ilişkin görüşlerinde anlamlı bir fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre ortalamalar incelendiğinde, bilgisayar mühendisliği öğrencilerinin uzaktan eğitimin süreç alt boyutuna, endüstri mühendisliği öğrencilerine göre daha olumlu baktıkları görülmektedir. Gündüz (2013) tarafından yapılan çalışmada, eğitim fakültesinde öğrenim görmekte olan öğretmen adaylarının öğrenim gördükleri bölümlere göre uzaktan eğitim algılarının anlamlı bir farklılık gösterdiği saptanmıştır. Nitekim ilahiyat programlarının çevrimiçi eğitimle alınmasında ders ya da alan bazlı düşünülmesi gerektiğine işaret etmesi açısından bir katılımcının “*İlahiyat eğitiminin uygulamaya dönük dersleri ile teorik dersleri arasında ayırım yapılması ve hatta teorik derslerin de kendi içinde örgün eğitim gerekliliğine göre tasnif edilmesi gerekirdi.*” (K067, Kadın) şeklindeki ifadesi kayda değerdir. Benzer yönde bir diğer ifade “*...bazı dersler online olabilir, bazıları da muhakkak yüz yüze olmalıdır. Kısmi olarak uygulanabilir.*” (K100, Kadın) şeklindedir. Katılımcıların çevrimiçi eğitim deneyiminin ders veya alan bazlı değerlendirilmesinin daha uygun görüneceğini ifade eden diğer açıklamaları şunlardır:

“*Derslerin büyük bir kısmının bu şekilde çevrimiçi olarak işlenebileceğini düşünüyorum.*” (K088, Erkek)

“*Konular üzerinde fikir alışverişi tam anlamıyla gerçekleştirilemediği için çevrimiçi eğitimi kendi programıma çok uygun bulmuyorum.*” (K103, Kadın)

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

“Türk Din Musikisi alanı için, öğretim üyeleri ile daha çok paylaşım ve senkronize çalışmalar gerekmektedir bu açıdan ses senkronizasyonuna imkân vermemesi bir dezavantajdır. Türk Din Musikisi alanı açısından yetersiz fakat diğer alanlar için belki daha kolaylaştırıcı olabilir.” (K022, Kadın)

“İlahiyat derslerinin çevrimiçi (online) eğitime uygun olmaması, Arapça gibi. Derslere aktif katılım sağlayamadım. Ölçme ve değerlendirme işleminin geçerli ve güvenilir olmaması motivasyonumuzu düşürdü.” (K127, Kadın)

e) Çevrimiçi Eğitim Sürecinde Sahip Olunan İnternet Bağlantısının Niteliği

Tablo 8: Öğrencilerin Çevrimiçi Öğrenmeye İlişkin Genel Tutumlarının Çevrimiçi Eğitim Sürecinde Sahip Olduğu İnternet Bağlantı Gücüne Göre İncelenmesi

Değişken Türü	Değişken Düzeyi	N	Sıra Ort.	Gruplar Arası Fark
d) Çevrimiçi (online) eğitim sürecinde sahip olduğu internet bağlantı durumu	1-Zayıf İnternet Bağlantısı	18	83,83	3 ile 1, 2
	2-Orta İnternet Bağlantısı	110	92,32	
	3-Güçlü İnternet Bağlantısı	72	117,16	
	H: 9,66	Sd: 2	P: ,008	

Tablo 8’de öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye ilişkin genel tutumlarının çevrimiçi (online) eğitim sürecinde sahip oldukları internet bağlantı çekim gücüne göre değişip değişmediğine ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Bu kapsamdaki Kruskal Wallis-H testi sonuçları incelendiğinde öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye ilişkin genel tutumlarının devam ettikleri anabilim türüne göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı ortaya çıkmıştır (H=7,52; SD=2; P=,023).

Grupların sıra ortalama puanları dikkate alındığında, en yüksek puanı güçlü internet bağlantısına sahip öğrencilerin; en düşük puanı ise zayıf internet bağlantısına sahip öğrencilerin aldığı görülmektedir. Farkın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere ikili gruplar arasında Mann-Whitney U testi gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu testin sonuçları incelendiğinde güçlü internet bağlantısına sahip olduğunu düşünen öğrencilerin, orta ve zayıf düzeydeki internet bağlantısına sahip olduğunu düşünen öğrencilere göre çevrimiçi öğrenmeye ilişkin tutumlarının daha olumlu olduğu görülmüştür. Benzer bulguların Genç ve Ergin’in 2020 yılında lisansüstü öğrencilerini kapsayan çalışmasında da yer aldığı ve bu kapsamda internet kaynaklı sıkıntıların ve sistemsel-teknojik sorunların öğrencilerin uzaktan eğitim uygulamalarına ilişkin olumsuz görüş geliştirmelerinde belirleyici olduğuna yer verildiği görülmektedir. Çalışmanın nitel bulgularında öğrencilerin teknolojik sıkıntılara dikkat çeken bazı örnek ifadeleri şunlardır:

“Her an ve her yerden ulaşılabilir olması büyük avantaj sağlamasına rağmen internette kopmaların olması derslerde motivasyon eksikliğine neden oluyor.” (K049, Erkek)

“Başta internet bağlantısı olmak üzere tamamen teknik bir konu olduğu için ortaya çıkan sıkıntılar daha bağlayıcı oluyor.” (K119, Kadın)

“Elektrik ve internete bağlı olmak kaygı oluşturuyor ya ders ya da sınav esnasında kesilirse/ bozulursa diye.” (K154, Kadın)

2.2. Öğrencilerin İlahiyat Lisansüstü Programlarını Çevrimiçi Öğrenme Açısından Değerlendirmeleri

Bu başlıkta öğrencilerin devam ettikleri ilahiyat ve İslami ilimler programlarına ilişkin değerlendirmeleri ele alınmıştır. Öğrencilere; “Çevrimiçi (online) eğitim öğrencisi olduğum lisansüstü eğitim için uygundur.”, “Daha iyi ve etkili bir lisansüstü eğitim için yüz yüze etkileşim gereklidir.”, “Çevrimiçi (online) eğitim lisansüstü eğitimde fırsat eşitliği sağlamaktadır.” ve “Lisansüstü eğitimin tamamını çevrimiçi (online) eğitim yoluyla almak isterdim.” şeklindeki ifadeler yönlendirilmiştir. Araştırmada bu yönde elde edilen veriler incelenmiş, öğrencilerin çevrimiçi ilahiyat/İslami ilimler programlarına özelindeki görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda öğrencilerin lisansüstü ilahiyat/İslami ilimler programlarına ilişkin tutumlarını belirlemek üzere kullanılan anketin her bir ifadesine ait ayrı ayrı ortalama puanlar ve standart sapma değerleri hesaplanmış ve tablo 9’da gösterilmiştir:

Tablo 9: Öğrencilerin Anket Maddelerinden Aldıkları Ortalama Puan ve Standart Sapma Değerleri

Anket Maddeleri	N	X ²	S.S.
a) Çevrimiçi (online) eğitim öğrencisi olduğum lisansüstü eğitim için uygundur.	200	3,1850	1,19074
b) Daha iyi ve etkili bir lisansüstü eğitim için yüz yüze etkileşim gereklidir.	200	4,1200	1,01526
c) Lisansüstü eğitimin tamamını çevrimiçi (online) eğitim yoluyla almak isterdim.	200	2,4600	1,29878

Tablo 9’a göre öğrenciler ilahiyat ya da İslami ilimler lisansüstü programlarının çevrimiçi eğitimini orta düzeyde benimsemektedirler. Öğrencilerden söz konusu deneyimlerinden hareketle çevrimiçi-yüz yüze eğitim karşılaştırması yapmalarına olanak veren maddeler (b ve c) irdelendiğinde yüz yüze eğitimi çevrimiçi eğitimden daha etkin ve daha tercih edilebilir gördükleri sonucuna ulaşılmıştır.

Aşağıda öğrencilerin anketin her bir maddesine katılım düzeylerini ayrı ayrı gösteren frekans ve yüzde değerleri de tablolar halinde rapor edilmiştir. Söz konusu nicel bulguların anlamlandırılması, detaylandırılması ve farklı yönlerden ele alınmasına imkân sağlamak üzere akabinde katılımcılara ait nitel değerlendirmelere de yer verilmiştir.

a) Çevrimiçi (Online) eğitim öğrencisi olduğum lisansüstü eğitim için uygundur.

Tablo 10: Öğrencilerin “Çevrimiçi (Online) Eğitim Öğrencisi Olduğum Lisansüstü Eğitim İçin Uygundur.” İfadesine Katılım Düzeylerine İlişkin Frekans ve Yüzde Değerleri

Katılım Düzeyi	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Kesinlikle Katılıyorum	29	14,5	14,5
Katılıyorum	57	28,5	43,0
Kararsızım	55	27,5	70,5

...	(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)		
Katılmıyorum	40	20,0	90,5
Kesinlikle Katılmıyorum	19	9,5	100,0
Toplam	200	100,0	

Tablo 10 incelendiğinde lisansüstü ilahiyat programlarının çevrimiçi öğrenmeye uygunluğu konusunda katılımcı öğrencilerin % 56'sının olumlu, % 29,5'inin olumsuz yönde görüş belirttiği ve % 27,5'inin ise kararsız kaldığı saptanmıştır. Buna göre lisansüstü ilahiyat programlarının çevrimiçi öğrenmeye uygunluğu konusunda; olumlu kanaat belirtenlerin, olumsuz kanaat belirtenlere göre çoğunlukta olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer bulgulara farklı alanlarda yapılmış çalışmalarda da ulaşıldığı görülmektedir. Maushak ve Ellis'in (2003) lisansüstü öğrencilerinin uzaktan eğitime yönelik tutumlarını inceledikleri bir çalışmada; öğrenciler, uzaktan eğitimin öğretimin çeşitli kademelerinde örgün eğitime göre daha uygun olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların ilahiyat programlarının lisansüstü eğitim düzeyinde çevrimiçi süreçlerine uygunluğunu ortaya koydukları açıklamalardan bazıları şunlardır:

"Lisansüstü ilahiyat eğitiminin sözel bir alan olması sebebiyle online platformlara taşımaya müsait olduğunu düşünüyorum". (K054, Kadın)

"İlahiyat dersleri görsele dayalı uygulamaların gerekli olmadığı bir alan olması açısından çevrimiçi eğitime en müsait alanlardan biri gibi gözükmektedir. Fakat çevrimiçi eğitim ciddi bir motivasyon kaybına neden olduğu için ilahiyat eğitimi de etkilemektedir." (K172, Kadın)

"Normal süreçte ulaşımdan dolayı katılamadığım derslere çevrimiçi eğitimde devamlı ve düzenli bir şekilde katıldım. Yüz yüze işlenen derslere göre online derslerde daha fazla materyal kullanıldı (slayt, film vb.). Lisansüstü öğrencilerine not belirlemek için sınav yapmak yerine ödevler yaptırılması, öğrenciyi tez dönemine hatırlamakta daha fazla yardımcı oluyor." (K130, Kadın)

Diğer taraftan online bir lisansüstü eğitim hakkında olumsuz görüş bildiren öğrenciler de olmuştur. Lisansüstü ilahiyat programlarını çevrimiçi olarak deneyimleyen bu öğrencilerin ilgili açıklamaları dikkate alındığında, ilahiyat programlarından teorik katkı yanı sıra pratik katkı beklentisinde oldukları ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle de yüz yüze eğitimi daha etkin gördükleri anlaşılmaktadır. Öğrencilerin yüz yüze eğitimi çevrimiçi eğitimden daha etkin gördükleri ve çevrimiçi eğitimi yüz yüze eğitimin bir alternatifi olarak değil tamamlayıcısı olarak gördüklerine işaret eden örnek açıklamaları şunlardır:

"Çevrimiçi dersler alternatif olarak yer alabilir. Çünkü derslerin sadece online olması çok öğrenci gibi hissettirmeyebilir. Zamanla belki de alışırız ama şu an erken." (K073, Erkek)

"Yüz yüze eğitim her bölüm için gerekli olduğu gibi ilahiyat için de son derece gereklidir. Nasıl ki Uygulama bilimlerinin teorik yanı sıra pratikte de gelişmeleri gerekiyorsa, beşeri ilimlerin temeli de iletişimden, sözlü ifadeden, iknadan, eleştiriden, görsel ve işitsel her türlü aktiviteden geçtiği için mekânsal ve zamansal yüz yüzelik gerektiriyor." (K182, Kadın)

"Yüz yüze dersin yerini hiçbir çevrimiçi ders tutmaz." (K148, Erkek)

"İlahiyat bilgileri yüz yüze derslerle kavranır online eğitim tek yönlü kalıyor." (K047, Kadın)

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

“İlahiyat eğitimi müfredatının büyük bir bölümü kesinlikle örgün eğitime ihtiyaç duymaktadır.” (K167, Kadın)

“Benim evren tasavvuruma göre hiçbir yapay zekâ insan varlığının yerine ikame edilemez. Bununla birlikte pratiklik ekonomiklik fırsat eşitliği gibi ilkelerden hareketle dijital eğitim platformlarını tatbiki renklendirici kolaylaştırıcı bir materyal olarak görüyorum ayrıca kullanıyorum. Ancak ‘oku’ un bir alternatifi değil tamamlayıcısı destekleyicisi konumunda. Öğrenme alanları sadece bilişsel ve bilgi basamağı ile sınırlı değildir, daha üst düzey karmaşık entelektüel becerilerin uzaktan bir sistemle geliştirilmesi mümkün değil ancak geçirdiğimiz bu dönem için oldukça etkili. Son olarak reelde lisansüstü çevrimiçi eğitim sadece ders döneminde bulunan öğrenciler için planlanmış bir süreç olarak görünüyor. Tez döneminde kendi çaba ve imkânlarım dışında bu süreci bireysel olarak tamamlamaya çalışıyorum.” (K015, Kadın)

b) Daha iyi ve etkili bir lisansüstü eğitim için yüz yüze etkileşim gereklidir.

Tablo 11 Öğrencilerin “Daha İyi Ve Etkili Bir Lisansüstü Eğitim İçin Yüz Yüze Etkileşim Gereklidir.” İfadesine Katılım Düzeylerine İlişkin Frekans Ve Yüzde Değerleri

Katılım Düzeyi	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Kesinlikle Katılıyorum	89	44,5	44,5
Katılıyorum	69	34,5	79,0
Kararsızım	23	11,5	90,5
Katılmıyorum	15	7,5	98,0
Kesinlikle Katılmıyorum	4	2,0	100,0
Toplam	200	100,0	

Tablo 11 incelendiğinde katılımcı öğrencilerin lisansüstü ilahiyat programları için yüz yüze eğitimi tercih etmeleri konusunda %79’unun olumlu yönde görüş belirttiği, %9,5’inin olumsuz yönde görüş belirttiği ve %11,5’inin ise kararsız kaldığı saptanmıştır.

Araştırma bulgularından hareketle lisansüstü ilahiyat programlarında yüz yüze eğitimin çevrimiçi eğitime tercih edilme oranının oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Benzer bulgulara farklı alanlarda yapılmış çalışmalarda da ulaşıldığı görülmektedir. Özkul ve Aydın (2012) tarafından öğrencilerin açık ve uzaktan öğrenmeye ilişkin görüşlerinin incelendiği bir çalışmada öğrencilerin yarısının harmanlanmış öğrenmeyi, yüz yüze ve tamamen açık ve uzaktan öğrenmeye tercih ettiklerini ortaya konulmuştur. Gündüz (2013) tarafından yapılan bir çalışmada da, öğrencilerin uzaktan eğitimin yüz yüze eğitime göre daha etkili olduğu düşüncesine katılmadıkları saptanmıştır. Çalışma bulgularımızın diğer araştırma bulgularından farklılaşmasının nedeni örneklem grubunun ve çevrimiçi eğitimin içeriğinin değişmesiyle ilişkili olarak düşünülebilir. Ancak bu konuda diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışmaya dahil edilen örneklem pandemisi şartları neticesinde çevrimiçi eğitim süreçlerine hızla ve hazırlıksız dahil olması ve yeterince yapılandırılmamış çevrimiçi eğitim uygulamalarıyla karşılaşması dikkate alınmalıdır. Nitekim katılımcıların ilgili açıklamaları okunduğunda da çevrimiçi uygulamalara tutumlarının zayıf olmasında teknolojik ekipmanın sağlanması ve öğretim görevlisinin çevrimiçi eğitim tutum ve yeterliklerinin etkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Katılımcıların bu yönde değerlendirilmeye uygun açıklamaları şöyledir:

“Teknolojik alt yapı ve bu alt yapının herkes tarafından kullanılabilmesine dair şüphelerim var. (Maddi olarak herkes bu alt yapıya sahip midir emin değilim). Kırsal kesimlere bakıldığında çevrimiçi eğitim ile inanılmaz

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

bir adaletsiz durum ve fırsat eşitsizliği ortaya çıktı. Zengin zaten her türlü imkâna sahipti. Yoksul en azından bir şekilde okulda eğitim alabiliyordu. Şimdi yoksulun elindeki bu imkânı da elinden alınmış oldu.” (K091, Kadın)

“Ders ortamının samimiyet duygusunu vermemesi ve teknik alt yapı eksikliğinden kaynaklanan olumsuzluklar sebebiyle bence yüz yüze eğitim daha iyi.” (K062, Erkek)

“Yüz yüze eğitimden daha kopuk olduğu için motivasyon eksikliği yaşanıyor. Hocalarla yüz yüze ders yapmak onları daha iyi anlayabilmeyi sağlıyor.” (K103, Kadın)

“Yüz yüze eğitim gibi nitelikli değil. Kafama takılan birçok soru cevapsız kaldı. Akademik ilmi görüşmeler eksik kaldı.” (K125, Kadın)

“...bir lisansüstü öğrencisinin kesinlikle yüz yüze eğitim görmesi ve hocaları ile iletişimi bu şekilde olmalıdır.” (K141, Kadın)

c) Lisansüstü eğitimin tamamını çevrimiçi (online) eğitim yoluyla almak isterdim.

Tablo 12: Öğrencilerin “Lisansüstü Eğitimin Tamamını Çevrimiçi (Online) Eğitim Yoluyla Almak İsterdim.” İfadesine Katılım Düzeylerine İlişkin Frekans Ve Yüzde Değerleri

Katılım Düzeyi	Frekans	Yüzde	Kümülatif Yüzde
Kesinlikle Katılmıyorum	51	25,5	25,5
Katılmıyorum	73	36,5	62,0
Kararsızım	34	17,0	79,0
Katılıyorum	17	8,5	87,5
Kesinlikle Katılıyorum	25	12,5	100,0
Toplam	200	100,0	

Tablo 12 incelendiğinde katılımcı öğrencilerin lisansüstü ilahiyat programının tamamını çevrimiçi almayı tercih etmeleri konusunda %62’sinin olumsuz yönde görüş belirttiği, % 17’sinin ise kararsız kaldığı ve % 21’inin olumlu yönde görüş belirttiği saptanmıştır. Bu durum, lisansüstü ilahiyat programlarında yüz yüze eğitimin çevrimiçi eğitime tercih edilme oranının oldukça yüksek olduğu şeklindeki bulguyu desteklemesi açısından kayda değerdir.

Farklı araştırmalarda da benzer bulgulara rastlanmıştır. Yapılan birçok araştırma, öğrencilerin uzaktan eğitim yerine yüz yüze eğitimi tercih ettiklerini göstermektedir (Carr-Chellman ve Duchastel, 2000; Levy, 2007; Glazier ve Harris, 2020). 2014 yılında yaptığı çalışmada Jaggars, daha önce en az bir kere uzaktan eğitim ile ders almış öğrenciler arasında her iki seçeneği mümkün olan bir ders için yüz yüze ve uzaktan eğitim arasında seçim yapmaları istendiğinde sadece %3’lük bir kısım öğrencinin uzaktan eğitimi seçtiğini belirtmiştir. Altıntaş Yılmaz (2020)’ın, yapmış olduğu çalışmada öğrencilere pandemi süreci tamamlandıktan sonra tercih edecekleri eğitim sistemi sorulmuştur. Öğrencilerin %90,3’ü örgün eğitime, %9,7’si ise uzaktan eğitime devam etmek istediklerini ifade etmişlerdir.

3.SONUÇ VE ÖNERİLER

İlahiyat ve İslami ilimler kapsamında yer alan bilim dallarında eğitim alan lisansüstü öğrencilerinin çevrimiçi eğitime yönelik genel tutumlarını çeşitli değişkenlere göre ele alınmış ve

elde edilen nicel bulgular nitel bulgular ışığında anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Çalışmada ulaşılan sonuçlar ve bu kapsamda geliştirilen öneriler şöyledir:

- Çalışma grubunun çevrimiçi öğrenmeye ilişkin genel tutumlarının orta düzeyde olduğu saptanmıştır. Çevrimiçi öğrenme kapsamında ilahiyat ve İslami ilimler lisansüstü öğrencilerinin ilgi ve ihtiyaçlarının yeniden belirlenerek, alt yapı hizmetlerinin iyileştirilmesi ve imkanlarının geliştirilmesiyle öğrencilerin orta düzey olan tutumlarının olumlu yönde artırılabilceği anlaşılmıştır. Bu bağlamda öğrencilerin hem nicel araçlardaki görüşlerinden hem de nitel formdaki açıklamalarından sahip oldukları internet bağlantı gücünün deneyimlemiş oldukları çevrimiçi eğitim süreçlerini belirleyici nitelikte olduğu özellikle belirtilmelidir.
- Öğrencilerin çevrimiçi eğitime yönelik tutumları, cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir. Buna göre cinsiyetler arası fırsat eşitliğinin sağlanmasında ne gibi düzenlemelere gidilebileceği, üzerinde düşünülmesi gereken bir husus olarak durmaktadır. Bu bağlamda söz konusunu değişkenin altında yatan sebepleri belirlemek adına daha derinlemesine çalışmaların yapılması önerilebilir.
- Öğretim elemanlarının çevrimiçi eğitim sistemlerini kullanmaya istekli olma durumlarının öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye ilişkin genel tutumları üzerinde belirleyici olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum öğretim elemanlarının çevrimiçi eğitim sistemlerini kullanmaya isteksiz olmasının altında yatan sebeplerin belirlenmesi ve hizmet için eğitimler ile süreci daha etkili kullanmalarına yönelik araçların işe koşulması ihtiyacına referans olarak alınabilir.
- Öğrenim görülen üniversite ile ikamet edilen yerin birbirine göre konumunun öğrencilerin çevrimiçi öğrenmeye ilişkin genel tutumları üzerinde belirleyici olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre lisansüstü eğitim gördüğü şehirde ikamet etmeyen ve ulaşım sıkıntısı yaşayan öğrencilerin, lisansüstü eğitim gördüğü şehirde ikamet eden veya ulaşım sıkıntısı yaşamayan öğrencilere göre çevrimiçi öğrenmeye ilişkin tutumlarının daha olumlu olduğu görülmüştür. Dolayısıyla lisansüstü eğitim düzeyinde ulaşım, enerji, zaman, ekonomiklik sağlanması açısından ilahiyat programlarının yürütülmesinde çevrimiçi uygulamaların etkin kullanımının üzerinde düşünülmesi gereken bir ihtiyaç olduğu söylenebilir.
- Çalışma grubunun çevrimiçi eğitime yönelik tutumları, devam edilen anabilim dalına göre anlamlı farklılık göstermektedir. Dolayısıyla lisansüstü ilahiyat/İslami ilimler programlarında hangi derslerin çevrimiçi eğitim modeline daha uygun olduğunun tespiti bir ihtiyaç olarak belirmiştir. Bu bağlamda etkili sanal sınıf uygulamaları ve sınıf yönetimi için belirlenen model ve yaklaşımlardan hangilerinin lisansüstü ilahiyat/İslami ilimler eğitimine daha uygun olduğu üzerinde çalışmalar yapılabilir. Öte yandan çevrimiçi eğitimin yüz yüze eğitimin bir alternatif olarak değil tamamlayıcısı olarak düşünülmesi noktasında bir farkındalık oluşturulabilir.
- Çalışma grubundaki öğrencilerin lisansüstü ilahiyat programlarının çevrimiçi öğrenmeye uygunluğu konusunda; olumlu kanaat belirtenlerin, olumsuz kanaat belirtenlere göre çoğunlukta olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilerin bu yönde görüş belirtmelerinde etkili olan sebepler nitel veriler eşliğine irdelendiğinde, bu durumun katılımcıların lisansüstü eğitim düzeyinde olmaları ve dolayısıyla gençlik döneminden genç yetişkinliğe geçiş sürecinin kendilerine yüklediği farklı rollerle (eş, anne, baba, işe başlama vs.) ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Buradan hareketle lisansüstü eğitim düzeyindeki ilahiyat programlarının çevrimiçi uygulamalarından daha

etkin bir şekilde yararlanılabılmesinin bir ihtiyaç olduğuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda çevrimiçi eğitimin amaçları, ilkeleri, yöntem ve teknikleri yönüyle çevrimiçi lisansüstü ilahiyat / İslami ilimler eğitimlerinin gözden geçirilerek iyileştirilmesi ve güçlendirilmesinin önemi, imkân ve nasıllığı üzerinde durulmalıdır.

- Çalışma grubundaki öğrencilerin ilahiyat İslami ilimler lisansüstü programlarının çevrimiçi öğrenmeye uygunluğu konusunda çoğunlukla olumlu görüş belirtmiş olmakla birlikte yüz yüze eğitimi, çevrimiçi eğitime tercih ettikleri ortaya çıkmıştır. Bir diğer ifade ile çevrimiçi eğitimin kendilerine olan kazanımlarının farkında oldukları ancak yine de yüz yüze eğitimi tercih ettikleri anlaşılmıştır. Bunun altında yatan temel sebeplerin ise çevrimiçi eğitim sürecinde etkileşim, materyal ve öğretim üyesi hususlarında yaşadıkları deneyimler olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda çevrimiçi lisansüstü ilahiyat/İslami ilimler eğitim süreçlerini daha etkin kılmak üzere her bir disiplin için çevrimiçi ders süreçlerine uygun ders materyallerinin geliştirilmesi, yöntem ve tekniklerin gözden geçirilmesi çalışmaları teşvik edilebilir. Çevrimiçi lisansüstü ilahiyat/İslami ilimler eğitim süreçlerine uygun ders materyali geliştirme konusunda disiplinler arası çalışmalara duyulan ihtiyaç gündeme getirilebilir. Öte yandan çeşitli seminerler yoluyla uzaktan eğitim programlarıyla ilgili daha fazla deneyim ve tecrübe kazanmaları sağlanabilir. Öğrencilerle birlikte öğretim elemanlarının da uzaktan eğitime ilişkin olumlu tutum geliştirmeleri sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Ağır, F., Gür, H., ve Okçu, A. (2007). *Uzaktan Eğitime Karşı Tutum Ölçeği Geliştirmesine Yönelik Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması*. 3(2), 128-139.
- Altuntaş Yılmaz, N. (2020). Yükseköğretim Kurumlarında Covid-19 Pandemisi Sürecinde Uygulanan Uzaktan Eğitim Durumu Hakkında Öğrencilerin Tutumlarının Araştırılması: Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü Örneği, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 3(1), 15-20.
- Aşkar, P. (2003). *Uzaktan eğitimde temel yaklaşımlar ve uzaktan eğitimde öğrenci (katılımcı) olmak*. Program adı: Uzaktan Eğitim Teknolojileri ve TCMB'de Teknoloji Destekli Bilgisayar Eğitimi Konferansı, Ankara.
- Ateş, A., ve Altun, E. (2008). Bilgisayar Öğretmeni Adaylarının Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 125-145.
- Aydın, M. vd. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecindeki Uzaktan Öğreticilerin Yeterlilik Durumlarının Belirlenmesi, *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 94-126 .
- Bacanak, A. (2008). *Fen ve teknoloji dersi performans değerlendirme formlarına yönelik oluşturulan web tabanlı programın etkililiğinin araştırılması* (Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Baki, A. ve Gökçek T. (2012). Karma Yöntem Araştırmalarına Genel Bir Bakış, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42), 001-021.
- Buluk, B., ve Eşitti, B. (2020). Koronavirüs (covid-19) Sürecinde Uzaktan Eğitimin Turizm Lisans

- ... Öğrencileri Tarafından Değerlendirilmesi. *Journal of Awareness*, 5(3), 285-298.
- Carr-Chellman, A., ve Duchastel, P. (2000). The ideal online course. *British Journal of Educational Technology*, 31(3), 229-241.
- Çakın, M. ve Külekçi Akyavuz E. (2020). Covid-19 Süreci ve Eğitime Yansımaları: Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi, *International Journal of Social Sciences and Education Research* 6 (2), 165-186.
- Çiçek, İ. vd. (2020). Covid-19 ve Eğitim, *Milli Eğitim Dergisi*, Salgın Sürecinde Türkiye'de ve Dünyada Eğitim, 1091-1104 .
- Creswell, J. W. (2017). *Eğitim Araştırmaları: Nicel ve Nitel Araştırmanın Planlanması, Yürütülmesi ve Değerlendirilmesi*. İstanbul: Edam Yayınları.
- Creswell, J. W. ve Plano Clark V. L. (2015). *Karma Yöntem Araştırmaları Tasarımı ve Yürütülmesi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Erkuş, A. (2016). *Psikolojide Ölçme ve Ölçek Geliştirme-I*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Glazier, R., ve Harris, H. S. (2020). *Common Traits of the Best Online and Face-to-Face Classes: Evidence from Student Surveys*.
- Genç, Z. S. vd. (2020). Pandemi (Covid-19) Sürecindeki Uzaktan Eğitim Uygulamalarına İlişkin Lisansüstü Öğrenci Görüşleri, . *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* , 134-158.
- Gündüz, A. Y. (2013). *Öğretmen adaylarının uzaktan eğitim algısı* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Gürbüz, S., ve Şahin, F. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (Felsefe-Yöntem-Analiz)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Holmberg, B. (1995). *Theory And Practice of Distance Education*. London: Routledge.
- İnce, F. ve Evcil F. Y. (2020). Covid-19'un Türkiye'deki İlk Üç Haftası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(2), 236-241.
- İslamoğlu, H., ve Alnıaçık, Ü. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- İşman, A. (2011). *Uzaktan Eğitim*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Jaggars, S. S. (2014). Full article: Choosing Between Online and Face-to-Face Courses: Community College Student Voices. *American Journal of Distance Education*, 28(1), 27-38.
- Karagöz, Y. (2016). *İstatistiksel Analizler*. Ankara: Nobel Yayıncılık,.
- Kaya, Z. (2002). *Uzaktan Eğitim*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Kaymakcan, R. vd. (2013). Paydaşlarına Göre İlahiyat Lisans Tamamlama (İLİTAM) Programının

Değerlendirilmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(26), 71-110.

- Korucu, A. T. ve Kabak, K. (2020). Türkiye'de Hibrit Öğrenme Uygulamaları ve Etkileri: Bir Meta Analiz Çalışması, *Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dergisi*, 2(2), 88-112
- Levy, Y. (2007). Comparing dropouts and persistence in e-learning courses. *Computers ve Education*, 48, 185-204.
- Maushak, N. J., ve Ellis, K. A. (2003). Attitudes of Graduate Students toward Mixed-Medium Distance Education. *Quarterly Review of Distance Education*, 4(2), 129-141.
- Mercan, A. (2018). *Üniversite Öğrencilerinin Uzaktan Eğitim ile İlgili Görüşleri ve Hazırbulunuşlukları: Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Afyon.
- Özbay, Ö. (2015). Dünyada ve Türkiye’de Uzaktan Eğitimin Güncel Durumu. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, (5), 376-394.
- Özer, B. (2011). *Uzaktan Eğitim Programlarının Öğrenci ve Öğretim Üyesi Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi (Sakarya Üniversitesi Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
- Özkul, A. E., ve Aydın, C. H. (2012). *Öğrenci Adaylarının Açık ve Uzaktan Öğrenmeye Yönelik Görüşleri*. Program adı: Akademik Bilişim’12 - XIV. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri (1 - 3 Şubat 2012) Uşak Üniversitesi.
- Pallant, Julie. (2017). *SPSS Kullanma Kılavuzu*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Selçuk, M., Sözen, H., Şimşek, V., ve İpek, Y. (2021). Full article: The Online Learning Experience of Theology Students in Turkey during the COVID-19 Pandemic: A New Disposition for RE? *The official journal of the Religious Education Association*, 116(1), 74-90.
- Simonson, M., Smaldino, S. E., ve Albright, M. (2003). *Teaching and Learning at a Distance: Foundations of Distance Education*. Boston; New York; Paris etc.
- Şen, B., Atasoy, F., ve Aydın, N. (2010). *Düşük Maliyetli Web Tabanlı Uzaktan Eğitim Sistemi Uygulaması*. Program adı: Akademik Bilişim’10 - XII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri (10 - 12 Şubat 2010), Muğla.
- USDLA. (2020). United States Distance Learning Association. Geliş tarihi 25 Mayıs 2021, gönderen <https://usdla.org/>
- Usta, İ., Uysal, Ö., ve Okur, M. R. (2016). Çevrimiçi Öğrenme Tutum Ölçeği: Geliştirilmesi, Geçerliliği ve Güvenirliği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2215-2222.
- Uşun, S. (2006). *Uzaktan Eğitim*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Uzun, A. M., Ünal, E., ve Yamaç, A. (2013). Service teachers' academic achievements in online distance education: the roles of online self-regulation and attitudes. *Turkish Online Journal of Distance Education- TOJDE*, 14(2), 131-140

Yağan, S. A. (2021). Üniversite Öğrencilerinin COVID-19 Salgını Sürecinde Yürütülen Uzaktan Eğitime Yönelik Tutum ve Görüşleri, *Akademik Platform Eğitim ve Değişim Dergisi* (1), 147-174

Yalın, H. İ. (2001). *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Yıldırım A. ve Şimşek H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, S. (2016). Pedagojik Formasyon Eğitimi Alan Öğrencilerin Uzaktan Eğitime Yönelik Tutumları. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 301-329.

Çalışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkiler bulunmamakta, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması olmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı: Bu çalışma, 20-23 Mayıs 2021 tarihlerinde Malatya'da gerçekleştirilen “Dijitalleşme ve Din” temalı “Uluslararası İslam ve Yorum – V” adlı kongrede sözlü bildiri olarak bu makalede yer alan yazarlar tarafından sunulmuştur. Yazarlar araştırma sürecine eşit oranda katkıda bulunmuşlardır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırmanın etik kurul izni, Bayburt Üniversitesi Etik Kurul Komisyonu’ndan 15.06.2020 tarih 10612 sayısı ile alınmıştır.

WEB TABANLI PSİKOLOJİK DESTEK UYGULAMALARI ÜZERİNE MİNÖR BİR DEĞERLENDİRME: AVANTAJLAR-SINIRLILIKLAR**Hatice ACAR*****ÖZET**

Teknolojik gelişme ve ilerleme antik zamanlardan beri insan hayatını şekillendirmektedir. Web tabanlı psikolojik destek uygulamaları da teknolojik gelişmeler sonucunda hayatımıza girmiştir. Pandemi ile birlikte, web tabanlı psikolojik destek uygulamaları çok daha fazla ruh sağlığı uzmanı ve danışan tarafından tercih edilmeye başlanmıştır. Web tabanlı psikolojik yardım uygulamaları, uzman ile danışanın birbirinden uzak olmalarına karşın eş zamanlı olarak bir araçla iletişim kurdukları bir terapi modelidir. Makalede bu modelin avantajları ve sınırlılıkları üzerinde durulmuştur. Sonuçlar web tabanlı psikolojik yardım uygulamalarının avantajları olduğu gibi dezavantajları olduğunu da açık biçimde göstermektedir. Bununla birlikte bu modelin sunduğu avantajların, dezavantajlarından daha ağır bastığı ifade edilebilir. Bu modelin önümüzdeki yıllarda hem ruh sağlığı uzmanları hem de danışanlar tarafından daha fazla tercih edileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Online Terapi, Online Psikolojik Yardım, Geleneksel Olmayan Terapiler

A MINOR REVIEW ON WEB-BASED PSYCHOLOGICAL SUPPORT APPLICATIONS: ADVANTAGES-LIMITATIONS**ABSTRACT**

Technological development and progress have been shaping human life since ancient times. Web-based psychological support applications have also entered our lives as a result of technological developments. With the pandemic, web-based psychological support applications have started to be preferred by many more mental health professionals and clients. Web-based psychological help applications are a therapy model in which the expert and the client communicate simultaneously with a tool, even though they are far from each other. The article focuses on the advantages and limitations of this model. The results clearly show that web-based psychological help applications have advantages as well as disadvantages. However, it can be stated that the advantages of this model outweigh the disadvantages. It is thought that this model will be preferred more by both mental health professionals and clients in the coming years.

Keywords: Online Therapy, Online Psychological Help, Non-Traditional Therapies

* İstanbul Aydın Üniversitesi Yüksek Lisans, hacar@stu.aydin.edu.tr 0000-0001-5915-9524

Derleme Makale

Sayfa Sayısı:414-423

Makale Geliş Tarihi:02.10.2021

Makale Kabul Tarihi: 27.02.2022

Makale Yayın Tarihi: 28.02.2022

1. GİRİŞ

İnsan ruhunun merak konusu olması antik çağlara kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. Ruh'a, Antik Yunanlılar "psykhe" derken Romalılar "spiritus" demişlerdir. Psikoloji terimi psykhe (ruh) ve logos (bilgi) kelimelerinin bileşiminden türetilmiştir. Felsefe tarihinde psykhe hakkında o günlerden bu güne kadar geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. İlk filozof olarak bilinen Thales, sadece insanda değil, her şeyin ruhla dolu olduğuna inanmış, psykhe'yi varlıkları hareket ettirici psişik bir güç olarak tarif etmiştir. Anaksimanes de "aer" olarak varlık alanını biçimlendiren bir arkhe olarak kullanılan "hava", psykhe'nin içleminde yer almıştır. O'na göre, "hava (aer)" nasıl kosmosu bir arada tutuyorsa "psykhe" de bedeni öylece sarıyor, bir arada tutuyor, dağılmasını önüyor. Herekleitos'ta "ateş", Demokritos'ta "atomlar" psykhe tarafından yönetilir. Hareketi psykhe'den alır, varlığa etki ederler.

Antik Yunan filozoflarının psykhe'ye olan merakı bunlarla sınırlı değildir. Pythagorasçıların ruh görüşleri antikçağda en ileri boyuta varmıştır. Onların ruhun ölümsüz olduğuna, ruh göçüne, reenkarnasyona inanan açıklamaları bulunmaktadır. Pythagorasçıların bu görüşleri sonradan birçok dinin içine de yerleşmiştir. Bugün bile dünya üzerinde Pythagorasçı bir görüş olan reenkarnasyona inanan toplumlar vardır. İslam'da ahret günü bedenden ayrılan ruhların vücuda geri geleceği, Hz. İsa'nın reenkarnasyonu inancı bunun en bilinenleridir.

Pre-Sokrates dönemde ruh ile ilgili tanım, tartışma ve açıklamalar Sokratik dönemde de canlılığını korumuştur. Sokrates, insanın ruh ve bedenden meydana gelen dualist bir varlık olduğunu, beden ruhun hizmetinde olduğunu, erdemli birey olmak için nefis terbiyesine ihtiyaç olduğunu ifade eder. Sokratesçi bu görüş bütün dinlerde iyi insanı tanımlamada temel ölçü olmasının yanında ahlak felsefesinde de ana görüş olmuştur. Platon'un, Phaidon (1997), Timaios (1997), Devlet (1999) adlı eserlerinde ruhun varlığı, insan davranışı üzerindeki etkileri, erdemli ruh ile erdemsiz ruh arasındaki davranış farkları yanı sıra ruhun bedenden üstün olduğuna ilişkin diyaloglarına rastlanır. Aristoteles (2001) de "Ruh Üzerine" adlı eserinde kendinden önceki filozofların ruh tanımlarını eleştirmiş, ruhun bedene insan kimliği veren varlık olduğunu belirtmiş, ruhun akılla donatıldığını ifade etmiştir.

Arap dünyasında da ruh-beden tartışmaları yekün tutacak kadar ele alınmıştır. Bu tartışmalar, antik yunan eserlerinin Arapça'ya çevrilmesiyle birlikte ruh ve davranışlar konusu İlm-i Nefis adı altında geliştirilmiştir. İslam dünyasında Farabi, Kindi, İbn-i Rüşd ve İbn-i Sina'nın insan davranışı ile ruh yapısı arasında bazen olumlu bazen olumsuz etkileşimlerin bulunduğu görüşlerine rastlanabilir. Hatta Aristo'nun en önemli yorumcularından kabul edilen İbn-i Rüşd (2013), "Psikoloji Şerhi - Kitabu'n - Nefs" adlı eserinde Aristo'nun ruh hakkındaki görüşlerine şerh yazıları yazmıştır. Endülüs kültür çevresinden İbn-i Bacce'nin (2019) "Kitâbü'n-Nefs" adlı bir eser yazdığı da bilinmektedir. Modern dönemde Descartes ve Spinoza'da da ruh-beden ilişkisi başat tartışma konularından birisidir. Descartes (2011), "İlk Felsefe Üzerine Meditasyonlar" adlı eserinde insan ruhunun doğası hakkında bilgiler verir. Ancak filozofların ruh-beden dualizmi şeklindeki yaklaşımları modern çağda giderek geçerliliğini kaybetmiştir. Wundt'un insan zihninin süreçlerini anlamaya odaklanan bilimsel araştırmaları bir bilim dalı olarak psikolojinin sonsuza dek felsefeden ayrılmasında kilometre taşı rolü oynamıştır.

... Pek çok kimse ününden dolayı Freud'u modern psikolojinin kurucusu olarak bilse de gerçek öyle değildir. Leibzig'de 1879'da Wundt tarafından kurulan deneysel psikoloji laboratuvarı ile psikolojinin bağımsız bir bilim kimliği kazandığı bilinir. Bu eylemi onun psikolojinin babası olarak adlandırılmasına katkı yapmıştır. Ancak Wundt'un, insanı nesneleştirdiği, insanın zengin içkin muhtevasını laboratuvar ortamında daraltarak sonuçlara ulaştığı yönünde eleştirenler olmuştur (Kırklaroglu, 2018:194). Bu görüş tamamen olmasada, büyük oranda haksız bir eleştiridir çünkü Wundt, çalışmalarında görüntüler, duygular, düşüncelerin zihinsel süreçlerde oluşumu ve insan davranışı üzerindeki etkilerine odaklanmıştı (Web 1). Onun odak noktası olan bu üç konu günümüzde bilişsel psikolojinin temellerini oluşturmuştur. Wundt'dan sonra bağımsızlaşan psikoloji bilimi Adler, Freud, Watson, Yung, Fromm, Pavlov, Piaget, Milgram gibi psikoloji biliminin öncülerince günümüzde daha da gelişmiştir. Zaman içinde oluşan literatür, gelişen teknoloji ve bilgi birikimi sayesinde psikoloji biliminde bir takım yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Yapısalcılık, işlevselcilik, davranışçılık, psikanaliz yaklaşımı, hümanist yaklaşım, bilişsel yaklaşım, nöropsikoloji bunların akla ilk gelenleridir.

Benimsemiş olduğu yaklaşım ne olursa olsun 1990'lara kadar psikologlar danışanlarına yardım hizmetlerini yüz yüze (face to face) tekniği ile vermişlerdir. Ancak 1990'ların ortalarından itibaren teknolojinin hızla gelişmesi ve tüm sektörlerde web tabanlı hizmet sunumunun artmasıyla beraber psikolojik destek hizmeti sunma biçimleri de değişmiştir (Wolf, 2011). Bu tarihlerde Tele-tıp kavramı da literatüre girmiştir. Tele-tıp, bilişim teknolojileri ve telekomünikasyonla uzak mesafeden tıbbi hizmet sunumu olup, ilk kez 1960'lı yıllarda siyah beyaz ekranlı televizyonlarla başlamıştır (Bal ve ark, 2015:137). Tele-psikiyatri, Tele-tıbbın psikoloji alanına uyarlanmış biçimidir. Adı geçen kavram nira Tele-psikoloji, tele-psikolojik danışma, tele-terapi şeklinde kullanılmışsa da günümüzde web tabanlı psikolojik danışma, e-psikolojik danışma, uzaktan psikolojik danışma, online ya da çevrimiçi psikolojik danışma şeklinde telaffuz edilir olmuştur.

Danışanlar ile yüz yüze olmadan gerçekleştirilen psikolojik destek uygulamalarının günümüze özgü bir durum olmadığını belirtmek gerekir. Örneğin Freud'un kendisinden uzakta bulunan danışanları ile mektup aracılığıyla iletişim kurduğu bilinmektedir. Adler'in de ayrıcalıklı ve özel hastalarına mektup yazdığı ifade edilmektedir. Mesleğin duayenlerinin mektup ile başlattığı uygulamalar aradan geçen zaman zarfında ilk tele-psikiyatri uygulamalarının ortaya çıkmasına imkân vermiştir.

Uzaktan sağlanan psikolojik yardım uygulamalarının geçmişten günümüze gelişim gösterdiği görülmektedir. Günümüzde uzmanlar danışanları ile sesli ya da görüntülü görüşme yöntemlerini kullanarak terapilerin devamlılığını sağlayabilmektedirler (Bozkurt, 2013:130). Türk Psikologlar Derneği'nin web tabanlı psikolojik destek hizmetlerini "Geleneksel Olmayan Psikoterapi Ortamı" olarak sınıflandırmıştır. Çevrimiçi terapiyi de "Psikoterapi sürecinin başından itibaren telefon, e-posta, bilgisayar ortamında karşılıklı görüşme ('chat'), video konferans vb. ortamların kullanıldığı durumlar" olarak tanımlanmıştır (Tuzgöl, 2020:68). Yine Türk Psikologlar Derneğinin hazırladığı "Çevrimiçi Psikolojik Müdahale ve Uygulamalar için Telepsikoloji Kılavuzu" bulunmakta ve kılavuz içeriğinde bulunmayan durumlar için Türk Psikologlar Derneği Etik Yönetmeliği'nin etik karar verme süreçlerine başvurulması önerilmektedir (Türk Psikologlar Derneği, 2020).

Çevrimiçi psikolojik yardım hizmeti gibi yardımlar özellikle son dönemde Corona virüsü'nün neden olduğu pandemi süreciyle oldukça önem kazanmıştır. "Corona virüs pandemisi toplumlar üzerinde sosyal yaşamdan, düşünme biçimine, eğitimden ekonomiye, üretimden tüketime kadar pek çok alanda öyle etkiler bırakarak ilerlemektedir ki, pandemi sonrası dönemde hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı ifade edilmektedir. Dünyadaki yerimizi yeniden düşünmek, daha insani toplumlar inşa etmek, iyiliksever felsefenin yükselişi, sağlık, eğitim, ekonomide köklü yapısal değişimlerin yaşanacağı, günlük hayatta web tabanlı görüntülü internet kullanım ağırlığının daha geniş bir alana yayılacağı gibi öngörüler bunlardan akla ilk gelenlerdir." (Arslan, 2022: 464). Yıkıcı etkilerini sürdüren pandemi ortamında danışanlar ile ruh sağlığı uzmanları eskisi gibi bir araya gelemedikleri için terapistler, danışanlara web tabanlı teknolojik ortamda ulaşabilmenin yolunu aramaya başlamışlardır (Poyrazlı ve Can, 2020). İnsanların hastane, klinik gibi kalabalık ortamlarda bulunmak istemedikleri dönemlerde teknolojik yöntemlerin kullanılması sayesinde danışanların tedavilerinin devamlılığının sağlanabildiği görülmüştür (Bozkurt, 2013). Web tabanlı psikolojik destek uygulamalarının Türkiye'de önemli bir kabul gördüğünü belirtmek gerekir. Google arama motorunda online terapi, online danışmanlık ve online psikoterapi anahtar kelimeleri ile yeniden arama yapıldığında online terapi için, "39.000.000", online danışmanlık anahtar kelimesi için "812.000.000" ve online psikoterapi için ise; "1.050.000" sonuç bulunmuştur (Tuzgöl, 2020: 73). Pandemi nedeniyle bu sayıların çok daha arttığına hiç kuşku yoktur.

Web tabanlı psikolojik destek hizmetleri incelendiğinde uygulamaların iki temel üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. Bunların ilki aktif diğeri pasif müdahalelerdir. Danışanları bilgilendirilme amacı taşıyan psiko-eğitim uygulamaları pasif, psikopatolojik süreçlere yönelik uygulanan müdahaleler ise aktif müdahale biçimleridir. Her iki yöntemin de günümüzde kullanıldığı ve belli başarıları olduğunu gösteren araştırmalar bulunmaktadır (Piri, 2011; Barak, 1999; Bozkurt, 2013).

2. ÇEVİRİMİÇİ PSİKOLOJİK YARDIMLARIN AVANTAJLARI

Web tabanlı psikolojik destek hizmetlerinin pandemiden sonra daha sık kullanıldığı bir gerçektir. Hatta sokağa çıkma yasaklarının olduğu dönemlerde psikolojik destek hizmetlerinin neredeyse tek uygulama sahası web tabanlı görüşmeler olmuştur. Bu sonucun ortaya çıkmasının altında yatan başat neden her şeyden önce web platformunun bu iş için uygun bir mecra olmasıdır. Bununla birlikte bu mecra üzerinden biçimlenen psikolojik danışmanlık hizmetlerinin "destek veren" ile "desteği alan" açısından sunmuş olduğu avantaj ve faydaları da bu metodun rağbet görmesine sebep olmuştur.

Web tabanlı danışmanlık hizmetinin en avantajlı yönü kolay ulaşılabilirliğidir. Danışanlar fiziksel olarak nerede olduğunun bir önemi kalmadan uzmandan internet aracılığıyla psikolojik yardım talep edebilmektedir (Bozkurt, 2013:130).

Zaman ve mekân konusunda gerek uzmanlara olduğu gibi danışanlara da kolaylık sağlamaktadır. İnternete erişim sağlayan herhangi bir cihaz ile bireyler psikolojik yardıma ulaşabilmektedirler. Böylece uzman görüşmeleri için uzun yolculuklara ya da trafik gibi bazı stresörlere maruz kalmamaktadırlar. Bu durum da maliyetlerin düşmesi anlamına gelmektedir. Yüksek enflasyon, hayat pahalılığı, kira, gıda, elektrik, doğalgaz fiyatlarının giderek arttığı günümüzde maliyetin düşmesi danışanlar açısından çok önemli bir avantaj sağlamaktadır. Aynı şey ruh sağlığı uzmanları için de geçerlidir. Sonuçta onlarında bu toplumun bir bireyi olduğu düşünülüğünde maliyetlerin artması

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

danışanlar gibi onları da etkilemekte, çevrimiçi uygulamalar sayesinde onların da ofise gidiş-dönüş vb. maliyetleri düşmektedir.

Bu tip uygulamaların başka bir avantajı da süre ve zamandır. İnternetin olduğu her yerde danışanlar psikolojik destek hizmetlerinden kolayca yararlanmakta, zamanı ergonomik kullanarak artan zamanlarını kendilerine ayırabilmektedirler. Özellikle büyük şehirlerde trafikte geçen zaman çoğu kez terapiye ayrılan zamandan daha fazladır. Özel aracı olmayan danışanlar ile birkaç vasıta değiştirmek zorunda olan danışanlar için bu ekstra bir zorluk getirmektedir. Danışanın neredeyse gününün yarısı seanslarına gidip-dönerken tüketmektedir. Online terapi bu sorunu yaşayanlar için süre ve zaman avantajı sunmaktadır. Ruh sağlığı uzmanı içinde aynı avantajlar söz konusudur. Uzman, online terapi ile kazandığı zamanı kişisel ve mesleki gelişimi için ayırıp, efektif değerlendirebilmektedir.

Ev ortamında internet aracılığıyla kolaylıkla ruh sağlığı hizmeti alabilmek özellikle dışarı çıkma fobisi olanlar, cinsel kimlikleriyle ilgili sorun yaşayan bireylerin yardım almalarını ve etiketlenme endişelerinin önüne geçebilmeleri için önemli bir yardım aracı olabilmektedir. Bakım hizmetleri alan ve evden kolaylıkla çıkma olanağı bulamayan bireylerin ulaşım problemlerine çevrimiçi yardım uygulamaları çözüm sunabilmektedir (Helvacıgöl, 2019:18).

Bir başka avantaj farklı iller hatta yurtdışındaki danışanların farklı ülke yada illerdeki uzmanlara kolaylıkla ulaşabilmeleridir. Bir başka deyişle çevrimiçi yardım uygulaması aracılığıyla danışanların ve uzmanların fiziksel olarak buldukları konumların uzak olmasının bir önemi kalmamıştır (Dinçyürek ve Uygarer, 2012:77). Örneğin Amerika'da yaşayan bir birey kendini daha iyi anlayan ve kültürünü tanıyan Türk ve Müslüman bir uzmana danışmak istediğinde online hizmet sayesinde İstanbul'daki bir uzmandan hem de ucuz maliyetle destek alabilmektedir. Yine Doğu-Güneydoğu Anadolu bölgesindeki birçok ilçe ve ilde yeterli ruh sağlığı uzmanı olmadığı bilinmektedir. Bu bölgelerde ikamet eden vatandaşlar da online terapi sayesinde İstanbul'daki bir uzman ile seans yapabilmektedir.

Aile ve çift terapilerinde bütün aile bireylerinin bir araya gelmesini sağlıyor olması bu metodun açıklanan avantajlarından bir diğeridir. Pandemi döneminde online platformlarda masal terapisi, edebiyat terapisi, sanat terapisi şeklinde sık sık ilan verildiği hatırlanmaktadır. Bu ilanların pandemi öncesi döneme göre web ortamında daha sık görülmesinin nedeni online terapinin grup terapisine uygun bir mecra olması ile doğrudan ilişkilidir.

Çeşitli travmalarla kimliklerini gizlemek isteyenler için de web tabanlı psikolojik destek hizmetleri avantajlıdır. Birbirinden bağımsız yürütülmüş olan pek çok araştırmada bu gerçek ortaya konulmuştur (Bozkurt, 2013; Aygün, 2007; Witt, Oliver ve McNichols, 2016, Zeren, 2017). Bireyler çevrimiçi ortamlarda kimliklerini açıklamak mecburiyetinde olmadıkları için kaygı düzeyleri daha düşük olabilmektedir. Sosyal fobi ya da çekingenlik yaşayanlar, agorafobi sorunu olanlar, yüz yüze psikolojik tedaviyi reddeden bireyler için çevrimiçi yardım uygulamaları son derece avantajlıdır (Bozkurt, 2013). Cinsel tacize maruz kalan, tecavüze uğrayan veya farklı cinsel yönelimi olan bireylerin de kimliklerini gizleyerek çevrimiçi yardım almaları ve sorunlarını daha rahat aksettirmeleri mümkündür. Bu minvalde izole, katı tutucu ve geleneksel coğrafi bölgelerde yaşayan, toplumsal normlarla belli haklarından mahrum edilmiş, dezavantajlı, azınlık nüfustan bireyler içinde online terapi kolay ulaşılır, az maliyetli, kendini güvende hissedeceği bir mecra sunmaktadır

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

(Changrani ve ark., 2008:55). Araştırma bulguları da bu görüşü destekler mahiyettedir. Çevrimiçi ve yüz yüze psikolojik yardım uygulamaları hakkında yapılan 25 katılımcının katıldığı nitel bir araştırmada 5 katılımcı anonim olma ve ulaşılabilir olma avantajları nedeniyle çevrimiçi uygulamaları tercih edeceğini belirtirken diğer 20 katılımcı güvenilir olma, samimiyet, etkili olma, sözel olmayan tepkiler (jest, mimik vb.) nedenlerden dolayı yüz yüze terapiyi tercih edeceklerini belirtmişlerdir (Erdem ve Özdemir, 2020).

Poyrazlı ve Can (2020), toplumun olumsuz eleştirisi ve önyargılarından kaynaklanabilecek endişe nedeniyle, psikolojik yardım alan bir birey olarak etiketlenmekten endişelenen danışanlar için çevrimiçi yardım süreçleri kaygıyı azaltıcı etken olabileceğini belirtmişlerdir. Girişinde 'Psikoterapi Kliniği' yazan bir ofise girerken görülmekten çekinen ve yardım aldığı gizliliğinden endişe eden danışanlar için çevrimiçi yardım uygulamaları tercih edilebilir. Hatta bu tip danışanlar için günümüzdeki en iyi alternatifi sunmaktadır.

Bir diğer avantaj ise verilen danışmanlık hizmetinin kalıcı olma özelliğidir. Özellikle e-posta veya anlık ileti yazma gibi yardım uygulamalarında görüşme sırasında önemli olduğu işaret edilen konuların arşivlenmesi, ihtiyaç duyulduğunda yeniden kullanım için bu bilgilere yeniden ulaşılabilmesi çevrimiçi ortamın sunduğu önemli imkanlardan biridir. Barak (1999), Aygün (2007), Damar (2019), Erdem ve Özdemir'in (2020) araştırma bulguları da bu görüşü desteklemektedir.

3. ÇEVİRİMİÇİ PSİKOLOJİK YARDIMLARIN SINIRLILIKLARI

Web tabanlı psikolojik yardım uygulamalarının tamamen sorunsuz çalışmalar olduğu düşünülmemelidir. Her uygulamanın avantajları olduğu gibi sınırlılıkları da vardır. Barak (1999), çevrimiçi psikolojik yardım uygulamasını veren terapistlerin özel yeteneklere ihtiyaç duyduğunu ve geleneksel psikolojik uygulamadan oldukça farklı olan bu uygulamanın üstesinden gelebilmek için yeterli bilgi ve tecrübenin olması gerektiğinin altını çizmiştir. Cipolletta ve Damiano (2018), pandemi öncesinde İtalya'da psikolojik hizmetler sunan birçok profesyonelin çevrimiçi yardıma karşı olmadığını, ancak bu profesyonellerin çok azının çevrimiçi hizmet sağlama konusunda yeterli bilgi ve deneyime sahip olduğu sonucuna varmışlardır. Yazıcı ve arkadaşlarının (2021) pandemi sürecinde Türkiye genelinde yaptıkları bir araştırmanın bulguları da bu görüşü destekler mahiyettedir. Söz konusu araştırmada Türkiye'nin farklı bölgelerinde çalışan 168 ruh sağlığı uzmanından çevrimiçi psikolojik danışmaya yönelik olumlu tutumlara sahip olduğu bulunmuş; ancak uzmanların kendi teknik bilgi ve becerilerine yönelik algılarının düşük düzeyde olduğu saptanmıştır. Gerçekten de yüz yüze terapi ile online terapi arasında teknik/pratik/tecrübesizlik/dil vb. konularda aksamlar yaşanabilmektedir. Örneğin bir Zoom, Google Meet toplantısı ayarlama ve bunu yönetme konusunda yeterli teknik bilgiye sahip olmayan uzman yada danışan terapinin amacına sekte vurabilir. Bu temelde iki tarafında web tabanlı işlem okur yazarlığı bilgisinin yeterli düzeyde olması önem arz etmektedir. Çevrimiçi psikolojik yardım sağlayan uzmanların bu sebeple uygun teknik eğitimi, danışanlarında yeterli düzeyde bilgilerinin olduğundan emin olmaları gerekmektedir. Ayrıca online ortamda terapi yapılacağı için ruh sağlığı uzmanının online terapi yetkinliklerini eğitimler sayesinde geliştirmesi önem arz etmektedir.

Bir terapi sadece konuşma değil aynı zamanda jest, mimik gibi beden dili ile bir bütündür. Çevrimiçi yardım uygulamalarında danışanın gözle görülebilir ve anlaşılır beden dilinin verdiği sözsüz mesajlarının ruh sağlığı uzmanı tarafından anlaşılması mümkün olmayabilir. Geleneksel

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

psikoterapiyle kıyaslandığında uzman, empati kurmada ve duygu yansıtma zorlanabilir. Çevrimiçi ruh sağlığı uzmanının beden dilinin sağladığı sözsüz mesajları yakalamada yaşayabileceği zorluklar ve çevrimiçi terapi sürecini yönetmenin zorlukları dezavantajlar arasında sıralanabilir (Amanvermez, 2015). Bunun yanında dil ve konuşma güçlüğü yaşayan hastalar için sınırlılık çok daha fazla ve sınırlayıcı olmaktadır.

Bir diğer sınırlılık ise e-posta ile yapılan psikolojik yardım uygulamalarıdır. E-postanın zamanında ulaşmaması, spam kutusuna düşmesi, başka birinin posta kutusuna düşmesi yada söz ve duygudan bağımsız olması gibi durumlar sınırlılık yaratabilmektedir. Ayrıca meil yazmayı/göndermeyi bilmeyen, klavye kullanamayan ve disleksi-disgarifi hastalarının yazma güçlükleri düşünüldüğünde bu sınırlılık düşündürücüdür. Nitekim, online desteğin, yüz yüze gerçekleştirilen terapiden farklı olarak danışanla terapötik bağ kurmayı zorlaştırabileceğini belirten görüşler vardır (Bozkurt, 2013). Zeren (2017), geleneksel terapiyle, çevrimiçi terapiyi kıyasladığı çalışmasında terapötik iş birliği sürecini ruh sağlığı uzman adaylarının nasıl değerlendirdikleri üzerinde durmuş, geleneksel terapi sürecinde danışanlarla kişisel bir bağ, güçlü işbirliği kurulmasının daha kolay oluştuğunu saptamıştır. Online terapi sürecinde danışan ile ruh sağlığı uzmanının birbirini anlaması, doğru kontakları yakalayabilmesi terapinin başarısını belirleyen başat unsurlardan biridir. Bu temelde yukarıda zikredilen araştırmalar, çevrimiçi terapi sürecinde anlama ve iş birliği kurma zorluklarını kanıtları ile birlikte ortaya koyup, saptamışlardır. Enerji kesintileri de online tarapinin sınırlı taraflarından biridir. Terapi esnasında elektirik kesintisi olduğunda hem uzmanın hem de danışanın motivasyonu olumsuz etkilenebilmektedir. Uzun süreli elektirik kesintileri terabi için ayrılan zamanın heba olup gitmesine yol açabilmektedir. Yine online terapi araçlarında meydana gelecek umulmadık ve zamansız arızalar da terapi sürecini baltalayıp, bütünüyle olumsuz etkileyebilecektir.

Web tabanlı psikolojik yardım uygulamalarında karşılaşılan zorluklardan biri de tanı koymaktır. Bu modelin tanı koyma sürecinde sınırlılıklara sahip olduğunu ifade eden görüşler bulunmaktadır. Çünkü bu görüşmeler tanı koymak için gereken klinik şartların tamamını sağlama yeteneğine sahip değildir. İnternet tabanlı psikolojik yardım uygulamalarının gelecekte teknolojinin gelişmesi ile ortaya çıkacak yeni geliştirmeler sonucunda psikolojik sorunlara tanı koyması için de kullanılabilmesi mümkün olabile de bugün için henüz tam manasıyla mümkün değildir. Rohde ve arkadaşlarının (1997) 60 kişiyle yüz yüze ve telefonla Eksen I bozuklukları ile ilgili olarak, 60 kişiyle de Eksen II bozuklukları ile ilgili olarak iki kez görüşme yapmışlardır. Eksen I ve eksen II tanılarının, telefon ile ve yüz yüze sağlanan görüşmelerle koyulan tanıları kıyaslanmıştır. Kaygı bozukluklarının ve majör depresyonun tanılanmasında telefonun yüksek seviyede sonuç verdiği görülmüştür. Ancak uyum bozuklukları, kendiliğinden düzelen depresif ruh hali, alkol ve madde bağımlılığı gibi durumlar için yetersiz olduğu bulgulanmış, şizofreni ve somotoform bozuklukları için ise telefonla tanı konulmasının mümkün olmayacağı saptanmıştır. Bozkurt'ta (2013) yaptığı araştırmada disosiyatif bozukluklar, psikotik bozukluk öyküsü olanlar, intihar düşüncesi olanlar, alkol veya madde bağımlılığı olanlar, şiddetli depresyon, 18 yaşın altındakiler için çevrimiçi yardım uygulamalarının yeterli olmadığı görüşündedir. Bu durum psikiyatrik bozuklukların tanısında internet tabanlı yardım uygulamalarının kullanılmasının bazı sınırlılıklarının olduğunu açık şekilde kanıtlamaktadır.

Bir diğer sınırlılık danışanların online tarapiye devam etme motivasyonu ile ilgilidir. Buyruk ve arkadaşlarının (2019) yaptıkları güncel bir araştırmada çevrimiçi yardım sürecine başvuran

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

danışanların terapi sürecini terk ettikleri aşamanın en çok ön görüşme sonrası ve ilk seanstan sonra olduğu bilgisine ulaşımlardır. Aynı araştırmada çevrimiçi psikolojik yardım sürecini terk etme oranının, yüz yüze psikoterapi sürecine kıyasla çok daha sık ve fazla olduğu saptanmıştır.

Çevrimiçi olarak gerçekleştirilecek terapi oturumları düzenlemenin kendine özgü birtakım zorluklar içerdiği yukarıda vurgulanmıştı. Örneğin çevrimiçi ortamda yeterli güvenlik önemlerinin alınmamış olması etik ve yasal sorunlara sebep olabilecek, ciddi gizlilik problemlerinin oluşmasına yol açabilecektir (Amanvermez, 2015). Çevrimiçi yardım hizmetlerinde uzmanın ve danışanın gizlilik ilkesinin sorumluluğunu paylaşması, görüşme sırasında yalnız olmaları, kişisel bilgisayarındaki verileri korumak ve üçüncü kişilerle paylaşmamak etik sorumluluk gerektirmektedir. Ülkemizde çevrimiçi psikolojik yardım hizmetlerine yönelik etik standartlar hala tam manasıyla oluşturulmuş olmadığından tehlike ve belirsizlik mevcuttur. Bu tehlike ve belirsizlikler mevcut oldukça terapötik sonuçlara ulaşmakta güçlükler doğabilir.

4. SONUÇ

Son zamanlarda kişilerin duygusal problemlerinin çözümüne yönelik psikolojik yardım ortamlarının geleneksel mecralardan farklı bir kulvara doğru gittiği görülmektedir, Klinikler ve hastanelerin yanında çevrimiçi (online) yardım aracılığıyla da psikolojik yardımın sunulabileceği anlaşılmaktadır. Web tabanlı psikolojik destek uygulamalarının zaman, mekan, maliyet avantajları nedeniyle psikoterapi çalışmaları içinde değerli bir yeri vardır. Henüz çok uzun bir geçmiş tecrübeye sahip olmayan bu uygulamaların gelecekte bugünkünden daha fazla tercih edileceği düşünülmektedir. Çünkü çağımız giderek daha fazla dijitalleşmekte, online bir yaşam her zamankinden daha fazla yaşamımızın odağındadır. Ayrıca yıllar süren pandemi gerçeği de süreci bu yönde zorlayan reel bir gerekçe olmuştur. Web tabanlı psikolojik yardım uygulamalarının dezavantajlarından çok daha fazla avantaj sunduğu pandemi dönemini yaşadığımız bugünlerde, birçok uzmanın neredeyse ortak görüşüdür. Bu minvalde çevrimiçi terapi hizmetlerinin kalitesini geliştirmek, ilerletmek gerektiği aşikardır. Uygulama standartları, etik kuralları, bilgi güvenlikleri vb. hassas konular geliştirilmeyi beklemektedir. Bu temelde web tabanlı psikolojik yardım uygulamalarının niteliğinin yükseltilmesi kuşku yok ki ruh sağlığı alanında önemli gelişmelere yol açacaktır. Nitelik arttıkça çevrimiçi psikolojik yardım uygulamaları, danışan ve uzmanlar açısından son derece verimli terapi süreçleri sağlayabilir. Aynı zamanda çevrimiçi psikolojik yardım uygulamalarının hızla gelişmesine ortam oluşturulur ve psikoloji ile psikiyatri bilimlerine de değerli katkılar sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Aristoteles. (2001). Ruh Üzerine, (Çev.) Doç. Dr. Z. Özcan. İstanbul: Alfa Yay.
- Amanvermez, Y. (2015). The Comparison Of Online Counseling Researches in Turkey And USA. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 186, 966 – 969. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/277964454>
- Arslan, Y. (2022). Post-Corona döneminde müfredat için yeni konu önerileri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 463-481.
- Aygün, Cengiz, S. (2007). İnternet ve etik: Örnek uygulama alanı olarak sağlık iletişimi. *Yeni Medya Çalışmaları*, 347-383. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/301613954>
- Bal, U., Yılmaz, E., Tamam, L., & Çakmak, S. (2015). Tele Psikiyatri Şimdi ve Burda, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar- Current Approaches in Psychiatry*, 7(2), 136-148. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/277593643>
- Barak, A. (1999). Psychological applications on the Internet: A discipline on the threshold of a new millennium. *Applied and Preventive Psychology*, 8(4), 231-245. Erişim adresi: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0962184905800381>
- Bozkurt, İ. (2013). Psikolojik yardım uygulamalarında yeni trend: Online terapiler. *International Journal of Human Sciences*, 10(2), 130-147. Erişim adresi: <https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/view/2628>
- Buyruk Genç, A., Amanvermez, Y., Zeren, S. G., & Erus, S. M. (2019). Early separations: Dropout from online and face-to-face counseling. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 9(4), 1001-1030. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/335904823>
- Changrani, J., Lieberman, M., Golant, M., Rios, P., Damman, J., & Gany, F. (2008). Online cancer support groups: Experiences with underserved immigrant Latinos. *Primary Psychiatry*, 15(10), 55–62. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/228662138>
- Cipolletta, S., & Damiano, M. (2018). Online counseling: An exploratory survey of Italian psychologists' attitudes towards new ways of interaction. *Psychotherapy Research*, 28 (6). 909- 924. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1080/10503307.2016.1259533>
- Damar, E. (2019). Çevrimiçi Psikolojik Danışmaya Yönelik Psikolojik Danışmanların Görüşleri. Nitel Bir Çalışma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Dinçyürek, S., & Uygurer, G. (2012). Conduct of psychological counseling and guidance services over the internet: Converging communications. *Turkish Online Journal of Educational Technology*, 11(3), 77–81. Erişim adresi: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ989201.pdf>
- Descartes, R. (2011). İlk Felsefe Üzerine Meditasyonlar. (Çev.) Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yay.
- Erdem, A., & Özdemir, M. (2020). Çevrimiçi ve Yüz Yüze Psikolojik Danışmaya İlişkin Algıları Keşfetmek: Nitel Bir Çalışma. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 12, 331-363. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/pgy/issue/48355/793232>
- Helvacıgöl, E. (2019). Çevrimiçi Psikolojik Danışmaya Yönelik Danışmanların Görüşleri. Yüksek Lisans Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=d_7LgEfoGNoHbjTLoE7ByA&no=qfAMnYIW_qu5_Z5GEUjG4A
- İbn-i Bacce (2019). Kitâbü'n-Nefs. (Çev.) Burhan Köroğlu. İstanbul: TYEK Yay.
- İbn-i Rüş (2013). "Psikoloji Şerhi - Kitabı'n – Nefs. Çev. Atilla Arkan. İstanbul: Litera yay.

- Kırklaroglu, H. (2018). Bilim Tarihi Açısından Psikoloji Ve Bilimselliği Üzerine Tartışma. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(13), pp. 194-210.
- Korkmaz, B., & Şen, G. (2018). Psikoterapistlerin Çevrimiçi Yürütülen Psikoterapilere Yönelik Algılarına İlişkin Bir Tematik Analiz Çalışması. *Klinik Psikoloji Dergisi*, 2(3), 140-152. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/329945178>
- Piri, S. (2011). İnternet Tabanlı Psikolojik Hizmetler ve Bu Alana Özgü Etik İlkeler: Bir Gözden Geçirme. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(2), 213-231. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/huefd/issue/41213/509014>
- Poyrazlı, S., & Can, A. (2020). Çevrimiçi Psikolojik Danışma: Etik Kuralları, Covid-19 Süreci ve Öneriler. *Okul Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 3(1), 59-83. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/opdd/issue/55593/739671>
- Platon. (1997). Timaios. (Çev.) Erol Güney- Lütfü Ay. İstanbul: MEB Yay.
- Platon. (1997). Phaidon, (Çev.) Ord. Prof. Dr. Suut K. Yetkin Vd. İstanbul: MEB Yay.
- Platon. (1999). Devlet, (Çev.) Sebahattin Eyüpoğlu Vd. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- Rohde, P., Lewinsohn, P.M., & Seeley, J. R. (1997). Comparability of telephone and face to face interviews in assessing axis I and II disorders, *The American Journal of Psychiatry*, Vol. 154, No. 11. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/13872142>
- Tuzgöl, K. (2020). Online Psikoterapi ve Danışmanlıkta Etik. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 3(6), 67-86. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bpd/issue/55067/758963>
- Türk Psikologlar Derneği (2020). Çevrimiçi Psikolojik Müdahale ve Uygulamalar için Telepsikoloji Kılavuzu. Erişim adresi: <https://www.psikolog.org.tr/tr/files/folder/telepsikoloji-kilavuzu-x150.pdf>
- Yazıcı, H., Altun, F., Tosun C., & Özdemir M. (2021). Covid-19 Salgının İlk Aylarında Gözlenen Psikolojik Problemler ve Ruh Sağlığı Uzmanlarının Bu Problemlere Çevrimiçi (Online) Yollarla Müdahale Etmeye İlişkin Deneyimleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (4), 1460-1484. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisobil/issue/67367/900363>
- Witt, K. J., Oliver, M., & McNichols, C. (2016). Counseling via avatar: Professional practice in virtual worlds. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 1-19. Erişim adresi: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10447-016-9269-4>
- Wolf, A. W. (2011). Internet And Video Technology in Psychotherapy Supervision and Training. *Psychotherapy*, 48(2), 179-181. Erişim adresi: <https://psycnet.apa.org/record/2011-10776-009>
- Zeren, Ş. G. (2017). Yüz Yüze ve Çevrimiçi Psikolojik Danışmada Terapötik İş Birliği: Psikolojik Danışman Adaylarının Görüşleri. *Journal of Human Sciences*, 14(2). Erişim adresi: <https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/view/4203/2253>
- Çatışma Beyanı:** Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkiler bulunmamakta, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması olmamaktadır.
- Destek ve Teşekkür:** Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.
- Etik Kurul Kararı:** Bu araştırma, Etik Kurul Kararı gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.